

*Ми їстимось за те, чому
немає цін в усьому світі —
за Батьківщину.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

**Громадська наукова організація «Всеукраїнська
Асамблея докторів наук із державного управління»**

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 4(18) 2023

Київ – 2023

**Public scientific Organization «Ukrainian Assembly of
Doctors of Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Public Administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 4(18) 2023

Kyiv – 2023

ISSN 2786-5274 Print

УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2023. № 4(18) 2023. С. 564.**

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 06.04.2023, № 2/4-23)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ
№ 24962-14902Р від 13.09.2021 р.*

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- *Балахтар Катерина Сергіївна* - доктор філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- *Бахов Іван Степанович* — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- *Бельська Тетяна Валентинівна* - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- *Беньковська Наталія Борисівна*, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- *Гбур Зоряна Володимирівна* - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- *Дацій Олександр Іванович* — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

- *Дегтяр Олег Андрійович* — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- *Дем'янишина Олеся Андріївна* – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- *Журавльова Лариса Петрівна* — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- *Заячківська Оксана Василівна* - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- *Ільїна Анастасія Олександрівна* - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- *Ічанська Олена Михайлівна* - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Кайдашев Роман Петрович* — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- *Каламаж Руслана Володимирівна* - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- *Калашик Наталія Василівна*, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна)
- *Кардаш Оксана Любомирівна*, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- *Коваленко Олена Михайлівна* - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- *Корнієнко Петро Сергійович* - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- *Кошова Світлана Петрівна* — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- *Кравчук Володимир Миколайович* — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- *Кравчук Людмила Степанівна* - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інститут соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)
- *Литвиненко Віктор Іванович* — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- *Лич (Назарук) Оксана Миколаївна* - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Марушева Олександра Анатоліївна* - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- *Міхальський Томаш* — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- *Мізюк Вікторія Анатоліївна* – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- *Миргород-Карпова Валерія Валеріївна* - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- *Новак-Каліяєва Лариса Миколаївна* — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна)
- *Орлова Наталія Сергіївна* — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- *Павлов Костянтин Володимирович* — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

- *Пагута Тамара Іванівна* - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- *Помиткін Едуард Олександрович* — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
- *Помиткіна Любов Віталіївна* — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Приходькіна Наталія Олексіївна* - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- *Сапожніков Станіслав Володимирович* - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- *Сопілко Ірина Миколаївна* - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- *Титко Анна Василівна* — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- *Трушкіна Наталія Валеріївна* - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва Інституту економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- *Турчинова Ганна Володимирівна* — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- *Федоренко Владислав Леонідович* — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- *Хохліна Олена Петрівна* — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Чернуха Надія Миколаївна* — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- *Чумак Оксана Володимирівна* - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- *Якимчук Аліна Юріївна* — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- *Яковицька Лада Савелівна* — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Болтянський В.В., Кризина Н.П. <i>ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ</i>	12
Брич Л.В. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНВЕСТУВАННЯ У РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ</i>	25
Гасюк І.Л., Баюк М.І. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В ПАРАДИГМІ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ</i>	31
Даміров Наміг Рафіг огли <i>МЕХАНІЗМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ</i>	46
Євстюніна Ю.В., Просяник С.А. <i>ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ</i>	58
Карковська В.Я., Дзюрах Ю.М. <i>ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ</i>	66
Качан Я.В., Римар В.В. <i>ГЕНЕЗИС ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКЦІЮ У МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ АКТАХ</i>	79
Ковальська М.С. <i>ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАСМЕДІА: ПОШУК ДЕФІНІЦІЙ В ОБ'ЄКТИВІ НАУКОВОГО ДОСВІДУ</i>	89
Кукляк Р.І. <i>ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	98

- Лопушинський І.П., Ключевський В.І., Момоток О.М.** 110
ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ (ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ) ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
- Мельниченко А.А., Варжанський І.В.** 124
РЕАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ АТОМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
- Пархоменко-Куцевіл О.І.** 139
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ
- Попроцький О.П., Усата А.А.** 150
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
- П'ятничук І.Д.** 162
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТУ В КРАЇНАХ ЄС
- Цигилик Н.В.** 169
ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ КІЛЬКОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ
- Чмир В.М., Вишневська Н.О.** 182
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РІВНЕМ БЕЗПЕКИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ОРГАНІВ ДЕРЖРИКОРДОНСЛУЖБИ
- Шиян А.А., Нікіфорова Л.О., Красовський О.С., Дьогтєва І.О.** 193
ВИЗНАЧЕННЯ РОЛЕЙ ТА КОНФЛІКТІВ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ФІНАНСУВАННІ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК

СЕРІЯ «Право»

- Ахмедова А.О., Гахраманова І.Б., Генкул Ю.В.** 205
ПОВЕДІНКА АДВОКАТА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ
- Гараєва З.Е.** 215
«ГАРАНТІЇ ПРАВА ПАЦІЄНТА НА ОТРИМАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

- Паламарчук С.В.** 223
*ОКРЕМІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ РОЗВИТОК*

СЕРІЯ «Економіка»

- Аврята А.В.** 235
*МІЖНАРОДНІ ТУРИСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У
РОЗВИТКУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТУРИЗМУ У ГЛОБАЛЬНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ*

- Дворська І.В.** 248
*НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ВІДНОВЛЕННЯ
ТУРИЗМУ У РЕГІОНАХ СВІТУ*

- Дробязко Л.В., Крамарева О.С.** 263
*РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ*

- Ковалишин В.Р.** 275
*АНАЛІЗ РЕФОРМИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОЇ ЕКОНОМІКИ
ДЕРЖАВИ*

- Мельник О.М., Очеретна В.В., Шахов В.І., Котенко О.В.,
Васильченко О.Є., Коробко Т.О.** 287
*СТРУКТУРНА ЦІЛІСНІСТЬ КОРПУСУ СУДНА. ПРОБЛЕМИ,
КОНТРОЛЬ, ТЕХНІЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ*

- Пригара І.О., Новикова І.В., Тур О.І.** 301
*ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРОЦЕДУРИ ЕКОЛОГІЧНОГО
АУДИТУ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Nykyporets S.S., Stepanova I.S., Medvedieva S.O., Hadaichuck N.M.** 312
*BLENDED FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN NON-LINGUISTIC
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN CONDITIONS OF FULL-
SCALE ARMED AGGRESSION*

- Акімова О.В., Коломієць А.М., Наливайко О.Б.** 326
*ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
СТУДЕНТІВ*

- Беньковська Н.Б., Кіріакіді О.Ю.** 334
МЕТОДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОЛОДШИХ КОМАНДИРІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
- Бондаренко О.В., Юрков А.В.** 347
ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІ ОФІЦЕРІВ ВИХОВАТЕЛІВ
- Горошкіна О.М., Караман С.О.** 357
ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗАСАДАХ
- Декарчук С.О.** 371
МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСІБНИКІВ
- Дем'янюк А.В.** 380
ІННОВАЦІЙНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ
- Денисенко Н.Л., Єрьоміна Т.О., Поварова О.А.** 390
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
- Дмитренко К.А., Прокопенко А.О.** 403
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ
- Дука Т.М.** 411
РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ У ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
- Кін О.М., Собченко Т.М., Денисенко А.О.** 424
СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА КОНЦЕПЦІЇ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ
- Кіндратюк Б.Д.** 434
ПЕДАГОГІКА ЦЕРКОВНИХ І СВІТСЬКИХ ДЗВОНІНЬ У ПОРУ ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
- Лавніков О.А.** 444
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

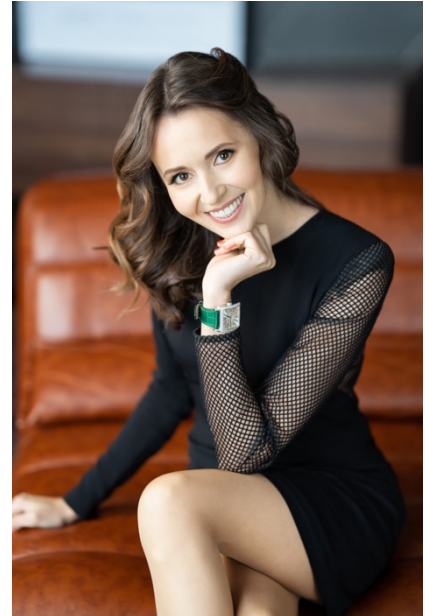
- Модестова Т.В.** 456
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
- Непорада І.М., Олійник І.О.** 467
СПАДЩИНА А. МАКАРЕНКА, В. СУХОМЛИНСЬКОГО, О. ЗАХАРЕНКА ЯК ОСНОВА ФЕЛІКСОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ВИХОВАННІ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ
- Омельченко М.С., Семченко Т.І.** 480
ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ З ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ГРУПИ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
- Підлипняк І.Ю.** 492
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ
- Прищепя Т.В.** 505
ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ ПІД ЧАС ВІЙНИ
- Прокопова О.П., Ляска О.П., Голіней В.** 517
ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА У ВИЩІЙ ОСВІТІ: МЕТОДО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ
- Стадніченко О.О., Шутьга О.О.** 528
МОВНІ ШТАМПИ І КЛІШЕ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ
- Стихун Н.В.** 536
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА (20–80-ті рр. ХХ ст.).
- Харахайчук А.Є.** 554
ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Шановні колеги!

Щиро вітаю Вас із виходом чергового номера вітчизняного фахового видання категорії Б - журналу “Наукові інновації та передові технології”!

Тематична різноманітність журналу надає можливість задовольнити наукові інтереси широкого кола читачів, зацікавлених в отриманні сучасної інформації з питань публічного управління, права, економіки, педагогіки та психології з різних спеціальностей, а, також, дає можливість поєднати науково-дослідні зусилля багатьох науковців, вчених у співпраці на сторінках видання.

До складу колективу журналу входять авторитетні науковці країни і досвідчені представники органів державної влади та місцевого самоврядування, які гарантують високий науковий рівень матеріалів та допомагають здобувачам вищої освіти та іншим науковцям у пошуках нових можливостей для творчої самореалізації в ім'я науки та загального блага нашого суспільства.

Бажаю журналу “Наукові інновації та передові технології” і надалі гідно виконувати свою місію - бути надійним джерелом правдивої і корисної інформації для його майбутніх читачів!

Хай Вам щастить!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 351.773:616

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-12-24](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-12-24)

Болтянський Вадим Вікторович аспірант, Національна Академія Педагогічних Наук України, державний заклад вищої освіти, "Університет Менеджменту Освіти", вул. Січових Стрільців, 52-а, м. Київ, 04053, тел.: (093) 776-90-16

Кризина Наталія Павлівна доктор наук з державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор, Навчально-науковий медичний інститут Київського міжнародного університету, вул. Львівська, 49, м. Київ, тел.: (067) 909-17-93, <https://orcid.org/0000-0003-2074-961X>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Анотація. Усі держави-члени ВООЗ взяли зобов'язання щодо реалізації Комплексного плану дій у галузі психічного здоров'я на 2020–2030 рр., який спрямований на підвищення рівня психічного здоров'я населення шляхом зміцнення ефективного керівництва та управління, надання комплексної, інтегрованої та гнучкої допомоги на рівні громад, реалізації стратегій зміцнення психічного здоров'я та профілактики психічних розладів, а також розвитку інформаційних систем, доказової бази та досліджень [1].

Відповідно до аналізу результатів діяльності країн щодо виконання плану дій, представленого в опублікованому ВООЗ у 2020 р. «Атласі психічного здоров'я 2020 р.», прогрес у досягненні цілей узгодженого плану дій залишається недостатнім.

Реформування сфери охорони здоров'я в Україні триває десятки років і продовжується у всіх напрямках. Не виключенням є і увага держави до стану психічного здоров'я громадян. Національну стратегію реформування системи охорони здоров'я в Україні на період до 2030 року втілює розроблена «Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року», яка передбачає «створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, що повинна функціонувати в єдиному міжвідомчому просторі має повинна забезпечувати покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини».

Під поняттям психічне здоров'я розуміють: «психологічний стан когось, хто працює на задовільному рівні емоційної та поведінкової адаптації» [2].

Психічне здоров'я є однією із загадкових тем для людей та важливою темою для сприйняття і розуміння суспільством.

За статистикою ВООЗ кожна третя людина хоча б раз у своєму житті стикається з тим чи іншим психічним розладом, проте більшість людей не знають про наявність дієвих та доказових способів подолання проблем.

Нині, Україна знаходиться у дуже складному стані, але незважаючи на війну, держава повинна забезпечити на достойному рівні покращення якості та доступності послуг у сфері психічного здоров'я через узгодження дій служб різних рівнів, сприяти підвищенню обізнаності населення з питань психічного здоров'я, а також забезпечити якісну та ефективну допомогу в сфері психічно здоров'я.

Ключові слова: психічне здоров'я, захист психічного здоров'я громадян, державна політика, державне регулювання психічного здоров'я.

Boltyanskyi Vadim Viktorovych Graduate student of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, state institution of higher education, "University of Management of Education", 04053 Kyiv, Tsichovy strlitsiv St., 52-a tel.: (093) 776-90-16

Kryzyna Natalia Pavlivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Doctor of Ukraine, direktor of the Educational and Scientific Medical Institute of Kyiv International University, Lvivska St., 49, Kyiv, tel.: (067) 909-17-93, <https://orcid.org/0000-0003-2074-961X>

STATE REGULATION OF MENTAL HEALTH IN UKRAINE

Abstract. All WHO Member States have committed to implementing the Comprehensive Mental Health Action Plan 2013–2030, which aims to improve the mental health of the population by strengthening effective leadership and management, providing comprehensive, integrated and flexible assistance at the community level, implementation of strategies to strengthen mental health and prevention of mental disorders, as well as development of information systems, evidence base and research.

According to the analysis of the results of the countries' performance on the implementation of the action plan presented in the Mental Health Atlas 2020 published by the WHO in 2020, progress in achieving the goals of the agreed action plan remains insufficient.

Reforming the health care sector in Ukraine has been going on for decades and continues in all directions. The attention of the state to the state of mental health of citizens is not an exception. The national strategy for reforming the health care

system in Ukraine for the period until 2030 is embodied in the developed "Concept for the development of mental health care in Ukraine for the period until 2030", which provides for "the creation of an integrated, effective system of mental health care, which should function in a single interdepartmental space and should ensure improvement of the quality of life and observance of human rights and freedoms".

The concept of mental health is understood as: "the psychological state of someone who works at a satisfactory level of emotional and behavioral adaptation" [1].

Mental health is one of the most obscure and mysterious topics for people and an important topic for society to perceive and understand. According to WHO statistics, every third person faces one or another mental disorder at least once in their life, but most people do not know about the existence of effective and proven ways to overcome problems.

Currently, Ukraine is in a very difficult situation, but despite the war, the state must ensure at a decent level the improvement of the quality and availability of services in the field of mental health through the coordination of the actions of services of different levels, promote the increase of the population's awareness of mental health issues, and also provide high-quality and effective assistance in the field.

Keywords: mental health, protection of mental health of citizens, state policy, state regulation of mental health.

Постановка проблеми. Близько 30% українців упродовж життя хоча б раз хворіють на один із видів психічних розладів.

Зростанню захворюваності сприяють інформаційні перевантаження, політичні й економічні катаклізми в країні, а провісниками захворювань є стреси. Сучасне життя само по собі сприяє стресам, і якщо людина починає з ними миритись, це загрожує депресією, яка є найпоширенішою серед захворювань взагалі та психічних розладів зокрема. Далі у списку йдуть: наркотична залежність, алкоголізм, тривожний розлад та шизофренія [3].

Протягом останніх років в Україні збільшується кількість людей, які страждають на психічні розлади. Так, на 01.01.2022 року 8,1 млн людей в Україні потребували ефективних послуг у сфері психічного здоров'я, але необхідну допомогу отримують лише 1,6 млн. людей.

За даними ВООЗ, половина всіх психічних недуг починається у віці близько 14 років, але дуже часто ці захворювання не виявляють і не лікують.

Велике значення мають інвестиції уряду і залучення соціального, медичного і освітнього секторів до реалізації всеосяжних, комплексних, базованих на фактичних даних програм з охорони психічного здоров'я.

За прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 2025 року психічні розлади увійдуть до першої п'ятірки хвороб, які лідуватимуть за кількістю людських працевтрат, пов'язаних з цими захворюваннями.

Онлайн-технології теж можуть створювати додаткове навантаження для психічного здоров'я, адже дедалі більше людей користується віртуальними мережами цілодобово.

На жаль, українці не звикли з власної ініціативи звертатися до психіатрів, спеціалісти стурбовані тим, що звернення відбувається вже на кінцевих стадіях розвитку хвороби, коли її зупинити вже неможливо.

Метою покращення психічного здоров'я є скорочення поширеності депресивних розладів, шизофренії, хвороби Альцгеймера, наркотичної залежності, епілепсії, розумової відсталості, кількості вживання психотропних речовин і самогубств, питання і проблеми допомоги людям, що страждають на психічні розлади, поширення інформації про ефективні методи для профілактики, медичного лікування і запобігання щодо психічних відхилень, соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособистісного спілкування присвячені праці таких науковців: М. Марута, І. Губенка, О. Карнацької, О. Шевченко, Л. Герасименко, А. Скрипнікова, Р. Ісакова, І. Погорелова, С. Сезіна, Л. Юр'євої.

Проблемами психогенних психічних розладів привсятили свої дослідження такі вчені, як: В. Ананьєва, Г. Нікіфорова, Г. Ложкіна, О. Носкова, І. Толкунова, О. Гринь, І. Смоляр, О. Голець, О. Кокун, О. Лазарева, Л. Карамушка, Т. Дзюба та інші.

Питанням психіатрії та наркології присвячені наукові праці: А. Скрипнікова, Л. Животовської, Л. Боднар, Г. Сонника та інших.

Але всі дослідження, які проводилися і продовжують проводитися у галу психічного здоров'я не вирішили всіх проблем в профілактиці, лікуванні психічних розладів, державному регулюванні сфери психічного здоров'я в Україні, тому питання управління цим процесом поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Мета статті - дослідити особливості державного регулювання сфери психічного здоров'я України в умовах воєнного стану та запропонувати практичні рекомендації щодо удосконалення шляхів регулювання нею.

Виклад основного матеріалу. Психічне здоров'я та психічне благополуччя є найважливішими складовими високого рівня якості життя, що дають змогу людині вважати своє життя повноцінним та значущим, бути активними і творчими членами суспільства. Високий рівень психічного здоров'я населення є важливим чинником соціальної єдності, продуктивності праці, суспільного спокою, що сприяє зростанню благополуччя та економічного розвитку суспільства.

Воєнні дії, що тривають із лютого 2022 р. в Україні, створили негативний вплив на пацієнтів зі стресовими розладами, які потребують спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги.

Згідно статистики, в Україні більше 3 % всього населення страждає на психічні розлади і цей показник з кожним роком зростає, 2,5% бюджету охорони здоров'я припадає на психічне здоров'я, при цьому 89% витрачається

на стаціонарне лікування. Як результат, пацієнти самі купують ліки приамбулаторному та стаціонарному лікуванні [4].

Вже котрий рік поспіль Україна займає перше місце за кількістю психічних розладів у Європі.

Тому поліпшення психічного здоров'я, профілактика психічних порушень, лікування, реабілітація осіб із проблемами психічного здоров'я та догляд за ними є пріоритетними завданнями для ВООЗ та її держав-членів, Європейського Союзу та Ради Європи.

Європейська декларація з охорони психічного здоров'я метою зусиль якої в цьому напрямку є визначення і забезпечення більш високого рівня благополуччя та повсякденного функціонування людей, приділяє основну увагу їх потужним якостям та ресурсам, підвищуючи їх стійкість до зовнішніх негативних впливів та посиленню захисних зовнішніх чинників.

У доповіді ВООЗ про стан охорони психічного здоров'я у світі, містить заклик до всіх країн прискорити реалізацію плану дій. У ній йдеться про те, що всі країни здатні досягти значних успіхів у заходах щодо підвищення рівня психічного здоров'я населення впроваджуючи заходи за такими основними напрямками:

- підвищення цінності психічного здоров'я у поданні окремих людей, суспільства в цілому та державної влади; відповідно до усвідомлення цієї цінності забезпечення необхідних зобов'язань, взаємодії та інвестицій з боку всіх зацікавлених сторін та у всіх секторах;

- перетворення фізичних, соціальних та економічних характеристик навколишнього середовища - вдома, у школах, на робочому місці та в цілому на рівні місцевого суспільства - для ефективного захисту психічного здоров'я та профілактики психічних розладів;

- зміцнення системи охорони психічного здоров'я, з метою забезпечення потреб у сфері психічного здоров'я за допомогою мережі надання доступних, недорогих і якісних послуг та підтримки на рівні громад.

ВООЗ приділяє особливу увагу питанням захисту та реалізації прав людини, розширенню можливостей людей ділитися своїм особистим досвідом та забезпеченню багатосекторального та багатостороннього підходу.

ВООЗ продовжує роботу на національному та міжнародному рівнях, у тому числі в умовах гуманітарних надзвичайних ситуацій, щодо надання урядам та партнерам стратегічних рекомендацій, фактичних даних, інструментарію та технічної підтримки на користь посилення колективних заходів у галузі охорони психічного здоров'я та здійснення перетворень, спрямованих на підвищення рівня психічного здоров'я всіх людей у всьому світі.

На жаль, Україна залишається державою, яка не захищена від проблем, пов'язаних із психічним здоров'ям.

Важливими індикаторами психічного здоров'я населення є статистичні показники, які визначають стан психічного здоров'я населення України та напрямки реформування психіатричної допомоги.

Аналіз захворюваності населення на розлади психіки та поведінки свідчить про щорічні коливання цього показника протягом останніх років має тенденцією до поступового збільшення. В 2018 р. показник амбулаторного лікування становив 1 700 665 хворих, на початок 2021 р. – 1 748 840, що свідчить про його зростання на 2,83%. Показник стаціонарного лікування становив у 2018 році - 310 664, на початок 2021 року він дещо знизився і становив 234 308 що є меншим на 24,58%. Психіатрична допомога у денних стаціонарах у 2018 році становила 39 247 осіб а у 2021 році цей показник становив 21 015, що на 46,45% менше ніж у 2018 році.

Провівши аналіз показників захворюваності та поширеності психічних розладів в областях (регіонах) за період 2018–2020 рр. найбільша кількість випадків була виявлена у Волинській області (2020\2018 – 2,12), найменша – Чернівецькій (2020\2018 – 0,67). Разом з цим більш детальний аналіз показав, що Волинська область залишається регіоном із найбільшою захворюваністю (2019\2018 – 2,16) за вказаний період, тоді як регіон із найменшою захворюваністю – Луганська область (2019\2018 – 0,86).

За період 2019–2020 рр. було отримано такі дані: найбільший приріст захворюваності спостерігався в Одеській області (2020\2019 – 1,38), а найменший – у Хмельницькій (2020\2019 – 0,69).

Далі було виділено регіони з найбільшою захворюваністю на психічні розлади за 2018 та 2020 роки. У 2018 р. на першому місці була Дніпропетровська область – 24 151 випадок, другому місці – Київська (18 915) та третьому – Харківська (18 804), четвертому – Вінницька (10 499), п'ятому – Черкаська область (8 177). У 2020 р. ситуація суттєво не змінилась: на першому місці залишилася Дніпропетровська (22 268 випадків), на другому – Харківська (20 252), третьому – Київська (15 660), четвертому – Одеська (10 191), п'ятому – м. Київ (8 678). Як бачимо, трійка лідерів стабільна: це великі промислові області.

Швидкий темп зростання захворюваності характерний для міст із кількістю населення більше мільйона.

Найнижчий показник захворюваності на психічні розлади спостерігався у 2018–2019 рр. у Івано-Франківській області (2 903 та 2 911 випадків відповідно), у 2020 р. – Миколаївській області (2 402).

Якщо характеризувати захворюваність на психічні розлади по областях за питомою вагою в загальній кількості хворих по країні, то лідируюче місце на протязі трьох років займає Дніпропетровська область (2018 р. – 13,13%, 2019 р. – 11,83%, 2020 р. – 13,05%); на другому та третьому місцях в 2018 р. – Київська (10,28%) та Харківська (10,22%); в 2019 та 2020 рр. – Харківська займала друге місце (10,48% та 11,86%), Київська – третє місце (9,53% та 9,17%).

Що стосується регіонів із найменшою часткою випадків захворюваності, то можливо виділити такі регіони: Луганська область (2018 р. – 1,66%, 2019 р. – 1,4%, 2020 р. – 1,82%); Івано-Франківська область (2018 р. – 1,58%, 2019 р. – 1,54%, 2020 р. – 1,8%).

Аналіз захворюваності та поширеності випадків психічних розладів в Україні за період 2018–2020 рр. дав змогу встановити зростання поширеності та зниження випадків захворюваності в окремих категоріях. Однією з основних причин є діагностика та лікування депресивних розладів як супутнього захворювання лікарями інших спеціальностей. За результатами досліджень було встановлено, що депресивні розлади мають вплив на серцево-судинну систему через ожиріння та високий рівень холестерину [6].

Незважаючи на те, що встановлення діагнозу та призначення лікування психічних розладів здійснюють лікарі-психіатри, значну кількість заспокійливих препаратів часто призначають лікарі інших спеціальностей і, як результат, кількість зафіксованих випадків захворюваності значно нижча, ніж реальна частка.

Враховуючи велику розбіжність показників поширеності в областях країни, нами було проведено ранжування та виділено три групи регіонів (табл. 2). Перша група – області з низькою кількістю випадків 23 069–46 333, друга – із середнім показником кількості випадків 51 088–78 841, третя – із високою кількістю поширеності випадків у регіоні – 95 809–123 581. У 2018 р. до першої та другої групи потрапило 11 та 10 областей відповідно, частка випадків становить 71,08% від загальної кількості. Третя група включає в себе 4 області з часткою 28,91%.

У 2019 р. поширеність випадків психічних розладів по регіонам та груповий розподіл практично не змінилися. У 2020 р. – області з низькою та середньою кількістю випадків мали загальну частку 61,64% та включали 12 та 7 регіонів відповідно. Тоді як частка та кількість областей із високим показником становила 38,35% і включала вже 6 регіонів. Областями із високим показником поширеності залишаються у більшості випадків міста-мільйонники. Луганська та Донецька області – регіони, які опинилися в зоні військових дій, демонструють абсолютно різні показники поширеності: Луганська область – належить до регіону з найменшим показником за весь період аналізу (кількість випадків 23 069, 18 339, 22 796), тоді як Донецька область належить до регіону з граничним середнім та високим показниками (77 384, 78 558, 86 569).

Низька достовірність медичної статистики щодо випадків захворюваності та поширеності, щорічний ріст амбулаторного споживання антидепресантів стали основними причинами структурних змін у наданні психічної допомоги населенню України [7].

Захворюваність на шизофренію, шизотипові та маячні розлади залишалася відносно стабільними (18,4 на 100 тис. населення 2018 р. і 18,2 – 2020 р). Цей показник характеризувався незначними коливаннями залежно від кількості хворих і зміни чисельності населення.

Вивчення коливань цього показника в регіонах свідчить про те, що максимальними його значення у 2018 р. були у Харківській області (25,5) та м. Київ (23,1).

Мінімальні значення показника захворюваності на шизофренію, шизотипові та маячні розлади зареєстровані в Івано-Франківській (12,2), Чернігівській (12,8) та Волинській (14,4) областях.

Відзначається зростання показника захворюваності на шизоафективні розлади на 83,3% (з 0,6 у 2018 р. до 1,1 у 2020 р.), шизотипові розлади – на 50,0% (з 0,6 до 0,9 відповідно), гострі та транзиторні маячні розлади – на 40,8% (з 4,9 до 6,9 відповідно).

Показник захворюваності на афективні розлади суттєво не змінився. У 2018 р. він становив 10,3, а в 2020 р. – 10,1 на 100 тис. населення.

Показник захворюваності на невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади залишається стабільно високим так у 2018 р. він становив 56,5, а у 2020 р. – 58,4 на 100 тис. населення

Перевищувала значення середньоукраїнського показника захворюваність у Київській (140,6), Житомирській (131,3) та Кіровоградській (96,6) областях. Нижчі за нього показники захворюваності спостерігалися у Києві (13,6), Севастополі (14,0) та Львівській (26,8) області.

Аналіз поширеності психічних та поведінкових розладів з 2018 по 2020 рр. свідчить про те, що в психіатричних закладах України під диспансерним та консультативним спостереженням перебували 1 171 133 особи з різними формами цієї патології (2548,0 на 100 тис. населення). Цей показник збільшився на 4,8%.

Найвищі за інтенсивністю показники поширеності розладів психіки та поведінки, як і у попередні роки, реєструвалися в Черкаській (3098,1), Херсонській (3079,4) та Донецькій (2941,9) областях. Нижчі за середньоукраїнський показники визначалися у Вінницькій (2039,6), Полтавській (2105,0) областях та м. Київ (2039,1).

Аналіз структури поширеності розладів психіки та поведінки виявляє поступове зростання усіх груп психічної патології. Проте, у поширеності різних форм розладів психіки та поведінки в окремих групах патології виявляються деякі коливання.

Поширеність групи захворювань на органічні розлади психіки, в тому числі й симптоматичні (F00-F09), зросла на 8,1% (з 622,5 на 100 тис. населення у 2018 р. до 673,3 у 2020 р.). З них поширеність деменцій (усі форми) зменшилася на 24,1% (з 139,8 у 2018 р. до 106,2 у 2020 р.), в тому числі деменцій внаслідок епілепсії – на 13,5% (з 52,6 до 45,5 відповідно). Найвищі показники поширеності органічних розладів психіки, в тому числі симптоматичних - реєстрували в Донецькій (990,3), Харківській (954,5) та Чернігівській (824,1) областях, найнижчі – у Вінницькій (440,7), Закарпатській (441,5) та Полтавській (457,7) областях.

Важливим критерієм роботи психіатричної служби є показник інвалідизації осіб із психічними розладами. Інвалідами внаслідок розладів психіки та поведінки 2018 р. первинно визнано 11 766 осіб, з них 2359 дітей віком 0-17 років.

Найвищими інтенсивні показники первинної інвалідності 2018 р. зареєстровані у Миколаївській (36,31), Львівській (36,18) та Чернівецькій (32,19) областях; нижчі за середньоукраїнські відзначалися у Дніпропетровській (19,49) області та м. Київ (20,04). В структурі визнаних первинно інвалідами 2009 р. 38,7% становили хворі на розумову відсталість, 29,4% – на шизофренію, шизотипові та маячні розлади, 17,5% – на органічні розлади, включаючи симптоматичні, 4,9% – на розлади психіки внаслідок епілепсії.

Порівняно з 2010 р. у структурі первинно визнаних інвалідами на 57,0% зменшилася кількість хворих на епілепсію, на 7,6% – на розумову відсталість, майже не змінилася кількість хворих на шизофренію, шизотипові та маячні розлади.

Незважаючи на певне зниження показника первинної інвалідності, в Україні визначається накопичення осіб із психічними та поведінковими розладами, які мають групу інвалідності.

За представлений період кількість інвалідів внаслідок психічних розладів та розладів поведінки збільшилася з 500,4 до 593,8 на 100 тис. населення, що становить 18,7%.

Із загальної кількості хворих, які перебували під диспансерним та консультативним спостереженням, хворі інваліди становили 23,3%, або 272 920 осіб (відповідно 593,8 на 100 тис. населення). Переважно це інваліди I та II груп, які складають 87% хворих, що мають групу інвалідності.

Показник питомої ваги III групи інвалідності серед хворих, які мають інвалідність внаслідок психічного розладу, дещо збільшився з 8,8 до 13,0%.

У структурі інвалідності внаслідок психічних та поведінкових розладів 36,5% становлять особи із шизофренією, шизотиповими та маячними розладами, 36,1% – із розумовою відсталістю та 10,4% – із психічними розладами внаслідок епілепсії.

При цьому в динаміці кількість інвалідів внаслідок розумової відсталості зросла на 31,8%, шизофренії, шизотипових та маячних розладів – на 14,7%, кількість інвалідів внаслідок епілепсії суттєво не змінилася.

Аналіз показників структурної організації психіатричної служби свідчить про таке. Протягом 2018 р. хворі на розлади психіки та поведінки отримували спеціалізовану медичну допомогу в 88 психіатричних та психоневрологічних лікарнях, 30 психоневрологічних диспансерах, 656 психіатричних та 156 психотерапевтичних кабінетах.

На 2018 р. в Україні функціонувало 42 185 психіатричних ліжок, з них 1844 ліжка для дітей. Протягом 2000-2009 рр. ліжковий фонд України скоротився на 5937 ліжок, або 12,4%. Темпи скорочення ліжок за цей період уповільнилися порівняно з попереднім десятиріччям, коли ліжковий фонд за 1990-1999 рр. скоротився на 21 447 ліжок, або на 30,5%.

Забезпеченість населення психіатричними ліжками 2018 р. становила 42 185, або 91,8 на 100 тис. населення. Найвищі показники забезпеченості населення психіатричними ліжками реєструються у Сумській області (127,7), АР Крим (124,8) та Дніпропетровській області (123,8); нижчі за середньоукраїнський – у Закарпатській (62,9), Миколаївській (63,2) та Чернівецькій (64,4) областях.

Навантаження на ліжко для дорослих за десятирічний період залишається стабільним. У 2018 р. ліжко працювало 338,3 дня на рік.

У 2018 р. відзначалося недостатнє використання ліжка у Києві (254,7 дня), Житомирській (271,2 дня) та Київській (283,6) областях. Із перевантаженням працювали ліжка у Волинській (388,4 дня), Дніпропетровській (362,3 дня) областях та м. Севастополь (357,5 дня).

Оберт ліжка збільшився з 5,6 до 6,6. Найвищі показники обертів ліжка 2018 р. реєструвалися в Івано-Франківській (8,6), Рівненській областях (8,9) та м. Севастополь (8,3); нижчий за середньоукраїнський – у Херсонській (5,1), Сумській (5,1) та Житомирській (5,5) областях.

Середня тривалість перебування дорослого хворого у стаціонарі 2020 р. становила 51,4 дня. Протягом 2000-2009 рр. цей показник зменшився на 12,8%.

Високі показники тривалості перебування хворого у стаціонарі 2020 р. реєструвалися у Херсонській (63,6 дня), Сумській (61,4 дня) та Одеській (60,1 дня) областях. Нижчими за середньоукраїнський вони були у Івано-Франківській (39,1 дня), Київській (40,7 дня) областях та м. Севастополь (43,2 дня).

Показник лікарняної летальності 2020 р. становив 1,2. Вивчення динаміки цього показника свідчить про його зниження на 29,3% порівняно із 2000 р.. Перевищували середньоукраїнський показники лікарняної летальності у м. Севастополь (2,6), Харківській (2,4) та Полтавській (2,1) областях. Низькими вони були у Київській (0,36), Івано-Франківській (0,44) та Сумській (0,48) областях.

Аналізуючи структуру психіатричної служби в Україні, відзначимо стабільність кількості денних стаціонарів (2020 р. їх чисельність становила 105) та зменшення на 8,5% кількості місць в них – з 5545 у 2018 р. до 5079 у 2020 р.

Вивчення кількості місць у денних стаціонарах по регіонах свідчить про те, що найбільш забезпечені в цьому плані Донецька (1100 місць) область, м. Київ (700 місць) та Харківська область (550 місць).

У той же час найменша кількість місць у денних стаціонарах 2020 р. зареєстрована у Полтавській (0 місць), Херсонській (10 місць) та Хмельницькій (25 місць) областях.

Кількість психіатричних кабінетів у лікувально-профілактичних закладах України зростала: з 642 у 2000 р. до 656 у 2009 р. (2,2%).

Структура психіатричної служби в Україні характеризується стійкою тенденцією до зменшення чисельності лікувально-трудова майстерень. Їх

кількість скоротилася з 64 у 2018 р. до 24 у 2020 р. (на 62,5%). Також визначалося значне зменшення (на 60,3%) кількості місць у майстернях (з 5882 до 2339 відповідно).

Аналіз статистичних показників, які визначають стан психічного здоров'я населення, свідчить про те, що в Україні спостерігається зростання кількості осіб із психічними та поведінковими розладами. Вивчення показника поширеності психічних та поведінкових розладів показує, що 3% населення України потребують допомоги лікаря-психіатра.

В той же час у країнах Євросоюзу аналогічний показник сягає 24,1%, що відображає високий рівень інтеграції служб психічного здоров'я у первинну медико-санітарну мережу. Тому налагодження взаємодії психіатричної служби з первинною медико-санітарною мережею є важливою складовою покращання психічного здоров'я населення України.

Наступною проблемою служби є прогресивне зростання показника інвалідності внаслідок психічних та поведінкових розладів (на 18,7%), що вказує на недостатню ефективність соціально-реабілітаційних заходів у системі надання психіатричної допомоги.

У той же час структура психіатричної служби лишається спрямованою на надання стаціонарної допомоги в найбільш стигматизованих та віддалених від мікросоціуму умовах.

Стратегічною метою реформ психіатричної допомоги в Україні є створення суспільно орієнтованої психіатричної служби, яка функціонує на нижченаведених принципах.

1. Зміщення психіатричної допомоги безпосередньо у соціальну сферу.
2. Відмова від замкненості традиційного формату надання допомоги у стаціонарних умовах (поліклінічна психіатрія, промислова психіатрія, усі види позалікарняної допомоги).
3. Зміна структури психіатричної служби на принципах деінституалізації, децентралізації, наближення до населення.
4. Поліпрофесійне бригадне надання допомоги.
5. Надання допомоги за участю соціального (мікросоціального) оточення.
6. Використання системи психосоціальної терапії та реабілітації.
7. Активне залучення до надання допомоги усіх організацій та установ, діяльність яких використовується для поліпшення соціального функціонування.

Виконання перелічених завдань можливо за умови активної співпраці органів влади, психіатричної спільноти, професійних організацій, громадськості, соціальних служб, освітян, користувачів допомоги та їх родичів в напрямку укріплення психічного здоров'я.

Висновки.

1. Ми проаналізували випадки захворюваності та поширеності психічних розладів в Україні та світі за період 2018–2020 роки і виявили, що

причиною зниження показників захворюваності на психічні розлади у більшості регіонів може бути недосконала методологія медичної статистики. Встановлення діагнозу та лікування психічних розладів здійснюють лікарі-психіатри, тоді як значну кількість седативних препаратів та антидепресантів призначають інші лікарі за різних захворювань, і, як результат, кількість зафіксованих випадків захворюваності значно нижча ніж реальна кількість.

2. У зв'язку із подіями на Сході України серед їх учасників і осіб тимчасово переміщених у відповідь на посттравматичний, психогенний стрес розвивалися такі синдроми як «Посттравматичний стресовий розлад», «Синдром емоційного (професійного) вигорання», «Синдром хронічної втоми». Серед студентів-медиків, лікарів, вчителів виявлялися особи з високим рівнем тривоги, агресії, депресії.

3. Причинами психічних і поведінкових розладів психіки, стресогенних синдромів, тривоги і депресії є негативна інформація, екологічні та соціальні проблеми, воєнні конфлікти і тероризм, природні і техногенні катастрофи, суттєве зниження якості життя населення.

4. На національному рівні щодо зміцнення психічного здоров'я вкрай важливим є не лише захищати та зміцнювати психічний добробут всього населення, а й вживати заходи щодо задоволення потреб людей із психічними розладами:

- служби охорони психічного здоров'я, інтегровані в систему загального медичного обслуговування, що діють, як правило, на рівні лікарень загального профілю та в рамках спільного виконання завдань за участю неспеціалізованих працівників первинної ланки;

- служби, що надають послуги з охорони психічного здоров'я у закладах соціального захисту та немедичних установах, таких як служби захисту дітей, шкільні медичні служби та тюремні заклади.

Література:

1. The European Mental Health Action Plan 2013–2020. – Режим доступу: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/175672/9789289050951-eng.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

2. Постанова КМУ № 133 від 15. 02. 2021 р. «Деякі питання реалізації програм державних гарантій медичного обслуговування населення у II–IV кварталах 2021 року». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2021-%D0%BF#Text>

3. Comprehensive Mental Health Action Plan 2013–2030. – Режим доступу: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240031029>

4. Психічне здоров'я на перехідному етапі: результати оцінювання та рекомендації для інтеграції охорони психічного здоров'я в систему первинної медичної допомоги та громадські платформи в Україні. Режим доступу: http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/MH-report-for_INTERNET_All_ua.pdf

5. Зведена форма № 10 по Україні – Звіт щодо надання психіатричної допомоги населенню. – Режим доступу: <https://cmhmda.org.ua/statistics/>

6. Колесник М. Тривога та депресія очима фахівців різних спеціальностей // Укр. мед. часопис. – 2019. – Т. 5, № 1. – С. 133. – Режим доступу: <https://www.umj.com.ua/article/163496/trivoga-ta-depresiyaochima-fahivtsiv-riznih-spetsialnostej>

7. Яковлева Л. В., Баглай Т. О., Ткачова О. В., Павленко О. В. Огляд антидепресантів на фармацевтичному ринку України та динаміка їх споживання протягом 2015–2019 років // Фармац. журн. – 2021. – Т. 76, № 3. – С. 3–13. <https://doi.org/10.32352/0367-3057.3.21.01>

References:

1. The European Mental Health Action Plan 2013–2020. *apps.who.int* Retrieved from <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/175672/9789289050951-eng.pdf?sequence=3&isAllowed=y> [in English].

2. Постанова КМУ «Деякі питання реалізації програм державних гарантій медичного обслуговування населення у II–IV кварталі 2021 року» [Resolution of the CMU "Some issues of the implementation of programs of state guarantees of medical care for the population in the II–IV quarters of 2021."]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Comprehensive Mental Health Action Plan 2013–2030. *www.who.int* Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789240031029> [in English].

4. Psihичne zdorov'ja na perehidnomu etapi: rezul'tati ocinjuvannja ta rekomendacii dlja integracii ohoroni psihichnogo zdorov'ja v sistemu pervinnoi medichnoi dopomogi ta gromads'ki platformi v Ukraїni [Mental health in transition: evaluation results and recommendations for the integration of mental health care into the primary health care system and community platforms in Ukraine]. *ipz.org.ua* Retrieved from http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/MH-report-for_INTERNET_All_ua.pdf [in Ukrainian].

5. Zvedena forma № 10 po Ukraїni – Zvit shhodo nadannja psihiatrichnoi dopomogi naselennju [Consolidated form No. 10 for Ukraine - Report on the provision of psychiatric care to the population]. *cmhmda.org.ua* Retrieved from <https://cmhmda.org.ua/statistics/> [in Ukrainian].

6. Kolesnik, M. (2019). Trivoga ta depresija ochima fahivciv riznih special'nostej [Anxiety and depression through the eyes of specialists of various specialties]. *Ukr. med. Chasopis - Ukr. med. magazine*, 5, 1, 133. Retrieved from <https://www.umj.com.ua/article/163496/trivoga-ta-depresiya-ochima-fahivtsiv-riznih-spetsialnostej> [in Ukrainian].

7. Jakovleva, L. V., Baglaj, T. O., Tkachova, O. V., Pavlenko, O. V. (2015). Ogljad antidepresantiv na farmacevtichnomu rинку Ukraїni ta dinamika ih spozhivannja protjagom 2015–2019 rokiv [Overview of antidepressants on the pharmaceutical market of Ukraine and the dynamics of their consumption during 2015–2019]. *Farmac. zhurn. - Pharmac. journal*, 76, 3, 3–13. <https://doi.org/10.32352/0367-3057.3.21.01> [in Ukrainian].

УДК 331

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-25-30](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-25-30)

Брич Леся Володимирівна кандидат наук з державного управління, асистент кафедри Адміністрування та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0001-8338-9573>

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНВЕСТИВАННЯ У РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика сутності особливостей інвестування в розвиток людського капіталу. Доведено, що інвестиції відіграють ключову роль сучасній економіці, будучи найважливішим чинником економічного зростання. Встановлено, що особлива роль інвестицій полягає у трансформації коштів держави, господарюючих суб'єктів та окремих громадян у просте та розширене відтворення матеріальних та нематеріальних цінностей, що забезпечують зростання національного добробуту. Сформовано основні підходи щодо трактування сутності поняття «інвестиції». Встановлено, що під інвестиціями слід розуміти правильно спланований та організований, процес направлений на використання певного обсягу ресурсів для подальшого їх перетворення за певний період часу, в бажаний соціально-економічний ефект. Визначено, що під інвестуванням у розвиток людського капіталу, слід розуміти інвестиційну діяльність направлену на вкладення в ключові складові людського капіталу (сукупність здоров'я зберігаючих, освітніх, професійних, культурних, соціальних, інформаційних аспектів які набуті протягом життя людини) з метою отримання соціально-економічного ефекту, який виражається в певних результатах даного розвитку і буде корисним для оточування. Визначено, що з економічної точки зору, інвестиції в розвиток людського капіталу - це витрати, вироблені в соціальній сфері з метою майбутнього збільшення продуктивності праці та сприяють зростанню майбутніх доходів як окремих носіїв капіталу, так і суспільства загалом. Доведено, що інвестування у розвиток людського капіталу є складним і багатоаспектним поняттям, яке має чітку ціль та в кінцевому результаті, при успішній інвестиційній діяльності може дати дуже добрий соціально-економічний ефект. Проте, будь-яке інвестування супроводжується певними ризиками, які слід ретельно досліджувати та аналізувати.

Ключові слова: інвестиції, інвестування, людський капітал, розвиток капіталу.

Brych Lesia Volodymyrivna Lviv Polytechnic National University, Lviv,
tel.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0001-8338-9573>

STUDY OF THE ESSENCE OF THE FEATURES OF INVESTING IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Abstract. The purpose of the study is the feature of the essence of the features of investing in the development of human capital. It has been proven that investments play a key role in the modern economy, being the most important factor in economic growth. It has been established that the special role of investments is to transform the funds of the state, business entities and individual citizens into simple and expanded reproduction of material and intangible values that ensure the growth of national welfare. The main approaches to the interpretation of the essence of the concept of "investment" are formed. It has been established that investments should be understood as a properly planned and organized process aimed at using a certain amount of resources for their further transformation over a certain period of time into the desired socio-economic effect. It has been determined that investment in the development of human capital should be understood as investment activities aimed at investing in key components of human capital (the totality of health preserving, educational, professional, cultural, social, informational aspects acquired during a person's life) in order to obtain a socio-economic effect, which is expressed in certain results of this development and will be useful to others. It has been determined that from an economic point of view, investments in the development of human capital are the costs incurred in the social sphere in order to further increase labor productivity and contribute to the growth of future incomes of both individual capital holders and society as a whole. It has been proven that investing in the development of human capital is a complex and multifaceted concept that has a clear goal and, in the end, with successful investment activity, can give a very good socio-economic effect. However, any investment comes with certain risks that should be carefully researched and analyzed.

Keywords: investment, investment, human capital, capital development.

Постановка проблеми. Найважливішим компонентом забезпечення якісного економічного зростання сучасного суспільства є людський капітал. Історичний процес призвів до механізації праці та падіння значимості фізичної сили як чинника конкурентоспроможності. У нових економічних умовах формування економіки знань та інтенсифікації економічного зростання знижується також залежність від природних ресурсів: матеріальні активи та основні фонди не мають значення, яке вони мали раніше. У зв'язку з цим підвищується значення знань та інтелекту, матеріалізованого у висококваліфікованих фахівцях, авангардом яких є частина трудових ресурсів, які професійно зайняті в інноваційній сфері. Отже, зростає значимість людського капіталу економічної системі. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження сутності особливостей інвестування в розвиток людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності особливостей інвестування в розвиток людського капіталу розкривалися в роботах таких вчених як А.Е.Котляр, М.І.Магура, В.П.Мазірін, А.Н.Неверовська, Ю.Г.Одегов, А.В.Омарів, В.М.Петюх, Л.Н.Пономарьов, Г.Х.Попов, В.А.Савченко, Н.Г.Рак, В.А.Розанова, В.В.Травін, С.В.Шекшня, та інші. Однак ряд теорій і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика сутності особливостей інвестування в розвиток людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні українські регіони потерпають від руйнівної та терористичної агресії з боку російської федерації. Такі дії супроводжуються знищення усього живого та намагання нанести більше шкоди Україні. В умовах дослідження інвестування, це проговорюється не лише з бажання ще раз нагадати про сучасний стан в Україні але й зазначити, що після перемоги, України знадобляться інвестиції, особливо що стосується розвитку людського капіталу. Ключовим елементом будь-якого інвестування в будь-який розвиток є самі інвестиції.

Безперечним фактом є те, що інвестиції є основою економічної діяльності будь-якої соціально-економічної системи в умовах модернізації національної економіки. Продумане інвестування вирішує цілий комплекс економічних завдань на мікро-, мезо- та макрорівні, а також створює сприятливі умови для реформування економіки та її реструктуризації.

Інвестиції відіграють ключову роль сучасній економіці, будучи найважливішим чинником економічного зростання. Особлива роль інвестицій полягає у трансформації коштів держави, господарюючих суб'єктів та окремих громадян у просте та розширене відтворення матеріальних та нематеріальних цінностей, що забезпечують зростання національного добробуту. Інвестиційна діяльність є складним, багатоаспектним процесом, що вимагає теоретичного осмислення багатьох концепцій, положень і висновків. Продумане інвестування вирішує цілий комплекс завдань на макро-, мезо-мікроекономічному рівнях, створюючи тим самим сприятливі умови для розвитку економіки, а визначення економічної сутності та природи інвестицій є основною теоретичною передумовою будь-якої економічної концепції розвитку. Єдності у розумінні сутності інвестицій як економічної категорії серед науковців та економістів досі не існує. У сучасній науково-практичній літературі, соціальній та законодавчих актах зустрічаються різні трактування визначення інвестицій, оскільки дане поняття пройшло довгий історичний шлях.

В цілому, узагальнюючи проведені теоретичні дослідження [1-5], можна охарактеризувати ключові положення теорії інвестування через призму основних шкіл:

1. Класична школа: капітал являється інструментом виробництва; інвестиції формуються внаслідок отриманих заощаджень; ключова мета зводиться до розвитку мануфактури.

2. Школа меркантилістів: інвестування в розвитку товару на зовнішньому ринку; тергетування інвестиції в експорт; ключова мета зводилася до інвестування в нові географічні відкриття.

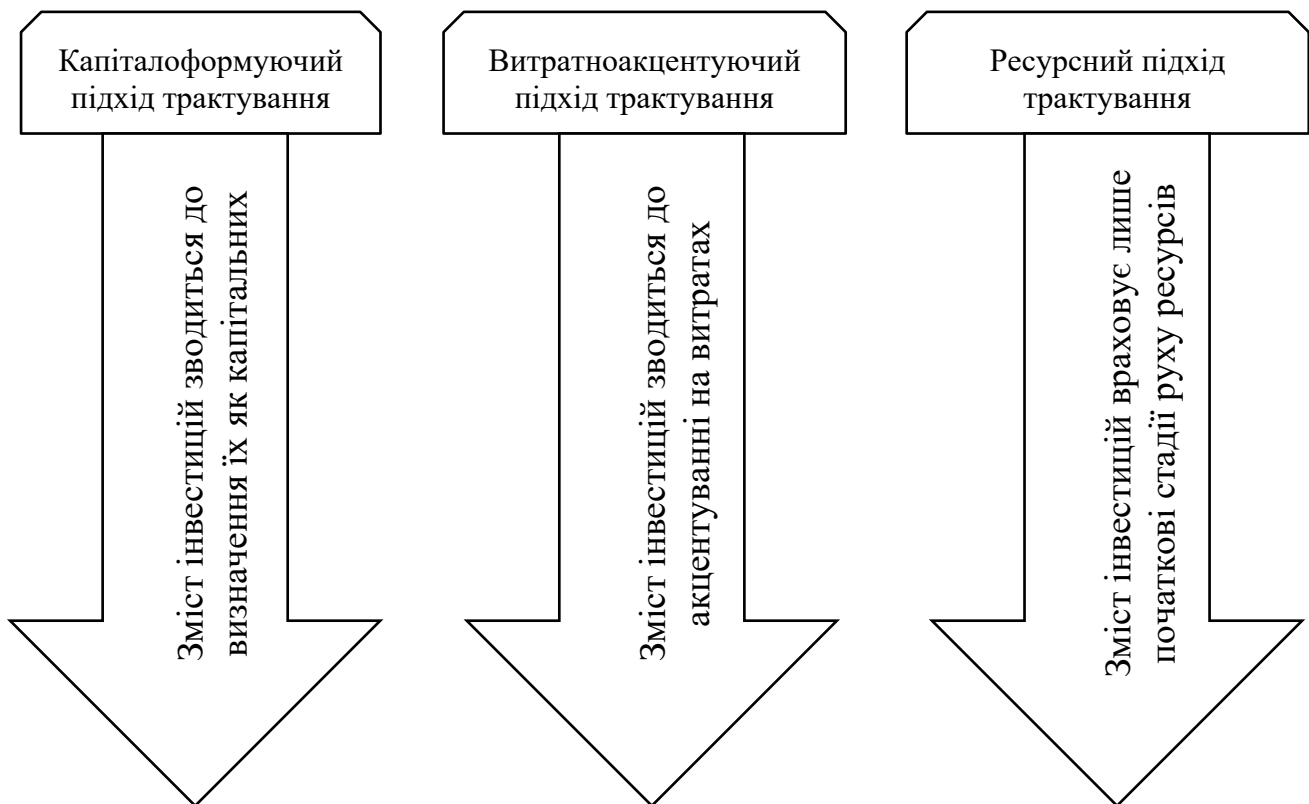
3. Школа фізіократів: капітал являється базисним підґрунтям усієї економіки; відбувається поділ інвестиції в розрізі часу; ключова мета призвела до аграрної революції.

4. Неокласична школа: дослідження відношення ціни інвестування і отримання ефекту від даного процесу; розвиток процентної політики; як результат, відбулася перебудова економічних систем в Європі.

5. Кейнсіанська школа: інвестиції розглядалися як приріст вартості майна; запровадження нових методичних підходів до аналізу інвестиційної діяльності; як мета було подолано кризу в країнах Європи та покращено продуктивність праці.

На нашу думку, під інвестиціями слід розуміти правильно спланований та організований, процес направлений на використання певного обсягу ресурсів для подальшого їх перетворення за певний період часу, в бажаний соціально-економічний ефект.

Основні підходи щодо трактування сутності поняття «інвестиції», представлено на рис. 1.

Рис.1. Основні підходи щодо трактування сутності поняття «інвестиції»

Сформовано автором

На нашу думку, під інвестуванням у розвиток людського капіталу, слід розуміти інвестиційну діяльність направлену на вкладення в ключові складові людського капіталу (сукупність здоров'я зберігаючих, освітніх, професійних, культурних, соціальних, інформаційних аспектів які набуті протягом життя людини) з метою отримання соціально-економічного ефекту, який виражається в певних результатах даного розвитку і буде корисним для оточування.

Таким чином, основна мета інвестування у розвиток людського капіталу буде відновлення, удосконалення та ріст даного виду капіталу і його складових. Це означає, що безпосереднім об'єктом інвестування виступатиме людський капітал і його складові (сукупність здоров'я зберігаючих, освітніх, професійних, культурних, соціальних, інформаційних аспектів які набуті протягом життя людини). Суб'єкт може являти бути людина або окремо взята соціально-економічна система, як зовнішня, так і внутрішня (індивід, домогосподарство; підприємство; держава; громадські та міжнародні організації, тощо). Участь таких суб'єктів може бути як прямою, так і опосередкованою.

На нашу думку, основними принципами інвестування у розвиток людського капіталу є наступні:

1. Принцип ефективності. Інвестування повинно давати певний результат (соціально-економічний ефект) від вкладень у розвиток людського капіталу.

2. Принцип адаптивності. Процес інвестування повинен враховувати та адаптуватися до будь-яких змін як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

3. Принцип відповідності. Обсяг інвестиції повинен відповідати цілям та поставленим завданням і мати цілеспрямований характер дії.

4. Принцип оптимізації. Інвестування необхідно здійснювати при оптимальному рівні ризику і врахуванню його фактор, який присутній.

5. Принцип економічної доцільності. Інвестиції у розвиток людського капіталу повинні мати сформоване підґрунтя причин того чи варто чи ні інвестувати.

Слід зазначити, що інвестування у розвиток людського капіталу є складним і багатоаспектним поняттям, яке має чітку ціль та в кінцевому результаті, при успішній інвестиційній діяльності може дати дуже добрий соціально-економічний ефект. Проте, будь-яке інвестування супроводжується певними ризиками, які слід ретельно досліджувати та аналізувати. Це також, стосується інвестування у розвиток людського капіталу. Одним з дієвих підходів щодо правильного реагування на ті ризики є ефективне управління ними. Особливо актуально і важливо є ефективна система державного управління ризиками.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що інвестиції в розвиток людського капіталу – цілеспрямоване вкладення коштів у галузі та сфери, що

забезпечують покращення якісних параметрів людини, насамперед її робочої сили (рівня освіченості, розвитку інтелекту, творчого потенціалу, фізичного та психічного здоров'я, системи мотивації, ціннісних установок). Зі зміною ролі трудових ресурсів у процесі створення доданої вартості переглядається і важливість інвестицій у розвиток трудових ресурсів економіки. З економічної точки зору, інвестиції в розвиток людського капіталу - це витрати, вироблені в соціальній сфері з метою майбутнього збільшення продуктивності праці та сприяють зростанню майбутніх доходів як окремих носіїв капіталу, так і суспільства загалом. Саме тому, подальші дослідження слід присвятити дослідженню проблем ефективного управління трудовими ресурсами.

Література:

1. Bilan, Y., Mishchuk, H., & Dzhyhar, T. Human capital factors and remuneration: analysis of relations, modelling of influence. *Business: Theory and Practice*, 18, 2017, 208-214. <https://doi.org/10.3846/btp.2017.022>
2. Vovkanych, S., & Semiv, L. Theoretical and methodological foundations of the study of human and intellectual capital in knowledge-intensive economy: conceptualization of concepts. *Regional Economics*, (4), 2007, 7-18.
3. Podra, O. P. Development of the investment mechanism for the human capital reproduction under conditions of the information society. *Social-law Studios*, 3(5), 2019, 58-66.
4. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 71-82
5. Manuti, de Palma, P. D. Why human capital is important for organizations: people come first (1st ed.) (p. 198). 2014, Palgrave Macmillan: London, UK. <https://doi.org/10.1057/9781137410801>

References:

1. Bilan, Y., Mishchuk, H., & Dzhyhar, T. (2017). Human capital factors and remuneration: analysis of relations, modelling of influence. *Business: Theory and Practice*, 18, 208-214. <https://doi.org/10.3846/btp.2017.022> [In English]
2. Vovkanych, S., & Semiv, L. (2007). Theoretical and methodological foundations of the study of human and intellectual capital in knowledge-intensive economy: conceptualization of concepts. *Regional Economics*, (4), 7-18. [In English]
3. Podra, O. P. (2019). Development of the investment mechanism for the human capital reproduction under conditions of the information society. *Social-law Studios*, 3(5), 58-66. [In English]
4. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11197> [In English]
5. Manuti, de Palma, P. D. (2014). Why human capital is important for organizations: people come first (1st ed.) (p. 198). Palgrave Macmillan: London, UK. <https://doi.org/10.1057/9781137410801> [In English]

УДК 351:330.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-31-45](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-31-45)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, заступник директора, Науково-дослідний інститут публічного управління та права, вул. Марка Кропивницького, 8/1, м. Хмельницький, 29015, тел.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0002-7982-3231>

Баюк Микола Іванович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, директор, Хмельницький регіональний центр підвищення кваліфікації, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В ПАРАДИГМІ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Глибинні процеси трансформації будь якого суспільства в політичній, економічній, соціальній або будь в якій іншій сферах неможливі без активного і вагомого впливу з боку інституцій публічного управління. Вони відображають сутність і рівень розвитку політичної культури народу і держави, домінуючих цінностей в суспільстві і рівень захисту інтересів своїх громадян та держави в цілому. Публічне управління пройшло довгий і тривалий шлях в своєму організаційному, культурному, функціональному та процесуальному аспектах. Історичний динамізм змісту публічного управління обумовлений характером і сутністю політичного устрою держави, її суспільно-економічною формацією. Саме наріжні характеристики суспільно-політичної організації держави, форм економічної організації виробництва матеріальних та нематеріальних благ, системи їх розподілу, адміністративно-територіального устрою, принципів демократичного врядування тощо формують зміст принципів, функцій, мети та завдань системи публічного управління. Усі вищезначені чинники також зазнають вагової трансформації у своєму змісті під впливом публічного управління, адже цей вплив є взаємозворотним і обумовлений сутністю діалектичного взаємозв'язку між ними, адже чим вища якість і ефективність публічного управління, тим глибші і якісніші зміни в усіх сферах суспільного життя, і чим досконалішими є системи розподілу, виробництва матеріальних благ, сфера соціального захисту, освіти, охорони здоров'я тощо тим більші вимоги висуваються до системи публічного управління. Цілі сталого соціально-економічного розвитку, які визначені низкою стратегічних документів, обумовлюють

необхідність перегляду змісту принципів, функцій, завдань, цілей системи публічного управління щодо їх досягнення, актуалізують проблему визначення «якості та ефективності» діяльності інститутів публічного управління в центрі уваги якої, має бути людина, її рівень та якість життя, створення необхідних умов сталого соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: публічне управління, сталий розвиток, соціально-економічний розвиток.

Hasiuk Ihor Leonidovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director, Scientific-research institute for public management and law, Mark Kropyvnytsky St., 8/1, Khmelnytsky, 29015, tel.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0002-7982-3231>

Baiuk Mykola Ivanovich Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Administration, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Director, Khmelnytsky Regional Center for Advanced Training, Heroiv Maidanu St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE PARADIGM OF SUSTAINABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The profound processes of transformation of any society in the political, economic, social, or any other sphere are impossible without the active and significant influence of public administration institutions. They reflect the essence and level of development of the political culture of the people and the state, dominant values in society, and the level of protection of the interests of its citizens and the state. Public administration has come a long and difficult path in its organizational, cultural, functional, and procedural aspects. The historical dynamics of the content of public administration is determined by the nature and essence of the political system of the state, its socio-economic formation. The fundamental characteristics of the socio-political organization of the state, forms of economic organization of the production of material and non-material goods, their distribution systems, administrative-territorial structure, principles of democratic governance, etc. form the content of the principles, functions, goals, and objectives of the public administration system. All the above-mentioned factors also undergo significant transformations in their content under the influence of public administration since this influence is mutually-reinforcing and determined by the essence of the dialectical interrelation between them, as the higher the quality and effectiveness of public administration, the deeper and more qualitative changes in all spheres of social life, and the more perfect the systems of distribution, production of material

goods, social protection, education, healthcare, etc., the higher the demands are placed on the public administration system. The goals of sustainable socio-economic development, which are defined by a few strategic documents, necessitate a revision of the principles, functions, tasks, and objectives of the public governance system for their achievement. They bring to the fore the issue of determining the "quality and effectiveness" of the activity of public governance institutions, with a focus on the individual and their level and quality of life, and the creation of the necessary conditions for sustainable socio-economic development of the state.

Keywords: public governance, sustainable development, socio-economic development.

Постановка проблеми. В період останніх десятиріч спостерігається значні зміни в змісті цілей, організаційної структури, принципів і напрямів діяльності публічного управління але одвічними залишаються два наріжних показники його функціонування – «якість» та «ефективність». Реформатори намагаються досягнути якісних змін переважно застосовуючи інструменти кількісного та структурно-функціонального призначення, без істотного впливу на основну дійову особу в цих процесах – людину. Мабуть, в сучасному світі, немає такого завдання щодо управління суспільними справами, яке не було б в полі зору публічного управління, тому звідси виникає безліч варіантів змістового його наповнення: через об'єкт та суб'єкт управління, через визначення змісту і відношень між поняттями, які входять в саме поняття «публічне управління» з виокремленням суттєвих його ознак, визначення через зміст генези його розвитку тощо. Усі вони не є принципово відмінними за своєю сутністю, а лише за рахунок збільшення чи зменшення видових ознак звужують чи розширюють його обсяг, не додаючи нічого принципово нового до його розуміння. Мабуть найбільш влучне, просте і зрозуміле для широкого загалу визначення поняття «публічне управління» було дане англійським державним службовцем Десмондом Кілінгом у 1972 році в книзі «Management in government» [11], який вперше ввів його у науковий та практичний обіг. На думку автора, публічне управління це пошук найкращого способу використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики. В подальшому уточнюються його зміст зважаючи на цілі державної політики із розвитку держави і суспільства за відповідними сферами. Як давно відомо управлінська діяльність не можлива без цілі, функціональної спрямованості, галузевої та предметної належності, структурно-організаційної визначеності взаємодії між суб'єктом і об'єктом системи управління тощо. Саме поняття «діяльність» вміщує в себе ієрархію цілей: першу – «розвиток суспільства і держави» як загальну, абстрактну, вищу ціль; другу – ціль, яка конкретизується в заходах щодо розв'язання проміжних завдань по досягненню цілі вищого рівня; третю – ціль яка визначає заходи і завдання відповідно до певної галузевої специфіки із

урахуванням наявних ресурсів. Управлінська діяльність пріоритетне обумовлюється змістом першої найвищої цілі – «розвиток суспільства і держави», яка в подальшому уособлюється в понятті «сталого соціально-економічного розвитку». Саме зміст цілей, завдань сталого соціально-економічного розвитку суспільства і держави визначає зміст теоретичних основ системи публічного управління у вище означеній парадигмі їх взаємодії. Наявна неузгодженість в змісті базових концептів системи публічного управління, з одного боку, і цілями та завданнями сталого соціально-економічного розвитку, з другого, вимагає їх уточнення і перегляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмірковування авторів про напрями сталого соціально-економічного розвитку країн їх проживання та можливих при цьому проблем управління, які виникають внаслідок дотримання положень обраних економічних моделей [1, 2, 3, 4, 5, 9, 13, 20, 21, 27, 30, 35, 40, 41] свідчать, що переважно зусилля мають бути спрямовані на розвиток високотехнологічних виробництв, збереження та підтримку інтелектуального капіталу, створення сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури та багато інших напрямів. Здавалося б поступове і системне просування за вищеозначеними напрямами мало б забезпечити успіх в справі сталого соціально-економічного розвитку але для більшості країн, особливо так званого блоку країн «третього світу» або країн «перехідних економік», це є важкими для реалізації завданнями. Ці країни в більшості своїй або втратили свій потенціал для самостійного вирішення завдань сталого соціально-економічного розвитку, або не мали такого потенціалу взагалі і є по свої суті «економічними колоніями» або «сировинними придатками» більш розвинених держав. Сутність більшості пропозицій і програм зводиться до створення сприятливого інвестиційного клімату шляхом застосування інструментів фінансового і податкового стимулювання, створення вільних економічних зон але, як свідчить практика і аналіз статистичних даних такі стратегії не призводять до значних успіхів в тому числі і тому, що під час їх реалізації не дотримуються принципи публічного управління сталим соціально-економічним розвитком.

Місце публічного управління в процесах забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни визначається самою організаційною сутністю держави, в якій публічне управління є дієвим інструментом по досягненню суспільно значущих цілей. Саме зміст цілей сталого соціально-економічного розвитку обумовлює необхідність планової, скоординованої, системної діяльності по їх досягненню, а це є можливим лише для високоорганізованих структур таких як система публічного управління. Останнім роками все більше з'являється публікацій [6, 12, 19, 20, 26, 34, 38, 39] в яких наголошується про те, що в усіх економічних сферах необхідно впроваджувати режим самоорганізації, в якому суб'єкти господарювання або їх об'єднання самі вирішують нагальні проблеми, їх діяльність регулюється

ринковими законами, конкуренція залишає кращих і найбільш продуктивних виробників, а роль держави полягає в тому, щоби не втручатись в економічні процеси і не регулювати їх, і водночас, наголошують, що держава має регулювати і шукати баланс між приватним і суспільним інтересом. Така постановка завдань призводить до створення нерозв'язного протиріччя, адже не можливо врегулювати і знайти баланс між суспільним і приватним інтересом не регулюючи правила гри в усіх соціально-економічних сферах країни. Сучасні економічні моделі, за якими організоване економічне життя країн передбачають і обумовлюють наявність регуляторного впливу держави на економічні процеси, вони відрізняють лише ступенем активності такого втручання, розмежовуючись за пріоритетними механізмами такого впливу: регулювання набуття права власності на засоби виробництва, податковою політикою, фінансовими регуляторами, антимонопольним законодавством та іншими.

Метою статті є розкриття змісту концептуальних основ цілей, принципів, функцій та завдань системи публічного управління сталим соціально-економічним розвитком.

Виклад основного матеріалу. На наше глибоке переконання найвищою ціллю публічного управління з огляду життєво-ціннісних орієнтирів і власне основної причини його існування і створення є сприяння всебічному розвитку людини (перший пріоритет), громадянського суспільства (другий пріоритет), держави (третій пріоритет) але як інституту захисту і забезпечення реалізації першого і другого пріоритетів. Держава, в сучасному її розумінні, існує не заради самої себе і як механізму захисту інтересів обраних, а як соціально зорієнтованої і справедливої системи життєзабезпечення усіх її громадян. Досягти реалізації перших двох пріоритетів можливо лише за умови докладання максимальних зусиль щодо забезпечення належної якості і рівня життя громадян, здоров'я, матеріального благополуччя, що у свою чергу уможливить гармонійний і духовних розвиток кожного громадянина, створить надійний фундамент здорового, освіченого, культурного з усіх точок зору суспільства, збереже планету для майбутніх поколінь. Саме така мета за своїм змістом має найвищий пріоритет і яка задекларована у міжнародній програмі сталого розвитку, яка розгалужується на 17 цілей [36]. Ціль – це усвідомлене прагнення досягти бажаного стану речей, яке стає можливим лише завдяки спрямованій, упорядкованій тобто керованій діяльності. Цілі сталого розвитку це заклик до дій усього прогресивного людства, які мають подолати структурні деформації в політичній та організаційній частинах суспільного виробництва, справедливого розподілу результатів суспільної праці, що дозволить подолати бідність, захистити планету та покращити життя всіх і всюди, забезпечити гідне майбутнє прийдешніх поколінь. Усі цілі були прийняті всіма державами-членами ООН у 2015 році в рамках Порядку денного сталого розвитку до 2030 року на 15-річний термін їх досягнення.

Словосполучення «сталий розвиток» з англійської це розвиток, що підтримується, в першу чергу, завдяки зусиллям системи публічного управління, який (розвиток) спроможний задовольнити матеріальні і духовні потреби суспільства теперішнього і водночас, не ставити під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти власні потреби [8, 36, 37, 38, 39]. Сталий соціально-економічний розвиток це в першу чергу забезпечення системою публічного управління безупинного процесу зміни матеріального базису виробництва. Виробництво в сучасному світі є процесом за своєю суттю складним і суперечливим, адже вимагає впровадження новітніх технологій, підвищення освіченості працівників, покращення інфраструктури і процесу управління, більш економного використання обмежених природних ресурсів, що зможе забезпечити економічне зростання але, яке не може бути безмежним, адже саме неконтрольоване економічне зростання і бажання збільшувати прибутки є джерелом сучасних екологічних, енергетичних, ресурсних та інших проблем [16, 17, 25]. Тому на передній план виходить проблема побудови справедливої і оптимальної системи розподілу продуктів суспільного виробництва, оптимізація і планування системи споживання матеріальних благ та їх виробництва, впровадження «зелених технологій» та альтернативних джерел енергії, так званої «зеленої енергетики» і багато інших. В даному контексті зрозуміло, що сталий соціально-економічний розвиток може забезпечити тільки якісна і ефективна система публічного управління. Рівень якості і ефективності публічного управління може бути визначений за допомогою системи індикаторів сталого розвитку, які переважно свідчать про здатність системи досягати успіхів в управлінні певними соціально-економічними сферами, не акцентуючи уваги на показниках якості її внутрішньої організації і функціональної злагодженості: бідність (доходи бідності; нерівність у доходах; санітарія; питна вода; доступ до енергії; умови життя); управління (корупція; злочинність); охорона здоров'я (смертність; надання медичної допомоги, харчування, стан здоров'я та ризику); освіта (рівень освіти; грамотність); демографія (населення; туризм); стихійні лиха (вразливість щодо стихійних лих; готовність до надзвичайних ситуацій і реагування); атмосфера (зміна клімату; виснаження озонового шару; якість повітря); земля (землекористування і статус; спустелювання; ліси); океани, моря і узбережжя (прибережна зона; морське середовище; рибальство); прісна вода (витрати води; якість води); біорізноманіття (екосистеми; види); економічний розвиток (макроекономічні показники; збалансовані державні фінанси; інформаційні та комунікаційні технології; дослідження і розвиток); глобальне економічне партнерство (торгівля; зовнішнє фінансування); управління і виробництво (матеріальні витрати; використання енергії; відходи виробництва; бізнес і управління; транспорт) [29].

Наступною невід'ємною категорією і складовою процесу публічного управління є завдання, вирішення яких призведе до досягнення задекларованих цілей. Власне зміст завдань визначає послідовність і черговість кроків, які утворюють більш прості за змістом та визначені в часі проміжні ланки сходження до цілі, є тими кроками, які поступово наближають до загального, бажаного результату і який покликаний утворити нову якість – змінену на краще для людини, дійсність. За своїм загальним змістом завданнями публічного управління в контексті сталого соціально-економічного розвитку будь-якої держави, на нашу думку, виступають наступні:

- ✓ створення оптимальної з організаційно-структурної та функціональної точки зору системи інституцій публічного управління відповідно до змісту цілей сталого розвитку;
- ✓ організація процесів управління соціально-економічним розвитком на концепції «управління даними» із широким застосуванням інформаційних технологій та досягнень сфери штучного інтелекту, алгоритмів прийняття оптимальних рішень;
- ✓ удосконалення і повсюдне введення усіх видів планування, документів прогнозування та технологій ризик менеджменту;
- ✓ провадження ефективної кадрової політики і забезпечення інституцій публічного управління високоосвіченими фахівцями здатними до виконання усього спектру функціональних обов'язків, удосконалення змісту кадрових процесів;
- ✓ системне впровадження в практику діяльності найбільш вагомих результатів наукових досліджень, пріоритетна орієнтація соціально-економічного розвитку суспільства на засадах інноваційного технологічного укладу виробництва, що базується на економіці «знань»;
- ✓ докладання максимальних зусиль в розвитку громадянського суспільства, широке залучення до управління соціально-економічним розвитком недержавних та неурядових інституцій.

На нашу думку, саме ці ключові завдання є універсальними, які в подальшому можливо адаптувати за своїм змістом до конкретної соціально-економічної сфери, з урахуванням поточних можливостей держави, її рівня розвитку та технологічного укладу виробництва, особливостей його організації та домінуючої політичної стратегії щодо розподілу форм власності на засоби виробництва, системи розподілу доходів від суспільного виробництва, системи оплати праці, оподаткування, соціального захисту, освіти тощо.

Наступною категорією є функції публічного управління в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку країни. Ми не будемо вступати в полеміку щодо визначення і так загально і добре відомого поняття «функції публічного управління сталим соціально-економічним розвитком», під яким

ми розуміємо види і напрями діяльності системи публічного управління, окремих управлінських дій посадових осіб щодо досягнення цілей сталого соціально-економічного розвитку шляхом вирішення управлінських завдань і, серед яких ми хотіли б виокремити найбільш вагомі: планування та прогнозування [7, 15, 18, 23, 31, 32, 33]. Ми повною мірою поділяємо думку вищезначених авторів щодо необхідності планування та прогнозування сталого соціально-економічного розвитку країни на засадах максимально можливого залучення інституції громадянського суспільства та із розумним балансом суспільного, державного та приватного інтересів, забезпечення підзвітності реалізації державної політики планування та прогнозування сталого розвитку країни її громадянам через механізми громадянського контролю. На наше глибоке переконання саме планування та прогнозування є тими наріжними функціями, які утворюють фундамент ефективної діяльності публічного управління, відображають його провідну роль в управлінні суспільними процесами, надають сенсу його існування шляхом визначення цільового вектору розвитку держави і суспільства на основі кількісно-якісних показників. Відсутність цих функцій або неналежна їх реалізація зводить публічне управління від «суспільно-корисної діяльності» в контексті забезпечення сталого соціально-економічного розвитку до діяльності «речі для самої себе». В цій діяльності «публічне управління» зводиться до адміністрування поточних справ (дозвільна система, адміністрування податків, надання адміністративних послуг населенню тощо), яка в більшості за своїм змістом є непродуктивною і економічно дорогою для суспільства, адже отриманий економічний та суспільний ефект від такої діяльності не вартий тих коштів платників податків, які витрачені на її реалізацію. Слід також зауважити, що саме в сфері адміністрування знаходяться джерела виникнення корупції, зловживань службовим положенням інших деструктивних явищ, які підривають довіру громадян до інститутів публічного управління.

Наступною категорією виступають принципи публічного управління сталим соціально-економічним розвитком країни. Як добре відомо, принципи це найбільш визначальні положення, постулати перевірені практикою і доведені наукою, яких необхідно дотримуватись в організації і здійсненні будь-якої діяльності. Проблема полягає в тому, що здавалося б добре відомі і такі легкі для розуміння речі надзвичайно важко реалізувати на практиці, а в більшості випадків вони не реалізуються владою свідомо, адже не вписуються в наявний концепт суспільно-політичної організації держави. Коротко зупинимось на більш визначальних [10, 14, 20, 22]:

✓ принцип комбінування процесів централізації і децентралізації публічного управління сталим соціально-економічним розвитком, сутність якого полягає в тому, що координацію і загальне керівництво сталим розвитком здійснюють центральні органи виконавчої державної влади за

своєю сферою підпорядкування, вищий законодавчий орган країни (через законотворчу діяльність), наділений широкими повноваженнями президент країни, який також своїми указами намагається вплинути на цей процес, розробляються уніфіковані заходи контролю і моніторингу за динамікою змін в показниках соціально-економічного розвитку окремих регіонів, здійснюється стратегічне планування і прогнозування за регіонами та виробничими сферами, регулюються фінансові потоки між бюджетами тощо. Децентралізація передбачає делегування частини повноважень і формування самостійних джерел дохідних статей місцевих бюджетів до органів місцевого самоуправління, можливості самостійно вирішувати, планувати і прогнозувати розвиток місцевих громад із врахуванням запитів та можливостей населення, яке проживає на цих територіях. Таке поєднання має на меті активізувати самостійну діяльність громад і органів місцевого самоуправління з одного боку, а з другого зробити ці процеси більш передбачуваними, системними, плановими, залишити функцію визначального контролю за центром з метою забезпечення можливості адміністративного впливу і запобігання розвитку кризовим явищам;

✓ принцип максимального залучення усіх громадян країни, об'єднань, не державних організацій до активної участі в справі забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни. Цей принцип передбачає системну діяльність з боку органів державної влади до заохочення і широкого залучення широких верств населення, громадських організацій, і в деяких випадках, часткове делегування їм своїх повноважень, фінансових ресурсів для реалізації проектів із сталого соціально-економічного розвитку. Особливо важливим є цей принцип для організації роботи органів місцевого самоуправління із населенням відповідних територій;

✓ принцип високої фахової компетентності, професіоналізму, моральності осіб, залучених до забезпечення процесів сталого соціально-економічного розвитку. В першу чергу цей принцип стосується процедур кадрової політики та кадрових процесів в сфері публічного управління, а також усіх осіб, які пов'язані із наданням послуг, в тому числі і адміністративних, в публічній сфері країни. Саме якісна реалізація цього принципу дасть можливість нівелювати вплив корупційних явищ, недбальства, обіймання відповідних посад особами, які не відповідають вимогам до рівня їх знань, умінь та навичок, досвіду тощо. Визначальною мірою цим принципом обумовлюється якість і ефективність публічного управління в цілому. Окрім професійної складової не менш важливою є моральна складова, адже стійке несприйняття порушення закону, нульова толерантність до корупції, чесність і принциповість є не менш важливими чеснотами ніж фахові уміння і навички. На нашу думку, високі моральні якості мають перевагу над професійними, адже навчити чомусь можна в короткий час, а от формування високих моральних якостей особистості починається від

народження в сім'ї, потім в школі, вузі і часто особи високо освічені наносять великої шкоди державним справам свідомо порушуючи закон внаслідок несформованої моральної сфери, керуючись нормами моралі «пристосуванця» та «споживача», в яких особисті інтереси не узгоджуються із суспільними і є від них вищими за шаблями життєвих цінностей;

✓ принцип пріоритету плановості, прогнозування формуванні змісту державної політики сталого соціально-економічного розвитку країни. Реалізація зваженої і оптимальної державної політики сталого соціально-економічного розвитку має відбуватись чітко за змістом планів і програм, із необхідним дотриманням і виконанням прогнозних показників, це є визначальною умовою щодо можливості застосування заходів контролю і адміністративного впливу на осіб, які допустили їх порушення, відстеження в реальному часі дотримання положень стратегій сталого розвитку країни. Порушення цього принципу взагалі унеможлиблює будь яку свідому і спрямовану управлінську діяльність і забезпечення необхідного рівня керованості процесами розвитку усіх соціально-економічних сфер країни. Його відсутність в державній політиці призводить до управлінського паралічу, бездіяльності органів державної влади, або навпаки є джерелом дуже активної, зайвої але нераціональної і непродуманої управлінської діяльності із непередбачуваними наслідками для суспільства є джерелом, яке породжує зловживання владою та розтратою обмежених ресурсів;

✓ принцип формування державної політики сталого соціально-економічного розвитку і організації публічного управління на основі останніх наукових досягнень. Цей принцип передбачає впровадження в практику публічного управління інноваційних технологій управління на основі даних [3], прийняття управлінських рішень із застосуванням сучасних програмних комплексів в основі яких лежать алгоритми машинного навчання та нейронних мереж, що є складовими сфери штучного інтелекту;

✓ принцип прозорості, відкритості та зрозумілості актів і процедур публічного управління сталим соціально-економічним розвитком, який передбачає не тільки процедури громадського обговорення нормативно-правових актів, але й повну прозорість і відкритість інформації щодо діяльності органів публічного управління сталим соціально-економічним розвитком: рух і витрата коштів, досягнення прогнозних показників, проблеми і невдачі із аналізом причин та зазначенням винних посадових осіб (персоналізація відповідальності), рішень відповідних комісій, виконання відповідних бюджетів, бюджетних програм із широким застосуванням технологій «дашбордів», «панелей управління процесами в режимі реального часу» на офіційних веб сайтах органів державної влади тощо;

✓ принцип підзвітності та повної відповідальності посадових осіб за дії чи бездіяльність щодо виконання своїх службових повноважень щодо управління сталим соціально-економічним розвитком в межах своїх

функціональних обов'язків та завдань. Цей принцип дозволяє підвищити та забезпечити належний рівень персональної відповідальності посадових осіб публічного управління за результати управлінських рішень, усунення ситуації, коли прийняте неправильне колегіальне рішення не дозволяє притягнути винних до адміністративної чи кримінальної відповідальності в залежності від наслідків, що настали внаслідок прийняття такого рішення;

✓ принцип всебічного громадського контролю та моніторингу в режимі реального часу, оцінки ефективності програм сталого соціально-економічного розвитку на основі аналізу кількісних і якісних показників, що дозволяють систематизувати та оцінити соціальну, економічну ефективність отриманих результатів внаслідок реалізації відповідних програм. Такий моніторинг і оцінка має здійснюватись на засадах галузевої та територіальної відомчості із порівнянням досягнень окремих територіальних громад між собою, планових і прогностичних показників країни в цілому із подальшим порівнянням із здобутками інших країн. Це дозволить визначити слабкі місця реалізації програмних заходів та залучити найкращі міжнародні практики управління сталим соціально-економічним розвитком в ті сфери які потребують швидкого і якісного кризового менеджменту.

Цей перелік загальних принципів, на нашу думку, є достатнім, адже охоплює усі ключові організаційні та процесуальні аспекти публічного управління сталим соціально-економічним розвитком країни.

Висновки. Загальні здобутки людства і окремих країн [28] щодо досягнення цілей сталого розвитку щорічно оприлюднюються у доповіді Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй [24], і це є переконливим свідченням того, як успішно публічне управління кожної із країн світу досягає цілей сталого розвитку, дотримується визначених програм і є чесним і прозорим по відношенню до своїх громадян. Але, як свідчить зміст офіційного звіту ситуація щодо досягнення цілей сталого розвитку не покращується, а за деякими показниками, не зважаючи на задекларовані плани і прогностичні показники погіршується, збройні конфлікти загострюються, кількість жертв зростає, що свідчить про домінування вузько політичних цілей правлячих кіл окремих країн над визнаними світовою спільнотою цілями сталого розвитку. Це також переконливо доводить, що в цих країнах система публічного управління спрямована не на вирішення соціально-значущих завдань для кожного громадянина, а на досягнення політичних, економічних цілей правлячої еліти, тому сформульовані нами концептуальні засади цілей, завдань, функцій, принципів актуалізує завдання, щодо створення нової інституціональної парадигми системи публічного управління в світлі завдань сталого соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Achimugu, H., Stephen, M. R., & Aliyu, A. (2013). Public administration and the challenge of national development in Nigeria: Issues and concerns. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(6). <https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n6p113>

2. Aly, W. O. (2015). A Framework for Results Based Management to The Public Sector in Egypt: Challenges and Opportunities. *Journal of Public Administration and Governance*, 4(4). <https://doi.org/10.5296/jpag.v5i4.8406>
3. Bashtannyk, V., Buryk, Z., Kokhan, M., Vlasenko, T., & Skryl, V. (2020). Financial, economic and sustainable development of states within the conditions of industry 4.0. *International Journal of Management*, 11(4), 406–413.
4. Beukman, E., & Steyn, H. (2011). Phasing technology transfer projects for sustainable socio-economic development. *South African Journal of Industrial Engineering*, 22(2), 40–53.
5. Dudek, M., & Wrzochalska, A. (2017). Making development more sustainable? The EU cohesion policy and socio-economic growth of rural regions in Poland. *European Journal of Sustainable Development*, 6(3), 189.
6. Dzvinchuk, D., Borshch, H., Tsygylyk, N., Dobosh, Z., & Dziubynska, O. (2022). Public management for sustainable development: current challenges and future trends. *Cuestiones politicas*, 40(73), 741–753. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.42>
7. Felipe, J. (2012). Why Is “Planning Development” Necessary? In *Inclusive Growth, Full Employment, and Structural Change*. <https://doi.org/10.7135/upo9781843313557.010>
8. Hasiuk I.L., & Bayuk M.I. (2021). Mechanisms of social and economic development management of territorial communities. *FBP Melnyk A.A.*
9. Ighodalo, A. (2012). Poverty and sustainable socio-economic development in Africa: The Nigeria experience. *European Scientific Journal*, 8(26).
10. Ignatyevs, S., Makushkin, S. A., & Spivakovskyy, S. (2021). Marketing of Cities as Centres of Socio-Economic Development in the Process of Globalisation. *International Journal of Financial Research*, 12(4). <https://doi.org/10.5430/ijfr.v12n4p146>
11. Keeling, D. (2018). Management in government. In *Management in Government* (Vol. 40). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203701690>
12. Keng-Swee, G. (1983). Public Administration and Economic Development in LDCs. *World Economy*, 6(3). <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.1983.tb00011.x>
13. Kosach, I., Duka, A., Starchenko, G., Myhaylovska, O., & Zhavoronok, A. (2020). Socio-economic viability of public management in the context of European integration processes. *Administration & Public Management Review*, 35.
14. Lavrova, E. V. (2016). Mechanisms for sustainable socio-economic development and economic security of the Russian-Belarusian border area. *International Journal of Applied and Fundamental Research*, 3, 14.
15. Leshchyshyn, R. (2021). Strategic planning in the legislation of foreign countries. *Scientific Notes Series Law*, 1(10), 66–69. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-66-69>
16. Meadows, D., & Randers, J. (2012). *The limits to growth: the 30-year update*. Routledge.
17. Meadows D., & Randers J. (n.d.). *The Limits to Growth - Club of Rome*. Retrieved September 5, 2022, from <https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>
18. Naomi, P., Akbar, I., & Firmanzah, F. (2020). A Bird’s Eye View of Researches on Good Governance: Navigating through the Changing Environment. *Webology*, 17(2). <https://doi.org/10.14704/web/v17i2/web17022>
19. Noja, G. G., Cristea, M., Sirghi, N., Hategan, C. D., & D’anselmi, P. (2019). Promoting good public governance and environmental support for sustainable economic development. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(24). <https://doi.org/10.3390/ijerph16244940>
20. Petrova, E., Shevandrin, A., & Kalinina, V. (2017). Effectiveness of state territorial administration in provision of sustainable economic growth of the region. In *Integration and Clustering for Sustainable Economic Growth* (pp. 383–398). Springer.

21. Pietrzak, M. B., Balcerzak, A. P., Gajdos, A., & Arendt, Ł. (2017). Entrepreneurial environment at regional level: the case of Polish path towards sustainable socio-economic development. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 5(2), 190–203.
22. Pilgun, E. V., & Leshenyuk, O. N. (2021). Public administration in the Republic of Belarus: principles for sustainable development. *Journal of Law and Administration*, 17(3), 27–40.
23. Pongracz, E. (2020). Social economy and social entrepreneurship – the manifestation of social responsibility in the era of globalization. *SHS Web of Conferences*, 74. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207404021>
24. Progress towards the Sustainable Development Goals. (2022). <https://unstats.un.org/sdgs/>.
25. Ruff, L. E. (1972). *The Limits to Growth: A Report of the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. JSTOR.
26. Salinas, A. D. R. (1962). Public Administration in Terms of Economic Development. *International Review of Administrative Sciences*, 28(3). <https://doi.org/10.1177/002085236202800313>
27. Sarker, M. N. I., Bingxin, Y., Sultana, A., & Prodhana, A. S. (2017). Problems and challenges of public administration in Bangladesh: pathway to sustainable development. *International Journal of Public Administration and Policy Research*, 3(1), 16–25.
28. SDG Country Profiles. (n.d.). Retrieved September 6, 2022, from <https://unstats.un.org/sdgs/dataportal/database>
29. SDG Indicators — SDG Indicators. (n.d.). Retrieved September 6, 2022, from <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/>
30. Serebrennikov, S., Latfullin, G., Musayelyan, I., Stulovsky, A., & Kharitonov, S. (n.d.). Innovations as factor of sustainable development of economic systems. *International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches (MPLG-IA 2019)*, 191–195.
31. Shibata, K. (2007). The state, planning and the public interest: The development of city planning in Japan. In *PQDT - Global*.
32. Silva, A. R. F. da, & Bahia, B. G. (2019). From state planning to public contracting: a necessary option for sustainable development. *Direito e Desenvolvimento*, 10(2). <https://doi.org/10.26843/direitoedesenvolvimento.v10i2.1133>
33. Smith, L. (2021). VIII. Planning, Public Ownership, and State Development. In *The Power Policy of Maine*. <https://doi.org/10.1525/9780520347939-009>
34. Spasowska-Czarny, H. (2018). Effectiveness of Public Administration in the Context of Institutional Efficiency of the State. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G, (Ius)*, 64(2). <https://doi.org/10.17951/g.2017.64.2.179>
35. Stukalo, N. V., Lytvyn, M. V., Petrusenko, Y. M., & Kolinets, L. B. (2021). The concept of sustainable development of Ukraine in the context of global threats.
36. The Sustainable Development Agenda - United Nations Sustainable Development. (n.d.). Retrieved August 26, 2022, from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>
37. Todoruț, A. V. (2012). Public administration in the context of a sustainable development. *Quality - Access to Success*, 13(SUPPL.3), 206–213.
38. Uchem, R. O., & Erunke, C. E. (2013). Nature and scope of public administration. *International Journal of Development and Sustainability*, 2(1), 177–182.
39. Yashkin, A. V. (n.d.). Universal values in the system of public administration. *International Conference on Sustainable Development in Sciences, Management & Technology*, 30–33.
40. Yemelina, N., Omarova, A., & Anara, K. (2018). Modelling of sustainable development. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 9(1). [https://doi.org/10.14505/jemt.v9.1\(25\).15](https://doi.org/10.14505/jemt.v9.1(25).15)
41. Yıldırım, E., & Çeştepe, H. (2018). Globalization, institutions and socio-economic performance: Macro and micro perspectives. In *Globalization, Institutions and Socio-Economic Performance: Macro and Micro Perspectives*. <https://doi.org/10.3726/b14702>

References:

1. Achimugu, H., Stephen, M. R., & Aliyu, A. (2013). Public administration and the challenge of national development in Nigeria: Issues and concerns. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(6). <https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n6p113>
2. Aly, W. O. (2015). A Framework for Results Based Management to The Public Sector in Egypt: Challenges and Opportunities. *Journal of Public Administration and Governance*, 4(4). <https://doi.org/10.5296/jpag.v5i4.8406>
3. Bashtannyk, V., Buryk, Z., Kokhan, M., Vlasenko, T., & Skryl, V. (2020). Financial, economic and sustainable development of states within the conditions of industry 4.0. *International Journal of Management*, 11(4), 406–413.
4. Beukman, E., & Steyn, H. (2011). Phasing technology transfer projects for sustainable socio-economic development. *South African Journal of Industrial Engineering*, 22(2), 40–53.
5. Dudek, M., & Wrzochalska, A. (2017). Making development more sustainable? The EU cohesion policy and socio-economic growth of rural regions in Poland. *European Journal of Sustainable Development*, 6(3), 189.
6. Dzvinchuk, D., Borshch, H., Tsygylyk, N., Dobosh, Z., & Dziubynska, O. (2022). Public management for sustainable development: current challenges and future trends. *Cuestiones politicas*, 40(73), 741–753. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.42>
7. Felipe, J. (2012). Why Is “Planning Development” Necessary? In *Inclusive Growth, Full Employment, and Structural Change*. <https://doi.org/10.7135/upo9781843313557.010>
8. Hasiuk I.L., & Bayuk M.I. (2021). Mechanisms of social and economic development management of territorial communities. *FBP Melnyk A.A.*
9. Ighodalo, A. (2012). Poverty and sustainable socio-economic development in Africa: The Nigeria experience. *European Scientific Journal*, 8(26).
10. Ignatyevs, S., Makushkin, S. A., & Spivakovskyy, S. (2021). Marketing of Cities as Centres of Socio-Economic Development in the Process of Globalisation. *International Journal of Financial Research*, 12(4). <https://doi.org/10.5430/ijfr.v12n4p146>
11. Keeling, D. (2018). Management in government. In *Management in Government* (Vol. 40). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203701690>
12. Keng-Swee, G. (1983). Public Administration and Economic Development in LDCs. *World Economy*, 6(3). <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.1983.tb00011.x>
13. Kosach, I., Duka, A., Starchenko, G., Myhaylovska, O., & Zhavoronok, A. (2020). Socio-economic viability of public management in the context of European integration processes. *Administration & Public Management Review*, 35.
14. Lavrova, E. V. (2016). Mechanisms for sustainable socio-economic development and economic security of the Russian-Belarusian border area. *International Journal of Applied and Fundamental Research*, 3, 14.
15. Leshchyshyn, R. (2021). Strategic planning in the legislation of foreign countries. *Scientific Notes Series Law*, 1(10), 66–69. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-66-69>
16. Meadows, D., & Randers, J. (2012). *The limits to growth: the 30-year update*. Routledge.
17. Meadows D., & Randers J. (n.d.). *The Limits to Growth - Club of Rome*. Retrieved September 5, 2022, from <https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>
18. Naomi, P., Akbar, I., & Firmanzah, F. (2020). A Bird’s Eye View of Researches on Good Governance: Navigating through the Changing Environment. *Webology*, 17(2). <https://doi.org/10.14704/web/v17i2/web17022>
19. Noja, G. G., Cristea, M., Sirghi, N., Hategan, C. D., & D’anselmi, P. (2019). Promoting good public governance and environmental support for sustainable economic development. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(24). <https://doi.org/10.3390/ijerph16244940>

20. Petrova, E., Shevandrin, A., & Kalinina, V. (2017). Effectiveness of state territorial administration in provision of sustainable economic growth of the region. In *Integration and Clustering for Sustainable Economic Growth* (pp. 383–398). Springer.
21. Pietrzak, M. B., Balcerzak, A. P., Gajdos, A., & Arendt, Ł. (2017). Entrepreneurial environment at regional level: the case of Polish path towards sustainable socio-economic development. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 5(2), 190–203.
22. Pilgun, E. V., & Leshenyuk, O. N. (2021). Public administration in the Republic of Belarus: principles for sustainable development. *Journal of Law and Administration*, 17(3), 27–40.
23. Pongracz, E. (2020). Social economy and social entrepreneurship – the manifestation of social responsibility in the era of globalization. *SHS Web of Conferences*, 74. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207404021>
24. Progress towards the Sustainable Development Goals. (2022). <https://unstats.un.org/sdgs/>.
25. Ruff, L. E. (1972). *The Limits to Growth: A Report of the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. JSTOR.
26. Salinas, A. D. R. (1962). Public Administration in Terms of Economic Development. *International Review of Administrative Sciences*, 28(3). <https://doi.org/10.1177/002085236202800313>
27. Sarker, M. N. I., Bingxin, Y., Sultana, A., & Prodhan, A. S. (2017). Problems and challenges of public administration in Bangladesh: pathway to sustainable development. *International Journal of Public Administration and Policy Research*, 3(1), 16–25.
28. SDG Country Profiles. (n.d.). Retrieved September 6, 2022, from <https://unstats.un.org/sdgs/dataportal/database>
29. SDG Indicators — SDG Indicators. (n.d.). Retrieved September 6, 2022, from <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/>
30. Serebrennikov, S., Latfullin, G., Musayelyan, I., Stulovsky, A., & Kharitonov, S. (n.d.). Innovations as factor of sustainable development of economic systems. *International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches (MPLG-IA 2019)*, 191–195.
31. Shibata, K. (2007). The state, planning and the public interest: The development of city planning in Japan. In *PQDT - Global*.
32. Silva, A. R. F. da, & Bahia, B. G. (2019). From state planning to public contracting: a necessary option for sustainable development. *Direito e Desenvolvimento*, 10(2). <https://doi.org/10.26843/direitoedesenvolvimento.v10i2.1133>
33. Smith, L. (2021). VIII. Planning, Public Ownership, and State Development. In *The Power Policy of Maine*. <https://doi.org/10.1525/9780520347939-009>
34. Spasowska-Czarny, H. (2018). Effectiveness of Public Administration in the Context of Institutional Efficiency of the State. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G, (Ius)*, 64(2). <https://doi.org/10.17951/g.2017.64.2.179>
35. Stukalo, N. V., Lytvyn, M. V., Petrusenko, Y. M., & Kolinets, L. B. (2021). The concept of sustainable development of Ukraine in the context of global threats.
36. *The Sustainable Development Agenda - United Nations Sustainable Development*. (n.d.). Retrieved August 26, 2022, from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>
37. Todoruț, A. V. (2012). Public administration in the context of a sustainable development. *Quality - Access to Success*, 13(SUPPL.3), 206–213.
38. Uchem, R. O., & Erunke, C. E. (2013). Nature and scope of public administration. *International Journal of Development and Sustainability*, 2(1), 177–182.
39. Yashkin, A. V. (n.d.). Universal values in the system of public administration. *International Conference on Sustainable Development in Sciences, Management & Technology*, 30–33.
40. Yemelina, N., Omarova, A., & Anara, K. (2018). Modelling of sustainable development. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 9(1). [https://doi.org/10.14505/jemt.v9.1\(25\).15](https://doi.org/10.14505/jemt.v9.1(25).15)
41. Yıldırım, E., & Çeştepe, H. (2018). Globalization, institutions and socio-economic performance: Macro and micro perspectives. In *Globalization, Institutions and Socio-Economic Performance: Macro and Micro Perspectives*. <https://doi.org/10.3726/b14702>

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-46-57](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-46-57)

Даміров Наміг Рафіг огли аспірант, Міжрегіональна Академія управління персоналом, <https://orcid.org/0000-0001-9858-243X>

МЕХАНІЗМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті запропоновані етапи запровадження моделі публічного управління в умовах воєнного час. По-перше, проведення управлінського аудиту системи. Управлінський аудит заснований на методології ситуаційного підходу до управління, в якому специфіка та форми дослідження визначаються характером об'єкта та предметом аудиту. Користувачами інформації управлінського аудиту є керівництво держави, керівники органів державної влади, громадські активісти. Водночас управлінський аудит публічного управління спрямований на дослідження проблем публічного управління, виокремлення перспектив розвитку публічного управління, визначення доцільності раціоналізації сучасної моделі. По-друге, визначення інноваційного дизайну цієї системи. Однією з ефективних моделей публічного управління є електронне урядування, яке передбачає трансформацію системи публічного управління у цифрову форму, зокрема надання послуг, співпрацю між органами державної влади, між громадянами та державою, між інститутами громадянського суспільства та державою. Крім того, ця модель мінімізує прояви корупції, зменшує час на надання адміністративних послуг, покращує співпрацю держави та громадян, зменшує час та опрацювання важливих державних документів, прийняття державно-управлінських рішень тощо. Водночас, слід також запровадити делегування деяких державних функцій приватним компаніям на правах конкуренції. А також формування корпусу працівників органів державної влади, які працюють в межах тимчасового трудового договору. Цю модель публічного управління можна представити як «цифрове публічне управління».

По-третє, розробка Концепції реформування системи публічного управління до 2034 року. Зазначена концепція має складатися з таких розділів:

Розділ 1. Оптимізація публічного управління, формування інноваційної моделі публічного управління на підставі моделі належно врядування та цифровізації управління, виявлення та усунення дефектів, дисфункцій, дисбалансів та інших негативних явищ у проектуванні та реалізації моделі публічного управління.

Розділ 2. Оптимізація органів державної влади.

Розділ 3. Реформування системи забезпечення, контролю та оцінки ефективності публічного управління та функціонування органів публічного управління, забезпечення, контролю та оцінки персональної ефективності та результативності публічних службовців.

Розділ 4. Реформування системи публічної служби.

Розділ 5. Формування системи ризик-менеджменту у публічному управлінні.

Розділ 6. Запровадження бенчмаркінгу в систему публічного управління.

Розділ 7. Визначення показників ефективності та результативності органів публічного управління.

Розділ 8. Подальша децентралізація влади як основа формування якісної життєдіяльності громади.

Ключові слова: публічне управління, модель публічного управління, управлінський аудит, дизайн публічного управління, оптимізація публічного управління, контроль та оцінка ефективності публічного управління, публічна служба, ризик-менеджмент, ефективність, результативність.

Damirov Namig Postgraduate student, Interregional Academy of Personnel Management, <https://orcid.org/0000-0001-9858-243X>

MECHANISMS FOR IMPLEMENTATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM REFORM MODEL IN THE CONDITIONS OF MILITARY CONFLICTS

Abstract. The article proposes the stages of introducing a model of public administration in wartime conditions. First, the implementation of the public management system model is the management audit of the system. Management audit is based on the methodology of a situational approach to management, in which the specifics and forms of research are determined by the nature of the object and the subject of the audit. The users of management audit information are the state leadership, heads of state authorities, and public activists. At the same time, the management audit of public administration is aimed at researching the problems of public administration, identifying prospects for the development of public administration, determining the feasibility of rationalizing the modern model. Secondly, the reformation of the public administration system is the determination of the innovative design of this system. One of the effective models of public administration is e-government, which involves the transformation of the public administration system into a digital form, in particular the provision of services, cooperation between state authorities, between citizens and the state, between civil society institutions and the state. In addition, this model minimizes the manifestations of corruption, reduces the time for the provision of administrative services, improves cooperation between the state and citizens, reduces the time and processing of important state documents, making state management decisions, etc.

At the same time, the delegation of some government functions to private companies should also be introduced under competition rights. As well as the formation of a corps of employees of state authorities who work within the framework of a temporary employment contract. This model of public administration can be presented as "digital public administration".

Thirdly, the development of the Concept of reforming the public administration system until 2034. The specified concept should consist of the following sections:

Section 1. Optimization of public management, formation of an innovative model of public management based on the model of proper governance and digitalization of management, identification and elimination (reduction) of defects, dysfunctions, imbalances and other negative phenomena in the design and implementation of the model of public management.

Section 2. Optimization of state authorities.

Section 3. Reforming the system of ensuring, controlling and evaluating the effectiveness of public administration and the functioning of public administration bodies, ensuring, controlling and evaluating the personal efficiency and effectiveness of public servants.

Chapter 4. Reforming the public service system.

Chapter 5. Formation of the risk management system in public administration.

Chapter 6. Introducing benchmarking into the public administration system.

Chapter 7. Determination of indicators of efficiency and effectiveness of public administration bodies.

Chapter 8. Further decentralization of power as a basis for the formation of high-quality life activities of the community.

Keywords: public management, public management model, management audit, public management design, optimization of public management, control and assessment of public management effectiveness, public service, risk management, efficiency, effectiveness.

Постановка проблеми. Реформування системи публічного управління у сучасній Україні є ключовим чинником модернізації управлінської діяльності. Це пов'язано перед усім з воєнним часом, інформаційно-комунікативними технологіями, які впроваджуються в усі сфери життєдіяльності суспільства, у тому числі у систему публічного управління.

Реформування публічного управління, на нашу думку, є поступове прогресивне перетворення моделі публічного управління з урахуванням сучасних глобалізаційних викликів та інформаційних небезпек. Реформування публічного управління має здійснюватися у контексті основних тенденцій розвитку сучасного суспільства, оскільки тільки тоді воно органічно вписуватиметься в хід динамічних змін сучасного вигляду суспільства.

Сьогодні стає очевидним, що без підвищення соціальної ефективності та результативності публічного управління неможливо побудувати сучасну

економіку, сформувати справедливі суспільні відносини, вийти на новий рівень якості життя населення, сформувати толерантне демократичне суспільство.

На жаль, останнім часом питання публічного управління як теоретично, так і практично, дедалі частіше залишаються поза рамками наукового осмислення із боку науковців з державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення та реформування системи публічного управління, модернізація сучасних моделей публічного управління, аналіз інноваційних моделей публічного управління, запровадження цифровізації в систему публічного управління аналізують: І. Аль-Атті, О. Амосов, О. Антонова, А. Білоус, Ю. Битяк, О. Борисенко, К. Ващенко, Н. Гавкалова, Н. Гончарук, Ю. Ковбасюк, О. Пархоменко-Куцевіл, С. Серьогін, І. Сурай, Ю. Сурмін, О. Суший, І. Тютюник та ін. Разом з тим, відсутні системні дослідження питання механізмів запровадження моделі реформування системи публічного управління в умовах військових конфліктів.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування механізмів запровадження моделі реформування системи публічного управління в умовах військових конфліктів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні виникла проблема оновлення сучасної моделі системи публічного управління з урахуванням воєнного часу, глобалізаційних викликів та інтеграційних процесів.

Перший етап впровадження інноваційної моделі системи публічного управління є проведення управлінського аудиту системи. Управлінський аудит заснований на методології ситуаційного підходу до управління, в якому специфіка та форми дослідження визначаються характером об'єкта та предметом аудиту. Користувачами інформації управлінського аудиту є керівництво держави, керівники органів державної влади, громадські активісти. Водночас, управлінський аудит публічного управління спрямований на дослідженні проблем публічного управління, виокремленні перспектив розвитку публічного управління, визначенні доцільності раціоналізації сучасної моделі.

На нашу думку, управлінський аудит потрібен для того, щоб проаналізувати кадровий потенціал системи, ефективність, якість виконуваних функцій, відсутність дублювання функцій, доцільність цієї архітектури побудови системи публічного управління, матеріально-фінансову обґрунтованість діяльності, проблеми розвитку та діяльності публічного управління, якість та ефективність, реалізуємість державно-управлінських рішень тощо [1, с. 65].

Методика проведення управлінського аудиту має розроблятися Кабінетом Міністрів України. Методами управлінського аудиту є стандартні процедури: по-перше, експертне консультування: настановні та експертні

інтерв'ю, аналіз документів, збір даних, формалізований опис процедур, побудова схем та моделювання бізнес-процесів та ключових функцій; по-друге, аналітична діяльність через проведення системного аналізу кадрового, фінансового, організаційного, нормативно-правового механізмів реалізації функцій публічного управління; по-третє, проведення моніторингу діяльності у часі (наприклад протягом 1-3 місяців) з обґрунтуванням отриманих результатів; аналіз статичних даних; аналіз виконання державних стратегічних програм та їх результати; аналіз сучасних функцій органів державної влади з метою виявлення дублювання функцій та застарілих функцій тощо.

Дані методи базуються на технології структурного аналізу та проектування. Предмет перевірки залежить від цільової спрямованості управлінського аудиту. Зокрема, предметом управлінського аудиту може бути організаційна структура та структура управління, система показників ефективності та результативності публічного управління, репутаційний капітал, довіра населення до органів державної влади, інноваційний розвиток системи публічного управління, оптимізація функцій публічного управління, якість кадрового потенціалу системи публічної служби, професіоналізація кадрів публічного управління, якість архітектури публічного управління.

Технологія управлінського аудиту системи публічного управління є певна послідовність процедур, що включають такі етапи:

1. Постановка проблеми – вивчення інформації про кадровий потенціал органів державної влади, функціональної діяльності, комунікативних зв'язків, міжнародної співпраці, ефективності державно-управлінських рішень, мінімізації проявів корупції, матеріально-фінансове забезпечення, співвідношення обсягу коштів, виділених на діяльність органу влади, та коштів або інших нематеріальних актів, отриманих від результатів діяльності тощо.

2. Збір даних – планування та реалізація процедур збору даних (аналіз документів, проведення опитування, спостереження, аналіз статичної інформації, формування інформаційної основи для оцінки, уточнення змісту процедур, послідовність їх реалізації, критерії оцінки якості, функціональні та інформаційні взаємодії та ін.). Результатом є моделі управлінських процесів та ключових функцій, і навіть інформаційна модель системи управління.

3. Оцінка та аналіз інформації – визначення достатності відомостей для прийняття обґрунтованого рішення, що стосується розглянутої проблеми (аналіз та перевірка моделей на відповідність загальноприйнятим стандартам управління, виявлення недоліків у процедурах ключових функцій управління та управлінських процесів тощо). Результатом аналізу моделей є список вимог щодо зміни системи управління, оптимізація органів державної влади, зменшення або збільшення кадрового потенціалу управління, покращення системи добору, підготовки, підвищення кваліфікації кадрів тощо.

4. Формування висновків та рекомендацій. Аудиторський висновок включає характеристику стану ефективності системи управління у розрізі її елементів, напрямків діяльності з управління, рекомендації щодо вдосконалення системи управління.

Кінцевим результатом управлінського аудиту публічного управління є: концептуальна зміна моделі системи публічного управління, оптимізація органів державної влади, оптимізація видатків з державного та місцевого бюджетів, удосконалення кадрового потенціалу системи публічного управління. Аудиторські процедури дозволяють сформувати оцінку діяльності системи публічного управління в цілому, так і окремих її елементів, про її поточну ефективність та шляхи її підвищення. Управлінський аудит публічного управління припиняється після виявлення сукупності проблем, без практичного вирішення яких не має сенс здійснювати подальшу діагностичну роботу. Результати управлінського аудиту оформляються у формі висновку або звіту, що містить опис виконаних процедур, їх результати, недоліки, виявлені у процесі аудиту, рекомендації щодо вдосконалення політики та практики системи публічного управління.

Висновок за результатами управлінського аудиту системи публічного управління може містити декілька частин: для керівників держави – стратегічний рівень розвитку та удосконалення системи публічного управління; для керівників органів державної влади – стратегічні аспекти оптимізації діяльності органів державної влади, оптимізацію кількості та якості кадрового потенціалу, основні етапи розвитку органів державної влади; для керівників органів влади, які відповідальні за формування та розподіл державних коштів – стратегічні напрями оптимізації коштів державного бюджету.

Наступним етапом реформування системи публічного управління є визначення інноваційного дизайну цієї системи.

Дизайн системи публічного управління включає проектувальні та онтологічні відповіді на такі запитання:

- якими є архітектура та топологія системної побудови публічного управління – системи органів державної влади та комунікації між органами влади та іншими державними закладами, установами, організаціями;
- яке співвідношення системи органів виконавчої влади та державних органів інших гілок влади та позагілкових органів державної влади; який розподіл повноважень та функцій всередині цієї різноманітності органів державної влади, що реалізують тією чи іншою мірою публічне управління;
- скільки рівнів у системі публічного управління та які заходи їх автономності (децентралізації);
- якою є модель системи законодавства в державі, видове різноманіття нормативно-правових актів, маршрутизації та логістика законодавчих процесів різних модальностей та рівнів (для різного роду актів та на різних рівнях владних відносин);

- які заходи симетричності та лінійності у побудові системи публічного управління;
- яка модель співвідношення централізованості / децентралізованості влади та в якій онтологічності запроектована та впроваджена у системі органів публічного управління;
- що вкладається у поняття нової моделі державного управління та у поняття належного публічного управління (good governance), які основні їх концепти та технологічні рішення, яка онтологія переходу на нову модель публічного управління;
- як організовано, налаштовано та налагоджено державний та громадський контроль над системою органів публічного управління;
- як організовані, налаштовані та налагоджені підзвітність та підконтрольність системи органів публічного управління;
- які взаємини між системою органів публічного управління та системами органів місцевого самоврядування;
- яка міра запровадження в систему публічного управління технологій та механізмів електронного урядування та цифрової держави;
- які закладені у конструкцію системи органів публічного управління механізми забезпечення резистентності (стійкості) та резильєнтності (здатності з мінімізованими втратами пережити негативний період), механізми підтримки управлінської функції;
- яке співвідношення міри державного нормативно-правового регулювання та саморегулювання (інших, крім права, систем нормативної регламентації) у рамках функціонування системи публічного управління, яка міра залучення механізмів державно-приватного партнерства та механізмів делегування повноважень непублічним операторам у публічному управлінні та наданні державних (адміністративних) послуг;
- які механізми ротації, гарантованої заміни та взаємозамінності державних посадових осіб та державних (публічних) службовців;
- яка природа та структура службових кар'єрних ліфтів у системі публічного управління;
- який зміст вкладається в поняття сильної держави (як сильної системи управління);
- які заходи та особливості взаємодії складності та інструментальної (операційної) спрощеності в організації системи публічного управління;
- які ціннісні підстави закладено в основу системи публічного управління та яка їхня міра реального впливу на процес публічного управління.

Після проведення аналізу архітектури системи публічного управління та з'ясування його основних рис, потрібно перейти до реформування системи публічного управління.

Реформування системи публічного управління слід здійснювати на підставі розробленої Концепції реформування системи публічного управління до 2034 року. Зазначена концепція має складатися з таких розділів:

Розділ 1. Оптимізація публічного управління, формування інноваційної моделі публічного управління на підставі моделі належно врядування та цифровізації управління, виявлення та усунення дефектів, дисфункцій, дисбалансів та інших негативних явищ у проектуванні та реалізації моделі публічного управління.

Інноваційна модель публічного управління передбачає:

- впровадження та вдосконалення інформаційно-телекомунікаційного, комп'ютерно-програмного, інтелектуально-експертного та інтелектуально-пошукового, цифрового архівного супроводу та забезпечення публічного управління (концепти «електронний урядування» та загалом «цифрова держава»);

- створення штучних інтелектуальних асистентів-компаньйонів для інформаційної, прогностичної та експертної підтримки осіб, які приймають управлінські рішення у системі публічного управління;

- застосування у плануванні та оцінюванні публічного управління технологій віртуальної та доповненої реальності;

- застосування нейротехнологій та технологій блокчейн у публічному управлінні, зокрема для побудови карт та цифрових моделей двійників, ведення кадастрів, реєстрів;

- створення системи стратегічного планування та впровадження сучасних форм публічного управління, заснованих на широкому використанні інноваційних ідей, розробок та технологій;

- всебічна підтримка та широке залучення інвестицій у сферу розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності, у тому числі з розробки інноваційних ідей та технологій щодо системи публічного управління;

- створення ефективних механізмів запровадження сучасних досягнень науково-дослідної та інноваційної діяльності у систему публічного управління;

- широке впровадження природоохоронних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій тощо.

Розділ 2. Оптимізація органів державної влади, зокрема:

- впровадження чітких критеріїв та процедур створення та ліквідації органів виконавчої влади, у тому числі їх структурних та територіальних підрозділів;

- оптимізація органів виконавчої влади, їх структур та підрозділів з урахуванням глобальної безпеки та євроінтеграційних процесів;

- підвищення самостійності органів виконавчої влади та їх керівників під час здійснення державної політики у закріпленій сфері;

- розвиток та впровадження у діяльність органів державної влади цифровізації та оптимізація органів державної влади з урахуванням цифровізації;

- подальше вдосконалення системи надання електронних адміністративних послуг.

Розділ 3. Реформування системи забезпечення, контролю та оцінки ефективності публічного управління та функціонування органів публічного управління, забезпечення, контролю та оцінки персональної ефективності та результативності публічних службовців. Зазначені заходи передбачають зокрема:

- впровадження принципово нової системи оцінки діяльності органів державної влади та їх керівників, заснованої на досягненні цільових індикаторів та ефективності реалізації стратегічних програм розвитку, у тому числі здійснення аналізу діяльності органів державної влади інститутами громадянського суспільства;
- впровадження моделі «розумне регулювання» та стандартизованої методології аналізу регуляторного впливу прийнятих рішень;
- удосконалення регуляторних інструментів шляхом передачі окремих державних функцій суб'єктам соціального контролю;
- впровадження сучасних методів організації роботи (менеджмент якості, індикативне планування, аутсорсинг, краудсорсинг), спрямованих на досягнення конкретних результатів;
- широке використання в процесі розробки програм розвитку та моніторингу їх реалізації сучасних форм та механізмів взаємодії з громадськістю.

Розділ 4. Реформування системи публічної служби. Передбачається зокрема:

- здійснити кадровий аудит та функціональний аудит з метою обґрунтування оптимізації кадрів публічної служби;
- передача функцій з управління персоналом приватним організаціями з відповідними функціями контролю;
- удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють питання організації публічної служби, спеціальних освітніх напрямів підготовки спеціалістів у сфері публічного управління;
- створення гідних умов оплати праці та соціального забезпечення публічних службовців;
- формування кадрового потенціалу з тимчасово найнятих працівників для виконання певних видів робіт на підставі тимчасового договору;
- формування системи оплати праці відповідно до показників ефективності та результативності публічного службовця;
- запровадження резерву кадрів з потенційно найкращих представників бізнесу, політики, громадської сфери, які б могли бути ефективними в системі публічної служби;
- формування інноваційних форм відбору кадрів.

Розділ 5. Формування системи ризик-менеджменту у публічному управлінні.

Потрібно передбачити наступні етапи управління ризиками в системі публічного управління:

1. Ідентифікація ризиків. У процесі управління ризиками ідентифікації має проводитися постійно на стадії розробки політики на наступний рік та плановий період. Ризики повинні переглядатися на постійній основі, що пов'язано із змінами у законодавстві, соціально-економічній, політичній ситуації.

2. Оцінка ризиків в системі публічного управління. Після виявлення ризиків їх необхідно проранжувати за ступеня ймовірності та рівня можливої шкоди.

Для оцінки ризиків в системі публічного управління слід використовувати такі основні аналітичні методи [1; 2]:

– Аналіз чутливості. Заснований на оцінці впливу зміни вихідних параметрів проекту з його кінцеві показники. Цей метод необхідно використовувати тим вихідних змінних, зміна яких найбільше впливає на кінцеві показники ефективності. Перелік та кількість таких змінних може бути різним щодо різних видів ризику.

– Аналіз сценаріїв. Оцінюється можливий сукупний вплив кількох змінних на кінцеві показники ефективності.

– Виявлення закономірностей розподілу ймовірностей зміни вихідних параметрів. Оцінюється спрямованість можливої зміни змінних з урахуванням збору інформаційних даних чи експертного методу.

– Аналіз ризику за допомогою методу Монте-Карло – методу вивчення випадкових процесів. Доцільно використовувати за відсутності терміновості в розрахунках та за наявності технічних можливостей.

3. Визначення допустимого розміру ризику [3].

4. Складання картки ризиків та управління ризиками. На основі ідентифікації та оцінки ризиків в системі публічного управління необхідно скласти картку ризиків та каталог ризиків, у яких відображається опис причин їх появи, можливі наслідки, розподіл зон відповідальності, методи та прийоми мінімізації ризиків.

5. Моніторинг ризиків в системі публічного управління та компенсаційних заходів, що проводяться, є наступним обов'язковим етапом. У зв'язку з циклічністю процесу, моніторинг ризиків також є і завершальним етапом управління ризиками та початковою стадією наступного циклу управління ризиками. На етапі моніторингу ризиків в системі публічного управління проводиться оцінка результативності та ефективності процесу управління ризиками [4].

Розділ 6. Запровадження бенчмаркінгу в систему публічного управління. Стандарти види бенчмаркінгу включають:

- стратегічний бенчмаркінг;
- бенчмаркінг діяльності чи конкурентоспроможності;
- бенчмаркінг процесів;
- функціональний або загальний бенчмаркінг;

- внутрішній бенчмаркінг;
- зовнішній бенчмаркінг;
- міжнародний бенчмаркінг [5].

Характеризуючи бенчмаркінг системи публічного управління як процес, можна відзначити дві його складові: процес аналізу та вимірювання для зіставлення внутрішніх практик, процесів та методів з іншими організаціями (зовнішній бенчмаркінг) та процес зіставлення структурних одиниць у рамках цієї організації (внутрішній бенчмаркінг). При цьому на відміну від приватного сектору, в якому ситуація конкуренції, як правило, іманентна, в публічному управлінні, в якому властивий монополізм, бенчмаркінг, крім зростання ефективності внутрішньо-організаційних процесів, вирішує інше значуще завдання: він симулює ситуацію конкуренції і цим створює додаткові стимули для економічного використання ресурсів.

Розділ 7. Визначення показників ефективності та результативності органів публічного управління. Зокрема, на підставі проведення управлінського аудиту слід виокремити основні показники ефективності та результативності діяльності органів державної влади, ефективності та результативності керівників органів державної влади.

Розділ 8. Подальша децентралізація влади як основа формування якісної життєдіяльності громади, що включає:

- розширення фінансових можливостей, ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування;
- професіоналізацію служби в органах місцевого самоврядування, формування освітніх програм, спрямованих на практико-орієнтовану підготовку фахівців в системі місцевого самоврядування;
- підвищення ролі та ефективності діяльності органів місцевого самоврядування у вирішенні актуальних питань соціально-економічного розвитку;
- формування бюджетної децентралізації, розширення повноважень органів державної влади тощо.

Висновки. Обґрунтовано, що до основних етапів запровадження інноваційної моделі публічного управління в умовах воєнного час слід віднести наступні. По-перше, проведення управлінського аудиту системи. По-друге, визначення інноваційного дизайну цієї системи. Однією з ефективних моделей публічного управління є електронне урядування, яке передбачає трансформацію системи публічного управління у цифрову форму, зокрема надання послуг, співпрацю між органами державної влади, між громадянами та державою, між інститутами громадянського суспільства та державою. По-третє, розробка Концепції реформування системи публічного управління до 2034 року.

Література:

1. Аудит управлінської діяльності: адміністративного менеджменту, бізнес-адміністрування, корпоративного управління, менеджменту підприємництва (показники оцінки результатів, їх облік та прогнозування): [монографія] / за заг. ред. д-ра економ. наук, проф. В. Я. Нусінова. Кривий Ріг : Видавець Роман Козлов, 2016. 311 с.

2. Сосновська О.О., Деденко Л. В. Ризик-менеджмент як інструмент забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2019. № 1(3). С. 70-79. <https://doi.org/10.32750/2019-0106>.
3. Лагунова І.А. Сутність та принципи концепції ризик-менеджменту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 1 (53). С. 44–52.
4. Мороз І.О. Сутність управління ризиками підприємства та навички, необхідні менеджеру для його провадження *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів ЖДТУ*. 2017. Т. 2. URL:<https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/115-1.pdf>
5. Дуднева Ю.Е. Ризик-менеджмент: інтегрований підхід до організації. *Електронне наукове фахове видання Мукачівського державного університету «Економіка та суспільство»*. 2019. № 20. С. 229–236.
6. Zech K. Personalkostenvergleiche zwischen Landesverwaltungen. Vortrag in Rahmen der Tagung «Verwaltungsmodernisierung – Erfahrungen und Perspektive». Speyer, 17–19 Oktober 2007.

References:

1. Audyt upravlinskoi diialnosti: administratyvnoho menedzhmentu, biznes-administruvannya, korporatyvnoho upravlinnia, menedzhmentu pidpriemnytstva (pokaznyky otsinky rezultativ, yikh oblik ta prohnozuvannya) [Audit of managerial activities: administrative management, business administration, corporate management, entrepreneurship management (result evaluation indicators, their accounting and forecasting)]: [monohrafiia] / za zah. red. d-ra ekonom. nauk, prof. V. Ya. Nusinova. Kryvyi Rih : Vydavets Roman Kozlov, 2016 [in Ukrainian].
2. Sosnovska, O.O. & Dedenko, L. V. (2019). Ryzyk-menedzhment yak instrument zabezpechennia stiikoho funktsionuvannya pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti [Risk management as a tool for ensuring stable functioning of the enterprise in conditions of uncertainty]. *Yevropeyskyi naukovyi zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii - European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(3), (70-79) [in Ukrainian].
3. Lahunova, I.A. (2018). Sutnist ta pryntsypy kontseptsii ryzyk-menedzhmentu [The essence and principles of the concept of risk management]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia - Actual problems of public administration*, (1) (53), (44–52) [in Ukrainian].
4. Moroz, I.O. (2017). Sutnist upravlinnia ryzykamy pidpriemstva ta navychky, neobkhidni menedzheru dlia yoho provadzhennia [The essence of enterprise risk management and the skills a manager needs for its implementation]. *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovopraktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv ZhDTU - Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students of ZhDTU*, (2). Retrieved from <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/115-1.pdf> [in Ukrainian].
5. Dudnieva, Yu.E. (2019). Ryzyk-menedzhment: intehrovanyi pidkhid do orhanizatsii [Risk management: an integrated approach to the organization]. *Elektronne naukove fakhove vydannia Mukachivskoho derzhavnoho universytetu «Ekonomika ta suspilstvo» - Electronic scientific publication of the Mukachevo State University "Economy and Society"*, (20). (229–236) [in Ukrainian].
6. Zech, K. (2007). Personalkostenvergleiche zwischen Landesverwaltungen. Vortrag in Rahmen der Tagung «Verwaltungsmodernisierung – Erfahrungen und Perspektive». Speyer, 17–19 Oktober [in German].

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-58-65](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-58-65)

Євстюніна Юлія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, докторант, Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-3835-00-25>

Присяник Сергій Андрійович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка»

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статі досліджено становлення української системи регулювання питань енергоефективності та енергозбереження. Серед основних елементів існуючої системи енергоефективності виділено: регуляції, інституції, інструменти. Вивчено основи комунікаційного забезпечення енергоефективності, що полягає у процесі реагування на інтереси різноманітних зацікавлених сторін; розуміння інформації укладеної в нормативно-правових актах, їхнє трактування і створення правил, каналів впровадження даних законів; створення внутрішніх інформаційних потоків; а також необхідності взаємин індивіда й організації із широкими масами і цілями суспільства.

Розглянуто зміст Директивів ЄС, що передбачають встановлення спільних рамок для інструментів сприяння енергоефективності для забезпечення досягнення провідних цільових показників щодо підвищення енергоефективності та забезпечення розвитку комунікаційної складової за визначеними напрямками.

На основі вивченого, встановлено, що в сучасних умовах набуває актуальності комунікаційні кампанії із популяризації енергоефективності в Україні, що спонукає до охоплення аудиторії не лише споживачів енергії, а й усіх інституцій існуючої системи енергоефективності, зокрема органів влади, фінансових організацій, підприємств, громадських організацій тощо. Досліджено заходи у рамках інформаційної кампанії, серед яких забезпечення безперешкодного та повного доступу до інформації про існуючі програми підтримки енергоефективності; підвищення грамотності у сфері енергоефективності для населення та державних установ; професійне навчання, для фахівців у цій сфері.

Проаналізовано сучасні практики вирішення завдань популяризації енергоефективності в Україні, серед яких реалізація державних програм,

участь у міжнародних проектах, проведення щорічних тематичних форумів, проведення комунікаційних кампаній та тренінгів з метою реалізації реформи енергоефективності, а також створення спільних освітніх проектів та програм із залучення громадського сектору.

Визначено необхідність системної роботи з популяризації енергоефективних технологій, формування у населення енергозберігаючих світоглядів та поведінки з урахуванням специфіки та енергетичного потенціалу територій.

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, комунікаційні кампанії, популяризація енергоефективних технологій, енергетичний потенціал.

Yevstiunina Yulia Vitalievna PhD in Pedagogy, docent of the Department of Local Self-Government and Territorial Development, Doctoral Student, Educational and Research Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", <https://orcid.org/0000-0003-3835-00-25>

Prosiyanik Serhii Andreyevich PhD student of the Department of Local Self-Government and Territorial Development, Educational and Research Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic"

PROMOTING ENERGY EFFICIENCY IN UKRAINE

Abstract. The article examines the formation of the Ukrainian system of regulation of energy efficiency and energy saving. The main elements of the existing energy efficiency system include: regulations, institutions, and instruments. The author examines the basics of communication support for energy efficiency, which consists in the process of responding to the interests of various stakeholders; understanding the information contained in regulatory legal acts, their interpretation and creation of rules, channels for implementing these laws; creation of internal information flows; as well as the need for relations between the individual and the organization with the broad masses and the goals of society.

The article analyzes the content of the EU Directives providing for the establishment of a common framework for energy efficiency promotion instruments to ensure the achievement of leading energy efficiency targets and ensure the development of the communication component in certain areas.

Based on the study, it is established that in modern conditions, communication campaigns to promote energy efficiency in Ukraine are gaining relevance, which encourages the audience to reach not only energy consumers but also all institutions of the existing energy efficiency system, including government agencies, financial institutions, enterprises, public organizations, etc. The necessary measures within the framework of the information campaign are studied, including ensuring

unimpeded and full access to information about existing energy efficiency support programs; improving energy efficiency literacy for the population and government agencies; and professional training for specialists in this field.

The article analyzes current practices of solving the problems of energy efficiency promotion in Ukraine, including the implementation of state programs, participation in international projects, holding annual thematic forums, conducting communication campaigns and trainings to implement energy efficiency reform, as well as creating joint educational projects and programs to engage the public sector.

The need for systematic work to popularize energy efficient technologies, form energy-saving attitudes and behavior among the population, taking into account the specifics and energy potential of the territories, has been identified.

Keywords: energy efficiency, energy saving, communication campaigns, popularization of energy efficient technologies, energy potential.

Постановка проблеми. Енергоефективність та енергозбереження є одним із найважливіших пріоритетів соціально-економічного розвитку в світі. Більшість розвинених країн глибоко вивчають цю проблему на національному, регіональному та місцевому рівнях у контексті реалізації цілей сталого розвитку. В Україні вивчення питань енергоефективності та енергозбереження на державному рівні бере початок із ухвалення Закону України «Про енергозбереження» у 1994 році, який на сьогоднішній день втратив чинність, однак на протязі багатьох років був основним законом, що в останній час не відповідав вимогам сучасності. З позитивних сторін першого нормативно-правового акту, який визначав правові основи у системі енергоефективності було саме популяризація економічних, екологічних та соціальних переваг енергозбереження, підвищення у суспільстві освітнього рівня у цій сфері [8]. Відповідно до задекларованих пріоритетів становлення української системи регулювання питань енергоефективності та енергозбереження здійснювалося за кількома напрямками від інституційного та нормативно-правового забезпечення до проведення наукових досліджень та впровадження їх результатів.

Серед основних елементів існуючої системи енергоефективності в Україні можна виділити:

- 1) регуляції – нормативно-правові акти різного рівня;
- 2) інституції – центральні органи влади (міністерства, державні агенції та служби), органи місцевого самоврядування, донорські, міжнародні фінансові організації, банки та інші фінансові установи, підприємства, громадські організації, ОСББ та інші;
- 3) інструменти – державні та донорські програми фінансової та технічної підтримки; податки, штрафи, що стимулюють відповідну поведінку; комунікаційні, освітні та тренінгові кампанії.

Протягом років незалежності розвиток системи енергоефективності та енергозбереження в Україні відбувався нерівномірно. Незважаючи на кроки у напрямку інституалізації зазначеної системи, значної кількості прийнятих нормативно-правових актів, прийнятого Національного плану дій з енергоефективності, реалізації численних галузевих та регіональних програм щодо підвищення енергоефективності та інших заходів такої спрямованості слід констатувати, що Україна все ще потребує розробки нових підходів у регулюванні питань енергоефективності на різних рівнях управління. У тому числі визначеного комунікаційного забезпечення в зазначеній галузі, що полягає у процесі реагування на інтереси різноманітних зацікавлених сторін; розуміння інформації, укладеної в нормативно-правових актах, їхнє трактування і створення правил, каналів впровадження даних законів; створення внутрішніх інформаційних потоків; а також необхідності взаємин індивіда й організації із широкими масами і цілями суспільства.

В сучасних умовах необхідності відновлення зруйнованої інфраструктури під час повномасштабного вторгнення в Україну, з боку держави терориста росії, актуальності набуває впровадження новітніх технологій енергетичної ефективності. На законодавчому рівні вже готуються відповідні нормативно-правові акти і розробляються необхідні плани дій з основним акцентом на безпеці наших будівель. Саме комунікаційне забезпечення даної галузі допоможе зацікавленим сторонам адаптуватися та пришвидшити процес створення нових умов енергоефективності та енергозбереження на регіональному та місцевому рівнях.

Науковою основою для розвитку та становлення системи енергоефективності в Україні стали дослідження в галузі державної політики, державного управління та інших суміжних галузях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми енергоефективності розглядали у своїх роботах Г. Бабієв, В. Баранник, С. Бевз, В. Богданович, В. Бодров, В. Гаєць, І. Герасимчук, М. Гнідий, С. Денисюк, В. Джеджула, Г. Дзяна, Д. Дрожжин, О. Єрохін, С. Єрмілов, В. Жовтянського, І. Заремба, М. Земляної, М. Ковалко, М. Кулалаєва, М. Кулик, В. Микитенко, В. Михайлюк, О. Новосельцев, Р. Подолець, О. Праховник, Н. Рапцун, І. Розпутенко, Т. Рязова, Ю. Синяк, Г. Ситник, Б. Стогній, В. Струк, О. Суходоля, О. Цапко-Піддубна, О. Шидловський, О. Шевцов, Ю. Шульга, С. Щербініна, Ю. Ященко та інших.

Мета статті - дослідження особливостей комунікаційного забезпечення енергоефективності, вивчення інструментів її популяризації серед населення та органів влади, фінансових організацій, підприємств, громадських організацій.

Виклад основного матеріалу. Поряд з численними науковими та практичними розробками в галузі енергоефективності та енергозбереження дослідники неодноразово наголошували на актуальності вивчення

комунікаційного забезпечення енергоефективності з метою її успішного впровадження [1, с. 90-96; 2, с. 60,63].

Доцільним є зазначити, що наша країна бере активну участь у міжнародному співробітництві у сфері енергозбереження та енергоефективності. Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань щодо впровадження реформ енергоефективності, підписавши Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), ставши членом Енергетичного співтовариства та прийнявши концепції та цілі сталого розвитку ООН. У цих умовах основою для створення системи енергоефективності в Україні стали Директиви ЄС, а саме Директива 2012/27/ЄС та Директива 2010/31/ЄС.

Законодавчою основою для впровадження європейських стандартів енергоефективності в Україні стало прийняття Закону України від 21.10.2021 № 1818-ІХ «Про енергетичну ефективність». Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії [9]. Прийняття Закону здійснено з метою виконання зобов'язань зі сприяння енергоефективності та енергозбереженню на нормативно-правовому та політичному рівнях відповідно до стандартів ЄС за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства та Угодою про асоціацію з Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії. Відповідно до Закону, енергетична ефективність – це кількісне співвідношення між роботою, послугами, товарами або енергією на виході та витраченою енергією на вході.

Відповідно до Директиви 2012/27/ЄС, реалізація відповідних реформ має супроводжуватися популяризацією енергоефективності, оскільки однією з основних причин виникнення перешкод при впровадженні енергоефективності є низький рівень інформування, знань та зацікавленості споживачів. Важливою особливістю комунікаційних кампаній із популяризації енергоефективності в сучасних умовах в Україні є необхідність охоплення аудиторії не лише споживачів енергії, а й усіх інституцій існуючої системи енергоефективності, зокрема органів влади, фінансових організацій, підприємств, громадських організацій тощо. Необхідні умови впровадження описані у Статтях 12 та 17 Директиви 2012/27/ЄС, які передбачають проведення інформування та навчання серед населення, органів влади та підприємств [7].

Саме комунікаційні кампанії виділяються як серед базових передумов успішної реалізації реформи енергоефективності, так і серед основних її інструментів. Як основні завдання популяризації енергоефективності експерти виокремлюють:

- забезпечення безперешкодного та повного доступу до інформації про існуючі програми підтримки енергоефективності;
- організацію заходів щодо підвищення грамотності у сфері енергоефективності для населення, органів влади, підприємств, фінансових організацій;

- проведення професійного навчання, зокрема семінарів та тренінгів для фахівців у цій галузі.

Відповідно до чинного законодавства центральними органами влади, відповідальними за забезпечення комунікаційної кампанії з енергоефективності є Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад та територій України та Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Основні повноваження органів влади у цьому напрямку зосереджені на залученні та координації донорської підтримки для проведенні інформаційних кампаній та навчальних тренінгів.

Серед позитивних прикладів вирішення завдань популяризації енергоефективності в Україні можна відзначити роботу Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, на офіційному сайті якого широко представлена інформація про інформаційні кампанії та успішно реалізовані проекти з енергоефективності, серед них: «Державна програма з енергоефективності для населення, ОСББ та ЖБК», представлена стимулюючими та просвітницькими відео та інфографікою; «Чиста енергія для Вашої сім'ї», «Використовуй енергію економно», «Утеплюйтеся правильно», що містять практичні поради щодо особливостей використання енергетики та технологій, що оновлюються; «Історії енергозбереження» з докладним описом позитивного досвіду енергоефективності як окремих ОСББ, так і цілих громад та регіонів України та багато іншого [3].

Важливою частиною комунікаційних кампаній у рамках впровадження енергоефективності є проведення щорічних форумів, які надають можливість безпосереднього спілкування представникам різних галузей, об'єднаних проблемою ефективної реалізації реформи енергоефективності не лише в Україні, а й за її межами. Серед таких заходів «Міжнародний інвестиційний форум із відновлюваної енергетики», «Всеукраїнський форум Фонду енергоефективності», «Всеукраїнський онлайн-форум «Енергонезалежні регіони України», «Всеукраїнський форум енергоменеджерів у громадах» та багато інших.

Значну роль у системі комунікаційного забезпечення популяризації та впровадження енергоефективності в Україні відіграє Фонд енергоефективності – створений у 2017 році, який є державною установою, що здійснює грантову та інформаційну підтримку щодо впровадження найкращих європейських практик енергоефективних конструкцій [4].

Слід зазначити, що проведення комунікаційних кампаній та тренінгів є невід'ємною частиною реалізації реформи енергоефективності не лише у житловому секторі, а й у бюджетному секторі (навчання представників органів влади з питань впровадження енергоменеджменту у містах, підготовки та реалізації проектів, кооперації з донорами), на підприємствах (інформаційна та навчальна підтримка впровадження національної системи енергоаудиту та енергоменеджменту), у транспортній сфері (популяризація переваг

використання громадського транспорту та велосипедів, маркування енергоефективності та екологічності автомобілів) та інших сферах.

Одними з найбільш значущих учасників реалізації реформи у дослідній галузі стали сьогодні громадські організації, які здійснюють свою діяльність за допомогою фінансової підтримки європейських фондів, у партнерстві з органами влади, щодо комунікаційного забезпечення впровадження енергоефективності на регіональному та місцевому рівнях. У цьому контексті, актуальним напрямом у популяризації енергоефективності є створення спільних освітніх проектів та програм. Один із позитивних прикладів – громадська організація «Школа Енергоефективності», яка успішно реалізує численні проекти, серед яких у 2021 році «Програма популяризації та просування інноваційних навчальних програм з ЕЕ для студентів та фахівців у сфері ЕЕ» у співпраці з провідними профільними навчальними закладами регіонів України [5].

Висновки. Поряд із досягненнями слід зазначити і існуючі проблеми комунікаційного забезпечення в системі енергоефективності України, які потребують негайного вирішення: недостатнє використання потенціалу Інтернет-комунікацій та засобів масової інформації з метою популяризації енергоефективності; велика кількість експертних оцінок рекламного характеру поряд з нестачею інформації про реальну оцінку енергоефективності тих чи інших технологій, проектів; низький рівень освіти у галузі енергоефективності, зумовлений недосконалістю нормативної бази та системи підготовки фахівців; відсутність на регіональному та місцевому рівнях системної роботи з популяризації енергоефективних технологій, досвіду їх впровадження, формування у населення енергозберігаючих світоглядів та поведінки з урахуванням специфіки та енергетичного потенціалу території, регіону.

З метою вирішення існуючих проблем перспективи подальших досліджень бачимо у розробці системи комунікаційного забезпечення впровадження енергоефективних технологій в Україні, зокрема із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних та освітніх складових; дослідженню нових інструментів для модернізації української енергетики під час післявоєнного відновлення; визначенню можливості енергетичної незалежності та популяризації енергоефективності в нашій країні.

Література:

1. Дзяна Г. О. Енергозбереження як ресурс розвитку для України / Г. О. Дзяна, Р. Б. Дзяний // Публічне управління : теорія і практика. – 2014. – Вип.4. – С. 90-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_16
2. Енергоефективність у регіональному вимірі. Проблеми та перспективи : аналітична доповідь / І. А. Шевцов, В. О. Бараннік, М. Г. Земляний, Т. В. Рязова; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську. – Дніпропетровськ, 2014. – 78 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-08/energoefekt-b40dc.pdf>

3. Сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <http://sae.gov.ua/uk>
4. Сайт Фонд Енергоефективності. URL: <http://eefund.org.ua>
5. Сайт Школи Енергоефективності. URL: <http://eefund.org.ua/start-of-the-project-implementation/>
6. Про енергозбереження : Закон України від 01.07.1994 № 74/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/27/ЄС від 25.10.2012 зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text
8. Проект Закону України «Про енергетичну ефективність» від 17.12.2020 №4507. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70687
9. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>

References:

1. Dzijana G. O. (2014). *Energhozberezhenja jak resurs rozvytku dlja Ukrajiny. Publichne upravlinnja : teorija i praktyka*. [in Ukrainian].
2. Shevcov I. A., Barannik V. O., Zemljanyj M. Gh. & Rjauzova T. V. (2014). *Energhoefektyvnistj u regionaljnomu vymiri. Problemy ta perspektyvy : analitychna dopovidj. Reghinaljnij filial Nacionaljnogho instytutu strategichnykh doslidzhenj v m. Dnipropetrovsjku*. Dnipropetrovsjk. [in Ukrainian].
3. Sait «Derzhavnogho aghentstva z energhoefektyvnosti ta energhozberezhenja Ukrajiny». [Sait «Derzhavnogho aghentstva z energhoefektyvnosti ta energhozberezhenja Ukrajiny»]. www.sae.gov.ua/uk. Retrieved from <http://www.sae.gov.ua/uk> [in Ukrainian].
4. Sait «Fond Energhoefektyvnosti». [Sait «Fond Energhoefektyvnosti»]. www.eefund.org.ua. Retrieved from <http://www.eefund.org.ua>. [in Ukrainian].
5. Sait «Shkoly Energhoefektyvnosti». [Sait «Shkoly Energhoefektyvnosti»]. www.eefund.org.ua. Retrieved from <http://www.eefund.org.ua/start-of-the-project-implementation> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrajiny Pro energhozberezhenja : pryiniaty 1 lyp. 1994 roku No 74/94. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Dyrektyva Jevropejskogho Parlamentu i Rady 2012/27/ ES : pryiniaty 25 zhov 2012 roku zi zminamy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text [in Ukrainian].
8. Proekt Zakonu Ukrajiny Pro energhetychnu efektyvnistj : pryiniaty 17 hrud 2020 roku No 4507 Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70687[in Ukrainian].
9. Zakon Ukrajiny Pro energhetychnu efektyvnistj: pryiniaty 21 zhov 2021 roku No 1818-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 661/351.167/168

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-66-78](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-66-78)

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

Дзюрах Юрій Михайлович доктор філософії за спеціальністю публічне управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Цифрова трансформація харчової промисловості включає в себе використання нових технологій та інструментів для оптимізації виробничих процесів, підвищення якості продукції та ефективності управління. Управлінський аспект цієї трансформації полягає в тому, що він вимагає змін у підходах до управління, включаючи стратегічне планування, управління проектами, управління ризиками та управління персоналом.

Цифрова трансформація також може допомогти управляти ризиками та підвищити якість продукції. Застосування новітніх технологій дозволяє виявляти проблеми виробництва на ранніх стадіях та приймати необхідні заходи для їх запобігання. Управлінський аспект у харчовій промисловості є дуже важливим, оскільки здоров'я та безпека споживачів є головним пріоритетом у цій галузі. Управління якістю та безпекою харчових продуктів є ключовим завданням органів публічної влади, а також промислових підприємств. Одним з найважливіших аспектів управління якістю та безпекою харчових продуктів є дотримання нормативно-правових вимог та стандартів. Публічні органи забезпечують контроль за дотриманням цих вимог та стандартів, проводять інспектування підприємств та здійснюють моніторинг якості та безпеки продукції на ринку. Також, публічні органи також забезпечують розробку та впровадження нових правил та норм для забезпечення безпеки та якості продукції, а також здійснюють інформаційну роботу з метою підвищення свідомості споживачів про якість та безпеку

продуктів харчування. Окрім цього, публічні органи також здійснюють координацію та співпрацю з іншими галузями, що мають вплив на якість та безпеку продукції, наприклад, з агропромисловим сектором, органами охорони здоров'я, науковими установами.

Отже, управлінський аспект у харчовій промисловості є дуже важливим і спрямований на забезпечення якості та безпеки продукції, а також на підвищення рівня свідомості споживачів про ці питання.

Ключові слова: харчова промисловість, безпека продуктів харчування, органи публічної влади, управлінський аспект, харчові технології, цифрові навички.

Karkovska Veronika Yaroslavivna D.Sc. in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

Dziurakh Yurii Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE FOOD INDUSTRY: MANAGEMENT ASPECT

Abstract. Digital transformation of the food industry includes the use of new technologies and tools to optimize production processes and improve product quality and management efficiency. The managerial aspect of this transformation is that it requires changes in management approaches, including strategic planning, project management, risk management and personnel management.

Digital transformation can also help manage risks and improve product quality. The use of the latest technologies makes it possible to identify production problems at an early stage and take the necessary measures to prevent them. The management aspect in the food industry is very important because the health and safety of consumers is a top priority in this industry. Management of food quality and safety is a key task of public authorities, as well as industrial enterprises. One of the most important aspects of food quality and safety management is compliance with regulatory requirements and standards. Public bodies ensure compliance with these requirements and standards, carry out inspections of enterprises and monitor the quality and safety of products on the market. In addition, public bodies also ensure the development and implementation of new rules and regulations to ensure

the safety and quality of products, as well as carry out information work to increase consumer awareness of the quality and safety of food products. In addition, public bodies also carry out coordination and cooperation with other sectors that have an impact on the quality and safety of products, for example, with the agro-industrial sector, health care authorities, and scientific institutions.

Therefore, the management aspect in the food industry is very important and is aimed at ensuring the quality and safety of products, as well as at raising the level of consumer awareness of these issues.

Keywords: food industry, food safety, public authorities, management aspect, food technology, digital skills.

Постановка проблеми. Харчова промисловість часто впроваджує технологічний прогрес, особливо там, де технології можуть допомогти мінімізувати ризики роботи в середовищі з таким високим рівнем невизначеності. Оскільки підприємства звертаються до технологій для боротьби з інфляцією та підвищення ефективності, харчові технології змінюють харчову промисловість, використовуючи новітні технології для управління виробництвом, розподілом і споживанням. Однак навички, необхідні для повного використання переваг цифрових практик, часто недоступні для цієї галузі, особливо з огляду на конкурентне та урбаністичне середовище ІТ-світу.

Суб'єкти, які першими впроваджують технології часто стикаються з проблемами, які можуть перешкоджати впровадженню цифрових технологій. Харчова промисловість також не виняток, оскільки, найперше стикається з проблемами нестачею кваліфікованих працівників, які допомогли б підприємствам повною мірою скористатися перевагами цифрових технологій, автоматизації та робототехніки. Це відбувається з різних причин, зокрема через конкуренцію з іншими регіональними галузями, такими як гірничодобувна промисловість, за працівників з цифровими навичками, а також з міськими галузями, які здійснюють віддалені операції. Різні урядові, галузеві та дослідницькі установи реагують на ці виклики і висвітлюють потенційні рішення для підвищення цифрових навичок працівників і технологічного прогресу в різних секторах. Проте слід зазначити, що, незважаючи на прискорення технологічних змін, конкурентний ринок харчової продукції все ще вимагає поєднання передових, стандартних, ремісничих і традиційних методів, щоб задовольнити широкий спектр споживчих смаків.

Це означає, що все ще існує потреба у збереженні навичок для поточних практик (у тому числі тих, що виконуються вручну, часто малими підприємствами), навіть незважаючи на те, що національно визнані навчальні продукти впроваджуються, щоб відповідати новим і новітнім галузевим практикам. Як і багато галузей промисловості, харчова промисловість сильно

постраждала від пандемії та війни. Через нездатність працювати в нормальному режимі та подовжені обмеження галузь зіткнулася зі значною невдачею починаючи з 2020 року. Харчова промисловість стикається з багатьма проблемами в управлінні своєю діяльністю. Зростаюче населення світу та попит на продукти харчування сприяють зростанню харчової промисловості. Очікується, що з 2022 по 2027 рік продовольчий ринок зростатиме на 6,72% щорічно, тому перед харчовою промисловістю все ще стоїть кілька проблем [1, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням перспектив розвитку харчової промисловості займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці як Akyazi T., Bayon F., Freddi D., Gavidia J., Goti A., Karacay G., Oyarbide A. [1-3; 5-7], Малиновський В., Нижник В., Новоітенко І., Радченко О., Радченко, О., Сембай Н., Слободян Н., Стрельцов В., Чернов С., Шевченко Р., Шестаковська Т. [9-13] та інші. Результати наукових досліджень підтверджують важливість актуалізації проблем ефективності застосування харчових технологій та цифровізації харчової промисловості для подальшого її розвитку. На основі цього було сформовано мету даного дослідження.

Метою статті є дослідження проблем харчових технологій, цифрових можливостей та рекомендації щодо ефективності застосування в харчовій промисловості.

Виклад основного матеріалу. Харчова технологія – це будь-яка технологія, яка покращує виробництво, розподіл і постачання харчових продуктів і впливає на те, як люди продають, виробляють і розповсюджують продукти харчування.

Незважаючи на те, що цей термін може здатися новим, технології та їжа пов'язані з часів промислової революції наприкінці 1700-х і на початку 1800-х років. Цей період призвів до появи індустріалізованого сільського господарства та встановив стандарти для землеробства. Протягом цього часу лідери галузі та винахідники працювали разом, щоб допомогти збільшити виробництво та якість продуктів харчування. Основні події включали використання штучних добрив, створення пестицидів, розвиток електроенергії та початок виробництва кінних, а потім і парових машин. Харчова промисловість і раціон людей впливають на навколишнє середовище через енергію, що витрачається на виробництво їжі та утворення відходів. Разом із нестачею води світ стикається зі скороченням орних земель для виробництва їжі.

Здоров'я та безпека людей є відповідальністю індустрії громадського харчування, оскільки будь-яке неправильне поводження, забруднення або зареєстровані захворювання харчового походження можуть призвести до тяжких наслідків для людей. Це робить безпеку харчових продуктів серйозною проблемою для харчової промисловості.

Також, сучасні тенденції харчової промисловості, які швидко набирають обертів, спричиняють багато проблем, пов'язаних із харчовими продуктами, що вимагає негайної реакції спеціалістів із безпеки харчових продуктів. Необхідна культура безпеки харчових продуктівна робочому місці. Виробничі потужності повинні мати належну політику безпеки харчових продуктів і регулярні огляди для моніторингу безпеки харчових продуктів і тенденцій.

Виробники продуктів харчування щодня стикаються з унікальними викликами. Хоча ці виклики є частиною процесу виробництва харчових продуктів, деякі, безумовно, можуть негативно позначитися на бізнесі, і щоденне вирішення цих проблем є першочерговим завданням (рис. 1.).

Дефіцит робочої сили

- До недавнього часу нестача робочої сили в харчовій промисловості була пов'язана з особливими подіями, як, наприклад, пандемія – найочевидніший приклад. Очікувалося, що кількість працівників нормалізується після пандемії, але це сталося не просто так, що призвело до труднощів із кількістю персоналу та інших проблем.

Дотримання стандартів безпеки

- Зі збільшенням кількості законів і нормативних актів, що регулюють цей сектор, харчовій промисловості стає важко йти в ногу з усіма стандартами, одночасно керуючи вищими вимогами виробництва. Крім того, нові нормативні акти часто вимагають швидкого впровадження, що ускладнює для харчової промисловості розуміння стандартів і відповідне їх дотримання.

Про зростання інфляції

- Інфляція є однією з проблем, викликаних пандемією, оскільки ресторани зіткнулися з величезними збитками. Це має значний вплив на харчову промисловість, впливаючи на ціни на продукти харчування. У той час як помірна інфляція є прийнятною, оскільки це добре для економічного зростання, занадто високу інфляцію важко ігнорувати. Наслідки пандемії, трудові труднощі та суворі кліматичні умови – це лише деякі причини зростання інфляції в харчовій промисловості.

Підвищений попит клієнтів

- Сучасний споживач добре знає, що має надходити в організм, і вимагає відповідно. Серед їхніх очікувань – прозорість продукту, охоплення здоров'я та інноваційна, смачніша їжа. Більше того, споживачі очікують, що виробники харчових продуктів залишатимуться актуальними з розвитком технологій і використовуватимуть їх.

Рис. 1. Загальні проблеми харчової промисловості [1-3]

Через дедалі мінливіші вимоги та поведінку споживачів, технологічний прогрес і суворі правила за останнє десятиліття промисловість харчових продуктів і напоїв пережила епоху значних змін. У той час як деякі фактори створили багато проблем, інші фактори також принесли велику користь галузі з точки зору технологій.

Очікується, що до 2027 року ринок харчових технологій, керований прогресивними технологіями та попитом на здоровіші, дешевші та безпечніші продукти харчування, перевищить 342 мільярди доларів. Сьогодні споживачі судять про їжу чи напої не за їх якістю, а й за харчовою цінністю їжі [5, 6]. У зв'язку з цим харчова промисловість потребує впровадження змін у існуючі процеси.

Повсюдна присутність електронної комерції ставить перед галуззю харчових продуктів і напоїв проблеми для покращення її видимості в Інтернеті. Технологічний прогрес стимулює сучасні запити споживачів, і вони стали більш обізнаними в цифровому світі. Це, у свою чергу, підвищує їхні очікування. Крім того, поширення технологій у ресторанах і службах доставки їжі змусило харчову промисловість проаналізувати та оновити свою присутність в Інтернеті.

З появою технологій і нових ринків, мінливою природою споживачів і цифровою трансформацією компанії, які займаються їжею та напоями, змушені зосередитися на продуктах онлайн-маркетингу. Вирішення цієї проблеми може допомогти харчовій промисловості обслуговувати краще, залишатися попереду своїх конкурентів і проблем харчової промисловості.

Але за останні кілька років харчові технології стали власним сектором із зростанням великих даних, штучний інтелект та Інтернету речей. Харчові технології допомагають харчовій промисловості стати більш стійкою завдяки використанню Інтернету речей на всіх етапах. Харчові технології мають значний вплив на харчову промисловість. Від прискорення індустріалізації харчового виробництва до зменшення голоду у світі харчові технології можуть відігравати активну роль у зменшенні світових продовольчих проблем.

Удосконалення технологій, у тому числі штучний інтелект, який має тенденцію отримувати інформацію від різних груп людей, Інтернет речей, який забезпечує розуміння та підключення, а також біотехнології, що покращують управління рослинами та тваринами, дозволили харчовій промисловості прискорити харчову індустріалізацію.

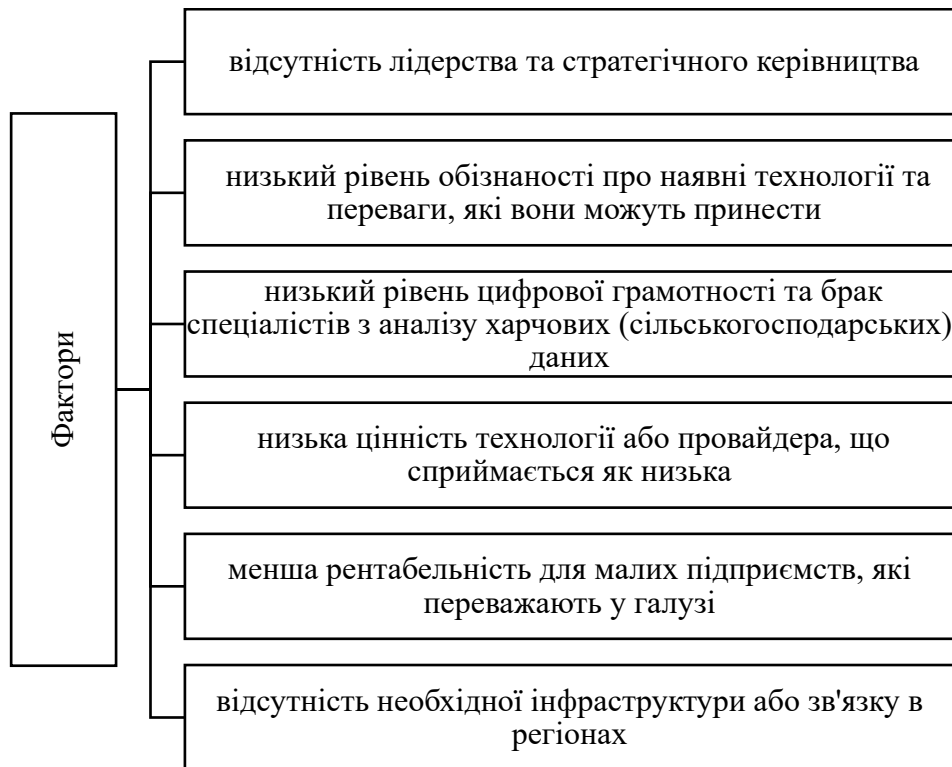
Можливо, технології не єдине, що відкриває нові можливості для роботи в майбутньому, але вони є головним рушієм. Харчова промисловість відчула свій вплив на роботу завдяки розгортанню нових форм електронної комерції, автоматизації операцій із збирання та пакування, керування ланцюгами поставок, прогнозування виробничих потреб тощо. У процесі цифрової трансформації галузь перебудовує роботу, щоб допомогти людям і технологіям тісніше й ефективніше співпрацювати. Як і можна було очікувати,

це потребує нових видів навичок, відмінних від тих, які традиційно шукає галузь. Тепер це актуально як для працівників на першому місці, так і для інших співробітників, необхідних для створення, впровадження та експлуатації технологічних систем, які в першу чергу трансформують галузь.

Низький рівень цифрової достатності харчової промисловості зумовлений низкою факторів (рис.2.).

Рис. 2. Фактори низького рівня цифрової достатності харчової промисловості [4]

Харчова промисловість значно повільно впроваджує нові технологічні рішення. Однак сьогодні галузь готова прийняти сучасні технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання та автоматизація [7]. Ці технології зменшать людські помилки та допоможуть виробникам і переробникам харчових продуктів скоротити харчові відходи, скоротити час виконання, оптимізувати ланцюжки поставок, усунути вузькі місця виробництва та зробити споживачів щасливими.

Унаслідок пандемії харчова промисловість також зіткнулася з нестачею робочої сили [8]. Застосовуючи автоматизацію та роботизацію, виробники харчових продуктів зможуть досягати цілей клієнтів, навіть маючи менше працівників на місці. Харчова промисловість на етапі цифрової трансформації та шляху до змін в роботі. На основі цього загострюється проблема достатності працівників, особливо тих, хто володіє цифровими навичками. Саме тому, компанії харчової промисловості повинні спочатку розставити пріоритети у контексті майбутньої роботи відповівши на наступні запитання (рис. 3).

Рис. 3. Пріоритетикомпанії харчової промисловостіу контексті майбутньої роботи відповівши на наступні запитання

Відповіді на ці запитання слугуватимуть ефективності використання цифрових технологій в харчовій промисловості, а що найважливіше можливості розуміння як залучить працівників з відповідними цифровими навичками.

Керівникам підприємств харчової промисловості необхідно реалізувати наступні кроки щодо задоволення потреб у цифрових навичках, а саме це:

– опис поточних можливостей і визначення основних прогалів в цифрових навичках. Компанії повинні знати свої недоліки, перш ніж приймати рішення щодо витрат і партнерства.

– конкретизація цифрових навичок, які можна отримати за допомогою навчання, а які вимагають залучення нових людей. У відповідності до цього компанії повинні надати співробітникам можливості продемонструвати свої навички та погодитися на додаткове навчання, якщо це необхідно.

– оновлення вимог до претендентів на роботу. Компанія не отримає фахівця з відповідними навичками, якщо не встановить вимоги. Важливим є переконатися, що потреби в навичках, виявлених під час оцінювання, дійсно відображаються в посадових інструкціях і що рекрутери знають план.

– комунікація з працівниками. Доведення до відома співробітників бачення, мети компанії, план заповнення потреб у цифрових навичках і що від них очікується. Налагодження зворотного зв'язку, адже співробітники можуть мати ідеї щодо пошуку нових джерел талантів, які повідомлення будуть кращими та як привабити потенційного працівника.

Першим кроком є оцінка поточного стану цифрової трансформації харчової промисловості та аналіз ключових тенденцій щодо майбутніх технологічних розробок. Після визначення основних технологічних розробок і пов'язаних з ними необхідних навичок і компетенцій можна розробити майбутній сценарій. Слід також враховувати економічний розвиток, пов'язаний з цифровими трансформаціями. Необхідно визначити виробничі процеси та робочу силу, які зазнають впливу цифрової трансформації.

Цей крок передбачає визначення навичок та професійних профілів робочих місць, які будуть потрібні в майбутньому, а також визначення прогалів у навичках, які створюються поточними та передбачуваними технологічними розробками. Найважливішою частиною цього кроку є проактивне визначення потреб галузі в навичках, беручи до уваги прогалини та дефіцит навичок. Буде створено автоматизовану базу даних профілів робочих місць, пов'язаних з галуззю, з визначенням необхідних навичок та компетенцій. Це забезпечить міжнародну спільну основу та взаємне визнання необхідних навичок та робочих місць у харчовій промисловості.

Наступним кроком буде визначення вимог до навчання та навчальних програм з урахуванням прогалів у навичках, а потім створення навчальних програм для обраних навичок та профілів робочих місць.

Необхідно знайти нові методи для швидкого та ефективного впровадження змісту освіти не лише в компаніях, але й у формальних закладах освіти та професійної підготовки. Навчальні програми повинні постійно вдосконалюватися та оновлюватися для досягнення більш високої якості. Процеси управління талантами та підбору персоналу також повинні бути включені в навчальний процес.

Буде забезпечено кращу відповідність між вимогами харчової промисловості та навичками, що надаються навчальними центрами. Будуть розроблені нові стандарти для визнання навичок у галузі.

Наступним кроком буде пошук нових методів залучення талановитих людей до харчової промисловості та покращення можливостей для формування більш різноманітного кадрового резерву, а також подолання проблем з підбором кадрів.

Останній крок називається моніторингом. Всі коригування, що вносяться до стратегії, будуть постійно відслідковуватися з метою прийняття нових змін.

Рис. 4. Рекомендації для ефективної цифрової трансформації харчової промисловості [6-7, 14-19]

Отже, харчова промисловість вимагає від працівників нових професійних навичок (рис. 4). Тому існує високий попит на постійне оновлення кваліфікацій, навичок і знань працівників з метою створення висококваліфікованої, багатопрофільної робочої сили, здатної впоратися з усіма технологічними досягненнями [1, 3]. Завдяки цьому процесу оновлення робоча сила харчової промисловості сьогодні і завтра зможе адаптуватися до цифрових трансформацій, змін у виробничих процесах та нових методів і моделей роботи, які здебільшого пов'язані з комп'ютерними науками [2, 4]. Задоволення поточних потреб у навичках та прогнозування майбутніх потреб у навичках у цьому секторі є першим кроком до безперервного оновлення навичок робочої сили. Після цього слід розробити стратегію скорочення розривів у навичках між робочими місцями та робочою силою. Вона повинна включати не тільки залучення та розвиток нових талантів, але й перекваліфікацію наявних працівників за допомогою добре організованих програм навчання та освіти, а також перепроєктування робочих процесів.

Висновок. Як і багато інших галузей, харчова промисловість стикається з проблемами сучасності. Однак застосування сучасних цифрових та харчових технологій можуть допомогти справитися з цими проблемами. Харчові технології внесуть інновації у вирішення багатьох проблем харчової промисловості. Зростання харчових технологій, електронної комерції та робототехніки змусило харчову промисловість інвестувати величезні суми, як ніколи раніше. Інновації в практиках сталого розвитку залишатимуться головним пріоритетом для виробників харчових продуктів, керуючись зростаючим попитом споживачів. Значна частина використання технологій, включно з додатками, сторонніми замовленнями тощо, існує вже кілька років. Проте пандемія змусила харчову промисловість використовувати цю технологію повніше. Ефективність управління щодозастосування технологій галузі відновлюватися та рости після минулих втрат. Слід зазначити, технологія стала критично важливою відповіддю на виклики та проблеми харчової промисловості. Крім того, необхідно вирішити такі проблеми, як інфляція та брак робочої сили.

Література:

1. Roadmap for the future professional skills for the Oil and Gas Industry facing Industrial Revolution 4.0. / T. Akyazi, A. Oyarbide, A. Goti, J. Gaviria, F. Bayon. – Hydrocarbon Process, 2020.
2. Freddi D. Digitalization and employment in manufacturing / D. Freddi // AI Soc. – 2018. – Vol. 33. – P. 393–397.
3. Horrillo T. J. (2018). Carencias formativas de los grados de ingeniería para la Industria 4.0 en España. Una propuesta de actualizaciones / Horrillo Tello, J. Triado Aymerich, J. // Dyna. – 2018. – Vol. 93. – P. 365–369.
4. Azarias J. National Agricultural Workforce Strategy: Learning to excel // J. Azarias, R. Nettle & J. Williams / National Agricultural Labour Advisory Committee; Canberra, December. – 2020. – P. 102.

5. Karacay G. (2018). Talent Development for Industry 4.0. // *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation* / Eds. : Ustundag A., Cevikcan E. – 2nd ed. – Cham, Switzerland : Springer International Publishing, 2018. – P. 123–135. – (Springer Series in Advanced Manufacturing).
6. Lagnevik M. The Dynamics of Innovation Clusters / M. Lagnevik // *A Study of the Food Industry*. – Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing, 2003.
7. Potential Impact of Industry4.0 in Sustainable Food Supply Chain Environment / Olajide Ojo, O.; Shah, S.; Coutroubis, A.; Torres Jiménez, M.; Munoz Ocana, Y. // *Proceedings of the IEEE International Conference on Technology Management, Operations and Decisions (ICTMOD)*, Marrakech, Morocco, 21–23 November. – 2018. – P. 1–11.
8. Недошитко А. Особливості підприємництва у сфері харчових технологій у період воєнного стану: Релокейт підприємств / А. Недошитко, І. Яремко // *Grail of Science*. – 2022. – № 14/15. – С. 63–69. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.27.05.2022.007>
9. Нижник В. М. Механізми підвищення конкурентного потенціалу промислових підприємств: монографія / В. М. Нижник ; за ред. д.е.н., професора В. М. Нижника, к.е.н., доцента М. В. Ніколайчука. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 347 р.
10. Новоітенко І. В. Перспективи розвитку харчової промисловості України / І. В. Новоітенко, Н. Я. Слободян, В. В. Малиновський // *Глобальні та національні проблеми економіки* : зб. наук. пр. ; Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2016. – Т. 11. – С. 454–460.
11. Семененко О. Г. Аналіз розвитку харчової промисловості в Україні / О. Г. Семененко // *Економічний вісник університету*. – 2017. – № 33 (1). – С. 168–182.
12. Забезпечення екологічної безпеки харчової промисловості: вплив на лідерські позиції в економіці / О. Радченко, В. Стрельцов, Т. Шестаковська, О. Радченко, С. Чернов // *Український екологічний журнал*. – 2020. – № 10 (3) – С. 19–23.
13. Сембай Н. М. Модернізація галузі харчової промисловості у контексті сталого розвитку України: публічно-управлінський аспект / Н. М. Сембай // *Демократичне врядування*. – 2021. – № (28). – Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vyupusky/vyupusk-228-2021/modernizaciya-galuzi-harchovoyi-pro-myslovosti-u-konteksti-stalogo>
14. Шевченко Р. І. Екологічна безпека харчових продуктів: визначення поняття / Р. І. Шевченко // *Харчова наука і технологія*. – 2015. – № 1. – С. 65–70.
15. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / С. М. Романко ; Національний аграрний університет. – Київ, 2008. – 19 с. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. Project Title: Blueprint “New Skills Agenda Steel”: Industry-driven sustainable European Steel Skills Agenda and Strategy (ESSA). – 2022. – Available online: <https://www.estep.eu/essa/essa-project/>
17. Project Title: DRIVES: Development and Research on Innovative Vocational Educational Skills, Program: Erasmus+ Knowledge Alliances / Project lifetime: 1 January 2018–31 December 2021 ; Project Co-ordinator: Technical University of Ostrava (Czech Republic). – Available online: <https://www.project-drives.eu/en/home>
18. Food security of Ukraine: estimation of factors' impact, postwar trends and ways to supply / V. Lagodiienko, V. Franchuk, Y. Dziurakh, S. Melnik, N. Shuprudko, V. Hobela // *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. – 2000. – Vol. 5 (46). – P. 427–437.
19. Галанець В. Державне регулювання форм господарювання в аграрній сфері економіки України: перспективи розвитку дрібного індивідуального виробництва / В. Галанець, Ю. Дзюрах, Н. Михальчишин // *Причорноморські економічні студії*. – 2018. – № 28 (1) – С. 57–60.
20. Дзюрах Ю. М. Державне регулювання інвестицій у сільському господарстві: зарубіжний досвід та можливості його імплементації в Україні / Ю. М. Дзюрах // *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. / Національна академія державного управління при Президенті України, Львівський регіональний інститут державного управління. – 2019. – Вип. 1 (58). – С. 220–231

21. Project Title: Mainstreaming Procedures for Quality Apprenticeships in Educational Organisations and Enterprises (ApprenticeshipQ), Program: Erasmus+Knowledge Alliances ; Project lifetime: 1 January 2018–31 December 2020, Project Co-ordinator: Baden-Wuerttemberg Cooperative State University (Duale HochschuleBaden-Württemberg—DHBW), Project Reference Number: 2017-1-DE02-KA202-004164. – Available online: <https://apprenticeship.eu>

References:

1. Akyazi, T., Oyarbide, A., Goti, A., Gaviria, J. & Bayon, F. (2020). *Roadmap for the future professional skills for the Oil and Gas Industry facing Industrial Revolution 4.0. Hydrocarbon Process.*
2. Freddi, D. (2018). Digitalization and employment in manufacturing. *AI Soc*, 33, 393–397.
3. Horrillo Tello, J. & Triado Aymerich, J. (2018). Carencias formativas de los grados de ingeniería para la Industria 4.0 en España. Una propuesta de actualizaciones. *Dyna*, 93, 365–369.
4. J. Azarias, R. Nettle & J. Williams. (2020). National Agricultural Workforce Strategy: Learning to excel; National Agricultural Labour Advisory Committee; Canberra, December, 102
5. Karacay, G. (2018). Talent Development for Industry 4.0. *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*, (2nd ed.). *Springer Series in Advanced Manufacturing*; Ustundag, A., Cevikcan, E. (Eds.). Springer International Publishing: Cham, Switzerland, 123–135.
6. Lagnevik, M. (2003). *The Dynamics of Innovation Clusters: A Study of the Food Industry*; Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK.
7. Olajide Ojo, O., Shah, S., Coutroubis, A. Torres Jiménez, M. & Munoz Ocana, Y. (2018). Potential Impact of Industry4.0 in Sustainable Food Supply Chain Environment. *Proceedings of the IEEE International Conference on Technology Management, Operations and Decisions (ICTMOD)*, Marrakech, Morocco, 21–23 November 2018.
8. Nedoshytko, A. & Yaremko, I. (2022). Osoblyvosti pidpriemnytstva u sferi kharchovykh tekhnologii u period voiennoho stanu: Relokeyt pidpriemstv [Features of entrepreneurship in the food technology sector during a state of war: relocation of enterprises]. *Grail of Science*, (14-15), 63–69. Retrieved from <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.27.05.2022.007> [in Ukrainian].
9. Nyzhnyk, V. M. (2013). Mekhanizmy pidvyshchennia konkurentnoho potentsialu promyslovykh pidpriemstv [Mechanisms for increasing the competitive potential of industrial enterprises]. Khmelnytskyi : KhNU [in Ukrainian].
10. Novoitenko, I. V., Slobodian, N. Ia., Malynovskyi, V. V. (2016). Perspektyvy rozvytku kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Prospects for the development of the food industry in Ukraine]. *Hlobalni ta Natsionalni Problemy Ekonomiky*, 11, 454–460 [in Ukrainian].
11. Semenenko, O. H. (2017). Analiz rozvytku kharchovoi promyslovosti v Ukraini [Analysis of the development of the food industry in Ukraine]. *Ekonomichnyi Visnyk Universytetu*, 33 (1), 168–182 [in Ukrainian].
12. Radchenko, O., Streltsov, V., Shestakovska, T., Radchenko, O., Chernov, S. (2020). Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky kharchovoi promyslovosti: vplyv na liderski pozytsii v ekonomitsi [Ensuring environmental safety of the food industry: impact on leadership positions in the economy]. *Ukrainskyi Ekolohichnyi Zhurnal*, 10 (3), 19–23 [in Ukrainian].
13. Sembai, N. M. (2021). Modernizatsiia haluzi kharchovoi promyslovosti u konteksti staloho rozvytku Ukrainy: publichno-upravlinskyi aspekt [Modernization of the food industry in the context of sustainable development of Ukraine: public management aspect]. *Demokratychni Vriaduvannia*, 28. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vypusky/vypusk-228-2021/modernizaciya-galuzi-harchovoyi-promyslovosti-u-konteksti-stalogo> [in Ukrainian].
14. Shevchenko, R. I. (2015). Ekolohichna bezpeka kharchovykh produktiv: vyznachennia poniattia [Ecological safety of food products: definition of the concept]. *Kharchova Nauka i Tekhnolohiia*, 1, 65–70 [in Ukrainian].

15. Romanko, S. M. (2008). Ekonomiko-pravovyi mekhanizm zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky silskohospodarskoi produktsii [Economic and legal mechanism for ensuring environmental safety of agricultural products]. *Extended abstract of Doctor's thesis* Kyiv: Natsionalnyi ahrarnyi universytet. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Project Title: Blueprint “New Skills Agenda Steel”: Industry-driven sustainable European Steel Skills Agenda and Strategy (ESSA). (2022). Retrieved from: <https://www.estep.eu/essa/essa-project/20>.
17. Project Title: DRIVES: Development and Research on Innovative Vocational Educational Skills. (2021). *Program: Erasmus+ Knowledge Alliances*, Project lifetime: 1 January 2018–31 December 2021. Project Co-ordinator: Technical University of Ostrava (Czech Republic). Retrieved from: <https://www.project-drives.eu/en/home>
18. Lagodiienko, V., Franchuk, V., Dziurakh, Y., Melnik, S., Shuprudko N., & Hobela V. (2022). Food security of Ukraine: estimation of factors' impact, postwar trends and ways to supply. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 5 (46), 427–437.
19. Halanets, V., Dziurakh, Yu., Mykhalchyshyn, N. (2018). Derzhavne rehuliuвання form hospodariuvannia v ahrarnii sferi ekonomiky Ukrainy: perspektyvy rozvytku dribnoho individualnoho vyrobnytstva [State regulation of economic entities in the agrarian sector of Ukraine: prospects for the development of small-scale individual production]. *Prychornomorski Ekonomichni Studii*, 28 (1), 57–60 [in Ukrainian].
20. Dziurakh Yu. M. (2019). Derzhavne rehuliuвання investytsii u silskomu hospodarstvi: zarubizhnyi dosvid ta mozhlyvosti yoho implementatsii v Ukraini [State regulation of investments in agriculture: foreign experience and opportunities for its implementation in Ukraine]. *Efektivnist Derzhavnoho Upravlinnia*, 1 (58), 220–231 [in Ukrainian].
21. Project Title: Mainstreaming Procedures for Quality Apprenticeships in Educational Organisations and Enterprises (ApprenticeshipQ) (2020). *Program: Erasmus+ Knowledge Alliances*, Project lifetime: 1 January 2018–31 December 2020, Project Co-ordinator: Baden-Wuerttemberg Cooperative State University (Duale Hochschule Baden-Württemberg—DHBW), Project Reference Number: 2017-1-DE02-KA202-004164. Retrieved from: <https://apprenticeshipq.e>

УДК: 351.755

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-79-88](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-79-88)

Качан Яна Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, в.о.завідувача кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, тел.: (067) 465-11-77, <https://orcid.org/0000-0002-4078-7747>;

Римар Вікторія Вікторівна студентка заочної форми навчання, Академія праці, соціальних відносин і туризму, кафедри публічного управління та публічної служби, спеціальність публічне управління та адміністрування Лікар-інтерн, КНП ЛОР «ЛОКЛ», м. Львів, тел.: (096) 940-69-41, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

ГЕНЕЗИЗ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКЦІЮ У МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ АКТАХ

Анотація. Актуальність проблеми права людини на репродукцію в контексті державного управління в даний час обумовлена значенням, яке займає сім'я та її вплив у структурі особистості. Низка негативних явищ, які вже набувають статусу трендів, спричинених недостатньо кваліфікованим державним управлінням, застарілими програмами, стратегіями, зокрема, і браком сімейного виховання, таких як: високий рівень підліткових вагітностей, хвороб, що передаються статевим шляхом, насилля в сім'ї, низький морально культурний рівень суспільства, знецінення особистості та проявів індивідуальності, вказують на необхідність оперативного втручання на державному рівні.

Відзначається зв'язок зазначеного права з іншими правами та вказується, що його слід відрізнити від інших зовні подібних прав, а також узагальнюючих визначень, таких як "права, пов'язані з репродуктивними правами". власність людини" та "репродуктивні права".

Права людини, пов'язані з репродуктивними правами, – це ті, які безпосередньо спрямовані на можливість реалізації особою свого основного права на репродукцію (відтворення), а право людини на відтворення – це сукупність прав, якими володіє особа під час репродукції.

Запропоновано сучасні підходи до розуміння репродуктивних прав: перший ґрунтується на тому, що термін «репродуктивні права» є умовним, використовується переважно в соціології та демографії, а не в юриспруденції; другий напрямок – про певний зв'язок між міжнародними джерелами та необхідністю імплементації висловлених у цих джерелах ідей у національне законодавство; третій напрям – право на відтворення, яке має свою особливу ознаку в основних правах і свободах людини.

Констатовано, що при дослідженні права людини на репродукцію (відтворення) доречно застосовувати дефініцію «репродукція», а не подібну за значенням «прокреація», оскільки остання зводиться більше до біологічної суті розмноження, хоча цей процес є біосоціальним явищем.

Ключові слова: репродукція, сім'я, право, відтворення, міжнародні акти, власність людини.

Kachan Yana Vitaliyivna Candidate of sciences in public administration, associate professor, Acting Head of the Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, tel.: (067) 465-11-77, <https://orcid.org/0000-0002-4078-7747>

Rymar Victoriia Viktorivna Correspondence student, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Department of Public Administration and Public Service, specialty public management and administration Intern, CNE LRC "LRCH", Lviv, tel.: (096) 940-69-41, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

THE GENESIS OF THE CONSOLIDATION OF HUMAN RIGHTS TO REPRODUCTION IN INTERNATIONAL LEGAL ACTS

Abstract. The relevance of the problem of the human right to reproduction in the context of public administration is currently due to the importance of the family and its influence in the structure of the individual. A number of negative phenomena, which are already gaining the status of trends, caused by insufficiently qualified public administration, outdated programs, strategies, in particular, and a lack of family education, such as: a high rate of teenage pregnancies, sexually transmitted diseases, domestic violence, low the moral and cultural level of society, devaluation of the individual and manifestations of individuality indicate the need for operative intervention at the state level.

The relationship of the said right with other rights is noted and it is indicated that it should be distinguished from other outwardly similar rights, as well as generalizing definitions, such as "rights related to reproductive rights". human property" and "reproductive rights".

Human rights related to reproductive rights are those that are directly aimed at enabling a person to realize his basic right to reproduction (reproduction), and the human right to reproduction is a set of rights that a person possesses during reproduction.

Modern approaches to understanding reproductive rights are proposed: the first is based on the fact that the term "reproductive rights" is conditional, used mainly in sociology and demography, and not in jurisprudence; the second direction - about a certain connection between international sources and the need to implement the ideas expressed in these sources into national legislation; the third direction is

the right to reproduction, which has its special feature in basic human rights and freedoms.

It was established that when studying the human right to reproduction (reproduction), it is appropriate to use the definition "reproduction" and not the similar in meaning "procreation", since the latter is reduced more to the biological essence of reproduction, although this process is a biosocial phenomenon.

Keywords: reproduction, family, law, reproduction, international acts, human property.

Постановка проблеми. Розвиток репродуктивних технологій, можливості клонування, редагування генома, постмортальна репродукція не могли залишити осторонь необхідність їх правового регулювання. При цьому, необхідно встановити спільні очікування або, іншими словами, загальноприйняті «стандарти», яких Договірні держави зобов'язані дотримуватися незалежно від їх культурних, історичних, економічних та інших характеристик.

Загалом, нині існує широкий спектр універсальних та регіональних документів, що регулюють та захищають репродуктивні (репродуктивні) права людини, а деякі закріпили основний зміст цього права. Крім того, консенсусом більшості країн світу було прийнято ряд положень та інших актів «м'якого права», які регулюють деякі аспекти здійснення репродуктивних прав. Деякі з них отримали широке визнання, щодо інших тривають запеклі дискусії вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи розвиток концепції репродуктивних прав людини багато хто з дослідників (Т. Кириченко, Н. Старікова [1, с. 97], Я.Ф. Радиш [2], Гакало В.В. [3] та ін.) беруть за точку відліку перш за все Міжнародну конференцію по народонаселенню і розвитку 1994 року, проведену у м. Каїр.

Однак такий підхід не може вважатися комплексним і достатнім, оскільки рішення, прийняті за результатами згаданого та наступних міжнародних заходів з цих питань, стали вінцем установлених на той час практик у сфері прав людини. Більше того, правозастосовні органи при прийнятті рішень з питань права конкретної людини на репродукцію (відтворення), дотримання чи порушення репродуктивних прав у їх широкому значенні, як правило, опираються перш за все на базові міжнародні документи на даному напрямі [4, с. 59].

Мета статті. Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки правового та організаційного забезпечення права людини на репродуктивну медицину.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні комплексного системного підходу, як невіддільної частини діалектичного методу. Автори намагалися поєднати структурний аналіз з конкретно-історичним і компаративістським підходами.

Виклад основного матеріалу. Таким чином одним із найважливіших документів у сфері захисту прав людини, у тому числі права на репродукцію (відтворення), є Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році. Серед іншого, у ній закріплено низку прав, які є передумовою та гарантією реалізації права людини на репродукцію (відтворення):

- право на свободу від дискримінації за ознакою статі (ст. 2);
- право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 12);
- право на шлюб та сім'ю (ст. 16);
- право на відміну дискримінаційних звичаїв щодо жінок у питанні

укладення шлюбу, під час шлюбу та під час його розірвання (ст. 16) [137].

У 1966 році в Резолюції № 2211 (XXII) 1966 Генеральна Асамблея ООН визнала суверенітет держав щодо формулювання та забезпечення їх демографічної політики, беручи до уваги принцип, відповідно до якого кожна окрема сім'я має право вільно приймати рішення щодо її розміру. Цього ж року прийнято Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які також закріпили права, що стали підґрунтям для виокремлення репродуктивних прав у подальших міжнародних документах та судовій практиці [6, с. 47].

Права, пов'язані із здійсненням репродуктивної діяльності людини, визнано у рішеннях ООН ще у 1968 році. Зокрема у параграфі 16 Заключного акту Конференції з прав людини, яка відбулася в Тегерані того року закріплено: «Батьки мають основоположне право вільно та відповідально приймати рішення щодо кількості та інтервалів народження дітей, а також право на належну освіту та інформацію з даного питання» [7, с. 5].

Подальший розвиток регулювання репродуктивних прав мав місце передусім в підсумкових документах трьох міжнародних конференцій з народонаселення і розвитку (Бухарест, 1974; Мехіко, 1985; Каїр, 1995), а також Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995).

Мексиканська декларація 1975 року про рівність жінок та їх внесок у розвиток і мир підтвердила принцип рівних прав кожного з подружжя у сім'ї. У 12 принципі зазначено, що: «Кожна пара та кожна окрема особа має право вільно та відповідально приймати рішення про те, мати, чи не мати дітей, визначати їх кількість та інтервали між їхніми народженнями, а також право мати інформацію, освіту та засоби для цього» [8].

Водночас слід підкреслити, що автори всіх вищезазначених міжнародних актів навряд чи усвідомлюють репродуктивні права людини, насамперед репродуктивні права, у широкому контексті, як ми їх розуміємо сьогодні. Йдеться саме про можливість використання допоміжних репродуктивних технологій, клонування людини, редагування її геному тощо.

Лише частково ці питання були врегульовані міжнародною практикою наприкінці минулого століття.

Сучасне розуміння репродуктивного права сформульовано на Конференції з народонаселення в Мехіко (1985): «Всі пари і окремі особи мають фундаментальне право на прийняття вільного та відповідального рішення щодо кількості дітей і тривалості інтервалу між їх народженням, а також доступу до інформації, освіти і засобів для забезпечення цього права». Основною зміною, що мала місце у новому визначенні, є розширення категорії осіб, які мають право репродуктивного рішення, - до окремих осіб і пар. Це означає визнання світовою спільнотою того, що право на репродукцію (відтворення) належить не тільки сім'ям, але всім людям. Другим важливим моментом є вимога не тільки забезпечення інформацією та освітою у цій сфері, але і засобами (методами і ресурсами) для реалізації репродуктивних прав [7, с. 23]. Усі наступні дискусії визнають право на свободу у прийнятті репродуктивного рішення основним у сфері репродуктивних прав.

Одним із найважливіших етапів у становленні репродуктивних прав людини стали Міжнародна конференція з народонаселення та розвитку, яка відбулася у м. Каїр (1994 рік), а також Четверта Всесвітня Конференція з питань жінок у м. Пекін (1995 рік), на якій ухвалено Пекінську декларацію та Програму дій.

На них уперше підкреслено міжнародне значення репродуктивних прав, що обумовлено як мінімум:

- нерівномірним розподілом людських ресурсів;
- глобалізацією економічних процесів;
- нерівномірним розподілом світового капіталу [9, с. 32].

Слід підкреслити, що права людини у сфері відтворення не були безпосередньо досліджені через концептуальне визначення того, що таке репродуктивне (репродуктивне) право людини або як воно розуміється для всіх репродуктивних прав, а через призму відтворення. здоров'я та його охорона, а також сімейні цінності. Підкреслюється важливість інтеграції програм сімейного інтегрування в нову глобальну систему доступу до репродуктивного здоров'я.

Репродуктивне здоров'я – стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб чи фізичних дефектів у всіх аспектах, які стосуються репродуктивної системи та її функцій і процесів. Отже у це поняття входить ціла низка аспектів, у тому числі планування сім'ї, здоров'я жінок під час вагітності та пологів, інфекції та хвороби, що передаються статевим шляхом (зокрема ВІЛ/СНІД), небезпечні аборти, і сексуальне здоров'я), а також взаємозв'язки між цими тематичними розділами [10].

Однак Р.О. Стефанчук вважає, що зазначене вище загальне розуміння здоров'я слід піддати критиці внаслідок його ідеальної абсолютності та юридичної непридатності. На думку науковця, більш правильним було б розуміти під поняттям репродуктивного здоров'я певний стан організму

фізичної особи, який визначається низкою кількісних та якісних показників і характеризує її здатність до репродуктивного відтворення. В той же час фізична особа, реалізуючи своє право на репродуктивне здоров'я, може:

1) володіти репродуктивним здоров'ям, тобто вчиняти певну поведінку, яка б засвідчила, що ця особа є носієм конкретно визначеного репродуктивного здоров'я;

2) користуватися своїм репродуктивним здоров'ям, тобто використовувати його, в тому числі і шляхом укладення відповідних правочинів, наприклад, щодо сурогатного материнства чи донорства статевих клітин;

3) розпоряджатися своїм репродуктивним здоров'ям, тобто вчиняти діяння, що спрямовані на відновлення, підтримання, покращення (підвищення) чи погіршення (зниження) його стану, шляхом відповідних медичних маніпуляцій, аж до припинення репродуктивної функції. Розпорядження репродуктивним здоров'ям може здійснюватися шляхом таких, передбачених законом можливостей: а) лікування безпліддя; б) штучного запліднення; в) перенесення зародка в організм жінки (імплантації ембріона); г) відкладеного батьківства (зберігання статевих клітин шляхом їх криоконсервації); д) використання контрацепції; стерилізації; штучного переривання вагітності [11, с. 69].

Не можна заперечувати згоду з укладенням Р.О. Стефанчука про недосконалість визначення «репродуктивного здоров'я» в документах Всесвітньої організації охорони здоров'я та ООН, а також потрібно зазначити, що ці організації не намагаються надати чіткі правові визначення, але підкреслити основні риси, елементи та принципи правового регулювання на основі міжнародного консенсусу. Вони задають основний тон розвитку питання, і тут мова йде не тільки про розвиток права (основи правової держави), причому правова складова ролі не грає рішення. З точки зору одного і того ж визначення здоров'я можуть існувати принципові відмінності в його тлумаченні на Заході і Сході, в Європі, в Азії або в країнах Сполучених Штатів, Ісламський світ.

Важливо також зазначити, що визначення поняття «репродуктивне здоров'я» набуло розвитку в інших документах Всесвітньої організації охорони здоров'я та ООН, а також прийнятих до впровадження.

Репродуктивне здоров'я включає той факт, що людина є фертильною і може вільно вирішувати, чи робити це, коли та як часто.

Ця остання умова означає право чоловіків і жінок бути поінформованими та мати доступ до безпечних, ефективних, доступних і прийнятних методів планування сім'ї за власним вибором, а також до інших методів контролю народжуваності за власним вибором, які не суперечать з законом, а також право на доступ до належних медичних послуг, які допомагають жінкам завершити успішну вагітність і пологи та надають парам (окремим особам) найкращі шанси на здорову дитину .

Таким чином встановлено, що репродуктивні права базуються на комплексі основоположних прав усіх подружніх пар та окремих осіб, а саме:

- 1) вільно приймати рішення щодо народження дітей, їх кількості, інтервалів між їхніми народженнями та мати для цього необхідну інформацію та засоби;
- 2) досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я;
- 3) приймати рішення щодо відтворення нащадків без будь-якої дискримінації, примушування чи насильства;
- 4) на інформацію та доступ до безпечних і ефективних методів планування сім'ї, у тому числі право доступу до відповідних послуг у сфері охорони здоров'я [10].

Важливо, що цей план дій також передбачає обов'язок подружжя та окремих осіб, приймаючи рішення про народження дітей, враховувати потреби в засобах існування для себе та своїх дітей у майбутньому, а також їхні обов'язки, відповідальність перед суспільством.

У свою чергу охорона репродуктивного здоров'я – це сукупність методів, технологій і послуг, які сприяють репродуктивному здоров'ю та благополуччю шляхом попередження та вирішення проблем репродуктивного здоров'я. Вона також включає в себе статеве здоров'я, метою якого є покращення життя та міжособистісних стосунків, а не лише надання консультацій та допомоги у питаннях народження дітей та хвороб, які передаються статевим шляхом [12].

У резолюції міститься заклик до держав-членів Всесвітньої організації охорони здоров'я «негайно розглянути сексуальне та репродуктивне здоров'я як невід'ємну частину національного планування та фінансування», а також «зміцнити спроможність систем охорони здоров'я за участю суспільства та інших держав». державні суб'єкти". здоров'я вагітних жінок, пологів і немовлят у всіх державах".

Значний вплив на розвиток репродуктивних технологій лікування безпліддя мають рішення всесвітньо визнаних організацій, зокрема Всесвітньої медичної асоціації.

Зокрема, в Європі за останні десятиріччя прийнято значну кількість документів, які регламентують та уніфікують нормативне закріплення репродуктивних (репродуктивних) прав людини, а також захищають захист цього права.

Вона відіграє в Європі визначальну роль при розгляді спорів між громадянами та державою щодо здійснення репродуктивних (репродуктивних) і загальних прав людини.

Важливе місце у системі актів Європейського Союзу займають директиви з питань регулювання правовідносин у репродуктивній сфері.

Наприклад, 31.03.2004 прийнято Директиву № 2004/23/ЕС «Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, придбання,

контролю, обробки, збереження, зберігання і розподілу людських тканин і клітин» [13].

Це безпосередньо пов'язано з гаметами, людськими ембріонами та лініями ембріональних стовбурових клітин і висуває низку вимог, пов'язаних із якістю та безпекою процесу, питаннями контролю, використання, зберігання та збереження, транскордонного розподілу та обігу біологічних матеріалів, особливо якщо такі дії передбачають правові обмеження, які існують у країнах-учасницях.

Визнання та захист репродуктивних прав людини посідає важливе місце в міжнародному правовому регулюванні країн Південної та Північної Америки.

У ньому відображені фундаментальні права і свободи людини, а також механізми захисту навіть на інституційному рівні. Окремо слід виділити положення, які опосередковано стосуються репродуктивних прав людини.

Аналогічно іншим регіональним базовим міжнародним документам передбачалися ті права та обов'язки, без яких не можливо належно реалізувати право людини на репродукцію (відтворення), хоча безпосередньо про нього не згадує. Хартія, зокрема, проголошує такі права, як право на отримання найкращого з можливих рівнів фізичного та психічного здоров'я (ст. 16); право на освіту (ст. 17); право на фізичний та моральний захист членів сім'ї державою (ст. 18) тощо. Крім того, ст. 18 Хартії передбачає обов'язок держави щодо ліквідації дискримінації жінок, а також щодо забезпечення захисту прав жінок і дітей, а людини - підтримувати гармонійний розвиток сім'ї і сприяти її зміцненню і повазі [13].

Вагому роль в механізмі реалізації та забезпечення прав жінок, зокрема у репродуктивній сфері, відіграє Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці. Він «одомашнив» в африканському контексті низку міжнародних документів, у тому числі Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Пекінську декларацію 1995 року тощо.

Висновок. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що зазначені регіональні акти у сфері репродуктивних прав людини не вирішують усіх проблем регулювання та забезпечення репродукції. У деяких випадках вони суперечать загальним міжнародним нормам або несумісні з застосовними стандартами національного законодавства держав, які їх підписали та/або ратифікували, або взагалі не мають жодної сили. Проте їх розробка сприяє пошуку найбільш прийнятних для обох регіонів набору стандартів, що сприятиме зміцненню репродуктивних (репродуктивних) і пов'язаних з ними репродуктивних прав людей у регіоні, сучасні умови розвитку людської цивілізації.

Література:

1. Кириченко Т., Старікова Н. Репродуктивні права як предмет цивільно- правового регулювання. Історико-правовий часопис. 2015. № 1 (5). С. 95-100.

2. Радиш Я.Ф., Поживілова О.В., Гакало В.В. Репродуктивні права в Україні та країнах СНД: за матеріалами літературних джерел. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 10. С. 66-68.
3. Гакало В.В. Спеціальні репродуктивні права. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 8. Т.1. С. 111-112.
4. Чечерський В.І. Право людини на репродукцію (відтворення) як предмет міжнародно-правового регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 57. Т. 1 С. 58-61.
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Ксьондзик К.В. Становлення договірних та інституційних засад міжнародно-правового захисту соматичних та репродуктивних прав людини : дисертація. Київ, 2017. 204 с.
7. Данильченко О.В. Цивільно-правовий захист прав фізичної особи за законодавством України. Young Scientist. 2018. № 5 (57). С. 603-607.
8. Мексиканская декларация «О равенстве женщин и их вкладе в развитие и мир». 1975 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_113
9. Венедиктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 323 с.
10. National-level monitoring of the achievement of universal access to reproductive health: conceptual and practical considerations and related indicators: report of a WHO/UNFPA Technical Consultation. URL: <https://www.who.int/reproductivehealth/9789244596838/ru/> [in Switzerland]
11. Стефанчук Р.О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 1-2. С. 66-72.
12. Программа действий Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир 5-13 вересня 1994 року). URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf
13. Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, придбання, контролю, обробки, збереження, зберігання і розподілу людських тканин і клітин : Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу від 31.03.2004 № 2004/23/EC. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/28859619/>

References:

1. Kyrychenko T., Starikova N. (2015) Reproduktyvni prava yak predmet tsyvilno-pravovoho rehuliuвання. [Reproductive rights as a subject of civil law regulation.] Istoryko-pravovyi chasopys - Historical and legal journal, №1 (5) 95-100. [in Ukrainian].
2. Radysh Ya.F., Pozhyvilova O.V., Hakalo V.V. (2011) Reproduktyvni prava v Ukraini ta krainakh SND: za materialamy literaturnykh dzherel. [Reproductive rights in Ukraine and the CIS countries: according to the materials of literary sources.] Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, № 10, 66-68. [in Ukrainian].
3. Hakalo V.V. (2011) Spetsialni reproduktyvni prava. [Special reproductive rights.]. Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, №8, 111-112. [in Ukrainian].
4. Checherskyi V.I. (2019) Pravo liudyny na reproduktsiiu (vidtvorennia) yak predmet mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання. [The human right to reproduction (reproduction) as a subject of international legal regulation]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, №57, 58-61.[in Ukrainian].
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. (12.10.1948). [Universal Declaration of Human Rights] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
6. Ksondzyk K.V. (2017) Stanovlennia dohovirnykh ta instytutsiinykh zasad mizhnarodno-pravovoho zakhystu somatychnykh ta reproduktyvnykh prav liudyny : dysertatsiia. [Formation of contractual and institutional foundations of international legal protection of human somatic and reproductive rights: dissertation] Kyiv, 204. [in Ukrainian].

7. Danylchenko O.V. (2018) Tsyvilno-pravovyi zakhyst prav fizychnoi osoby za zakonodavstvom Ukrainy. [Civil legal protection of the rights of an individual under the legislation of Ukraine]. №5 (57), 603-607 [in Ukrainian].

8. Meksykanskaia deklaratsiia «O ravenstve zhenshchyn y ykh vklade v razvytye y myr. (1975). [Mexican Declaration on the Equality of Women and their Contribution to Development and Peace] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_113 [in Mexico]

9. Venediktova I.V. (2011) Zakhyst okhoroniuvanykh zakonom interesiv u tsyvilnomu pravi. [Protection of legally protected interests in civil law] Kyiv : Yurinkom Inter, 323. [in Ukrainian].

10. National-level monitoring of the achievement of universal access to reproductive health: conceptual and practical considerations and related indicators: report of a WHO/UNFPA Technical Consultation. URL: <https://www.who.int/reproductivehealth/9789244596838/ru/> [in Switzerland]

11. Stefanchuk R.O. (2004) Poniattia, systema, osoblyvosti zdiisnennia i zakhystu reproduktyvnykh prav fizychnoi osoby. [Concept, system, features of implementation and protection of reproductive rights of a natural person] Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava - Bulletin of the Khmelnytskyi Institute of Regional Management and Law. №1-2, 66-72. [in Ukrainian].

12. Prohramma deistvyi Mezhdunarodnoi konferentsyy po narodonaselenyiu y razvytyiu (1994) Program of Action of the International Conference on Population and Development, URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf. [in Cairo]

13. Pro vstanovlennia standartiv yakosti ta bezpeky dlia donorstva, prydbannia, kontroliu, obrobky, zberezhennia, zberihannia i rozpodilu liudskykh tkanyn i klityn : Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu i Rady Yevropeiskoho Soiuzu vid 31.03.2004 №2004/23/EC. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/28859619/> [in Ukrainian].

УДК 659.44:070.15:327

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-89-97](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-89-97)

Ковальська Марина Сергіївна кандидат історичних наук, доцент кафедри періодичної преси та медіаредагування факультету журналістики, реклами та видавничої справи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65000, тел.: (048) 776-08-86, <https://orcid.org/0000-0002-4887-7675>

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАСМЕДІА: ПОШУК ДЕФІНІЦІЙ В ОБ'ЄКТИВІ НАУКОВОГО ДОСВІДУ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному спектру сучасних наукових розробок в області публічної дипломатії, що торкається стратегічної інформаційної діяльності масмедіа. В представленій статті розкрито особливості закордонної історіографії наукового осягнення феномену публічної дипломатії під кутом зору медіадосліджень.

Метамодерновий світ ускладнюється із кожним десятиліттям, що ми його проживаємо. Сучасне міжнародне становище представляє собою величезне поле для реалізації будь-якого компонента публічної дипломатії. Необмежені можливості інструментарію публічної дипломатії надає журналістика, в тому числі як соціальний інститут, орієнтований на маси. Фідбек суспільства урядам, що встановлюється через канали масової комунікації, поглиблює дипломатію у її новій, демократичній, «масовій», обезелітарній формі. В даному випадку об'єктив наукового вивчення збагачує стратегічний вимір.

Досліджено специфіку наукового розуміння феномену публічної дипломатії, часу її виокремлення всередині дипломатії як такої, розкрито особливості функціонування масмедіа як засобів комунікації в межах публічної дипломатії. Фокус уваги автора спрямований на висвітлення питань, пов'язаних із науковим осягненням медійних характеристик дипломатичного мистецтва м'якої сили. Розкрито особливості визначення теоретичних кордонів наукових дефініцій з теми. Підкреслено, що міждержавний рівень комунікації, що має стратегічний зміст, у сучасному світі подолано за рахунок збільшення акторів публічної дипломатії, що актуалізує питання впливу ЗМІ.

У висновках автор зазначає, що діяльність масмедіа та публічна дипломатія тісно пов'язані із стратегічними комунікаціями держав, що простежується в наукових роботах із теми. В наукових публікаціях недостатньо приділяється уваги безпосередньо ресурсам ЗМІ відповідно до публічної дипломатії, проте спостерігається поступове збільшення уваги дослідників до медійної складової публічної дипломатії.

Ключові слова: публічна дипломатія, масмедія, міжнародні відносини, стратегічні комунікації, ЗМІ

Kovalska Maryna Sergiyivna Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Associate Professor of the Department of Periodical Press and Media Editing of the Faculty of Journalism, Advertising and Publishing, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzkyi bulvar St., 24/26, Odesa, 65000, tel.: (048) 776-08-86, <https://orcid.org/0000-0002-4887-7675>

PUBLIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MASS MEDIA INFORMATION ACTIVITIES: THE LOOKUP FOR DEFINITIONS IN THE LENS OF SCIENTIFIC RESEARCHES

Abstract. The article is devoted to the theoretical spectrum of modern scientific developments as to the public diplomacy, which consists a strategic information activity of the mass media. The article reveals the peculiarities of foreign historiography of the scientific understanding of the phenomenon of public diplomacy from the perspective of media studies.

The metamodern world is getting more complicated with every decade that we live in it. The international situation of nowadays represents a huge field for the implementation of any component of public diplomacy. Journalism, including a mass-oriented social institution, provides unlimited possibilities for the toolkit of public diplomacy. Feedback from society to governments established through mass communication channels deepens diplomacy in its new, “un-elited”, democratic mass form. In this case, the lens of scientific study enriches the strategic dimension.

The specifics of the scientific understanding of the phenomenon of public diplomacy, the time of its separation within diplomacy as it was, and the peculiarities of the functioning of the mass media as it means of communication within the framework of public diplomacy, have been investigated. The focus of the author's attention is aimed at highlighting issues related to the scientific understanding of the media characteristics of the diplomatic art of soft power. The peculiarities of determining the theoretical boundaries of scientific definitions on the topic are revealed. It is emphasized that the interstate level of communication, which has a strategic content, has been overcome in the modern world due to the increase in the actors of public diplomacy, which actualizes the issue of the influence of mass media.

In the conclusions, the author notes that the activities of the mass media and public diplomacy are closely related to the strategic communications of states, which can be traced in scientific works on the topic. In scientific publications, not enough attention is paid directly to mass media resources in accordance with public diplomacy, however, there is a gradual increase in the attention of researchers to the media component of public diplomacy.

Keywords: public diplomacy, mass media, international relations, strategic communications, journalism

Постановка проблеми. Публічна дипломатія на сьогоднішній день є однією із найбільш перспективних з точки зору швидкого розвитку інструментів застосування областю функціонування стратегічних складових державного управління. Впливовість масмедіа у цьому напрямку зростає надзвичайно швидко, все більш потужними стають ресурси м'якої сили української держави. Наукове значення медіадослідження у площині публічної дипломатії розкривається через постійно зростаючий інтерес дослідників до даної теми. З іншого боку, спостерігаємо певний історіографічний пропуск у вивченні публічної дипломатії під кутом діяльності саме масмедіа та пошуку тих теоретичних положень, які можуть виявитися ефективними для української практики. Діяльність ЗМІ із трансляції інформації та передачі стратегічних наративів, які розроблені у рамках цілей національної публічної дипломатії, в тому числі використовуються й для того, щоб досягалася мета зовнішньої політики, тож заявлена проблематика дослідження має значне наукове значення та далекосяжну перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки фокус уваги в статті зосереджений перш за все на найбільш рельєфних теоретичних ідеях зарубіжних науковців, що перетинається із межами досліджень як безпекових питань, так і міжнародних відносин, стратегічних комунікацій, медіадосліджень та певною мірою філософії геополітики, в коло вивчених праць потрапили як найбільш цитовані автори, такі як, наприклад, Ніколас Дж. Кулл, так і менш відомі та стисліші за розміром наукові роботи. При роботі використовувалися дослідження Хуана Торрес-Вільї та Хозе Фернандеса-Кавья, Марьяно Альвареса, Ненсі Сноу, Еріка Пайтінки, Као Вея, Джеймса Паммента, Шона Ріордана та ін.

Мета статті – визначення найбільш конструктивних для української наукової літератури ідей та розробок сучасних закордонних теоретиків публічної дипломатії з огляду на можливості діяльності масмедіа.

Виклад основного матеріалу. В добу постпостмодерну, або метамодерну, коли порушується проблема «смерті держави» (через втрату нею, тільки у перехідний період, класичних форм контролю, та подальшої заміни його на інші види тотальності), монополію на дипломатію було також втрачено. Дослідники зважують вітальність міжнародних гравців за якістю службовців та рівнем бюрократії, виокремлюючи ознаки «зомбі» [1, р. 3]. Архетипічний скелет міжнародних відносин зламався під тягарем нових процесів та субсистемних взаємин. Сьогодні недержавна людина, в принципі, в змозі певний момент бути так само, і іноді навіть краще, інформованою про ключові події в світі, аніж посадовці та уряди держав. Така ситуація вимагає

від дипломатів набагато більше зусиль, і набагато більше коло людей ознайомлюються з тим явищем, яке можна назвати «державним мистецтвом» («statecraft») [2, р. 125] – однак і воно також трансформується.

Питання про те, як взаємодіяти із новими акторами, здійснюючи успішну зовнішню політику, постало відразу ж із цими змінами. Міжнародні відносини простягнулися набагато далі за межі міждержавного рівня і в сучасному світі існують за допомогою «складних, багаторівневих та взаємозалежних мереж» [3, р. 190].

Останнє десятиліття світ впевнено рушить у напрямку збільшення участі громадян як в управлінні державою, так і в вирішенні багатьох питань, які раніше стояли на порядку денному тільки в закритому урядовому колі. За статистикою ООН за 2012 рік, уряди 50 країн публічно висловлювалися про те, що громадськість має приймати участь в суспільному обговоренні [4, с. 288] та думки громадян мають враховуватися протягом прийняття рішень на державному рівні. В літературі громадська чи громадянська участь у вирішенні стратегічних питань почала термінологічно закріплюватись як «партисипація» [5], як наслідок розробок ще 1970-х рр. в плані партисипаторної, або учасницької, демократії.

Державні суб'єкти можуть бути корумповані, можуть зловживати силовими засобами. Їм, як правило, властивий конформізм. Недержавним суб'єктам, проте, бракує спеціальних знань та вузьких практичних навичок, коло експертів значно обмежено [3, р. 190-191].

Дипломатія як інститут продовжує трансформуватись, так само як відбуваються зміни дипломатичних суб'єктів та особливості їхнього представництва. Її роль стає водночас більш важливою і більш невизначеною, аніж це було раніше. Дослідник Джеймс Паммент розглядав окремо феномен медіатизації дипломатії, стверджуючи, що комунікаційні технології та їхні інструменти міцно вбудувалися у повсякденну діяльність, а дипломатичні актори зазнають тиску з метою пошуку нових способів координації та обговорення [6, р. 253-253]. Він підкреслював, що в епоху медіатизації публічна дипломатія затверджується в своїй координаційній ролі і саме вона виступає в якості принципового зв'язку між сторонами комунікації.

Отже, в сучасності виникла потреба у більш систематичному використанні публічної сфери. Це відразу ж зв'язує масмедіа та публічну дипломатію набагато більш міцно та глибинно, ніж це може здаватись із першого погляду.

Головне значення публічної дипломатії, або основна її функція, полягає в процесі перетворення «загальних активів країни в ресурси м'якої сили, які відносяться до тих активів, що люблять або підтримують люди інших країн і які, отже, є для них привабливими» [7]. Також публічну дипломатію можна визначати як «комплекс заходів, що здійснюються або підтримуються державою і спрямовані на вплив на громадську думку за кордоном з метою

досягнення або просування певної зовнішньополітичної мети» [8, р. 21], у цьому формулюванні цікавим є зазначення можливості опосередкованої участі держави, як-от: не тільки впровадження та безпосередня реалізація публічної дипломатії, але й підтримка дій та заходів, перш за все інформаційного плану.

Ефективна публічна дипломатія стратегічно важлива, тому що вона надсилає постійний потік інформації від урядовців іншим учасникам комунікації в інформаційному просторі та тримає двері відкритими для діалогу із національною та іноземною аудиторією.

На думку Ашвіна Гонеша та Яна Меліссена, публічна дипломатія повинна включати в себе «поєднання проактивного та інтерактивного реагування» [9, р. 21]. Публічну дипломатію можна визначити як «дипломатичну діяльність, в якій уряд є ініціатором, громадськість є об'єктом, а відповідні політичні заходи, включаючи зовнішню політику, запроваджуються через культурні обміни, рекламу в ЗМІ та інші засоби» [7]. Культурний обмін та медіакомунікація розглядаються як основний засіб просування публічної дипломатії [7]. ЗМІ називаються одними зі «стовпів» публічної дипломатії [10, р. 67].

Вивчення практик публічної дипломатії йде своїм корінням в американську історіографію [11], ті її особливості, функції та складові, які описані та досліджені вченими США, так чи інакше трансформуються під національну культурну шкалу та зовнішньополітичну традицію.

Спрямування перспектив дій публічної дипломатії можна описати схематично, користуючись теоретичними розробками теми. Дуже чітко та упорядковано про це йдеться в роботах китайського вченого Као Вея. «Активами» держави можна називати 1) конкретну культуру, 2) систему цінностей або 3) політичний курс. Громадськість інших держав може ставитись до активів по-різному. За висхідною шкалою позитивного ставлення: бути обізнаними з ними; сприймати добре/любити; підтримувати. За висхідною шкалою негатива: не знати їх; не любити їх; не підтримувати їх. Відповідно до подібної схеми активів, завданнями публічної дипломатії є вивід реалізації актива на наступний рівень (наприклад, активи, що не знайомі населенню, мають перетворитися на знайомі; або – активи, які не підтримуються, мають почати сприйматися позитивно; та ін. за логікою). Успішна публічна дипломатія – така, яка «покращує оцінку громадськістю цільової країни певного аспекту країни-виконавця» [7].

Нова публічна дипломатія не є терміном з чітко визначеними кордонами, однак серед її характеристик найчастіше за все згадуються відносно збільшений обмін інформацією, діалог та принцип взаємності. Є підстави стверджувати про зародження після 2008 р. так званої другої версії нової публічної дипломатії (або «нова публічна дипломатія 2.0») [2, р. 125], коли змістовне коло опису терміну вмщує в себе соціальні мережі та онлайн-

комунікації. Дана друга версія є продовженням прогресу та оптимізації як теоретичного, так і практичного горизонту публічної дипломатії, оскільки за часів масової зануреності суспільства в мережі інтернет зростають відповідно і можливості комунікаційного фідбеку.

Оскільки термін «публічна дипломатія» в його сьогодняшньому розумінні був вперше запропонований у 1965 р., що для історії дипломатії вважається доволі пізнім строком, науковці ще не прийшли до остаточного визначення його змістової наповненості, яке б задовольнило усіх, і пошукачів наукової істини, і практиків. Навіть дискусія про кордони між традиційною, «консервативною» дипломатією, та «новою публічною дипломатією», досі триває, хоч визначено, що сучасна публічна дипломатія являє собою «горизонтальний режим з кількома акторами, що характеризується спілкуванням і співробітництвом, версія 2.0. Це модернізована версія традиційної публічної дипломатії, яка являє собою ієрархічний спосіб поширення інформації, зосереджений на уряді» [7]. За своїм внутрішнім змістом дипломатія не змінюється: це так само знайома специфічна область спілкування між представниками різних суверенних держав, вона так само залишає тісний зв'язок із урядом та його офіційними структурами. Румунські вчені Олена Гургу та Аристід Кочубан дотримуються іншої точки зору: «термін «публічна дипломатія» з'явився для опису аспектів міжнародних відносин, які проявляються поза межами взаємодії державних структур» [12, р. 126]. Втім, трансформується об'єкт – тут важливою стає орієнтація на людей, на маси, що постає як головна принципова відмінність, що зазначається буквально в кожній науковій роботі з теми.

Парадигмальною формою нової публічної дипломатії можна назвати діалог, із врахуванням можливості його подальшого перетворення в майбутньому на полілог.

Недержавні актори публічної дипломатії також підлягають детальному вивченню та певній класифікації. Дослідниця Тереза Ла Порте вказувала, що інтереси, захистом яких піклується публічна дипломатія, бувають внутрішні (domestic interests) та міжнародні, або міжнаціональні (international interests), вона запропонувала ще «intermestic interests» [13, р. 441] – що можна перекласти, з певною долею успіху зберігаючи гру слів, як «міжнаціонутрішні» інтереси.

Вона підкреслила відмінності між об'єктом та предметом публічної дипломатії, несподівано наголошуючи, що не так важливо, хто конкретно бере участь, як важливо, яким чином ця участь береться. Із «міжнаціонутрішніми» суб'єктами можуть співпрацювати держави, щоб скористатися їхніми перевагами та завоювати довіру серед ворожо налаштованої іноземної громадськості, яка може скептично поставитися до діяльності, спонсором якої безпосередньо є уряд.

Цікавим є також питання легитимності недержавних акторів публічної дипломатії, бо за термінологією в англійській науковій літературі ХХ ст.

зустрічається використання «intermestic affairs» або «intermestic issues» в якості синоніму до парадипломатії (діяльності з реалізації міжнародних зносин субнаціональними суб'єктами). Зустрічається поняття «публічна парадипломатія», хоч все одно використання терміну в історіографії залишається незначним та непоширеним [14].

Варто також згадати про певною мірою унікальне за своєю спрямованістю медіадослідження впливів публічної дипломатії. Х. Торрас-Вілья та Х. Фернандес-Кавья на прикладі окремо взятого історичного регіону Іспанії провели дослідження впливу публічної дипломатії на журналістів-міжнародників, які працюють іноземними кореспондентами. Організація «DIPLOCAT», яка вивчалася для цього, розробила трикутну стратегію, орієнтовану на сферу освіти, іноземну пресу та іноземні політичні організації. Внаслідок цього вдалося «інтернаціоналізувати дебати, розширити глобальний обмін та знання про регіон і використати цифрову дипломатію для поширення позитивного та точного образу Каталонії, стимулюючи розмову між каталонськими та іноземними зацікавленими сторонами» [15]. Автори дійшли висновку про важливість журналістів у формуванні світової реальності, на проаналізованих матеріалах опитування довівши, що іноземні журналісти мають силу формувати імідж держави для закордонної аудиторії.

Отже, як теоретичні надбудови, так і функціональні межі публічної дипломатії в медіасфері перетинаються із площиною стратегічного контексту сучасних суверенних держав. В закордонних наукових публікаціях основна увага приділяється таким аспектам, як час виникнення/виокремлення публічної дипломатії, відмінності її різномайття форм у межах національних наукових шкіл та дипломатичних практик, інструментам використання ресурсів ЗМІ. Надзвичайно ефективними для українського досвіду досягнення феномену публічної дипломатії можуть виявитися ідеї схематичного розуміння опрацювання активів м'якої сили держави, рівнів медіакомунікації та концепту медіатизації дипломатії в цілому. Перспективи використання теоретичного надбання можуть порушувати такі області, як соціальні комунікації, державне управління, підготовку фахівців у сфері медіа та реклами.

Література:

1. Gray J. Life, death, or zombie? The vitality of international organizations. *International studies quarterly*. 2018. №62. Issue 1. Pp. 1-13. URL: <https://doi.org/10.1093/isq/sqx086> (date of access: 1.03.2023)
2. Cull N. J. The long road to public diplomacy 2.0: The internet in US public diplomacy. *International Studies review*. 2013. №15. Pp.123-139. URL: http://sipa.jlu.edu.cn/_local/C/25/CE/F5A9A8D7BA7D51ACCF0057C8656_70E189C5_222F5.pdf (date of access: 1.03.2023)
3. Riordan Sh. Dialogue-based public diplomacy: a new foreign policy paradigm? // *The new public diplomacy ; soft power in international relations* / Ed. by Jan Melissen. London, 2005. P. 180-195. URL: <https://doi.org/10.1057/9780230554931> (date of access: 3.03.2023)

4. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянук В. Ф. Глобальна та національна безпека. Київ, 2016. 784 с. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf> (дата звернення: 26.02.2023)
5. Гончар Ю., Дрожжин Д., Зінченко А. Партисипація у стратегуванні розвитку громади: Посібник. 2021. URL: <http://sg.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/UA-UNDP-participation-in-strategic-planning-web.pdf> (дата звернення: 7.03.2023)
6. Pamment J. The mediatization of diplomacy. *The Hague journal of diplomacy*. 2014. №3(9). Pp. 253-280. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341279> (date of access: 1.03.2023)
7. Wei C. Public diplomacy: functions, functional boundaries and measurement methods // Heritage. Ed. By Daniela Turcanu-Carutiu. 2020. 372 p. URL: <https://doi.org/10.5772/intechopen.92664> (date of access: 20.02.2023)
8. Pajtinka E. Public diplomacy as a theoretical problem: searching for a definition. *European Journal of Transformation Studies*. 2019. Vol. 7. № 3. Pp. 21-32.
9. Gonesh A., Melissen J. Public diplomacy: improving practice. *Glingendael. Netherlands Institute of International Relations*. 2005. № 5. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20051000_cdsp_paper_diplomacy_5_gonesh_melissen.pdf (date of access: 2.03.2023)
10. Черненко Т. В. Сучасний вимір публічної дипломатії в системі стратегічних комунікацій. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №4(41). С. 64-71. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/chernenko.pdf> (дата звернення: 15.01.2023)
11. Snow N. Public diplomacy. *Oxford Research Encyclopedia. International studies*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.518> (date of access: 7.03.2023)
12. Gurgu E., Cociuban A. D. The role of public diplomacy in international relations in full process of globalization. *Annals of Spiru Haret University. Series Economics*. 2016. № 2 (16). Pp. 125-141.
13. La Porte T. The Impact of “Intermestic” Non-State Actors on the Conceptual Framework of Public Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2012. Vol. 7. Pp. 441-458.
14. Alvarez M. The rise of paradiplomacy in international relations. *E-International Relations*. 2020. URL: <https://www.e-ir.info/pdf/82301> (date of access: 19.01.2023)
15. Torras-Villa J., Fernandez-Cavia J. DIPLOCAT's public diplomacy role and the perceptions towards Catalonia among international correspondents. *Place Brand Public Diplomacy*. 2018. Vol. 14. Pp. 213-222.

References:

1. Gray, J. (2018). Life, death, or zombie? The vitality of international organizations. *International studies quarterly*. 2018. №62. Issue 1. Pp. 1-13. URL: <https://doi.org/10.1093/isq/sqx086> (date of access: 1.03.2023)
2. Cull, N. J. (2013). The long road to public diplomacy 2.0: The internet in US public diplomacy. *International Studies review*. №15. Pp.123-139. URL: http://sipa.jlu.edu.cn/__local/C/25/CE/F5A9A8D7BA7D51ACCF0057C8656_70E189C5_222F5.pdf (date of access: 1.03.2023)
3. Riordan, Sh. (2005). Dialogue-based public diplomacy: a new foreign policy paradigm?// The new public diplomacy ; soft power in international relations / Ed. by Jan Melissen. London. P. 180-195. URL: <https://doi.org/10.1057/9780230554931> (date of access: 3.03.2023)
4. Abramov, V. I., Sytnyk, H. P., Smolianiuk, V. F. (2016). Hlobalna ta natsionalna bezpeka [Global and national security]. Kyiv. 784 p. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf> (date of access: 26.02.2023)
5. Honchar, Yu., Drozhzhyn, D., Zinchenko, A. (2021). Partysypatsiia u stratehuvanni rozvytku hromady : Posibnyk [A Participation in strategizing community development: A Handbook]. URL: <http://sg.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/UA-UNDP-participation-in-strategic-planning-web.pdf> (date of access: 7.03.2023)

6. Pamment, J. The mediatization of diplomacy. *The Hague journal of diplomacy*. 2014. №3(9). Pp. 253-280. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341279> (date of access: 1.03.2023)
7. Wei, C. (2020). Public diplomacy: functions, functional boundaries and measurement methods // Heritage. Ed. By Daniela Turcanu-Carutiu. 372 p. URL: <https://doi.org/10.5772/intechopen.92664> (date of access: 20.02.2023)
8. Pajtinka, E. (2019). Public diplomacy as a theoretical problem: searching for a definition. *European Journal of Transformation Studies*. Vol. 7. № 3. Pp. 21-32.
9. Gonesh, A., Melissen J. (2005). Public diplomacy: improving practice. *Glingendael. Netherlands Institute of International Relations*. № 5. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20051000_cdsp_paper_diplomacy_5_gonesh_melissen.pdf (date of access: 2.03.2023)
10. Chernenko, T. V. (2016). Suchasnyi vymir publichnoi dyplomatii v systemi stratehichnykh komunikatsii [The modern dimension of public diplomacy in the system of strategic communications]. *Stratehichni priorytety [Strategic priorities]*. №4(41). Pp. 64-71. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/chernenko.pdf> (date of access: 15.01.2023)
11. Snow, N. (2020). Public diplomacy. *Oxford Research Encyclopedia. International studies*. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.518> (date of access: 7.03.2023)
12. Gurgu, E., Cociuban A. D. (2016). The role of public diplomacy in international relations in full process of globalization. *Annals of Spiru Haret University. Series Economics*. № 2 (16). Pp. 125-141.
13. La Porte, T. (2012). The Impact of “Intermestic” Non-State Actors on the Conceptual Framework of Public Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*. Vol. 7. Pp. 441-458.
14. Alvarez, M. (2020). The rise of paradiplomacy in international relations. *E-International Relations*. URL: <https://www.e-ir.info/pdf/82301> (date of access: 19.01.2023)
15. Torras-Villa, J., Fernandez-Cavia, J. (2018). DIPLOCAT’s public diplomacy role and the perceptions towards Catalonia among international correspondents. *Place Brand Public Diplomacy*. Vol. 14. Pp. 213-222.

УДК 351:321.019.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-98-109](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-98-109)

Кукляк Роман Ігорович аспірант першого року навчання, спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування», кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0009-0008-1541-6179>

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлено основні аспекти інформаційної безпеки в контексті національної безпеки країни. Розглянуто окремі підходи до визначення інформаційної безпеки з точки зору змісту та її сутнісних характеристик. Зазначено, що значна частина сучасних дослідників визначають інформаційну безпеку як стан захищеності інформаційного середовища, що відповідає інтересам держави, за якого забезпечується формування, використання і можливості розвитку незалежно від дії внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз. Наголошено, що попри розкриття змісту інформаційної безпеки багатьма ученими, визначення досліджуваної категорії наводиться також у нормативно-правових актах України.

Зазначено, що одним із ключових нормативно-правих документів, який визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних є Стратегія інформаційної безпеки.

Проаналізовано основні положення Стратегії інформаційної безпеки. В рамках аналізу виділено глобальні та національні загрози та виклики інформаційній безпеці, а також узагальнено стратегічні цілі її забезпечення. Зазначено, що для України важливим питанням є створення ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки. Визначено, що реалізацію Стратегії інформаційної безпеки згідно з планом заходів, який затверджується Кабінетом Міністрів України, забезпечують органи державної влади у взаємодії з органами місцевого самоврядування, Центром протидії дезінформації та інститутами громадянського суспільства. Узагальнено, що для України, сьогодні в умовах повномасштабної війни, важливо забезпечити належну інформаційну безпеку. Наголошено, що ефективна реалізація стратегічних цілей, основних принципів і завдань державної політики з питань забезпечення інформаційної безпеки потребує перегляду і внесення змін з

врахуванням сучасних умов та викликів, які стоять перед українським суспільством.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека, загрози інформаційній безпеці.

Kukliak Roman Ihorovych First-year postgraduate student, specialization 281 «Public management and administration», department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0009-0008-1541-6179>

INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The article highlights the main aspects of information security in the context of national security. The author considers some approaches to the definition of information security in terms of content and its essential characteristics. It is noted that a significant number of modern researchers define information security as a state of security of the information environment which meets the interests of the State and ensures the formation, use and development opportunities regardless of the impact of internal and external information threats. It is emphasized that despite the disclosure of the content of information security by many scholars, the definition of the category under study is also provided in the regulatory legal acts of Ukraine.

The author notes that the Information Security Strategy is one of the key regulatory and legal documents which defines current challenges and threats to Ukraine's national security in the information sphere, strategic goals and objectives aimed at countering such threats, protecting the rights to information and personal data protection.

The main provisions of the Information Security Strategy are analyzed. As part of the analysis, global and national threats and challenges to information security are highlighted, and the strategic goals of its provision are summarized. It is noted that an important issue for Ukraine is the creation of an effective information security system. It is determined that the implementation of the Information Security Strategy, in accordance with the action plan approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, is ensured by public authorities in cooperation with local governments, the Center for Countering Disinformation and civil society institutions. The author summarizes that it is important for Ukraine to ensure proper information security in the context of a full-scale war. It is emphasized that the effective implementation of the strategic goals, basic principles and objectives of the state policy on information security requires revision and amendment, taking into account the current conditions and challenges facing Ukrainian society.

Keywords: information security, national security, threats to information security.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, тотальна комп'ютеризація, створення та поширення глобального інформаційного простору вплинули на формування інформаційного суспільства, яке сьогодні володіє безмежним потенціалом та здійснює визначальний вплив на розвиток держави та її потенційні інноваційні можливості. Попри еволюційну необхідність створення інформаційного суспільства, його розвиток призвів до появи багатьох загроз у важливих сферах народного господарства (банківській, війсьній та критичній інфраструктурі). Тому, цілком очевидно, що у складі національної безпеки держави виділяють її окрему складову – інформаційну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання дослідження інформаційної безпеки висвітлені у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема А. Арсеєнко, А. Голобуцького, М. Гуцалюка, С. Домбровської, О. Зозулі, У. Ільницької, В. Косецова, А. Марущака, Ю. Машкарова, А. Нашинець-Наумової, Н. Нижник, О. Панченка, В. Садкового, В. Стрельцова та ін. Автори всебічно досліджували теоретичні та практичні аспекти інформаційної безпеки, окремі її складові, механізми забезпечення та регулювання. Зокрема, М. Гуцалюк та С. Домбровська досліджують механізми забезпечення інформаційної безпеки, розглядаючи останню як складову державної безпеки [1; 2]. С. Домбровська наголошує, що інформаційна безпека суспільства, держави характеризується ступенем їх захищеності, та, як наслідок, стійкістю головних сфер життєдіяльності у відношенні до небезпечних інформаційних впливів [2]. А. Марущак розглядає інформаційну безпеку через призму юридичної науки та інформаційного права [3]. А. Нашинець-Наумова досліджує окремі питання забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, зокрема корпорацій [4]. О. Панченко значну увагу приділяє дослідженню взаємозв'язку інформаційної безпеки та інформаційної культури. На думку вченого, остання є одним з головних чинників забезпечення інформаційної безпеки, але у свою чергу безпосередньо від неї залежить [5-7].

Незважаючи на значні напрацювання учених з питань інформаційної безпеки, дослідження в цьому руслі не можна на сьогодні вважати вичерпними. Актуальним залишається питання дослідження сутності інформаційної безпеки, механізмів і напрямів її забезпечення як складової системи національної безпеки країни.

Метою статті є висвітлення основних аспектів інформаційної безпеки в контексті національної безпеки країни.

Для досягнення поставленої мети дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти та праці вітчизняних вчених.

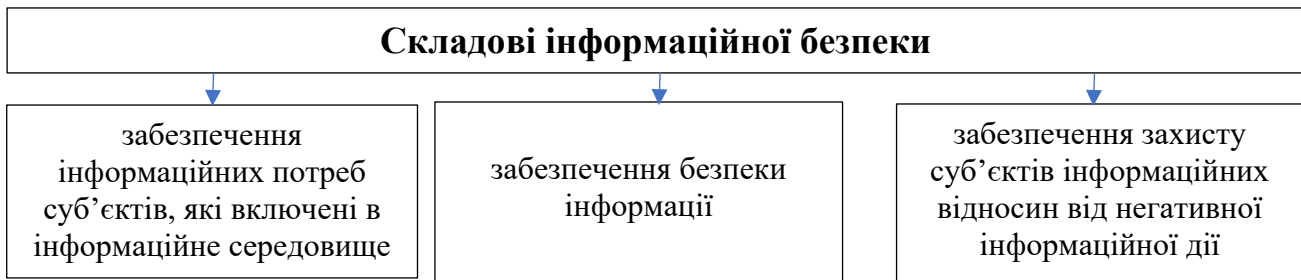
Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення росії на територію України загострило та вивело на перший план проблему захисту національного інформаційного простору. Необхідність швидкого реагування та вирішення зазначеної проблеми зумовлена інформаційною загрозою державній безпеці України. Як відомо, через інформаційний вплив іншої сторони на свідомість, підсвідомість, інформаційні ресурси та інші об'єкти інформаційної інфраструктури країни, можна нав'язати особистості, суспільству чи державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної та державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку. Власне, це є загрозою суверенітету України в життєво важливих сферах народного господарства, що реалізовується на інформаційному рівні [5, с. 204].

Враховуючи зазначене, очевидно, що сьогодні одним із першочергових завдань для України є захист інформаційної безпеки. Власне забезпечення останньої є «... найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу» (ст. 17 Конституції України), «основним напрямом державної інформаційної політики» (п. 1 ст. 3 Закону України «Про інформацію»), одним із ключових завдань «державної політики у сферах національної безпеки і оборони» (п. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України») [8-10].

Варто зазначити, що в економічній науці відсутній єдиний підхід до розкриття змісту поняття «інформаційна безпека». Сутність даної категорії надзвичайно широка і містка.

Аналіз окремих підходів до визначення поняття «інформаційна безпека» показує, що значна частина сучасних дослідників визначають інформаційну безпеку як стан захищеності інформаційного середовища, що відповідає інтересам держави, за якого забезпечується формування, використання і можливості розвитку незалежно від дії внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз. Подібний підхід до визначення інформаційної безпеки у свої працях використовує вітчизняний вчений О. Панченко. На його думку, смисловий зміст узагальненого поняття інформаційної безпеки визначається як стан, якому притаманні три складові (рис. 1). Вчений переконаний, що інформація на усіх етапах використання повинна бути повною, достовірною та своєчасною. Виходячи з цього, О Панченко виділяє дві групи загроз інформаційній безпеці: загрози об'єктивній складовій інформаційного середовища (порушення безпеки інформації) та загрози суб'єктивній складовій інформаційного середовища (порушення безпеки об'єкта/суб'єкта захисту внаслідок незадоволення його інформаційних потреб або деструктивних інформаційних дій) [5, с. 62; 6, с. 34].

Рис. 1. Складові інформаційної безпеки*

* Узагальнено за [5; 6].

Як стан захищеності інформаційну безпеку розглядають й інші науковці. Зокрема, В. Шатун вважає, що інформаційна безпека – це стан захищеності національних інтересів України в інформаційній сфері від загроз особі, суспільству, державі через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації, несанкціоноване поширення та використання інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій. В межах власного дослідження, вчений виділяє соціальні та технічні об'єкти інформаційної безпеки. До соціальних він зараховує особу (її права та свободи в інформаційній сфері), суспільство (його духовні цінності, засади солідарної діяльності) та державу (її конституційних лад, суверенітет, ефективне функціонування), до технічних – інформаційні ресурси, інформаційну інфраструктуру та інформаційні технології [11, с. 175]. Аналогічного погляду у визначенні інформаційної безпеки притримується й О. Баранов [12].

Дещо інший зміст інформаційної безпеки як стану захищеності розкривають В. Авраменко, В. Гасеський, В. Горбулін, О. Додонов та Д. Ланде. На думку вчених, інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, який виключає можливість заподіяння їм шкоди через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок поширення законодавчо забороненої чи обмеженої для поширення інформації [13-14].

Через призму смислового змісту інформаційну безпеку розглядають С. Антонова та Г. Мартинюк. Вчені виокремлюють ряд сутнісних характеристик інформаційної безпеки, а саме: стан захищеності інформаційного простору; стан захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі; захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі; суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі; невід'ємну частину політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки [15].

При визначенні змісту інформаційної безпеки ще більше сутнісних характеристик наводить Є. Рогова. На її думку, інформаційна безпека – це складник національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за яким забезпечується інформаційний суверенітет України, відбувається вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери, йде впровадження новітніх технологій у цій сфері; внутрішній і світовий інформаційний простір наповнюється достовірною інформацією про Україну; засоби масової інформації залучаються до боротьби з корупцією, іншими явищами, що загрожують національній безпеці України; дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації; невторчання будь-якого у діяльність засобів масової інформації; відсутність дискримінації в інформаційній сфері; захист національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [16]. Науковиця вважає, що запропоноване визначення є оптимальним, адже відображає усі аспекти взаємодії суб'єктів інформаційних відносин.

Попри розкриття змісту інформаційної безпеки багатьма ученими, визначення досліджуваної категорії наводиться також у нормативно-правових актах України. Зокрема, у Стратегії інформаційної безпеки затвердженій Указом Президента України від 28 грудня 2021 року №685/2021 зазначено, що інформаційна безпека України – це складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [17].

У вищезгаданій Стратегії представлено детальний аналіз загроз та викликів інформаційній безпеці в розрізі глобальних та національних рівнів, а також висвітлено стратегічні цілі її забезпечення з детальним аналізом окремих завдань (рис. 2).

Стратегічні цілі забезпечення інформаційної безпеки України

Протидія дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності.

Підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства.

Забезпечення дотримання прав особи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя, доступ до об'єктивної та достовірної інформації, а також забезпечення захисту прав журналістів, гарантування їх безпеки під час виконання професійних обов'язків, протидія поширенню незаконного контенту.

Інформаційна реінтеграція громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та на прилеглих до них територіях України, до загальноукраїнського інформаційного простору, а також відновлення їх права на інформацію, що дає їм змогу підтримувати зв'язок з Україною.

Створення ефективної системи стратегічних комунікацій.

Розвиток інформаційного суспільства та підвищення рівня культури діалогу.

Рис. 2. Стратегічні цілі забезпечення інформаційної безпеки України*
* Узагальнено за [17].

Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки, загрозами та викликами інформаційній безпеці на глобальному рівні є:

- збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній;
- інформаційна політика Російської Федерації;
- посилення кількості соціальних мереж, їх інтегрованість з іншими соціальними сервісами повсякденного користування;
- недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури) в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

До національних загроз та викликів інформаційній безпеці згідно Стратегії відносяться:

- інформаційний вплив Російської Федерації як держави-агресора на населення України;

- інформаційне домінування Російської Федерації як держави-агресора на тимчасово окупованих територіях України;
- обмежені можливості реагувати на дезінформаційні кампанії;
- несформованість системи стратегічних комунікацій;
- недосконалість регулювання відносин у сфері інформаційної діяльності та захисту професійної діяльності журналістів;
- спроби маніпуляції свідомістю громадян України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- доступ до інформації на місцевому рівні;
- недостатній рівень інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві для протидії маніпулятивним та інформаційним впливам.

Для України важливим питанням є створення ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки. Загалом під останньою розуміють організовану державою сукупність суб'єктів (державних органів, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян), об'єднаних цілями та завданнями захисту національних інтересів України в інформаційній сфері, які здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України [11, с. 175].

Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки, в Україні систему забезпечення інформаційної безпеки формують органи державної влади (табл. 1).

Таблиця 1

Склад та функції системи забезпечення інформаційної безпеки в Україні*

Компетентний орган влади	Функції
Рада національної безпеки і оборони України	здійснює координацію діяльності органів виконавчої влади щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері
Кабінет Міністрів України	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує формування та реалізацію інформаційної політики держави, забезпечує інформаційний суверенітет, фінансування програм, пов'язаних з інформаційною безпекою, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади у цій сфері; - розробляє та затверджує план заходів з реалізації Стратегії, на основі якого відповідні органи виконавчої влади реалізують заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки.
Центральний орган виконавчої влади	<ul style="list-style-type: none"> - здійснює в межах компетенції нормативно-правове регулювання у сфері інформаційної безпеки України; - визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сфері інформаційної безпеки України; - сприяє популяризації та формуванню позитивного іміджу України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав з метою захисту її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України.

Міністерство оборони України	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує моніторинг інформаційного простору, прогнозування та виявлення інформаційних загроз національній безпеці держави у воєнній сфері; - забезпечує підготовку та проведення інформаційних заходів оборони держави, координацію залучення до них суб'єктів забезпечення національної безпеки держави; - забезпечує розвиток та функціонування системи стратегічних комунікацій сил оборони; - забезпечує здійснення правових, організаційних, технічних, інформаційних та інших дій щодо забезпечення власної інформаційної безпеки, у тому числі захисту єдиного інформаційного середовища сил оборони; - забезпечує зв'язки з українськими та іноземними засобами масової інформації щодо висвітлення ситуації у районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях; - забезпечує протидію інформаційним операціям та іншим заходам інформаційного впливу, спрямованим проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; - забезпечує донесення достовірної інформації до військовослужбовців Збройних Сил України, інших складових сил оборони.
Служба безпеки України	<ul style="list-style-type: none"> - здійснює моніторинг спеціальними методами і способами вітчизняних та іноземних засобів масової інформації та Інтернету з метою виявлення загроз національній безпеці України в інформаційній сфері; - здійснює протидію проведенню проти України спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на піддрив конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації.
Розвідувальні органи України	сприяють реалізації та захисту національних інтересів України в інформаційній сфері за кордоном, здійснювати виявлення та протидію зовнішнім інформаційним загрозам у сфері безпеки та оборони держави.
Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення	бере участь у забезпеченні захисту українського інформаційного простору від пропагандистської аудіовізуальної продукції держави-агресора, сприяє розповсюдженню українського телерадіомовлення на тимчасово окупованих територіях України.

* Узагальнено за [17].

Стратегією передбачено, що органи державної влади у взаємодії з органами місцевого самоврядування, Центром протидії дезінформації та інститутами громадянського суспільства забезпечують реалізацію Стратегії згідно з планом заходів, який затверджується Кабінетом Міністрів України. До

реалізації цілей Стратегії відповідальними державними органами можуть залучатися також наукові та науково-дослідні установи, які забезпечують науково-аналітичне та експертне супроводження процесу формування та реалізації державної інформаційної політики.

Висновки. Вплив інформаційних процесів на всі сфери життєдіяльності суспільства актуалізував найважливіші питання соціального буття, у тому числі питання інформаційних загроз, що спричинило пильну увагу до інформаційної безпеки.

Для України, сьогодні в умовах війни з країною-агресором, важливо забезпечити належну інформаційну безпеку. Ефективна реалізація стратегічних цілей, основних принципів і завдань державної політики з питань забезпечення інформаційної безпеки потребує перегляду і внесення змін з врахуванням сучасних умов та викликів, які стоять перед українським суспільством. Разом з тим, доцільно зазначити, що робота органів державної влади в рамках забезпечення інформаційної безпеки повинна бути цілісною, злагодженою, спрямованою на спільний результат.

Література:

1. Гуцалюк М. Інформаційна безпека в сучасному суспільстві. Право України. 2005. №7. С. 71-74.
2. Домбровська С.М. Механізми забезпечення інформаційної безпеки як складової державної безпеки України. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 1. С. 203-207.
3. Марущак А.І. Дослідження проблем інформаційної безпеки у юридичній науці. Правова інформатика. 2010. №3(27). С. 17-21.
4. Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.
5. Панченко О. Інформаційна безпека держави як елемент соціокультури. Аспекти публічного управління. 2020. №1. С. 58-67.
6. Панченко О.А., Панченко Л.В. Інформаційна безпека та інформаційна культура в сучасному інформаційному суспільстві. Правова інформатика. 2015. № 2(46). С. 32-38.
7. Панченко О. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. К.; КВІЦ. 2020. 332 с.
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
9. Про інформацію: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
10. Про національну безпеку України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
11. Шатун В.Т. Інформаційна безпека – невід’ємна складова національної безпеки України. Наукові праці. Державне управління. 2016. Т. 267. Вип. 255. С.174-180.
12. Баранов О.П. Передумови створення Державної спеціальної служби транспорту та її завдання в системі національної безпеки України. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2014. №3. С. 60-65.
13. Авраменко А.В., Гасеський В.К. Інформаційна безпека в Україні як складова національної безпеки. Зб. наук. праць. УАДУ. К.: Вид-во УАДУ, 2012. №18. С. 9-18.
14. Додонов О.Г., Горбулін В.П., Ланде Д.В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. К.: Інтертехнологія, 2009. 164 с.

15. Антонова С.Є., Мартинюк Г.Ф. Інформаційна безпека. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. №11. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/11_2019/38.pdf
16. Рогова Є.І. Теоретичні основи правового забезпечення інформаційної безпеки. Актуальні проблеми держави і права. 2020. Вип. 86. С. 190-196.
17. Стратегія інформаційної безпеки. Указ Президента України від 21.12.2021 р. №685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

References:

1. Gucaljuk, M. (2005). Informacijna bezpeka v suchasnomu suspil'stvi [Information security in modern society]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine*, 7, 71-74 [in Ukrainian].
2. Dombrovs'ka, S.M. (2015). Mehanizmi zabezpechennja informacijnoï bezpeki jak skladovoi derzhavnoi bezpeki Ukraïni []. *Teorija ta praktika derzhavnogo upravlinnja* - , 1, 203-207 [in Ukrainian].
3. Marushhak, A.I. (2010). Doslidzhennja problem informacijnoï bezpeki u juridichnij nauci []. *Pravova informatika* - , 3(27), 17-21 [in Ukrainian].
4. Nashinec'-Naumova, A.Ju. (2017). *Informacijna bezpeka: pitannja pravovogo reguljuvannja [Information security: issues of legal regulation]*. Kiïv: Vidavnichij dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].
5. Panchenko, O. (2020). Informacijna bezpeka derzhavi jak element sociokul'turi [Information security of the state as an element of socioculture]. *Aspekti publichnogo upravlinnja - Aspects of public administration*, 1, 58-67 [in Ukrainian].
6. Panchenko, O.A., Panchenko, L.V. (2015). Informacijna bezpeka ta informacijna kul'tura v suchasnomu informacijnomu suspil'stvi [Information security and information culture in the modern information society]. *Pravova informatika - Legal informatics*, 2(46), 32-38 [in Ukrainian].
7. Panchenko, O. (2020). *Informacijna bezpeka v epohu turbulentnosti: derzhavno-upravlins'kij aspekt [Information security in the era of turbulence: state and administrative aspect]*. K.; KVIC [in Ukrainian].
8. Konstitucija Ukraïni [The Constitution of Ukraine]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukraïni “Pro informaciju” [The Law of Ukraine “About information”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukraïni “Pro nacional'nu bezpeku Ukraïni” [The Law of Ukraine “On national security of Ukraine”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
11. Shatun, V.T. (2016). Informacijna bezpeka – nevid'emna skladova nacional'noi bezpeki Ukraïni [Information security is an integral component of Ukraine's national security]. *Naukovi pracj. Derzhavne upravlinnja - Scientific works. Governance*, 267, 255, 174-180 [in Ukrainian].
12. Baranov, O.P. (2014). Peredumovi stvorennja Derzhavnoi special'noi sluzhbi transportu ta її zavdannja v sistemi nacional'noi bezpeki Ukraïni [Prerequisites for the creation of the State Special Transport Service and its tasks in the national security system of Ukraine]. *Visnik Nacional'noi akademii derzhavnogo upravlinnja pri Prezidentovi Ukraïni - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 3, 60-65 [in Ukrainian].
13. Avramenko, A.B., Gases'kij, V.K. (2012). Informacijna bezpeka v Ukraïni jak skladova nacional'noi bezpeki [Information security in Ukraine as a component of national security]. *Zb. nauk. prac'. UADU - Coll. of science works UADU*, 18, 9-18 [in Ukrainian].
14. Dodonov, O.G., Gorbulin, V.P., Lande, D.V. (2009). *Informacijni operacii ta bezpeka suspil'stva: zagrozi, protidija, modeljuvannja [Information operations and public security: threats, countermeasures, modeling]*. K.: Intertehnologija [in Ukrainian].

15. Antonova, S.Є., Martinjuk, G.F. (2019). Informacijna bezpeka [Informational security]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvitok - Public administration: improvement and development*, 11. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/38.pdf [in Ukrainian].
16. Rogova, Є.І. (2020). Teoretichni osnovi pravovogo zabezpechennja informacijnoi bezpeki [Theoretical foundations of legal provision of information security]. *Aktual'ni problemi derzhavi i prava - Actual problems of the state and law*, 86, 190-196 [in Ukrainian].
17. Ukaz Prezidenta Ukraїni "Strategija informacijnoi bezpeki" [Decree of the President of Ukraine "Information security strategy"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [in Ukrainian].

УДК 324.92

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-110-123](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-110-123)

Лопушинський Іван Петрович доктор наук з державного управління, кандидат педагогічних наук, професор, Дійсний член (академік) Української академії акмеології, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, tel.: (098) 458-15-08, <https://orcid.org/0000-0002-7460-7476>

Клюцевський Володимир Іванович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та адміністрування, Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ, 76018, вул. Шевченка, 14, tel.: (066) 071-77-07, <https://orcid.org/0000-0002-5568-9162>

Момоток Олена Миколаївна старший викладач кафедри загальноосвітніх гуманітарних та природничих дисциплін, Херсонський національний технічний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, tel.: (098) 443-60-93 <https://orcid.org/0000-0002-5817-384X>

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ (ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ) ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті доведено, що державна політика у сфері надання публічних (електронних публічних) послуг базується на принципах: 1) верховенства права; 2) рівності перед законом; 3) відкритості; 4) прозорості; 5) багаторазовості використання; 6) технологічної нейтральності і портативності даних; 7) орієнтованості на громадян; 8) інклюзивності та доступності; 9) безпечності та конфіденційності; 10) підтримки ухвалення рішень; 11) адміністративного спрощення; 12) збереження інформації; 13) оцінювання ефективності та результативності; проаналізовано законодавство України щодо особливостей надання публічних (електронних публічних) послуг в умовах воєнного стану в Україні; показано, що головним принципом надання таких послуг в режимі paperless (анг. – безпаперовий) є максимальна мінімізація кількості документів та інформації, які має подати фізична або юридична особа для отримання публічної послуги; доведено, що, попри наявні суттєві досягнення в справі диджиталізації надання послуг, на сьогодні багато питань, пов'язаних із наданням публічних (електронних публічних) послуг, залишаються ще належним чином не врегульованими і потребують ухвалення відповідних підзаконних нормативно-правових актів; наведено переваги

використання мобільного застосунку «Дія», що дозволяє зберігати документи в електронному вигляді про людину з реєстрів та надає можливість отримувати послуги державних сервісів в режимі онлайн (отримання довідок, даних та виписок із державних реєстрів, можливість подання пакетів документів тощо); показано, що наявність електронних реєстрів суттєво спрощує процеси в мирний час, проте в період дії воєнного стану існує висока ймовірність несанкціонованих дій з інформацією реєстрів з боку агресора, що створює загрози для безпеки держави, бізнесу, громадян; висвітлено новації та перспективи надання публічних (електронних публічних) послуг в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: диджиталізація (оцифрування), органи публічної влади, публічні (електронні публічні) послуги, мобільний застосунок «Дія», воєнний стан в Україні; новації та перспективи при наданні публічних (електронних публічних) послуг.

Lopushynskiy Ivan Petrovych Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the Ukrainian Academy of Acmeology, Head of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University, Instytutska St., 11, Khmelnytskyi, 29016, tel.: (098) 458-15-08, <https://orcid.org/0000-0002-7460-7476>

Kliutsevskiy Volodymyr Ivanovych Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Management and Administration, Kherson State University, Shevchenko St., 14, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (066) 071-77-07, <https://orcid.org/0000-0002-5568-9162>

Momotok Olena Mykolaivna Senior Lecturer of the Department of General Education Humanities and Natural Sciences, Kherson National Technical University, Instytutska St., 11, Khmelnytskyi, 29016, tel.: (098) 443-60-93, <https://orcid.org/0000-0002-5817-384X>

PECULIARITIES OF PROVIDING PUBLIC (ELECTRONIC PUBLIC) SERVICES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. The article proves that the State policy in the field of public (electronic public) services is based on the following principles: 1) the rule of law; 2) equality before the law; 3) openness; 4) transparency; 5) reusability; 6) technological neutrality and data portability; 7) citizen orientation; 8) inclusiveness and accessibility; 9) security and confidentiality; 10) decision-making support; 11) administrative simplification; 12) information storage; 13) evaluation of efficiency and effectiveness.

The legislation of Ukraine on the peculiarities of the provision of public (electronic public) services under martial law in Ukraine is analyzed.

It is shown that the main principle of providing such services in the paperless mode is to minimize as much as possible the number of documents and information which an individual or a legal entity must submit in order to receive a public service.

It is proved that, despite the significant achievements in the digitalization of service provision, today many issues related to the provision of public (electronic public) services are still not properly regulated and require the adoption of relevant by-laws and regulations.

The advantages of using the mobile application “Diia”, which allows storing documents in electronic form about a person from the registers and provides an opportunity to receive public services online (obtaining certificates, data, and extracts from the State registers, the possibility of submitting packages of documents, etc.) are provided. It is shown that the availability of electronic registers significantly simplifies the processes in peacetime, but during martial law, there is a high probability of unauthorized actions with the information of the registers by the aggressor, which poses a threat to the security of the state, business, and citizens. The innovations and prospects for the provision of public (electronic public) services under martial law in Ukraine are highlighted.

Keywords: digitalization (digitization), public authorities, public (electronic public) services, mobile application "Diia", martial law in Ukraine; innovations and prospects in the provision of public (electronic public) services.

Постановка проблеми. Як відомо, сучасний світовий простір вже давно вийшов за межі побудови інформаційного суспільства, оскільки цифрові технології поглинають усе більше сфер суспільного життя, докорінно змінюючи форми та методи їх реалізації. Одна із найважливіших умов ефективного реформування державних інституцій та публічної влади в умовах цифрових трансформацій – це електронне урядування, що переходить у диджиталізовану форму, метою якого є поліпшення ефективності роботи органів влади з громадянами, підприємствами й іншими установами й зменшення спільних витрат часу та коштів. Слід зазначити, що на території України з кожним роком набувають популярності державні послуги, які здійснюються в мережі Інтернет. У зв’язку з цим успішно розвивається платформа надання таких державних та муніципальних послуг як громадянам, так і різним установам. З лютого 2020 року почав працювати і потужно розвивається мобільний додаток «Дія» – державний проєкт, яким займається Міністерством цифрової трансформації України. Особливої ваги питання надання публічних (електронних публічних) послуг набувають у період запровадження в Україні воєнного стану, коли обставини, що склалися (тимчасова окупація окремих територій України, мільйони переміщених осіб, унеможливлення повною мірою функціонування на тимчасово окупованих

або нещодавно звільнених територіях місцевої влади тощо) змушують центральні органи публічної влади ухвалювати відповідні нормативно-правові акти та відшукувати нові, найбільш прогресивні форми надання публічних послуг, насамперед в електронній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до проблем «оцифрування» управлінських послуг зверталися: Гречко А. В., Мелашенко А. О., Таран С. В. (показують електронні довірчі послуги як основу бізнес-довіри) [2], Костенко О. В. (досліджує електронний підпис та електронні довірчі послуги в законодавстві Сполучених Штатів Америки [3], Лихоступ С., Клепець Е., Мороз А. (розглядають інформаційне суспільство, електронне урядування та державні електронні послуги [4], І. Лопушинський (розглядає «цифрові робочі місця» державних службовців як вагому складову електронного урядування в Україні [6]; «цифровізацію» як основу державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства) [5], Лопушинський І., Ключевський В. (досліджують механізми забезпечення документообігу органів місцевого самоврядування) [7], Лопушинський І., Набока С. (вивчають «оцифрування» («диджиталізацію») механізму оцінювання ефективності управлінських рішень як дієвий засіб публічного управління) [8], Матвейчук Л. О. (аналізує електронні послуги, що надають органи Державної податкової служби України [9], Сидоренко Н. О. (розглядає електронні адміністративні послуги в контексті диджиталізації в Україні [14], Соловійова В. С. (вивчає принципи функціонування та проблемні аспекти електронних довірчих послуг і цифрового уряду) [15], Тищенко І. О. (аналізує теоретичні підходи до визначення поняття електронні послуги) [16], Фоміна О. О., Булгакова О. В. (досліджують електронні послуги та стандарти їх надання в системі публічного управління) [17] та ін. Водночас, ці та інші наукові розвідки було написано до початку повномасштабного вторгнення війська Російської Федерації на суверенну територію України, що спонукало органи публічної влади до пошуку нових, екстраординарних шляхів і форм надання населенню електронних послуг.

Мета статті. Саме тому метою нашої статті й стало висвітлення наявного та перспективного законодавства, стану та особливостей надання публічних (електронних) послуг в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Закон України від 15 липня 2021 року № 1689-ІХ «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [12] було прийнято в межах реалізації урядом стратегії цифровізації державних послуг і головна його мета – впровадження режиму paperless, що передбачає відмову від паперового документообігу. Крім того, режим paperless передбачає заборону для державних органів вимагати паперові документи та інформацію, якщо вони наявні в державних реєстрах.

Насамперед слід звернути увагу, що Законом [12] визначено такі ключові терміни, як «публічна послуга» та «електронна публічна послуга».

Відповідно до Закону [12] публічна послуга – це юридично або соціально значуща дія суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративна послуга, за заявою (зверненням, запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, переходять, припиняються права та/або здійснюються обов'язки суб'єктом звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення» [12]. Електронна ж публічна послуга – це послуга, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, у тому числі адміністративна послуга (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем на підставі заяви (звернення, запиту), поданої в електронній формі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (у тому числі з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг), або без подання такої заяви (звернення, запиту) [12].

Окрім цього, Законом [12] введено такі нові терміни, як «автоматичний режим надання електронної публічної послуги», що передбачає автоматизоване надання послуг без додаткового опрацювання суб'єктом надання послуг, «комплексна електронна публічна послуга», тобто отримання декількох послуг на підставі однієї заяви та низку інших термінів пов'язаних з наданням та отриманням електронних публічних послуг.

Відповідно до стаття 4 Закону [12] державна політика у сфері надання публічних (електронних публічних) послуг базується на принципах: 1) верховенства права; 2) рівності перед законом; 3) відкритості; 4) прозорості; 5) багаторазовості використання; 6) технологічної нейтральності і портативності даних; 7) орієнтованості на громадян; 8) інклюзивності та доступності; 9) безпечності та конфіденційності; 10) підтримки прийняття рішень; 11) адміністративного спрощення; 12) збереження інформації; 13) оцінювання ефективності та результативності [12].

Аналізуючи положення Закону щодо порядку надання публічних (електронних публічних) послуг, можна побачити, що головним принципом надання таких послуг в режимі paperless, є максимальна мінімізація кількості документів та інформації, які має подати фізична або юридична особа для отримання публічної послуги. З наведеного вбачається, що законодавець поклав тягар з оброблення та пошуку інформації та документів, потрібних для надання публічних послуг, на суб'єкти, які мають такі послуги надавати, тим самим спростивши процес отримання послуг для їх отримувачів.

Водночас, на сьогодні багато питань, пов'язаних із наданням публічних (електронних публічних) послуг, залишаються ще належним чином не врегульованими і потребують ухвалення відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Зважаючи на сказане вище, Закон [12] має, певною мірою, декларативний характер та не регулює багато важливих аспектів.

У цьому зв'язку після ухвалення Верховною Радою України Закону [12] Уряд України розробив і затвердив низку підзаконних нормативно-правових актів щодо його імплементації, насамперед в умовах воєнного стану в Україні.

Так, постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [1], установила, що на період дії воєнного стану міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, державні та комунальні підприємства, установи, організації, що належать до сфери їх управління, для забезпечення належного функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів, володільцями (держателями) та/або адміністраторами яких вони є, та захисту інформації, що обробляється в них, а також захисту державних інформаційних ресурсів, можуть вживати таких додаткових заходів: 1) розміщувати державні інформаційні ресурси та публічні електронні реєстри на хмарних ресурсах та/або в центрах обробки даних, що розташовані за межами України, та реєструвати доменні імена у домені gov.ua для такого розміщення; 2) створювати додаткові резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів з дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності; 3) зберігати резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів у зашифрованому вигляді, зокрема за межами України, на хмарних ресурсах та/або окремих фізичних носіях, та/або в ізольованому сегменті центрів обробки даних з дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності; 4) зупиняти, обмежувати роботу інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, а також публічних електронних реєстрів [1].

Крім того, цією ж постановою [1] було заборонено використання хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, розташованих на тимчасово окупованій території України, або тих, що належать державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором чи державою-окупантом, або належать державі чи суб'єктам, діяльність яких підпадає під дію Закону України «Про санкції», щодо яких ухвалено рішення про застосування санкцій в Україні та/або іншій державі та на територіях держав, які входять до митних та воєнних союзів з такими державами [1].

Крім того, згідно з Порядком надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2022 року № 868 «Про затвердження Порядку надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі [11] електронні публічні послуги в автоматичному режимі надаються з відображенням в інформаційно-комунікаційних системах відомостей, зазначених суб'єктами звернення у відповідних заявах (зверненнях, запитах).

Електронні публічні послуги в автоматичному режимі надаються суб'єктам звернення, які пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію на Порталі «Дія», у тому числі з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованих електронних підпису та печатки, а також інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановлювати особу.

Суб'єктом звернення може бути фізична особа, фізична особа – підприємець, юридична особа, інша особа, яка звертається за отриманням електронних публічних послуг в автоматичному режимі.

Нормативно-правовими актами, що врегульовують порядок надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі, можуть бути визначені додаткові вимоги до заявників, які є суб'єктами звернення.

Заяви (звернення, запити) на отримання електронних публічних послуг в автоматичному режимі формуються суб'єктами звернення на Порталі «Дія» після проходження ними електронної ідентифікації та автентифікації, у тому числі з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованих електронних підпису та печатки, а також інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановлювати особу.

Заяви (звернення, запити) формуються засобами Порталу «Дія» у довільній формі, придатній для сприйняття їх змісту, відповідно до відомостей, передбачених заявами (зверненнями, запитами) щодо надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2022 року № 1191-р «Про затвердження плану заходів на 2023 рік щодо переведення публічних послуг в електронну форму» [13] передбачається, зокрема, забезпечення можливості:

- розроблення та впровадження е-посвідчення ветерана в мобільному додатку Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі – Портал «Дія»);
- подання в електронній формі заяви про надання статусу учасника бойових дій особам, які у складі добровольчих формувань брали участь в антитерористичній операції/операції Об'єднаних сил;
- подання в електронній формі заявки на виплату одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера, її опрацювання та отримання результату;
- забезпечення можливості подання в електронній формі заяви на призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності учасників антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил, їх опрацювання та отримання результату;
- подання в електронній формі заяви на встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я,

одержаними особами від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння та отримання відповіді, їх опрацювання та отримання відповіді;

- розроблення та впровадження пільгового електронного квитка ветерана “Ве-Квиток”;
- подання в електронній формі заяви на отримання грошової допомоги особам, які позбавлені (були позбавлені) особистої свободи незаконними збройними формуваннями, окупаційною адміністрацією та/або органами влади Російської Федерації з політичних мотивів, а також у зв’язку з громадською, політичною або професійною діяльністю зазначених осіб;
- подання в електронній формі заяви на отримання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб [13].

Далі розглянемо новації надання електронних послуг у період воєнного стану в Україні. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [10].

Відповідно до постанови [10] замовникам забороняється здійснювати публічні закупівлі товарів, робіт і послуг у юридичних осіб – резидентів Російської Федерації/Республіки Білорусь державної форми власності, юридичних осіб, створених та/або зареєстрованих відповідно до законодавства Російської Федерації/Республіки Білорусь, та юридичних осіб, кінцевими бенефіціарними власниками (власниками) яких є резиденти Російської Федерації/Республіки Білорусь, та/або у фізичних осіб (фізичних осіб –підприємців) – резидентів Російської Федерації/Республіки Білорусь, а також публічні закупівлі в інших суб’єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт і послуг походженням з Російської Федерації/Республіки Білорусь, за винятком товарів, робіт і послуг, необхідних для ремонту та обслуговування товарів, придбаних до набрання чинності цією постановою [10].

Згідно з Особливостями [10] публічні закупівлі товарів, робіт і послуг для ліквідації наслідків бойових дій в умовах воєнного стану відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету на зазначені цілі здійснюються підприємствами оборонно-промислового комплексу, визначеними відповідними розпорядженнями Кабінету Міністрів України, без застосування процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених Законом та цими особливостями.

Як відомо, наявність електронних реєстрів суттєво спрощує процеси в мирний час, проте в період дії воєнного стану існує висока ймовірність несанкціонованих дій з інформацією реєстрів з боку агресора, що створює

загрози для безпеки держави, бізнесів, громадян. Через воєнний стан доступ до багатьох реєстрів було тимчасово обмежено, оскільки деякі дані, що в мирний час використовуються для боротьби з корупцією, розвитку економіки та побудови демократичного суспільства, потенційно можуть бути використані Росією проти України. Саме тому органи державної влади вирішили були обмежити доступ до деяких державних реєстрів.

Водночас, певні державні реєстри продовжують функціонувати без обмежень для користувачів, проте лише на територіях, де не ведуться активні бойові дії в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць. Це Єдиний реєстр довіреностей (доступ не обмежувався з 24 лютого 2022 року), Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів (т.зв. Реєстр бланків, доступ до якого не обмежувався з 24 лютого 2022 року), Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів; Державний реєстр актів цивільного стану (наразі доступ до реєстрів є у відділах РАЦС); Державний реєстр обтяжень рухомого майна (доступ відновлено з 23 березня 2022 року); Єдиний реєстр боржників (доступ відновлено з травня 2022 року), Єдиний державний реєстр судових рішень, Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та ін.

Разом з тим, в умовах запровадження воєнного стану українська влада почала оперативно шукати вихід із ситуації, яка склалася, оскільки закриття ключових реєстрів було зупинило всю діяльність, що пов'язана з обліком інформації про фізичних та юридичних осіб, майна, документів, які створюються та ведуться державою. Рішення мало віднайти баланс між імовірним використанням даних ворогом на шкоду інтересам українців та потребою проводити реєстрацію найбільш нагальних дій в межах держави.

Саме тому одним із основних завдань суспільства після завершення війни залишається контроль за прозорістю рішень, ухвалених державою за цей період, та перевірка наявності фактичного доступу до інформації у реєстрах, зокрема тих, які становлять суспільний інтерес.

На нашу думку, після скасування воєнного стану повним обсягом слід відновити доступ до пошукової системи НБУ та оновити дані в реєстрах, що він адмініструє. Крім того, слід відновити повний доступ до Єдиного реєстру підприємств, Державного реєстру прав на нерухоме майно, реєстру банкрутів. Потрібно буде також переглянути обмеження, що діяли в умовах запровадження воєнного стану, та внести відповідні зміни в роботу Державного земельного кадастру та оновити Публічну кадастрову карту. Після закінчення війни частина земель буде забруднена, а отже, виникне потреба переглядати цільове призначення ділянок.

Крім того, через активні бойові дії на території України 2022 року виникла потреба створити Реєстр пошкодженого та зруйнованого майна для збору даних про об'єкти нерухомості, пошкоджені або зруйновані під час воєнної агресії РФ.

Однією із головних цілей Міністерства цифрової трансформації до 2024 року є оцифрування 100% послуг, що надає держава. Для цього було створено портал «Дія» <https://diia.gov.ua/>. Дія (аббревіатура від «Держава і я») – мобільний застосунок, вебпортал і бренд цифрової держави в Україні, розроблений Міністерством цифрової трансформації України. «Дію» було вперше презентовано 2019 року й офіційно запущено 2020-го. «Портал «Дія» став універсальною точкою доступу громадян і бізнесу до всіх електронних державних послуг за єдиними стандартами. Раніше переважна більшість цих послуг було розкидано по різних порталах і тому віднайти їх було досить проблематично. До того ж, їх оформлення було доволі складним та вимагало специфічних знань або сторонньої допомоги.

У застосунку «Дія» з 31 серпня 2022 року з'явилися нові функції – пенсійне посвідчення, посвідка на проживання, документи англійською, послуга шерингу авто та сплата штрафів від патрульної поліції тощо.

Тут також уперше з'явилися документи англійською мовою – закордонний паспорт, водійське посвідчення та технічний паспорт на авто, стали доступними пенсійні посвідчення двох видів – за віком та спеціальні. Пенсійне посвідчення можна перевірити або поділитися ним за допомогою QR-коду. Ще одна новація в «Дії» – посвідка на тимчасове або постійне проживання. Цей документ не лише відбиватиметься в додатку, але й допомагатиме створювати «Дія. Підпис» та користуватися сервісами «Дії». У застосунок підтягнуться посвідки у вигляді пластикової картки з безконтактним носієм: такі документи почали видавати після квітня 2018 року.

До «Дії» також повернули послугу шерингу авто (можливість поділитися техпаспортом свого автомобіля з іншою людиною, формально – належним користувачем, через застосунок «Дія»), що була тимчасово призупинена через запровадження воєнного стану.

З лютого 2022 року було відновлено функцію сплата штрафів від патрульної поліції Крім того, у Мінцифри планують згодом відновити сплату штрафів за фото та відеофіксацією.

Як відомо, через війну багато українців втратили житло або ж їхні домівки постраждали від російських атак. Завдання держави – зробити так, щоб українці мали змогу придбати нове житло за вигідними умовами і якомога швидше повернутися в рідні домівки.

У цьому зв'язку в жовтні 2022 року Міністерство цифрової трансформації повноцінно запустило в застосунку «Дія» послугу доступного кредитування «eОселя», у межах якої українці зможуть отримати іпотеку на отримання житла з пільговими ставками 3% для чотирьох категорій (на першому етапі послуга доступна для військовослужбовців за контрактом, захисників України, силовиків та членів їхніх сімей, а також медиків, педагогів, науковців, які працюють у державному та комунальному секторах) або 7% – для всіх інших категорій.

Починаючи з грудня 2022 року, на порталі «Дія» внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, батьки, літні люди та шукачі роботи зможуть віднайти всю потрібну інформацію щодо державних послуг в розділі «Дія. Безбар'єрність». Означені категорії громадян України зможуть дізнатися, як віднайти першу роботу, отримати пенсію, віднайти роботу, коли вам за 60 років, виїхати за кордон та ще багато іншої інформації.

У застосунку «Дія» також з'явилися дві нові послуги для внутрішньо переміщених осіб. Відтепер переселенці зможуть змінювати онлайн адресу своєї реєстрації, а також скасовувати статус внутрішньо переміщеної особи.

Як відомо, за час повномасштабної війни багато українців втратили свої дипломи та атестати. Їх або забули вдома під час екстреної евакуації, залишили в тимчасово окупованих містах, частина була просто знищена під час ворожих ракетних обстрілів. У цьому зв'язку в сервісі державних послуг «Дія» невдовзі з'являться нові цифрові документи, зокрема, дипломи про освіту та шкільні атестати.

У січні 2023 року у застосунок «Дія» додали нову функцію для батьків. Незабаром на цьому порталі сім'ї з дітьми зможуть подавати заяву про отримання допомоги від держави. Новий додаток до «Дії» є вкрай важливим, оскільки лише за кілька кліків у смартфоні можна буде оформити потрібні документи й не носити купи довідок по різних інстанціях.

Невдовзі в додатку «Дія» стане можливою заміна посвідчення водія. Наразі ця послуга доступна лише для Бета-тестувальників. У разі псування або втрати посвідчення чи зміни прізвища бета-тестувальники в додатку «Дія» громадяни зможуть замовити новий «пластик» онлайн. Також послуга буде актуальною для водіїв-новачків, які отримали перше посвідчення з терміном дії два роки і тепер їм потрібно змінити документ на постійний.

Висновки. Ухвалення Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [12] безумовно є важливим кроком в напрямку спрощення та цифровізації державних послуг та загалом має позитивну оцінку. Однак, як зазначалось вище, Закон [12] наразі не регулює всі сторони процесу надання публічних послуг, особливо в умовах запровадження воєнного стану в Україні, а отже для його реалізації потрібно Кабінетом Міністрів України ухвалити відповідні підзаконні нормативно-правові акти, що частково вже було зроблено впродовж 2022 року, і лише після цього можна буде говорити про можливість реалізації Закону [12] на практиці.

Література:

1. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkcionuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publichnih-e> (дата звернення - 26.01.2023).

2. Гречко А.В. Електронні довірчі послуги – основа бізнес-довіри [Електронний ресурс] / А. В. Гречко, А.О. Мелашенко, С.В. Таран // Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки. - 2018. - Т. 1. - С. 50-53. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAkn_2018_1_12 (дата звернення - 26.01.2023).

3. Костенко О.В. Електронний підпис та електронні довірчі послуги в законодавстві Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс] / О.В. Костенко // Інформація і право. - 2018. - № 3. - С. 76-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2018_3_9 (дата звернення - 26.01.2023).

4. Лихоступ С. Інформаційне суспільство, електронне урядування та державні електронні послуги [Електронний ресурс] / С. Лихоступ, В. Лихоступ, Е. Клепець, А. Мороз // Правова інформатика. - 2008. - № 4. - С. 76-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2008_4_14 (дата звернення - 26.01.2023).

5. Лопушинський І.П. «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електр. наук. фах. вид. Херсонського національного технічного університету / голов. ред. проф. Лопушинський І. П. 2018. № 2. URL: <http://www.srbss-nbuv.ua/> (дата звернення – 26.01.2023).

6. Лопушинський І.П. «Цифрові робочі місця» державних службовців як вагома складова електронного урядування в Україні // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електр. наук. фах. вид. Херсонського національного технічного університету / голов. ред. проф. Лопушинський І.П. 2018. № 1. URL: <http://www.srbss-nbuv.ua/> (дата звернення – 26.01.2023).

7. Лопушинський І.П. Ключевський В.І. Mechanisms for providing document circulation to local government bodies (розділ монографії). Innovation technologies in Economy and Societies: monograf. Katowice: School of Technology, 2018. С. 235-243.

8. Лопушинський І.П., Набока С.І. «Оцифрування» («диджиталізація») механізму оцінювання ефективності управлінських рішень як дієвий засіб публічного управління. Polish Journal Of Science. № 28 (2020). VOL. 4. P. 52-55. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=43072224> (дата звернення – 26.01.2023).

9. Матвейчук Л.О. Електронні послуги органів ДПС [Електронний ресурс] / Л. О. Матвейчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. - 2013. - Вип. 7. - С. 97-101. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2013_7_14 (дата звернення - 23.01.2023).

10. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-osoblyvostei-zdiiso-skasuvann-a1178> (дата звернення - 26.01.2023).

11. Про затвердження Порядку надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі: постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2022 року № 868. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-nadannia-elektronnykh-publichnykh-posluh-v-avtomatychnomu-rezhymi-868-050822> (дата звернення – 26.01.2023).

12. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15 липня 2021 року № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> (дата звернення – 26.01.2023).

13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2022 року № 1191-р «Про затвердження плану заходів на 2023 рік щодо переведення публічних послуг в електронну форму». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-2023-rik-shch-a1191r> (дата звернення – 26.01.2023).

14. Сидоренко Н.О. Діджиталізація: електронні адміністративні послуги [Електронний ресурс] / Н.О. Сидоренко // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. - 2021. - Вип. 4. - С. 11-15. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dnchrp_2021_4_4 (дата звернення - 26.01.2023).

15. Соловійова В.С. Електронні довірчі послуги та цифровий уряд: принципи функціонування і проблемні аспекти [Електронний ресурс] / В. С. Соловійова // Журнал східноєвропейського права. - 2020. - № 72. - С. 84-90. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2020_72_13 (дата звернення - 26.01.2023).

16. Тищенко І.О. Теоретичні підходи до визначення поняття електронні послуги [Електронний ресурс] / І.О. Тищенко // Журнал східноєвропейського права. - 2015. - № 12. - С. 126-130. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2015_12_22 (дата звернення - 26.01.2023).

17. Фоміна О.О. Електронні послуги та стандарти їх надання в системі публічного управління [Електронний ресурс] / О.О. Фоміна, О.В. Булгакова // Бізнес Інформ. - 2021. - № 6. - С. 114-119. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2021_6_17 (дата звернення - 26.01.2023).

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, March 12). Postanova «Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia informatsiino-komunikatsiinykh system, elektronnykh komunikatsiinykh system, publichnykh elektronnykh reiestriv v umovakh voiennoho stanu [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of ensuring the functioning of information and communication systems, electronic communication systems, public electronic registers in the conditions of martial law”]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkcionuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publichnih-e> [in Ukrainian].

2. Hrechko, A.V. (2018). Elektronni dovirchi posluhy – osnova biznes-doviry [Electronic trust services – the basis of business trust]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Kompiuterni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Computer Science*, 1, 50-53. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAkn_2018_1_12 [in Ukrainian].

3. Kostenko, O. V. (2018). Elektronnyi pidpys ta elektronni dovirchi posluhy v zakonodavstvi Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Electronic signature and electronic trust services in the legislation of the United States of America]. *Informatsiya i pravo – Information and Law*, 3, 76-83. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2018_3_9 [in Ukrainian].

4. Lykhostup, S. (2008). Informatsiyne suspilstvo, elektronne uriaduvannia ta derzhavni elektronni posluhy [Information society, electronic government and state electronic services]. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 4, 76-83. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2008_4_14 [in Ukrainian].

5. Lopushynskiy, I.P. (2018b). «Tsyfrovizatsiia» yak osnova derzhavnoho upravlinnia na shliakhu transformatsii ta reformuvannia ukrayinskoho suspilstva [Digitalization as the basis of public administration on the path of transformation and reform of Ukrainian society]. (Lopushynskiy I. P., Ed.) *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and practice of public administration and local self-government*, 2. Retrieved from <http://www.srbss-nbuv.ua/>

6. Lopushynskiy, I.P. (2018a). «Tsyfrovi robochi mistsia» derzhavnykh sluzhbovtziv yak vahoma skladova elektronnoho uriaduvannia v Ukraini [Digital workplaces of civil servants as a significant component of e-government in Ukraine]. (Lopushynskiy I. P., Ed.) *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and practice of public administration and local self-government*, 1. Retrieved from <http://www.srbss-nbuv.ua/>

7. Lopushynskiy, I.P. & Kliutsevskiy, V. I. (2018). Mechanisms for providing document circulation to local government bodies (monograph chapter). *Innovation technologies in Economy and Societies: monograph*. Katowice: School of Technology, pp. 235-243.

8. Lopushynskiy, I.P., & Naboka, S. I. (2020). «Otsyfruvannya» («dydzhytalizatsiia») mekhanizmu otsynivannya efektyvnosti upravlinskykh rishen yak diyevyiy zasib publichnoho upravlinnia [Digitization of the mechanism for evaluating the effectiveness of management decisions as an effective means of public management]. *Polish Journal Of Science*, 28 (4), 52-55. Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=43072224>

9. Matveichuk, L.O. (2013). Elektronni posluhy orhaniv DPS [Electronic services of DPS bodies]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky – Bulletin of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko. Economic sciences*, 7, 97-101. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2013_7_14 [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, October 12). Postanova «Pro zatverdzhennia osoblyvosti zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh dlia zamovnykiv, peredbachenykh Zakonom Ukrainy «Pro publichni zakupivli», na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini ta protiahom 90 dniv z dnia yoho prypynennia abo skasuvannia [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the specifics of public procurement of goods, works and services for customers provided for by the Law of Ukraine “On Public Procurement” for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation”]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-osoblyvosti-zdiisnennia-skasuvannia-1178> [in Ukrainian].

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, August 5). Postanova «Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia elektronnykh publichnykh posluh v avtomatychnomu rezhymi» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Procedure for providing electronic public services in automatic mode”]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-nadannia-elektronnykh-publichnykh-posluh-v-avtomatychnomu-rezhymi-868-050822> [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2021, July 15). Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti nadannia publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh» [Law of Ukraine “On the peculiarities of providing public (electronic public) services”]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> [in Ukrainian].

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, December 23). Rozporiadzhennia «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2023 rik shchodo perevedennia publichnykh posluh v elektronnu formu» [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the plan of measures for 2023 regarding the transfer of public services to electronic form”]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-2023-rik-shch-a1191r> [in Ukrainian].

14. Sydorenko, N.O. (2021). Didzhytalizatsiia: elektronni administratyvni posluhy [Digitization: electronic administrative services]. *Dniprovskiy naukovy chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 4, 11-15. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dnchpu_2021_4_4 [in Ukrainian].

15. Soloviova, V.S. (2020). Elektronni dovirchi posluhy ta tsyfrovyyi uriad: pryntsypy funktsionuvannia i problemni aspekty [Electronic trust services and digital government: principles of functioning and problematic aspects]. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava – Journal of Eastern European Law*, 72, 84-90. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jouse_2020_72_13 16. [in Ukrainian].

16. Tyshchenkova, I.O. (2015). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia elektronni posluhy [Theoretical approaches to defining the concept of electronic services]. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava – Journal of Eastern European Law*, 12, 126-130. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2015_12_22 [in Ukrainian].

17. Fomina, O.O. (2021). Elektronni posluhy ta standarty yikh nadannia v systemi publichnoho upravlinnia [Electronic services and standards of their provision in the system of public administration]. *Biznes Inform – Business Inform*, 6, 114-119. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2021_6_17 [in Ukrainian].

УДК: 35.07 : 32.019.51

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-124-138](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-124-138)

Мельниченко Анатолій Анатолійович кандидат філософських наук, професор кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т. Перемоги, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-84-50, <https://orcid.org/0000-0002-3474-8477>

Варжанський Ілля Володимирович аспірант кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, 03056, пр-т. Перемоги 37, тел.: (044) 204-84-50, аспірант факультету соціальних та політичних наук Единбурзького університету (Шотландія), <https://orcid.org/0000-0002-4041-4772>

РЕАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ АТОМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. В статті пропонується концептуалізація інноваційного підходу до реалізації внутрішньої інформаційної політики в державних організаціях. Автори акцентують свою увагу на необхідності врахування глобальних процесів атомізації суспільства при здійсненні внутрішньої інформаційної політики. Однією із ознак атомізації соціуму в роботі визначається поширення феномену мозаїчності свідомості або кліпового мислення, що формують вихідне тло для внутрішніх та зовнішніх інформаційних взаємодій в сучасних умовах. Пропонується авторське тлумачення поняття внутрішня інформаційна політика державної організації. Серед типових прикладів державних організаційних утворень в статті розглядаються заклади вищої освіти державної форми власності. Зокрема, авторами для верифікації запропонованих дослідницьких гіпотез використані статистичні дані, зібрані та оброблені ними в КПІ імені Ігоря Сікорського. Обґрунтовано позицію щодо необхідності підтримки багатоканальних (паралельних) каналів зв'язку з диференціацією для різних груп у колективі за різними критеріями. При цьому виокремлення таких груп запропоновано здійснювати за критеріями зручності формату отримання інформації та домінуючих цінностей. Для досягнення дослідницьких цілей автори в якості теоретико-методологічної основи дослідження використовують теорією рефлексивного управління, яку тлумачать як вплив на прийняті об'єктом управління рішення через приховане нав'язування йому необхідних вихідних

посилок. Її застосування дозволяє дослідникам виокремити особливості формування та функціонування рефлексивно-активних середовищ, зокрема описати механізм трансляції необхідних інформаційних повідомлень від керівництва державної організації через локальних лідерів до конкретного колективу. Звернено увагу на використання контрольованих майданчиків для внутрішньокорпоративної знеособленої комунікації як одного з важливих форматів підтримки зворотного зв'язку від колективу в державній організації. Особливу увагу автори при аналізі приділяють використанню соціальних мереж як каналів комунікації.

Ключові слова: атомізація суспільства, інформаційна політика, внутрішня комунікація, публічне управління, рефлексивне управління.

Melnychenko Anatolii Anatoliyovych Candidate of Philosophical Sciences, Professor at Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, tel.: (044)204-84-50, <https://orcid.org/0000-0002-3474-8477>

Varzhanskyi Illia Volodymyrovych PhD student at Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, tel.: (044)204-84-50, PhD student at the School of Social and Political Science of the University of Edinburgh (Scotland), <https://orcid.org/0000-0002-4041-4772>

SECURING INTERNAL INFORMATION POLICY WITHIN GOVERNMENT ORGANIZATIONS IN CONDITIONS OF SOCIAL ATOMIZATION

Abstract. The article offers a conceptualization of an innovative approach to the implementation of internal information policies in government organizations. The authors focus their attention on the need to take into account global processes of atomization of society while maintaining internal information (the above / active data/communication/media) policy. The paper proves that the spreading phenomenon of mosaic consciousness or clip thinking, which forms the background for internal and external informational interactions in modern conditions, constitutes one of the signs of social atomization. The authors present their interpretation of the concept of the internal information policy of a state organization. The article looks at public higher education institutions among others typical examples of state organizational entities. In particular, the authors used statistical data collected and processed by them at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute to verify the proposed research hypotheses. They substantiate their position regarding the need to maintain parallel channels of communication, differentiating them for distinct groups of the community according to various criteria. At the same time, a suitable format for

getting information and dominant values are proposed to be the main criteria for selecting such groups. To achieve research goals, the authors use the theory of reflexive control as the theoretical and methodological basis of the study, which is defined as an influence on the decisions made by the object of control through the hidden imposition of the necessary initial premises. Its application allows researchers to distinguish the peculiarities of the formation and functioning of reflexive-active environments, in particular to describe the mechanism of transmission of the necessary informational messages from the management of government organizations through local leaders to a specific team. The article points out the usefulness of controlled platforms for intra-corporate impersonal communication as one of the important formats of feedback support from the team in the state institutions. In the analysis, the authors pay special attention to the use of social networks as communication channels.

Keywords: atomization of society, information policy, internal communications, public administration, reflexive control.

Постановка проблеми. Тенденція індивідуалізації особистості та, відповідно, суспільства, у XXI столітті є уможлиблюючим фактом. Це закономірний результат поширення з другої половини XX століття ліберальної економічної теорії, внаслідок чого лібералізм став своєрідною метаідеологією [1]. Стрімка інформатизація суспільства, цифровізація суспільних відносин сприяє поглибленню процесів індивідуалізації [2], водночас покликавши до життя завдяки соціальним мережам явище «поєднаного індивідуалізму» [3]. Відтак, докорінна зміна принципів комунікації в колективах, коли колеги за роки спільної роботи можуть жодного разу не побачити один одного, потребує змін у підходах до управління такими колективами.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю розробки таких інструментів комунікації в організаційних утвореннях державного сектору, які зберігатимуть ефективність в умовах тенденції посилення індивідуалізму та атомізації суспільства. Така необхідність особливо яскраво спостерігається в організаціях, де постійно комунікують представники трьох і більше пропорційних вікових груп (поколінь), наприклад, в освітніх установах. Там природним чином може виникати суттєвий розрив і в затребуваних каналах комунікації, і в цінностях, що ускладнює взаємну комунікацію і навіть може призводити до організаційних конфліктів. Зауважимо, що ключовою метою донесення інформації до колективу організації є розуміння кожним її членом пріоритетних цілей й конкретних завдань, які визначатимуть шлях, яким ця організація буде рухатися. Тобто, реалізація внутрішньої інформаційної політики – це, передусім, закладання фундаменту для досягнення успіху організацією. В умовах війни актуалізується проблема збереження стабільності в колективах, оскільки гібридна агресія включає практику проведення інформаційно-психологічних

операцій проти установ і підприємств державного сектору.. Таким чином, імплементація сучасних принципів інформаційної політики в діяльність державних установ і організацій в країні є не тільки проблемою внутрішньоорганізаційної стабільності, але й питанням національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти інформаційної політики в організаціях досліджуються у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: О. Фролова, М. Кайло [4], В. Дзюндзюк, О. Крутій, Р. Соболев, Т. Котюкова, О. Котюков [5], С. Гривко [6], Е. Талишинський [7], А. Крилов [8], Т. Максвелл [9], Л. Асмолова [10]. У свою чергу, проблема атомізації суспільства розглядалася у працях М. Чабанної [11], Л. Ороховської [12], О. Кочубейник [13] та інших.

Разом з тим, дослідження шляхів формування інформаційної політики саме в контексті процесів атомізації суспільства залишаються недостатньо розробленими.

Метою статті є аналіз підходів до реалізації ефективної інформаційної політики в організаціях державного сектору.

Виклад основного матеріалу. Ми використовуємо у своїй статті поняття «державна організація», адже воно найбільш релевантно охоплює сукупність організаційних утворень, які є об'єктами нашого дослідження як певні суб'єкти публічно-управлінської діяльності. Так, згідно чинного Державного класифікатора, «державна організація (установа, заклад) утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління» [14]. Тобто, важливо, що наш аналіз охоплює проблеми реалізації інформаційної політики як в організаціях, так і закладах і установах.

Для більш плідного досягнення дослідницьких результатів скористаємося, як допоміжною концепцією, теорією рефлексивного управління, що у цьому контексті передбачає вплив на прийняті об'єктом управління рішення через приховане нав'язування йому необхідних вихідних посилок. У статті ми використовуємо поняття «внутрішня інформаційна політика» у такому значенні – це набір принципів, якими керується організація при донесенні інформації до свого колективу, а також методи та засоби її поширення.

Важливо зауважити, що одне з важливих явищ, яке впливає на ефективність інформаційної політики, у тому числі внутрішньої, в сучасному суспільстві, – мозаїчне або калейдоскопічне (хаотичне) сприйняття дійсності. Саме останнє є протилежністю цілісного сприйняття, що охоплює явища і процеси у всій комплексності його взаємозв'язків та взаємовідношень і є передумовою формування системного мислення. Феномен мозаїчності сприйняття описав французький учений Абраам Моль у своїй дисертації «Соціодинаміка культури» ще в 1973 році, проте його висновки мають

неабияку актуальність і нині. Моль протиставляє мозаїчне мислення структурному і стверджує, що капіталістичному суспільству властива саме мозаїчна культура. В цих умовах засоби інформації (включаючи сучасні нові медіа), як основні «постачальники культури», прагнуть створення найпривабливіших форм і спрощення змісту своїх повідомлень, для того, щоб вони охоплювали більшу аудиторію. Близький за значенням термін «кліпове мислення» запропонував у другій половині ХХ століття Е. Тоффлер, а поширення «кліпового мислення» у суспільстві розглядається дослідниками як одна з причин успіху інформаційних війн [15]. В сучасних умовах захопленість соціальними мережами тільки посилює вищезначений ефект.

Ця тенденція повною мірою підтверджується статистичними даними. Так, поширена серед сучасної молоді соціальна мережа TikTok, яка призначена лише для публікації коротких відеороликів, очолює рейтинг за темпами зростання кількості американських користувачів у 2020 та 2021 роках (див. таблицю 1). Аналогічна функція соціальної мережі Instagram під назвою Reels (короткі відео від випадкових користувачів) залучає увагу до 67% більшу, ніж стандартні відео-публікації на платформі Instagram [16].

Таблиця 1.

Приріст користувачів із США в соціальних мережах

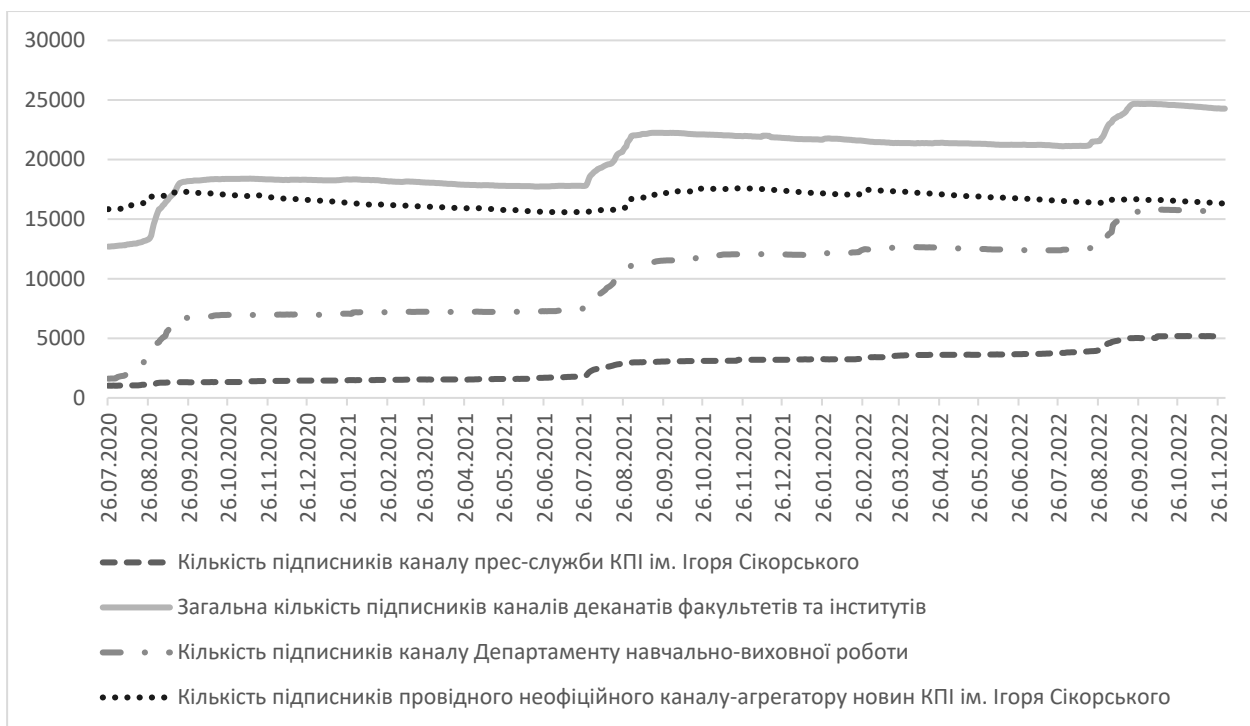
	2020	2021
TikTok	87,1%	18,3%
Reddit	25,9%	14,4%
Pinterest	7,8%	3,1%
LinkedIn	6,2%	4,2%
Instagram	6,2%	3,7%
Snapchat	4,0%	2,6%
Twitter	4,0%	0,2%
Facebook	3,3%	0,8%

Джерело: [17]

Цей тренд свідчить не лише про зростання попиту на високу частоту зміни медіа-стимулів, а й про те, що користувачам все менше підходить формат «єдиного» каналу передачі інформації. Незважаючи на важливість універсальних ресурсів-агрегаторів, які спрощують навігацію в нескінченно зростаючому обсязі контенту соціальних мереж, їхня роль все частіше зводиться до умовних «каталогів посилань» на більш вузькоспеціалізовані ресурси. Джерелом емпіричних даних для підтвердження цього припущення може бути приклад розвитку інформаційно-комунікаційних ресурсів такої державної організації як КПП ім. Ігоря Сікорського (див. рис. 1). Саме цей освітній заклад може бути доволі репрезентативним для перевірки припущень

нашого дослідження, адже входить в число найбільших в Україні як за кількістю працівників, так і за кількістю здобувачів вищої освіти (загальна кількість колективну працівників і студентів трохи менше 30 тисяч осіб). На підставі цих даних ми можемо сформулювати наступну гіпотезу про необхідність внесення змін до найбільш поширеної на пострадянському просторі парадигми інформування колективу: замість єдиного каналу донесення інформації (іноді з дублюванням в соціальних мережах) доцільно підтримувати окремі паралельні інформаційно-комунікаційні (двонаправлені) канали зв'язку з диференціацією для різних груп у колективі за різними критеріями.

Рис. 1. Порівняння кількості підписників популярних Telegram-каналів у КПІ ім. Ігоря Сікорського

Ми приходимо до висновку, що чим менш гомогенний колектив організації, тим більше каналів інформування потрібно підтримувати задля досягнення високого рівня охоплення аудиторії. Проте немає очевидних каналів для конкретних вікових чи професійних груп. Наприклад, у дослідженні проведеному П. Полаком з Варшавської школи економіки, розглядаючи спілкування керівництва університету зі студентами як внутрішньоорганізаційний процес, стверджується, що використання соціальних медіа керівництвом університету для спілкування зі студентами не є очевидним і популярним підходом. Адже, навіть серед студентів, переважно двадцятирічних молодих людей, значна група взагалі не користується послугами соціальних мереж і не зацікавлена в їх використанні [18]. Двома

ключовими чинниками, за якими може проводитися кластеризація колективу, є бажаний (найзручніший) формат отримання інформації та домінуючі цінності (мотивуючі цілі). Є підстави вважати, що отримані кластери часто корелюватимуть із віковими групами. Соціологічне дослідження групи Рейтинг показує [19], що єдиним спільним, водночас найважливішим, критерієм вибору роботи для усіх поколінь є розмір зарплати. В іншому цінності розрізняються: для групи 16-30 років також важливий графік роботи та кар'єрне зростання, для групи 30-39 років – графік роботи та соціальні гарантії, для групи 40-59 років – соціальні гарантії та відносини в колективі, а для групи старше 60 років, окрім зарплати, пріоритетні лише соціальні гарантії. Цими кореляціями активно користуються в інтернет-маркетингу та таргетованій політичній агітації, найвідомішим прикладом якої є передвиборна кампанія Дональда Трампа на виборах президента США у 2016 році.

Якщо відштовхуватися від того, що однією з важливих проміжних цілей реалізації інформаційної політики є максимальне залучення аудиторії до процесу двосторонньої комунікації, з цього випливає, що потрібно готувати різні комунікаційні підходи для різних кластерів аудиторії. При цьому є підстави вважати, що максимальна ефективність комунікації з цільовою групою досягається, коли вона здійснюється представником того ж кластера, що й цільова група, або близького до нього за вказаними вище особливостями. Таким чином, йдеться про лідерство в межах кластерів, при цьому не обов'язково авторитетний представник групи обійматиме керівну посаду у відповідному підрозділі, оскільки кластери не обмежені рамками формальної структури організації. Це припущення перегукується з результатами досліджень Томаса Давенпорта у сфері реінжинірингу бізнес-процесів. У роботі «Інформаційна політика» він пропонує класифікацію інформаційної політики у вигляді п'яти моделей [20]:

1. Технократичний утопізм
2. Анархія
3. Феодалізм
4. Монархія
5. Федералізм

Найпоширенішою на даний момент Т. Давенпорт називає «феодальну» модель інформаційної політики, в якій окремі групи всередині організації самі визначають свої інформаційні потреби: яким чином і яка інформація збиратиметься, інтерпретуватиметься і передаватиметься в інші частини організації. Основними недоліками вважається найнижча ефективність цієї моделі з перелічених, зокрема, оскільки інформація всередині організації може дублюватися, її поширення може бути негласно обмежено з особистих міркувань лідерів автономних груп (приховування негативних явищ у підрозділі) тощо. Найефективнішою Т. Давенпорт вважає модель федералізму, чи, у разі її недосяжності у колективах, де є проблеми з пошуками компромісів,

монархічну модель. Федералізм потребує як сильного центрального, так і локального лідерства, готовності до переговорних процесів, розуміння важливості інформаційної політики у колективі.

Очевидно, що для такого рівня корпоративної культури та соціальної відповідальності в організації, групи повинні бути готові до самостійної рефлексії в царині інформаційної політики. Атомізація суспільства та поширення ліберальної ідеології, розвиток інформаційних технологій вже призводять до того, що чіткі раніше відмінності між «Суб'єктом» та «Об'єктом» управління розмиваються, оскільки навіть в тоталітарних країнах на державному рівні блокувати рефлексію стає дедалі важчим. У зв'язку з цим у науковій школі теорії рефлексивних ігор Володимира Лефевра були запропоновані нові парадигми управління «Суб'єкт – Метасуб'єкт» та «Суб'єкт – Полісуб'єктне середовище, що самочинно розвивається». Один із провідних дослідників у галузі рефлексивного управління Володимир Лепський описує ці парадигми як властиві гуманістичному трактуванню філософського конструктивізму в рамках постнекласичної наукової раціональності [21].

Таким чином, всередині організації можливе формування рефлексивно-активних середовищ, що самочинно розвиваються, на основі спільності цінностей, цілей, бажаного формату комунікації. Лідери цих груп повинні постійно підтримувати зв'язок із керівництвом організації, при цьому Т. Давенпорт говорить про необхідність створення спеціальних посад «менеджерів інформаційної політики», тобто осіб, які відповідають за комунікацію всередині організації. Маючи таку структуру, керівництво організації формує певні ключові тези, передає їх лідерам рефлексивно-активних середовищ, які, в свою чергу, формулюють їх у тому вигляді, який буде найбільш доступним представникам їхніх середовищ. Після цього зворотний зв'язок від пересічних учасників організації через локальних лідерів надходить до керівництва для винайдення консенсусу. Слід зазначити, що структура рефлексивно-активних середовищ не має замінити традиційну управлінську вертикаль в організації. В «ідеальному» випадку локальні лідери однорідних з точки зору оптимальної комунікації колективів, які відповідають підрозділам, внаслідок природнього процесу стають їхніми керівниками. Більш реалістичний сценарій передбачає, що кластери комунікаційних особливостей будуть у різних пропорціях представлені у різних підрозділах організації, тому рефлексивно-активні середовища будуть ґрунтуватися на горизонтальних зв'язках, а неформальні лідери утворять допоміжний контур управління в організації.

На практиці рефлексивно-активні середовища можуть набувати різні форми, залежно від мотивуючих цілей і особливостей комунікації. Особливості комунікації можуть включати такі альтернативні характеристики як: фізична, цифрова або гібридна форма, синхронність взаємодії, допустимість анонімності, модернованість тощо. Мотивуючі цілі (інтереси)

також можуть сильно відрізнятися в різних організаціях і всередині однієї організації також: закінчити школу, щоб вступити до профтехучилища або щоб вступити до вищого навчального закладу; закінчити університет, щоб отримати фундаментальні знання, щоб влаштуватися на престижну роботу чи щоб відкласти строкову службу у збройних силах, працювати для отримання вартих гордості результатів, для кар'єрного зростання чи прикладати рівно стільки зусиль, щоб не втратити робоче місце та зарплату. Прикладами рефлексивно-активних середовищ усередині організації можуть бути:

- Група у соціальних мережах
- Студентська організація
- Профспілковий комітет
- Наукове товариство
- Спортивна команда організації

Кількість рефлексивно-активних середовищ, які можуть існувати паралельно всередині організації, практично необмежена. Якщо рефлексивно-активне середовище виникло самостійно і природним чином його популярність в організації зростає (є підстави вважати, що воно об'єднуватиме суттєву частину представників організації) – це свідчить про наявність локального лідера, з яким керівництво чи менеджер з інформаційної політики має ініціативно встановити контакт у стислі терміни. Приклад структури рефлексивно-активних середовищ закладу вищої освіти зображено на рисунку 2.

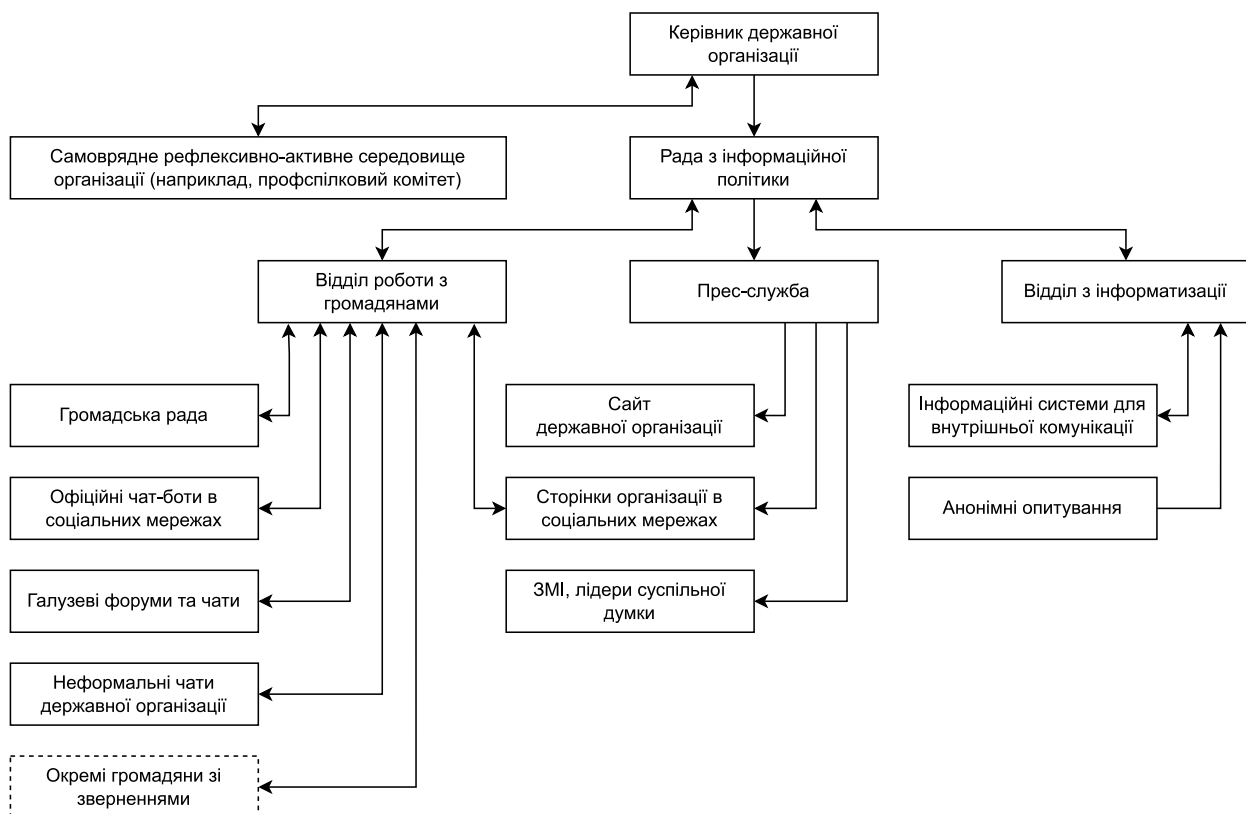

Рис. 2. Приклад структури рефлексивно-активних середовищ в організації

Варто відзначити, що не всі комунікаційні кластери можна об'єднати у продуктивні рефлексивно-активні середовища. З іншого боку, якщо в організації не приділяється достатньо уваги інформаційній політиці, то працівники організації можуть об'єднуватися самостійно, формуючи деструктивну опозицію керівництву. Подібні сценарії стають більш поширеними завдяки соціальним мережам та месенджерам, де комунікація може відбуватися анонімно та без відома керівництва організації. Але чим більше в організації рефлексивно-активних середовищ, включених до допоміжного управлінського контуру (діє зворотний зв'язок), тим більше осіб знаходить прийнятну для них форму опосередкованої комунікації з керівництвом та шляхом медіації ліквідується причина для невдоволення [22].

Проте межа між конструктивною і деструктивною критикою буває досить тонкою. Очевидно, що прагнення керівника та працівника можуть бути не сумісні, оскільки при короткостроковому плануванні цілі обох сторін можуть бути різнонаправленими. Щоб знайти точку рівноваги у переговорному процесі керівництву організації, насамперед, необхідно володіти навичками рефлексії тією мірою, щоб моделювати довгострокові інтереси підлеглих. У своїй роботі О. Мінц, А. Шуман та Є. Камишнікова наводять таблицю рангів рефлексії, які необхідні для соціально-відповідального рефлексивного управління підприємствами (Табл. 2).

Таблиця 2.

Відповідність стилів соціально-відповідального рефлексивного управління підприємствами та рангів рефлексії

Стиль соціально-відповідального рефлексивного управління	Ранг (глибина) рефлексії	Опис
Захисний	Нульовий	Стикаючись з проблемами, які спричинені розривом між баченням організації та реальністю, керівництво займає захисну позицію по відношенню до суб'єктів, які критикують його дії, відбивають інформаційні атаки на тактичному (короткостроковому) рівні та відмовляється робити компанію соціально відповідальною.
Гнучкий	Перший	Керівництво організації враховує інтереси власників, тому заради зменшення фінансових втрат та ризиків через формування стабільної репутації впроваджує деякі соціально відповідальні заходи.

Розпорядчий	Другий	Керівництво впроваджує соціально відповідальні практики в ключові бізнес-процеси на операційному рівні, що робить компанію економічно стійкою.
Стратегічний	Другий	Управління полягає в тому, щоб координувати стратегію та інновації в організації з суспільними запитами, що призводить до отримання конкурентних переваг та є запорукою довгострокового успіху.
Культурний	Другий	Організація усвідомлює важливість лідерства в соціально-відповідальному менеджменті та заохочує інші компанії в галузі співпрацювати в цьому напрямку. Такі дії перетворюють конкурентів компанії в її стратегічних стейкхолдерів.

Джерело: [23]

В державних організаціях, кінцевою метою функціонування яких не є прибуток, керівництво діє поза парадигмою «ринкових відносин», тобто часто всіма засобами захищає свою управлінську вертикаль від критики на шкоду репутації та перспективам організації (нульовий рівень рефлексії). Основна причина деструктивної критики – упередженість, тобто особиста зацікавленість у тому, щоб об'єкт критики зазнав репутаційної шкоди. Для того, щоб відсіювати деструктивну критику, керівництво повинно мати детальну інформацію про взаємини в колективі та інтереси окремих груп серед менеджменту. Саме зростання кількості рефлексивно-активних середовищ в організації, з якими налагоджено довірчі відносини, може бути джерелом приросту такої достовірної інформації, на додаток до традиційних засобів внутрішньої служби безпеки та підрозділів аудиту. Можливо, одним із найбільш недооцінених форматів збору зворотного зв'язку від колективу є контрольовані майданчики для внутрішньокорпоративної знеособленої комунікації. При помірному рівні модерації, тільки в такій, гарантовано безпечній для інформатора формі, можуть бути донесені найнеприємніші факти про зловживання на проміжних ланках менеджменту. За умов належної перевірки фактів і готовності керівництва до рішучих дій, таке рефлексивно-активне середовище, навіть упереджено реакційне, може призвести до швидких позитивних змін в організації. Разом з тим, керівництво організації повинне враховувати той факт, що «брак автономних зв'язків і відносин спричиняє відчуження індивідів, що, у свою чергу, підвищує готовність людей брати участь у масових рухах, які надають можливість виразити невдоволення чи проголосити обіцянки покращення становища

людей. Це пояснює твердження про те, що атомізовані люди є легко мобілізовуваними» [8, с. 12].

Висновки. В умовах атомізації суспільства, яка дедалі поглиблюється, докорінно змінюються погляди людей на їхню роль і перспективи в організації. Наймані працівники стали значно частіше змінювати місце роботи, доти, доки не знаходять собі середовище, що повністю їх задовольняє, а дистанційний формат роботи вимагає внесення змін у підходи до організації колективу. Замість обмеженої кількості друкованих видань чи телеканалів, аудиторія вибирає з безлічі інтернет-ресурсів, дедалі більше людей починає вести власні блоги у тій чи іншій формі. В таких умовах інформаційна політика організацій не може залишатися монолітною, вона повинна підлаштовуватися під ту кількість дискретних кластерів аудиторії, яку раціонально виділити у конкретній організації – пропонується поділ за групами мотивуючих цілей та затребуваних форматів комунікації. Вбачається, що у межах цих кластерів на основі горизонтальних зв'язків утворюватимуться рефлексивно-активні середовища у різних формах: комітети, клуби, онлайн-чати. Якщо керівництву вдасться налагодити довірчі відносини з лідерами цих рефлексивно-активних середовищ, через них стане можливим проведення ефективної таргетованої інформаційно-роз'яснювальної роботи з колективом, а також отримання об'єктивного зворотнього зв'язку від будь-якого управлінського рівня організації. Запропонований підхід можна поширювати не тільки на різні види державних організацій, а й також застосовувати у практиці діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, що потребує, водночас, додаткових наукових досліджень.

Література:

1. Колот А. Індивідуалізація особистості та формування індивідуалізованого суспільства як феномени сучасності: наслідки та уроки. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 2. С. 3–10.
2. Expressions of individualization on the internet and social media: multigenerational focus group study / G. Mayer et al. *Journal of medical internet research*. 2020. Vol. 22, no. 11. P. e20528. URL: <https://doi.org/10.2196/20528> (date of access: 15.03.2023).
3. Flichy P. L'individualisme connecté entre la technique numérique et la société. *Réseaux*. 2004. Vol. 124, no. 2. P. 17–51. URL: <https://doi.org/10.3917/res.124.0017> (date of access: 15.03.2023).
4. Frolova O. M., Kaylo M. I. Information policy of the countries in the conditions of electoral campaigns on the example of the USA and Ukraine. *International and Political Studies*. 2022. № 35. С. 203–212. URL: <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259155> (дата звернення: 15.03.2023).
5. Improved Planning of Information Policy in the Cyber Security Sphere under Conditions of Hybrid Threats / V. Dziundziuk et al. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40, no. 74. P. 741–763. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.41> (date of access: 15.03.2023).
6. Grivko S. Public information policy for the development of cluster structures in the economy of Ukraine. *Socio World-Social Research & Behavioral Sciences*. 2020. Vol. 01, no. 01. P. 4–10. URL: <https://doi.org/10.36962/swd01012020-0104> (date of access: 15.03.2023).

7. Talyshinsky E. Information Policy in the Field of Public Administration. *University Scientific Notes*. 2020. P. 186–193. URL: <https://doi.org/10.37491/unz.74.16> (date of access: 15.03.2023).
8. Krylov A. Information policy of state corporations. *Social'naja politika i social'noe partnerstvo (Social Policy and Social Partnership)*. 2020. No. 6. P. 83–87. URL: <https://doi.org/10.33920/pol-01-2006-10> (date of access: 15.03.2023).
9. Maxwell T. A. The public need to know: emergencies, government organizations, and public information policies. *Government Information Quarterly*. 2003. Vol. 20, no. 3. P. 233–258. URL: [https://doi.org/10.1016/s0740-624x\(03\)00039-x](https://doi.org/10.1016/s0740-624x(03)00039-x) (date of access: 15.03.2023).
10. Asmolova L. B. Information Policy Of The Educational Organizations On The Internet. *Psychology of Personality: Real and Virtual Context*. 2020. URL: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.11.02.5> (date of access: 15.03.2023).
11. Чабанна М. В. Атомізація індивідів у масовому суспільстві як передумова його тоталітарності. *Наукові записки НаУКМА : Політичні науки*. 2003. Т. 21. С. 9–14.
12. Ороховська Л. А. Атомізація суспільства як домінуюча тенденція в соціокультурній динаміці інформаційної доби. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2017. № 1. С. 29–33.
13. Kochubeunyk O. Атомізація суспільства, нові форми дискримінації та довіра в умовах пандемії. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2021. № 47(50). С. 60–66. URL: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi47\(50\).212](https://doi.org/10.33120/ssj.vi47(50).212) (дата звернення: 15.03.2023).
14. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів: Наказ від 31.03.2004 р. № 97 : станом на 28 трав. 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
15. Старицына О. О. Клиповое мышление как условие успешности информационных войн. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2018. Т. 7, № 1 (22). С. 335–339.
16. Metzler M. Real Facts About Instagram Reels. *Conviva*. URL: <https://www.conviva.com/real-facts-about-instagram-reels> (date of access: 13.12.2022).
17. eMarketer. US Social Network User Growth, by Platform, 2020 & 2021 (% change). *Insider Intelligence*. URL: <https://www.insiderintelligence.com/chart/247158/us-social-network-user-growth-by-platform-2020-2021-change> (date of access: 15.03.2023).
18. Polak P. Social networking services in intra-organizational communication: the case of the Warsaw School of Economics. *Refereed Proceedings of KM Conference*, Blagoevgrad, 25–28 June 2014. URL: http://www.iiakm.org/conference/proceedings/KM2014_RefereedProceedingsPapers.pdf (date of access: 15.03.2023).
19. Соціологічна група "Рейтинг". Покоління Незалежності: цінності та мотивації. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html (дата звернення: 15.03.2023).
20. Davenport T. Information Politics. *The Strategic Management of Intellectual Capital*. 1998. С. 101–120. URL: <https://doi.org/10.1016/b978-0-7506-9850-4.50010-5>.
21. Лепский В. Е. Технологии управления в информационных войнах (от классики к постнеклассике). Когито-Центр, 2016. 296 с.
22. Варжанський І. В. Діджиталізація системи управління освітнім середовищем організації. Київ : КІІ ім. Ігоря Сікорського, 2020.
23. Mints A., Schumann A., Kamyshnykova E. Stakeholders' rank of reflexion diagnostics in a corporate social responsibility system. *Economic Annals-XXI*. 2020. Vol. 181, no. 1-2. P. 92–104. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.v181-08> (date of access: 15.03.2023).

References:

1. Kolot, A. (2014). Individualizatsiia osobystosti ta formuvannia indyvidualizovanoho suspilstva yak fenomeny suchasnosti: naslidky ta uroky [Individualization of personality and formation of individualized society as a modern phenomenon: consequences and lessons]. *Ukraina: aspekty pratsi*, (2), 3–10 [in Ukrainian].
2. Mayer, G., Alvarez, S., Gronewold, N., & Schultz, J.-H. (2020). Expressions of individualization on the internet and social media: multigenerational focus group study. *Journal of medical internet research*, 22(11), Article e20528. <https://doi.org/10.2196/20528>
3. Flichy, P. (2004). L'individualisme connecté entre la technique numérique et la société [Connected individualism between digital technology and society]. *Réseaux*, 124(2), 17–51. <https://doi.org/10.3917/res.124.0017> [in French].
4. Frolova, O. M., & Kaylo, M. I. (2022). Information policy of the countries in the conditions of electoral campaigns on the example of the USA and Ukraine. *International and Political Studies*, (35), 203–212. <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259155> [in Ukrainian].
5. Dziundziuk, V., Krutii, O., Sobol, R., Kotukova, T., & Kotukov, O. (2022). Improved Planning of Information Policy in the Cyber Security Sphere under Conditions of Hybrid Threats. *Cuestiones Políticas*, 40(74), 741–763. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.41>
6. Grivko, S. (2020). Public information policy for the development of cluster structures in the economy of Ukraine. *Socio World-Social Research & Behavioral Sciences*, 01(01), 4–10. <https://doi.org/10.36962/swd01012020-0104>
7. TALYSHINSKY, E. (2020). Information Policy in the Field of Public Administration. *University Scientific Notes*, 186–193. <https://doi.org/10.37491/unz.74.16>
8. Krylov, A. (2020). Information policy of state corporations. *Social'naja politika i social'noe partnerstvo (Social Policy and Social Partnership)*, (6), 83–87. <https://doi.org/10.33920/pol-01-2006-10>
9. Maxwell, T. A. (2003). The public need to know: emergencies, government organizations, and public information policies. *Government Information Quarterly*, 20(3), 233–258. [https://doi.org/10.1016/s0740-624x\(03\)00039-x](https://doi.org/10.1016/s0740-624x(03)00039-x)
10. Asmolova, L. B. (2020). Information Policy Of The Educational Organizations On The Internet. In *Psychology of Personality: Real and Virtual Context*. European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.11.02.5>
11. Chabanna, M. V. (2003). Atomizatsiia indyvidiv u masovomu suspilstvi yak peredumova yoho totalitarnosti [Atomization of individuals in mass society as a prerequisite for its totalitarianism]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Politychni nauky*, 21, 9–14 [in Ukrainian].
12. Orokhovska, L. A. (2017). Atomizatsiia suspilstva yak dominuiucha tendentsiia v sotsiokulturnii dynamitsi informatsiinoi doby [Atomization of society as a dominant trend in the sociocultural dynamics of the information age]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofiia. Kulturolohiia*, (1), 29–33 [in Ukrainian].
13. Kochubeynyk, O. (2021). Atomizatsiia suspilstva, novi formy dyskryminatsii ta dovira v umovakh pandemii [Atomization of society, new forms of discrimination and trust in the conditions of the pandemic]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, (47(50)), 60–66. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi47\(50\).212](https://doi.org/10.33120/ssj.vi47(50).212) [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia natsionalnykh standartiv Ukrainy, derzhavnykh klasyfikatoriv Ukrainy, natsionalnykh zmin do mizhderzhavnykh standartiv, vnesennia zminy do nakazu Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 31 bereznia 2004 r. № 59 ta skasuvannia normatyvnykh dokumentiv, Nakaz No. 97 [On the approval of national standards of Ukraine, state classifiers of Ukraine, national amendments to interstate standards, amendments to the order of the State Consumer Standards of Ukraine dated March 31, 2004 No. 59 and cancellation of normative documents, Order No. 97] (2004) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text> [in Ukrainian].

15. Staritsyna, O. O. (2018). Klipovoe myshlenie kak uslovie uspeshnosti informacionnyh vojn [Clip thinking as a condition for the success of information wars]. *Azimuth nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie*, 7(1 (22)), 335–339 [in Russian].
16. Metzler, M. (2020, September 23). *Real Facts About Instagram Reels*. Conviva. <https://www.conviva.com/real-facts-about-instagram-reels>
17. eMarketer. (2021, April 1). *US Social Network User Growth, by Platform, 2020 & 2021 (% change)*. Insider Intelligence. <https://www.insiderintelligence.com/chart/247158/us-social-network-user-growth-by-platform-2020-2021-change>
18. Polak, P. (n.d.). Social networking services in intra-organizational communication: the case of the Warsaw School of Economics. In *Refereed Proceedings of KM Conference*. International Institute for Applied Knowledge Management. http://www.iiakm.org/conference/proceedings/KM2014_RefereedProceedingsPapers.pdf
19. Sotsiolohichna hrupa "Reitynh". (2021, August 19). *Pokolinnia Nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsii [Generation of Independence: values and motivations]*. Sotsiolohichna hrupa Reitynh. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html [in Ukrainian].
20. Davenport, T. (1998). Information politics. In *The strategic management of intellectual capital* (pp. 101–120). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-7506-9850-4.50010-5>.
21. Lepskyi, V. E. (2016). *Tehnologii upravlenija v informacionnyh vojnah (ot klassiki k postneklassike) [Control technologies in information wars (from classics to post-non-classics)]*. Kogito-Centr.
22. Varzhanskyi, I. V. (2020). *Didzhitalizatsiia systemy upravlinnia osvithnim seredovyshchem orhanizatsii [Digitalization of management system of the organization's educational environment]*. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute.
23. Mints, A., Schumann, A., & Kamyshnykova, E. (2020). Stakeholders' rank of reflexion diagnostics in a corporate social responsibility system. *Economic Annals-KhKhI*, 2), 181(192–104. <https://doi.org/10.21003/ea.v181-08>.

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-139-149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-139-149)

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, тел.: (050) 922-15-35, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено аналіз **управлінського аспекту** виконання рішень Європейського суду з прав людини у Німеччині, Франції, Великій Британії, Польщі, Чехії. З'ясовано, що у Німеччині надаючи формально Конвенції з прав людини статус звичайного закону, країна виходить з пріоритету норм міжнародного права над національним законодавством та дотримання рішень Європейського суду з прав людини. Важливими є те, що у Німеччині з метою запобігання випадкам порушення Конвенції в майбутньому, державні органи ФРН зобов'язані враховувати у роботі постанови Європейського суду з прав людини як щодо Німеччини, так і інших країн, оскільки практика Європейського суду з прав людини, згідно з позицією Федерального конституційного суду Німеччини має прецедентне значення. Примітні також праці Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів ФРН з аналізу діяльності Європейського суду з прав людини та перекладу рішень Європейського суду з прав людини німецькою мовою. У Франції спеціалізованих інститутів, які мають займатися виконанням Європейського суду з прав людини, також немає. Виконанні рішень Європейського суду з прав людини беруть участь різні органи державної влади: Міністерство юстиції, Генеральний прокурор при Касаційному суді, судові органи країни, органи прокуратури та інші правозастосовуючі органи влади.

У Польщі Конвенція та рішення Європейського суду з прав людини враховується у рішеннях насамперед Конституційного Трибуналу, Верховного Суду, а також судів вищої інстанції. Найважливіші рішення Європейського суду з прав людини перекладаються польською мовою та розміщуються на сайті Бюро інформації Ради Європи та Міністерства юстиції.

Порядок виконання рішень Європейського суду з прав людини в Чехії формалізований. Він визначений нормативно-правовими актами, що врегульовують діяльність офісу Уповноваженого представника країни в Європейському суді з прав людини, а також законами і актами, які визначають

компетенцію різних органів влади. Інституційно процес виконання рішень Європейського суду з прав людини забезпечується такими органами. Функцію інформування органів влади про рішення Європейського суду з прав людини виконує Представник держави в Європейському суді з прав людини при співпраці з Міністерством юстиції, що забезпечує роботу його офісу. Представник зобов'язаний повідомляти не тільки про рішення по скаргах стосовно Чехії, але і надавати інформацію про розвиток і застосування практики Європейського суду з прав людини в цілому.

Верховний Суд Великобританії в низці прецедентних рішень розвиває досить оригінальний підхід до підстав для виконання рішень Європейського суду з прав людини. Британський орган конституційного контролю досить оригінально обґрунтовує невиконання рішень Європейського суду з прав людини. Головною метою такого «опору» є не захист суверенітету, а розвиток конструктивного діалогу з Європейським судом, необхідного для подальшого розвитку європейського права.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та протоколи до неї, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, Рада Європи, механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини, контрольна функція, механізм державного управління, заходи загального характеру, імплементація практики Європейського суду з прав людини, додаткові заходи індивідуального характеру, права людини, основоположні свободи, суб'єкти державного управління.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Ihorivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Management and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, tel.: (050) 922-15-35, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: MANAGEMENT ASPECT

Abstract. The article analyzes the management aspect of the implementation of decisions of the European Court of Human Rights in Germany, France, Great Britain, Poland, and the Czech Republic. The author found out that in Germany, by formally granting the Convention on Human Rights the status of ordinary law, the country leaves the priority of the norms of international law over national legislation and compliance with the decisions of the European Court of Human Rights. It is important that in Germany, in order to prevent cases of violation of the Convention in the future, the state authorities of Germany are obliged to take into account the rulings of the European Court of Human Rights in their work, both with regard to

Germany and other countries, since the practice of the European Court of Human Rights, according to the position of the Federal Constitutional Court of Germany has a precedential value. Also noteworthy are the works of the Federal Ministry of Justice and Consumer Protection of the Federal Republic of Germany on the analysis of the activities of the European Court of Human Rights and the translation of the decisions of the European Court of Human Rights into German. In France, there are also no specialized institutes that should deal with the implementation of the European Court of Human Rights. The implementation of decisions of the European Court of Human Rights involves various state authorities: the Ministry of Justice, the Prosecutor General at the Court of Cassation, the country's judicial authorities, prosecutor's offices and other law-enforcement authorities.

In Poland, the Convention and the decisions of the European Court of Human Rights are taken into account in the decisions of the Constitutional Tribunal, the Supreme Court, and the higher courts. The most important decisions of the European Court of Human Rights are translated into Polish and posted on the website of the Information Bureau of the Council of Europe and the Ministry of Justice.

The procedure for implementing decisions of the European Court of Human Rights in the Czech Republic has been formalized. It is defined by normative legal acts that regulate the activities of the office of the authorized representative of the country at the European Court of Human Rights, as well as by laws and acts that determine the competence of various authorities. Institutionally, the process of implementing decisions of the European Court of Human Rights is ensured by the following bodies. The function of informing authorities about the decisions of the European Court of Human Rights is performed by the State Representative at the European Court of Human Rights in cooperation with the Ministry of Justice, which ensures the work of his office. The representative is obliged to report not only on decisions on complaints against the Czech Republic, but also to provide information on the development and application of the practice of the European Court of Human Rights in general.

The Supreme Court of Great Britain in a number of precedent decisions develops a rather original approach to the grounds for the implementation of decisions of the European Court of Human Rights. The British body of constitutional control is quite original in justifying non-implementation of decisions of the European Court of Human Rights. The main goal of such "resistance" is not the protection of sovereignty, but the development of a constructive dialogue with the European Court, which is necessary for the further development of European law.

Keywords: Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocols to it, European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights, Council of Europe, mechanism of implementation of decisions of the European Court of Human Rights, control function, mechanism of state administration, general measures nature, implementation of the practice of the European Court of Human Rights, additional

measures of an individual nature, human rights, fundamental freedoms, subjects of state administration.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини діє на підставі Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод та Протоколів до неї. У разі встановлення факту порушення, держава-відповідач зобов'язана відшкодувати іншій стороні компенсацію.

Україна, будучи однією з держав - учасниць Європейської конвенції про захист прав людини, пов'язана зобов'язаннями виконувати рішення Європейського суду з прав людини у справах, у яких вона є стороною. Іншими словами, рішення Європейського суду з прав людини, прийняті щодо України, є обов'язковими для її правової системи, а, отже, і для всіх органів державної влади.

Ефективність міжнародного права визначається реальними результатами, досягнутими під час застосування його норм. Для досягнення бажаних результатів держава вживає різних заходів правового та організаційного характеру. Незважаючи на те, що забезпечення та захист прав людини вже не входять до виняткової компетенції держави, однак залишається важливою і внутрішня компетенція держави, оскільки саме на державу покладено обов'язок реалізації прав і свобод громадян. Важливо не лише визнання та законодавче закріплення прав і свободи людини. Саме держава має створити такий державно-управлінський механізм для фактичної реалізації міжнародних стандартів прав і свободи людини, який повною мірою може виконати це завдання.

З метою виокремлення ефективних механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини для України, проаналізуємо міжнародний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Слід зазначити, що на сьогодні існують фрагментарні дослідження управлінського аспекту міжнародного досвіду виконання рішень Європейського суду з прав людини. Зазначену проблематику аналізую юристи, політології, громадські активісти та звертають увагу на неефективність сучасних механізмів державного управління щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини. Так, загальну характеристику процедури виконання рішень європейського суду з прав людини в Україні та закордоном, аналіз окремих питань виконання рішень Європейського суду з прав людини, міжнародний досвід та уроки для України щодо імплементації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проблеми невиконання рішень Європейського суду з прав людини аналізують: Л. Ануфрієв, Н. Блажівська, В. Ведькал, Б. Зимненко, Г. Зубенко, Г. Ігнатенко, Н. Камінська, В. Кононенко, К. Корнієнкова, У. Коруц, А. Левенець, О. Мілієнко, О. Пчеліна, О. Рабцевич, Н. Севостьянова, С. Федік та ін. Разом з тим, відсутні системні дослідження управлінського

аспекту міжнародного досвіду виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Метою статті є системний аналіз управлінського аспекту міжнародного досвіду виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Німеччина є однією з найрозвиненіших та найвпливовіших держав Євросоюзу. Тому не дивно, що ця держава входить у трійку держав-лідерів за якісними та кількісними показниками виконаних рішень Європейського суду з прав людини [1].

Важливо зазначити, що постанови Європейського суду з прав людини сприймаються німецькою правовою системою як «відображення змісту та рівня розвитку Конвенції та сприяють її тлумачення». Як пояснюють німецькі юристи, рішення Європейського суду з прав людини проти Німеччини мають для ФРН прямі правові наслідки, рішення ж, прийняті щодо інших держав – «орієнтовне значення» (Orientierungswirkung) [2].

За багаторічну історію Конвенції в Німеччині на всіх рівнях влади, насамперед у формі запитів депутатів Бундестагу та Бундесрату, під час роботи Федерального уряду та Федерального конституційного суду, неодноразово порушувалося питання про пріоритет норм міжнародного договору над внутрішнім законодавством у разі виникнення конфлікту між рішеннями Європейського суду з прав людини та законами ФРН. Крапки над «і» розставив Федеральний конституційний суд Німеччини у рішенні у справі Гергюлю від 14.10.2004 р. [3].

Варто зазначити, що взаємодія Федерального конституційного суду ФРН із Європейським судом з прав людини – дуже дієвий механізм для правової системи Німеччини як держави-учасниці Конвенції, що гармонізує національні механізми захисту прав людини відповідно до міжнародного стандарту. Конституційні суди – не тільки ФРН, а й інших держав-учасниць Конвенції – вирішують на внутрішньодержавному рівні ті ж самі завдання, що й Європейський суд з прав людини у масштабі Європи – забезпечують дотримання та захист прав людини. Ці інститути незалежні один від одного, однак, без їхньої активної взаємодії прогресу у вдосконаленні внутрішньодержавних правових та управлінських механізмів захисту прав та свобод людини могло б не відбутися.

Особливістю Німецького нормативного регулювання виконання рішень Європейського суду з прав людини є те, що попри увесь притаманний Німецькій правовій системі формалізм у них відсутній єдиний нормативний акт який би регулював процедуру виконання рішень, натомість на рівні законів та підзаконних актів детально виписана процедура виплати компенсацій. Важливим тут є те, що Федеральне міністерство фінансів, що здійснює компенсаційні виплати має право вилучити кошти витрачені на виплату компенсацій з бюджетів земель у випадку якщо порушення норм Конвенції було здійснено органами управління земель. Що в свою чергу дозволяє

підтримувати стабільність бюджету республіки, та у певній мірі є способом відповідальності органів земель за вчинені порушення [4, с. 61].

Стосовно ж заходів загального характеру, то у їх здійсненні Німеччині притаманна комплексність, та своєчасність. Реалізація заходів загального характеру чітко розподіляється в залежності від змісту заходу та компетенцією того чи іншого органу влади. Як вже зазначалось ФРН дуже успішно імплементує правові позиції Європейського суду з прав людини у національне законодавство, і не остання роль у цьому відводиться федеральним судам, до обов'язків яких входить тлумачення і застосування практики Європейського суду з прав людини при відправленні правосуддя, якщо остання не призводить до обмеження прав і свобод громадян гарантованих Федеральною Конституцією. Це забезпечує єдність позицій Європейського суду з прав людини та національних нормотворців та правозастосувачів у розумінні основоположних прав. Саме ця конвергенція гарантує дотримання конвенційних норм у ФРН [1].

Федеральний конституційний суд Німеччини вважає за необхідне забезпечення доступу всіх державних органів країни, а також громадян до текстів рішень Європейського суду з прав людини. Так, Уряд ФРН від імені Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів на регулярній основі перекладає та публікує в Інтернеті значні рішення Європейського суду з прав людини у справах, де відповідачем виступає не лише Німеччина, а й інші держави-учасниці Конвенції. Крім того, це міністерство щорічно готує аналіз практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень у справах проти розвинених країн.

Аналіз механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини в Німеччині, дає підстави зазначити, що досвід ФРН у цій галузі справді багатогранний може служити орієнтиром для держав, у яких досі щороку виявляються сотні порушень Європейської конвенції з прав людини. Надаючи формально Конвенції з прав людини статус звичайного закону, Німеччина проте виходить з пріоритету норм міжнародного права над національним законодавством та дотримання рішень Європейського суду з прав людини. Важливими є те, що у Німеччині з метою запобігання випадкам порушення Конвенції в майбутньому, державні органи ФРН зобов'язані враховувати у роботі постанови Європейського суду з прав людини як щодо Німеччини, так і інших країн, оскільки практика Європейського суду з прав людини, згідно з позицією Федерального конституційного суду Німеччини має прецедентне значення. Примітні також праці Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів ФРН з аналізу діяльності Європейського суду з прав людини та перекладу рішень Європейського суду з прав людини німецькою мовою.

У Франції порядок виконання рішення Європейського суду з прав людини слабо формалізований, крім процедури перегляду вироків у зв'язку з прийняттям рішення Європейського суду з прав людини. Спеціалізованих

інститутів, які мають займатися виконанням Європейського суду з прав людини, також немає. Незважаючи на це, у Франції склалася практика виконання рішень Європейського суду з прав людини. Це, зокрема, обумовлено високим статусом судових актів у національній системі країни. Судові рішення розглядаються як найважливіше джерело права, оскільки у них дається інтерпретація законів. Аналогічно рішення Європейського суду з прав людини розглядаються як джерела стандартів Європейської конвенції з прав людини [5].

Характеристика практики виконання рішень Європейського суду з прав людини, що склалася у Франції, обумовлена низкою факторів: високим статусом виконавчої влади, нерозвиненістю системи конституційного правосуддя за наявності розвиненої системи цивільних, кримінальних та адміністративних судів. Крім того, певний вплив на підхід до виконання рішень Європейського суду з прав людини визначено конституційним принципом верховенства міжнародного права [6].

У виконанні рішень Європейського суду з прав людини у Франції беруть участь різні органи державної влади, зокрема:

1) Функцію інформування органів влади щодо рішень Європейського суду з прав людини виконує Міністерство юстиції.

2) Виконання рішень щодо індивідуальних заходів врегульовано лише щодо перегляду вироків у кримінальних справах, щодо яких було винесено рішення Європейського суду з прав людини. У цьому випадку процедура перегляду може бути ініційована або самим засудженим (або його представниками чи спадкоємцями), або органами влади (Міністром юстиції або Генеральним прокурором при Касаційному суді). Перегляд справи здійснюється комісією із 5 суддів Касаційного суду.

3) Франція прагне виконувати рішення Європейського суду з прав людини не через зміни законів, а через удосконалення правозастосовчої практики щодо конкретних категорій справ, а також через використання принципів та стандартів, закладених у Європейській конвенції з прав людини та рішення Європейського суду з прав людини (наприклад, принцип пропорційності обмеження прав і свобод людини, принцип якості закону та ін.). Таким чином, основну роль у виконанні рішень Європейського суду з прав людини щодо заходів загального характеру відіграють судові органи країни, органи прокуратури та інші правозастосовуючі органи влади. Координацію діяльності цих органів здійснює Міністерство юстиції [5; 6].

4) Функція контролю над виконанням рішень Європейського суду з прав людини інституційно не забезпечена [5].

Конституційний трибунал Польщі має відповідну компетенцію й повноваження, аби тлумачити кожне індивідуальне чи «пілотне» рішення Європейського суду з прав людини крізь призму національного права. Це дозволяє стверджувати, що реалізація рішень Європейського суду з прав

людини у Польщі має прерогативу у порівнянні з внутрішніми приписами нормативно-правових актів, через що останні регулярно переглядаються на наявність колізій і прогалин, особливо в контексті захисту прав та свобод людини і громадянина [7].

Слід зауважити, що загалом питанню якості й ефективності механізмів реалізації рішень Європейського суду з прав людини в судочинстві у Польщі приділяється колосальна увага. Одним із аргументів цьому також слугує те, що Польща є однією з перших держав-ініціаторів спеціальної резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ). Приміром, 30 вересня 2015 року депутатами ПАРЄ було ухвалено резолюцію «Виконання рішень Європейського суду з прав людини». Основу резолюції становила доповідь щодо наявності структурних проблем в юридичних системах певних країн, які стають передумовами для великої кількості подібних позовів. Серед таких країн – Польща, Туреччина, Румунія, Франція [8, с. 373].

На підставі аналізу діяльності судів загальної юрисдикції можна сформулювати висновок, що Конвенція та рішення Європейського суду з прав людини враховується у рішеннях насамперед Конституційного Трибуналу, Верховного Суду, а також судів вищої інстанції.

У деяких сферах права Страсбурзькі стандарти міцно проникли у рішення судів і дуже часто є основою прийняття рішень. Це стосується, наприклад, справ про захист особистих даних, в яких стандарти, що виникають зі статті 10 Конвенції мають особливе значення [9].

Водночас, найважливіші рішення Європейського суду з прав людини перекладаються польською мовою та розміщуються на сайті Бюро інформації Ради Європи та Міністерства юстиції [9].

Порядок виконання рішень Європейського суду з прав людини в Чехії формалізований. Він визначений нормативно-правовими актами, що врегульовують діяльність офісу Уповноваженого представника країни в Європейському суді з прав людини, а також законами і актами, які визначають компетенцію різних органів влади. Інституційно процес виконання рішень Європейського суду з прав людини забезпечується такими органами. Функцію інформування органів влади про рішення Європейського суду з прав людини виконує Представник держави в Європейському суді з прав людини при співпраці з Міністерством юстиції [10], що забезпечує роботу його офісу. Представник зобов'язаний повідомляти не тільки про рішення по скаргах стосовно Чехії, але і надавати інформацію про розвиток і застосування практики Європейського суду з прав людини в цілому [4].

Функція виплати компенсації покладена на Міністерство фінансів. Компенсація виплачується із резервних фондів. Виконання заходів індивідуального характеру зумовлюється специфікою побудови судової системи Чеської Республіки, в якій значну роль відіграє Конституційний Суд. Він уповноважений розглядати питання не тільки про конституційність

законів, але і скарги на порушення прав і свобод людини, що зумовлені рішеннями і діями органів влади. З цієї причини Конституційний Суд є інстанцією, яку необхідно пройти перед зверненням до Європейського суду з прав людини [11].

У Великій Британії з прийняттям Акту про права людини в жовтні 2000 року, частина прав, визначених у Конвенції знайшла своє застосування у судах англійського права. Прийняття такого акту було зумовлене перш за все необхідністю надати жителям право самостійно звертатись до відповідних судових інституцій [12].

У справі *Leeds City Council v. Price and others* (2005) Апеляційний суд дійшов висновку, що при прийнятті рішення він має керуватися прецедентом Палати Лордів, а не прецедентом Європейського Суду [13]. Таке рішення суду по справі створило прецедент в англійському праві щодо пріоритетності застосування рішень, прийнятих в судах загального права над прецедентною практикою Європейського суду з прав людини. Окрім цього, у рішенні підкреслюється, що національні суди не повинні без вагомої причини позбавляти чи послабляти вплив прецедентної практики Європейського суду.

Зважаючи на такий характер застосувань норм міжнародного європейського права, у національних системах країн Співдружності існують певні суперечності щодо застосування норм тих джерел права, які імплементовані в національне законодавство. З метою уникнення колізійності у рішеннях Європейського суду з прав людини, Верховного суду Великої Британії та Палати Лордів щодо відносин у сфері прав людини, у 1998 році було прийнято Акт про права людини. Відповідно до цього документу суд або трибунал, який розглядає справи про права людини повинен брати до уваги рішення Європейського суду з прав людини. Лорд-канцлер, який був відповідальним за прийняття Акту про права людини, у своїй промові заявив, що Верховний суд має виконувати свій конституційний обов'язок і відхиляти ті рішення Європейського суду, які він вважає нікчемними, водночас, суд повинен утримуватися від прийняття рішень на свій розсуд [12].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що в кожній країні, яка приєдналася до виконання Конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини, сформовані власні механізми державного управління забезпечення реалізації даних міжнародних документів. Водночас, у кожній країні є відповідальна особа (в більшості випадків) Міністерство юстиції, яке не лише слідкує за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, а й інформаційно популяризує важливі рішення Європейського суду. Важливими є те, що у країнах ЄС формується аналіз діяльності Європейського суду з прав людини не лише тих рішень, які стосуються власної країни, а й інших країн, з метою надання широкого розголосу питань, які розглядає Європейський суд, а також здійснюється переклад рішень Європейського суду з прав людини мовою своєї країни.

У перспективі подальших розвідок передбачається проаналізувати сучасні засади формування інституту Представників держав Європейського Союзу в Європейському суді з прав людини.

Література:

1. Асірян С.Р., Милоненко Ю.В. Проблеми виконання рішень еспл в Україні та шляхи їх подолання на прикладі Федеративної Республіки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 63. С. 307-311.
2. Федеральний конституційний суд ФРН. Рішення від 26.03.1987 у справі № 2 BvR 589/79. URL: <https://openjur.de/u/179041.htm>
3. Федеральний конституційний суд ФРН. Рішення від 14.10.2004 у справі № 2 BvR 1481/04-Rn. (1-73). URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2004/10/rs2_0041014_2bvr148104.html.
4. Завгородній В. А. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського Суду з прав людини (на прикладі деяких країн Європейського Союзу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 57-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_1_9.
5. Исполнение решений Европейского Суда по правам человека (ЕСПЧ) во Франции. URL: <https://publicverdict.org/topics/eurocourt/7741.html>
6. Коротеєв К. Исполнение решений Европейского Суда по правам человека во Франции. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2009. № 1 (68). С. 83–97.
7. Ліпська І.В. Поняття європейського судового простору та його впровадження на прикладі Польщі. *Science and Law*. № 3. Р. 25–30.
8. Здебська А., Мороз І. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в різних державах. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 371–374.
9. Загребельна Н. Механізм реалізації рішень європейського суду з прав людини в судочинстві України та Польщі: порівняльно-правовий аспект. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/246/6935/14441-1?inline=1>
10. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції Чеської Республіки. URL: <http://portal.justice.cz/Justice2/Uvod/uvod.aspx>.
11. Судебная система в Чехии (текст доклада заместителя председателя Совета Судей в ЧР) URL: <http://euro-advocate.com/2011-06-28-08-18-49.html>.
12. Чорній А.Л. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент у Великій Британії. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/10april2015/08.pdf>
13. Judgments – Kay and others and another (FC) (Appellants) v. London Borough of Lambeth and others (Respondents) Leeds City Council (Respondents) v. Price and others and others (FC) (Appellants). URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldjudgmt>

References:

1. Asirian, S.R. & Mylonenko, Yu.V. (2021). Problemy vykonannya rishen yespl v ukraini ta shliakhy yikh podolannya na prykladi Federatyvnoi Respubliky [Problems of the implementation of decisions of the European Parliament in Ukraine and ways to overcome them on the example of the Federal Republic]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The RIGHT series*, 63, (307-311) [in Ukrainian].
2. Federalnyi konstytutsiinyi sud FRN. Rishennia vid 26.03.1987 u spravi № 2 BvR 589/79 [The Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany. Decision of March 26, 1987 in case No. 2 BvR 589/79]. Retrieved from <https://openjur.de/u/179041.htm> [in Ukrainian]

3. Federalnyi konstytutsiynyi sud FRN. Rishennia vid 14.10.2004 u spravi № 2 BvR 1481/04-Rn. [The Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany. Decision dated 14.10.2004 in case No. 2 BvR 1481/04-Rn.]. Retrieved from https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2004/10/rs2_0041014_2bvr148104.html. [in Ukrainian]
4. Zavhorodnii, V. A. (2013). Zarubizhnyi dosvid vykonannia rishen Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny (na prykladi deiakykh krain Yevropeiskoho Soiuzu) [Foreign experience of implementing decisions of the European Court of Human Rights (on the example of some countries of the European Union)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, (57-64). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_1_9. [in Ukrainian]
5. Yspolnenye reshenyi Evropeiskoho Suda po pravam cheloveka (ESPCh) vo Frantsyy [Implementation of decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) in France]. Retrieved from <https://publicverdict.org/topics/eurocourt/7741.html> [in Russian].
6. Koroteev, K. (2009). Yspolnenye reshenyi Evropeiskoho Suda po pravam cheloveka vo Frantsyy [Implementation of decisions of the European Court of Human Rights in France]. *Sravnitel'noe konstytutsyonnoe obozrenye - Comparative constitutional review*, 1 (68), (83–97) [in Russian].
7. Lipska, I.V. (2014). Poniattia yevropeiskoho sudovoho prostoru ta yoho vprovadzhennia na prykladi Polshchi [he concept of the European judicial space and its implementation on the example of Poland]. *Science and Law*, 3, (25–30) [in Ukrainian].
8. Zdebska, A. & Moroz, I. (2020). Vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v riznykh derzhavakh [Implementation of decisions of the European Court of Human Rights in different states]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, (4), (371–374) [in Ukrainian].
9. Zahrebelna, N. Mekhanizm realizatsii rishen yevropeiskoho sudu z prav liudyny v sudochynstvi Ukrainy ta Polshchi: porivnialno-pravovy aspekt [The mechanism of implementation of decisions of the European Court of Human Rights in the judiciary of Ukraine and Poland: a comparative legal aspect.]. Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/246/6935/14441-1?inline=1> [in Ukrainian].
10. Ofitsiynyi veb-sait Ministerstva yustytzii Cheskoj Respubliky [Official website of the Ministry of Justice of the Czech Republic]. Retrieved from <http://portal.justice.cz/Justice2/Uvod/uvod.aspx>. [in Ukrainian].
11. Sudebnaia sistema v Chekhyi (tekst doklada zamestytelia predsedatel'ia Soveta Sudei v ChR) [Judicial system in the Czech Republic (text of the report of the Deputy Chairman of the Council of Judges in the Czech Republic)]. Retrieved from <http://euro-advocate.com/2011-06-28-08-18-49.html>. [in Russian].
12. Chornii, A.L. (2015). Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak perekonlyvyi pretsedent u Velykii Brytanii [The decision of the European Court of Human Rights as a convincing precedent in Great Britain]. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/10april2015/08.pdf> [in Ukrainian]
13. Judgments – Kay and others and another (FC) (Appellants) v. London Borough of Lambeth and others (Respondents) Leeds City Council (Respondents) v. Price and others and others (FC) (Appellants). Retrieved from <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldjudgmt> [in English].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-150-161](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-150-161)

Попроцький Олександр Павлович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-9221-1336>

Усата Анна Анатоліївна аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-2220-3760>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті проаналізовані наукові підходи до проблеми реалізації стратегії у системі державного управління. Зазначено, що система стратегічного управління – це система управління, що базується на розробці й реалізації програми досягнення поставленої мети з урахуванням наявних в організації ресурсів і рамках прийнятих організацією політик. При цьому мається на увазі, що реалізація програми постійно контролюється і, в разі необхідності, вживаються необхідні запобіжні та коригувальні заходи, навіть коригується сама стратегія. В основу кожної стратегії покладена чітко сформульована стратегічна ідея – досить чітке та лаконічне формулювання сутності та кінцевої мети управлінського проекту. Наступною складовою реалізації стратегій у системі державного управління є стратегічна мета (ціль) – підпорядкований стратегічній ідеї ключовий орієнтир розвитку проекту в коротко- чи довгостроковому періоді, відповідно до якого розробляється стратегія і формуються тактичні заходи щодо її реалізації.

Для виконання комплексу завдань у процесі реалізації стратегії важливим є оптимальне використання стратегічних ресурсів. Стратегічний ресурс – це кількісний та якісний вимір наявних можливостей реалізації стратегії на певному етапі.

Кожен з етапів реалізації стратегії здійснюється згідно з розробленим планом. План – це чітко сформульоване та структуроване узагальнення цілей та завдань на кожному з етапів реалізації стратегії, а також засобів їх досягнення, що коригується залежно від змін зовнішнього і внутрішнього середовища. Стратегічний результат як складову стратегічного управління за критеріями досягнення і можна класифікувати на такі види: досягнутий; частково досягнутий; недосягнутий; трансформований результат. Складовою стратегічного управління є стратегічне планування, яке полягає у формуванні

відповідей на найважливіші питання, що виникають на різних етапах реалізації стратегії із залученням інформаційного ресурсу. Трансформація стратегії може бути плановою, яка полягає у переході стратегії на новий рівень відповідно до вимог часу або ж ситуативною, коли вимоги щодо трансформації стратегії висуває неочікувана докорінна зміна ситуації в навколишньому середовищі.

Ключові слова: державне управління, стратегія, стратегічне управління, стратегічні цілі, стратегічна стійкість, ефективність.

Poprotskyy Oleksandr Pavlovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/ID:0000-0002-9221-1336>

Usata Anna Anatolyivna Graduate student of the Department of Public Management and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-2220-3760>

THEORETICAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF STRATEGIES IN THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. The article analyzes scientific approaches to the problem of strategy implementation in the state administration system. The author states that the strategic management system is a management system based on the development and implementation of a program to achieve the set goal, taking into account the resources available in the organization and the policies adopted by the organization. This means that the implementation of the program is constantly monitored and, if necessary, the necessary preventive and corrective measures are taken, even the strategy itself is adjusted. Each strategy is based on a clearly formulated strategic idea - a rather clear and concise formulation of the essence and ultimate goal of the management project. The next component of the implementation of strategies in the state administration system is the strategic goal (goal) - subordinate to the strategic idea, the key reference point for the development of the project in the short- or long-term period, according to which the strategy is developed and tactical measures for its implementation are formed.

Optimum use of strategic resources is important for the performance of a set of tasks in the process of strategy implementation. A strategic resource is a quantitative and qualitative measure of the available opportunities for strategy implementation at a certain stage.

Each of the stages of strategy implementation is carried out according to the developed plan. A plan is a clearly formulated and structured summary of goals and objectives at each stage of strategy implementation, as well as the means of

achieving them, which is adjusted depending on changes in the external and internal environment. The strategic result as a component of strategic management according to achievement criteria can be classified into the following types: achieved; partially achieved; unattainable; transformed result. A component of strategic management is strategic planning, which consists in forming answers to the most important questions that arise at various stages of strategy implementation with the involvement of information resources. The strategy transformation can be planned, which consists in the transition of the strategy to a new level in accordance with the requirements of the time, or situational, when the requirements for the transformation of the strategy are put forward by an unexpected fundamental change in the situation in the environment.

Keywords: public administration, strategy, strategic management, strategic goals, strategic sustainability, efficiency.

Постановка проблеми. Сучасний стан українського суспільства, інституційних та організаційних основ управлінської діяльності, рівня та якості кадрового потенціалу свідчить про нагальну необхідність у розробці та реалізації інноваційної стратегії у системі державного управління як елементів взаємодоповнюючих управлінських прийомів та методів, властивих сучасному типу соціальних відносин, директивному та адміністративним способом управлінського впливу. Об'єктивна необхідність в обґрунтуванні інноваційної стратегії у системі державного управління, формуванні нових та модернізації чинних інститутів державного управління обумовлено тим, що існуюча система державного управління не здатна результативно реагувати на глобальні зміни та своєчасно зрозуміти процеси, що відбуваються, а також правильно оцінити перспективи розвитку.

Тому виникла об'єктивна необхідність у вивченні проблеми реалізації стратегій у системі державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні підсистеми й аспекти функціонування системи стратегій у системі державного управління, стратегічного забезпечення, реалізації інноваційних стратегій аналізували: В. Бодров, В. Вакуленко, Т. Василевська, В. Воротін, В. Голубь, Л. Гонюкова, О. Дацій, В. Козаков, М. Кравченко, О. Лебединська, Е. Лібанова, В. Мамонова, Н. Олійник, І. Розпутенко, Є. Ромат, А. Семенченко, А. Сіцинський, В. Скуратівський, І. Солоненко, І. Хожило, Н. Ярош та ін.

Метою статті є системний аналіз проблеми реалізації стратегій у системі державного управління.

Виклад основного матеріалу. Стратегічний процес включає всі етапи розробки стратегії, формулювання ідеї, визначення інтересів, завдань, ресурсів стратегії, її інкрементальної реалізації та ситуативного коригування, крім того, етапи становлення і розвитку (управління, виробництво, просування).

Система стратегічного управління – це система управління, що базується на розробці й реалізації програми досягнення поставленої мети з урахуванням наявних в організації ресурсів і рамках прийнятих організацією політик. При цьому мається на увазі, що реалізація програми постійно контролюється і, в разі необхідності, вживаються необхідні запобіжні та коригувальні заходи, навіть коригується сама стратегія.

Важливою, навіть невід’ємною складовою стратегії є тактика. Тактика є ключовим інструментом реалізації стратегії і підпорядкована головній меті стратегії. Згідно з ученням відомого китайського стратега та мислителя Сунь-Дзи, стратегія є мистецтвом ведення війни, а тактика – мистецтвом ведення бою [1]. Проте, на думку В. Чугреєва, стратегія і тактика взаємозалежні. Вибір стратегії визначає успіх чи невдачу всієї справи. Разом з тим сама по собі стратегія існувати не може. До того ж без конкретних дій, якими є тактика, стратегія є відірваною від життя абстракцією [2]. Щодо відмінності стратегії від тактики можна зазначити, що вони перебувають у підлеглих відносинах. До того ж сама по собі тактика може бути стратегією для тих тактик, які їй підпорядковані.

В основу кожної стратегії покладена чітко сформульована стратегічна ідея – досить чітке та лаконічне формулювання сутності та кінцевої мети управлінського проекту. Стратегічна ідея повинна мати такі характеристики, як простота формулювання, коли в одному висловленні відображається все основне, що вкладено у зміст ідеї та її сутність; зрозумілість (доступність), коли викладення ідеї зрозумілою усім учасникам стратегічного процесу мовою, має логічне пояснення та спирається на важливу і загальнодоступну стратегічну інформацію; прогресивність, що полягає в унікальності та новизні підходів щодо виконання основних, сутнісних вимог усієї стратегії або ж її проміжного стану; спонукання до дії (мотивація), що виражається у створенні на основі наявної інформації про кожного учасника процесу реалізації стратегії певних захоплень та мотивів реалізації ідеї, а також досягнення результатів стратегії; поліфункціональність, що виражається в багатовекторності використання досягнень, які закладено у сутність стратегічної ідеї, що сприяє глибшому розумінню та залученню до проекту більшої, різноманітнішої аудиторії учасників стратегічних процесів; перспективність, згідно з якою реалізація стратегії є запорукою подальшого розвитку організації, галузі та суспільства; гнучкість, що визначається можливістю розвитку ідеї у нових стратегічних ініціативах поза існуючою стратегією після її реалізації.

Умовно можна здійснити таку типологізацію стратегічних ідей: генеральна – ідея, яка покладена в основу стратегії та дотримання якої припиняється після досягнення стратегічної мети; експериментальна ідея має дещо нижчий рівень та застосовується на проміжних етапах при здійсненні нововведень, ситуативних коригувань стратегічних планів, дотримання якої

відбувається в обмежений для неї час; альтернативна ідея виникає після глибинних коригувань генеральної ідеї, коли реалізація стратегії наражається на загрозу зриву та потребує зміни сутності чи вектору всієї стратегії або окремого її етапу. Оскільки ідея – це одна із форм пізнання, яка відображає зв'язки, закономірності дійсності і спрямована на її перетворення [3], то запорукою формування базованої на результатах перетворення та розвитку знань генеральної ідеї є достовірна інформація, на основі якої і формуються відповідні знання.

Реалізація будь-яких ініціатив тісно пов'язана з інтересами їх суб'єктів. Інтереси – це те, що пов'язує між собою членів громадянського суспільства [4]. У стратегічному державному управлінні найчастіше трапляються спільні інтереси суб'єктів, оскільки стратегія, враховуючи її досить широку спрямованість охоплює інтереси багатьох представників об'єкта реалізації стратегії. Наприклад, спільні стратегічні інтереси суспільного розвитку можуть полягати в забезпеченні стабільності в державі на основі синергії розвитку різних галузей економіки, наданні високоефективної допомоги різним групам і верствам громадянського суспільства, усуненні всіх видів дискримінації, враховування інтересів кожного індивіда тощо. Залежно від рівня стратегії спільні інтереси можуть бути як загальнодержавними, так і міжнародними. «Інтересами на міжнародному рівні, – зазначає Дж. Модельскі, – є вимоги, побажання, і прагнення, які стосуються поведінки інших держав і впливають на політиків» [5].

Колегіальні/корпоративні інтереси – це інтереси, які стосуються окремих соціальних груп, таких, як науковці окремого проекту, працівники однієї галузі, окремих груп суспільства, пов'язаних спільними захопленнями, уподобаннями чи думками.

Індивідуальні інтереси є інтересами нижчого рівня – кожен суб'єкт реалізації стратегії окремо від спільних інтересів може мати індивідуальні інтереси, такі, які стосуються індивіда персонально. Таким інтересом може стати інтерес, пов'язаний з поліпшенням умов праці та її справедливої оплати, зниження рівня відповідальності, можливість самовираження чи самореалізації в професійній чи суспільній діяльності, підвищення соціального статусу тощо.

Соціальна група, як її визначають А. М. Михненко та Н. О. Щур – це сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, професії, діяльності та ін. Люди перебувають у соціальних групах у стані постійної взаємозалежності. Члени однієї соціальної групи мають спільні норми і загальні цілі. Функції соціальних груп неоднакові. Індивіди беруть участь у багатьох групах. Усі групи чинять тиск на своїх членів, щоб змусити їх відповідати нормам групи. Розрізняють постійні, тимчасові і випадкові групи; вільні і обов'язкові групи; формальні й неформальні робочі групи. Соціальні групи характеризуються стійкістю та стабільністю, високим ступенем однорідності, згуртованості [6].

Інтереси, як зазначають автори одного з дослідницьких та освітніх політологічних проектів, – це особливі стимули діяльності, які виражають певні потреби і цілі людей, а також їх груп. Саме інтереси – особисті та громадські – стають причиною індивідуальних і колективних політичних акцій [7]. Політична активність – сукупність окремих дій, акцій (лат. actio – діяльність, виконання) та інтеракцій, тобто взаємодій індивідів у політиці, спрямованих на досягнення якої-небудь мети [7, с. 25].

Усі типи інтересів можуть мати два підвиди: приховані та оголошені. Приховані інтереси, як правило, не декларуються та не поширюються, вони часто задовольняються за рахунок інтересів інших суб'єктів або ж повністю суперечать таким інтересам. На відміну від прихованих, оголошені інтереси висвітлюються без особливих приховувань, хоча вони теж можуть суперечити інтересам інших суб'єктів, проте несуть у собі менше негативного змісту порівняно із прихованими.

Разом з поділом праці виникла суперечність між інтересом окремого індивіда чи окремої родини із загальним інтересом усіх індивідів, які перебувають у спілкуванні між собою [4, с. 134].

Інтерес як усвідомлення потреби, на думку А. М. Гендіна, може виступати в різних конкретних формах залежно від характеру відображеної потреби, природи суб'єкта інтересу і рівня розвитку суб'єкта. Інтерес особистості із субстанціонального погляду є складним духовним утворенням, на нижніх поверхах структури якого розміщені підсвідомі елементи психіки (потягу, бажання), а на верхніх – усвідомлене тією чи іншою мірою і завжди емоційно забарвлене ставлення суб'єкта до об'єкта потреби, спрямованість на нього думки, почуттів, волі [8]. Інтереси, а також потреби у всіх їх проявах та формах можливо виразити у вигляді текстової або іншого виду інформації, що в черговий раз акцентує увагу на її високій функціональній цінності значущості у процесі управління всіх рівнів.

Наступною складовою реалізації стратегій у системі державного управління є стратегічна мета (ціль) – підпорядкований стратегічній ідеї ключовий орієнтир розвитку проекту в коротко- чи довгостроковому періоді, відповідно до якого розробляється стратегія і формуються тактичні заходи щодо її реалізації.

Стратегічні цілі є дієвим засобом, який сприяє підвищенню ефективності діяльності та розвитку організації в довгостроковій перспективі, можливості координації і контролю її розвитку, а також виступає основою для прийняття усіх управлінських рішень на всіх етапах реалізації стратегії.

Ціль-ідеал трактується як певний образ бажаного стану, який буде досягнуто в процесі реалізації як самої стратегії, так і її певного етапу. Такий образ виникає у суб'єкта реалізації стратегії як передбачення результатів його діяльності, спрямованої на здійснення певних змін, що настануть у постстратегічний період.

Проміжна ціль – проміжний етап реалізації стратегії, певний стан, якого досягають, перш ніж буде досягнута головна стратегічна ціль. Часто проміжні цілі ставляться як для вирішення певних завдань на кожному етапі реалізації стратегії, так і для вирішення низки спеціальних, ситуативних завдань, які виникають у процесі досягнення кінцевої мети. Саме вирішення цих завдань і трактується як проміжні цілі.

Пріоритетна ціль, або ціль-пріоритет – це та ціль, яка має безумовні переваги та заради досягнення якої актори стратегічного управління під час вибору можуть відмовитися від досягнення інших цілей.

Другорядна ціль – це така ціль, яка може бути досягнута, коли на її досягнення витрачається ресурс, який не впливає на досягнення цілі пріоритету. Заслугує на увагу думка Г. Г. Почепцова, який зазначає, що “по суті, стратегія являє собою роботу з пріоритетами і засобами з їх досягнення. Відбираючи ті чи інші пріоритети, ми одночасно відмовляємося від іншого набору цілей, переводячи їх на рівень маргінальних позицій. Стратегія фільтрує всі можливі цілі, підрозділяючи їх головні і другорядні” [9]. Визначення рівня пріоритетів можливе за умови володіння актуальною інформацією стосовно вимог та потреб середовища, в якому відбувається реалізація стратегії.

Кінцевою є ціль, досягнення якої передбачає закінчення процесу реалізації стратегії.

Для цілі будь-якого рівня важливо мати такі характеристики, як чіткість, векторність, підпорядкованість ідеї, досяжність, вимірюваність, однозначність, еластичність, взаємодоповнюваність (за умови наявності низки цілей).

Для реалізації довгострокової стратегічної мети, – зазначає М. А. Хрустальов, – однієї операції недостатньо, потрібна їх сукупність, точніше, система стратегічних операцій, яку і називають стратегією. Залежно від величини просторової сфери цілепокладання вона може бути локальною, регіональною, континентальною і глобальною [10, с. 72].

Досягнення будь-якої цілі можливе за умови виконання спеціально розроблених під неї завдання. Якщо ціль відповідає на запитання, що необхідно зробити, чого досягти, то завдання відповідає на запитання як/яким чином цього досягти. Інакше кажучи, завдання – це проблемна ситуація, перешкода яку слід подолати для досягнення цілі.

Дерево цілей держави, як зазначають В. Бакуменко та Д. Дзвінчук – це класична ієрархія цілей держави, отримана внаслідок їх структуризації, яка унаочнює взаємозв'язок багатьох цілей різного рівня (державного, регіонального, місцевого), масштабності (стратегічні; тактичні; оперативні) та змісту (соціальні, політичні, економічні, духовні, екологічні тощо), їх узгодження для досягнення якісних змін у певному напрямі. Структуризація цілей базується на принципі декомпозиції (поділу на складові частини).

Формуючи дерево цілей, необхідно виконати такі дії: сформулювати сукупність можливих альтернативних цілей держави; провести їх аналіз; здійснити якісний, а по можливості – й кількісний опис цілей; вилучити на всіх рівнях структуризації малоефективні та не забезпечені достатніми ресурсами цілі; встановити термін реалізації цілей; визначити їх пріоритети. Цілі держави є продуктом діяльності політичної системи, певним чином будучи суб'єктивним відображенням об'єктивного. Зміст і цілі держави полягають у тому, щоб сприяти матеріальному й духовному розвитку народу. Внутрішній стан суспільства та притаманні йому проблеми є об'єктивним та актуальним джерелом формування цілей державного управління [11]. Чіткість формулювання цілі та визначення вимірного показника ефективності її досягнення забезпечують єдине трактування цілі всіма учасниками стратегічного процесу та розуміння способу оцінки результативності в процесі її досягнення. Важливим моментом також є інформаційна взаємодія всіх учасників процесу реалізації стратегії для уникнення викривлення розуміння кінцевої цілі, яке можливе під час стороннього інформаційного впливу та впливу середовища.

Чіткість як важливу характеристику формулювання завдань вдало описав Л. М. Фрідман, адже завданням називається вимога визначити (довести наявність, встановити, знайти і т. ін.) якісь характеристики деякого об'єкта, якщо відомі його інші характеристики. ... Завдання має являти собою пов'язану систему умов і вимог. Завдання можна називати чітко визначеним, якщо існує ефективний метод, за допомогою якого можна встановити, чи можна здійснити вимогу завдання щодо кожного із запропонованих рішень чи не можна. Якщо ж такий ефективний метод невідомий або його не можна побудувати, то можна стверджувати, що завдання нечітко визначене або недостатньо визначене [12, с. 21, 47, 51].

Для виконання комплексу завдань у процесі реалізації стратегії важливим є оптимальне використання стратегічних ресурсів. Стратегічний ресурс – це кількісний та якісний вимір наявних можливостей реалізації стратегії на певному етапі. Часто наявність та вміння правильно використовувати ресурси є конкурентною перевагою суб'єкта реалізації стратегії. За класифікацією стратегічні ресурси можна поділити на так види:

- матеріальні – наявні засоби та предмети праці, які перебувають у розпорядженні для реалізації стратегії;
- людські – кількісно-якісний показник наявності певної кількості учасників стратегічного процесу, а також можливість використання їх фізичного та інтелектуального потенціалу для досягнення стратегічних цілей;
- інформаційні – наявність необхідної та вичерпної інформації, використання якої пом'якшує стан невизначеності під час прийняття управлінських рішень та істотно впливає на весь процес реалізації стратегії;
- інтелектуальні – відновлюваний та примножувальний потенціал, який є першопричиною підвищення ефективності використання всіх інших

видів стратегічних ресурсів шляхом його наукового та практичного вдосконалення;

- організаційні – системи планування, обліку, звітності, контролю, а також неформальні зв'язки в організації.

Управління ресурсами суб'єкта реалізації стратегії полягає в оптимізації співвідношення ресурсів з погляду їх обсягу, розташування, часу доступності, а також періоду їх взаємодії.

Кожен з етапів реалізації стратегії здійснюється згідно з розробленим планом. План – це чітко сформульоване та структуроване узагальнення цілей та завдань на кожному з етапів реалізації стратегії, а також засобів їх досягнення, що коригується залежно від змін зовнішнього і внутрішнього середовища.

Стратегічний результат як складову стратегічного управління за критеріями досягнення і можна класифікувати на такі види:

- Досягнутий – результат який більшою мірою відповідає поставленим цілям чи завданням та не потребує будь-яких дій для його вдосконалення.

- Частково досягнутий – відповідність результату не повною мірою відповідає поставленим цілям чи завданням стратегії та може потребувати вжиття заходів щодо його повного досягнення.

- Недосягнутий – результат повністю відрізняється від запланованого.

- Трансформований результат – має стан досягнутого, проте його характеристики відрізняються від поставленої цілі та завдання через вплив на процес досягнення певних чинників або ж унаслідок зміни цілей та завдань відповідно до вимог зовнішнього середовища.

Трансформація стратегії може бути плановою, яка полягає у переході стратегії на новий рівень відповідно до вимог часу або ж ситуативною, коли вимоги щодо трансформації стратегії висуває неочікувана докорінна зміна ситуації в навколишньому середовищі.

Стратегічна стійкість об'єкта реалізації стратегії характеризує наявність такої стратегії його розвитку, яка б відповідала її навколишньому середовищу та його потребам, могла б легко адаптуватися до такого середовища змін та вимог, тобто у так званих у ідеальних умовах. Проте часто вимоги часу та зовнішнього середовища змушують вживати заходів щодо трансформації загальної стратегії відповідно до ситуативних умов, яка включає перегляд і відповідну зміну окремих елементів стратегії або ж вжиття більш радикальних заходів щодо її трансформації, яка передбачає зміну більшості елементів стратегії або ж її повну перебудову відповідно до ситуації.

Державна політика та управління може також забезпечувати або колективні (неподільні), або приватні (подільні) блага. Природа колективних благ така, що вони не можуть бути надані лише одній особі, тобто, якщо їх

одержує один індивід, то обов'язково отримують і всі. Приватні блага, навпаки, можуть бути поділені на частини і придбані окремими особами на ринку або надані урядом певним бенефіціаріям [13, с. 78 – 79].

Державна політика відображає відносно стабільну, організовану й цілеспрямовану діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювану ними безпосередньо щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства. Державна політика розглядається передусім як неперервний потік розвитку суспільства, скоординований державними інститутами в певному напрямі, а не процес, що хаотично впливає й раптово закінчується [14, с. 82, 130].

Під стратегією органу державної влади розуміють сукупність усіх спланованих тактичних заходів і способів їх здійснення, які формують структуру стратегії та системність підходів, пов'язаних з діяльністю органу чи окремого його підрозділу, спрямованих на покращання результатів його діяльності. Очолює ієрархічну структуру генеральний рівень державної стратегії, яка визначає ключові завдання та напрями розвитку органу державної влади, а також пропозиції щодо його розвитку і те, якою мірою ці пропозиції будуть відповідати завданню стосовно покращання результатів діяльності органу та виділені ресурси на їх досягнення.

Головна ідея системного підходу, на думку І. А. Василенка, полягає у визнанні взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем і всієї системи державного адміністрування із зовнішнім середовищем, тобто із суспільством у цілому. Це дає можливість розглядати взаємозв'язки в системі адміністративно-державного управління і між системою та суспільством як єдине ціле. Такий підхід означає, що стратегія державного адміністрування не може бути об'єктом точного прогнозування і планування, оскільки суспільство постійно розвивається і змінюється. Разом з тим цей підхід передбачає акцентування уваги на розробці стратегічного управління, що встановлює загальні цілі та способи поведінки адміністративно-державного управління в цілому [15].

Необхідно враховувати таку важливу складову стратегічного управління, як орієнтація на перспективу, а саме визначити стан організації в майбутньому, сформулювати проміжні цілі, визначити інтереси об'єктів стратегічного управління та способи їх задоволення.

Інтерес як усвідомлення потреби може виступати в різних конкретних формах залежно від характеру відображеної потреби, природи суб'єкта інтересу і рівня розвитку суб'єкта, – вважає А. М. Гендін. Інтерес особистості із субстанціонального погляду являє собою складне духовне утворення, на нижніх поверхах структури якого розміщені підсвідомі елементи психіки у вигляді потягу, бажання, а на верхніх – усвідомлене тією чи іншою мірою і завжди емоційно забарвлене ставлення суб'єкта до об'єкта потреби, спрямованість на його думки, почуття, волю [16, с. 113].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що стратегічне управління – це зорієнтований на діяльність процес розробки та вибору альтернатив, що включає систему рішень та операцій стосовно оптимального об'єднання та розподілу ресурсів, спрямованих на зміцнення позицій організації та досягнення корпоративних цілей

Складовою стратегічного управління є стратегічне планування, яке полягає у формуванні відповідей на найважливіші питання, що виникають на різних етапах реалізації стратегії із залученням інформаційного ресурсу.

Література:

1. Дзи Сунь. Мистецтво війни. Львів: Видавництво Старого Лева 2015. 112 с.
2. Чугреев В. Стратегия и тактика URL: http://chugreev.ru/st-article/st_t.html (дата звернення: 24.03.2019).
3. Форми наукового пізнання: ідея, факт, проблема, гіпотеза, теорія. URL: <http://ukrtvory.pp.ua/form/> (дата звернення 17.10.2017).
4. Marx, Karl, and Frederick Engels. *Marx & Engels Collected Works Vol 01: Marx: 1835-1843*. Lawrence & Wishart, 1975.
5. *A Theory of Foreign Policy*. London, 1962. P. 65.
6. Михненко А. М., Щур Н. О. Соціальна група. *Енциклопедія державного управління*: у 8 т. Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: Ю П Сурмін (співголова), П І Надолішній (співголова) та ін.]. Київ: НАДУ, 2011. С. 534 – 535.
7. Категории политической науки. М., 2002. С. 313.
8. Гендин А. М. Предвидение и цель в развитии общества. Красноярск, 1970. 433 с.
9. Почепцов Г. Г. Стратегия М.: “РЕФЛ-бук”, Киев: “Ваклер” 2005. 384 с.
10. Хрусталеv М. А. Основы теории внешней политики государства. М., 1984. С. 72.
11. Бакуменко В. Д., Дзвінчук Д. І. Дерево цілей держави. *Енциклопедія державного управління*: у 8 т. Т. 2: Методологія державного управління / [наук.-ред. кол.: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін.]. Київ: НАДУ, 2011. С. 120 – 122.
12. Фридман Л. М. Основы проблемологии. М.: URSS, 2001. 217 с.
13. Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу державної політики. Київ, 2001. 238 с.
14. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. 750 с.
15. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учеб. пособие. М.: Издательская корпорация “Логос”, 2001. 200 с.
16. Виханский О. С. Стратегическое управление учебник для студ., обучающихся по специальности и направлению “Менеджмент”. М.: Гардарики, 2003. 292 с.

References:

1. Dzy, Sun (2015). *Mystetstvo viiny* [The art of war]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
2. Chuhreev, V. *Stratehyia y taktyka* [Strategy and tactics]. Retrieved from http://chugreev.ru/st-article/st_t.html [in Russian].
3. *Formy naukovooho piznannia: ideia, fakt, problema, hipoteza, teoriia* [Forms of scientific knowledge: idea, fact, problem, hypothesis, theory]. Retrieved from <http://ukrtvory.pp.ua/form/> [in Ukrainian].

4. Marx, Karl & Frederick, Engels (1975). Marx & Engels Collected Works Vol 01: Marx: 1835-1843. Lawrence & Wishart [in English].
5. A Theory of Foreign Policy. London, 1962. P. 65 [in English].
6. Mykhnenko, A. M. & Shchur, N. O. (2011). Sotsialna hrupa [Social group]. *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. T. 1: Teoriia derzhavnoho upravlinnia - Encyclopedia of public administration: in 8 volumes. vol. 1: Theory of public administration / [nauk.-red. kol.: Yu P Surmin (spivholova), P I Nadolishnii (spivholova) ta in.]*. Kyiv: NADU, (534 – 535) [in Ukrainian].
7. Katehoryy polytycheskoi nauky [Categories of political science]. M., 2002 [in Russian].
8. Hendyn, A. M. (1970). Predvydenye y tsel v razvytyy obshchestva [Foresight and purpose in the development of society]. Krasnoiarsk [in Russian].
9. Pocheptsov, H. H. Stratehiya [Strategy]. M.: “REFL-buk”, Kyev: “Vakler” 2005 [in Russian].
10. Khrustalev, M. A. (1984). Osnovy teoryy vneshnei polytyky hosudarstva [Fundamentals of the theory of foreign policy of the state]. M. [in Russian].
11. Bakumenko, V. D. & Dzvinchuk, D. I. (2011). Derevo tsilei derzhavy [The tree of state goals]. *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. T. 2: Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia - Encyclopedia of public administration: in 8 vols. Vol. 2: Methodology of public administration / [nauk.-red. kol.: Yu. P. Surmin (spivholova), P. I. Nadolishnii (spivholova) ta in.]*. Kyiv: NADU, (120 – 122) [in Ukrainian].
12. Frydman, L. M. (2001). Osnovy problemolohyy [Fundamentals of problemology]. M.: URSS [in Russian].
13. Romanov, V. & Rudik, O. & Brus, T. (2001). Vstup do analizu derzhavnoi polityky [Introduction to the analysis of state policy]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Tertychka, V. V. (2002). Derzhavna polityka: analiz ta zdiisnennia v Ukraini [State policy: analysis and implementation in Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy” [in Ukrainian].
15. Vasylenko, Y. A. (2001). Admynystratyvno-hosudarstvennoe upravlenye v stranakh Zapada: SShA, Velykobrytaniya, Frantsyia, Hermanyia: Ucheb. posobyie [Administrative-state management in the countries of the West: USA, Great Britain, France, Germany: Textbook]. M.: Yzdatelskaia korporatsyia “Lohos” [in Russian].
16. Vykhanskyi O. S. Stratehicheskoe upravlenye uchebnyk dlia stud., obuchaiushchykhsia po spetsyalnosti y napravleniyu “Menedzhment” [Strategic management textbook for students studying the specialty and direction "Management"]. M.: Hardaryky, 2003. [in Russian].

УДК 071.35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-162-168](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-162-168)

П'ятничук Ірина Дмитрівна кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри управління та бізнес-адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orchid.org/0000-0003-2876-6422>

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТУ В КРАЇНАХ ЄС

Анотація. Стаття присвячена аналізу системи публічного управління в Європейському Союзі. У ній описано основні принципи та механізми публічного управління фізичною культурою та спортом на рівні ЄС та національних держав. Автор також досліджує виклики, з якими стикається система публічного управління фізичною культурою та спортом в ЄС, такі як децентралізація та зростаюча комплексність завдань, та пропонує шляхи їх подолання. У статті розглядається роль держави та її інституцій у розвитку та регулюванні спортивної діяльності в країнах ЄС. У статті описано основні інституції та регуляторні органи в країнах ЄС, які займаються питаннями фізичної культури та спорту на державному рівні, а також їхні функції та завдання. Також детально розглядається взаємодія між різними рівнями влади та спортивними організаціями, що дозволяє забезпечити ефективне функціонування системи та розвиток спорту на різних рівнях - від місцевого до національного та міжнародного. Метою статті є аналіз механізмів публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС. Визначено, що механізми публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС зазвичай базуються на децентралізованій системі залучення різних зацікавлених сторін, включаючи державні та місцеві органи влади, спортивні організації та громадські організації. Один з механізмів публічного управління полягає у створенні національних органів з питань спорту, таких як Міністерство спорту чи національний олімпійський комітет, які відповідають за розроблення та виконання стратегій і програм розвитку спорту на національному рівні. Вони також можуть надавати фінансову та технічну підтримку спортивним організаціям та іншим заінтересованим сторонам. Проаналізовано регуляторні механізми публічного управління, які функціонують в країнах ЄС. Окремо визначено роль механізмів публічного управління у розвитку та забезпеченні доступу населення до інфраструктури масового та професійного спорту. Загалом, стаття дає достатньо повну картину про систему публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС і її роль у розвитку та підтримці спортивної діяльності.

Ключові слова: публічне управління, фізична культура і спорт, європейська система публічного управління у сфері фізичної культури та спорту

Piatnychuk Iryna Dmytrivna Candidate of Economic Sciences, associate professor, the head of the department, Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, <https://orchid.org/0000-0003-2876-6422>

MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN EU COUNTRIES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the public administration system in the European Union. It describes the main principles and mechanisms of public management of physical culture and sports at the level of the EU and national states. The author also examines the challenges faced by the system of public management of physical culture and sports in the EU, such as decentralization and the growing complexity of tasks, and suggests ways to overcome them. The article examines the role of the state and its institutions in the development and regulation of sports activities in EU countries. The article describes the main institutions and regulatory bodies in the EU countries that deal with issues of physical culture and sports at the state level, as well as their functions and tasks. The interaction between different levels of government and sports organizations is also considered in detail, which allows ensuring the effective functioning of the system and the development of sports at different levels - from local to national and international. The purpose of the article is to analyze the mechanisms of public management of physical culture and sports in EU countries. It was determined that the mechanisms of public management of physical culture and sports in the EU countries are usually based on a decentralized system of involvement of various interested parties, including state and local authorities, sports organizations, and public organizations. One of the mechanisms of public governance is the establishment of national sports bodies, such as the Ministry of Sport or the National Olympic Committee, which are responsible for the development and implementation of strategies and programs for the development of sports at the national level. They can also provide financial and technical support to sports organizations and other interested parties. Regulatory mechanisms of public administration operating in EU countries are analyzed. The role of public management mechanisms in the development and provision of the population access to the infrastructure of mass and professional sports is separately defined. In general, the article gives a sufficiently complete picture of the system of public management of physical culture and sports in EU countries and its role in the development and support of sports activities.

Keywords: public administration, physical culture and sports, European system of public administration in the field of physical culture and sports

Постановка проблеми. Однією з головних проблем, з якими стикається публічне управління спортом і фізичною культурою в ЄС, є фрагментація сфери на різних рівнях управління та інституційних установах, а також різноманітність учасників і зацікавлених сторін. Іншим важливим питанням є виділення та розподіл фінансування та ресурсів для спорту та фізичної культури як на рівні ЄС, так і на національному рівнях. Це включає питання, пов'язані з механізмами фінансування, бюджетними обмеженнями та конкуренцією за ресурси з іншими сферами. Ефективність публічного управління у сфері спорту та фізичної культури також залежить від якості управління та механізмів координації політики, як всередині, так і між різними рівнями управління. Це включає питання, пов'язані з нормативно-правовою базою, інституційним забезпеченням та залученням стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми визначає увагу авторів до даної тематики, зокрема цікавими є дослідження Шкорута І., та Молодцов О. [1], Романенко В., Жалій В. [2], Базиляк Н. [3], Нагорняк М. [4], Якубенко Н. [5] та інші.

Мета статті. Метою статті є аналіз механізмів публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Механізми публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах Європейського Союзу відрізняються в залежності від національного законодавства та інституціональної структури кожної країни. Однак, в загальному можна виділити декілька загальних механізмів, які використовуються в країнах ЄС для підтримки фізичної культури та спорту.

Законодавчі заходи: більшість країн ЄС мають спеціальні законодавчі акти, що регулюють фізичну культуру та спорт. Такі акти встановлюють правовий статус фізичної культури та спорту, а також визначають права та обов'язки учасників цих процесів. Серед сукупності законодавчого забезпечення, що регламентує правовідносини у сфері фізичної культури та спорту, доцільно визначити такі групи елементів правового механізму:

1. Законодавство про фізичну культуру та спорт: ця група нормативно-правових актів визначає правовий статус фізичної культури та спорту в країні, встановлює права та обов'язки учасників цих процесів, а також визначає порядок фінансування та розвитку спорту.

2. Законодавство про охорону здоров'я: ця група нормативно-правових актів регулює сферу охорони здоров'я у країні, включаючи і фізичну культуру та спорт. Вона встановлює вимоги до медичного огляду спортсменів, правила проведення спортивних змагань та інші питання, що стосуються здоров'я учасників спортивних заходів.

3. Законодавство про фізичне виховання в школах: ця група нормативно-правових актів встановлює правила проведення фізичного виховання в школах та інших навчальних закладах. Він визначає вимоги до викладання фізичної культури, встановлює стандарти та правила проведення уроків та інших фізичних занять.

4. Законодавство про спортивну інфраструктуру: ця група нормативно-правових актів визначає порядок розвитку та фінансування спортивної інфраструктури у країні, включаючи будівництво та реконструкцію спортивних споруд, створення спортивних клубів та інші питання.

Важливим елементом у системі публічного управління фізичною культурою та спортом є фінансова підтримка. Більшість країн ЄС надає фінансову підтримку фізичній культурі та спорту. Це може бути в формі державних субсидій, грантів, податкових пільг або інших фінансових інструментів.

Фінансування спортивних заходів та змагань проводиться за рахунок низки механізмів. Державні субсидії можуть бути виділені на проведення спортивних змагань, які можуть бути національного, європейського чи світового рівнів. Такі заходи можуть включати Чемпіонати світу, Європейські чемпіонати, Олімпійські ігри тощо. У Європейському Союзі існують різні програми та фонди, які надають фінансову підтримку різним видам діяльності, включаючи фізичну культуру та спорт. Деякі з них можуть бути доступні для громадських організацій, спортивних клубів та інших зацікавлених сторін. Наприклад, програма «Європейський союз зі спорту» (European Union Sport) була започаткована з метою сприяння розвитку фізичної культури та спорту в ЄС. Ця програма має багато різних компонентів, включаючи фінансову підтримку проєктів, організацію спортивних подій та розвиток інфраструктури для спорту. Крім того, ЄС також надає фінансову підтримку національним урядам для розвитку спортивної інфраструктури та забезпечення доступу до спортивних закладів для громадян.

Державні субсидії можуть бути також виділені на розвиток спортивної інфраструктури, такої як стадіони, спортивні зали, басейни та інші спортивні споруди. Особливо доцільно виділити програми підтримки тренерів та спортивних клубів, щоб забезпечити належний розвиток та підготовку молодих спортсменів, програми фізичного виховання в школах та інших навчальних закладах.

Окремим елементом системи публічного управління можна визначити фінансування наукових досліджень. Державні субсидії можуть бути також виділені на наукові дослідження в галузі фізичної культури та спорту, які можуть допомогти покращити методи підготовки спортсменів та забезпечити здоров'я учасників спортивних заходів. У багатьох країнах ЄС існують державні програми та фонди, які надають фінансову підтримку науково-дослідній роботі з розвитку фізичної культури та спорту. Ці програми можуть

фінансувати дослідження в галузі спортивної науки, здоров'я та фітнесу, а також розвиток інноваційних технологій у спортивній сфері. Наприклад, в Німеччині існує Федеральна програма підтримки наукових досліджень у галузі спорту (Bundesprogramm Förderung der Sportwissenschaft), яка надає фінансову підтримку науковим проектам, спрямованим на розвиток фізичної культури та спорту. У Франції, національна організація наукової дослідження у галузі спорту (Institut national du sport, de l'expertise et de la performance) також фінансує дослідження в галузі спорту та фізичної активності. Крім того, в рамках програм ЄС, таких як «Горизонт Європа» (Horizon Europe), можуть бути виділені кошти на фінансування науково-дослідних проектів у галузі спорту та фізичної активності. Важливо зауважити, що доступність державних субсидій на ведення науково-дослідної роботи розвитку фізичної культури та спорту може відрізнятись в залежності від політики та програм, які реалізуються в кожній країні.

Важливим елементом системи публічного управління є інституційна підтримка. У більшості країн ЄС існують спеціальні інституції, які займаються фізичною культурою та спортом. Ці інституції можуть мати різний статус та повноваження в залежності від національного законодавства та інституціональної структури кожної країни. У Німеччині, Федеральне Міністерство внутрішніх справ, будівництва та спільнот (Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat) відповідає за спорт на національному рівні. Воно координує політику у галузі спорту та розвиває концепції з питань розвитку спорту та фізичної культури в країні. Також існують окремі державні органи, які займаються розробкою та впровадженням програм розвитку фізичної культури та спорту, наприклад, Німецький олімпійський комітет (Deutscher Olympischer Sportbund) та Німецький спортивний союз (Deutscher Sportbund).

У Франції, департамент молоді та спорту Міністерства молоді та спорту (Direction de la jeunesse et des sports) відповідає за спорт на національному рівні. Цей департамент координує політику у галузі спорту та фізичної активності, забезпечує фінансову підтримку для різних програм та ініціатив, пов'язаних з розвитком фізичної культури та спорту. Також в Франції існують спеціальні органи, які займаються питаннями розвитку спорту та фізичної культури, наприклад, Національний центр розвитку спорту (Centre national pour le développement du sport) та Французький олімпійський комітет (Comité National Olympique et Sportif Français).

До компетенцій інституційних органів країн ЄС на загальноєвропейському та національному рівнях належать регуляторні заходи. У більшості країн ЄС існують регуляторні органи, які відповідають за контроль та нагляд за діяльністю у сфері фізичної культури та спорту. У Німеччині, Німецький олімпійський комітет (Deutscher Olympischer Sportbund) є органом, який координує та регулює діяльність у галузі спорту на

національному рівні. Орган відповідає за забезпечення дотримання правил та стандартів у спортивній діяльності, розробляє політику в галузі спорту та координує співпрацю між різними спортивними організаціями. У Франції, Національна комісія фізичної активності та спорту (Commission nationale de l'activité physique et sportive) є регуляторним органом, який відповідає за розробку та виконання політики в галузі спорту та фізичної активності в країні. Орган також забезпечує реалізацію національної стратегії розвитку спорту, розробляє стандарти та норми у спортивній діяльності та надає фінансову підтримку для проектів та програм розвитку спорту.

Висновки та пропозиції. Отже, у країнах ЄС існують різноманітні інституції та регуляторні органи, які займаються розвитком та регулюванням діяльності у сфері фізичної культури та спорту. Ці органи забезпечують розробку та виконання національних стратегій розвитку спорту, розробляють стандарти та норми у спортивній діяльності, координують співпрацю між різними спортивними організаціями, надають фінансову підтримку для проектів та програм розвитку спорту та забезпечують дотримання правил та стандартів у спортивній діяльності. Крім того, важливим елементом системи публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС є зв'язок між різними рівнями влади та спортивними організаціями, що дозволяє забезпечити ефективне функціонування системи та розвиток спорту на різних рівнях - від місцевого до національного та міжнародного.

Література:

1. Гасюк І.Л. Механізм фінансового регулювання розвитку сфери фізичної культури та спорту в Україні. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2013. Вип. 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_6
2. Романенко Л.В. Організаційно-правові засади управління фізичною культурою та спортом в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 227 с.
3. Домбровська С. М., Вавренюк С. А., Палюх В. В. Державне регулювання фізичної культури та спорту в Україні : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2020. 313 с.
4. Нагорняк М.М. Кращі Європейські практики управління процесами розвитку фізичної культури та спорту // М. М. нагорняк // Наукові інновації та передові технології. Випуск 2 (16). 18 лютого 2022. URL: DOI:10.52058/2786-5274-2023-2(16)-109-117
5. Моргунов, О. А. Моделі публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту: закордонний досвід / Моргунов О. А. // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 5, т. 2. – С. 155-159. – DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.29>.
6. Журба М. А. Зарубіжний досвід державного регулювання сфери фізичної культури і спорту / М. А. Журба // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. – Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. – Вип. 79. – С. 51-57
7. Кузьменко О. О. Сучасний стан державного управління фізичною культурою й спортом в Україні та Європі / О. О. Кузьменко // Держава та регіони . – 2011. – № 3. – С. 36-41.

References:

1. Hasiuk I.L. (2013) Mekhanizm finansovoho rehuliuvannia rozvytku sfery fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini [The mechanism of financial regulation of the development of physical culture and sports in Ukraine]. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia. Vyp. 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_6 [in Ukrainian]

2. Romanenko L.V. (2019) Orhanizatsiino-pravovi zasady upravlinnia fizychnoiu kulturoiu ta sportom v Ukraini [Organizational and legal principles of management of physical culture and sports in Ukraine] : dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 227 s. [in Ukrainian]
3. Dombrovska S. M., Vavreniuk S. A., Paliukh V. V. (2020) Derzhavne rehuliuвання fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini [State regulation of physical culture and sports in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : NUTsZU. 313s. [in Ukrainian]
4. Nahorniak M.M. (2022) Krashchi Yevropeiski praktyky upravlinnia protsesamy rozvytku fizychnoi kultury ta sportu [The best European practices of managing the processes of development of physical culture and sports] // M. M. nahorniak // Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Vypusk 2 (16). 18 liutoho 2022. URL: DOI:10.52058/2786-5274-2023-2(16)-109-117 [in Ukrainian]
5. Morhunov, O. A. (2019) Modeli publicnogo administruvannya sfer fizychnoi kultury ta sportu: zakordonnyi dosvid [Models of public administration in the spheres of physical culture and sports: foreign experience] / Morhunov O. A. // Naukovyi visnyk publicnogo ta pryvatnogo prava. – 2019. – Vyp. 5, t. 2. – S. 155-159. – DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.29>. [in Ukrainian]
6. Zhurba M. A. (2017) Zarubizhnyi dosvid derzhavnogo rehuliuвання sfery fizychnoi kultury i sportu [Foreign experience of state regulation of physical culture and sports] / M. A. Zhurba // Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. / redkol.: V. V. Zavalniuk (holov. red.) [ta in.]. – Odesa : Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2017. – Vyp. 79. – S. 51-57 [in Ukrainian]
7. Kuzmenko O. O. (2011) Suchasnyi stan derzhavnogo upravlinnia fizychnoiu kulturoiu y sportom v Ukraini ta Yevropi [The current state of state management of physical culture and sports in Ukraine and Europe] / O. O. Kuzmenko // Derzhava ta rehiony . – 2011. – № 3. – S. 36-41. [in Ukrainian]

УДК 351.753.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-169-181](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-169-181)

Цигилик Наталя Валентинівна кандидат технічних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ КІЛЬКОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У 2022 році Кабінет Міністрів України в рамках реформи державної служби анонсував зменшення кількості державних службовців до 64 тисяч осіб. З огляду на це метою статті було визначити оптимальну кількість державних службовців в Україні. Для цього було досліджено дослідити зміну кількості населення та державних службовців в Україні з 2015 до 2022 р. включно, та порівняно ці дані з аналогічними показниками Німеччини та Великобританії як найбільш успішними європейськими країнами. Адже принципи державної служби саме цих країн були взяті за основу при реформуванні державної служби України. Встановлено, що за цей період у Великій Британії кількість населення зросла на 3 млн. 846 тис. осіб, у Німеччині – на 2 млн. 124 тис. осіб, а в Україні – навпаки – зменшилася на 3 млн. 792 тис. чоловік. Відповідно, кількість державних службовців в Україні зменшилася на 104618 осіб, у Великобританії – зросла на 73677 осіб, а у Німеччині – зросла на 247720 осіб. Крім цього, було проаналізовано зміну ВВП від публічного адміністрування з 2015 до 2022 рр. для цих країн. Встановлено, що період з 2015 р. до 2022 р. показник зріс на 18900 млн. грн. в Україні, на 5879055 млн. грн у Великобританії, та на 1676658 млн. грн. у Німеччині. Тобто, порівняно з 2015 р. у 2022 р. ВВП від публічного адміністрування країн зросло у 2,4 р.; у 2,1 р.; у 1,3 р. відповідно. При цьому середньомісячна заробітна плата державного службовця у Великобританії у 2022 році становила 114160 грн., у Німеччині -180006 грн., а в Україні – 22744 грн. Відповідно, вартість робочої години при 40 годинному робочому тижні у Великобританії становить 713 грн., у Німеччині -1125 грн., а в Україні – 142 грн.

З використанням формули Масгрейва розраховано оптимальну кількість державних службовців в Україні, що ст аном на 2022р. становило 69515 осіб. Ця кількість на 97237 осіб є нижчою, ніж фактична кількість державних службовців у 2022 р. Таким чином показано, що в рамках реформи державної служби дійсно слід зменшити загальну кількість державних службовців в Україні до показника 64 0000 осіб у 2023 р.

Ключові слова: державна служба, ефективність державних службовців, оптимальна кількість державних службовців, реформування державної служби, фактори впливу.

Tsygylk Natalia Valentynivna Ph.D of technical sciences, associate professor of the department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, St. Bandera St., 28a/2b, Lviv, tel.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

DETERMINATION OF THE OPTIMAL NUMBER OF CIVIL OFFICERS IN UKRAINE

Abstract. In 2022, the Cabinet of Ministers of Ukraine announced a reduction in the number of civil servants to 64000 as part of the civil service reform. Considering this, the purpose of the article was to determine the optimal number of civil servants in Ukraine. For this, it was studied to investigate the change in the number of the population and civil servants in Ukraine from 2015 to 2022 inclusive, and compared these data with similar indicators of Germany and Great Britain as the most successful European countries. After all, the principles of the civil service of these countries were taken as a basis for the reform of the civil service of Ukraine. It was established that during this period the population in Great Britain increased by 3 million 846 thousand people, in Germany by 2 million 124 thousand people, and in Ukraine, on the contrary, it decreased by 3 million 792 thousand people. Accordingly, the number of civil servants in Ukraine decreased by 104618 people, in Great Britain it increased by 73,677 people, and in Germany it increased by 247720 people. In addition, the change in GDP from public administration from 2015 to 2022 for these countries was analyzed. It was established that the period from 2015 to 2022 increased by UAH 18900 million. in Ukraine, by UAH 5879055 million in Great Britain, and by UAH 1676658 million. in Germany. That is, compared to 2015, in 2022, GDP from the public administration of countries increased by 2.4 years; in 2.1 years; in 1.3 years, respectively. At the same time, the average monthly salary of a civil servant in Great Britain in 2022 was UAH 114160, in Germany - UAH 180006, and in Ukraine - UAH 22744. Accordingly, the cost of a working hour for a 40-hour working week in Great Britain is UAH 713, in Germany - UAH 1125, and in Ukraine - UAH 142.

Using the Musgrave formula, the optimal number of civil servants in Ukraine was calculated, which as of 2022 was 69515 people. This number is 97237 people lower than the actual number of civil servants in 2022. Thus, it is shown that as part of the civil service reform, the total number of civil servants in Ukraine should be reduced to 64000 in 2023.

Keywords: civil service, efficiency of civil servants, optimal number of civil servants, civil service reform, influencing factors.

Постановка проблеми. Реформування державної служби України, яке активно триває, та в основу якого покладений найуспішніший досвід провідних європейських країн з врахуванням українських реалій наприкінці

2022 року зіткнулося з безпосередньою необхідністю скорочення кількості державних службовців. Про це свідчить ініційоване восени 2022 р. Кабінетом Міністрів України зменшення загальної чисельності державних службовців органів виконавчої влади до 64 тис. осіб. При тому, що за даними Національного агентства з питань державної служби на цей час кількість державних службовців становить 168,2 тис. осіб при наявності 32,8 тис. вакантних посад – таке зменшення чисельності спричинить звільнення кожного другого-третього державного службовця. Зокрема, планується зменшити кількість Міністрів з 20 до 12, міністерства об'єднають, а деякі – ліквідують. Крім цього, зменшиться кількість працюючих у Пенсійному фонді, Податковій службі та Держстаті [1]. Кошти, які будуть зекономлені в результаті зменшення чисельності державних службовців будуть направлені для підвищення заробітної плати тим службовцям, які будуть надалі працювати у державній службі України. При цьому очікується, що зменшення кількості державних службовців не зменшить загальну ефективність діяльності державної служби, а, навпаки, підвищить її, оскільки значно підвищиться її престиж за рахунок збільшення зарплат і вимоги, які ставитимуться до службовців. В результаті на державній службі залишаться кращі з кращих, і кращих відбиратимуть з тих, хто тільки приходитиме після навчання.

Така оптимізація кількості державних службовців була не відвратною, оскільки при загальному реформуванні державної служби мали відбутися зміни і в її кадровому складі. Проблема оптимізації кількості державних службовців в Україні на сьогоднішній день має складний та багатовимірний характер, і вимагає ретельного аналізу різних факторів, які впливають на кількість та якість державної служби. Найбільш вагомим з них є економічна ситуація в країні, рівень розвитку інформаційних технологій, динаміка демографічних показників, технічний та організаційний рівень роботи державних органів, кадрова політика, hard-skills та soft-skills державних службовців [2].

Оптимізація кількості державних службовців в Україні повинна проводитися з урахуванням цих факторів, з метою забезпечення балансу між кількістю та якістю державної служби. Тому важливо обґрунтувати доцільність зменшення кількості державних службовців саме до показника 64 тис. осіб, або ж, зважаючи на вище перелічені фактори, вивести їх оптимальну чисельність. При цьому слід врахувати досвід розвинутих європейських країн – Німеччини та Великобританії, як країн з високоефективною державною службою та високим рівнем довіри громадян до неї.

Визначення оптимальної кількості державних службовців має важливу практичну значимість, оскільки це забезпечить можливість підвищення зарплат державним службовцям і збільшення престижності державної служби, а також підвищення ефективності виконання поставлених завдань та

забезпечення високопрофесійними кадрами. Як наслідок, це збільшить довіру до державної служби України та забезпечить досягнення поставлених цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження оптимальної кількості державних службовців України займалися такі вчені, як Баланчук І., Гундей В., Іванова Ю., Кочан О., Кліменко О., Літовченко І., Майборода І., Осадчук Ю., Сташис В. та інші.

Зокрема, Сташис В. та Баланчук І. розглянули питання які стосуються ефективності діяльності державних службовців та управління персоналом в державному секторі. Також, автори наголосили на тому, що оптимальна кількість державних службовців має бути залежною від рівня розвитку економіки та бюджетних можливостей держави [3]. Проте, у своїй роботі вони не провели конкретних розрахунків оптимальної кількості державних службовців.

У роботі [4] автори провели аналіз теоретичних аспектів оптимальної кількості державних службовців в Україні та запропонували методику розрахунку оптимальної кількості державних службовців на основі рівня економічного розвитку. Для цього вони використали статистичні дані за період з 2010 по 2016 роки та метод множинних регресій. Результати дослідження показали, що оптимальна кількість державних службовців в Україні залежить від рівня економічного розвитку та структури економіки. Зокрема, за результатами дослідження О. Кочана та І. Майбороди, оптимальна кількість державних службовців станом на 2016 рік становила 1,3% від загальної кількості населення країни.

У наступній роботі [5] цих же авторів розрахунки оптимальної кількості державних службовців за допомогою статистичних методів. В результаті чого було встановлено, що оптимальна кількість державних службовців залежить від рівня економічного розвитку та рівня продуктивності, і є вищою в розвинених країнах. Автори роботи зробили висновок, що в Україні станом на 2018 рік, з урахуванням рівня економічного розвитку та продуктивності, оптимальна кількість державних службовців становить близько 316 тисяч осіб.

У роботі [6] інші автори проводять аналіз практики визначення оптимальної кількості державних службовців в інших країнах (Фінляндії, Німеччині, Франції, Польщі, Словаччині, Італії, Чехії, США та Японії) та надають рекомендації щодо її визначення в Україні. Однак, в статті не проводяться розрахунки для визначення оптимальної кількості державних службовців для системи державного управління України.

Мета статті – визначити оптимальну кількість державних службовців з врахуванням досвіду Німеччини та Великобританії як провідних європейських країн та факторів, що впливають на забезпечення балансу між кількістю та якістю державної служби України.

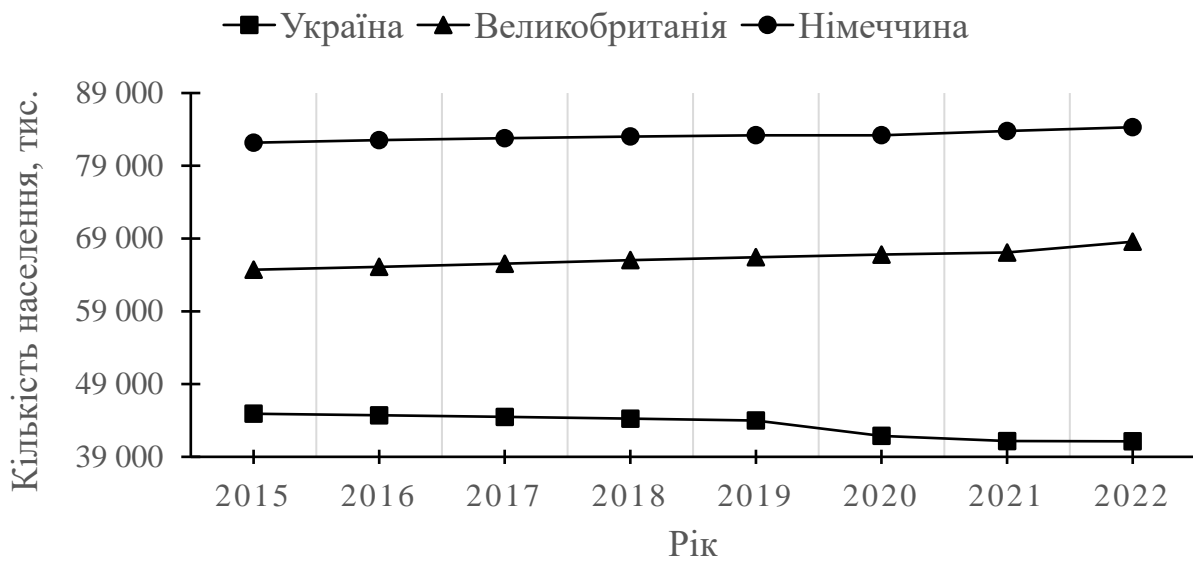
Виклад основного матеріалу. Потреба у державних послугах визначається потребами громадян та бізнесу в різних сферах, які не можуть бути задоволені шляхом самостійних зусиль або шляхом використання послуг приватних секторів. Державні послуги можуть бути пов'язані з такими сферами, як охорона здоров'я, соціальна допомога, освіта, безпека, правоохоронна, податкова та митна системи, економічний розвиток, транспорт та інфраструктура, дозвільна система та інші. Громадяни та бізнес використовують державні послуги для реалізації своїх прав та інтересів, забезпечення безпеки та благополуччя, здійснення різноманітних операцій та отримання необхідних документів.

Загалом, потреба у державних послугах залежить від соціально-економічного розвитку країни, рівня життя населення, потреб відповідних послуг та наявності відповідної інфраструктури та регулятивної бази. Як правило, зростання потреби у державних послугах зумовлюється зростанням населення, зміною соціально-економічної ситуації в країні, збільшенням обсягів бізнесу та іншими факторами.

При цьому слід зазначити, що частина державних службовців не тільки надає послуги, але й працює над виконанням поставлених завдань. Тому для розрахунку оптимальної кількості державних службовців в Україні було проаналізовано зміну кількості населення, державних службовців та величини ВВП від державного управління у динаміці. За цими показниками було проведено порівняння з провідними європейськими країнами – Німеччиною та Великобританією. Для порівняння було обрано 2015-2022 р., оскільки, реформа державної служби України почала реалізовуватися на практиці з 1 травня 2016 р., коли вступив у силу новий Закон України «Про державну службу», а 2015 рік був взятий для порівняння ефективності перших кроків її реалізації та подальшого поступу, що відобразилося у зміні ВВП від публічного адміністрування. При цьому величина ВВП від публічного адміністрування була представлена у мільйонах гривень, причому для Великобританії та Німеччини вона була перерахована за курсом 37 гривень за 1 долар.

У Великій Британії кількість населення з 2015 до 2022 рр. зросла на 3 млн. 846 тис. осіб, у Німеччині – на 2 млн. 124 тис. осіб, а в Україні – навпаки – зменшилася на 3 млн. 792 тис. чоловік. Така зміна пов'язана міграцією населення України до більш розвинутих країн, яке значно інтенсифікувалося у зв'язку з російсько-українською війною (рис. 1).

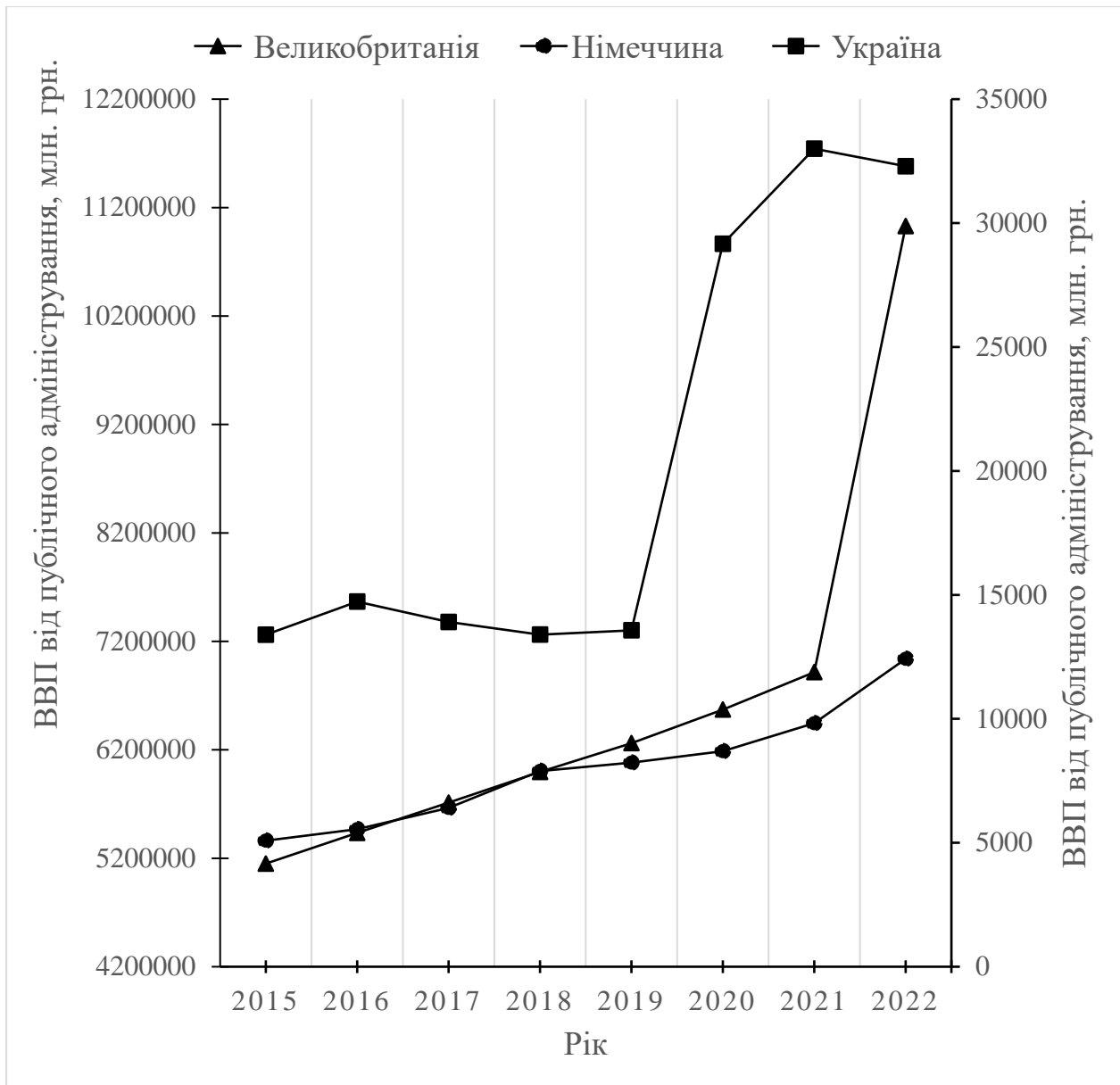

Рис. 1. Зміна кількості населення України, Великобританії та Німеччини у 2015-2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державних служб статистики Великобританії та Німеччини, а також Національного агентства з питань державної служби України [7, 8, 9]

На рис. 2 наведено залежність зміни ВВП публічного адміністрування України, Великобританії та Німеччини у 2015-2022 рр. У період з 2015 р. до 2022 р. цей показник зріс на 18900 млн. грн. в Україні, на 5879055 млн. грн у Великобританії, та на 1676658 млн. грн. у Німеччині. Тобто, порівняно з 2015 р. у 2022 р. ВВП від публічного адміністрування країн зросло у 2,4 р.; у 2,1 р.; у 1,3 р. відповідно. Таким чином можна опосередковано сказати, що впровадження реформ в Україні було дуже ефективним.

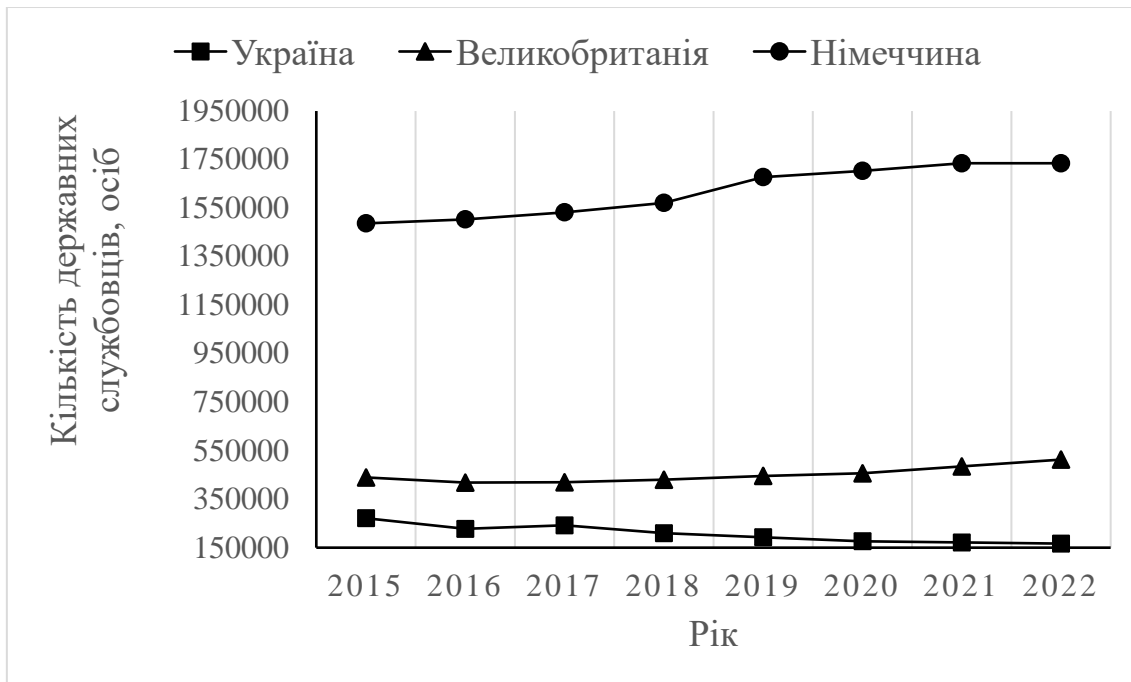

Рис. 2. Зміна ВВП України, Великобританії та Німеччини у 2015-2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державних служб статистики Великобританії та Німеччини, а також Національного агентства з питань державної служби України [7, 8, 9]

На рис. 3 наведена зміна кількості державних службовців в Україні, Великобританії та Німеччині у 2015-2022 рр. Зокрема, за цей період в Україні їх кількість зменшилася на 104618 осіб, у Великобританії – зросла на 73677 осіб, а у Німеччині – зросла на 247720 осіб. Якщо говорити у відсотковому співвідношенні, то ці значення становитимуть 39% для України та 14% для Великобританії та Німеччини від загальної кількості державних службовців відповідних країн.

Рис. 3. Зміна кількості державних службовців України, Великобританії та Німеччини у 2015-2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державних служб статистики Великобританії та Німеччини, а також Національного агентства з питань державної служби України [7, 8, 9]

Для того, щоб визначити, скільки в середньому припадало жителів на одного державного службовця у 2015-2022 рр., слід визначити кількісне співвідношення кількості населення країни до кількості державних службовців відповідних країн. Відповідні дані представлені у таблиці 1. Слід зазначити, що дані, представлені у цій таблиці стосуються не загально-облікової чисельності державних службовців у країнах, включно із вакантними посадами, а фактично-працюючих. Крім цього, дані, наведені у таблиці, стосуються виключно державних службовців відповідних країн, а не публічних управлінців, до яких в Україні входять і службовці органів місцевого самоврядування, а в Німеччині та Великобританії ще і:

- цивільні службовці, які працюють у відповідних департаментах та агентствах уряду, викладачі та наукові працівники університетів та інших вищих навчальних закладів, які отримують фінансування від держави;
- медичні працівники, які працюють у Національній службі здоров'я;
- соціальні працівники, які працюють у державних службах соціального забезпечення та допомоги;
- юристи та адвокати, які працюють у державних установах та органах правопорядку;
- журналісти, які працюють у державних медіа-компаніях, таких як BBC.

Таблиця 1

Кількісне співвідношення кількості населення країни до кількості державних службовців України, Великобританії та Німеччини у 2015-2022 рр.

Рік	Кількість жителів України, що припадає на 1 державного службовця	Кількість жителів Великобританії, що припадає на 1 державного службовця	Кількість жителів Німеччини, що припадає на 1 державного службовця
2015	166	147	55
2016	197	156	55
2017	184	155	54
2018	211	153	53
2019	228	149	50
2020	237	146	49
2021	240	138	48
2022	247	134	49

Джерело: розраховано автором

Як видно з таблиці 1, співвідношення кількості жителів країн до кількості державних службовців у них змінювалася з 2015 до 2022 рр. і ніколи не залишалася сталою. Зокрема, найбільша кількість жителів, яка припадає на одного державного службовця за усі роки аналізу спостерігалася в Україні у 2022 році. Слід зазначити, що виходячи з результатів, які представлені у таблиці 1 найбільша кількість жителів на одного працюючого державного службовця за всі ці роки також спостерігалася саме в Україні. Причому, з плином часу з 2015 р. до 2022 р. ця кількість збільшилася на 35%. Перш за все це пов'язано із скороченням чисельності населення на 3,8 млн. за цей період та значним скороченням кількості державних службовців у зв'язку з реформою державної служби.

З табл. 1 видно, що найменша кількість жителів на одного державного службовця є у Німеччині. Причому, з 2015 р. до 2022 р. ця кількість зменшилася на 11% при збільшенні кількості жителів Німеччини на 14 % за цей же період. Зменшення кількості державних службовців обумовлене високим рівнем цифрофізації державної служби Німеччини. Збільшення кількості жителів Німеччини в основному відбувалося за цей період в результаті інтенсифікації міграційних процесів, які значно активізувалися у 2022 р. у зв'язку з російсько-українською війною. Це, безперечно, буде мати свій вплив на збільшення навантаження одного державного службовця та в майбутньому може спричинити до вимушеного, проте не значного зростання

їх кількості. Не значний розмір зростання буде обумовлений не тільки високим рівнем цифровізації державної служби, але й високим рівнем професійності державних службовців Німеччини. Тобто при тій же кількості поставлених завдань державний службовець Німеччини виконає їх значно швидше, ніж державних службовець України.

У Великобританії кількість жителів, які припадають на одного державного службовця країни також, як і в Німеччині з 2015 р. до 2022 р. зменшилася, проте на 9%. При цьому, максимальна кількість людей на одного державного службовця Великобританії припадала у 2016 році. При цьому ВВП від публічного адміністрування Великобританії досягла максимального значення у 2022 р. – 11029755 млн. грн. (при розрахунках, що 1 долар становив 37 грн.). Слід зазначити, що в цьому році кількість жителів, що припадає на одного державного службовця Великобританії була мінімальною за весь період дослідження. Проте, цей показник не може бути визначальним, оскільки слід враховувати ще і ефективність роботи державних службовців, а також середній час, який витрачається на вирішення поставлених завдань та розмір середньої заробітної плати. Для порівняння, розмір ВВП від публічного адміністрування у Німеччині становив максимальне значення 7038900 млн. грн. при не мінімальному значенні кількості жителів країни, яка припадала на одного державного службовця. При цьому середньомісячна заробітна плата державного службовця у Великобританії у 2022 році становила 114160 грн., у Німеччині -180006 грн., а в Україні – 22744 грн. Відповідно, вартість робочої години при 40 годинному робочому тижні у Великобританії становить 713 грн., у Німеччині -1125 грн., а в Україні – 142 грн.

Таким чином, наочно показано, що державні службовців України потребують підвищення заробітної плати.

Для визначення оптимальної кількості державних службовців в Україні було використано метод Масгрейва, який полягає в знаходженні балансу між потребою у державних послугах та витратами на утримання державних службовців. Так, зі збільшенням потреби в державних послугах зростає потреба в державних службовцях, а зі зменшенням продуктивності праці службовців або зі зростанням витрат на їх утримання зростає кількість потрібних службовців. Відповідно до цього методу розрахунок оптимальної кількості державних службовців проводиться за формулою:

Формула Масгрейва для розрахунку кількості державних службовців з урахуванням їх ефективності виглядає наступним чином:

$$N = (P \times T \times E) / (H \times S) \quad (1)$$

де:

N - кількість державних службовців, осіб;

P - кількість населення, що обслуговується, осіб;

T - час виконання одного завдання, год.;

E - ефективність виконання завдань (значення від 0 до 1 при максимально ефективному виконанні завдань);

H - середня кількість робочих годин на тиждень, год.;

S - середня заробітна плата державного службовця в тиждень, грн.

Метод Масгрейва (іноді називають методом оптимальної чисельності) є альтернативою методу економічного аналізу, звичайно, він має свої переваги та недоліки.

Основна перевага методу Масгрейва полягає в тому, що він заснований на більш точних показниках і враховує більш широкий спектр факторів, що впливають на потребу в державних службовцях. У методі Масгрейва використовуються такі фактори, як обсяги роботи, складність робіт, рівень технологічності, відсоток виконуваної роботи, яка є рутинною, та інші. Ці фактори дозволяють отримати більш точну оцінку потреби в державних службовцях, ніж метод економічного аналізу, який зазвичай базується на загальних економічних показниках. До недоліків можна віднести більшу затратність часу для проведення аналізу цим методом, оскільки необхідно зібрати більшу кількість даних. Проте, зважаючи на його більшу точність цим недоліком можна знехтувати.

Для розрахунку оптимальної кількості державних службовців за методом Масгрейва були взяті такі показники:

P - кількість населення, що обслуговується, було прийнято взяти загальну кількість населення України станом на 2022 р. згідно статистичних даних – 41130000 осіб;

T - час виконання одного завдання – було прийнято взяти усереднений час виконання одного завдання для всіх службовців 48 робочих днів, тобто 384 год., оскільки типи завдань та їх тривалість для різних категорій державних службовців є різною, а при оцінці ефективності виконання оцінюється в середньому 5 завдань;

E - ефективність виконання завдань (значення від 0 до 1 при максимально ефективному виконанні завдань) - оскільки державні службовці зобов'язані максимально ефективно виконувати поставлені завдання, то було прийнято, що $E=1$;

H - середня кількість робочих годин на тиждень, $H=40$ год.;

S - середня заробітна плата державного службовця в тиждень 5680 грн. (якщо 142 грн. за 1 год. при 40 годинному робочому тижні) у 2022 р.

Використовуючи формулу (1) та дані, наведені вище було розраховано, що оптимальна кількість державних службовців у 2022 р. мала становити 69515 осіб. При цьому фактична кількість державних службовців у 2022 році становила 166752 осіб. Таким чином, доведено, що навіть при тому рівні оплати праці державним службовцям, який є зараз при їх 100% виконанні завдань чисельність вартує скоротити на 97237 осіб. Зважаючи на те, що фактична кількість населення України продовжує скорочуватися значними

темпами, то зменшення кількості державних службовців до 64 000 осіб та підвищенні їх заробітної плати є абсолютно виправданим.

Висновки. Із застосуванням формули Масгрейва з врахуванням максимального ступеню ефективності виконання поставлених завдань встановлено оптимальну кількість державних службовців в Україні, що станом на 2022р. становило 69515 осіб. Ця кількість на 97237осіб є нижчою, ніж фактична кількість державних службовців у 2022 р. Таким чином показано, що в рамках реформи державної служби слід зменшити загальну кількість державних службовців в Україні до показника 64 0000 осіб у 2023 р. При цьому особливу увагу слід звертати на досягнення високої ефективності виконання поставлених завдань, яка має бути максимальною і доцільно підвищити розмір середньої заробітної плати державним службовцям. Це забезпечить не тільки підвищення престижу державної служби, але й забезпечить зростання загальної ефективності її функціонування. Як результат – збільшиться ВВП від публічного адміністрування, а Україна значно пришвидшить свій поступ у ЄС.

Дослідження виконані в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433.

Література:

1. На вихід кожний другий. Уряд готує масштабне скорочення держслужбовців. Економічна правда, 4 липня 2022 р. Дата доступу: 3 березня 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/4/688781/>
2. Ярошенко М. П., Кораблін О. В., Москаленко С. М. Економічна ефективність державної служби: аналіз та оцінка в умовах реформування державного управління // Бізнес Інформ. - 2019. - № 8. - С. 68-76.
3. Сташис В. Оптимальна кількість державних службовців в Україні / В. Сташис, І. Баланчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління. - 2016. - Вип. 855. - С. 176-181.
4. Кочан О. В., Майборода І. І. Оптимальна кількість державних службовців в Україні на основі рівня економічного розвитку // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки та практики. - 2018. - № 4(12). - С. 31-38.
5. Кочан, О. В., Майборода, І. І. Оптимальна кількість державних службовців в Україні на основі продуктивності // Вісник економіки транспорту і промисловості. - 2019. - Вип. 62. - С. 163-170.
6. Іваненко В. О., Базанова О. І. Визначення оптимальної кількості державних службовців в системі державного управління України // Економіка та держава. - 2019. - № 4. - С. 7-10.
7. National Statistics. Quantity of civil servant [Електронний ресурс]. Office for National Statistics. URL: <https://www.ons.gov.uk/search?q=quantity+civil+servant> (дата звернення: 01 березня 2023).
8. Beschäftigungsbereiche des öffentlichen Dienstes [Електронний ресурс]. URL: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/Oeffentlicher-Dienst/Tabellen/beschaeftigungsbereiche.html> (дата звернення: 01 березня 2023).

9. Національне агентство з питань державної служби. Кількісний склад державних службовців за 2019-2021 роки [Електронний ресурс]. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/2019-2021-roki> (дата звернення: 02 березня 2023).

References:

1. Ekonomichna Pravda. (2022). *Na vykhid kozhnyi druhyi. Uryad hotuie mashtabne skorchennia derzhslubovtsi* [On the way out every second. The government is preparing a large-scale reduction of civil servants]. Data dostupu: 3 bereznia 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/4/688781/> [in Ukrainian].
2. Yaroshenko, M. P., Korablin, O. V., & Moskalenko, S. M. (2019). *Ekonomichna efektyvnist derzhavnoi sluzhby: analiz ta otsinka v umovakh reformuvannia derzhavnoho upravlinnia* [Economic efficiency of the civil service: analysis and assessment in the context of public administration reform]. *Biznes Inform* [in Ukrainian].
3. Stashys, V., & Balanchuk, I. (2016). *Optymalna kilkist derzhavnykh sluzhbovtiv v Ukraini* [The optimal quantity of civil servants in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. Seria: Problemy ekonomiky ta upravlinnia [in Ukrainian].
4. Kochan, O. V., & Maiboroda, I. I. (2018). *Optymalna kilkist derzhavnykh sluzhbovtiv v Ukraini na osnovi rivnia ekonomichnoho rozvytku* [The optimal quantity of civil servants in Ukraine based on the level of economic development]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky ta praktyky* [in Ukrainian].
5. Kochan, O. V., & Maiboroda, I. I. (2019). *Optymalna kilkist derzhavnykh sluzhbovtiv v Ukraini na osnovi produktyvnosti* [The optimal quantity of civil servants in Ukraine based on productivity]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* [in Ukrainian].
6. Ivanenko, V. O., & Bazanova, O. I. (2019). *Vyznachennia optymalnoi kilkosti derzhavnykh sluzhbovtiv v systemi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy* [Determination of the optimal number of civil servants in the system of public administration of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava* [in Ukrainian].
7. National Statistics. Quantity of civil servant [Elektronnyi resurs]. Office for National Statistics. URL: <https://www.ons.gov.uk/search?q=quantity+civil+servant> (data zvernennia: 01 berezna 2023) [in English].
8. Beschaeftigungsbereiche des oeffentlichen Dienstes [Employment areas of the public service] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/Oeffentlicher-Dienst/Tabellen/beschaeftigungsbereiche.html> (data zvernennia: 01 berezna 2023) [in German].
9. Natsionalne ahentstvo z pytan derzhavnoi sluzhby. *Kilkisnyi sklad derzhavnykh sluzhbovtiv za 2019-2021 roky* [Quantitative composition of civil servants for 2019-2021] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/2019-2021-roki> (data zvernennia: 02 berezna 2023) [in Ukrainian].

УДК 37.378.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-182-192](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-182-192)

Чмир Віктор Миколайович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри транспортних засобів та інженерного забезпечення охорони державного кордону, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 20003, тел.: (067) 256-89-77, <https://orcid.org/0000-0002-0465-2589>

Вишневська Наталія Олександрівна викладач кафедри транспортних засобів та інженерного забезпечення охорони державного кордону, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 20003, тел.: (068) 622-41-10, <https://orcid.org/0000-0002-7435-9169>

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РІВНЕМ БЕЗПЕКИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ОРГАНІВ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ

Анотація. Виконання основних завдань та функцій ДПСУ, як в мирний час так і в бойових умовах, тісно пов'язано з автотехнічним забезпеченням. Для цього, практично усі підрозділи органів Держприкордонслужби укомплектовані широкою номенклатурою сучасних зразків автомобільної техніки (АТ), наявність яких дозволяє оперативно та мобільно виконувати вище визначені завдання з охорони державного кордону.

Проблемні питання безпеки експлуатації автомобільної техніки відносяться до числа досить серйозних комплексних проблем, оскільки вони визначаються не тільки надійністю АТ, але і якістю підготовки персоналу, ступенем узгодженості характеристик людини і техніки, характером впливу на військовослужбовців факторів навколишнього середовища та багатьма іншими факторами. Крім того, в екстремальних умовах діяльності підрозділів та органів Держприкордонслужби, питання безпеки експлуатації постають наряду із проблемою збереження життя і здоров'я військовослужбовців і працівників ДПСУ.

Проаналізовано наукові методи обґрунтування та контролю безпеки експлуатації АТ органів Держприкордонслужби. В ході дослідження встановлено, що: методологічною основою безпечної експлуатації АТ є діалектичний метод «як аналог дійсності»; теорія безпеки експлуатації АТ як науковий напрям тісно взаємозв'язана з теорією надійності; існує тісний взаємозв'язок теорії безпеки експлуатації АТ з теорією складних систем; управління є основою забезпечення безпеки експлуатації АТ; для оцінки

безпеки використовуються різні методи, які можна розбити на три групи: статистичні, теоретико-ймовірнісні і технічні.

За результатами дослідження встановлено доречний перелік існуючих методів теорії безпеки експлуатації АТ, які складуть основу методики управління безпекою експлуатації АТЗ, а саме:

метод аналізу причин ДТП;

метод оцінки безпеки технічного стану АТ;

метод прогнозування можливих подій та нещасних випадків;

метод оцінки стану безпеки технологічних операцій з ТО та відновлення АТ;

метод поглибленої експрес-діагностики технічного стану АТ.

Ключові слова: методологія; безпека експлуатації; автомобільна техніка; методи теорії безпеки експлуатації АТ; підрозділи та органи Держприкордонслужби.

Chmyr Viktor Mykolayovych Candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the department of vehicles and engineering support for the protection of the state border, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after V. Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 20003, tel.: (067) 256-89-77, <https://orcid.org/0000-0002-0465-2589>

Vishnevskya Nataliya Oleksandrivna Teacher of the department of vehicles and engineering support for state border protection, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after V. Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 20003, tel.: (068) 622-41-10, <https://orcid.org/0000-0002-7435-9169>

FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE BORDER OFFICERS OF THE ENGINEERING AND TECHNICAL SUBDIVISIONS OF THE DPSU

Abstract. The performance of the main tasks and functions of the State Security Service, both in peacetime and in combat conditions, is closely related to auto-technical support. For this purpose, almost all subdivisions of the State Border Service are equipped with a wide range of modern models of automotive equipment (AT), the presence of which allows to quickly and mobile perform the tasks defined above for the protection of the state border.

The problematic issues of the safety of the operation of automotive equipment are among the number of rather serious complex problems, since they are determined not only by the reliability of the automatic transmission system, but also by the quality of personnel training, the degree of consistency of the characteristics of people and equipment, the nature of the influence of environmental factors on servicemen and many other factors. In addition, in the extreme conditions of the

operations of units and bodies of the State Border Service, the issue of operational safety arises along with the problem of preserving the life and health of servicemen and employees of the State Border Service.

The scientific methods of substantiating and controlling the safety of JSC operation by bodies of the State Border Service were analyzed. In the course of the research, it was established that: the methodological basis of safe operation of JSC is the dialectical method "as an analogue of reality"; the theory of JSC operation safety as a scientific direction is closely interconnected with the theory of reliability; there is a close interrelationship between the theory of safety of JSC operation and the theory of complex systems; management is the basis of ensuring the safety of JSC operation; various methods are used to assess security, which can be divided into three groups: statistical, theoretical-probabilistic and technical.

According to the results of the research, an appropriate list of existing methods of the theory of safety of operation of JSC was established, which will form the basis of the methodology of management of safety of operation of JSC, namely:

- the method of analyzing the causes of traffic accidents;
- the method of safety assessment of the technical state of JSC;
- method of forecasting possible events and accidents;
- the method of assessing the state of safety of technological operations with maintenance and restoration of JSC;
- the method of in-depth express diagnostics of the technical condition of the BP.

Keywords: methodology; operational safety; automotive equipment; methods of the theory of safety of JSC operation; subdivisions and bodies of the State Border Service.

Постановка проблеми. Розвиток України як суверенної держави вимагає здійснення захисту її національних інтересів. Одним із суб'єктів забезпечення національної безпеки є Державна прикордонна служба України (ДПСУ), яка забезпечує охорону та захист кордонів держави [1].

Виконання основних завдань та функцій ДПСУ, як в мирний час так і в бойових умовах, тісно пов'язано з автотехнічним забезпеченням. Для цього, практично усі підрозділи органів Держприкордонслужби укомплектовані широкою номенклатурою сучасних зразків автомобільної техніки (АТ), наявність яких дозволяє оперативно та мобільно виконувати вище визначені завдання з охорони державного кордону.

Статистика ДТП та подій з ТЗ за останніх 5 років, як на службовому так і на особистому транспорті, свідчить про недосконалість процесу забезпечення безпеки експлуатації ТЗ персоналом ДПСУ [2].

Проблемні питання безпеки експлуатації автомобільної техніки відносяться до числа досить серйозних комплексних проблем, оскільки вони визначаються не тільки надійністю АТ, але і якістю підготовки персоналу, ступенем узгодженості характеристик людини і техніки, характером впливу

на військовослужбовців факторів навколишнього середовища та багатьма іншими факторами [3].

Крім того, в екстремальних умовах діяльності підрозділів та органів Держприкордонслужби, питання безпеки експлуатації постають наряду із проблемою збереження життя і здоров'я військовослужбовців і працівників ДПСУ.

Тому, відповідно, виникає потреба в науковому підході, щодо аналізу розвитку наукових методів обґрунтування та контролю безпеки експлуатації АТ органів Держприкордонслужби, що обумовлює актуальність даного дослідження

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з вирішення проблеми грамотної та безпечної експлуатації АТ підрозділів та органів Держприкордонслужби [2], [3], [4] наявних науково-дослідних робіт і публікацій [5], [6], [7] дозволяє зробити висновок, що дійсно існують об'єктивні невідповідності між дотриманням умов їх грамотної та безпечної експлуатації та можливостями та можливостями існуючої науково-методичної бази у цьому напрямі. Крім того сучасний стан забезпечення безпеки експлуатації АТ підрозділів та органів Держприкордонслужби свідчить про відсутність чіткої та цілеспрямованої системи управління експлуатаційним процесом АТ, з урахуванням його безпечного стану, а також раціональних підходів щодо наукового обґрунтування проблематики даного питання, що відповідно потребує детальнішого дослідження.

Мета статті – дослідити наукові підходи до аналізу розвитку наукових методів обґрунтування та контролю безпеки експлуатації АТ органів Держприкордонслужби.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою безпечної експлуатації АТ є діалектичний метод «як аналог дійсності», як свідоме застосування до пізнання найзагальніших законів розвитку природи і суспільства, зокрема військової справи, АТ і способів її безпечної експлуатації. В теорії безпеки експлуатації діалектичний метод реалізується через часткові специфічні методи, що становлять її наукову основу [7].

Перш ніж визначити, що складає науковий фундамент теорії безпеки експлуатації, розглянемо особливості цього наукового напрямку і зв'язок його з іншими науковими дисциплінами.

Теорія безпеки експлуатації АТ як науковий напрям тісно взаємозв'язана з теорією надійності. У ряді робіт, присвячених теорії надійності, ці наукові напрями ототожнюються, що певною мірою ускладнює правильне вирішення проблем забезпечення безпеки експлуатації АТ.

Основне поняття в теорії надійності – є відмова системи (елементу), тоді як в теорії безпеки - це небезпечна експлуатаційна ситуація. При цьому важливо відзначити, що відмова системи (елементу) є тільки одним з джерел небезпечної експлуатаційної ситуації, причому відмова не будь-якої системи

(елементу), а тільки функціонально важливого з позиції безпеки. Заданий рівень надійності АТ в процесі експлуатації забезпечується при непланових ремонтах і регламентах за рахунок обслуговування і заміни деталей, вузлів, приладів, блоків, а також проведенням доопрацювань.

Заданий же рівень безпеки експлуатації досягається сукупністю заходів, основними з яких є:

1. Вивчення особовим складом технології виконання майбутніх робіт, заходів і правил безпеки їх виконання.
2. Вивчення посадовцями керівних документів.
3. Проведення інструктажів за правилами і заходами безпеки.
4. Медичне забезпечення робіт.
5. Устаткування і оснащення ділянок і робочих місць засобами захисту, нейтралізації й пожежегасіння.
6. Підготовка АТ до проведення робіт; організація і здійснення контролю з боку посадовців за безпечним проведенням робіт і рядом інших заходів.

Підвищення надійності, поза сумнівом, веде до підвищення безпеки, хоча це відноситься тільки до тих систем (елементів), які можуть бути джерелами небезпечних експлуатаційних ситуацій. Як приклад розглянемо технологічний процес без кранового розвантаження техніки з АТ. Перевантаження здійснюється за допомогою механізму перекочування, що включає електродвигун, лебідку, поліспапну систему і пульт управління. Відмова електродвигуна, що пов'язана з обривом його обмотки, безумовно приведе до зупинки процесу перевантаження. Така відмова не створює небезпеки для особового складу, що бере участь в даній роботі. Проте пробій ізоляції на корпус того ж електродвигуна приводить до появи небезпечного експлуатаційного чинника у вигляді електричного струму. Технологічний процес перевантаження при цьому не припиняється, проте небезпечна ситуація існує.

Таким чином, нерозуміння відмінностей між надійністю і «небезпекою» відбувалося, вочевидь, тому, що загальний потік появи небезпечних експлуатаційних ситуацій ототожнювали з потоком відмов систем і агрегатів АТ.

Насправді ж загальний потік причин появи небезпечних експлуатаційних ситуацій є суперпозицією досить великого числа елементарних потоків. Зв'язок між цими науковими напрямками ґрунтується на тому, що апарат теорії надійності дозволяє оцінити потік небезпечних експлуатаційних ситуацій, обумовлений відмовами функціонально важливих елементів, і розробити рекомендації по підвищенню безпеки з урахуванням надійності цих елементів при проектуванні, виготовленні і експлуатації систем АТ.

Очевидним є також і та обставина, що теоретико-імовірнісний підхід, встановлений в основу теорії надійності, буде базовим і в теорії безпеки експлуатації АТ.

Існує також тісний взаємозв'язок теорії безпеки експлуатації АТ з теорією складних систем, предметом якої є аналіз і синтез цілеспрямованої діяльності колективів людей і функціонування техніки, керованої людьми, а також взаємодії людей і техніки із зовнішнім середовищем [4].

Теорія складних систем спирається на три наукові напрями:

1. Кібернетику - науку про загальні закони отримання, зберігання передачі і перетворення інформації в управляючих системах.
2. Дослідження операцій - як науку, що дає кількісне обґрунтування ступеню відповідності управління цільовому призначенню системи.
3. Економічні дослідження, що дають можливість аналізувати і порівнювати структуру в процесі функціонування різних систем.

Управління є основою забезпечення безпеки експлуатації АТ як в плані управління рівнем безпеки при проектуванні агрегатів і систем АТ, розробки технологічних процесів, так і в плані оперативного управління рівнем безпеки проведення конкретного технологічного експлуатаційного процесу. Визначень поняття управління достатньо багато. Скористаємося одним з них, управління - це здійснення сукупності дій, вибраних з безлічі можливих на підстав певної інформації і направлених на підтримку або поліпшення функціонування керованого об'єкту відповідно до наявної програми або мети управління. [31].

Суть управління рівнем безпеки експлуатації полягає в постійному його підвищенні і доведенні до норм, заданих тактико-технічними вимогами на комплекс та зразок АТ.

Проте взаємозв'язок безпеки експлуатації АТ не вичерпується тільки тими науковими напрямками, які розглянуті вище. Але викладене дозволяє зрозуміти відмітні особливості цього наукового напрямку, з'ясувати в основному предмет його досліджень і визначити науковий фундамент теорії безпеки експлуатації АТ.

Для оцінки безпеки використовуються різні методи, які можна розбити на три групи: статистичні, теоретико-ймовірнісні і технічні.

Статистичний метод заснований на вивченні нещасних випадків за актами розслідування нещасних випадків, що пов'язані з використанням АТ, або їх складових систем. Статистичні дані і отримані на їх основі показники травматизму дозволяють кількісно оцінити рівень і динаміку травматизму, порівняти різні підрозділи і установи з позиції ефективності виконання заходів щодо забезпечення безпеки експлуатації, проте статистичний метод не завжди виявляє причини травматизму. Різновидом статистичного методу аналізу травматизму є запроваджувана останніми роками в різних галузях народного господарства комп'ютерна система обліку нещасних випадків. При цьому статистична обробка даних на ПЕОМ може бути виконана за спеціально розробленими програмами.

При цьому, для оцінки рівня травматизму при статистичних методах аналізу травматизму користуються відносними статистичними показниками.

Показники травматизму знаходять шляхом приведення абсолютних чисел по нещасних випадках до одного знаменника, який приймають як кількість працюючих або кількість відпрацьованого часу.

Основними показниками травматизму є:

Показник частоти ($K_{\text{ч}}$) – середня кількість постраждалих при нещасних випадках, віднесене до 1000 працюючих визначається, як:

$$K_{\text{ч}} = \frac{n}{N} \cdot 1000, \quad (1)$$

де n - число осіб, потерпілих при нещасних випадках за певний період часу (рік, півріччя);

N - середня кількість працюючих за той же період часу.

Показник частоти зазвичай визначають за загальною кількістю належних обліку нещасних випадків, а також для смертельних випадків і випадків з повною втратою працездатності. Показник частоти не дає уявлення про тяжкість нещасних випадків. Для такої оцінки визначають показник важкості.

Показник важкості ($K_{\text{н}}$) - середня кількість людино-днів непрацездатності, що приходить на один нещасний випадок складатиме:

$$K_{\text{н}} = \frac{T}{n}, \quad (2)$$

де T - загальна кількість людино-днів непрацездатності (без урахування смертельних випадків і випадків з повною втратою працездатності).

Показник непрацездатності ($K_{\text{н}}$), визначається за формулою (3):

$$K_{\text{н}} = K_{\text{ч}} K_{\text{т}} = \frac{T}{N} \cdot 1000, \quad (3)$$

Розглянуті показники $K_{\text{н}}, K_{\text{ч}}, K_{\text{т}}$ широко використовуються при аналізі травматизму в різних галузях промисловості. Проте вони не можуть служити єдиним критерієм для оцінки рівня травматизму.

Теоретико-імовірнісні методи оцінки безпеки засновані на розробці часткових і узагальнених критеріїв (показників) безпеки і аналітичних залежностей для їх розрахунку. Базою для розробки аналітичних залежностей є моделі ймовірності дослідження травматизму і апарат теорії ймовірності та теорії масового обслуговування. Ці методи дозволяють оцінити безпеку з урахуванням впливу техніки, процесу, середовища і обслуговуючого персоналу.

Технічні методи ґрунтуються на вивченні конкретних даних експлуатаційного процесу, виявленні потенційної небезпеки на основі вивчення причинної обумовленості всіх явищ і розробці заходів щодо запобігання подіям.

До групи найбільш простих та доступних технічних методів дослідження безпеки експлуатації АТ відносяться наступні: монографічний метод; методи спостережень; анкетування; груповий; топографічний, тощо.

Монографічний метод полягає в детальному дослідженні всього комплексу умов нещасного випадку. При цьому не тільки виявляються причини нещасного випадку, що відбувся, але і вивчаються дані технологічного процесу, метеорологічні і санітарно-гігієнічні умови, устаткування робочого місця, зразок АТ, що експлуатується, прилади, устаткування, інструмент, засоби захисту, організація робіт, час (місяць, день, години), дані про постраждалих (рівень професійної підготовленості, досвід роботи, стан здоров'я, психофізіологічний стан тощо).

Матеріали монографічного дослідження нещасних випадків дозволяють виробити і упровадити комплекс організаційних і технічних заходів, що виключають виробничий травматизм при експлуатації АТ.

При аналізі складних випадків травматизму монографічний метод доповнюється причинно-наслідковою моделлю нещасного випадку. Модель будується виходячи з аналізу елементарних подій, їх взаємозв'язку і тимчасової послідовності. Зв'язки встановлюються «зворотним ходом»; мережа накреслюється в зворотному порядку, тобто від кінцевої події - травми. Модель дозволяє чітко встановити головні (технічні і організаційні) причини, а також вимушені (як наслідок дії головних причин) і супутні причини. Істотною перевагою цього методу є його наочність і можливість ширшого вивчення обставин нещасного випадку, варіантів даної ситуації. Елементи моделі можуть бути використані при розробці плану робіт ліквідації причин нещасного випадку.

Метод спостережень припускає проведення при вивченні травматизму візуальних і інструментальних обстежень, оглядів і випробувань, перевірки організації робіт, ергономічного аналізу робочих місць й устаткування, психофізіологічного обстеження обслуговуючого персоналу, виявлення передумов до нещасних випадків. Він дозволяє глибше вивчити причини травматизму, виявити потенційні небезпеки і розробити на їх основі конкретні заходи щодо запобігання нещасним випадкам, аваріям і катастрофам. Цей метод може знайти широке застосування у силових структурах при проведенні підсумкових і цільових перевірок, а також перевірок посадовцями організації і забезпечення безпечної експлуатації АТ, перевірок органами Держтехнагляду, обстежень електроустановок інспекторами енергонагляду, тощо. Даний метод має певні переваги для використання в нормальних повсякденних умовах, при наявності фахівців відповідної кваліфікації, які на жаль відсутні у підрозділах кордону та навіть у переважній більшості органів Держприкордонслужби.

Широке поширення набув метод анкетування (письмового опитування). Він дозволяє аналізувати умови праці з позиції їх потенційної небезпеки.

Результати методу анкетування залежать від якості і повноти поставлених питань, кількості і досвіду роботи опитуваних, методу обробки анкет.

Груповий метод вивчення травматизму заснований на статистичній обробці матеріалів з повторюваних нещасних випадках не залежно від їх тяжкості, тобто за окремими однорідними ознаками. Цей метод дозволяє порівняти кількісні характеристики ознак і встановити їх домінуючий вплив. Груповий метод порівняно простий, але він не дозволяє повною мірою виявити потенційні небезпеки. Аналіз травматизму груповим методом здійснюється за допомогою простих і групових статистичних таблиць (графіків).

Таблиці включають дані за різними ознаками:
безпосереднім причинам (організаційним, технічним, тощо);
небезпечним виробничим чинникам (видам робіт);
періодом часу;
професії і стажу роботи персоналу, тощо.

Порядок обробки статистичних даних і проведення аналізу організації безпеки експлуатації АТЗ, заснований на застосуванні групового методу, визначений відповідними керівництвами та інструкціями. Результати обробки статистичних матеріалів доцільно зображати графіками, що підвищує наочність представлення причинно-наслідкових зв'язків різних чинників з показниками травматизму.

Топографічний метод є різновидом групового. Він полягає у тому, що нещасні випадки розподіляються за місцем їх походження. На плані позиції, де позначаються споруди, майданчики, робочі місця і устаткування, умовними індексами наголошуються всі місця, де відбулися нещасні випадки. Топографічний метод доцільно застосовувати як доповнення до групового.

Висновки. Таким чином, провівши аналіз наукового підходу та основних аспектів безпеки експлуатації АТ в органах Держприкордонслужби можна зробити висновки, що управління її станом є основою безпечної і безаварійної експлуатації АТ в цілому.

Взаємозв'язок безпеки експлуатації АТ не вичерпується тільки тими науковими напрямками, які були розглянуті в дослідженні, проте викладене дозволяє зрозуміти відмітні особливості цього наукового напрямку, з'ясувати в основному предмет його досліджень і визначити науковий фундамент теорії безпеки експлуатації АТ.

Розглянувши перелік існуючих методів теорії безпеки експлуатації АТ, а також враховуючи їх переваги та недоліки, пропонується доречний перелік тих, які складуть основу методики управління безпекою експлуатації АТ, а саме:

метод аналізу причин ДТП;
метод оцінки безпеки технічного стану АТ;
метод прогнозування можливих подій та нещасних випадків;

метод оцінки стану безпеки технологічних операцій з ТО та відновлення АТ;
метод поглибленої експрес-діагностики технічного стану АТ

Основним напрямком подальших розвідок за даною тематикою вбачається необхідність наукового обґрунтування і пошуку шляхів роботи заступника начальника прикордонного загону з озброєння і техніки щодо організації управління безпекою експлуатації АТ в підрозділах та органах Держприкордонслужби, а також в розробці практичних рекомендацій з її удосконалення, з урахуванням аспектів безпеки.

Література:

1. Наказ МВС України «Інструкція про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України» №1261 від 19 жовтня 2015 року.
2. Наказ МВС України «Інструкція з автомобільного та бронетанкового забезпечення в ДПСУ» №577 від 09 липня 2018 року.
3. Андрієнко А.М., Зіркевич В.М., Грубель М.Г., Овчаренко І.В. Військові автомобільні перевезення: навч. посіб. Львів: АСВ, 2013. 312 с
4. Кириленко В.А., Артюшин Л.М., Каленик М.М. Економіка експлуатації транспортних засобів бюджетних установ силових міністерств та відомств України: навч. посіб. Хмельницький: НАДПСУ, 2013. 279 с.
5. Оцінка ефективності експлуатації автомобільної техніки при охороні Державного кордону України та визначення шляхів їх підвищення: Звіт про НДР № 103–0003К. НАДПСУ. Хмельницький, 2004.
6. Головня С. Б. Комплексна оцінка системи технічного обслуговування і ремонту техніки автотранспортного підприємства. *Міжнародне періодичне аудання: SWorld Journal. Svishtov: SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics. Svishtov, Bulgaria.* 2020. № 4. С. 69-74
7. Сівак В. А. Визначення шляхів удосконалення існуючої системи технічної експлуатації транспортних засобів, за рахунок розробки концептуальних підходів їх безпечної експлуатації в умовах охорони державного кордону. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ» (Тематичний випуск «Автомобіле- та тракторобудування»)*. 2015. № 9 (1118). С. 86–91

References:

1. Nakaz MVS Ukrayiny` «Instruktsiia pro sluzhbu prykordonnykh nariadiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy» [«Instructions on the service of border guards of the State Border Service of Ukraine »] № 1261 vid 19 zhovtnia 2015 roku [in Ukrainian]
2. Nakaz MVS Ukrayiny` «Instrukciya z avtomobil'nogo ta bronetankovogo zabezpechennya v DPSU» [«Instruction on automotive and armored security in the SBGS»] № 577 vid 09 ly`pnya 2018 roku [in Ukrainian].
3. Andriienko A.M., Zirkevych V.M., Hrubel M.H., Ovcharenko I.V. (2013) *Viiskovi avtomobilni perevezennia* [«Military road transport»]: navch. posib. Lviv: ASV. [in Ukrainian].
4. Kyrylenko V.A., Artiushyn L.M., Kalenyk M.M. (2013) *Ekonomika ekspluatatsii transportnykh zasobiv biudzhetnykh ustanov sylovykh ministerstv ta vidomstv Ukrainy* [«Economics of the operation of vehicles of budgetary institutions of the power ministries and agencies of Ukraine»]: navch. posib. Khmelnytskyi: NADPSU. [in Ukrainian].
5. *Otsinka efektyvnosti ekspluatatsii avtomobilnoi tekhniki pry okhoroni Derzhavnoho kordonu Ukrainy ta vyznachennia shliakhiv yikh pidvyshchennia* [«Evaluation of the effectiveness of the operation of automobile equipment in the protection of the State Border of Ukraine and determination of ways to improve it»]: Zvit pro NDR № 103–0003K. NADPSU. Khmelnytskyi, 2004. [in Ukrainian].

6. Holovnia S. B. (2020) *Kompleksna otsinka systemy tekhnichnoho obsluhovuvannia i remontu tekhniky avtotransportnoho pidpriemstva*. [«Comprehensive assessment of the system of technical maintenance and repair of vehicles of the motor vehicle enterprise»]. Mizhnarodne periodychne aydannya: SWorld Journal. Svishtov: SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics. Svishtov, Bulgaria. 2020. 4., 69-74. [in Ukrainian]

7. Sivak V. A. (2015) *Vyznachennia shliakhiv udoskonalennia isnuiuchoi systemy tekhnichnoi ekspluatatsii transportnykh zasobiv, za rakhunok rozrobky kontseptualnykh pidkhodiv yikh bezpechnoi ekspluatatsii v umovakh okhorony derzhavnoho kordonu* [«Determination of ways to improve the existing system of technical operation of vehicles, due to the development of conceptual approaches to their safe operation in the conditions of state border protection»]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI» (Tematychnyi vypusk «Avtomobile- ta traktorobuduvannia»). 2015. № 9 (1118). 86–91. [in Ukrainian]

УДК 001.89

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-193-204](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-193-204)

Шиян Анатолій Антонович кандидат фізико-математичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Український науковий центр розвитку інформаційних технологій (УкрНЦ РІТ), просп. Академіка Глушкова, 44, м. Київ, 03680, тел.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0002-5418-1498>.

Нікіфорова Лілія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Український науковий центр розвитку інформаційних технологій (УкрНЦ РІТ), просп. Академіка Глушкова, 44, м. Київ, 03680, тел.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0002-7034-607X>

Красовський Олексій Сергійович кандидат педагогічних наук, головний науковий співробітник, Український науковий центр розвитку інформаційних технологій (УкрНЦ РІТ), просп. Академіка Глушкова, 44, м. Київ, 03680, тел.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0003-1622-2655>.

Дьогтєва Ірина Оксентіївна старший науковий співробітник, Український науковий центр розвитку інформаційних технологій (УкрНЦ РІТ), просп. Академіка Глушкова, 44, м. Київ, 03680, тел.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0002-8567-6952>

ВИЗНАЧЕННЯ РОЛЕЙ ТА КОНФЛІКТІВ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ФІНАНСУВАННІ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК

Анотація. В статті поведене дослідження щодо виявлення ролей суб'єктів конкурсного державного фінансування досліджень і розробок. Розглянуто тільки основні аспекти державного/бюджетного фінансування. Відмічено, що державне фінансування досліджень і розробок має свої особливості. Проведено класифікацію можливих конфліктів інтересів та визначено основні конфліктні групи, які можуть виникнути при фінансуванні наукових та науково-технічних досліджень і розробок. А саме, проведено порівняльний аналіз вітчизняних та закордонних наукових джерел за результатами якого виокремлено певні аспекти визначення ролей та видів конфліктів; виявлено важливість та управління конфліктами інтересів у дослідницькій діяльності для забезпечення цілісності та достовірності наукових висновків; наголошено на необхідності прозорості та розкриття інформації в дослідженнях; коротко окреслено особливостей фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок.

В статті підкреслюється, що сьогодні перед Україною стоять дві основні цілі: перехід до рівня розвинених країн та забезпечення власної безпеки від сторонньої агресії і саме цим цілям повинні бути підпорядковані цілі грантових програм, що будуть відбиратися та фінансуватися із державних фондів протягом найближчих років. В статті показано, що для досягнення цих цілей в Україні повинна бути сформована відповідна система бізнес-процесів/правил гри для всіх учасників та на всіх етапах процесу конкурсного фінансування досліджень і розробок. В роботі виділено суб'єкти процесу конкурсного державного фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок, такі як вчений; адміністрації організації, де виконується конкурсний проект; суб'єкти, які впроваджують результати дослідження; суспільство; держава та описано їх ролі в загальному процесі державного конкурсного фінансування досліджень і розробок в умовах України. Зауважено, що роль вченого в конкурсному фінансуванні досліджень і розробок є двоїстою: з одного боку, вчений готує та подає заявки на конкурсне фінансування; з іншого боку, тільки вчений здатний здійснити належну експертизу поданої заявки, і, як наслідок, виникнення конфлікту інтересів. В зв'язку з чим в роботі виявлено та детально описано низку основних конфліктів інтересів, які можуть виникнути серед вищезазначених суб'єктів процесу конкурсного державного фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок.

Ключові слова: ролі, конфлікти інтересів, фінансування, науково-технічні дослідження, конкурсне державне фінансування, класифікація.

Shyian Anatolii Antonovych Candidate of physical and mathematical sciences, associate professor, leading researcher, Ukrainian Scientific Center for the Development of Information Technologies (UkrSC DIT), Akademika Hlushkova Ave., 44, Kyiv, 03680, tel.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0002-5418-1498>.

Nikiforova Liliia Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, leading researcher, Ukrainian Scientific Center for the Development of Information Technologies (UkrSC DIT), Akademika Hlushkova Ave., 44, Kyiv, 03680, tel.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0002-7034-607X>

Krasovskyi Oleksii Serhiyovych Candidate of Pedagogical Sciences, chief researcher, Ukrainian Research Center for the Development of Information Technologies (UkrSC DIT), Akademika Hlushkova Ave., 44, Kyiv, 03680, tel.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0003-1622-2655>

Dohtieva Iryna Oksentiivna Senior Research, Ukrainian Scientific Center for the Development of Information Technologies (UkrSC DIT), Akademika Hlushkova Ave., 44, Kyiv, 03680, tel.: (044) 500-90-95, <https://orcid.org/0000-0002-8567-6952>

DETERMINATION OF ROLES AND CONFLICTS OF INTEREST IN THE FINANCING OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL RESEARCH AND DEVELOPMENT

Abstract. The article conducts research on identifying the roles of subjects of competitive state funding of research and development. Only the main aspects of state/budget financing are considered. It is noted that state funding of research and development has its own characteristics. The classification of possible conflicts of interest was carried out and the main conflict groups that may arise in the financing of scientific and technical research and development were identified. Namely, a comparative analysis of domestic and foreign scientific sources was conducted, the results of which identified certain aspects of defining roles and types of conflicts; revealed the importance and management of conflicts of interest in research activities to ensure the integrity and reliability of scientific conclusions; the need for transparency and disclosure of information in research is emphasized; features of funding of scientific and technical research and development are briefly outlined.

The article emphasizes that today Ukraine faces two main goals: transition to the level of developed countries and ensuring its own security from foreign aggression, and the goals of grant programs that will be selected and financed from state funds in the coming years should be subordinated to these goals. The article shows that in order to achieve these goals, an appropriate system of business processes/rules of the game must be formed in Ukraine for all participants and at all stages of the process of competitive financing of research and development. The work highlights the subjects of the process of competitive state funding of scientific and technical research and development, such as a scientist; the administration of the organization where the competitive project is executed; entities implementing research results; society; state and described their role in the general process of state competitive funding of research and development in the conditions of Ukraine. It is noted that the role of a scientist in competitive funding of research and development is dual: on the one hand, a scientist prepares and submits applications for competitive funding; on the other hand, only a scientist is able to carry out a proper examination of the submitted application, and, as a result, a conflict of interests may arise. In connection with this, the work identifies and describes in detail a number of main conflicts of interest that may arise among the above-mentioned subjects of the process of competitive state funding of scientific and technical research and development.

Keywords: roles, conflicts of interest, funding, scientific and technical research, competitive state funding, classification.

Постановка проблеми. Економічний і соціальний розвиток країни визначається сьогодні її можливістю виробляти інновації, які мають світову новизну. Такі інновації створюються у сфері науки в результаті досліджень і

розробок. Світовий досвід привів до того, що фінансування досліджень і розробок виконується на конкурентній основі. При цьому між собою змагаються не самі науковці, використовуючи свої минулі науково-технічні результати. Змагаються між собою наукові проекти, які пропонують вчені до фінансування.

В розвинених країнах існують багато різноманітних джерел для конкурсного фінансування досліджень і розробок. Тут і державні структури, і приватні, і спеціалізовані фінансові фонди, і громадянські структури, і приватні особи. Кожна фінансуюча сторона чітко оприлюднює свою мету і задачу, які вона буде фінансувати.

Головною умовою, яка є вирішальною для успішності конкурсного фінансування, є організація самого конкурсного відбору наукових та дослідницьких проектів. Кожен етап цього процесу може стати вирішальним для успіху в досягненні цілей фінансуючого суб'єкту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти визначення ролей та видів конфліктів інтересів висвітлюються багатьма українськими та зарубіжними науковцями. Наприклад, Дж. Блаш та І. Веферс [1] розглядають ролі та потенційні конфлікти інтересів між університетами та галузевими партнерами у спільних дослідницьких проектах. Дане дослідження показало, що дослідники особливо сприйнятливі до конфлікту інтересів через їх подвійну роль як науковців і консультантів галузевих партнерів.

В джерелі [2] авторами порівнюється регулювання та управління етикою дослідження в розрізі можливих конфліктів інтересів в різних європейських країнах. Дослідження підкреслює необхідність узгодженого підходу до дослідницької етики в Європі та припускає, що Європейський Союз повинен відігравати більшу роль у цьому процесі. В. Дж. Мерфі в своїй роботі [3] доводить важливість етичної освіти в науці та інженерії для запобігання неправомірній поведінці та конфлікту інтересів.

В статті [4] обговорюється важливість виявлення та управління конфліктами інтересів у дослідницькій діяльності для забезпечення цілісності та достовірності наукових висновків, а в джерелі [5] досліджується, як конфлікт інтересів може підірвати громадську довіру до науки, що може негативно вплинути на розміри фінансування наукових проектів і наголосує на необхідності прозорості та розкриття інформації в дослідженнях.

Щодо українських авторів, то статті І.І. Куценка [6] досліджує проблеми виникнення конфліктів інтересів в Україні та діюче законодавство щодо їхнього регулювання. В роботах Ю.М. Литвиненка та О.О. Шевченка [7] та О.О. Духнія [8] досліджуються проблеми конфліктів інтересів в сучасній Україні, в тому числі в політиці, науці, бізнесі, та наводяться пропозиції щодо вирішення цих проблем, а також пропонуються способи їхнього запобігання. В дослідженнях В.Ю. Качуровського [9] та О.В. Гречука [10] розглядаються питання виникнення конфліктів інтересів у сфері державного управління та місцевому самоврядуванні і необхідності їхнього законодавчого регулювання.

Що ж стосується особливостей фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок, то в статті С. Брауера [11] міститься огляд різних джерел фінансування та можливостей, доступних для наукових досліджень. Стаття охоплює як традиційні, так і нетрадиційні джерела фінансування, включаючи державні гранти, приватні фонди та краудфандингові платформи. Робота Х. Хоттенрота та К. Лоусона [12] розглядає зв'язок між дослідницькими грантами, джерелами ідей та впливом на академічні дослідження. У ній робиться висновок, що дослідницькі гранти позитивно впливають на академічні дослідження, але вони також мають тенденцію фінансувати більш масові та менш інноваційні дослідження. А от Дж. Холбрук та Р. Фродеман в своєму дослідженні [13] критикують традиційну лінійну модель фінансування наукових досліджень і пропонується більш різноманітний та динамічний підхід до фінансування наукових досліджень. Автори стверджують, що цей новий підхід приведе до більшої креативності, співпраці та інновацій у науковому співтоваристві.

Проте не дивлячись на доволі велику кількість публікації, окремі питання визначення ролей та конфліктів інтересів при фінансуванні наукових та науково-технічних досліджень і розробок поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Метою статті є виділення ролей та виявлення основних конфліктів інтересів для розробки правових процедур їх усунення для державного конкурсного фінансування досліджень і розробок в умовах України.

Виклад основного матеріалу. В даній роботі розглянуто тільки основні аспекти державного фінансування, міжнародне не включається, так як воно має багато відмінностей. Державне фінансування досліджень і розробок має свої особливості. Перш за все, науково-технічні проекти повинні забезпечити ті цілі, які держава ставить перед собою. Наприклад, сьогодні перед Україною стоять дві основні задачі: перехід до рівня розвинених країн та забезпечення власної безпеки від сторонньої агресії. Саме цим цілям повинні бути підпорядковані цілі грантових програм, що будуть відбиратися та фінансуватися із державних фондів протягом найближчих років.

Для досягнення своїх цілей в Україні повинна бути сформована відповідна система бізнес-процесів («правил гри», мотивацій тощо) для всіх учасників та на всіх етапах процесу конкурсного фінансування досліджень і розробок. Опишемо методологічні підходи до розробки такої системи.

Перш за все виділимо суб'єкти процесу конкурсного державного фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок та опишемо їх ролі в загальному процесі державного конкурсного фінансування досліджень і розробок в умовах України.

Вирішальну роль для успіху державного конкурсного фінансування досліджень і розробок в умовах України відіграють вчені/дослідники. Саме вони створюють те нове, що і становить суть досліджень і розробок. Саме вони

забезпечують їх світову новизну, тому що науковий результат завжди починається словами «Вперше в світі виявлено/розроблено ...». Власне, вся система державного конкурсного фінансування і повинна бути спрямована на створення максимально можливих умов для успішної діяльності вченого/дослідника. Звичайно, в тих напрямках, які є важливими для держави. Підкреслимо, що такі напрямки здатні виявити та обґрунтувати теж тільки науковці. Якщо науковці будуть відірвані від процесу постановки вимог до напрямків державного конкурсного фінансування проектів, то весь процес державного фінансування буде гарантовано неефективним.

Відмітимо, що роль вченого в конкурсному фінансуванні досліджень і розробок є двоїстою. З одного боку, вчений готує та подає заявки на конкурсне фінансування. Але з іншого боку, тільки вчений здатний здійснити належну експертизу поданої заявки. Тут має місце явний конфлікт інтересів. Умови для його успішного розв'язання в сучасному світі відомі (одною із них є, наприклад, так звана «академічна доброчесність»). Але також потрібен вплив держави та суспільства, який повинен створити умови для того, щоб чесна поведінка експерта стала вигідною для нього. Такі інституціональні умови добре відомі та широко застосовуються у розвинених країнах.

Друга за важливістю роль належить адміністрації організації, де вчені будуть виконувати запропонований ними проект. Адміністрація повинна зосередитися на тому, щоб допомагати вченому на кожному із етапів як підготовки та подання заявки на конкурс, так і виконання виграного проекту. Задачею адміністрації є, по суті, створення оптимального середовища, в якому вчений буде функціонувати, створюючи нові результати досліджень і розробок. Саме за надання адміністративних та організаційних послуг організація і отримує частину фінансування проекту. Наприклад, в рамках грантового фінансування Горизонт Європа для фінансування організації саме для цього сума гранту автоматично збільшується на 25%. Так як сьогодні така поведінка адміністрації організації по відношенню до вченого є досить рідкісним винятком, держава повинна створити потрібні умови для мотивування та стимулювання діяльності адміністрації.

Далі йдуть суб'єкти, які будуть впроваджувати дослідження і розробки, отримані в результаті виконання конкурсних проектів. Так як ці суб'єкти належать до економічного України та працюють в його рамках, вони повинні отримати економічну вигоду від впровадження результатів досліджень і розробок. Для цього в країні повинні бути створені відповідні правові умови. Наприклад, стимулюючи впровадження результатів наукових досліджень і розробок.

Суспільство також є відіграє важливу роль та безпосередньо впливає на ефективність конкурсного фінансування наукових досліджень та розробок. Вчений отримує від суспільства важливу інформацію щодо задач та проблем, які потребують рішення. Саме від суспільства вчений отримує інтегрований

аналіз впливу різних наук на життя суспільства, та ті можливості, які надають досягнення у різних галузях науки. Нарешті, саме суспільство суттєво впливає на мотивацію вченого і, в ряді випадків, на сам вибір напрямків запропонованих ним проектів. Також саме суспільство мотивує вченого до пропозиції проектів, які вимагають спільної праці вчених з різних областей науки.

Нарешті, саме держава відіграє впливову та вирішальну роль у конкурсному фінансуванні досліджень і розробок. Саме вона повинна створити умови для того, щоб всі інші виділені вище суб'єкти виконували свої ролі саме так, щоб в результаті в Україні було створене розвинене суспільство.

Розглянемо можливі варіанти конфлікту інтересів. При розгляді обмежимося розглядом конфлікту між парами ролей, враховуючи при цьому інтереси кожної з ролей. Конфлікти, в яких приймає участь вчений. Починаємо саме з розгляду цієї ролі, тому що саме вчений створює результат дослідження і розробки. Він є основним елементом, за відсутності якого результат отримано не буде. А це означає, що фінансування буде витрачене даремно. Ми зупинимося тільки на тих конфліктах інтересів, які стосуються державного конкурсного фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок.

1. Вчений-вчений.

Цей конфлікт інтересів достатньо детально розглядається в наукових організаціях розвинених країн. В рамках України, однак, одна із сторін може мати «силу влади», - наприклад, бути представником адміністрації чи керівництва. І тому в Україні повинні бути сформовані відповідні правові норми як для попередження, так і для розв'язання таких конфліктів. Цей конфлікт є ключовим для успішності конкурсного фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок. Зокрема, необхідно створити такі умови, що експерт надавав аргументоване обґрунтування свого рішення. Детальний розгляд задачі підвищення ефективності діяльності експертів конкурсів на державне фінансування наукових проектів буде розглянуто в окремій роботі.

2. Вчений – організація, де буде виконуватися конкурсний проект.

Тут є багато конфліктних ситуацій, причому «постраждалою» може бути кожна із сторін. Хоча в умовах України, на жаль, занадто часто «страждає» саме вчений. Бо тут «право сили» (деталі в [2]) при належить організації, яка має багато різних важелів впливу на вченого.

Наведемо декілька прикладів, які будуть впливати на ефективність конкурсного фінансування, від подачі заявки до виконання заключного звіту. Зупинимося тільки та ситуаціях, які поки що слабо враховані в існуючому правовому полі.

Приклад 1. Після виграшу конкурсу організація здійснює заміну ефективного керівника проекту, або зараховує на роботу в проект осіб, з якими

керівник не згоден працювати. Можливості керівника, тобто вченого, який підготував заявку та виграв проект, на захист свого проекту є досить мізерними.

Приклад 2. Це ситуація протилежна ситуації 1. Керівник виявився неспроможним виконати заплановане (або ж саботує роботу внаслідок конфлікту з адміністрацією, наприклад, у сфері викладання). Організація знайшла нову особу на посаду керівника, але «старий» керівник не згодний із своїм звільненням з посади.

Також практично не враховані питання набуття авторського права та інтелектуальної власності на створений науковий, технологічний чи технічний результат проекту. Тут сьогодні організація також може проявляти зловживання (бо у цих питаннях саме організація має «силу влади», особливо при авторитарному керівництві).

Ці та подібні ситуації повинні бути враховані про розробці відповідних процедур та включені у відповідні контракти (деталі в [3]).

3. Вчений – виробник (на етапі впровадження результату).

В Українському законодавстві приватна особа часто виявляється в більш вразливій позиції при комунікації з якоюю юридичною особою. Особливо це стосується економічних відносин. Коли вчений передає свою розробку виробнику для серійного випуску, то часто має місце ситуація інформаційної асиметрії. Наприклад, виробник може не допустити вченого до економічної інформації, до деяких етапів виробництва, до авторського нагляду за виробом тощо. Для нормалізації такої комунікації потрібно не тільки удосконалення існуючого законодавства (наприклад, щодо становлення вартості інтелектуальної власності та захисту сторін). Потрібно створити умови для того, щоб існували спеціальні структури (як державної, так і приватної форми власності), які будуть надавати допомогу вченому та виробнику в питаннях економічних та правових відносин. За цих умов вчений буде мотивований якнайшвидше передавати до виробника свої науково-технічні розробки та активно допомагати виробнику у їх впровадженні.

4. Вчений – суспільство.

Все, що створює вчений, може та повинно бути соціалізоване, тобто використане суспільством. Так працюють відносини між ними у розвинених країнах. Разом із тим, вчений має право вимагати від суспільства створення максимально сприятливих умов для його ефективної праці. Але в країнах, що розвиваються, відношення до науки та вчених відрізняється і вчений поставлений в умови, які іноді досить далекі від сприятливих. Часто статус вченого не підкріплений економічно. Тому задачею є створення такого соціального клімату в країні, який підтримує вченого. Це також впливає на вибір кар'єри для молодого покоління. В розвинутому суспільстві створюються максимально сприятливі умови для того, таланти та генії могли проявити себе.

5. *Вчений – держава (органи державної та регіональної влади та управління).*

Правове поле, в якому функціонують вчені, встановлюють органи державної влади. Основні конфлікти інтересів виникають між вченим та державою у таких питаннях: підтримка/не підтримка напрямків, обмеження зарплати, недостатнє фінансування проєктів, інституціональні недоліки тощо. Так, держава обмежує зарплату вченого, спираючись на тарифну сітку. Але важливість для держави проєкту при цьому не враховується. В результаті вчений має мотивацію подавати такі заявки на фінансування, виконання яких не буде вимагати від нього значних зусиль. Таким чином, ряд заявок на проєкти вченим на конкурс не буде подаватися просто тому, що він буде чудово розуміти різницю між вартістю отриманого ним результату і зарплатою, яку йому призначають. В розвинених країнах цей конфлікт впорядковується через законодавство із захисту авторських прав та інтелектуальної власності, а також через ефективно діючі державні інституції.

6. *Організація – виробники.*

Впровадження результатів науково-технічних розробок вимагає від організації, де виконувався конкурсний проєкт, додаткової роботи, яка не зв'язана безпосередньо з її прямою діяльністю. Виробники, у свою чергу, не завжди зацікавлені у підготовці нового продукту до випуску. Впорядкування цієї комунікації вимагає спеціального правового супроводу. Наприклад, виробника можна стимулювати через тимчасові податкові пільги при започаткуванні випуску інноваційної продукції. А організація може отримати певну частку прибутку від продажу цієї продукції.

7. *Організація – суспільство.*

Створення умов по широкому інформуванню суспільства щодо ролі та діяльності організації по випуску інноваційної продукції та переваг, яке отримало суспільство внаслідок цього, є важливим напрямком діяльності для розв'язання проблем, описаних в п.6.

8. *Організація – держава.*

Проблеми правового впорядкування діяльності організації, описані в п.6, можуть бути вирішені на рівні спеціального законодавства на рівні держави.

9. *Виробники – суспільство.*

Створення умов по широкому інформуванню суспільства щодо діяльності виробника по випуску інноваційної продукції та переваг, яке отримало суспільство внаслідок цього, є важливим напрямком діяльності для розв'язання проблем, описаних в п.6.

10. *Виробники – держава.*

Проблеми правового впорядкування діяльності виробника, описані в п.6, можуть бути вирішені на рівні спеціального законодавства на рівні держави.

11. *Суспільство – держава.*

Конфлікт закладено в самих основах функціонування суспільства та держави. Держава далеко не завжди здатна повністю виконати запити суспільства. У свою чергу, суспільство також далеко не завжди готове активно підтримати діяльність держави (прикладом є, наприклад, податкове законодавство). Ефективно зменшувати такий конфлікт можна за допомогою широкого інформування суспільства щодо ефективності результатів державного конкурсного фінансування наукової та науково-технічної діяльності у сфері досліджень і розробок. При цьому частину тем для них держава повинна оголошувати якраз для вивчення та прогнозування взаємодії суспільства та держави. В останньому прямо та безпосередньо зацікавлені як суспільство, так й держава.

Підкреслимо, що найважливіші конфлікти інтересів – це ті, де приймає участь вчений. Це визвано тим, що тільки і тільки науковець створює науковий результат. Тому якщо ці конфлікти інтересів не вирішити, то державне конкурсне фінансування наукових та науково-технічних досліджень і розробок гарантовано буде неефективним.

Висновки. Таким чином, для процесу розробки напрямків розвитку державного конкурсного фінансування досліджень і розробок в умовах України повинен бути вивчений сучасний стан функціонування широкого загалу представників всіх задіяних ролей. Після цього повинні бути досліджені можливі варіанти підвищення ефективності функціонування державного конкурсного фінансування досліджень і розробок. Кожен із вибраних варіантів повинен мати обґрунтовані кількісні показники, за допомогою яких буде можливо визначити їх ефективність. Далі буде потрібен експериментальний етап, коли вибраний варіант буде впроваджений, що надасть можливість перевірити рівень його ефективності. Відмітимо, що система перевірки та оптимізації варіантів може здійснюватися паралельно. Наприклад, коли різні варіанти державного конкурсного фінансування здійснюються за різними варіантами.

Протягом процесу розробки, експериментальної перевірки та оптимізації системи державного конкурсного фінансування досліджень і розробок обов'язково потрібно залучати закордонних науковців високого рівня. Частину з них можуть складати науковці українського походження, які успішно інтегрувалися у наукову спільноту розвинених країн світу.

Література:

1. Julia Blasch and Inge Wefers. Roles and conflicts of interest in university-industry collaborations: Empirical evidence from the Netherlands. *Research Policy*. Volume 48, Issue 3, April 2019, p. 556-567.
2. Georgios Kolliarakis, Nikolaos Lymouris, Tonia Petkova, Andreas P. M. Weber, and Dimitris K. Matthaïou. A Comparative Analysis of Research Ethics Regulation and the Governance of Science in Europe. *Laws*. Volume 7, Issue 3, September 2018, Article No. 29.

3. William J. Murphy. Ethics in Science and Engineering: An Educational Approach to Avoiding Misconduct and Conflicts of Interest. *Frontiers in Education*. Volume 5, Article 86, May 2020.
4. Brian Kwan, Sarayu Adeni, Matthew DeCamp. Preventing Conflicts of Interest in Research: A Comprehensive Approach. *Journal of General Internal Medicine*. Volume 35, Issue 10, 2020, p. 2993-2998.
5. Michael E. Johansen, Michael J. Paulus та Karen E. Lasser. The Impact of Conflicts of Interest on Public Trust in Science. *Journal of Clinical and Translational Science*. Volume 3, Issue 5-6, 2019, p. 258-261.
6. Куценко І. І. Конфлікти інтересів: проблеми правового регулювання в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Право*. 2015. Вип. 1 (110). С. 9-13.
7. Литвиненко Ю. М., Шевченко О. О. Конфлікти інтересів у сучасній Україні: правові проблеми та шляхи їх вирішення. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 127-133.
8. Духній, О. О. Конфлікти інтересів в українському бізнесі: поняття, причини та наслідки. *Економічний вісник університету*. 2018. № 39-1. С. 98-102.
9. Качуровський В. Ю. Конфлікти інтересів у сфері державного управління: проблеми законодавчого регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 95-99.
10. Гречук, О. В. Конфлікти інтересів у сфері місцевого самоврядування. *Право та державне управління*. 2016. № 3. С. 126-131.
11. Brouwer, S. Funding for scientific research: an overview of funding sources and opportunities. *European Journal of General Practice*, 23(1), 2017, p.p. 192-198. doi: 10.1080/13814788.2016.1264696.
12. Hottenrott, H., & Lawson, C. Research grants, sources of ideas and the effects on academic research. *Research Policy*, 46(8), 2017, p.p. 1449-1467. doi: 10.1016/j.respol.2017.06.007.
13. Holbrook, J. B., & Frodeman, R. Funding science, moving beyond the linear model. *Science and Technology*, 28(3), 2011, p.p. 25-30.
14. Acemoglu D. Introduction to Modern Economic Growth. Princeton: Princeton University Press, 2009. 1072 p.
15. Mas-Collel A., Whinston M. D., Green J. R. Microeconomic Theory. Oxford: Oxford University Press, 1995. 977 p.
16. Bolton P., Dewatripont M. Contract Theory. Cambridge: MIT Press, 2005. 724 p.

References:

1. Julia Blasch and Inge Wefers. Roles and conflicts of interest in university-industry collaborations: Empirical evidence from the Netherlands. *Research Policy*. Volume 48, Issue 3, April 2019, p.p. 556-567.
2. Georgios Kolliarakis, Nikolaos Lymouris, Tonia Petkova, Andreas P. M. Weber, and Dimitris K. Matthaïou. A Comparative Analysis of Research Ethics Regulation and the Governance of Science in Europe. *Laws*. Volume 7, Issue 3, September 2018, Article No. 29.
3. William J. Murphy. Ethics in Science and Engineering: An Educational Approach to Avoiding Misconduct and Conflicts of Interest. *Frontiers in Education*. Volume 5, Article 86, May 2020.
4. Brian Kwan, Sarayu Adeni, Matthew DeCamp. Preventing Conflicts of Interest in Research: A Comprehensive Approach. *Journal of General Internal Medicine*. Volume 35, Issue 10, 2020, p.p. 2993-2998.
5. Michael E. Johansen, Michael J. Paulus та Karen E. Lasser. The Impact of Conflicts of Interest on Public Trust in Science. *Journal of Clinical and Translational Science*. Volume 3, Issue 5-6, 2019, p.p. 258-261.

6. Kutsenko I. I. (2015). Konflikty interesiv: problemy pravovoho rehulyuvannya v Ukrayini [Conflicts of interests: problems of legal regulation in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pravo. – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Law. Issue 1 (110).* pp. 9-13. [in Ukrainian].
7. Lytvynenko Yu. M., Shevchenko O. O. (2016). Konflikty interesiv u suchasniy Ukrayini: pravovi problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya. [Conflicts of interests in modern Ukraine: legal problems and ways to solve them]. *Pravo ta innovatsiyi. – Law and innovations.* No. 1. p.p. 127-133. [in Ukrainian].
8. Duhnii O.O. (2018). Konflikty interesiv v ukrayins'komu biznesi: ponyattya, prychny ta naslidky. [Conflicts of interest in Ukrainian business: concepts, causes and consequences]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University.* No. 39-1. p.p. 98-102. [in Ukrainian].
9. Kachurovsky V. (2015). Konflikty interesiv u sferi derzhavnogo upravlinnya: problemy zakonodavchoho rehulyuvannya. [Conflicts of interests in the sphere of public administration: problems of legislative regulation]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine.* No. 1. p.p. 95-99. [in Ukrainian].
10. Grechuk O. V. (2016). Konflikty interesiv u sferi mistsevoho samovryaduvannya. [Conflicts of interests in the sphere of local self-government]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya – Law and state administration.* No. 3. p.p. 126-131. [in Ukrainian]
11. Brouwer, S. Funding for scientific research: an overview of funding sources and opportunities. *European Journal of General Practice*, 23(1), 2017, p.p. 192-198. doi: 10.1080/13814788.2016.1264696.
12. Hottenrott, H., & Lawson, C. Research grants, sources of ideas and the effects on academic research. *Research Policy*, 46(8), 2017, p.p. 1449-1467. doi: 10.1016/j.respol.2017.06.007.
13. Holbrook, J. B., & Frodeman, R. Funding science, moving beyond the linear model. *Science and Technology*, 28(3), 2011, p.p. 25-30.
14. Acemoglu D. Introduction to Modern Economic Growth. Princeton: Princeton University Press, 2009. 1072 p.
15. Mas-Collel A., Whinston M. D., Green J. R. Microeconomic Theory. Oxford: Oxford University Press, 1995. 977 p.
16. Bolton P., Dewatripont M. Contract Theory. Cambridge: MIT Press, 2005. 724 p.

СЕРІЯ «Право»

УДК [343.13: 004.738.5]:347.965

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-205-214](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-205-214)

Ахмедова Аміна Оруджівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (095) 252-86-67, <https://orcid.org/0000-0002-1907-2253>

Гахраманова Ілаха Байрамівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (096) 173-25-60, <https://orcid.org/0009-0006-4727-000X>

Генкул Юлія Володимирівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (095) 089-25-78, <https://orcid.org/0000-0003-4858-7552>

ПОВЕДІНКА АДВОКАТА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей поведінки адвоката в мережі Інтернет. В сьогоденних реаліях процеси цифровізації розвиваються надзвичайно швидко, що може впливати на життя людей не тільки позитивно, а також негативно, адже деякі люди використовують технологічні надбання з метою проведення махінацій та інших маніпуляцій. У зв'язку із чим постає питання, як на сьогодні мають діяти люди певних категорій професій для того, щоб не порушувати права та інтереси інших і при цьому задовольняти свої власні інтереси. Зокрема, багато питань виникає з приводу адвокатів, діяльність яких у соціальних мережах і інших аспектах всесвітньої павутини, є наймовірно активною. Також особливу увагу звертаємо на те, що адвокати використовують соціальні мережі для різних цілей, наприклад, покращення правової обізнаності населення, рекламування своїх послуг і своєї діяльності тощо. Проте деякі навіть не припускають, що під час такого "рекламування" можуть бути порушені інтереси їхніх клієнтів. Отже, при веденні блогів у соціальних мережах адвокати повинні бути обережними і уникати неетичної поведінки, зокрема, притримуватися положень, передбачених чинним законодавством України, Правилами адвокатської етики, рішеннями З'їзду адвокатів України та Ради адвокатів України. Національна судова практика свідчить про те, що адвокати досить часто нехтують положеннями Правил адвокатської етики під час вираження

різного роду висловлювань у соціальних мережах. Так, в постанові Шостого апеляційного адміністративного суду від 23 червня 2020 року у справі № 640/20599/19 викладено позицію, що висловлювання адвоката в соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет не повинні мати притаманний правовий нігілізм, будь-який вид агресії, ворожнечі і нетерпимості. Адвокат зобов'язаний вести себе шанобливо і не допускати образливої поведінки. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за потрібне розглянути положення законодавства з приводу особливостей правового регулювання поведінки адвокатів в мережі Інтернет з метою підвищення їхньої правової культури.

Ключові слова: адвокатська етика, ідентифікація адвоката, конфіденційність адвоката, морально-етичні принципи, адвокатський імідж, правовий нігілізм.

Akhmedova Amina Orujivna Student, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (095) 252-86-67, <https://orcid.org/0000-0002-1907-2253>

Gahramanova Ilaha Bayramivna Student, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (096) 173-25-60, <https://orcid.org/0009-0006-4727-000X>

Genkul Yulia Volodymyrivna Student, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (095) 089-25-78, <https://orcid.org/0000-0003-4858-7552>

LAWYER'S BEHAVIOR ON THE INTERNET

Abstract. The article is devoted to the study of the characteristics of a lawyer's behavior on the Internet. In today's realities, digitalization processes are developing extremely quickly, which can affect people's lives not only positively, but also negatively, because some people use technological assets for the purpose of fraud and other manipulations. In connection with this, the question arises, how people of certain categories of professions should act today in order not to violate the rights and interests of others and at the same time satisfy their own interests. In particular, many questions arise regarding lawyers whose activities in social networks and other aspects of the World Wide Web are incredibly active. Lawyers use social networks for various purposes, for example, improving legal awareness of the public, advertising their services and their activities, etc. However, some do not even assume that during such "advertising" the interests of their clients may be violated. Therefore, when blogging on social networks, lawyers should be careful and avoid unethical behavior, in particular, adhere to the provisions stipulated by the current legislation of Ukraine, the Rules of Lawyer Ethics, decisions of the Congress of Bars of Ukraine and the Council of Bars of Ukraine. National judicial practice shows that lawyers quite often disregard the provisions of the Rules of Lawyer Ethics when

expressing various kinds of statements in social networks. Thus, in the decision of the Sixth Administrative Court of Appeal dated June 23, 2020, in case No. 640/20599/19, the position is stated that the statements of a lawyer in social networks, Internet forums and other forms of communication on the Internet should not have inherent legal nihilism, whatever what kind of aggression, enmity and intolerance. A lawyer is obliged to behave respectfully and not allow offensive behavior. Taking into account the above, we consider it necessary to consider the provisions of the legislation regarding the regulation of the behavior of lawyers on the Internet in order to improve their legal culture.

Keywords: lawyer's ethics, lawyer's identification, lawyer's confidentiality, moral and ethical principles, lawyer's image, legal nihilism.

Постановка проблеми. Кожна людина має невідчужуване право на свободу думки та вільне вираження своїх поглядів, створення та поширення інформації. Це право закріплене у міжнародному праві та вітчизняному законодавстві. Згідно зі статтею 34 Конституції України, кожен має право на свободу слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань. Однак, це право може бути обмежене, зокрема, захистом репутації або прав інших людей, запобіганням розголошенню конфіденційної інформації, а також підтриманням авторитету і неупередженості правосуддя. [1]

Адвокатська спільнота є частиною громадянського суспільства та зобов'язана забезпечувати захист, представництво та надання інших видів правової допомоги. Члени цієї спільноти мають активну громадянську позицію та можуть виражати її публічно, включаючи соціальні мережі, як ефективний засіб комунікації. Тому участь адвокатів у віртуальному просторі є бажаною та має підтримку органів адвокатського самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми особливостей поведінки адвоката в мережі Інтернет займалися такі вчені та правники як М. Некрасова, Н. Бакаянова, Т. Варофоломеєва, І. Гессен, М. В. Гончаренко, Погорецький, Є. Васьковський, С. Прилуцький, О. Святоцький, О. Яновська та інші. Питання поведінки адвокатів у соціальних мережах стали центром уваги таких практиків та науковців як Кухнюк Д., Нікітенко А. В., Правдін І., Змисла М. та інші.

Мета статті - вивчення та дослідження етико-деонтологічних аспектів поведінки адвоката у соціальних мережах, а також аналіз можливостей і ризиків, які можуть вплинути на формування іміджу адвоката та адвокатської спільноти в цілому.

Виклад основного матеріалу. У сучасних суспільствах, що діють в умовах різноманітних процесів глобалізації, соціальні мережі є новою віртуальною реальністю XXI століття, відіграючи важливу роль у людському та професійному спілкуванні. Вони об'єднують людей, які мають спільні інтереси або кар'єрні цілі. Адвокати також не є виключенням. На сьогодні,

більшість адвокатів рекламують та тим самим популяризують себе, активно використовуючи свої соціальні мережі. Можна побачити досить велику кількість постів, де адвокати висловлюють свою професійну думку з того чи іншого правового питання, останніх змін в законодавстві чи резонансних подій у політичному полі.

Непоодинокими є випадки проведення прямих ефірів в мережі Тік Ток, де правники відповідають на питання своїх потенційних клієнтів. Таким чином, ми можемо простежити, що контроль за поведінкою адвоката вже не обмежується залом суду, а тільки розширює свої горизонти. Зокрема, слід зазначити, що на засіданні Комітету НААУ з інформаційної політики та інформаційної безпеки було прийнято рішення посилити моніторинг за діяльністю адвокатів на просторах інтернету через збільшення кількості прецедентів порушення останніми етичних норм при користуванні соціальними мережами.

Складаючи присягу адвоката та відповідно стаючи частиною адвокатської спільноти, така особа добровільно погоджується на певні обмеження, передбачені для цієї професії. Тому адвокат має розуміти, що поведінка у соціальних мережах є одним з різновидів його публічної активності, а тому має відповідати певним вимогам.

Крім того, багатогранна професійна діяльність адвокатів, а саме захист, представництво та надання інших видів правової допомоги (консультації та роз'яснення з правових питань, правовий супровід діяльності клієнта, складання заяв, скарг, процедур та інших правових заходів захисту прав, свобод і законних інтересів, запобігати їх порушенням і сприяти їх відновленню у разі порушення), також визначає використання ним різноманітних інформаційних технологій.

Адвокатура як один із визначальних інститутів громадянського суспільства, про що свідчить імператив професійного захисту прав та законних інтересів людини, не залишилася осторонь глобалізаційних викликів. Так, З'їзд адвокатів України затвердив нову редакцію Правил адвокатської етики (далі – ПАЕ) [2], які були модернізовані значною низкою нових положень, зокрема, щодо дотримання засад адвокатської етики у процесі використання мережі Інтернет. Поведінка адвокатів у соціальних медіа та поширення ними інформації в інтернет-мережі регулюється розділом VIII ПАЕ «Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет», що містить чотири статті (ст. 57 – 60). [2] Зазначимо, що саме цей розділ і викликав найбільш жваві дискусії в юридичних ЗМІ, коментарях носіїв адвокатської професії у соцмережах, наукових обговореннях як теоретиків, так і практиків.

Під час реалізації професійної діяльності адвокат повинен керуватися передусім етичними принципами, бути морально стійким, і це допомагатиме робити правильний вибір у складних ситуаціях. [3]

Адвокатська спільнота повинна правильно реагувати на новітні виклики онлайн-комунікацій, так ст. 57 ПАЕ допускає участь адвоката у соціальних мережах (Facebook, Twitter, LinkedIn, Pinterest, Google Plus+, Tumblr, Instagram, Flickr, MySpace та інших), Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет, втім адвокат може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету адвокатів та адвокатури в цілому. [2] Тобто, допустимість визначається виключно на основі оціночних понять та залежить від розсуду органів, наділених правом офіційного тлумачення ПАЕ та дисциплінарними повноваженнями.

Як справедливо відзначає О. Яновська, у цій сфері соціальної життєдіяльності багато залежить від адвокатів, які повинні показувати приклад виконання моральних і правових норм. Саме тому професіоналізм адвоката має ґрунтуватися на гуманістичних орієнтирах, морально-етичних засадах, на справжній інтелігентності, яку тлумачать не як диплом про вищу освіту, а як оволодіння гуманітарною культурою, як уміння мислити, співпереживати, етично осмислювати перебіг подій, щоб не лише розуміти їх, а й визначити своє практичне до них ставлення. [4]

Ґрунтовний аналіз зазначених норм ПАЕ свідчить про те, що у процесі підготовки Розділу VIII ПАЕ використовувалися International Principles on Social Media Conduct for the Legal Profession (Міжнародні принципи поведінки в соціальних мережах для юридичних професій), прийняті 24 травня 2014 р. Радою Міжнародної асоціації юристів. [5] У вступі цього документу зазначається, ці принципи розроблені з метою сприяння асоціаціям адвокатів та регуляторним органам по всьому світу впроваджувати настанови для юридичної професії щодо поведінки в соціальних мережах, які відповідатимуть правилам професійної етики та морально-етичним нормам. Соціальні медіа слід використовувати так, щоб це не шкодило професійним зобов'язанням адвоката та, у більш ширшому сенсі, здійсненню ефективного правосуддя загалом. [4] В наведеному документі викладені шість принципів, які сприятимуть подоланню проблем у процесі використання соціальних мереж, а саме: незалежність, добросесність, відповідальність, конфіденційність, зміцнення довіри до професії в суспільстві та корпоративна політика. Викликає інтерес останній принцип, який передбачає надання спеціальних інструкцій та чітких вказівок, щодо використання соціальних мереж співробітникам юридичної фірми. Такі інструкції можуть бути включені до листів про працевлаштування та вступних випробувань навчання та доповнюватися регулярними тренінгами з метою інформування працівників про нові ризики, що виникають у цій сфері. У такий спосіб, як зазначає Асоціація адвокатів, така політика гарантуватиме, що компанії створюватимуть послідовний імідж в Інтернеті. [5]

Перше стосується реклами адвоката в соцмережах. Інформація, розміщена на сторінці адвоката в соціальній мережі, може оцінюватися як

реклама. Так, якщо адвокат розміщає інформацію, яка містить ґрунтовний опис галузей права, у яких він практикує, то в його профілі повинно зазначатися «Адвокатська реклама». У випадку поширення дописів щодо: попереднього позитивного адвокатського досвіду; порівняння з діяльністю інших адвокатів; опис якості юридичних послуг; відгуки клієнтів та інші, тоді адвокат повинен розмістити застереження «Успіхи на попередніх місцях роботи не гарантують такого ж результату у майбутньому». Адвокатам не може рекламувати правничу діяльність у соціальних мережах, використовуючи дефініцію «фахівець у певній галузі», якщо не отримав сертифікат відповідної акредитованої інституції. [4]

Також слід звернути увагу на вимоги до поведінки адвоката у соціальних медіа під час судових процесів. Під час судового розгляду справи адвокатам заборонено робити позасудові заяви для громадськості, які можуть зашкодити процесу. Однак правила Американської асоціації адвокатів дозволяють адвокатам робити заяви, які захищають клієнта від суттєвого неправомірного упередженого впливу нещодавніх публічних заяв, зроблених не за ініціативою адвоката або адвокатом, або клієнтом адвоката (правило 3.6.). Наприклад, якщо адвокат супротивної сторони публічно робить негативну заяву про клієнта адвоката в соціальних мережах, він може спростувати цю заяву, щоб пом'якшити її та зменшити шкідливий ефект. [6]

Привертає увагу положення, що стосується консультування клієнтів щодо використання ними соціальних мереж. Як правило, адвокати можуть консультувати клієнтів щодо зміни налаштувань конфіденційності або видалення контенту, якщо вони також задовольняють зобов'язання щодо збереження інформації та не перешкоджають доступу іншої сторони до доказів. Наприклад, адвокат може поради́ти клієнту змінити налаштування конфіденційності або безпеки, щоб обмежити доступ до соціальних мереж клієнта поза межами формального контексту розкриття інформації. Аналогічно, адвокат може поради́ти клієнту "зняти" або видалити контент, якщо це не порушує матеріального права або обов'язку його зберігати. Варто зазначити, що незбереження важливих доказів може нести негативні наслідки безпосередньо для адвоката у вигляді накладення санкцій або призупинення адвокатської ліцензії. [6]

Крім того, зазначені правила передбачають, що адвокати не можуть додавати в «друзі» сторону, свідка чи присяжного в соціальних мережах, щоб отримати доступ до їхньої приватної інформації з метою збору даних для використання в судовому процесі. Це може потенційно порушити декілька правил АВА, зокрема правило 4.2 (спілкування з особою, яку представляють), правило 4.3 (спілкування з особою, яку не представляють), та правило 8.4 (с) (поведінка, пов'язана з нечесністю, шахрайство, обман або спотворення фактів). Також неетично радити клієнтам додавати в «друзі» когось із цією метою. Навіть якщо адвокат відверто говорить про свою особу та мету

надсилання запиту на дружбу зацікавленій стороні під час активного судового процесу і це здається нешкідливим, він повинен утриматися від цього, оскільки етичність такої дії все одно може бути сумнівною. [6]

Окрім зазначеного, слід звернути увагу на порушення адвокатами морально-етичних принципів при використанні мережі Інтернет. Однією з таких проблем є нехтування адвокатами принципом конфіденційності у відносинах з клієнтами. Наприклад, при публікації дописів у соціальних мережах, адвокати можуть певним чином висвітлювати певну проблему, з якою звернувся клієнт, про що останній може навіть не здогадуватися. Якщо подивитися на практику Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (далі – КДКА), то можна зробити висновок, що одним із найпоширеніших підстав оскарження діяльності адвокатів є розголошення адвокатської таємниці або персональних даних в соціальних мережах.

Ще одна проблема, пов'язана із попередньою, це проблема ідентифікації адвокатами себе у соціальних мережах. Зокрема, В. Колодницький вказує на те, що платформа Facebook має досить неперсоніфікований характер, адже зареєструвавшись у соціальній мережі під будь-яким ім'ям правники можуть розповсюджувати будь-яку інформацію з приводу справ своїх клієнтів.

Як приклад, чинний Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України, затверджений Рішенням Ради адвокатів України № 26 від 17.12.2012 р., в пункті 3.1.7 передбачає, що адреса офіційних сторінок адвоката в соціальних мережах може бути внесена до Єдиного реєстру адвокатів України за заявою самого адвоката. Однак з аналізу відомостей з реєстру адвокатів можна дійти висновку, що адвокати майже ніколи не вказують свої офіційні сторінки в соціальній мережі у відповідних розділах реєстру адвокатів. Через це, якщо в соціальній мережі від імені адвоката було здійснено публікацію або залишено коментар, який за своїм змістом не відповідає ПАЕ, проте адвокат не визнає такі дії, встановити, хто саме здійснив відповідну публікацію є фактично неможливим. [7]

Показовою, в даному випадку, є справа, яка була на розгляді у Шостого апеляційного адміністративного суду (далі – ШААС). За обставинами справи до КДКА надійшла скарга від ГО «Стоп Нелегал» на дії адвоката Х, внаслідок чого останнього було притягнуто до дисциплінарної відповідальності у вигляді зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю строком на один рік. Скарга надійшла у зв'язку з тим, що адвокат Х на особистій сторінці у мережі Facebook розмістив статтю під назвою "Адвокатська клоака", де він вказав, що йому відомий той факт, що проти нього порушили дисциплінарну справу та назвав членів дисциплінарної палати «героями» та вказав, що надавати на нього не вдасться. Крім того, адвокат опублікував ще дві статті, в яких звинуватив членів Дисциплінарної палати КДКА у недобросовісності, зокрема назвав таке засідання нелегітимним, а самих членів назвав особами «сумнівної легітимності». Отримавши лист від КДКА з проханням надати свої

пояснення щодо даної ситуації, адвокат Х заперечував свою причетність до створення даних публікацій у Facebook та зазначив, що дана скарга є тиском на нього, як адвоката, який представляє інтереси одного з клієнтів в судових та кримінальних провадженнях.

В ході вирішення цієї справи встановили, що після надходження скарги, було невідкладно перевірено сторінку адвоката Х на предмет наявності зазначених дописів. Таким чином, було виявлено його сторінку у мережі Facebook, що містила зображення її користувача, візуально схожого на адвоката Х, яка за твердженням скаржника, є особистою сторінкою адвоката. Також, посилання на дану сторінку містилося в профайлі адвоката та в особовій справі. Натомість адвокат не довів того факту, що він не розміщував дані публікації. Зокрема, не надав жодних доказів звернення до провайдера або правоохоронних органів, щодо використання його сторінки іншою особою. В результаті, суд дійшов висновку, що рішення КДКА було цілком правомірним, оскільки адвокат при спілкуванні в соціальних мережах та наданні коментарів по конкретним справам повинен проявляти повагу, стриманість та коректність та не допускати будь-який прояв образливої поведінки, ворожнечі чи агресії. [8]

У провадженні дисциплінарної палати КДКА Одеської області на розгляді перебували скарги, де адвокати визнавали публікації, вчинені від їх імені, проте вважали, що їх дії не можуть бути розцінені як порушення розділу VIII Правил адвокатської етики. як приклад, дисциплінарна палата КДКА Одеської області своїм рішенням від 31 липня 2018 року притягнула адвокатеса Х. до дисциплінарної відповідальності за публікацію у Viber-групі (що була створена для спілкування між батьками дітей, що навчаються в одному класі загальноосвітньої школи) повідомлення некоректного змісту. Адвокатеса Х. не заперечувала факту публікації повідомлення, проте зазначала, що під час публікації повідомлення у Viber-групі вона не здійснювала адвокатську діяльність, а діяла як матір дитини, а отже на неї не можуть розповсюджуватись правила розділу VIII Правил адвокатської етики. Також адвокатеса зазначала, що Viber-група була створена для спілкування між батьками та не є соціальною мережею в розумінні розділу VIII Правил адвокатської етики. Досить цікавою є позиція Верховного Суду щодо наведеної справи. Зокрема, Верховний Суд вказав, що ПАЕ поширюють свою дію на всі види адвокатської діяльності та на іншу діяльність (дії) адвоката, в тому числі соціально-публічну діяльність адвоката, яка може вступити в суперечність з професійними обов'язками адвоката або підірвати престиж адвокатської професії. Використання адвокатом соціальних мереж, інтернет-форумів та інших форм спілкування в мережі Інтернет повинно відповідати певним принципам, в тому числі стриманості та коректності, толерантності та терпимості. [9] Таким чином, можна дійти висновку, що факт того, що позивачка викладала образливі висловлювання у батьківському чаті, як мати дитини ще не свідчить про те, що вона не повинна дотримуватися етичних

норм, встановлених ПАЕ, оскільки однією з вимог до професії адвоката є належна поведінка, тобто така, що відповідає морально-етичним принципам та не ставить під загрозу імідж адвоката та адвокатури в цілому.

Досить резонансною є справа, яка стосується конфлікту між адвокатом Олексієм Шевчуком та його колегою Масі Найємом. Рішенням КДКА Київської області №22/2023 від 25 січня 2023 року адвоката Олексія Шевчука було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку, а саме одноразового грубого порушення ПАЕ та застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на три місяці. Справа полягала в тому, що Олексій Шевчук у мережі Facebook виклав допис під назвою «Пост про наркоманів та їх кумедного адвоката Найєма», в якій грубо висловився щодо свого колеги Масі Найєма, засновника юридичної компанії «Міллер», його команди та клієнтів «Міллер». Комісія зазначила, що даний допис є грубим порушенням ПАЕ, бо суперечить засадам взаємної поваги між адвокатами, є свідченням поширення відомостей, що принижують честь і гідність іншого адвоката, а також суперечать принципам використання адвокатом соціальних мереж. [10]

Висновки. Таким чином, поведінка адвоката в мережі Інтернет може породжувати різного роду проблеми, наприклад, правові, морально-етичні тощо. Тому запровадження низки правил та положень, які мають на меті регулювати таку поведінку є надзвичайно важливим процесом при відбудові громадянського демократичного суспільства. Незважаючи на те, що за допомогою різних технологій адвокати мають змогу приховувати свою особистість і розкривати дані про клієнта, які можуть йому зашкодити, важливим є притягнути до відповідальності винних і розробити порядок такого притягнення.

Література:

1. Закон України Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
2. Закон України «Правила адвокатської етики» (від 09 червня 2017 року). Київ, 2017. 34 с. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#top>.
3. Фляжнікова Я. Адвокати в соціальних мережах. Етико-деонтологічний аспект. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. №1.
4. Бочуляк, Н. (2019). Адвокати та соціальні мережі: етико-професійні аспекти кореляції. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 23, 111-115.
5. IBA International principles on social media conduct for the legal profession. Adopted on 24 May 2014 by the International Bar Association. Режим доступу: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=27ebac25-0d13-4318-a1c4-6b751aca935f>.
6. Social media ethical obligations for lawyers. Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Downloads/social-media-ethical-obligations-for-lawyers.pdf>.
7. Фляжнікова Я. В. Адвокати у соціальних мережах: проблеми сьогодення. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття». Одеса. Видавничий дім «Гельветика» 2022. С. 240-243.

8. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 640/20599/19 від 23 червня 2020 року. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90126211>.

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 815/1830/18 від 24 червня 2020 року. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90029760>.

10. КДКА Київської області зупинило право на зайняття адвокатською діяльністю адвокату Олексію Шевчуку за грубе порушення правил адвокатської етики. Advocat post: веб-сайт. Режим доступу: <https://advokatpost.com/kdka-kyivskoi-oblasti-zupynylo-pravo-na-zajniattia-advokatskoiu-diialnistiu-advokatu-oleksiiu-shevchuku-za-hrube-porushennia-pravyl-advokatskoi-etyky/>.

References:

1. Zakon Ukrainy Konstytutsiya Ukrainy [Law of Ukraine Constitution of Ukraine] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pravyla advokatskoyi etyky" pryiniaty 9 chervnya 2017 roku [Law of Ukraine "Rules of Advocate Ethics"] n.d. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#top>. [in Ukrainian].

3. Flyazhnikova Ya. Advokaty v sotsial'nykh merezhakh. Etyko-deontolohichnyy aspekt [Lawyers in social networks. Ethical and deontological aspect] (2017) *Visegrad Journal on Human Rights. No. 1*. [in Ukrainian].

4. Bochulyak, N. Advokaty ta sotsial'ni merezhi: etyko-profesiyni aspekty korelyatsiyi [Lawyers and social networks: ethical and professional aspects of correlation] (2019) *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 23.

5. Mizhnarodni pryntsypy povedinky yurystiv u sotsial'nykh merezhakh Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi yurystiv pryiniaty 24 travnya 2014 roku [International Bar Association's International principles on social media conduct for the legal profession]. Retrieved from: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=27ebac25-0d13-4318-a1c4-6b751aca935f>.

6. Etychni zobov'yazannya yurystiv u sotsial'nykh merezhakh [Social media ethical obligations for lawyers]. Retrieved from: <file:///C:/Users/user/Downloads/social-media-ethical-obligations-for-lawyers.pdf>.

7. Flyazhnikova Y. V. Advokaty v sotsial'nykh merezhakh: problemy s'ohodennya [Lawyers in social networks: problems of today] (2022) *The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century*.

8. Postanova Shostoho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu u spravi № 640/20599/19 vid 23 chervnya 2020 roku [Resolution of the Sixth Administrative Court of Appeal in case No. 640/20599/19 dated June 23, 2020.]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90126211>.

9. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Kasatsiynoho administratyvnoho sudu u spravi № 815/1830/18 vid 24 chervnya 2020 roku [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court in case No. 815/1830/18 of June 24, 2020]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90029760>.

10. Kvalifikatsiyno-dystsyplinarna komisiya advokatury Kyivskoyi oblasti zupynylo pravo na zaunyattya advokat-s'koyu diyal'nistyu advokatu Oleksiyu Shevchuku za hrube porushennya pravyl advokat-s'koyi etyky [The KDKA of the Kyiv region suspended the right to practice as a lawyer to lawyer Oleksiy Shevchuk for gross violation of the rules of lawyer ethics]. Advocat post: website. Retrieved from: <https://advokatpost.com/kdka-kyivskoi-oblasti-zupynylo-pravo-na-zajniattia-advokatskoiu-diialnistiu-advokatu-oleksiiu-shevchuku-za-hrube-porushennia-pravyl-advokatskoi-etyky/>.

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-215-222](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-215-222)

Гараєва Зохра Ельбрусівна аспірант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. М.Київ, тел.: (095) 677-14-74, <https://orcid.org/0009-0000-7236-8187>

«ГАРАНТІЇ ПРАВА ПАЦІЄНТА НА ОТРИМАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ»

Анотація. «Права пацієнта не є правами, якщо хтось може їх забрати. Це привілеї». - Джордж Карлін, "It's Bad for Ya", 1 березня 2008 р. За словами Американського онкологічного товариства, організації мають розробити чіткі біллі про права пацієнтів, «щоб надати пацієнтам можливість брати активну участь у покращенні свого здоров'я. Сучасні біллі про права встановлюють, що пацієнти можуть розраховувати на лікування незалежно від свого соціально-економічного статусу, релігійної приналежності, статі чи етнічного походження. Встановлення чітко визначених прав пацієнтів сприяє стандартизації допомоги в усіх галузях охорони здоров'я. [1].

В контексті розгляду питання про права пацієнта на отримання медичної допомоги, важливо проаналізувати таке поняття як Автономія, тобто «самоврядування» пацієнта, що означає здатність жити згідно з власними причинами та мотивами. Пацієнт має право приймати рішення, які не дотичні до того, що, на думку лікаря, є корисним стосовно надання медичної допомоги для цього пацієнта. Саме така концепція стала законним правом практично в усьому західному світі. Пацієнт може відмовитися від лікування, яке призначив лікар. У таких випадках соціальний договір між пацієнтом і лікарем вимагає, щоб медичні працівники поінформували пацієнта про потенційні наслідки протидії медичній пораді. [2]

Здоров'я є основним правом людини від народження. І хоча право на здоров'я не входило до числа початкових прав, встановлених Національними зборами Франції, воно було додане до переліку зобов'язань держави перед своїми громадянами Установчим Законом. Спочатку у Великобританії не було такої угоди між державою та громадянином, і лише після Загальної декларації прав людини ООН у 1948 році право на здоров'я було розглянуто на більш широкому рівні. Згідно декларації ООН: «кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло та медичне обслуговування, який забезпечує здоров'я і добробут її самої та її сім'ї». Саме ці права пацієнтів є основним фундаментом для створення стійкої системи охорони здоров'я. Запровадження реформ спрямованих на модернізацію медичного

обслуговування та міжсекторального партнерства, сприятиме покращенню здоров'я та якості життя пацієнтів. [2]

Ключові слова: права пацієнтів, медична допомога, порівняльний контекст гарантій та прав пацієнтів на охорону здоров'я у Великій Британії й Україні.

Haraieva Zokhra Elbrusivna Graduate student of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine. M. Kyiv, tel.: (095) 677-14-74, <https://orcid.org/0009-0000-7236-8187>

"GUARANTEES OF THE PATIENT'S RIGHT TO RECEIVE MEDICAL AID: COMPARATIVE-LEGAL CONTEXT"

Abstract. "A patient's rights are not rights if someone can take them away. These are privileges." - George Carlin, "It's Bad for Ya", March 1, 2008. According to the American Cancer Society, organizations should develop clear patient bills of rights "to empower patients to take an active role in improving their health. Modern bills of rights establish that patients can expect treatment regardless of socioeconomic status, religion, gender, or ethnicity. Establishing clearly defined patient rights helps standardize care in all areas of health care. [1]

In the context of consideration of the patient's rights to receive medical care, it is important to analyze such a concept as Autonomy, that is, "self-governance" of the patient, which means the ability to live according to one's own reasons and motives. The patient has the right to make decisions that are not related to what the physician believes is beneficial regarding the provision of medical care for that patient. It is this concept that has become legal right in almost the entire Western world. The patient can refuse the treatment prescribed by the doctor. In such cases, the social contract between patient and physician requires that health care providers inform the patient of the potential consequences of going against medical advice. [2]

Health is a basic human right from birth. And although the right to health was not among the initial rights established by the National Assembly of France, it was added to the list of the state's obligations to its citizens by the Constitutive Law. Initially, there was no such agreement between the state and the citizen in the UK, and it was not until the UN Universal Declaration of Human Rights in 1948 that the right to health was considered more broadly. According to the UN declaration: "everyone has the right to a standard of living, including food, clothing, housing and medical care, which ensures the health and well-being of himself and his family." It is these rights of patients that are the main foundation for creating a sustainable health care system. The introduction of reforms aimed at the modernization of medical care and intersectoral partnership will contribute to improving the health and quality of life of patients.. [2]

Keywords. Patients' rights, medical care, comparative context of guarantees and patients' rights to health care in Great Britain and Ukraine.

Постановка проблеми. Мова прав протягом тривалого часу пронизувала дискусії про охорону здоров'я у Великобританії, але в другій половині 20 століття права пацієнтів досягли безпрецедентного рівня популярності. До кінця 1980-х років обговорення питань про надання прав поширилася на багато сфер діяльності Національної служби охорони здоров'я, зокрема згода на лікування, доступ до інформації та можливість подавати скарги були законодавчо встановленими правами пацієнтів. Також саме організації пацієнтів відіграли вирішальну роль як у реалізації цих прав, так і в популяризації прав пацієнтів у сфері охорони здоров'я Британії. Однак «розмови про права» не обійшлися без недоліків. Показовими були дебати щодо реформи охорони здоров'я в Сполучених Штатах, де, як прихильники, так і противники універсальної медичної допомоги змогли використати мову прав, щоб відстоювати свої аргументи. [3]

Однак застосування прав на охорону здоров'я є не менш складним питанням у країнах, які мають системи, що гарантують доступ для всього населення, наприклад у Британії з її Національною службою охорони здоров'я (NHS). У січні 2009 року лейбористський уряд запровадив Конституцію NHS для Англії, документ, який визначає низку прав, обов'язків і зобов'язань, призначених для втілення «принципів і цінностей», якими керується NHS. Пацієнти мають 25 прав, що охоплюють такі сфери, як доступ до медичних послуг; доступ до затверджених на національному рівні методів лікування; повага, згода та конфіденційність; усвідомлений вибір; залучення до власної охорони здоров'я. [4]

Біль про права пацієнтів Американської асоціації лікарень 1973 року був першим біллем про права, написаним спеціально для пацієнтів. Багато законів Північної Америки дійсно захищають низку прав пацієнтів. У 1984 році Канада прийняла Закон про охорону здоров'я. У 2005 році Мексика прийняла статтю 4 як частину національної Конституції. У 2010 році Сполучені Штати покращили права пацієнтів, ухваливши Закон про захист пацієнтів та доступне лікування. Однак жодна з цих країн не має спеціального закону, який би викладав загальний білль про права пацієнтів. Саме тому важливо розробити такий закон, що дозволить врегулювати проблему правових відносин у сфері охорони здоров'я. [5]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проводячи огляд та аналіз системи охорони здоров'я населення Великої Британії важливим є те, що жителі Сполученого Королівства мають доступ до Національної служби охорони здоров'я (NHS) на основі клінічних потреб, а не платоспроможності. Однак Сполучене Королівство має відносно нижчий рівень як лікарів, так і медсестер, а також нижчий рівень лікарняних ліжок і діагностичного обладнання, ніж у більшості інших країн з високим рівнем доходу. Ці дефіцити

призвели до того, що країна залишилася без вільних потужностей і стала вразливою до гострих потрясінь, таких як пандемія COVID-19. Крім того, вони призвели до зростання списків очікування на вибіркову допомогу: у 2022 році лише в Англії в списку очікування було понад 6 мільйонів людей. [6]

Важливу роль у функціонуванні медичної галузі Великої Британії відіграє Генеральна медична рада, яка має відділення по всій країні. До її складу не входять медичні працівники, вона не залежить ні від держави, ні від медичної спільноти. Проте саме ця організація атестує медичні заклади й практики, вносить у реєстр лікарів та видає їм ліцензію на практику. Генеральна медична рада дбає в тому числі й про стандарти поведінки лікаря, дотримання ним морально-етичного кодексу. До цієї організації можуть подавати скарги і пацієнти, і роботодавці, і лікарі. І якщо є підстави, то ліцензію фахівця забирають на 5 років. Історично склалося так, що витрати на охорону здоров'я у Сполученому Королівстві проходили цикли стійкого зростання та жорсткої економії. Тим не менш, загальні витрати на охорону здоров'я зросли за останнє десятиліття, сягнувши трохи більше 10% ВВП у 2019 році. Частка державного фінансування охорони здоров'я є високою та залишається відносно незмінною протягом останніх двох десятиліть на рівні близько 80% загальних витрат на охорону здоров'я. Отже, громадяни Сполученого Королівства мають високий рівень захисту від фінансових наслідків поганого здоров'я та мінімальні платежі власних коштів. [6]

Мета статі – провести порівняльний аналіз гарантій права пацієнта на отримання медичної допомоги в Україні та Великій Британії. Проаналізувати досвід західних країн в сфері охорони здоров'я, особливості функціонування їх медичної галузі та шляхи інтеграції запозиченого досвіду в Україні. А також дослідити, які виклики сьогодення в практиці лікаря мають вплив на надання медичної допомоги пацієнтам в порівняльно-правовому контексті.

Виклад основного матеріалу. Пацієнторієнтованість та захист прав пацієнтів є один із головних принципів у Великій Британії. Скарги пацієнтів розглядають громадські організації, адміністрації лікарень і керівники практик первинної медичної допомоги. Для прикладу, частка скарг від усіх звернень у Генеральну медичну раду — 5-6%. Основна ж частина звернень пацієнтів стосується роз'яснень того, де і коли можна отримати певний вид меддопомоги, — таких фіксують від 300 до 600 щомісяця.

Прийнята урядом концепція зобов'язує середній медичний персонал повідомляти, коли медичну допомогу надають з порушенням протоколів. В обов'язки середнього медперсоналу входить проведення різноманітних маніпуляцій і процедур, виконання діагностичних досліджень (швидкі тести, дихальні проби, електрокардіограма тощо). Кабінет медичної сестри оснащений діагностичними приладами, комп'ютером, холодильником, де зберігаються вакцини та медикаменти. Вона самостійно робить профілактичні щеплення. Медичні сестри проводять освітню роботу з пацієнтами — для

цього їх забезпечено відповідними методичними матеріалами й рекомендаціями. Середній медичний персонал може продовжити освіту в університеті, що дає право очолювати лікарні, а також допомагати сімейним лікарям вдосконалювати навички догляду за важкохворими пацієнтами, надання паліативної допомоги тощо. Відповідно саме в Україні варто звернути увагу на удосконалення та широке застосування інформаційних програм, активну співпрацю із соціальними службами та розширити коло прав і обов'язків середнього медперсоналу. Вкрай важливо, щоб міжпрофесійна медична команда, тобто лікарі, медичні сестри та молодший медичний персонал тісно співпрацювали з пацієнтами, надаючи їм можливість брати активну участь у прийнятті рішень щодо лікування, проводили освітні заходи та були обізнані про права пацієнтів та етичні питання, що тісно переплітаються між собою. Таким чином, оптимальні медичні результати більш імовірні. Юридичні чи етичні наслідки менш ймовірні. [7]

Аналізуючи огляд 105 рандомізованих контрольованих досліджень, у яких взяли участь понад 31 000 учасників, Стейсі та інші науковці [8] (рівень 1) виявили, що надавши пацієнтам допомогу в прийнятті рішень, це призвело до того, що вони почуваються більш обізнаними, краще поінформованими та отримують більше роз'яснень. Вони також, ймовірно, мають більш точне сприйняття ризику та більш активну роль. Інші дослідження показують, що спільне прийняття рішень є ефективним у всьому спектрі медицини. Під час лікування депресії в закладах первинної медичної допомоги використання спільного підходу до прийняття рішень призвело до кращого лікування та підвищення задоволеності пацієнтів [9] (рівень 2). Нещодавнє дослідження, опубліковане в Журналі Американської академії ортопедичних хірургів також продемонструвало спільне прийняття рішень, щоб підвищити рівень знань пацієнтів і задовольнити їх, дозволивши їм приймати рішення, які узгоджуються з їхніми поглядами [10] (рівень 2). Численні інші дослідження щодо ефективності спільного прийняття рішень показали подібні позитивні результати в багатьох інших спеціальностях і середовищах. Використовуючи цей та інші інструменти, члени команди охорони здоров'я сприятимуть процвітанню прав пацієнтів і покращенню результатів лікування.

Доленосним для медичної сфери Великої Британії став 2012 рік, коли було створено Clinical Commissioning Group, які відповідають за закупівлю медичних послуг у різних лікувальних закладах. КУГ купують медичні послуги для жителів певного регіону, виходячи з потреби і кількості наявних коштів. Рішення щодо розподілу фінансів приймає правління КУГ та Department of Health and Social Care (Міністерство охорони здоров'я та соціальної політики), що надає рекомендації відносно пріоритетних напрямків. В Україні ці завдання покладено виконувати на Госпітальні ради, що розвиваються досить повільно. Розвиток цього напрямку та інтеграція закордонного досвіду сприятиме підвищенню якості надання медичної

допомоги, що буде орієнтована на пацієнта конкретного регіону, його права та потреби. [11]

Прискіпливо у Великій Британії розглядають усі летальні випадки в стаціонарах, якість надання допомоги пацієнтам із деменцією, паліативним хворим тощо. Стандартом вирішення обґрунтованої скарги є усне, а протягом 10 днів — письмове вибачення перед пацієнтом. У Великій Британії дуже багато уваги приділяють пацієнтам із психічними розладами, а також хворим, які потребують паліативної допомоги або реабілітації. У Британії широко застосовують аутсорсинг (у штаті медичних практик немає ані санітарок, ані водіїв). Важливо відзначити раціональність, економічність та орієнтованість на результат як у дрібницях, так і в глобальних рішеннях відносно прав пацієнтів. [12]

Висновки. Аналізуючи досвід Великої Британії, в Україні важливо більше уваги приділяти раціональності й ефективності роботи медичної галузі, працювати на задоволення потреб та прав пацієнта. Потрібно звернути увагу на удосконалення та широке застосування інформаційних програм, активну співпрацю із соціальними службами. А також розширити коло прав і обов'язків середнього медперсоналу.

Доцільно впровадити посаду менеджера з антикризового управління, відкрити відділення медсестринського догляду, та провести реформи спрямовані на більшу інтеграцію медичного обслуговування та міжсекторальне партнерство, що покращує здоров'я та якість життя пацієнтів.

Вкрай важливо мотивувати розвиток міжпрофесійної медичної команди — це лікарі, медичні сестри та молодший медичний персонал, що тісно співпрацюють з пацієнтами, проводити освітні заходи, що дозволить бути обізнаними про права пацієнтів та етичні питання, які тісно переплітаються між собою.

Інтеграція закордонного досвіду, щодо Clinical Commissioning Group, які відповідають за закупівлю медичних послуг у різних лікувальних закладах, сприятиме підвищенню якості надання медичної допомоги, що буде орієнтована на пацієнта конкретного регіону, його права та потреби.

Література:

1. Young M, Wagner A. StatPearls. видавництво StatPearls; (Флоріда): 28 листопада 2022 р
2. Emanuel EJ, Emanuel LL. Чотири моделі взаємин лікар-пацієнт. ДЖАМА. 1992 22-29 квітня; 267 (16):2221-6.
3. From “The NHS Constitution: Securing the NHS Today for Generations to Come,” <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/www.dh.gov.uk/en/Healthcare/NHSConstitution/index.htm> (accessed July 21, 2011)
4. Department of Health, The NHS Constitution for England (London: Department of Health, 2009)
5. Physician and Patient; or a Practical View of the Mutual Duties, Relations, and Interests of the Medical Profession and the Community. Br Foreign Med Chir Rev. 1850 Oct;6(12):503-510. [PMC free article] [PubMed] [Reference list]

6. United Kingdom: health system review 2022. Health Systems in Transition, Vol. 24 No.1
7. World Health Organization "Measuring overall health system performance for 191 countries" <http://pages.stern.nyu.edu/~wgreene/Statistics/WHO-COMP-Study-30.pdf>
8. Stacey D, Légaré F, Lewis K, Barry MJ, Bennett CL, Eden KB, Holmes-Rovner M, Llewellyn-Thomas H, Lyddiatt A, Thomson R, Trevena L. Decision aids for people facing health treatment or screening decisions. Cochrane Database Syst Rev. 2017 Apr 12;4(4):CD001431. [PMC free article] [PubMed] [Reference list]
9. Loh A, Simon D, Wills CE, Kriston L, Niebling W, Härter M. The effects of a shared decision-making intervention in primary care of depression: a cluster-randomized controlled trial. Patient Educ Couns. 2007 Aug;67(3):324-32. [PubMed] [Reference list]
10. Wilson CD, Probe RA. Shared Decision-making in Orthopaedic Surgery. J Am Acad Orthop Surg. 2020 Dec 01;28(23):e1032-e1041. [PubMed] [Reference list]
11. Health and health care of rural populations in the UK: is it better or worse?
Ian S Watt, Antony J Franks, Trevor A Sheldon, Journal of Epidemiology and Community Health 1994; 48:16-2
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1059886/pdf/jepicomh00196-0021.pdf>
12. A Comparative Analysis of United Kingdom and the United States Health Care Systems
Abbie McClintock Roe, MSHSA; Aaron Liberman, PhD, The Health Care Manager, Volume 26, Number 3, pp.190-212. 2007 Wolters Kluwer Health | Lippincott Williams & Wilkins
<http://www.slideshare.net/abbiemc/A-Comparative-Analysis-of-the-UK-and-US-Health-Care-Systems>

References:

1. Young M, Wagner A. StatPearls. видавництво StatPearls; (Флоріда): 28 листопада 2022 р
2. Emanuel EJ, Emanuel LL. Чотири моделі взаємін лікар-пацієнт. ДЖАМА. 1992 22-29 квітня; 267 (16):2221-6.
3. From "The NHS Constitution: Securing the NHS Today for Generations to Come," <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/www.dh.gov.uk/en/Healthcare/NHSConstitution/index.htm> (accessed July 21, 2011)
4. Department of Health, The NHS Constitution for England (London: Department of Health, 2009)
5. Physician and Patient; or a Practical View of the Mutual Duties, Relations, and Interests of the Medical Profession and the Community. Br Foreign Med Chir Rev. 1850 Oct;6(12):503-510. [PMC free article] [PubMed] [Reference list]
6. United Kingdom: health system review 2022. Health Systems in Transition, Vol. 24 No.1
7. World Health Organization "Measuring overall health system performance for 191 countries" <http://pages.stern.nyu.edu/~wgreene/Statistics/WHO-COMP-Study-30.pdf>
8. Stacey D, Légaré F, Lewis K, Barry MJ, Bennett CL, Eden KB, Holmes-Rovner M, Llewellyn-Thomas H, Lyddiatt A, Thomson R, Trevena L. Decision aids for people facing health treatment or screening decisions. Cochrane Database Syst Rev. 2017 Apr 12;4(4):CD001431. [PMC free article] [PubMed] [Reference list]
9. Loh A, Simon D, Wills CE, Kriston L, Niebling W, Härter M. The effects of a shared decision-making intervention in primary care of depression: a cluster-randomized controlled trial. Patient Educ Couns. 2007 Aug;67(3):324-32. [PubMed] [Reference list]
10. Wilson CD, Probe RA. Shared Decision-making in Orthopaedic Surgery. J Am Acad Orthop Surg. 2020 Dec 01;28(23):e1032-e1041. [PubMed] [Reference list]
11. Health and health care of rural populations in the UK: is it better or worse?
Ian S Watt, Antony J Franks, Trevor A Sheldon, Journal of Epidemiology and Community Health 1994; 48:16-2
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1059886/pdf/jepicomh00196-0021.pdf>

12. A Comparative Analysis of United Kingdom and the United States Health Care Systems
Abbie McClintock Roe, MSHSA; Aaron Liberman, PhD, The Health Care Manager,
Volume 26, Number 3, pp.190-212. 2007 Wolters Kluwer Health | Lippincott Williams & Wilkins
<http://www.slideshare.net/abbiemc/A-Comparative-Analysis-of-the-UK-and-US-Health-Care-Systems>

УДК 343.137

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-223-234](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-223-234)

Паламарчук Сергій Володимирович здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Навчально-науковий інститут права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0009-0009-7389-4854>

ОКРЕМІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ РОЗВИТОК

Анотація. В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» в останній редакції введено поняття присяжних, а також визначено їхні права та обов'язки. Суд присяжних це нововведення в системі судів України і він застосовується досить рідко. Основне завдання суду присяжних визначення окремих цивільних прав та обов'язків, які визнаються соціально важливими, а також визначення особи, яка притягається до кримінальної відповідальності винним чи невинним у вчиненні злочину.

В незалежній Україні з 1992 року діяв закон про судоустрій, який був прийнятий ще 1981 році. Крім суддів у судовому процесі брали участь народні засідателі. У законі «Про судоустрій і статус суддів» 2002 року до складу суду було включено і присяжних і народних засідателів. Тільки у 2016 році народні засідателі були скасовані і на сьогодні у складі суду можуть бути лише присяжні.

На сьогодні в Україні суд присяжних використовується досить рідко. Причин такого становища є багато, проте однією з головних є корупція в судовій системі України.

Якщо розглянути історичні витоки існування суду присяжних то такий суд існував у Російській імперії, проте після Жовтневої революції він був скасований з певних ідеологічних причин. При цьому Радянська влада так і не створила відповідного механізму діяльності судової системи, яка б відповідала тому рівню справедливості рішень, які приймали суди присяжних в Російській Імперії.

Метою даної статті є висвітлення діяльності присяжних в Російській імперії, до складу якої входила Україна їхні права та обов'язки, а також проведення порівняння з судом присяжних, який на сьогодні визначено в законодавстві України.

Ключові слова: суд присяжних, Російська імперія, окремі риси суду присяжних, який було запроваджено, основні особливості побудови суду присяжних, виправдовувальні та обвинувачені вироки суду присяжних.

Palamarchuk Serhii Volodymyrovych Recipient of the PhD of Department of Law Enforcement and Anti-Corruption, Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0009-0009-7389-4854>

SEPARATE PROVISIONS FOR THE ESTABLISHMENT OF THE JURY INSTITUTE IN THE TERRITORY OF UKRAINE AND THEIR DEVELOPMENT

Abstract. The Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" in its latest edition introduces the concept of jurors, and also defines their rights and duties. Jury trial is an innovation in the court system of Ukraine and it is rarely used. The main task of the jury is to determine certain civil rights and duties that are recognized as socially important, as well as to determine whether a person who is criminally liable is guilty or innocent of a crime.

In independent Ukraine, the law on the judicial system, which was adopted back in 1981, has been in force since 1992. In addition to judges, people's assessors participated in the trial. In the 2002 Law "On the Judiciary and the Status of Judges" the composition of the court included jurors and people's assessors. Only in 2016, people's assessors were abolished, and today only jurors can be part of the court.

At present, jury trials are rarely used in Ukraine. There are many reasons for this situation, but one of the main ones is corruption in the judicial system of Ukraine.

If we consider the historical origins of the jury trial, such a trial existed in the Russian Empire, but after the October Revolution it was abolished for certain ideological reasons. At the same time, the Soviet authorities did not create an appropriate mechanism of the judicial system, which would correspond to the level of fairness of decisions made by jury courts in the Russian Empire.

The purpose of this article is to highlight the activities of juries in the Russian Empire, which included Ukraine, their rights and obligations, as well as to compare them with the jury court, which is currently defined in the legislation of Ukraine.

Keywords: jury trial, Russian Empire, specific features of the jury trial, which was introduced, the main features of the jury trial, acquittal and guilty verdicts of the jury trial.

Постановка проблеми. Питанням визначення присяжних в системі судів в Україні висвітлювалося в науковій літературі досить часто. На сьогодні ми не можемо сказати, що введення суду присяжних є позитивним чи негативним у зв'язку з відсутністю відповідної практики [2]. Разом з тим з 2010 року в Україні введено інститут суду присяжних і вони здійснюють свою діяльність [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При цьому спочатку присяжні в Україні було введено разом з народними засідателями, які

існували, ще в Радянському Союзі, але у 2016 році поняття народні засідателі взагалі було відмінено [4]. Слід зазначити, що науковці неодноразово висловлювали свої судження стосовно діяльності суду присяжних в Україні [5, 6,7]. Було висловлено різноманітні пропозиції, але головним напрямом обговорення зазначено питання було те, що присяжні в Україні не повинні перетворитися на народних засідателів які існували в системі судочинства Радянського Союзу. З метою більш детального аналізу діяльності присяжних та висунення пропозицій і розглядається питання про діяльність суду присяжних в Російській Імперії і відповідно в Україні, яка входила на той час до зазначеної імперії .

Метою даної статті є висвітлення діяльності присяжних в Російській імперії, до складу якої входила Україна їхні права та обов'язки, а також проведення порівняння з судом присяжних, який на сьогодні визначено в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Інституту присяжних, як вже згадувалося присвячено чимало нових наукових праць і ретроспективного, і перспективного плану. Якщо зробити короткий виклад основних рис російської судової системи Російської Імперії до якої в той час входила Україна, другої половини ХІХ-початку ХХ століття та діяльності суду присяжних то можна визначити окремі головні поняття .

На думку як сучасників, і дослідників судової реформи 1864 року, вона була досить демократичною з тих реформ, які було проведено урядом Олександра ІІ. Навіть майбутній глашатай реакції і затятий борець проти суду присяжних М. І. Катков у шістдесяті роки писав, що це «не стільки реформа, скільки створення нової судової влади» [1] . Справді, у результаті реформи в судовій системі було здійснено цілий ряд кардинальних демократичних перетворень:

- суд певною мірою був відокремлений від адміністрації;
- вводився відкритий, змагальний процес;
- була створена адвокатура, що забезпечила право обвинуваченого на захист;
- майже повністю було відмінено положення про станових суддів та станових судів;
- встановлювалася презумпція невинуватості;
- на зміну теорії формальних доказів прийшла вільна оцінка доказів в судовому засіданні;
- дрібні кримінальні та цивільні справи з ведення поліції було передано на розгляд мирових судів;
- з ведення поліції було вилучено попереднє слідство, яке було передане судовим слідчим;
- встановлювався принцип незмінності суддів та слідчих під час розслідування та розгляду кримінальних справ [8, 9] .

Слід додати, що в результаті проведених реформ правосуддя стало більш доступним для більшості населення у Російській імперії в тому числі і для України.

Проте як свідчать дослідження наріжним каменем цієї реформи та одним з головних гарантів демократичних принципів судоустрою та судочинства став суд присяжних, що забезпечив реальну та безпосередню участь населення у відправленні правосуддя [10].

Судовими статутами 1864 року до яких відносяться:

- про систему судових установ;
- статут кримінального судочинства;
- статут цивільного судочинства;
- статут про покарання які накладаються мировими судьями

створювалася оригінальна та ефективна система правосуддя. Вона мала дві гілки, дві підсистеми, які об'єднував вищий судовий орган - Сенат: загальні суди і мирові суди. З іншого боку, існували також і суди особливої юрисдикції : військові, волосні, комерційні та інші, створення яких передбачалося іншими законодавчими актами.

Слід також на увазі, що проведення судової реформи тривало до кінця XIX століття. Перші загальні суди відкрилися тільки в 1866 році, вони поширили свою діяльність лише на десять губерній центральної Росії. На решті території країни в тому числі і в Україні продовжували діяти колишні суди, що керувалися і дещо іншим процесуальним законодавством.

На території України, як свідчать окремі дослідження відбувалася зазначена судова реформа разом з усіма губерніями Російської Імперії [15].

Адміністративно-територіальний та судово-територіальний поділ імперії після реформи не збігалися. Повіти та міста були поділені на ділянки мирових суддів. Територія, підвідомча окружним судам, охоплювала кілька повітів, округи судових палат кілька губерній. Окружні суди були судами першої інстанції загальних судів, судові палати судами другої інстанції.

На початку XX століття в імперії було 106 окружних судів та 14 судових палат. Ідеологи судової реформи пояснювали таку судово-територіальну структуру поєднанням світової та загальної юстиції, а також відсутністю достатньої чисельності кваліфікованих юристів для створення загальних судів у кожному повіті. Але сьогодні можна визначити переваги такої організації правосуддя у більшій ізоляції судових органів від адміністративних органів. За такої структури все повітове начальство не лише за табелями про ранги, а й за реальним статусом було позбавлене можливості здійснювати на присяжних і суддів будь-який вплив. Відповідно, судді другої інстанції позбавлялися тиску на них з боку губерньської бюрократії.

Ще значною гарантією незалежності судів став принцип незмінності суддів, закріплений ст. 243 установи судових встановлень. Відповідно до цієї статті, голови та члени окружних судів та судових палат не могли бути

звільнені або переведені з однієї посади на іншу без їхньої згоди, крім як за вироком суду. Всі постійні, професійні члени окружного суду і судової палати, так звані коронні судді, призначалися імператором за поданням міністра юстиції. Для призначення на посаду члена окружного суду необхідно було мати вищу юридичну освіту та стаж роботи у суді чи прокуратурі не менше трьох років. Для вищих посад у судах стаж збільшувався.

Окружні суди складалися з одного або кількох відділень у кримінальних та цивільних справах. Вони розглядали більшість справ, причому всі цивільні та значна частина кримінальних розглядалися коронними суддями. Для розгляду справ про злочини, за які могло бути призначене покарання у вигляді позбавлення прав стану, як особливих, пов'язаних з приналежністю до привілейованих станів, так і всіх прав (майнових, шлюбно-сімейних тощо). залучалися присяжні засідателі.

Як правило, позбавлення прав стану супроводжувалося іншими покараннями: каторжними роботами, висилкою, ув'язненням на певний термін. Таким чином, суд присяжних був не самостійною установою, а особливою присутністю окружного суду.

Слід зазначити що система присяжних повірених як і інші демократичні інститути судових статутів, була запозичена з досвіду європейських держав. В цілому батьківщиною суду присяжних вважається Англія, де його становлення почалося у XII—XV століттях. Велика Французька революція дала поштовх широкому поширенню цього інституту в Європі. Передові мислителі вбачали в цьому інституті знаряддя боротьби з деспотизмом та тиранією і встановленням демократичних основ судочинства.

В Російській імперії поява такого суду була позитивною, адже діяльність зазначених судів сприяла демократизації суспільства в цілому.

Головними позитивними рисами нового суду вважався поділ судження про факт і право і те, що судова влада надається простим громадянам, обраним народом. Слід зазначити, що французький суд присяжних, а згодом німецький та інші в переважній більшості на початку формування були точною копією з англійського зразка.

Укладачі судових статутів в Російській імперії 1864 року ретельно вивчали не лише англійське та французьке законодавство. Зокрема, у редакційній комісії уважно розглянули процесуальні кодекси Женеві та Сардинського королівства.

Таким чином за даними деяких дослідників суд присяжних в Російській Імперії став певною мірою новим кроком у розвитку європейської правової культури.

Разом з тим з метою зменшення впливу політиків на рішення суду до компетенції суду присяжних не було віднесено справи про державні злочини, а також значна частина посадових злочинів та деякі інші. Окремо також визначають те, що для відбору присяжних було запроваджено так званий

службовий ценз. Незалежно від рівня доходу або платні до списків присяжних засідателів включалися всі цивільні чиновники з V по XIV клас, всі виборні службовці міських та дворянських установ та селяни, які займали не менше трьох років виборні посади сільських старост, старшин та т. ін.

Взагалі ж присяжними могли бути лише чоловіки віком від 25 до 70 років, і обов'язково повинні мати російське громадянство.

Також було встановлено так званий ценз осілості тобто кандидати мали проживати не менше двох років та відповідній території звідки вони обиралися як присяжні і також відповідний майновий ценз.

Не могли бути присяжними особи, які перебували під судом і слідством, сліпі, глухі, божевільні, оголошені неспроможними боржниками, бідняки та домашня прислуга. Крім того, не підлягали включенню до списків присяжних священнослужителі та монахи, особи, які займали генеральські посади (перші чотири класи по таблиці про ранги), працівники суду та прокуратури, чиновники поліції, військовослужбовці, вчителі та деякі інші [1].

Усі особи, які відповідали переліченим вимогам, включалися до загальних списків присяжних засідателів. Система загальних списків є однією з головних переваг суду присяжних, оскільки присяжні — не виборні судді, а всі особи, які мали необхідний ценз.

Недарма у противників суду присяжних зазначений суд отримав назву: суд вулиці, або суд натовпу. Але саме ця його якість отримувала високу оцінку в ліберальних та інших освічених колах.

На основі списків присяжних засідателів спеціальна комісія складала чергові списки, що публікувалися в газетах. У чергові списки вносилися особи, які підлягають призову до суду протягом наступного року. Так, наприклад, 1908 року в С.-Петербурзі до чергових списків було включено 4200 осіб. Ніхто не міг бути закликаним як присяжний частіше одного разу на два роки. Для участі у сесіях окружного суду запрошення присяжним розсилалися головою суду. До суду до відкриття сесії запрошувалося 30 присяжних засідателів. Звинувачення та підсудні мали право мотивованого та невмотивованого відведення шести присяжних. Після відведення шляхом жеребкування з числа вибиралася колегія присяжних суддів з дванадцяти основних і двох запасних засідателів, яка й брала участь у розгляді справ. Після сформування складу присяжні обирали свого старшину [11].

Присяжні у залі судових засідань розташовувалися окремо від складу коронних суддів. Вони мали право на огляд слідів злочину та інших речових доказів, а також право ставити питання допитуваним особам через голову суду. Вони могли просити у голови суду роз'яснень, щодо всіх інших обставин справи які для них видавалися незрозумілими.

Присяжним заборонялося під час судового засідання спілкуватися з будь-ким, крім членів суду, під загрозою штрафу. Вони повинні були зберігати таємницю дорадчої кімнати тому що за оприлюднення підсумків голосування також штрафували.

По закінченні дебатів сторін головуючий звертався до присяжних з напутньою промовою (резюме) і вручав їх старшині запитальний лист для винесення вердикту, який складався з вимог щодо відповіді на поставлені судом питання, після цього присяжні засідателі віддалялися до дорадчої кімнати. Вхід до неї охоронявся вартовими. Ніхто не мав права входити та виходити з неї без дозволу голови суду.

Характерний приклад, наведений А. Ф. Коні в статті, що публікується нижче, який показує, що відношення всіх учасників процесу до таємниці дорадчої кімнати було воістину святе. Закон закликав присяжних до одностайного рішення, але якщо його досягти не вдавалося, питання ставилися на голосування. Рішення кожного питання могло складатися тільки з ствердного «так» або негативного «ні». Якщо голоси розділялися порівну, то питання вирішувалося на користь підсудного. Присяжні могли доповнити свої відповіді лише вказівкою на те, що підсудний заслуговує на пом'якшення покарання. Якщо суд одногосно визнавав, що рішенням присяжних засуджений визнаний невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суддя міг передати справу розгляд нового складу присяжних.

На підставі вердикту присяжних коронні судді виносили відповідно виправдувальний чи обвинувальний вирок. Вироки суду за участю присяжних моли бути оскаржені тільки в касаційному порядку у Сенаті.

Таким чином, судова реформа 1864 року в Російській імперії створила не тільки новий суд, а й нову систему правоохоронних органів, більше того, нове розуміння та уявлення щодо законності та правосуддя. Слід зазначити, що зазначена система також активно впроваджувалася і в Україні

Зазначені зміни певною мірою викликали критику у слабкій репресивності, тобто великій кількості виправдовувальних вироків і відповідно зростання злочинності, проте з іншого боку статистика свідчить, що зростання злочинності відбувалося, але на нього впливали інші фактори.

Щодо співвідношення обвинувальних та виправдовувальних вироків у суді присяжних вже в той час було виявлено, що найбільша критика відносно судів присяжних за м'якість вироків, була висловлена особами, які були далекі від судової практики [12,13].

Ще одна особливість суду присяжних, яка викликала діаметрально протилежні оцінки його противників і захисників: присяжні засідателі не мали змоги вивчати матеріали попереднього слідства. Звичайно, знайомство з усіма матеріалами справи, які нерідко складають десятки томів, сприяє кращому розумінню того, що відбувається в судовому засіданні.

Проте заборона ознайомлення присяжних з матеріалами досудового розслідування свідчить про те, що відбувається формування у суддів упередження у винності підсудного. За одностайною думкою тодішніх процесуалістів, завдяки засвоєному суддями за паперовими даними погляду,

судове, тобто усне, слідство, дебатування сторін та т. ін. відсуваються на другий план. Судді вже сформуливали свою точку зору стосовно осіб, які вчинили кримінальні злочини і відповідно приймають рішення згідно з цією установкою [14].

При розгляді справи у суді присяжних зазначена думка досить часто змінюється, але присяжні не мали змоги ознайомлюватися з матеріалами справи і формувати свою попередню думку.

В цілому більшість юристів того часу доводили, що суд присяжних здійснює сприятливий вплив на суспільство, що проявляється у викоріненні хабарництва, зменшенні в деяких місцевостях числа злочинів, особливо тих, на які присяжні дивляться суворіше, збільшення кількості підсудних, які зізнаються у скоєних злочинах, підвищення довіри народу до суду, підвищення рівня правової культури народу, підвищення професійного рівня самих суддів.

Разом з тим зазначені переваги суду присяжних не сприймалися всіма позитивно. Адже в більшості випадків втрачалася можливість впливати на винесення вироків, які були необхідні для правлячої верхівки Російської Імперії

У 1887 році вже відбуваються зміни встановлюється освітній ценз для присяжних та збільшується майновий ценз. Ці заходи певною мірою було спрямовано на збільшення кількості присяжних які б належали до правлячого класу і могли приймати відповідні рішення [14]. Також було прийнято і ряд інших змін, що стосувалися суду присяжних.

У Києві наприклад, судом присяжних було розглянуто справу Бейліса, який був виправданий оскільки голоси присяжних розділилися 6 на 6 [16]. Зазначена справа набула всесвітнього розголосу, але присяжні допомогли обвинуваченому уникнути покарання.

Суд присяжних в Російській Імперії скасували разом з іншими судовими органами декретом про суд № 1, прийнятим Раднаркомом 22 листопада 1917 року.

В Україні після падіння Російської Імперії було зроблено окремі спроби введення суду присяжних 15 грудня 1917 року Центральна Рада, яка в той час була найвищою владою України прийняла закон про утворення Генерального суду. Проте питання про введення суду присяжних практично не було вирішене [16]

Не можна точно визначити, чи запроваджувалися суди присяжних, під час існування у короткий період незалежної української держави.

Окремі письмові документи свідчать, що вони існували, проте у зв'язку з коротким періодом існування незалежної української держави детально проаналізувати їх діяльність певною мірою неможливо.

Відповідно як і на всій території колишньої Російської імперії зазначені суди було скасовано після захоплення влади більшовиками. Відродження суду присяжних в Україні почалося вже після отримання незалежності.

Висновки. Таким чином можна зробити наступні висновки щодо утворення та діяльності суду присяжних в Російській імперії та на території України :

- введення суду присяжних на той час було досить позитивним і демократичним рішенням. Зазначені суди сприяли як вже відмічалось боротьбі з хабарництвом в судовій системі, збільшенню кількості підсудних, які зізнаються у скоєних злочинах, а також підвищення довіри народу до суду та підвищення рівня правової культури народу.

- зазначені суди певною мірою сприяли розвитку законодавства національних меншин, які входили до Російської Імперії, а стосовно України вони певною мірою допомогли сформувати своєрідний прошарок освічених юристів, які активно працювали над розвитком судочинства того часу.

- суд присяжних в Російській імперії був скопійований з судів західного зразку, що також певною мірою сприяло зближенню правових норм Російської Імперії та ряду Західних держав та посиленню впливу західноєвропейського права на російське право.

- як свідчить та критика, яка була спрямована на знищення судів присяжних вона в більшості випадків носила політичний характер і не зменшувала позитивного впливу судів присяжних на суспільство того часу.

- Сучасний стан діяльності суду присяжних в Україні не відповідає тим критеріям та сподіванням, які на нього поклалися, тому мабуть є необхідним більш детальне вивчення історичного досвіду судів присяжних , які існували в Російській імперії та в Україні з метою більш активного їх впровадження в систему судочинства України

Література:

1. Суд присяжных в России Громкие уголовные процессы 1864 1917 гг. /Сост С.М. Казанцев – Л.: Лениздат, 1991 – 512 с

2. Статистичний аналіз щд розгляду цивільних та кримінальних справ з участю присяжних Статистка Судочинство 20.05 2019 <https://socialdata.org.ua/jurors-court-stats/#:~:text=%D0%92%D1%96%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96,%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%83%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%96%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2>

3. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529

4. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545
5. Тертишник В.М. суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України Право і суспільство № 3 2012.
6. Нешик Т.С., Періоди становлення суду присяжних в Україні наприкінці XIX - на початку XX століть Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія Право. Випуск 26 – 2014
7. Логвиненко А.О. Суд присяжних в Україні: проблеми теорії та практики Юридичний вісник 1(46) 2018.
8. Румянцев В.П. З історії підготовки судової реформи 1864 року в Росії Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка № 2, 2014.
9. Обрусна О. Формування корпусу суддів за судовою реформою 1864 року Право і суспільств № 4 2012
10. Липитчук О.В. , Лешкович Н.О., Суд і судочинство в Росії після 1864 року Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ № 1 2014
11. Судова реформа 1864 року в Росії <https://yuristy.sumy.ua/advokatskij-ispit/usnachastina/20-1-istoriya-advokaturi/28-sudova-reforma-1864-roku-v-rosiji>
12. Кони А.Ф.История развития уголовно-процессуального законодательства в России // Избранные труды и речи / Сост. И. В. Потапчук. Тула, 2000
13. Демичев А.А. История российского суда присяжных (1864-1917). Н. Новгород, 2002
14. Илюхин А.В. Эволюция идеи суда присяжных в России во второй половине XVII - первой половине XIX вв. XIX века (историко-правовое исследование): дис. ...канд. юрид. наук. Владимир, 2006.
15. Нешик Т.С. Періоди становлення суду присяжних в Україні наприкінці XIX на початку XX століть Науковий вісник Ужгородського університету 2014, серія Право Випуск 26. С. 249-252.
16. Кудлай О.Б. Законотворча діяльність українських урядів доби гетьмана Павла Скоропадського в галузі судочинства та реформування судової системи (за матеріалами газети «Державний Вісник») <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28200/08-Kudlay.pdf>
17. Справа Бейліца https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%91%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D1%96%D1%81%D0%B0

References:

1. Kazancev, S.M. (1991). *Sud prisjazhnyh v Rossii Gromkie ugovnyye processy 1864 1917 gg.* [Jury court in Russia Loud criminal trials 1864 1917]. L.: Lenizdat [in Russian].
2. Statistichnij analiz shhd rozgljadu civil'nih ta kriminal'nihsprav z uchastju prisjazhnih Statistka Sudochinstvo 20.05 2019 [Statistical analysis of the trial of civil and criminal cases with the participation of jurors Statistician Judiciary 20.05.2019]. socialdata.org.ua Retrieved from <https://socialdata.org.ua/jurors-court-stats/#:~:text=%D0%92%D1%96%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96,%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%83%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%96%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2> [in Russian].

3. Zakon Ukraïni "Pro sudoustrij i status suddiv" [The Law of Ukraine "On the judicial system and the status of judges"]. (2010, July 7). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Zakon Ukraïni "Pro sudoustrij i status suddiv" [The Law of Ukraine "On the judicial system and the status of judges"]. (2016, June 2). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
5. Tertishnik, V.M. (2012). Sud prisjazhnh: sut' ideï ta її mimikrija pri reformuvanni kriminal'nogo sudochinstva Ukraïni [Jury trial: the essence of the idea and its mimicry during the reform of the criminal justice system of Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo - Law and Society*, 3 2012 [in Ukrainian]
6. Neshik, T.S. (2018). Periodi stanovlennja sudu prisjazhnh v Ukraïni naprikinci hih - na pochatku hh stolit' [Periods of formation of the jury court in Ukraine at the end of the 19th - at the beginning of the 20th centuries]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu Serija Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University Law Series*, 26, 2014 [in Ukrainian].
7. Logvinenko, A.O. (2018). Sud prisjazhnh v Ukraïni: problemi teorïi ta praktiki [Jury trial in Ukraine: problems of theory and practice]. *Juridichnij visnik - Legal Bulletin*, 1(46) 2018 [in Ukrainian].
8. Rumjancev, V.P. (2014). Z istorïi pidgotovki sudovoï reformi 1864 roku v Rosïi [From the history of the preparation of the judicial reform of 1864 in Russia]. *Visnik Lugans'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2, 2014. [in Ukrainian]
9. Obrusna, O. (2012). Formuvannja korpusu suddiv za sudovoju reformoju 1864 roku [Formation of the corps of judges according to the judicial reform of 1864]. *Pravo i suspil'stv - Law and society*, 4 2012 [in Ukrainian].
10. Lipitchuk, O.V. , Leshkovich, N.O. (2014). Sud i sudochinstvo v Rosïi pislja 1864 roku [Court and judiciary in Russia after 1864]. *Naukovij Visnik L'vivs'kogo derzhavogo universitet vnutrishnih sprav - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1 2014 [in Ukrainian].
11. Sudova reforma 1864 roku v Rosïi [Judicial reform of 1864 in Russia]. [yuristy.sumy.ua https://yuristy.sumy.ua/advokatskij-ispit/usna-chastina/20-1-istoriya-advokaturi/28-sudova-reforma-1864-roku-v-rosiji](https://yuristy.sumy.ua/advokatskij-ispit/usna-chastina/20-1-istoriya-advokaturi/28-sudova-reforma-1864-roku-v-rosiji) [in Ukrainian].
12. Koni, A.F. (2000). *Istorija razvitija ugovno-processual'nogo zakonodatel'stva v Rossii [History of the development of criminal procedural legislation in Russia]*. Tula [in Russian].
13. Demichev, A.A. (2002). *Istorija rossijskogo suda prisjazhnyh (1864-1917) [History of the Russian Jury Court (1864-1917)]*. N. Novgorod [in Russian].
14. Iljuhin, A.B. (2006). Jevoljucija ideï suda prisjazhnyh v Rossii vo vtoroj polovine XVII - pervoj [in Russian].polovine60-hgg. XIXveka (istoriko-pravovoe issledovanie) [The evolution of the idea of a jury trial in Russia in the second half of the 17th century - the first half of the 1960s. 19th century (historical and legal research)]. *Candidate's thesis*. Vladimir [in Russian].
15. Neshik, T.S. (2014). Periodi stanovlennja sudu prisjazhnh v Ukraïni naprikinci XIX na pochatku XX stolit' [The periods of formation of the jury court in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Serija Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod University. Law series*, 26, 249-252 [in Ukrainian].
16. Kudlaj, O.B. Zakonotvorcha dijnal'nist' Ukraïns'kih urjadiv dobi get'mana Pavla Skoropads'kogo v galuzi sudochinstva ta reformuvannja sudovoï sistemi (za materialami gazetï «Derzhavnij Vistnik») [Legislative activity of the Ukrainian governments of the time of Hetman Pavel Skoropadskyi in the field of judiciary and reforming the judicial system (based on the materials of the newspaper "Derzhavny Vistnyk")]. [dspace.nbuv.gov.ua Retrieved from http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28200/08-Kudlay.pdf](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28200/08-Kudlay.pdf) [in Ukrainian].

17. Sprava Bejlisa [Baylis case]. *uk.wikipedia.org* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%91%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D1%96%D1%81%D0%B0 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 327; 379.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-235-247](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-235-247)

Аврята Андрій Вікторович аспірант кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5100-2298>

МІЖНАРОДНІ ТУРИСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТУРИЗМУ У ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Ефективність діяльності туристичної системи безпосередньо залежить від інформаційної бази даних та цифрових технологій. Метою дослідження є аналіз використання цифрових технологій в питаннях управління туризмом. У статті подано аналіз впливу четвертої промислової революції на туристську сферу світової економіки. Туристична діяльність є інформаційно насиченою сферою. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що в сучасних умовах цифровізація стає чинником, який стимулює міжнародне співробітництво, розширюючи можливості туризму. Розглянуто існуючі напрями політики міжнародних туристичних організацій, вивчено сформульовані ними мегатренди майбутнього туризму, виявлено тенденції інноваційних технологічних змін. Наведено приклади реалізації технологічних та соціальних мегатрендів у світовій туріндустрії. Проведено критичну оцінку їх відповідності технологічним пакетам 4.0 та мегатрендам майбутнього туризму. Сформульовано відмінні ознаки розумного виробництва та інноваційних smart-турпродуктів, визначені їх економічна та соціальна ефективності, перспективи створення туристичної технологічної платформи. У статті наведено дані про використання цифрових технологій урядами держав-членів ЮНВТО на національному, регіональному та місцевому рівнях. Наведені в роботі тематичні дослідження демонструють застосування цифрових даних для сприяння стійкості та конкурентоспроможності туристичних напрямів. У результаті згенеровано вимоги до інноваційного відтворення турпродуктів в умовах Індустрії 4.0, основні технологічні напрями у тенденціях світового туризму, сформовані технологічні параметри інноваційних smart туристичних турів. На окрему увагу у властивостях smart-продуктів заслуговують відносини, взаємозв'язки між трьома суб'єктами подорожей: туристом, виробником smart-турпродукту

(туроператори, готелі, санаторії, транспортні компанії, бюро екскурсій, музеї, ресторани, банки, тощо) і самим smart- турпродуктом.

Ключові слова: індустріальна революція 4.0, туристична сфера економіки, мегатренди майбутнього туризму, розумні регіональні турпродукти, туристична технологічна платформа.

Avryata Andriy Viktorovych Graduate student of the Department of Tourism, State Biotechnology University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5100-2298>

INTERNATIONAL TOURIST ORGANIZATIONS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM INFORMATIZATION IN THE GLOBAL ENVIRONMENT

Abstract. The effectiveness of the tourism system directly depends on the information database and digital technologies. The purpose of the study is to analyze the use of digital technologies in tourism management. The article presents an analysis of the impact of the fourth industrial revolution on the tourism sphere of the world economy. Tourist activity is an information-rich field. The relevance of the chosen topic is due to the fact that in modern conditions digitalization is becoming a factor that stimulates international cooperation, expanding tourism opportunities. The existing directions of the policy of international tourism organizations were considered, the megatrends of future tourism formulated by them were studied, the trends of innovative technological changes were revealed. Examples of the implementation of technological and social megatrends in the world tourism industry are given. A critical assessment of their compliance with technological packages 4.0 and megatrends of future tourism was carried out. Distinctive features of smart production and innovative smart tourism products are formulated, their economic and social effectiveness, prospects for creating a tourist technological platform are determined. The article provides data on the use of digital technologies by the governments of UNWTO member states at the national, regional and local levels. The case studies presented in the work demonstrate the use of digital data to promote the sustainability and competitiveness of tourist destinations. As a result, the requirements for the innovative reproduction of tourist products in the conditions of Industry 4.0, the main technological directions in the trends of world tourism, and the technological parameters of innovative smart tourist tours were generated. Special attention should be paid to the properties of smart products, the relationships and relationships between three travel subjects: the tourist, the manufacturer of the smart travel product (tour operators, hotels, sanatoriums, transport companies, tour bureaus, museums, restaurants, banks, etc.) and himself smart is a tourist product.

Keywords: industrial revolution 4.0, tourism sector of the economy, megatrends of future tourism, smart regional tourism products, tourism technological platform.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. виявилася тенденція до зосередження функцій по моніторингу та регулювання найбільш актуальних проблем світового господарства в рамках спеціалізованих організацій. Нині у світі налічується кілька сотень міжнародних організацій, залучених до обговорення та регулювання різноманітних галузевих проблем. Міжнародні організації - об'єднання державних чи неурядових представництв, які мають спільні цілі у будь-якій галузі людської діяльності (у сферах політики, економіки, соціального і культурного життя, туризму та ін.). Зростання значення міжнародного туризму у зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній діяльності багатьох держав визначило збільшену увагу до цього феномену з боку Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих органів. З'явилася низка спеціалізованих міжнародних організацій туризму. В даний час у світі існує приблизно 70 міжнародних організацій, які в тій чи іншій мірі займаються проблемами розвитку туризму.

Розробка алгоритмів управління відтворенням в туристичній сфері на початку ХХІ століття сприяла бурхливому зростанню світового туристичного ринку, що випереджає інші сфери діяльності світової економіки п'ятого технологічного укладу. І тут спрацював ефект взаємного посилення дії факторів: зростання обсягів світових туристичних потоків (і супровідних їх cashflow) призвело до інтересу інвестиційних фондів до фінансування технологічних новацій, впровадження технологій Індустрії 4.0: Big Data та AI при формуванні нових та оптимізації існуючих дестинацій, 5G та VR&AR у маркетингу та реалізації турпродуктів регіонів, Robotics при управлінні сервісом у місцях розміщення та громадського харчування тощо. Все перераховане вище забезпечило запуск нового циклу «фінансування – відтворення»: нове зростання туристських потоків і надходження нових інвестицій у туристичну сферу світової економіки [1]. Але наслідки протиепідемічних COVID-19 заходів 2020-2021 рр., що супроводжуються обвальним зниженням показників світового та вітчизняного ринку подорожей та відпочинку, вимагають пошуку нових інноваційних шляхів розвитку туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологічний зміст четвертої промислової революції визначає параметри відтворювальних процесів практично у всіх галузях і сферах сучасної економіки. Аналіз робіт дослідників цього феномену, наприклад, Майкла Портера та Джеймса Хаппелманна, М.А. [1–3] та багатьох інших дозволяє констатувати, що з технологічної точки зору поточна виробнича революція базується на кількох взаємопроникних технологічних пакетах. Деякі з них, такі як обробка великих даних (Big Data), високошвидкісний Інтернет та Інтернет речей (5G&IoT), штучний інтелект (AI), роботизація (Robotics), віртуальна та доповнена реальність (VR&AR), мають значний вплив на відтворювальні процеси у сфері туризму.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення міжнародних інституцій з регулювання сфери інформатизації туристичних послуг у глобальному

середовищі, аналіз впливу четвертої промислової революції на туристську сферу, відображену в матеріалах всесвітніх організацій туризму, виявити тенденції інноваційних технологічних змін, визначити на їх основі технологічні параметри інноваційних турпродуктів, умов для отримання інноваційної економічної переваги при їх відтворенні.

Виклад основного матеріалу. Туристична діяльність регулюється загальноприйнятими нормами міжнародного права, існуючими міжнародними принципами, а також міжнародними договорами. Регулювання цієї сфери передбачає необхідність розробки та реалізації міжнародно-правових угод у цій сфері, необхідних міжнародних документів. Інтенсивний розвиток туризму, його впливом на економіку, в свою чергу вплинуло на створення міжнародних туристських організацій з метою упорядкування і регулювання цього виду у різних країнах. Залежно від сфери та спрямованості діяльності туристських організацій, а також їх масштабів туристичні організації класифікуються на такі групи: світові загального характеру; світові галузевого характеру; регіональні загального характеру; регіональні галузевого характеру; спеціалізовані і особливі.

Туристичні зв'язки являють собою невід'ємну частину міжнародних економічних відносин і тому стали об'єктом уваги міжнародних організацій, і навіть урядів окремих держав. Багато проблем міжнародного туризму вирішуються нині на міждержавному рівні, і це потребувало створення низки впливових міжнародних туристських організацій, зокрема і на міжурядовому рівні. Цього вимагають проблеми міжнародно-правового регулювання загальної політики туризму, однаково прийнятною для всіх країн (спрощення туристських формальностей, політико-економічні заходи, стимулюючі або уповільнюючі розвиток туризму і т.д.). Тим не менш, незважаючи на їх створення, багато проблем, що виникають як у процесі проведення спільної політики національних туристичних організацій, що об'єднуються під егідою міжнародних, так і правового регулювання, однаково прийнятеного для державних органів управління туризмом з одного боку, та громадських туристських асоціацій, з іншого, ще вимагають свого рішення.

Правове регулювання міжнародного туризму на багатосторонній основі здійснюється насамперед у рамках ООН, на яку покладено основне завдання щодо налагодження міжнародного співробітництва та розвитку дружніх відносин між націями. Саме в рамках ООН було розроблено та прийнято основні міжнародні конвенції з питань правового регулювання міжнародного туризму. ООН стала організатором низки міжнародних семінарів та колоквиумів з питань розвитку туризму, розробки методик статистичного обліку у галузі міжнародного туризму і т. д.

Розвиток міжнародних зв'язків, розширення географії та збільшення кількості подорожей потребує постійного вдосконалення державного регулювання туризму як у кожній з країн світу окремо, так і в рамках світового

господарства загалом. Інтенсивний розвиток міжнародного туризму у 20-х роках минулого століття зумовило необхідність формування відповідних інститутів, які здійснюють безпосередній контроль за рухом туристських потоків, умовами їх пересування, а також спрямовують свої зусилля на узгодження діяльності національних туристичних та транспортних організацій різних країн. В результаті у період 1920-1930 рр. було створено ряд спеціалізованих організацій: 1925 р. – Міжнародний конгрес офіційних асоціацій пропаганди туризму (МКОАПТ), 1927 р. – Міжнародний конгрес офіційних туристичних організацій (МКТО), 1930 р. – Міжнародна спілка організацій та пропаганди туризму (МСОПТ).

У 40-і роки міжнародний туризм здебільшого перейшов від індивідуальних форм до організованих, що вимагало створення досконалішої інституційної структури з управління та регулювання міжнародного туризму. У зв'язку з вищевикладеним у 1947 р. три раніше створені організації були скасовані і на їх основі засновано Міжнародну спілку офіційних туристських організацій (МСОТО) в якості міжнародної спеціалізованої організації. Справжніми членами МСОТО були урядові та неурядові представництва 116 держав. У 1969 р. згідно з резолюцією Генеральної асамблеї ООН було ухвалено рішення про реорганізацію неурядової організації МСОТО у міжурядову Всесвітню туристичну організацію (World Tourism Organization, WTO, ВТО). Юридично створення ВТО було оформлено за допомогою ухвалення 28 вересня 1970 р. резолюції надзвичайної сесії генеральної асамблеї МСОТО про схвалення проекту Статуту Всесвітньої туристської організації, який набрав чинності 2 січня 1975 р., після його ратифікації 51 державою. Згідно з рішенням Генеральної асамблеї ВТО з 1 грудня 2005 р. прийнято нову скорочену назву Всесвітньої туристської організації – «ЮНВТО» (UNWTO) [3]. До колишньої скороченої назви провідного міжнародного інституту в галузі туризму додалося скорочення ООН (UN, United Nations – Організація Об'єднаних Націй). ЮНВТО є міжнародною організацією спеціальної компетенції відповідно до ст. 1 Статуту ЮНВТО належить до організацій міжурядового характеру та Генеральна Асамблея ООН за згодою ЕКОСОС визнала за ЮНВТО статус міжурядової організації.

Метою ЮНВТО є підтримка туризму як засобу економічного розвитку та міжнародного взаєморозуміння для забезпечення миру, добробуту, поваги та дотримання прав людини незалежно від раси, статі, мови чи релігії та дотримання інтересів країн, що розвиваються в галузі туризму. Статут ЮНВТО закріпив цілі, завдання, характер, організаційну структуру та функції нової організації. До складу Всесвітньої туристичної організації входить 141 країна, 7 територій та близько 350 членів, що приєдналися, що представляють підприємства приватного сектору, навчальні заклади, туристські асоціації та місцеві туристичні адміністрації.

В основному діяльність WTO концентрується на інформативному просуванні туризму, розширенні його значущості та переваг, а також створення нової матеріально-технічної бази. Організація прагне впорядкувати діяльність різних країн щодо розвитку туризму шляхом розробки та запровадження певних принципів у галузі міжнародного туризму. WTO також розробляє міжнародні документи та стежить за їх дотриманням, бере участь у вирішенні проблем міжнародних туристичних розбіжностей. WTO виступає як організація з обміну інформацією та останніми досягненнями в галузі науки, зв'язку, інформаційних технологій. Одним із найважливіших завдань WTO є дослідження з вивчення статистики міжнародного туризму, застосування нових методів вимірювання, прогнозування, маркетингу для подальшого їх використання національними туристичними організаціями у своїй діяльності. Дана дослідницька робота веде до отримання більш точної та реальної статистичної інформації з усіх регіонів світу.

WTO подає регулярний звіт про стан світового туризму, в якому аналізуються сильні та слабкі сторони розвитку тур-індустрії у кожному окремому регіоні світу. WTO сприяє розвитку світового туризму шляхом впливу на уряди окремих країн зі спрощення візових та інших формальностей при в'їзді та в процесі перебування туристів у цих країнах.

Крім WTO - найвпливовішою з міжнародних туристичних організацій, що займається спільними питаннями міжнародного туризму, є й низка інших міжнародних туристичних організацій. Світові та регіональні, загальні та спеціалізовані неурядові та міжурядові об'єднання, створені з метою розвитку міжнародного співробітництва у галузі туризму, координації політики у туристичній справі, у розвитку туристичного руху. Велику роль у розвитку міжнародного туризму грає Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОС), яка є ініціатором скликання у рамках ООН спеціалізованих дипломатичних конференцій з питань розвитку туризму. Всесвітня федерація асоціацій туристичних агентств (ФУААВ) була створена в 1966 році як міжнародна неурядова організація з метою об'єднання та зміцнення національних асоціацій та спілок туристських бюро та агентств шляхом надання їм професійної та технічної допомоги. Завданням організації є максимальна підтримка престижу всіх категорій професій туристського агента на міжнародному рівні в економічній, юридичній та соціальній сферах. Практична діяльність федерації полягає у координації діяльності робочих груп з таких питань як автоматизація, готельне господарство, транспорт, професійна підготовка, юридична підтримка, страхування туристів тощо. Членами федерації є близько 80 національних асоціацій і організацій і близько 1400 індивідуальних членів, які представляють більше 80 країн світу, до них належать Всесвітня асоціація туристичних агенцій (ВАТА), Американське товариство туристських агенцій (АСТА), Асоціація британських туристичних агенцій (АБТА), асоціація екскурсій та турів (ІСТА), Міжнародна федерація туроператорів (ІФТО) [4].

У 2001 р. Організація Економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначили «цифровий розрив» як розрив у доступі до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) між окремими людьми, домашніми господарствами, підприємствами та географічними районами на різних соціально-економічних рівнях [3]. Такий цифровий розрив у туристичній сфері найбільш виражений у країнах азіатського регіону. Середній регіональний бал готовності до використання ІКТ за індексом конкурентоспроможності подорожей та туризму за 2019 рік у країнах Азії, що розвиваються, становить всього 4,6 (з 7). Це відповідає середньосвітовому показнику. Найбільш успішними економіками регіону у сфері цифровізації є Японія, Нова Зеландія, Республіка Корея, Сінгапур, Гонконг та Китай [3]. Ці країни мають більш високі показники готовності до ІКТ у порівнянні зі Сполученими Штатами та деякими країнами з Європейського союзу. Багато країн розробили і почали реалізовувати стратегію цифрової економіки: у 2005 р. – Сінгапур, у 2006 – Австралія, у 2008 – Великобританія та Гонконг, у 2009 – Норвегія, у 2010 – Канада, у 2012 – Малайзія, 20 2015 – Індія та Нова Зеландія.

Для виявлення глобальних тенденцій технологічних рішень у сфері світового туризму було проаналізовано матеріали, представлені на міжнародному форумі Всесвітньої туристської організації, UNWTO – «World TravelDay & Innovation-2019». В резолюції секції «Вплив технологій на туризм» підтверджено, що майбутнє подорожей - за технологіями 4.0, коли «використання сучасних технологій 4.0, визначення розташування, штучного інтелекту, доповненої та віртуальної реальності» сприятимуть вирішенню таких проблем, як сезонність та перенаселеність, овербукінг[5]. На тому ж форумі було виділено спеціальну секцію «Четверта промислова революція», в резолюції якої було зазначено, що «цифровий сектор туризму повинен запроваджувати нововведення та створювати нові можливості для бізнесу, щоб забезпечити подальшу конкурентоспроможність, зростання та сталий розвиток сектора» [6].

Таким чином, на основі аналізу резолюцій UNWTO можна констатувати, що інформаційні та комунікаційні технології у туризмі стали глобальним явищем, а світова індустрія туризму нарощує впровадження нових технологій у дедалі більшу кількість своїх відтворювальних процесів, підвищуючи свою ефективність та збільшуючи в регіонах подорожей соціальну та екологічну адаптацію до туризму. Також щодо загальносвітових масштабів сучасного туризму у ракурсі основних технологічних рішень, що вносяться Індустрією 4.0 у сферу подорожей та туризму, було розглянуто матеріали Всесвітньої ради подорожей та туризму, WTTC. У них було знайдено формуючі майбутнє туризму «5 взаємопов'язаних мегатрендів» [7], а саме: 1) революція даних; 2) покращена реальність; 3) демографічні зміни; 4) реструктуризація життя та 5) переосмислення потреб.

З п'яти представлених мегатрендів майбутнього туризму два (1 і 2-й) безпосередньо пов'язані з технологічними пакетами 4.0, і їх можна назвати технологічними мегатRENдами. Інші є опосередкованим наслідком загальних соціальних змін, що супроводжують поточну технологічну революцію, за своєю суттю вони більше відносяться до соціальних мегатрендів. Вплив соціальних мегатрендів майбутнього у турбізнесі проявляється у вигляді активного розвитку нових напрямків та видів туризму з новими соціальними технологічними параметрами. Так, за останні 5 років зріс на 21% попит на різні види іммерсивного туризму: Glamping (гламурний кемпінг), Experiential travel (кардинально новий досвід та переживання, здатні «перезапустити» учасників) та Sports travel (ставити рекорди улюбленому виді спорту на відпочинку) [8]. Вплив технологічних мегатрендів було знайдено в тому, що цифровізація показників міської інфраструктури «Розумне місто», наприклад, дозволила виявити нездатність місцевих мереж транспорту витримати зростання туристичного потоку в деякі малі американські міста [9].

Говорячи про сучасний стан світової сфери туризму, треба брати до уваги вплив пандемії коронавірусу SARS-CoV-2. І хоча зараз її негативний вплив ще не припинено, можна констатувати обвальне падіння основних показників подорожей. Так, за оцінками UNWTO, міжнародний турпотік при оптимістичному сценарії виходу з епідемії скоротиться в 2,4 рази, за песимістичного – у 4,6, доходи від нього – у 2,6 та 4,8 рази відповідно [10]. Але остаточно оцінити цей вплив можна буде лише після пандемії COVID-19.

Під час дослідження «Цифрові сервіси операторів зв'язку», проведеного іKS-Consulting на початку 2021 р. [11], було виявлено понад 125 цифрових сервісів для мандрівників. Найчисленнішими виявилися інформаційні портали, сервіси онлайн-бронювання та метапошукачі. У розглянутих сервісах їх частка становила 48, 29 і 13% відповідно. 10% - це окремі сервіси побудови маршрутів і віртуальних подорожей.

Типи цифрових сервісів у сфері туризму:

- туристичні сервіси на основі великих даних;
- сервіси побудови транспортних та туристичних маршрутів, планувальники подорожей;
- метапошукачі, вітрини, агрегатори подорожей;
- інформаційні портали, туристичні путівники;
- сервіси онлайн-бронювання місць тимчасового проживання, агрегатори авіаквитків;
- віртуальні подорожі;
- інші (карти міст, туристичні соціальні мережі, перекладачі для подорожей і ін.).

Станом на середину 2021 р. у загальній структурі онлайн-продажів індустрії гостинності не менше 60% припадало на онлайн-бронювання. На ринку є десятки гравців, як великих міжнародних, так і невеликих регіональних компаній [12].

У грудні 2021 р. ЮНВТО оприлюднила дані щодо використання цифрових технологій урядами держав-членів ЮНВТО на національному, регіональному та місцевому рівнях [13]. Проведене дослідження представляє передові методи, що демонструють потенційне використання даних для:

1. відстеження та моніторингу потоків відвідувачів;
2. визначення переваг відвідувачів;
3. аналізу задоволеності та настроїв відвідувачів;
4. оцінки витрат;
5. прогнозування поведінки відвідувачів.

Поняття «розумний туризм» (smart tourism), його потенціал нині активно обговорюються та вивчаються на міжнародних майданчиках. Так, у ділових програмах найзначнішого щорічного заходу світової туріндустрії World Travel Market (London) в 2019-2020 рр., розумний туризм представлений «одним із найперспективніших трендів» [14].

Smart-туризм, його параметри багаторазово розглядалися на форумах Всесвітньої туристичної організації, UNWTO, по-перше, на Генеральній асамблеї UNWTO-2019, по-друге, на міжнародному форумі UNWTO «World TravelDay & Innovation-2019» у секції «Вплив технологій на туризм», по-третє, на секції «Туризм у цифрову еру» та на спеціальній секції «Четверта промислова революція» [6].

Для формування основних параметрів smart-туризму необхідно згадати і характеристики smart-продуктів «взагалі», і параметри розумного виробництва як їхнього джерела. У загальних рисах про появу smart-продуктів як результату розумного виробництва дослідники заявили відразу після визнання існування індустріальної революції 4.0, наприклад, Майкл Портер і Джеймс Хаппелманн [1]. На їх основі були сформульовані основні відмінні ознаки розумного виробництва для туристичної індустрії:

- новий стратегічний ресурс - всілякі цифрові дані, Big Data, переведення всієї інформації про виробництво у цифровий вигляд;
- нові технології є у всьому виробничому циклі: нові джерела енергії, нові матеріали, нова реалізація тощо; «розумне» обладнання - оптимізує себе;
- центр доданої вартості переміщується у результати R&D (НДДКР);
- корекції у формуванні турпродукту відбуваються безперервно, в режимі реального часу;
- розумне виробництво - не конвеєр, а платформа (туристична технологічна

платформа). Але тут треба пам'ятати, що цифровізація процесів відтворення є лише інструментом реалізації технологічних пакетів 4.0 у створенні smart-виробництва.

Взаємозв'язки технологій 4.0 та розумного туризму були виявлені у дослідженнях Міжнародного центру вивчення туризму та гостинності

Борнмутського університету. У них знайдено, що розумний туризм - це не просто використання передових технологій у туриндустрії, а інтеграція всіх суб'єктів туристичної сфери, де «мандрівники стають не споживачами, а повноцінними учасниками, починають робити свій внесок у створення турпродукту, створення нової екосистеми» [15].

З економічної точки зору розумне виробництво, в т.ч. й у туриндустрії, може забезпечити: чотириразове скорочення часу технологічних процесів, зростання виходу нових товарів на ринок на 50-70%, зростання прибутку - удвічі. У світовій туриндустрії підраховано, що з 2016 по 2025 рік цифровізація в туризмі забезпечить перерозподіл \$100 мільярдів грошових потоків від традиційних гравців до «розумних» конкурентів [5].

Слід зазначити, що китайська туриндустрія рухається у реалізації проекту «Розумний туризм» вже понад 20 років: у XX столітті – на рівні цифровізації бізнес-процесів у туриндустрії; у першому десятилітті XXI століття - поставивши та виконавши завдання створення багатофункціональної електронної комерційної платформи. 2014 рік у КНР був названий роком «розумного туризму», після чого вже на державному рівні визначено нові параметри туризму: максимізація екологічних, культурних, суспільних та економічних цінностей [16]. Цілі та напрямки розвитку китайської туриндустрії збігаються з напрямками, заданими у 2019 році вже на рівні Всесвітньої туристичної організації, UNWTO.

В умовах Індустрії 4.0 відтворення у туристичній сфері отримає інноваційні економічні переваги, якщо: базуватиметься на п'яти технологічних пакетах 4.0, пов'язаних між собою цифровими алгоритмами, які пропонують незамінні та ефективні інструменти для управління, логістики, розповсюдження та маркетингу; враховувати, що конкурентні переваги туризму втрачатимуть свої високі позиції на фоні зростання значення розвитку технологічних рішень. А враховуючи те, що виробництво турпродукту в економічному сенсі аналогічне виробництву «продукту взагалі», можна сформулювати основні технологічні вимоги для інноваційного розвитку туризму. Технологічні параметри smart-турпродуктів [16]:

1. Smart-турпродукти є результат розумного виробництва: від автоматизації виробництва, цифрового прототипування, інформатизації до управління, заснованого на передбачуваних моделях, призначених для туристських технологічних платформ.

2. Smart-турпродукти мають нові «розумні» відмінні властивості: постійно контролюють свою роботу, завжди обмінюються інформацією зі своїм виробником і туристом, готові об'єднуватися в систему для створення комплексної цінності, поліпшення загальних споживчих властивостей, трансляції кращих змін одного турпродукту на всі наступні турпродукти.

3. Smart-турпродукти – це нові відносини у приймаючих регіонах, де цілі сталого розвитку приймаючого регіону вписані в цілі розвитку регіонального туризму.

4. Smart-турпродукти – цілепокладання основних інноваційних технологічних рішень розвитку туризму в регіонах, які можна реалізувати за допомогою побудови туристичної технологічної платформи.

Використання у сфері туризму технологічних пакетів Індустрії 4.0 дозволяє, по-перше, організувати інноваційне відтворення якісно нових турпродуктів, що відповідають п'ятому технологічному укладу, наприклад, розумних (smart) туристичних продуктів; по-друге, масштабувати попередні напрацювання сфери туризму Індустрії 4.0 на процеси відтворення регіональних туристських продуктів. По-третє, системний підхід в управлінні відтворенням регіональних турпродуктів за допомогою технологічних пакетів Індустрії 4.0 сприяє створенню технологічної платформи як системи правил та алгоритмів мережевої взаємодії всіх зацікавлених в отриманні проривних конкурентних переваг для її учасників, функціонуючої на основі базових та прикладних унікальних технологій, здатних забезпечити стратегічний інноваційний розвиток за обраними напрямками зі значним економічним та соціальним ефектом, туристичної технологічної платформи.

Під час випереджаючого зростання обсягів туристичної сфери світової економіки (до 2020 р.) вже формувалося усвідомлення того, що розвиток та стійкість в умовах Індустрії 4.0 забезпечуються інноваційним управлінням, якісною зміною технологічних рішень, які дозволяють радикально/експоненційно підвищити продуктивність різних секторів економіки та соціальної сфери [2]. При цьому безперервно зростаюча складність виробничих взаємозв'язків в Індустрії 4.0 вимагає збільшення складності змісту технологій управління, що відповідає п'ятому технологічному устрою управління відтворенням.

Висновки. Незважаючи на активне використання туристами цифрових сервісів, туристична галузь поки що менш цифровізована, ніж інші сектори економіки, а частка інтернет-економіки у сфері туризму (онлайн-сервісів для мандрівників) у 2020 р. не перевищила 2%. Такий стан справ обумовлено насамперед тим, що близько 80% всіх туристичних підприємств – це компанії малого та середнього бізнесу, які сильно залежать від сезонності та постійно стикаються з дефіцитом коштів на довгострокові проекти розвитку, до яких належать проекти впровадження інформаційних технологій та цифровізації.

Використання цифрових технологій вимагає від держави інноваційних кроків, зокрема, об'єднуючи державні та приватні технологічні компанії для розвитку сфери туризму. Як показує світовий досвід, партнерство приватного та державного секторів, використовуючи безпрецедентний обсяг цифрових даних, націлене на аналіз сучасного туристичного ринку, а також на розробку заходів щодо реагування на запити нинішніх споживачів. Результати проведеного аналізу основних технологічних тенденцій у туристській сфері економіки, з одного боку, та опора на склад технологічних пакетів 4.0 та мегатренди майбутнього туризму, з іншого боку, дозволили визначити

підходи до відтворення інноваційних туристичних продуктів, smart-турпродуктів. Це один із перспективних інноваційних напрямів розвитку туристичної індустрії у вирішенні не тільки економічних завдань, викликаних поточною кризою вимушеного зниження споживання, а й нівелювання соціальних, екологічних проблем у регіонах розумного відтворення.

Література:

1. Портер М., Хаппелманн Д. Революція у виробництві. *Harvard business review*. URL: <https://hbr//management/strategiya/a16698>
2. Оніщенко Є.В., Гордієнко С.В. Трансформація поняття «технологічна платформа» у тих тенденцій інноваційного розвитку світової економіки. *Питання інноваційної економіки*. 2020. № 3. С. 1449-1466. - doi: 10.18334/vinac. 10.3.110691
3. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. URL: <http://www.unwto.org/>.
4. Офіційний сайт Всесвітньої ради з туризму і подорожей. URL: <https://wtcc.org/Research/Insights>.
5. The Impact of Technology on Tourism. Tourism and the Digital Transformation. World TravelDay & Innovation. URL: <http://wtd.unwto.org/content/wtd-2019-technology-tourism>
6. The Fourth Industrial Revolution. Tourism and the Digital Transformation. World TravelDay & Innovation. URL: <http://wtd.unwto.org/content/wtd-2018-fourth-industrial-revolution>
7. World, Transformed: Megatrends and Their Implications for Travel & Tourism. World Travel & Tourism Council. URL: <https://www.wttc.org/publications/2019/megatrends-2019>
8. Booking a Hotel, Why Not Try Parasailing? Travel Websites Push Experiences. Wsj.com. URL: <https://www.wsj.com/articles/travel-websites-push-experiences-1544106026>
9. Overrun by Tourists, American Cities Are Taking Aim at Hotels. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-16/america-s-small-cities-are-being-overrun-by-tourists>
10. World Tourism Barometer. Unwto. URL: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometerrus>
11. Цифрові сервіси операторів зв'язку. iKS-Consulting. URL: <https://itc.ua/tag/iks-consulting/>
12. World Tourism Barometer. Unwto. URL: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometerrus>
13. Global Trends in Travel and Tourism. Euromonitor International. Available at: <https://www.euromonitor.com/>
14. Event programme. World Travel Market. URL: <https://london.wtm.com/events/event-programme-2019/#>
15. Focus on smart tourism у World Travel Market. Exhibitionworld.co.uk. URL: <https://www.exhibitionworld.co.uk/2019/11/05/focus-on-smart-tourism-at-world-travel-market>
16. Куан Сяоцянь Дослідження розвитку «розумного» туризму в провінції Цзянсі в рамках концепції Інтернет+». *Економічні та соціальні зміни в регіоні: факти, тенденції, прогноз*. 2016. № 4 (46). С. 199-205. – doi: 10.15838/esc/2016.4.46.11

References:

1. Porter, M.& Khappelmann, D. (2019). Revoliutsiia u vyrobnytstvi [Revolution in production]. *Harvard business review* [Harvard business review]. Retrieved from: <https://hbr//management/strategiya/a16698> [in Ukrainian].
2. Onischenko, Ye.V.& Hordienko, S.V. (2020). Transformatsiia poniattia «tekhnologichna platforma» u tykh tendentsij innovatsijnoho rozvytku svitovoi ekonomiky [Transformation of the concept of "technological platform" into the trends of innovative development of the world economy]. *Pytannia innovatsijnoi ekonomiky* [The issue of innovative economy]. № 3. P. 1449-1466. - doi: 10.18334/vinac. 10.3.110691[in Ukrainian].

3. Ofitsijnyj sajt Vsesvitn'oi turystychnoi orhanizatsii [Official website of the World Tourism Organization]. Retrieved from: <http://www.unwto.org/>. [in Ukrainian].
4. Ofitsijnyj sajt Vsesvitn'oi rady z turyzmu i podorozhej [Official website of the World Travel and Tourism Council]. Retrieved from: <https://wtcc.org/Research/Insights>. [in Ukrainian].
5. The Impact of Technology on Tourism. Tourism and the Digital Transformation. World TravelDay & Innovation. Retrieved from: <http://wtd.unwto.org/content/wtd-2019-technology-tourism> [in English].
6. The Fourth Industrial Revolution. Tourism and the Digital Transformation. World TravelDay & Innovation. Retrieved from: <http://wtd.unwto.org/content/wtd-2018-fourth-industrial-revolution>[in English].
7. World, Transformed: Megatrends and Their Implications for Travel & Tourism. World Travel & Tourism Council. Retrieved from: <https://www.wtcc.org/publications/2019/megatrends-2019>[in English].
8. Booking a Hotel, Why Not Try Parasailing? Travel Websites Push Experiences. Wsj.com. Retrieved from: <https://www.wsj.com/articles/travel-websites-push-experiences-1544106026>[in English].
9. Overrun by Tourists, American Cities Are Taking Aim at Hotels. Bloomberg. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-16/america-s-small-cities-are-being-overrun-by-tourists>[in English].
10. World Tourism Barometer. Unwto. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometerrus>[in English].
11. Tsyfrovii servisy operatoriv zv'iazku [Digital services of communication operators]. iKS-Consulting. Retrieved from: <https://itc.ua/tag/iks-consulting/>[in Ukrainian].
12. World Tourism Barometer. Unwto. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometerrus>[in English].
13. Global Trends in Travel and Tourism. Euromonitor International. Retrieved from: <https://www.euromonitor.com/>[in English].
14. Event programme. World Travel Market. Retrieved from: <https://london.wtm.com/events/event-programme-2019/#>[in English].
15. Focus on smart tourism u World Travel Market. Exhibitionworld.co.uk. Retrieved from: <https://www.exhibitionworld.co.uk/2019/11/05/focus-on-smart-tourism-at-world-travel-market> [in English].
16. Kuan, Siaotsian'(2016). Doslidzhennia rozvytku «rozumnoho» turyzmu v provintsii Tsziansy v ramkakh kontseptsii Internet+» [Research on the development of "smart" tourism in Jiangxi Province within the framework of the Internet+ concept]. *Ekonomichni ta sotsial'ni zminy v rehioni: fakty, tendentsii, prohnoz* [Economic and social changes in the region: facts, trends, forecast]. 2016. № 4 (46). S. 199-205. – doi: 10.15838/esc/2016.4.46.11[in Ukrainian].

УДК 338.46:640.41

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-248-262](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-248-262)

Дворська Ірина Володимирівна аспірант кафедри туризму та рекреації, Національний торговельно-економічний університет, <https://orcid.org/0000-0002-7423-2803>

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ У РЕГІОНАХ СВІТУ

Анотація. У даній статті проаналізовано вплив пандемії COVID-19 на туристичний сектор. Визначено, що під час пандемії, спричиненої COVID-19, саме туризм постраждав найбільше, зокрема через обмежувальні карантинні заходи, які запроваджують країни. У статті робиться наголос на тому, що усі сектори життєдіяльності суспільства потребують організованої і координованої співпраці. А питання економічного відновлення після COVID-19 можуть бути вирішені виключно всією світовою спільнотою. Вказані нові перспективи та напрями діяльності туристичного сектору, окреслені можливості його відновлення та росту.

Також, стаття націлена на розгляд основних тенденцій розвитку туризму, які виникли в умовах пандемії, антикризових заходів для підтримки галузі у важкий період та досвіду протидії поширенню Covid-19.

Констатовано той факт, що туристична сфера стала однією із галузей економіки, які внаслідок пандемії коронавірусу, постраждала найбільше. Статистичні дані UNWTO вказують на те, що у 2020 році на 70 відсотків, у середньому, зменшилась чисельність міжнародних туристів, що значно вплинуло на розвиток усіх секторів туризму у всіх, без виключення, країнах світу. У пошуках перспективних шляхів вирішення такої проблеми були визначені основні причини неможливості побудови коротко-, середньо- та довгострокових планів дій та неможливості надання об'єктивної оцінки негативного впливу пандемії на розвиток сфери туризму в регіонах та у світі вцілому.

Доведено, що наслідки COVID-19 для туризму створюють додаткове навантаження в частині збереження культурної спадщини та додатковий вплив на культурно-соціальну структуру громад, особливо корінних народів і етнічних груп. Наприклад, закриття ринків ремісничих виробів, продукції та інших туристичних товарів особливо позначилося на доходах жінок-представниць корінних народів.

Відмічено, що пандемія виявила необхідність переосмислення структури економіки туризму в інтересах підвищення конкурентоспроможності та зміцнення потенціалу протидії. Для підтримання

туристичної та суміжних галузей економіки протягом пост-ковідної реанізації і зменшення її наслідків, насамперед, пропонується розвивати внутрішній туристично-рекреаційний ринок. Також важливі й необхідні для поступового відновлення туристичного бізнесу взаємодопомога і супровід державних і місцевих органів влади у підтримці підприємницьких ініціатив у сфері туризму, зокрема у розробленні програм запобігання поширенню коронавірусу, сприяння створенню туристичних кластерів, тощо.

Ключові слова: туризм; туристичний сектор; криза; пандемія COVID-19; аналіз; розвиток; співпраця.

Dvorska Iryna Volodymyrivna Graduate student of the Department of Tourism and Recreation, National University of Trade and Economics, <https://orcid.org/0000-0002-7423-2803>

CONSEQUENCES OF THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC AND THE RECOVERY OF TOURISM IN REGIONS OF THE WORLD

Abstract. This article analyzes the impact of the COVID-19 pandemic on the tourism sector. It was determined that during the pandemic caused by COVID-19, it was tourism that suffered the most, in particular due to the restrictive quarantine measures introduced by countries. The article emphasizes that all sectors of society's life require organized and coordinated cooperation. And the issues of economic recovery after COVID-19 can be solved exclusively by the entire world community. New prospects and directions of activity of the tourism sector are indicated, possibilities of its recovery and growth are outlined.

Also, the article is aimed at considering the main trends in the development of tourism that have arisen under the conditions of the pandemic, anti-crisis measures to support the industry in a difficult period and experience in combating the spread of Covid-19.

The fact that tourism has become one of the sectors of the economy that has suffered the most as a result of the coronavirus pandemic has been established. UNWTO statistics indicate that in 2020, the number of international tourists decreased by 70 percent, on average, which significantly affected the development of all tourism sectors in all countries of the world, without exception. In the search for promising ways to solve this problem, the main reasons for the impossibility of building short-, medium- and long-term action plans and the impossibility of providing an objective assessment of the negative impact of the pandemic on the development of tourism in the regions and in the world as a whole were identified.

It has been proven that the consequences of COVID-19 for tourism create an additional burden in terms of preserving cultural heritage and an additional impact on the cultural and social structure of communities, especially indigenous peoples

and ethnic groups. For example, the closure of markets for handicrafts, products, and other tourist products particularly affected the incomes of indigenous women.

It was noted that the pandemic revealed the need to rethink the structure of the tourism economy in the interest of increasing competitiveness and strengthening the potential for countermeasures. In order to maintain the tourism and related sectors of the economy during the post-Covid reanimation and to reduce its consequences, first of all, it is proposed to develop the domestic tourism and recreation market. Mutual assistance and support of state and local authorities in supporting entrepreneurial initiatives in the field of tourism are also important and necessary for the gradual recovery of the tourism business, in particular, in the development of programs to prevent the spread of the coronavirus, to promote the creation of tourist clusters, etc.

Keywords: tourism; tourism sector; crisis; the COVID-19 pandemic; analysis; development; cooperation.

Постановка проблеми. Туризм вже достатньо давно став однією із важливих складових інфраструктури багатьох країн, впливаючи опосередковано, а інколи прямо на розвиток країни загалом. Саме розвинена інфраструктура в тандемі з наданням якісних послуг та сприятливими кліматичними умовами, історичними, культурними, архітектурними надбаннями слугують основою і врешті перетворюють туризм на високоприбуткову галузь економіки будь-якої країни. Отже, туризм можна розглядати як один із інструментів ефективного та динамічного розвитку економіки. Через пандемію COVID-19 світова туристична галузь за підсумками 2020 року могла недорахуватися 2,1 трлн. дол. прибутків. Такі дослідження публікувала одна із наймасштабніших міжнародних туристичних інституцій – Світова рада з подорожей та туризму (WTTC). Через карантинні обмеження та обмеження на пересування у зв'язку з поширенням пандемії коронавірусу під загрозою було більше 75 мільйонів людей у всьому світі, які могли залишитись без своїх робочих місць. При цьому, найбільша частка людей (близько 49 мільйонів), які могли втратити роботу, знаходяться у в Азійсько-Тихоокеанському регіоні; близько 10 мільйонів людей могли втратити робочі місця у Америці, приблизно таку ж цифру можна спостерігати у Європі. Важливо зазначити, що туристична сфера та сектор подорожей у світі складає близько 10,4 % світового ВВП. Можемо підкреслити, що під час пандемії коронавірусу саме туристична галузь постраждала найбільше, зокрема через обмежувальні заходи, які запроваджувалися державами на пересування громадян, карантин, заборону авіаперевезень тощо. Тому нинішня криза – це можливість створити стійкішу туристичну економіку, розробити нові туристичні продукти, використовуючи всі протиепідеміологічні заходи, спрямувати значні зусилля з боку державних інституцій на розвиток і підтримку внутрішнього туризму та загалом рекреаційної сфери з реабілітаційними елементами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням діяльності та розвитку туристичної галузі займалися багато науковців, зокрема, варто відзначити вітчизняних дослідників, які проаналізували вплив пандемії на туризм і сформуvalи власні гіпотези подальшого розвитку туристичної галузі. До таких науковців можна зарахувати А. Бондаренко, О. Гладкого, О. Даниліна, Н. Дугієнко, Г. Коцюрубенко, А. Мазаракі, В. Непочатенко, Т. Ткаченко, О. В. Шикіна та ін. [13; 14; 16]. Однак вплив наслідків світової пандемії, яка розпочалася наприкінці 2019 р., недостатньо досліджений і потребує розроблення детальних заходів, які необхідні для підтримання та стимулювання розвитку туристичної галузі. Відновлення туристичної індустрії в постпандемічному суспільстві є надзвичайно важливим, і такі закордонні науковці, як Haisheng Hu, Yang Yang, Jin Zhang [17], провели дослідження серед підприємств туристичної сфери, яке дало їм змогу визначити, що саме малий бізнес видається особливо вразливим до пандемії й відповідно потребує цільової державної допомоги і підтримки. Згадані дослідники визначили фактори, що підсилюють або послаблюють негативний вплив кризових подій на туризм і сприяють його відновленню. Також треба відзначити важливість аналітичних досліджень Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), Світової ради з подорожей та туризму (WTTC) та інших міжнародних організацій, які відмічають критичний стан туристичної галузі та вказують на важливість її підтримки.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз ситуації в світі в період пандемії, а також розробити практичні заходи щодо підтримання діяльності сфери туризму внаслідок економічної кризи, що склалася через пандемію Covid-19. Також стаття націлена на розгляд основних тенденцій розвитку туризму, які виникли в умовах пандемії, антикризових заходів для підтримки галузі у важкий період та досвіду протидії поширенню Covid-19.

Виклад основного матеріалу. Динаміка туристичних потоків останніх років неодноорідна. Так, у 2019 чисельність міжнародних туристів досягло 1,5 мільярда людей, що на 4 відсотки більше показників 2018 року. Такий рекордний, отриманий за короткий період, показник, дає змогу побачити той факт, що темпи зростання та розвитку туристичної сфери були швидшими, ніж світової економіки в цілому. Ще 8,8 мільярда чоловік подорожували по програмах внутрішнього туризму. Функціонування даного сектору забезпечило обсяг експорту у розмірі 1,5 трильйонів доларів США, і в ньому прямо або опосередковано був зайнятий кожен десятий житель планети. Проте, в середині березня 2020 року туризм зупинився. Характерним для перших місяців 2020 року було скорочення чисельності міжнародних туристів на 56 відсотків, а для травня – на 98 відсотків. На жаль, така ситуація призвела до значних втрат експорту (близько 320 мільярдів доларів США), що перевищує загальні втрати усіх країн світу у 2009 році за період глобальної

економічної кризи [1]. Перспективні сценарії вказували на можливе значне скорочення кількості туристів, і, відповідно, зменшення фінансових надходжень від реалізації програм міжнародного туризму (на 60-80 відсотків) впродовж 2020 року. Рівень скорочення безпосередньо залежив від темпів поширення коронавірусу на конкретних територіях, тривалості дії обмежень на пересування та поїздки по країні, а, також, тривалості процесів поступового відкриття кордонів між державами. Такий серйозний удар призвів до скорочення кількості міжнародних туристів на 1,1 мільярда чоловік та втрат на 1,2 трильйони доларів США у вигляді експортних надходжень від туризму. Така ситуація поставила під загрозу можливість створення 120 мільйонів робочих місць у туристичній сфері. На квітень 2020 року економічні наслідки коронавірусу в світі склали не менше 5 трильйонів доларів, такі розрахунки надала компанія Bloomberg. В останній раз подібні масштабні наслідки пандемії ми спостерігали в XIV столітті під час епідемії чуми, коли жителі Європи зіткнулися з нестачею робочих рук і підвищенням податків. Навіть знаменита «іспанка» не зробила такого впливу на економіку [2].

Можна констатувати той факт, що туристична сфера стала однією із галузей економіки, які внаслідок пандемії коронавірусу, постраждала найбільше. Статистичні дані UNWTO вказують на те, що у 2020 році на 70 відсотків, у середньому, зменшилась чисельність міжнародних туристів, що значно вплинуло на розвиток усіх секторів туризму у всіх, без виключення, країнах світу. У пошуках перспективних шляхів вирішення такої проблеми були визначені основні причини неможливості побудови коротко-, середньо- та довгострокових планів дій та неможливості надання об'єктивної оцінки негативного впливу пандемії на розвиток сфери туризму в регіонах та у світі вцілому. Ключовими причинами тут виступають високий рівень невизначеності у питаннях тривалості дії пандемії у регіонах, а, також, невизначеність у напрямках реалізації подальших заходів для боротьби з коронавірусом та послаблення карантинних обмежень [3].

Компанія з управління ризиками Soface [2] провела аналіз економіки провідних європейських країн в умовах коронавірусу. У розрізі країн цифри досить різні. Так, в Європейському туристичному регіоні найбільше постраждала економіка Італії, яка зменшилася на 18,5 % ВВП за рахунок зменшення кількості подорожан, Португалії – на 14,1%, Франції – 13,1 %. Для економіки Франції це падіння стало найістотнішим з часів Другої світової війни. Цікаво, що ВВП деяких східно-європейських країн і країн Балтії впав в рази менше: Литві – на 5,1 %, Латвії – на 7,5 %, Чехії – на 8,4 %. Варто відзначити, що найбільш постраждали від початку пандемії коронавірусу такі галузі: 1. сфера гостинності (туризм, готелі, ресторани); 2. зовнішня торгівля; 3. транспорт і логістика; 4. офлайн-сервіси та розваги (фітнес, спорт, кінотеатри, театри, перукарні). 5. реальний сектор. Сектора економіки, які в 2020 році через кризу показали істотне зростання: 13 1. e-commerce (особливо,

доставка їжі); 2. онлайн-розваги (наприклад, YouTube або стримінгові сервіси); 3. виробництво і продаж медичних товарів; 4. дистанційна медицина (MedTech); 5. доставка продуктів харчування.

Криза пандемії коронавірусу торкнулась і країн Карибського басейну та Латинської Америки. До появи COVID-19, у Мексиці та сусідніх субрегіонах спостерігалась позитивна тенденція розвитку: з 2016 до початку 2020 року щорічно на 10 відсотків зростала чисельність туристів, які відвідували ці країни. Проте, закриття кордонів більшістю країн світу та процес просування коронавірусної хвороби по територіях Латиноамериканських держав призвели до того, що чисельність прибулих туристів зменшилась у березні 2020 року на більше ніж 50 відсотків, а у квітні того ж року – досягла 100 відсотків.

Для країн Карибського басейну, який був найбільшим спеціалізованим субрегіоном туристичного напрямлення у межах Американського макро-регіону, активність у туристичній сфері зійшла на нуль, також, у квітні 2020 року. При цьому, увесь туристичний бізнес на Карибах тримався на подорожуючих із Європи, Канади та США, економіки яких, також, досить сильно постраждали від пандемії коронавірусу. Зважаючи, також, на той факт, що більша частина міжнародних аеропортів та портів закрили, досить логічно, що численність туристів впала до нуля, і, відповідно, активізувалися масові відміни бронювань номерів у готелях та на курортах. У такому контексті, у березні 2020 року на Кубі чисельність туристів зменшилась на 33 відсотки, а вже у квітні досягла повного локдауну [4].

Завдяки повітряному сполученню в секторі туризму було створено майже 37 мільйонів робочих місць і забезпечено надходження порядку 897 млрд. дол. США на рік у світовий ВВП. За останніми оцінками ІКАО, в 2020 році авіакомпанії втратили від 324 до 387 млрд. дол. США своїх валових операційних доходів, майже половину. З огляду на те, що близько 90 % всього авіаційного парку вимушено знаходилося на землі, а можливості задовільнити попит на туристичні послуги у другому кварталі 2020 році практично дорівнювали нулю, це вже перевищувало масштаби кризи, що спостерігалася через спалах важкого гострого респіраторного синдрому (ТОРС) в 2003 році і подій 11 вересня 2001 року [6].

Вплив COVID-19 на морські перевезення пасажирів також був колосальним в 2020 році, особливо в зв'язку з тим, що деякі країни радили не подорожувати на кораблях, а великі круїзні компанії призупинили свою роботу. За даними Міжнародної асоціації круїзних ліній (Маклая) [5], круїзний туризм, обслуговуючий 28,5 мільйона пасажирів, приніс в 2018 році близько 150 млрд. дол. США в загальний обсяг виробництва товарів і послуг в рамках всієї світової економіки і забезпечив більше 1 мільйона робочих місць. Станом на початок серпня 2020 р. на круїзних суднах залишилися близько 5000 моряків, які все ще перебували в очікуванні репатріації, тривалої в результаті закриття портів, а також недостатньої координації та підтримки між країнами.

Частка туризму у ВВП країн групи двадцяти (G-20) становить біля 3 %, на нього приходиться 6 % від загального обсягу експорту і 6 % зайнятості в країнах G-20. Лише за перші п'ять місяців 2020-го країни G-20 втратили 55 % міжнародного туристичного потоку. Інші країни і малі острівні держави, що розвиваються постраждали ще більш серйозно в силу частки туризму в їх економіці з точки зору як ВВП, так і експорту, а також в силу їх залежності від сектора в плані зайнятості та рівня їх підготовленості [1].

В малих острівних державах, що розвиваються, роль туризму в економіці ще більш значна. На цей сектор припадає понад 30 % від загального обсягу експорту в більшості малих острівних країн, що розвиваються, а в деяких з них – до 80 %. COVID-19 є ще одним нагадуванням про те, наскільки малі острівні країни, що розвиваються уразливі до глобальних потрясінь та залежні від міжнародного туризму[7].

Наслідки COVID-19 для туризму створюють додаткове навантаження в частині збереження культурної спадщини та додатковий вплив на культурно-соціальну структуру громад, особливо корінних народів і етнічних груп. Наприклад, закриття ринків ремісничих виробів, продукції та інших туристичних товарів особливо позначилося на доходах жінок-представниць корінних народів [8]. Були припинені або відкладені також багато звичних заходів, пов'язаних з нематеріальною культурною спадщиною, такі як традиційні фестивалі і збори, що мало серйозні наслідки для соціального і культурного життя людей в усьому світі. Особливо постраждали ті, хто займається виконавчим мистецтвом і традиційними ремеслами, в тому числі представники місцевого та корінного населення, які в основному працюють в неформальному секторі.

Об'єкти всесвітньої культурної спадщини та музеї також сильно залежать від доходів, принесених туризмом, з точки зору проведення вкрай важливої роботи з моніторингу, консервації та археологічної діяльності. Скорочення чисельності відвідувачів безпосередньо позначилося на відповідних оперативних бюджетах. В умовах пандемії 90 % країн закрили для відвідувачів свої об'єкти всесвітньої спадщини, що мало величезні соціально-економічні наслідки для громад, які залежать від доходів сектора туризму [8]. Також в період кризи закрилися 90 % музеїв, а 13 %, можливо, вже ніколи не відкриваються знову. Мережа європейських музейних організацій оцінює втрати доходів музеїв, розташованих в туристичних регіонах Європи, на рівні 75-80 %.

До кризи, обумовленої COVID-19, загальносвітовий дохід культурної і творчої галузей становив 2250 млрд. дол. США на рік, а експорт – понад 250 млрд. дол. США. Отже, пандемія серйозно позначилася на туристичних сферах країн, що розвиваються, та більшості розвинених країн світу.

За даними Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) [19] у перші сім місяців 2022 року глобальний туризм набрав обертів після двох років шоку від Covid-19, але його рівень все ще значно відстає від допандемічного 2019 року.

Зокрема, згідно з останнім Барометром світового туризму ЮНВТО, кількість міжнародних туристів, які прибувають за період з січня до липня, зросла на 172 відсотки порівняно з тими ж місяцями 2021 року, що на 57 відсотків компенсує рівні до пандемії.

Згідно зі звітом, Європа і Середній (Близький) Схід продемонстрували найшвидше відновлення у січні-липні, прийнявши майже втричі більше міжнародних в'їзних туристів, ніж за перші сім місяців 2021 року.

Зокрема, у період із січня по липень кількість тих, хто прибуває до Європи, збільшилася на 190%, відновивши 74% рівня 2019 року завдяки високому попиту з боку США.

Проаналізувавши дані статистики туризму ЮНВТО, можна зробити висновки: підвищення показників кількості туристичних потоків на 85 відсотків рівня 2019 року. Аналітики дослідження зазначають, що результати показують сплеск відкладеного попиту на міжнародні поїздки, який реалізувався відразу після того, як країни почали послаблювати чи знімати обмеження на поїздки. Так, за досліджуваний період у всьому світі подорожували 474 мільйони туристів порівняно зі 175 мільйонами за ті ж місяці 2021 року, при цьому 207 мільйонів прибутків було зареєстровано у червні та липні 2022 року, що становить 44 відсотки від загальної кількості прибуттів, зареєстрованих за перші сім місяців 2022 року.

Європа прийняла 309 мільйонів туристів, що складає 65 відсотків від загальної кількості подорожей по всьому світу.

У той же час, з погляду субрегіонів, Південне Середземномор'я Європи дуже близько підійшло до рівня допандемічного 2019 року і склало на рівні – 15 відсотків. Західна Європа показала значно нижчий спад ніс інші субрегіони і склала – 26 відсотків, а Північна Європа – 27 відсотків. Вже в липні 2022 року кількість прибуттів наблизилася до допандемічного рівня середземноморської Європи, скоротившись лише на 6 відсотків.

Згідно зі звітом, глобальними напрямками, що перевищили рівень прибуття до пандемії за семимісячний період, були Віргінські острови США, Албанія, Сен-Мартен, Ефіопія та Гондурас, а також Андорра. Сербія, Судан, Румунія, Албанія та Північна Македонія перевищили допандемічний рівень доходів у січні-липні 2022 року. Що вказує на природний розвиток туристичних відносин цих країн та їх еволюційне зростання на світовому ринку.

Зазначені події та проаналізовані фактори впливу вказують на шляхи подолання кризи постпандемічного відновлення та відновлення динаміки туристичних потоків. Перш за все, ключове значення для подолання наслідків пандемії та відновлення туризму мало дотримання належних протоколів охорони здоров'я і безпеки та поширення інформації про них. У цьому контексті велике значення мала співпраця і взаємодія між країнами. Досвід країн світу щодо подолання наслідків кризи переконують про дієвість окремих

вжитих заходів. Так, наприклад, для поживлення туризму, що має ключове значення для економіки та зайнятості міністерство культури та туризму Туреччини запровадило програму безпечного туризму у 2020 році. Зазначена програма була розширена, доповнена та успішно реалізована і у 2021 році.

У всіх областях, від аеропорту до розміщення в готелях, від внутрішнього транспортного сполучення до ресторанів, було вжито низку заходів щодо охорони здоров'я та забезпечення гігієни для створення необхідних умов для безпечної подорожі та туризму. Також було ініційовано процес сертифікації. Німецька компанія TÜV Süd and Royal Cert, британська компанія Llyod's Register, французька компанія Bureau Veritas та Турецький інститут стандартів входять до організацій, що видають сертифікати.

У травні 2021 року Туреччина була включена до «червоного» списку Великобританією. Внаслідок державних ініціатив та широкого обміну інформацією Туреччина була виключена з червоного списку 22 вересня 2021 року.

Подекуди жорсткі карантинні вимоги були пом'якшені. Так, для туристів з Польщі, які є важливим сегментом для турецьких туроператорів було знято заборону в'їзду туристам, які не мали щеплення. Натомість ці процедура була замінена на обов'язкову здачу ПЛР-тестів при в'їзді.

Німеччина, яка є однією з країн-донорів, постачальників туристів в Туреччину, була виключена із категорії «регіон високого ризику» ще в березні 2022 року, що дозволило відпрацювати літній сезон повністю та аргументовано збільшило кількість туристів з Німеччини на турецьке Середземномор'я. Аналогічно, в рамках обмежень на поїздки, введених французькою владою в рамках боротьби з пандемією Covid-19, було ухвалено рішення включити Туреччину до «зеленого» списку категорії з 31 березня 2022 року.

Розробка та широке застосування вакцин, що забезпечили ефективний та безпечний захист від поширення вірусу, надали певну можливість послабити обмеження на польоти, туристичні подорожі. Зусилля щодо взаємного визнання посвідчень про щеплення стали важливим компонентом турецької туристичної дипломатії у 2021 році. Було визначено, що свідчення про щеплення будуть інноваційним та безпечним фактором у міжнародних поїздках, і щодо цього були докладені зусилля співпраці з іншими країнами. Станом на 20 квітня 2022 р., хоча вони і відрізняються один від одного за змістом та результатами, показаними на практиці, визнання сертифікатів вакцинації було досягнуто у 24 країнах [15].

В Албанії Міністерство туризму і навколишнього середовища спільно з Міністерством охорони здоров'я та соціального захисту підготували «Протокол про заходи щодо боротьби з COVID-19 під час туристичного сезону 2020 року», що містили керівні вказівки і передбачали необхідні попередні умови, які туристичні фірми повинні виконати для відновлення туристичного сезону і в цілях захисту співробітників і відвідувачів [18].

По-друге, головним завдання відновлення туризму є повернення місць роботи більшості співробітникам, задіяним в обслуговуванні туристичних потоків. Оскільки туризм поступово відновлюється, політику повернення до трудової діяльності можна було б будувати на основі підходу, орієнтованого на людину, яка передбачає, що права, міжнародні трудові норми і психологічне благополуччя працівників є наріжним каменем економічних, соціальних і екологічних стратегій відновлення. Вирішальне значення для формування ефективної політики та обстановки довіри, необхідних для безпечного повернення до роботи, буде мати діалог з населенням. У документі МОП «Безпечне повернення до роботи: керівництво для роботодавців щодо профілактики COVID- 19» наведено докладний набір дій і рекомендацій, запропонованих відповідними органами охорони здоров'я і праці. Стосовно мандрівників з обмеженими можливостями і літніх людей слід уникати непотрібних перешкод і адаптувати заходи безпеки. Нова реальність не повинна створювати додаткових бар'єрів для цих груп осіб. У документі «Відновлення туризму для мандрівників з обмеженими можливостями» [9] пропонуються відповідні рекомендації з метою сприяння інклюзивності в цій області. Цифровізація та інноваційні рішення дають унікальну можливість розширити масштаби впровадження оперативних процедур. Електронна реєстрація в готелях, безконтактний прикордонний контроль і посадка на літак можуть підвищити ступінь безпеки і звести до мінімуму перешкоди.

По-третє, зняття або введення обмежень на поїздки повинно повністю координуватися між країнами для забезпечення безпечного відновлення туризму. З метою сприяння відновленню ділової активності та підвищення рівня довіри подорожуючих було б доцільно розробити і впровадити програми соціально-економічного відновлення і протоколів здійснення подорожей, розроблених на основі тісного національного і міжнародного співробітництва та координації, міждержавного підходу, партнерства державного і приватного секторів та участі громадськості. Повноцінна координація з органами охорони здоров'я і міжнародна співпраця з питань, що стосуються політики в галузі захисту прав споживачів і обмежень на подорожі, вкрай важливі з точки зору сприяння безпеці поїздок, зміцнення довіри і прискорення процесу з відновлення туристської активності. Для реалізації дієвих планів і стратегій відновлення роботи будуть потрібні більш динамічні і гнучкі структури, які дозволять поліпшити координацію між усіма зацікавленими сторонами, включаючи різні міністерства і органи державної влади, з метою підвищення ступеня безпеки і захисту, реагування на поведінку і динаміку ринку, а також переходу до більш стійкої практики споживання і виробництва.

По-четверте, це вплив міжнародних та національних організацій на відновлення туристичної активності. У звіті Міжнародного валютного фонду з питань визначення перспективних напрямів розвитку туристичної сфери

після отриманих від пандемії негативних наслідків у світі, було зазначено три основні етапи протидії таким наслідкам:

1. *Пом'якшення кризи.* Урядами більшості держав було запроваджено спеціальні заходи для підтримки бізнесу та на користь працівників з метою зменшити та компенсувати негативний вплив пандемії коронавірусу. Для туристичної сфери та суміжних секторів економіки було надано підтримку та фіскальний стимул з боку держави, який можна було отримати у вигляді гарантій та позик, або прямої грошової допомоги. Взірцем такої допомоги бізнесу та працівникам туристичної сфери можна назвати реалізацію урядом Китаю масштабної програми підтримки внутрішнього туризму. Багато країн світу взяли приклад з Китаю: так, у Таїланді було виділено 700 мільйонів доларів США на фінансову допомогу бізнесу та стимулювання розвитку вітчизняного туризму; на Ямайці було впроваджено спеціальні знижки на поїздки різними видами транспорту для внутрішніх туристів; на Фіджі було введено виплату субсидій для перших 150 тисяч туристів, у розмірі 400 доларів США. Досить незвичним є нематеріальне стимулювання у Коста-Риці, яке полягає у законодавчому затвердженні перенесених на понеділок національних свят з метою посилення внутрішнього туризму шляхом продовження вихідних. Нестандартним можна назвати, також, підхід уряду Барбадоса щодо підтримки розвитку туристичної сфери: на національному рівні запроваджено спеціальну візу для іноземних громадян, які працюють віддалено. Така віза давала дозвіл на проживання на один рік вищевказаної групи іноземців.

2. *Відновлення.* З метою зменшення рівня захворюваності коронавірусом увагу було перенесено на підтримку спеціальних протоколів охорони здоров'я та гігієни з метою пом'якшення норм соціального дистанціювання. У такому ракурсі, дотримуючись суворих протоколів та використовуючи затверджені на міжнародному рівні гігієнічні стандарти під час подорожей, можна повернути довіру мандрівників та створити належні умови для безпеки у туристичній галузі.

3. *Вихід з кризи.* Особливістю даного етапу мало стати розроблення довгострокових політичних рішень щодо забезпечення суспільства від потенційних загроз у туристичній галузі. У процесі реалізації програм безпечного відновлення економіки, уряди держав мають перейти від матеріального стимулювання бізнесу туристичної сфери до стратегії створення належних умов для розвитку суб'єктів підприємницької діяльності, які таку кризу подолали.

Як висновок до означених змін слід додати: пандемія виявила необхідність переосмислення структури економіки туризму в інтересах підвищення конкурентоспроможності та зміцнення потенціалу протидії. З цією метою до подальшого відновлення туристичного сектору поставлені наступні завдання до виконання:

- прийняти нові політичні рамки, більш сприятливі для створення надійного і стабільного середовища для розвитку бізнесу;
- підтримати розвиток інфраструктури туристичної сфери та системи якості послуг в цілому, що дозволяє розвивати інші суміжні галузі і полегшує процес інвестування для місцевих малих та середніх підприємств;
- забезпечити альтернативні джерела доходу для залежних від туризму громад з метою зміцнення їх потенціалу протидії кризам;
- інвестувати кошти в освіту та професійне навчання (наприклад, в розвиток мовних навичок), у всіх регіонах з метою підтримки та створення гідних робочих місць і підвищення життєстійкості;
- створити всеосяжну модель – підтримку активного співробітництва між туристичною сферою та іншими галузями економіки держави (пріоритетними виступають торгова та транспортна галузі), використовуючи різноманітні товари та послуги;
- зміцнити взаємозв'язок між поліпшенням транспортної пов'язаності і туризмом і посилити життєздатну та стабільну транспортну інфраструктуру з метою сприяння активного розвитку туристичної сфери та досягнення відкритості та стійкості у процесі її функціонування;
- збільшити рівень довіри та інтересів подорожуючих до вивченням об'єктів культурної спадщини та форм культурного самовираження, а, також, творчих галузей, шляхом отримання ними нового досвіду;
- сприяти розвитку внутрішнього і регіонального туризму;
- створити для сектору туризму системи раннього попередження на базі оцінок ризиків компаній і туристських напрямків.

За допомогою туризму можна було б вдосконалити системи збору даних, науково обґрунтовані підходи і механізми оцінки, засновані на чітких показниках і цілях, включаючи ініціативу по оцінці сталого туризму, процес прийняття якої триває і яка спрямована на вимір трьох аспектів стійкості туризму – економічного, соціально-культурного та екологічного, а також Міжнародну мережу обсерваторій сталого туризму ЮНВТО [8]. Надання підтримки країнам, що розвиваються в питаннях, які стосуються їх статистичного потенціалу, і більш активне впровадження цифрових та інших нових технологій і інструментів для цілей моніторингу та звітності виключно важливі для сталого планування та регулювання туризму [8]. Отож, на всіх етапах подорожей поряд із забезпеченням безпеки і захисту туристів, трудящих і місцевого населення ключове значення для відновлення довіри матиме дотримання належних протоколів охорони здоров'я і безпеки та поширення інформації про них. У цьому контексті велике значення будуть мати співпраця і взаємодія між країнами.

Висновки. Негативні наслідки від упроваджених протикоронавірусних заходів несприятливо позначилися на економічних показниках, зокрема ВВП багатьох країн світу. Туризм – це сфера економіки із високою прибутковістю,

яка очолювала вагомий внесок у наповнення місцевих бюджетів і зростання річного ВВП в країнах світу. Туристична галузь тісно переплетена з багатьма різними галузями і негативний вплив карантинних обмежень також позначився на них. Проаналізовані в роботі чинники впливу пандемії COVID-19 вказують на те, що ця галузь постраждала через упровадження карантинних заходів, що спонукало туристичні підприємства швидко адаптуватися до нових умов і переорієнтовувати власну діяльність. Отож, для підтримання туристичної та суміжних галузей економіки протягом пост-ковідної реанімації і зменшення її наслідків, насамперед, пропонуємо розвивати внутрішній туристично-рекреаційний ринок. Також важливі й необхідні для поступового відновлення туристичного бізнесу взаємодопомога і супровід державних і місцевих органів влади у підтримці підприємницьких ініціатив у сфері туризму, зокрема у розробленні програм запобігання поширенню коронавірусу, сприяння створенню туристичних кластерів, тощо.

Література:

1. ILO Global Summit: COVID 19 and the world of work. July 1-2 & 7-9, 2020. Virtual Meeting, available at: <https://global-summit.ilo.org/>
2. Влияние Covid-19 на экономику. Аналитические материалы Coface [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coface.ru/Novosti-i-Publikacii/Publikacii/Vliyanie-COVID-19-na-ekonomiku.-Analiticheskie-materialy-Coface>
3. International Tourist Numbers Could Fall 60-80% in 2020, UNWTO reports. URL: <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020>.
4. The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Tourism Sector in Latin America and the Caribbean, and Options for a Sustainable and Resilient Recovery. URL: https://www.cepal.org/sites/default/files/publication/files/46502/S2000751_en.pdf.
5. UNWTO, 2020
6. ILO Monitor, COVID-19 and the world of work. Third Edition, 29 April 2020, ILO and ILO, Sectoral Brief, The impact of COVID-19 on the tourism sector, May 2020
7. The Impact of COVID-19 on the United States Travel Economy. Analysis. April 15, 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ustravel.org/sites/default/files/media_root/document/Coronavirus2020_Im_pacts_April15.pdf
8. WHO Guidelines for Accommodation, May 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331638/WHO-2019-nCoV-Hotels-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, and World Tourism Organization, «Priorities for Recovery», 2020, available at <https://webun-wto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO-Priorities-for-Global-TourismRecovery.pdf>
9. UNWTO, European Network for Accessible Tourism and Fundación Once, «Reopening Tourism for Travelers with Disabilities: How to Provide Safety Without 60 Imposing Unnecessary Obstacles», August 2020, available at [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-08/REOPENING.pdf>
10. IATA: Фінансовий моніторинг авіакомпаній. Available at: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airlines-financial-monitor-december-2020/>.
11. UNWTO: Барометр світового туризму серпень / вересень 2020 року. 21. UNWTO: Барометр світового туризму жовтень 2020. [UNWTO: Barometer of world tourism October 2020]. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.6>.

12. World Travel Tourism Council: Звіти про економічний вплив від COVID-19. Available at: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>.
13. Непочатенко В. О. (2020). Covid-19 і туризм: аналіз ситуації та економічні шляхи виходу з кризи. Ефективна економіка, № 7. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.52 Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079>
14. Бондаренко А. Г., Дугієнко Н. О. (2020). Вплив пандемії Covid-19 на міжнародний туризм. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Світове господарство і міжнародні економічні відносини, Вип. 3 (26), С. 3–7. DOI <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-1> Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/26_2020/3.pdf
15. Наша роль и позиция в период пандемии коронавируса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-20-04-2022.ru.mfa>
16. Даниліна С. О., Коцюрубенко Г. М., Шикіна О. В. (2020) Фінансово-економічні наслідки пандемії для світової туристичної галузі. Світове господарство і міжнародні економічні відносини, Вип. 52-1, С. 29– 34. DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-4> Available at: http://bses.in.ua/journals/2020/52_1_2020/6.pdf
17. Haisheng Hu, Yang Yang, Jin Zhang Avoiding panic during pandemics: COVID-19 and tourism-related businesses. Tourism Management. Available online 14 March 2021 <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104316> Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517721000352>
18. Пляжний сезон: як COVID-19 змінює туризм на узбережжі Албанії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.globalvoices.org/2020/05/22/4015/>
19. Мировой туризм набирает обороты, но все еще отстает от 2019 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.gtp.gr/2022/09/28/global-tourism-picking-up-pace-but-still-behind-2019/>

References:

1. ILO Global Summit: COVID 19 and the world of work. July 1-2 & 7-9, 2020. Virtual Meeting. global-summit.ilo.org Retrieved from <https://global-summit.ilo.org/> [in English].
2. Vlijanje Covid-19 na jekonomiku. Analiticheskie materialy Coface. www.coface.ru Retrieved from <https://www.coface.ru/Novosti-i-Publikacii/Publikacii/Vliyanie-COVID-19-na-ekonomiku.-Analiticheskie-materialy-Coface> [in English].
3. International Tourist Numbers Could Fall 60-80% in 2020, UNWTO reports. www.unwto.org Retrieved from <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> [in English].
4. The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Tourism Sector in Latin America and the Caribbean, and Options for a Sustainable and Resilient Recovery. www.cepal.org Retrieved from https://www.cepal.org/sites/default/files/publication/files/46502/S2000751_en.pdf [in English].
5. UNWTO, 2020 [in English].
6. ILO Monitor, COVID-19 and the world of work. Third Edition, 29 April 2020, ILO and ILO, Sectoral Brief, The impact of COVID-19 on the tourism sector, May 2020 [in English].
7. The Impact of COVID-19 on the United States Travel Economy. Analysis. April 15, 2020. www.ustravel.org Retrieved from https://www.ustravel.org/sites/default/files/media_root/document/Coronavirus2020_Impacts_April15.pdf [in English].
8. WHO Guidelines for Accommodation, May 2019 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331638/WHO-2019-nCoV-Hotels-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, and World Tourism Organization, «Priorities for Recovery», 2020. webun-wto.s3.amazonaws.com Retrieved from <https://webun-wto.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO-Priorities-for-Global-Tourism-Recovery.pdf> [in English].

9. UNWTO, European Network for Accessible Tourism and Fundación Once, «Reopening Tourism for Travelers with Disabilities: How to Provide Safety Without 60 Imposing Unnecessary Obstacles», August 2020. *webun-wto.s3.eu-west-1.amazonaws.com* Retrieved from <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-08/REOPENING.pdf> [in English].
10. IATA: Finansovij monitoring aviakompanij. *www.iata.org* Retrieved from <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airlines-financial-monitor-december-2020/> [in English].
11. UNWTO: Barometr svitovogo turizmu cerpen' / veresen' 2020 roku. 21. UNWTO: Barometr svitovogo turizmu zhovten' 2020. [UNWTO: Barometer of world tourism October 2020]. *www.e-unwto.org* Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.6> [in English].
12. World Travel Tourism Council: Zviti pro ekonomichnij vpliv vid COVID-19. *wttc.org* Retrieved from <https://wttc.org/Research/Economic-Impact> [in English].
13. Nepochatenko, V. O. (2020). Covid-19 i turizm: analiz situacii ta ekonomichni shljahi vihodu z krizi [Covid-19 and tourism: analysis of the situation and economic ways out of the crisis]. *Efektivna ekonomika - Effective Economy*, 7. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.52 Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079> [in Ukrainian].
14. Bondarenko, A. G., Dugienko, N. O. (2020). Vpliv pandemii Covid-19 na mizhnarodnij turizm. Shidna Evropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja [Impact of the Covid-19 pandemic on international tourism. Eastern Europe: Economy, Business and Management]. *Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosini - World economy and international economic relations*, 3 (26), 3–7. DOI <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-1> Retrieved from http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/26_2020/3.pdf [in Ukrainian].
15. Nasha rol' i pozicija v period pandemii koronavirusa [Our role and position during the coronavirus pandemic]. *www.mfa.gov.tr* Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-20-04-2022.ru.mfa> [in Ukrainian].
16. Danilina, S. O., Kocjurubenko, G. M., Shikina O. V. (2020) Finansovo-ekonomichni naslidki pandemii dlja svitovoï turisticnoï galuzi [Financial and economic consequences of the pandemic for the global tourism industry]. *Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosini - World economy and international economic relations*, 52-1, 29– 34. DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-4> Retrieved from http://bses.in.ua/journals/2020/52_1_2020/6.pdf [in Ukrainian].
17. Haisheng, Hu, Yang, Yang, Jin, Zhang Avoiding panic during pandemics: COVID-19 and tourism-related businesses. *Tourism Management*. *www.sciencedirect.com* Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517721000352> [in English].
18. Pljazhniy sezon: jak COVID-19 zminjue turizm na uzberezhzhi Albaniï [Beach season: how COVID-19 is changing tourism on the Albanian coast]. *uk.globalvoices.org* Retrieved from <https://uk.globalvoices.org/2020/05/22/4015/> [in Ukrainian].
19. Mirovoj turizm nabiraet oboroty, no vse eshhe otstaet ot 2019 goda [World tourism is gaining momentum, but still lags behind 2019]. *news.gtp.gr* Retrieved from <https://news.gtp.gr/2022/09/28/global-tourism-picking-up-pace-but-still-behind-2019/> [in Ukrainian].

УДК 332.024.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-263-274](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-263-274)

Дробязко Людмила Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», проспект Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61082, тел.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-3658-4928>

Крамарева Ольга Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», проспект Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61082, тел.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-1659-0538>

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті досліджено розвиток інституту державно-приватного партнерства як інструменту державної економічної політики. Доведено, що у науковій літературі відсутнє однозначне визначення державно-приватного партнерства (ДПП), в результаті різне розуміння сутності механізму стає бар'єром для партнерів у реалізації проектів ДПП. Єдине розуміння терміну дозволить уникнути підміни понять і спростить реалізацію проектів ДПП. Так на основі аналізу визначень ДПП, сформованих вітчизняними та зарубіжними дослідниками, виявлено основні риси, властиві ДПП. Аналіз законодавства в сфері ДПП дозволив виявити як основні риси, властиві ДПП, так і особливості розуміння терміну ДПП в Україні.

Визначено поняття ДПП у вузькому сенсі, що враховує основні риси ДПП як проекту і дозволяє відрізнити ДПП від інших видів співпраці бізнесу і держави. ДПП у вузькому сенсі володіє всіма елементами, властивими суспільному інституту: норми (правила), санкції і механізм функціонування (застосування санкцій), і може бути досліджено з точки зору інституційної економіки. Також ДПП розглянуто як особливий економічний інститут з точки зору інституціональної економіки (проаналізовано принципи, формальні та неформальні правила, санкції, механізм інституту ДПП). Виявлено інституційні пастки і прояви інституціонального вакууму ДПП в Україні.

З'ясовано, що до основоположних принципів інституту ДПП відносяться: принцип свободи вибору дій; принцип стабільності контракту ДПП і в той же час можливості його зміни та адаптації; принцип прозорості та

зворотного зв'язку; принцип невторчання публічного партнера в сфері відповідальності приватного партнера; принцип конкуренції; принцип стимулювання і гарантій.

Проявом інституційного вакууму є відсутність необхідних знань про ДПП. Державні службовці не володіють знаннями про ДПП і, отже, не ризикують брати участь у незнайомій, новій для них формі партнерства. Часто через відсутність досвіду сторони бояться брати на себе відповідальність і спробувати новий економічний механізм.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, інституціональна економіка, публічний партнер, механізм функціонування, взаємодія бізнесу і держави.

Drobiazko Liudmyla Vasylivna PhD in Economics, Associate Professor of Department, Department of Personnel Management and Entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Heroiv Kharkova Ave., 75, Kharkiv, 61082, tel.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-3658-4928>

Kramareva Olha Sergiivna PhD in Economics, Associate Professor of Department, Department of Personnel Management and Entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Heroiv Kharkova Ave., 75, Kharkiv, 61082, tel.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-1659-0538>

DEVELOPMENT OF INSTITUTE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT OF STATE ECONOMIC POLICY

Abstract. The article examines the development of the Institute of Public-Private Partnership as an instrument of State Economic Policy. It is proved that there is no unambiguous definition of Public-Private Partnership (PPP) in the scientific literature, as a result, a different understanding of the essence of the mechanism becomes a barrier for partners in the implementation of PPP projects. A unified understanding of the term will avoid substitution of concepts and simplify the implementation of PPP projects. Thus, based on the analysis of PPP definitions formed by domestic and foreign researchers, the main features inherent in PPP are identified. The analysis of legislation in the field of PPP allowed us to identify both the main features inherent in PPP and the peculiarities of understanding the term PPP in Ukraine.

The concept of PPP is defined in a narrow sense, which takes into account the main features of PPP as a project and allows you to distinguish PPP from other types of cooperation between business and the state. PPP in a narrow sense has all the

elements inherent in a public institution: norms (rules), sanctions and the mechanism of functioning (application of sanctions), and can be studied from the point of view of institutional economics. PPP is also considered as a special economic institution from the point of view of institutional economics (principles, formal and informal rules, sanctions, and the mechanism of PPP institution are analyzed). Institutional traps and manifestations of the institutional vacuum of PPP in Ukraine are identified.

It is found out that the fundamental principles of the PPP Institute include: the principle of freedom of choice of actions; the principle of stability of the PPP contract and at the same time the possibility of its change and adaptation; the principle of transparency and feedback; the principle of non-interference of the public partner in the sphere of responsibility of the private partner; the principle of competition; the principle of incentives and guarantees.

A manifestation of the institutional vacuum is the lack of necessary knowledge about PPPs. Civil servants do not have knowledge of PPPs and therefore do not risk participating in an unfamiliar, new form of partnership. Often, due to lack of experience, the parties are afraid to take responsibility and try a new economic mechanism.

Keywords: public-private partnership, institutional economy, public partner, functioning mechanism, interaction between business and the state.

Постановка проблеми. Розвиток економічної сфери є найважливішою функцією держави, завдяки модернізації економіки відбувається потенційне зростання всього суспільства в цілому. Одним з найважливіших інструментів модернізації є державно-приватне партнерство – важливий механізм розвитку місцевої та державної інфраструктури.

Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну, суттєво скоротило фінансові надходження та інвестиції, що сприяють реалізації проектів ДПП, але в останні довоєнні роки обсяги інвестицій, а також кількість комерційних закриттів проектів скорочувалась, що було викликано множинними причинами, але головними можна виділити: пандемію коронавірусу, яка призвела до локдауну і заморожування багатьох об'єктів і планованих проектів державно-приватного партнерства у 2020-2021 рр., наступним фактором скорочення стало – збільшення собівартості матеріалів для будівництва, що призвело до зростання капіталомісткості проектів. Викладені обставини зумовили необхідність вивчення проблем розвитку інституту державно-приватного партнерства як інструменту державної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку інституту державно-приватного партнерства присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених як Берданова О. [1], Бойко О. [2], Бондар Н. [3], Вдовенко Ю. [4], Єфименко Т. [5], Черевиков Є. [5], Павлюк К. [5], Винницький Б. [6], Лендъел М. [6], Онищук Б. [6] та ін. Разом з тим зважаючи

на складність і багатогранність проблеми залишається ще багато теоретичних і практичних прогалин в її дослідженні. Зокрема, недостатньо розкритим є ресурсне та інституційне забезпечення розвитку інституту державно-приватного партнерства.

Мета статті. Метою статті є дослідження розвитку інституту державно-приватного партнерства як інструменту державної економічної політики та надання пропозицій з його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Державно-приватне партнерство як економічна категорія в даний час набуло ознак, з одного боку, суспільного інституту, з іншого боку, ефективного інституту управління соціально-економічним розвитком.

Термін «державно-приватне партнерство» (ДПП) з'явився на початку 90-х рр. ХХ ст. У 1992 р. Уряд Великої Британії під керівництвом Д. Мейджора оголосив про приватну фінансову ініціативу, що являла собою модернізовану концепцію управління державною власністю. Приватний партнер при цьому отримував можливість фінансувати, будувати, реконструювати, експлуатувати і управляти соціальними та інфраструктурними об'єктами, що знаходяться в державній власності [2, С. 42]. Таким чином, з'являвся новий суспільний інститут, що визначає правила взаємодії бізнесу і держави при будівництві та реконструкції суспільно значущих об'єктів.

Використання економічних можливостей ДПП у світі постійно розширюється. Більш ніж в 120 країнах світу сформовано законодавство, що передбачає взаємодію органів публічної влади з приватними інвесторами [3].

Згідно з дослідженнями Світового банку, за підсумками 2020 р. було реалізовано близько 13 тис. проектів ДПП у 135 країнах світу. За даними Європейського Інвестиційного Банку, в 2021 р. сукупна вартість проектів ДПП в Європі, що пройшли стадію фінансового закриття, становила 14,6 млрд євро. Такі обсяги вказують на затребуваність механізму ДПП, а також на необхідність контролю проектів ДПП [10].

Термін «державно-приватне партнерство» став загальноживаним у нашій країні, хоча єдиного його розуміння у світовій економічній літературі не сформувалося. Існують різні трактування даного терміну. На основі аналізу визначень ДПП, запропонованих різними дослідниками, виявлено основні риси, властиві ДПП.

Варто відзначити, що спірним видається визначення кола проектів, які входять в поняття ДПП. Так, ДПП можна розглядати в широкому і вузькому сенсі.

Згідно з оглядом О. Берданової, з 2010 р. було опубліковано більше 12 тис. різних робіт, авторами яких розглядається сфера ДПП. З них 4,5 тис. публікацій присвячено розвитку механізму партнерства в Україні, а близько 2,4 тис. робіт розглядають міжнародний аспект застосування даного механізму. З усього обсягу опублікованого матеріалу тільки близько 30% робіт

дійсно відповідають заявленій тематиці і розглядають ДПП у вузькому сенсі. У той час як решта 70% наукових праць аналізують тему ДПП в контексті, що не відповідає її основному змісту [1, с. 141].

Ю. Вдовенко в своєму визначенні відображає широке розуміння ДПП, так як з усіх можливих форм взаємодії виключаються тільки державні контракти [4, с. 32].

ДПП в широкому сенсі є ДПП непрямою, частковою приватизацією, свого роду альтернативою повної приватизації життєво важливих, що мають стратегічне значення об'єктів державної власності [6, с. 36].

ДПП в широкому сенсі включає в себе всі види взаємовигідних відносин бізнесу і держави, може реалізовуватися і юридично оформлятися в найрізноманітніших формах.

Форми ДПП визначають ступінь участі приватного партнера в проекті. Публічний партнер може передавати більше або менше правомочностей власника приватному партнеру. Найменша ступінь участі приватного партнера – контрактні відносини, найбільша ступінь участі – спільне підприємство, в якому власником контрольного пакету є приватний партнер.

Форми ДПП також відрізняються один від одного варіантами розподілу ризиків між партнерами.

Всі проекти ДПП по будові об'єктів соціальної інфраструктури можна розділити на дві групи в залежності від наявності гарантій з боку держави:

- проекти, в яких потік платежів зафіксований, тобто держава гарантує мінімальну прибутковість;
- проекти, в яких потік платежів безпосередньо залежить від споживчого попиту [8, с. 41].

Були створені різні схеми будівництва та реконструкції соціальних об'єктів, які могли підійти під визначення ДПП в широкому розумінні, але у вузькому сенсі не мали відношення до даного суспільного інституту. Через відсутність чіткого розуміння ДПП в діях партнерів почали проявлятися зловживання, які після появи нормативних правових актів перейшли в приховані форми.

Т. Єфименко та її колеги дають визначення ДПП як в широкому, так і у вузькому сенсі. Крім того, поділяють форми ДПП на контрактні та інституційні. До контрактних належать концесійні угоди, оренда / лізинг з інвестиційними зобов'язаннями, угода про ДПП, контракт життєвого циклу. До інституційних форм відносяться особливі економічні зони, спільні підприємства, індустріальні парки [5, с. 36].

Т. Єфименко також виділяє базові ознаки ДПП:

- наявність спільних або паралельних, невзаємовиключних інтересів учасників партнерства;
- контрактна основа відносин;
- інституційна рівність учасників партнерства, що забезпечує максимальні можливості для реалізації інтересів кожного учасника взаємодії;

- об'єднання фінансових і (або) інших ресурсів публічного і приватного партнера;

- передача частини функцій, що відносяться до компетенції органів влади, приватній стороні [5, с. 38].

Проаналізувавши трактування терміну, запропоновані такими іноземними авторами, як Д. Грімсей і М. К. Льюїс, Е. Р. Єскомб, можна виділити головні риси визначення ДПП у вузькому сенсі:

- стосується об'єктів, будівництво яких є обов'язком держави;
- метою є розвиток інфраструктури;
- приватна компанія має більше можливостей в управлінні проектами, ніж в рамках державного замовлення;
- довгостроковість угоди;
- розподіл ризиків між партнерами [2].

У нашій роботі ДПП розглядається у вузькому сенсі, тобто як проекти, що реалізуються на основі угоди про ДПП або концесійної угоди відповідно до строго регламентованим процесом реалізації, визначеному в законодавстві про ДПП [7].

З урахуванням ознак ДПП як проекту дано авторське визначення ДПП у вузькому сенсі: ДПП – це довгострокова, але обмежена в часі і просторі угода бізнесу і держави, укладена відповідно до норм законодавства у сфері ДПП.

Варто відзначити, що нами під проектом ДПП мається на увазі процес, який включає ініціацію проекту, укладення угоди, будівництво об'єкта, а також його експлуатацію.

Необхідно відзначити, що на основі досягнень інституційної економіки ДПП у вузькому сенсі можна розглядати як особливий економічний інститут. Інститутом в економіці називається сукупність формальних і неформальних правил і моделей поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми.

Згідно Д. Норту, інститути – це «правила гри» в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми [9]. Сукупність формальних і неформальних «правил гри» при взаємодії приватного і публічного партнера утворює інститут ДПП.

О. Вільямсон розглядає інститути як механізми управління контрактними відносинами. Тому найважливішими економічними інститутами є фірми, ринки і відносна контрактація [11, р. 121]. Відповідно до теорії О. Вільямсона максимальна ефективність контрактних відносин досягається при мінімізації трансакційних витрат. ДПП визначає необхідні трансакції для здійснення контрактних відносин між приватним і публічним партнерами, що підтверджує віднесення його до категорії інститутів [11, р. 123].

Інституційна економіка виділяє наступні складові елементи інституту: норма (правила), санкція і механізм функціонування (здійснення санкцій).

Тільки при наявності всіх трьох елементів інститут може вважатися повним і працездатним.

Отже, ДПП можна розглядати як сукупність правил поведінки, механізмів, а також ролей і статусів при взаємовідносинах бізнесу і держави. У досліджуваному виді партнерства дві основні ролі: приватний партнер і публічний партнер. У разі багатостороннього договору в ДПП можуть брати участь кілька приватних партнерів. Крім цього, варто відзначити роль кредитних установ як суб'єктів «другого плану» у відносинах між державою і бізнесом, хоча найчастіше проект просто неможливий без участі кредитора.

О. Берданова в своїх дослідженнях, присвячених проблемам ДПП, зазначає, що ефективно ДПП не можна розглядати вузько, тільки як залучення додаткових ресурсів в капіталомісткі проекти влади всіх рівнів. Вона вважає, що при реалізації проектів ДПП потрібно враховувати реальні інтереси обох сторін [1, с. 14].

ДПП має спиратися на принципи соціальної відповідальності та довіри, створювати на основі реалізації ДПП-проектів додаткову цінність шляхом балансу інтересів усіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів) партнерства.

Відносини партнерства включають відносини безпосередніх учасників партнерства, ділове співробітництво з контрагентами учасників партнерства (постачальниками, споживачами, кредиторами, клієнтами, замовниками) і відносини з інститутами зовнішнього середовища (державою, органами місцевого самоврядування, суспільством в цілому та його представниками).

Варто також відзначити суспільство як третю неофіційну сторону партнерства. Суспільство є цільовою аудиторією, для якої будується об'єкт. Саме воно формує попит на послуги, що надаються потенційним об'єктом угоди.

Інтереси суспільства обов'язково повинні бути виражені в системі ДПП через громадські організації, некомерційні партнерства, організації, що об'єднують місцеві спільноти.

Крім того, суспільство є контролюючою стороною угоди. Як правило, будівництво об'єктів ДПП висвітлюється в засобах масової інформації, а громадські організації в деяких випадках беруть участь у контролі за реалізацією об'єкта на етапах проектування, будівництва та експлуатації, а також при прийманні об'єкта.

До основоположних принципів інституту ДПП відносяться:

- Принцип свободи вибору дій. Приватний і публічний партнери мають право вибирати методи досягнення поставлених перед ними цілей. Публічний партнер вибирає модель ДПП і приватного партнера для реалізації угоди. Приватний партнер вільний у прийнятті всіх адміністративно-господарських, управлінських та інших рішень;

- Принцип стабільності контракту ДПП і в той же час можливості його зміни та адаптації. З одного боку, положення контракту, які визначають

права і обов'язки сторін, повинні бути стабільні протягом усього часу виконання контракту. З іншого боку, при необхідності контракт може бути конкретизований і доповнений;

- Принцип прозорості та зворотного зв'язку. Доступність для населення інформації про реалізацію проекту. Державний і громадський контроль;

- Принцип невторчання публічного партнера в сфері відповідальності приватного партнера. Приватний партнер приймає управлінські (у тому числі адміністративно-господарські, кадрові) рішення самостійно, а публічний партнер не втручається в господарсько-адміністративну діяльність приватного партнера;

- Принцип конкуренції. Конкуренція серед компаній за участь у проекті ДПП на стадії проведення конкурсу;

- Принцип стимулювання і гарантій. Застосування публічним партнером системи стимулів для залучення потенційних приватних партнерів до участі в проектах ДПП (пільги по оподаткуванню, співфінансування, дотації з бюджету, гарантії по прибутковості, гарантії по позиках та ін.).

Інститут ДПП складається з формальних і неформальних норм і правил. Формальні правила визначені законодавством, а також угодою про ДПП.

До формальних зобов'язань держави відносяться наступні зобов'язання:

- надати у володіння і користування майно, необхідне для реалізації угоди;

- прийняти від приватного партнера у власність об'єкт угоди;

- надати необхідні для виконання угоди права на використання результатів інтелектуальної діяльності приватному партнеру;

- надати державні гарантії;

- надати пільги та інші переваги приватному партнеру;

- надати приватному партнеру грошові кошти для реалізації проекту.

Формальні зобов'язання бізнесу:

- створити (реконструювати) або модернізувати об'єкт угоди;

- повністю або частково профінансувати експлуатацію об'єкта угоди;

- передати в порядку, визначеному угодою, право власності на об'єкт угоди публічному партнеру.

Говорячи про відносини приватного і державного партнера, варто відзначити ряд моментів, які мають на увазі, навіть якщо вони не зафіксовані в угоді. Це неформальні норми і правила інституту ДПП. До них відносяться: трудова етика і етика бізнесу, політична активність і престижність підприємництва і т. д.

Одним з видів неформальних правил інституту ДПП в Україні є регулярна відкрита взаємодія бізнесу і держави на спільних заходах.

Інститут ДПП також передбачає і формальні позитивні заходи впливу-заохочення, які можуть застосовуватися, якщо партнер якісно і в строк

побудував об'єкт і ефективно справляється з наданням соціальної послуги. Це може бути публічне схвалення з боку публічного партнера: урядові нагороди, державні премії, почесні грамоти. Формальні заохочення можуть підвищити престиж організації – приватного партнера, стати для бізнесу дієвою рекламою.

Відмінною рисою ДПП є те, що одна зі сторін (публічний партнер) володіє більшими адміністративними ресурсами, ніж інша сторона: має можливості тиску, впливу, контролю, здійснення санкцій, тобто виступає і стороною партнерства, і механізмом одночасно. Ця особливість є приводом для опортуністичної поведінки.

Публічний партнер визначає правові рамки, в яких повинні функціонувати всі інші учасники цивільно-правових відносин, зберігаючи свої владні функції при вступі в партнерські відносини, які передбачають рівність сторін.

Наміри про співпрацю приватного і публічного партнера реалізуються за допомогою тих чи інших нормативно встановлених механізмів, через конкретні інвестиційні проекти і програми, довгострокові угоди. Під механізмами слід розуміти організаційно-правові конструкції, що використовуються при реалізації проектів ДПП.

Проявом інституційного вакууму є відсутність необхідних знань про ДПП. Державні та муніципальні службовці не володіють знаннями про ДПП і, отже, не ризикують брати участь у незнайомій, новій для них формі партнерства. Часто через відсутність досвіду сторони бояться брати на себе відповідальність і спробувати новий економічний механізм.

При використанні механізму ДПП в Україні виникає ряд інституційних пасток-неефективних стійких норм (неефективний інститут), що мають характер само підтримання. Суть пасток полягає в наступному: зміна якогось інституту поза зв'язком з трансформацією правил в інших інститутах створює тупикову ситуацію для вирішення поставлених перед економікою завдань.

Першою інституційною пасткою є відсутність гарантій з боку держави. Державні програми в періоди економічних криз зазнають змін. Фінансування проектів, які були включені в такі програми, може бути скорочено через відсутність фінансових коштів на реалізацію проекту. В результаті побудований інвестором об'єкт держава не зможе викупити у зв'язку з відсутністю коштів у бюджеті. У такій ситуації інвестору необхідні додаткові гарантії того, що об'єкт буде викуплений.

Друга інституційна пастка – відсутність гарантій з боку приватного партнера. Держава, як і приватний партнер, ризикує. Серед наслідків зазначеної пастки можна назвати довгобуду, а також ймовірність банкрутства інвестора. Через кризу інвестор може стати банкрутом, в результаті об'єкт так і не буде побудований. Також можливі складнощі, що стосуються юридичної долі об'єкта, так як об'єкт належить інвестору, а земельна ділянка -

муніципалітету. Як наслідок, виникає проблема встановлення прав власності на об'єкт ДПП.

До наслідків даної інституційної пастки при здійсненні проекту без укладення угоди або з укладенням формальної рамкової угоди також можна віднести відсутність контролю над якістю об'єкта. У цьому випадку інвестор вільний у виборі матеріалів і може будувати об'єкт з найдешевших і низькоякісних матеріалів, а публічний партнер не захищений зобов'язаннями інвестора будувати об'єкт якісно.

Крім того, при прийманні об'єкта публічним партнером можуть виникнути корупційні відносини. Недобросовісний приватний партнер може "оплатити" представникам держави свою перемогу в конкурсі на земельну ділянку для будівництва об'єкта ДПП. Отже, ще одним наслідком пасток є переростання ДПП в корупційні моделі у взаємодії держави і бізнесу.

Висновки. Таким чином, варто відзначити різноманіття точок зору на визначення поняття ДПП в працях дослідників і законодавстві про ДПП. Відсутнє однозначне визначення ДПП, в результаті різне розуміння сутності механізму стає бар'єром для партнерів у реалізації проектів ДПП. Єдине розуміння терміну дозволить уникнути підміни понять і спростить реалізацію проектів ДПП. Так на основі аналізу визначень ДПП, сформованих вітчизняними та зарубіжними дослідниками, виявлено основні риси, властиві ДПП. Аналіз законодавства в сфері ДПП дозволив виявити як основні (загальні) риси, властиві ДПП, так і особливості розуміння терміну ДПП в Україні.

В рамках нашого дослідження ДПП розглядається саме у вузькому сенсі, як обмежена рамками укладеної угоди в часі і просторі спільна діяльність приватного і публічного партнера, спрямована на створення різноманітних об'єктів суспільної інфраструктури відповідно до законодавства про ДПП. Визначення поняття ДПП у вузькому сенсі, враховує основні риси ДПП як проекту і дозволяє відрізнити ДПП від інших видів співпраці бізнесу і держави. ДПП у вузькому сенсі володіє всіма елементами, властивими суспільному інституту: норми (правила), санкції і механізм функціонування (застосування санкцій), і може бути досліджено з точки зору інституційної економіки.

Також ДПП розглянуто як особливий економічний інститут з точки зору інституціональної економіки (проаналізовано принципи, формальні та неформальні правила, санкції, механізм інституту ДПП). Виявлено інституційні пастки і прояви інституціонального вакууму ДПП в Україні.

Література:

1. Берданова О.В. Розвиток партнерства між місцевою владою та недержавним сектором у сфері надання громадських послуг: монограф. / за ред. Ю.П. Лебединського. Ужгород: Патент, 2003. 192 с.
2. Бойко О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та перспективи реалізації в Україні. *Юридична газета*. 2021. № 22. С. 42–43.

3. Бондар Н.М. Світовий досвід державно-приватного партнерства у транспортній галузі. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=241>. (дата звернення: 24.03.2023).
4. Вдовенко Ю.С. Приватно-державне партнерство в автотранспортній сфері: монограф. Чернігів: ЧДТУ, 2019. 198 с.
5. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки : монографія / [Єфименко Т.І., Черевиков Є.Л., Павлюк К.В. та ін.] ; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ Т.І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2012. 372 с.
6. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Б. Винницький, М. Лендъел, Б. Онищук, П. Сегварі. Київ: К.І.С., 2013. 146 с.
7. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>. (дата звернення: 24.03.2023).
8. Розвиток партнерства між місцевою владою та недержавним сектором у сфері надання громадських послуг: монограф. / О.В. Берданова, В.М. Вакулєнко, М.Д. Василенко та ін.; за ред. Ю.П. Лебединського. Ужгород: Патент, 2003. 192 с.
9. North, D. "Institutions". *Journal of Economic Perspectives*. 1991. №5 (1). P. 97–112.
10. The World Bank. Official site. URL: <https://www.worldbank.org/en/home/> (дата звернення: 24.03.2023).
11. Williamson, O.E. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Macmillan., 1985. 405 p.

References:

1. Berdanova, O.V. (2003). Rozvytok partnerstva mizh mistsevoiu vladoiu ta nederzhavnym sektorom u sferi nadannia hromadskykh posluh: [Development of partnership between local authorities and the non-governmental sector in the provision of public services]. Uzhhorod: Patent. [in Ukrainian].
2. Boiko, O. (2021). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: svitovi dosvid ta perspektyvy realizatsii v Ukraini. [Public-Private Partnership: world experience and prospects for implementation in Ukraine.] Yurydychna hazeta. – Legal newspaper. 22. 42–43. [in Ukrainian].
3. Bondar, N.M. (2021). Svitovi dosvid derzhavno-pryvatnoho partnerstva u transportnii haluzi. [Global experience of Public-Private Partnership in the transport industry]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. 2021. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=241>. [in Ukrainian].
4. Vdovenko, Yu.S. (2019). Pryvatno-derzhavne partnerstvo v avtodorozhnii sferi. [Private-state partnership in the road sphere]. Chernihiv: ChDTU, [in Ukrainian].
5. Iefymenko, T.I., Cherevykov, Ye.L., Pavliuk, K.V. (2012). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi rehuliuвання ekonomiky. [in Ukrainian] ; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. Kyiv, 2012. [in Ukrainian]
6. Vynnytskyi, B., Lendel, M., Onyshchuk, B., Sehvari, P. (2015). Dosvid ta perspektyvy vprovadzhenia derzhavno-pryvatnykh partnerstv v Ukraini ta za kordonom / Kyiv: K.I.S., 2013. [in Ukrainian]
7. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 r. № 2404-VI. [On public-private partnership: Law of Ukraine]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>. [in Ukrainian].
8. Berdanova, O.V., Vakulenko, V.M., Vasilenko, M.D. (2003). Rozvytok partnerstva mizh mistsevoiu vladoiu ta nederzhavnym sektorom u sferi nadannia hromadskykh posluh. [Development of partnership between local authorities and the non-governmental sector in the field of public services provision]. Uzhhorod: Patent. [in Ukrainian].
9. North, D. (1991). "Institutions". *Journal of Economic Perspectives*. 5 (1). 97–112. [in English]

10. The World Bank. Official site. URL: <https://www.worldbank.org/en/home>. [in English].
11. Williamson, O.E. (1985). The Economic Institutions of Capitalism. New York: Macmillan. [in English]/

УДК 630*61:338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-275-286](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-275-286)

Ковалишин Володимир Романович кандидат економічних наук, доцент, аудитор з сертифікації лісового господарства, доцент кафедри спортивного туризму, факультет туризму, Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79000, тел.: (032) 272-39-15, <https://orcid.org/0000-0002-7808-3200>

АНАЛІЗ РЕФОРМИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. Питання реформування системи ведення лісового господарства України впродовж тривалого періоду часу залишалось предметом чисельних наукових праць та обговорень. Упродовж багатьох років велися дослідження щодо необхідності впровадження реформи, яка б включала розмежування функцій інституцій та установ залучених до реалізації лісової політики держави, та опиралася на сучасні моделі управління, впроваджені в країнах, у яких, подібно до України, значно домінує державна форма власності на ліси. Практична реформа реалізована упродовж 2022 року суттєво змінила модель діючої системи лісового господарства України, яка, в свою чергу, отримала нові виклики. У проведеному дослідженні оцінюються структурні зміни, які відбулися у системі управління лісовим господарством, та проаналізовано основні етапи її проведення, дано характеристику сучасної структури та основних повноважень ключових сторін реорганізованої системи управління лісовим господарством України. Незважаючи на невеликий проміжок часу з моменту завершення сучасного етапу реформи, важливим завданням, яке ставилося у дослідженні, є попередня оцінка одержаних результатів, а також аналіз її сильних та слабких сторін. Відповідно проаналізовано можливості диверсифікації та зниження існуючих ризиків у лісовому господарстві та забезпечення більш прозорої моделі управління лісовим господарством. Одним з ключових завдань, можливість вирішення якого оцінюється в дослідженні, є вклад проведеної реформи в еколого-економічну безпеку держави у воєнний та післявоєнний період розвитку України. Незважаючи на лісоресурсну обмеженість, значна частка лісів України забезпечують важливі екосистемні послуги, в тому числі й такі як можливість фізичної та духовної реабілітації осіб, постраждалих внаслідок ведення бойових дій на території України. Відповідно проведені дослідження спрямовані на оцінку перспективи використання ресурсного потенціалу лісів для забезпечення екосистемних послуг та його вплив на формування екологічно безпечної економіки держави.

Ключові слова: державна політика в сфері управління лісами; моделі управління; етапи реформування; диверсифікація ризиків; вплив на навколишнє середовище.

Kovalyshyn Volodymyr Romanocyh PhD, Associate Professor, forest certification auditor, Associate Professor of Sport Tourism department, Faculty of Tourism, Lviv State University of Physical Culture after Ivan Bobersky, Kostyushko St., 11, Lviv, 79000, tel.: (032) 272-39-15, <https://orcid.org/0000-0002-7808-3200>

ANALYSIS OF FOREST MANAGEMENT REFORM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING ENVIRONMENTALLY SAFE ECONOMICS OF THE STATE

Abstract. The issue of reforming forest management system of Ukraine has been subject of numerous scientific surveys and discussions for a long period of time. For many years there have been studies regarding forest management reform, which would include delimitation functions of institutions and bodies responsible for implementation of the state forest policy, and which rely on modern management models introduced in the countries where, similar to Ukraine, there is essential dominance of state forest ownership. The practical reform, implemented during 2022, has significantly changed the model of the current forest management system of Ukraine and raised new challenges. Therefore the conducted research evaluates the structural changes that have taken place in the forest management system, analyses main stages of its implementation and provides description of the modern structure and main powers of key actors of the reorganized forest management system of Ukraine. Despite the short period of time since completion of the current stage of the reform, an important task, which was considered in this study, is preliminary evaluation of the received results, as well as analysis of its strengths and weaknesses. Consequently, the possibilities of diversification and reduction of existing risks in the forest management and provision of more transparent model of forest management were analysed. One of the key tasks, implementation of which is evaluated in the study, is contribution of the implemented reform to ensuring ecological and economic safety of the state in the war and post-war period of Ukraine development. Despite limited forest resources, significant portion of Ukrainian forests provide important ecosystem services, including the possibility of physical and spiritual rehabilitation of persons injured as result of hostilities on the territory of Ukraine. Accordingly, the conducted research also aims at evaluation of the prospects of using forests resource potential to provide ecosystem services and to assess its impact on the formation of environmentally safe economics of the state.

Keywords: state policy in forest management; management models; stages of reform; risk diversification; impact on the environment.

Постановка проблеми. В контексті загострення глобальних і національних еколого-економічних проблем лісове господарство України потребує зміни підходів до використання лісів з ресурсоспоживацького, в якому перше місце відводиться заготівлі деревини, до комплексного, яке в рівній мірі передбачає використання всіх компонентів лісу та функцій, які виконуються лісами. На необхідності зміни підходів до ведення лісового господарства та екологізації лісокористування свого часу вказували видатні вчені української еколого-економічної школи Синякевич І.М., Туниця Ю.Ю. [1, 2]. Окремим питанням стоїть підвищення ефективності ведення лісового господарства на еколого-економічних засадах, що повинно стати одним з ключових факторів формування екологічно безпечної економіки держави з урахуванням надзвичайно важливого суспільного значення лісового господарства. При цьому необхідно приймати до уваги також той факт, що Україна є лісодефіцитною державою в якій значна частка лісів виконують природоохоронні та захисні функції, а екологічні послуги, які спрямовані на зміцнення стійкості та продуктивності навколишнього середовища, є рівно важливими поруч з економічними послугами, що забезпечуються лісами. Назриваюча реформа лісового господарства України була покликана забезпечити більш прогресивну та ефективну модель управління лісовим господарством побудовану на еколого-економічних засадах господарювання. Власне завданням даного дослідження є попередня оцінка процесів реформування, які відбулися в Україні у 2022 році, та аналіз подальших перспектив розвитку.

Окрім того важливою є попередня оцінка етапів та результатів проведеної сучасної реформи лісового господарства, з'ясування сильних та слабких сторін діяльності новоствореної системи управління лісовим господарством, та її потенційний вплив на еколого-економічну безпеку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам реформування та управління лісовим господарством на еколого-економічних засадах було присвячено багато праць українських науковців та практиків. Зокрема концепції та підходи до реформування лісового господарства висвітлені в працях львівських науковців та практиків Синякевича І.М., Дейнеки А.М., Соловія І.П., Головка А.А. [1, 2, 3]. Наприклад, Синякевич І.М. та Соловій І.П. аналізували еколого-економічні передумови реформування лісового господарства, звертаючи увагу на зростання екологічних та соціальних проблем у лісовому господарстві, таких як погіршення санітарного стану лісів, втрата лісових насаджень у результаті дії різноманітних факторів, приватизація державного майна в лісовому секторі економіки. Також авторами були наведені різні сценарії реформування лісового господарства на підставі вивчення досвіду лісового господарства у кількох розвинених країнах світу [5].

Головком А.А. обґрунтовано типові світові моделі управління лісами та лісовим господарством, описано еколого-економічні передумови

удосконалення чинної системи управління лісовим господарством України та запропоновано альтернативні моделі [3].

Дейнека А.М. у дисертаційній роботі сформулював еколого-економічні засади управління лісовим господарством, теоретично обґрунтував альтернативні сценарії розвитку лісового господарства України з урахуванням сучасних економічних, екологічних і соціальних умов, а також концепцію управління лісовим сектором економіки як динамічної системи, що взаємодіє з іншими секторами економіки та впливає на природне довкілля [4].

Однак, у практичному відношенні упродовж двох останніх десятиліть система управління лісовим господарством України в силу різноманітних обставин залишалася фактично без змін, за винятком окремих аспектів діяльності таких як подрібнення та збільшення кількості лісництв у складі окремих лісових підприємств; перехід від застосування праці штатних робітників, у першу чергу на лісозаготівельних роботах та роботах по вивезенню деревини, до сторонніх організацій та ФОП, які спеціалізуються на виконанні цих видів робіт, у рамках запровадження так званої польської моделі ведення лісового господарства. Окрім того, на місці колишнього Державного комітету лісового господарства України було утворено Державне агентство лісових ресурсів, яке перебрало на себе функції пов'язані з реалізацією державної політики у сфері лісового і мисливського господарства. Поза цим суттєвих змін щодо управління лісовим господарством практично не відбулося.

Мета статті – проаналізувати основні етапи здійсненої реформи лісового господарства України та оцінити ефективність її реалізації в контексті зміцнення екологічно безпечної економіки держави. Об'єктом дослідження є система управління лісовим господарством України. Предмет дослідження – процес реформування та сучасні підходи до управління лісовим господарством України.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки сучасного стану реформування лісового господарства та подальших шляхів його розвитку використовувався аналітичний метод дослідження, а також методи узагальнення і систематизації. Також взято до уваги особистий досвід автора щодо співпраці з лісовими підприємствами України у рамках проведення сертифікаційних аудитів за схемою FSC. Одержані результати аналізувалися з позицій відповідності чинному законодавству України, а також діючому в Україні FSC національному стандарту лісової сертифікації. Як теоретичну основу та передісторію для дослідження було взято праці українських вчених-економістів в сфері лісового сектору економіки, які займалися питаннями реформування управління лісовим господарством на еколого-економічних засадах. Такий підхід на думку автора повинен закласти фундамент для впровадження екологічно безпечної економіки у післявоєнний період розвитку України.

У 2022 році лісове господарство України зіштовхнулося з низкою значних викликів, які суттєво вплинули на його подальший розвиток та функціонування. Військові дії на території України відчутно відобразилися на лісовому секторі економіки, і не тільки стосовно тих лісогосподарських підприємств, які розташовані на тимчасово окупованих територіях та у безпосередній близькості до зони бойових дій. Обмеження пов'язані з веденням лісового господарства, доступом громадян до лісу, труднощами з реалізацією деревини у зв'язку зі значним сповільненням ринкової активності на початку 2022 року торкнулися більшості лісових підприємств України, в тому числі і тих, які розташовані в західних областях країни. Однак, очевидно, що найбільшою мірою вони зачепили підприємства розташовані на територіях, які знаходилися під тимчасовою окупацією, або, де безпосередньо велися бойові дії, та де до цього часу існують суттєві обмеження щодо лісокористування, охорони та захисту лісу, можливості проведення сертифікації за схемами FSC чи PEFC. Стосовно сертифікації, то в декількох лісових підприємствах у зв'язку з потенційними загрозами життю та здоров'я працівників, а також третіх осіб, згідно діючої політики FSC сертифікати були призупинені.

Окрім військових дій, які мали суттєвий вплив на організацію та ведення лісового господарства, у 2022 році відбувся процес укрупнення підприємств, внаслідок чого на місці понад 300 лісогосподарських підприємств, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України, залишилось 158 лісогосподарських підприємств. Частина з них суттєво зросли за площею та обсягами робіт, а частина залишилась без змін. Так, внаслідок реорганізації та укрупнення в Україні були утворені підприємства, площа яких сягає 100 тис. га, та управління якими відповідно має свої особливості.

Аналіз діяльності понад 20 об'єднаних підприємств, здійснений у 2022 році у процесі проведення робіт зі сертифікації лісів за схемою FSC, дозволив зробити окремі висновки щодо ефективності проведеної оптимізації та укрупнення підприємств.

Зокрема можна стверджувати, що процес об'єднання лісових підприємств пройшов з мінімальним скороченням числа працівників. Фактично більшість працівників лісництв та робітників на лісозаготівельних роботах та вивезенні деревини залишились працювати на своїх місцях. Водночас оптимізація кадрів відбувалась за рахунок часткового скорочення керівного складу та окремих спеціалістів тих підприємств, які були ліквідовані та приєднані до інших.

Внаслідок об'єднання суттєво зросла площа окремих підприємств та збільшились їх розрахункові лісосіки. Зокрема площа окремих лісогосподарських підприємств сягнула 100 тис. га, наприклад Ужгородського лісового господарства на Закарпатті, Самбірського лісового господарства на Львівщині (відповідно близько 93 тис. га та 97 тис. га загальної площі підприємства).

В окремих областях процес укрупнення відбувався з регіональними особливостями. Зокрема на Львівщині підприємства були приєднані у статусі надлісництв, що включали до свого складу усі лісництва, існуючі на момент ліквідації та приєднання. Таким чином були утворені надлісництва Буськ, Бібрка, Жовква та інші.

Укрупнення підприємств суттєво вплинуло на транспортно-логістичні зв'язки, оскільки протяжність окремих підприємств зростає до 150 км і більше в напрямку північ-південь, або схід-захід. Цей фактор вимагає покращеного планування та організації робіт з переміщення лісозаготівельної техніки до місць проведення робіт, а також транспортування лісопродукції до проміжних складів та кінцевих покупців. Як відомо лісогосподарське та лісозаготівельне виробництва характеризуються великою розкиданістю виробничих майданчиків, основних засобів та предметів праці, відповідно транспортно-логістичні зв'язки повинні бути краще побудовані з метою оптимізації витрат на переміщення техніки, сировини та матеріалів, продукції тощо.

За рахунок об'єднання та укрупнення капіталу зросли фінансові можливості лісогосподарських підприємств, що робить обґрунтованим та дозволяє закупувати потужну лісозаготівельну техніку, наприклад типу харвестер, для підвищення продуктивності праці на лісозаготівельних роботах. Зростання (за рахунок об'єднання) розрахункових лісосік підприємств створило умови для забезпечення роботою та продуктивного використання даної техніки, і, відповідно, пришвидшення терміну окупності капітальних вкладень на її придбання. Хоч і надалі залишається відкритим питання фінансування, враховуючи надзвичайно велику вартість сучасної техніки для лісозаготівель та транспортування деревини.

Внаслідок об'єднання утворилось значно більше підприємств, які охоплюють різні природно-кліматичні зони та типи лісу, наприклад до лісових підприємств, де свого часу суттєво переважав буковий лісовий фонд, були приєднані підприємства з домінуванням ялини європейської, і навпаки. Це вплинуло на специфіку та диверсифікацію підходів до розроблення лісосік, а також розширило перелік комерційних зв'язків підприємств за рахунок заготівлі та реалізації більш широкого асортименту необробленої деревини. Зокрема можна навести приклад об'єднання Львівського лісового господарства, ліси якого розташовані довкола м. Львова з переважанням букового лісового фонду, з Жовківським лісовим господарством, лісові масиви якого розташовані в зоні Малого Полісся, і відповідно значно переважаючими сосновими насадженнями. Оскільки переважаючими практиками ведення лісозаготівельних робіт у буковому господарстві є поступові рубки головного користування, а в соснових насадженнях відповідно суцільні рубки, підприємство урізноманітніло підходи та системи рубок з подальшим плануванням відновлення вирубаних площ.

Загалом укрупнення та оптимізація лісогосподарських підприємств в окремих випадках була цілком виправданою, оскільки дозволила ліквідувати фінансово нестійкі суб'єкти господарської діяльності з комплексом проблем екологічного та економічного характеру.

Наприкінці 2022 року у лісовому господарстві України наступив черговий етап реформи, який докорінно змінив систему організації ведення лісового господарства. Усі державні лісогосподарські підприємства, які працювали в системі Державного агентства лісових ресурсів України, були ліквідовані та, на правах відокремлених структурних підрозділів, увійшли до складу новоствореного державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України» (скорочена назва ДП «Ліси України»). Також було утворено 9 регіональних офісів лісового та мисливського господарства, які координують та контролюють діяльність створених філій за регіональним принципом. Тобто структура управління новоствореного підприємства включає в себе трирівневу систему управління представлену центральним офісом, 9 регіональними офісами та місцевими філіями. Таким чином було утворене одне з найбільших у Європі державне лісогосподарське підприємство за площею лісів та обсягами користування.

Основними викликами, які постали перед новою моделлю управління стали диверсифікація та подолання існуючих ризиків у лісовому господарстві, збалансування фінансових потоків за рахунок оптимізації доходів і витрат усіх підпорядкованих відокремлених підрозділів (філій), а також забезпечення більш прозорої моделі управління лісовим господарством.

Водночас реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства залишена за Державним агентством лісових ресурсів України, яке здійснює її через підпорядковані територіальні органи в особі міжрегіональних управлінь лісового та мисливського господарства утворених згідно Постанови КМУ «Деякі питання реформування управління лісової галузі» №1003 від 07 вересня 2022 року [6]. Зокрема за міжрегіональними управліннями залишено процес погодження дозвільних документів на проведення лісозаготівельних робіт (виписки лісорубних квитків), контролю за лісозаготівельною та лісовідновною діяльністю філій. Міжрегіональні управління реалізують державну політику у сфері лісового та мисливського господарства на територіях, які увійшли у сферу їх відповідальності.

Структурно новостворена модель управління лісовим господарством представлена на рис. 1.

Рис. 1. Організаційна модель управління лісовим господарством України
Джерело: Побудовано автором на основі проведеного дослідження

Згідно затвердженого Статуту ДП «Ліси України» створене для ведення господарської діяльності та одержання прибутку; забезпечення потреб у деревині держави та територіальних громад; охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів, що відповідає основним завданням ведення лісового господарства визначеним у Лісовому Кодексі України [7]. Тобто фактично можна стверджувати про забезпечення єдиним підприємством економічної, соціальної та екологічної складових ведення лісового господарства.

Філії, які увійшли до складу єдиного підприємства, незважаючи на втрату статусу окремої юридичної особи, наділені достатніми повноваженнями для ведення господарської діяльності, в тому числі і фінансової. Кожна філія у своїй діяльності керується Положенням про філію у

якому чітко прописані мета, завдання та предмет діяльності філії. Згідно Положень на філії покладаються більшість тих функцій та завдань, які свого часу виконували державні лісогосподарські підприємства України, та, які прописані в Лісовому Кодексі України як завдання з організації та ведення лісового господарства [7]. Усі філії мають окремий баланс, наділені правом відкривати поточні рахунки в національній та іноземній валютах, можуть мати та використовувати штампи, логотипи тощо для їх ідентифікації.

Водночас філії не є власниками майна, що знаходиться у їх розпорядженні, також земельні ділянки, на яких ведуть господарську діяльність філії, знаходяться у постійному користуванні єдиного ДП «Ліси України».

Філії також виступають платниками ЄСВ, ПДФО, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та інших податків та обов'язкових платежів. Водночас платником ПДВ є юридична особа ДП «Ліси України». У таблиці 1 наведено порівняння основних показників діяльності, яких торкнулися зміни у процесі проведеної реформи.

Таблиця 1

Порівняння основних показників колишніх державних лісогосподарських підприємства та створених філій ДП «Ліси України»
Джерело: побудовано автором на основі проведеного дослідження

Показник	Колишні державні лісогосподарські підприємства	Відокремлені підрозділи (філії) єдиного підприємства
Відповідність основним завданням ведення лісового господарства визначених Лісовим Кодексом України	Так	Так
Статус юридичної особи	Так	Ні
Керівні документи, що регламентують діяльність	Статут підприємства, правовстановлюючі документи	Положення про філію, довіреність на керівника філії для здійснення діяльності
Платник ПДВ	Так	Ні
Платник ПДФО, ЄСВ тощо	Так	Так
Рахунки в банках	Так	Так
Право підписання угод та договорів	Так	Так
Власність на майно, що знаходиться у розпорядженні	Так	Ні
Ознаки ідентифікації (штампи, логотипи, торгові знаки тощо)	Так	Так

Посилився контроль за фінансовою діяльністю для врівноваження фінансових потоків за рахунок оптимізації доходів і витрат. Одними з ключових моментів, яких торкнулися зміни, стали планування капітальних витрат, зокрема на будівництво лісових доріг, розвиток та підтримання місцевої інфраструктури, а також оновлення основних засобів. Однією з сильних сторін створення єдиного підприємства, можна вважати можливість перерозподілу коштів та фінансування економічно слабких філій півдня та сходу України, ліси яких виконують переважно природоохоронні та захисні функції. Також за рахунок централізованого управління фінансовою діяльністю можна акумулювати кошти на реалізацію великих інвестиційних проектів у лісовому господарстві.

Щодо потенційних недоліків створення єдиного крупного суб'єкта господарювання, можна віднести ризик монополізації ринку деревини, що вплине на можливості розвитку деревообробного бізнесу, а також місцеві громади, які суттєво залежать від лісових деревних ресурсів.

Серед структурних підрозділів ДП «Ліси України» утворено відділ екосистемних послуг та побічного користування лісами, що може свідчити про той факт, що цим напрямкам використання лісів відводиться важлива роль у функціонуванні новоствореного підприємства. Використання екосистемних послуг лісів в Україні набуває все більшого значення з огляду на такі фактори як загальне зниження добробуту населення, міграція населення в більш безпечні західні та північно-західні області, які водночас є найбільш лісистими та забезпеченими лісовими ресурсами, перерозподіл туристичних та рекреаційних напрямків в сторону внутрішнього туризму, які викликані військовими діями на території України. На фоні загострення еколого-економічних проблем особлива увага відводиться забезпечуючим послугам лісових екосистем пов'язаним із забезпеченням їжею, питною водою, ресурсами для медичних засобів, а також регулюючим послугам лісових екосистем, які полягають у регулюванні змін клімату, емісії парникових газів, якості води, повітря, впливу на природні катаклізми та надзвичайні події. Усі ці виклики стоять та потенційно будуть посилюватися в Україні у найближчій перспективі.

Забезпечення даних екосистемних послуг є суспільно важливим, що є додатковим фактором, який обґрунтовує необхідність залишення лісів в державній власності. Водночас в ближчій перспективі доцільно розглянути можливість запровадження платного використання окремих екосистемних послуг, в першу чергу стосовно групи культурних екосистемних послуг, таких як використання естетичних цінностей лісів, розвиток екологічного туризму та рекреації, та підтримання та покращення здоров'я населення.

Данькевич С.М. відмічає, що багато лісових екосистемних послуг не оплачуються безпосередньо, оскільки є суспільними благами, наприклад, такі як зв'язування вуглецю, регулювання клімату, і тому є неринковими товарами.

Тобто, надання послуг, які часто мають ринкову вартість, потенційно знаходиться в конфлікті з менш відчутними допоміжними, які мають регулююче або культурне значення [8, с. 49].

Частина витрат для забезпечення окремих екосистемних послуг мали б компенсуватися державою, в першу чергу для категорій громадян, які найбільше постраждали внаслідок бойових дій. Мова йде, зокрема, про військовослужбовців, які потребують фізичної та духовної реабілітації та оздоровлення, та цивільних громадян, які безпосередньо постраждали внаслідок бойових дій.

Висновки. Станом на початок 2023 року можна зробити окремі висновки щодо проведеного реформування лісового господарства та функціонування єдиного державного підприємства «Ліси України» та його відокремлених підрозділів. Подібно до процесу укрупнення лісових підприємств у 2022 році, під час процесу реформування загалом не відбулося значного скорочення працівників лісового господарства, що особливо важливо у період військового стану на території України; в основному їх плінність мала місце в силу традиційних природних факторів. Частина функцій щодо планування господарської діяльності перейшла на центральний рівень ДП «Ліси України», а частина залишилась на рівні відокремлених структурних підрозділів. Зокрема оперативне планування лісозаготівельних робіт, лісовідновлення, проведення протипожежних заходів тощо здебільшого покладено на керівництво та працівників відокремлених підрозділів.

Враховуючи теперішню спрямованість на оптимізацію витрат та підвищення прибутковості можна спрогнозувати інтенсивне ведення лісового господарства та лісокористування найближчими роками. На фоні зростаючого дефіциту робочої сили, викликаного в тому числі веденням бойових дій на території України, та значною міграцією населення, в ближчій перспективі бачиться зростання інвестицій в будівництво та розвиток мережі лісових доріг, а також впровадження нової потужної лісозаготівельної техніки типу харвестер, що покликано замінити ручну працю та значно підвищити продуктивність лісозаготівельних робіт.

Водночас необхідно пам'ятати, що Україна є лісодефіцитною державою, а одним з ключових завдань уряду щодо реалізації лісової політики є зростання площі лісів у, наскільки можливо, короткостроковій перспективі. Тож поруч з економічними послугами, що полягають в основному в забезпеченні економіки деревними та недеревними ресурсами лісу, все більше буде зростати значення екологічних і соціальних послуг спрямованих на збереження лісів, зміцнення стійкості й продуктивності навколишнього середовища, а також соціальних потреб населення.

Загалом завдяки проведеному реформуванню вдалося частково розмежувати функції установ та організацій залучених в управління лісовим господарством, про необхідність якого раніше вказувалося багатьма науковцями та практиками.

Література:

1. Екологізація лісокористування в контексті подолання глобальних екологічних загроз / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Синякевича І.М. – Львів: Камула, 2014. – 592 с.
2. Туниця Ю.Ю. Природна економіка і наближене до природи лісівництво: ідентичність концепцій та можливості їхнього взаємозбагачення. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2011. №9. С.14-20.
3. Головка А.А. Принципи і методи формування ефективної системи управління лісами та лісовим господарством України: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.06 “Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища” / А.А. Головка. – Львів, 2009. – 21 с.
4. Дейнека А.М. Методологія управління лісовим господарством на еколого-економічних засадах: автореф. дис. ... д.е.н.: спец. 08.00.06 “Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища” / А.М. Дейнека. – Львів, 2010. – 44 с.
5. Лісова політика: теорія і практика: [монографія] / І.М. Синякевич, І.П. Соловій, О.В. Врублевська [та ін.]. – Львів: Піраміда, 2008. – 612 с.
6. Постанова КМУ «Деякі питання реформування управління лісової галузі» від 07 вересня 2022 р. № 1003. – Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-reformuvannia-uprav-a1003.6>.
7. Лісовий Кодекс України в редакції Закону № 3404-IV від 08.02.2006, зі змінами та доповненнями. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.
8. Данькевич С. М. (2021). Потенціал розвитку екосистемних послуг лісів України як фінансового інструменту забезпечення збалансованого землекористування. *Агросвіт*, 11, 45-56. doi: 10.32702/2306-6792.2021.11.45.

References:

1. Synyakevych I.M., Deineka A.M., Golovko A.A. (2014). *Ekologizatsiya lisokorystuvannya v konteksti podolannya globalnyh ekologichnyh zagroz* [Greening of forest use in the context of overcoming global environmental threats]. I.M. Synyakevych (Ed.). Lviv: Kamula [in Ukrainian].
2. Tunytsia Yu.Yu. (2011). *Pryrodna ekonomika i nablyzhene do pryrody lisivnyctvo: identychnist koceptsiy ta mozhlyvist ih vzaemobagachennya* [Natural economy and close-to-nature forestry: the identity of the concepts and the possibilities of their mutual enrichment]. *Scientific works of the Forestry Academy of Sciences of Ukraine*. No. 9. P.14-20. [in Ukrainian].
3. Golovko A.A. (2009). *Pryntsypy i metody formuvannya efektyvnoi systemy upravlinnya lisamy ta lisovym gospodarstvom Ukrainy* [Principles and methods of forming an effective system of management of forests and forestry of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: UNFU [in Ukrainian].
4. Deineka A.M. (2010). *Metodologiya upravlinnya lisovym gospodarstvom na ekolo-ekonomichnyh zasadah* [Methodology of the forest sector management on ecological economic basics]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv: UNFU [in Ukrainian].
5. Synyakevych I.M., Soloviy I.P., Vrublevska O.V. (2008). *Lisova polityka: teoriya i praktyka (monographiya)* [Forest policy: theory and practice: [monograph]]. Lviv: Piramida [in Ukrainian].
6. Rezolutsiya KМУ “Deyaki pytannya reformuvannya upravlinnya lisovoi galuzi” vid 07.09.2022, №1003 [Resolution of the CMU “Some issues of forest management reform” of September 7, 2022 №1003]. (n.d.) *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-reformuvannia-uprav-a1003> [in Ukrainian].
7. *Lisovyuy Kodeks Ukrainy* [Forest Code of Ukraine]. (Amended by the Law No. 3404-IV dd. 08.02.2006, with changes and additions). (n.d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> [in Ukrainian].
8. Dankevych, S. (2021), *Potentsial rozvytku ekosystemnyh poslug lisiv Ukrainy yak finansovogo instrumentu zabezpechennya zbalansovanogo zemlekorystuvannya* [Development potential of forest ecosystem services in Ukraine as a financial tool to ensure balanced land use]. *Agrosvit*, vol. 11, pp. 45–56. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.11.45 [in Ukrainian].

УДК 656.612

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-287-300](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-287-300)

Мельник Олексій Миколайович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри судноводіння і морської безпеки, Одеський національний морський університет, тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0001-9228-8459>.

Очеретна Валентина Валеріївна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри судноводіння і морської безпеки, Одеський національний морський університет, тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0003-4077-6711>

Шахов Валентин Іванович старший викладач кафедри технічного обслуговування та ремонту суден, Одеський національний морський університет, тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0002-3435-8532>.

Котенко Олег Васильович старший викладач кафедри безпеки життєдіяльності, екології та хімії, Одеський національний морський університет, тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0009-0007-5294-474X>.

Васильченко Олександра Євгеніївна асистент кафедри безпеки життєдіяльності, екології та хімії, Одеський національний морський університет, тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0009-0000-7282-2458>.

Коробко Тетяна Олександрівна доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисципліни, Одеський національний морський університет, <https://orcid.org/0009-0000-1588-2163>

СТРУКТУРНА ЦІЛІСНІСТЬ КОРПУСУ СУДНА. ПРОБЛЕМИ, КОНТРОЛЬ, ТЕХНІЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Анотація. Структурна цілісність корпусу судна є важливим аспектом забезпечення безпеки мореплавання. Корпус судна є його основним елементом і має життєво важливе значення для збереження судна та його екіпажу. При експлуатації суден на корпус впливають різні фактори, такі як механічні навантаження, корозія, втома матеріалу та інші дії, які можуть призвести до порушення його структурної цілісності. Одним із способів забезпечення структурної цілісності корпусу судна є його регулярне обслуговування, що включає огляд, технічне обслуговування і ремонт. В даний час існує безліч інноваційних технологій та методів, які дозволяють більш ефективно обслуговувати корпус судна та покращити його структурну цілісність. У даному контексті використання нових технологій, таких як

безпілотні підводні апарати, роботи-очисники, дрони та інші автоматизовані системи, може значно покращити точність та швидкість виконання завдань з обслуговування корпусу судна. Також нові матеріали та технології, такі як нано- та мікроболонки, антикорозійні покриття та інші інноваційні матеріали можуть допомогти створити більш ефективні захисні шари на поверхні корпусу судна і тим самим знизити ризики пошкодження та порушення його структурної цілісності. Всі ці інноваційні технології та методи відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки мореплавання та підвищенні ефективності експлуатації суден. У даній статті розроблено поетапну схему проведення інспекції корпусу судна, запропоновано алгоритм визначення інтервалу обслуговування корпусу судна на основі оцінки ризиків і витрат та виведено формулу визначення оптимального інтервалу обслуговування корпусу судна.

Ключові слова: безпека судноплавства, корпус судна, морехідні якості судна, інспекція та огляд, моніторинг технічного стану, обростання і пошкодження, оцінка ризиків, інтервал обслуговування, безпілотні підводні апарати, мікроболонка, гідроабразивна технологія.

Melnyk Oleksii Mykolaiovych PhD in Engineering, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Navigation and Maritime Safety, Odesa National Maritime University, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0001-9228-8459>

Ocheretna Valentyna Valeriivna PhD in Engineering, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Navigation and Maritime Safety, Odesa National Maritime University, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0003-4077-6711>

Shakhov Valentyn Ivanovych Senior Lecturer at the Department of Ship Maintenance and Repair, Odesa National Maritime University, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0002-3435-8532>

Kotenko Oleh Vasyliovych Senior Lecturer at the Department of Life Safety, Ecology and Chemistry, Odesa National Maritime University, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0009-0007-5294-474X>

Vasylchenko Oleksandra Yevheniivna Assistant at the Department of Life Safety, Ecology and Chemistry, Odesa National Maritime University, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0009-0000-7282-2458>

Korobko Tetiana Oleksandrivna Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Historical, Legal and Language Disciplines, Odesa National Maritime University, <https://orcid.org/0009-0000-1588-2163>

STRUCTURAL INTEGRITY OF THE SHIP'S HULL. PROBLEMS, INSPECTION, MAINTENANCE

Abstract. The structural integrity of the ship's hull is an important aspect of ensuring safety of navigation. The ship's hull is its main element and is vital for the safety of the ship and its crew. During ship operation, the hull is exposed to various factors, such as mechanical loads, corrosion, material fatigue and other actions that can lead to a violation of its structural integrity. One of the ways to ensure the structural integrity of a ship's hull is to regularly maintain it, including inspection, maintenance and repair. Currently, there are many innovative technologies and methods that allow for more efficient hull maintenance and improvement of its structural integrity. In this context, the use of new technologies such as unmanned underwater vehicles, robotic cleaners, drones and other automated systems can significantly improve the accuracy and speed of hull maintenance tasks. Also, new materials and technologies such as nano- and micro-shells, anti-corrosion coatings and other innovative materials can help create more effective protective layers on the surface of the ship's hull and thereby reduce the risk of damage and structural integrity. All of these innovative technologies and methods play an important role in ensuring maritime safety and increasing the efficiency of ship operations. This article develops a step-by-step scheme for conducting a ship's hull inspection, proposes an algorithm for determining the hull maintenance interval based on risk and cost assessment, and derives a formula for determining the optimal hull maintenance interval.

Keywords: safety of navigation, ship hull, seaworthiness of the ship, inspection and survey, monitoring of technical condition, fouling and damage, risk assessment, maintenance interval, unmanned underwater vehicles, waterjet technology.

Постановка проблеми. Незважаючи на розвиток технологій обслуговування корпусу судна, судновласники досі стикаються з проблемами, пов'язаними з пошкодженням корпусу, що може призвести до аварій та втрати судна. Недостатня уважність до стану корпусу судна та відсутність регулярного обслуговування також є факторами, що збільшують ймовірність аварій. Тому стан корпусу судна є важливим етапом обслуговування, який допомагає виявляти проблеми та запобігати можливим аваріям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурна цілісність корпусу судна є однією з ключових характеристик, яка впливає на безпеку експлуатації та тривалість його служби. Пошкодження структури корпусу може призвести до серйозних наслідків, включаючи затоплення судна. Аналіз літературних джерел дозволив синтезувати необхідну інформацію та створити комплексний огляд теми структурної цілісності корпусу судна. Зокрема, у статті [1] розглянуто методи і моделі для оцінки міцності та надійності

корпусів суден, а також проблеми, пов'язані з пошкодженням та втратою міцності. У роботі [2] розглянуто основні принципи оцінки міцності та надійності корпусів суден, а також методики, що застосовуються для їх дослідження. Стаття [3] присвячена методиці оцінки міцності корпусу судна при пошкодженні. У [4-6] розглядаються принципи та методи проектування корпусу, а також контролю структурної цілісності та моніторингу його деформацій. Надається загальний огляд проектування та конструювання корпусу судна, включаючи розгляд найважливіших компонентів та їх функцій, методи та інструменти моніторингу структурних деформацій, включаючи суднові конструкції та практичні аспекти дизайну та конструювання корпусу судна, а також оцінювання його міцності та надійності. У [7] також розглядаються методики та інструменти контролю структурної цілісності корпусу судна, включаючи методи неруйнівного контролю. Наукова праця [8] присвячена механічним властивостям матеріалів, які використовуються для конструювання корпусу судна, а також методам оцінки їх міцності та надійності.

Окрім цього, важливу інформації про структурну цілісність корпусу судна надають стандарти та рекомендації міжнародних організацій, зокрема Міжнародної морської організації (ММО), Міжнародної асоціації класифікації (IACS) та Американського товариства механічних інженерів (ASME). Ці документи містять вимоги щодо проектування та конструювання корпусу судна, а також методів контролю структурної цілісності.

Мета статті – проаналізувати методи контролю стану та способи оцінки структурної цілісності корпусу судна, вивчити основні принципи технічного обслуговування корпусу судна для забезпечення безпеки експлуатації судна.

Виклад основного матеріалу. Корпус є найважливішою частиною будь-якого морського або річкового транспортного засобу, оскільки саме він забезпечує необхідну міцність та жорсткість, необхідні для безпеки та ефективності руху. Проте, внаслідок впливу різноманітних факторів, таких як механічні пошкодження, корозія, фізичні та хімічні впливи навколишнього середовища, корпус може втратити свою структурну цілісність та міцність. Це може призвести до серйозних наслідків, таких як аварії на морі та загибель людей. Тому забезпечення структурної цілісності корпусу судна є однією з найважливіших задач, яка вимагає постійного контролю та періодичного технічного обслуговування. В цьому контексті важливо мати належне розуміння технологій та методів контролю структурної цілісності корпусу судна, а також використовувати найсучасніші методи технічного обслуговування для забезпечення безпеки та ефективності руху судна.

Стан корпусу судна може бути пошкоджений різними факторами, які можуть впливати на нього як окремо, так і в сукупності. Деякі з основних факторів, які можуть вплинути на стан корпусу судна представлені в табл.1:

Таблиця 1

Фактори впливу на стан корпусу судна

Чинники	Вплив на корпус судна
Вплив морського середовища	Морське середовище, включаючи солону воду, морське повітря і припливи та відливи, може несприятливо впливати на корпус судна. Це може призвести до корозії, короблення та інших видів пошкоджень.
Несприятливі погодні умови	Несприятливі погодні умови, такі як шторми та сильні вітри, можуть призвести до пошкоджень корпусу судна, таких як тріщини, розриви та деформації.
Інтенсивне Маневрування	Навали, контакти або зіткнення з іншими суднами, можуть призвести до пошкодження корпусу судна.
Проблеми під час експлуатації судна	Помилки екіпажу при експлуатації судна, такі як надмірні напруження, перевантаження або помилки в процесі керування судном можуть призвести до пошкодження корпусу.
Строк служби	Час експлуатації судна може призвести до природного зношування корпусу, що може призвести до його пошкодження або втрати.
Відсутність регулярного обслуговування	Відсутність регулярного обслуговування та ремонту корпусу судна може призвести до накопичення пошкоджень та деформацій, які можуть негативно позначитися на його структурній цілісності.
Вплив тварин та рослинності	Деякі види тварин та рослинності, водорості, можуть призвести до пошкодження корпусу судна, особливо у разі тривалого перебування судна в нерухомому стані.

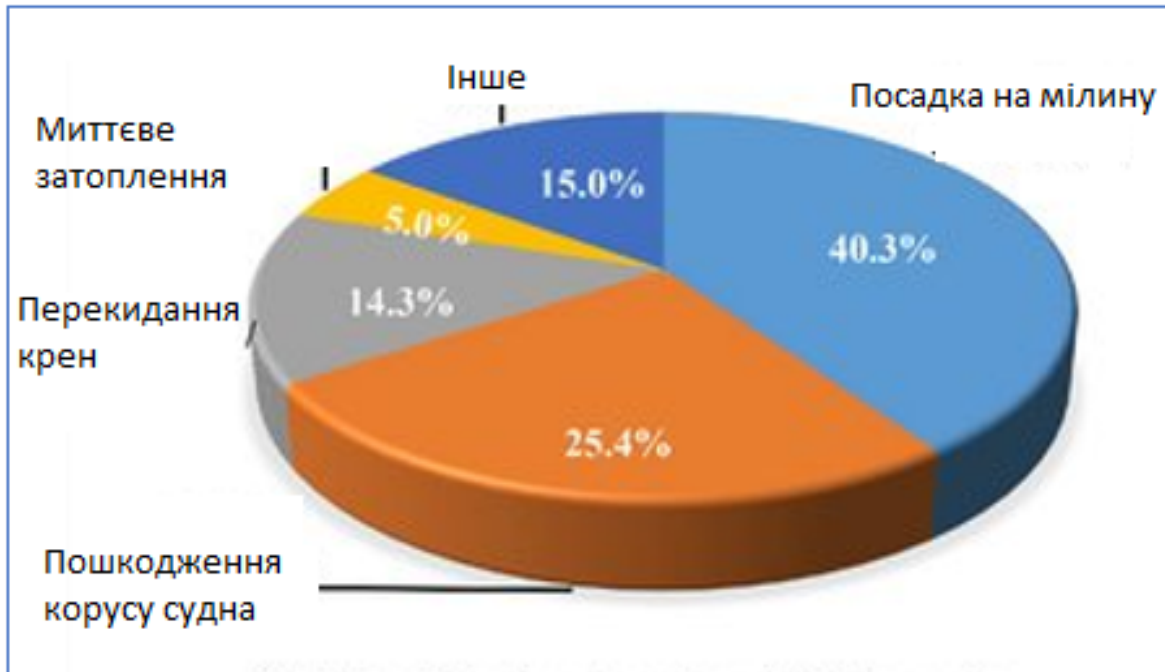
Це лише деякі з факторів, які можуть вплинути на стан судна. Щоб запобігти пошкодженню корпусу судна та забезпечити його безпеку, необхідно вживати відповідних заходів щодо регулярного обслуговування та ремонту.

За даними Міжнародної морської організації (ІМО), лише за один 2019 сталося 2256 аварій, пов'язаних з корпусом судна. Це становило 34,5% від загальної кількості аварій у світовому морському транспорті. Роком раніше згідно зі звітом Американського бюро статистики праці сталося 59 смертельних нещасних випадків на судах під прапором США. З них 18 випадків пов'язані з причинами, які стосуються корпусу судна. Згідно зі звітом класифікаційного товариства суден Lloyd's Register, за минуле десятиліття сталося 378 аварій, пов'язаних із корпусом судна, зокрема 17 втрачених суден (Рис.1).

Ці дані свідчать про те, що пошкодження корпусу судна можуть призвести до серйозних аварій та нещасних випадків, і наголошують на

важливості регулярного обслуговування та контролю стану корпусу для безпеки на морі.

Рис.1 Аварії суден, пов'язані з погодними умовами [9]

Підводна інспекція стану корпусу судна є критично важливою процедурою забезпечення безпечної експлуатації судна. Це дозволяє виявити потенційні проблеми, такі як пошкодження корпусу, порушення цілісності антикорозійного покриття, приховані дефекти та інші причини, які можуть спричинити аварію судна. Підводна інспекція проводиться за допомогою спеціальних обладнання. Останнім часом, все більшого поширення набуває використання безпілотних підводних апаратів (БПЛА) та роботів-очисників, які можуть здійснювати візуальний огляд корпусу та збирання даних про стан його поверхні. Ці дані потім аналізуються фахівцями, щоб визначити ступінь зносу та потенційні проблеми, які можуть вимагати ремонту.

Важливість підводної інспекції наголошується на тому, що дефекти корпусу можуть призвести до надзвичайно небезпечних ситуацій, таких як втрата остійності судна, витік палива чи інших шкідливих речовин, проникнення води у внутрішні відсіки судна та інші серйозні наслідки. Тому регулярна підводна інспекція є важливою частиною обслуговування корпусу судна та гарантує безпеку його експлуатації. Алгоритм обслуговування корпусу судна може включати наступні кроки (Рис.2):

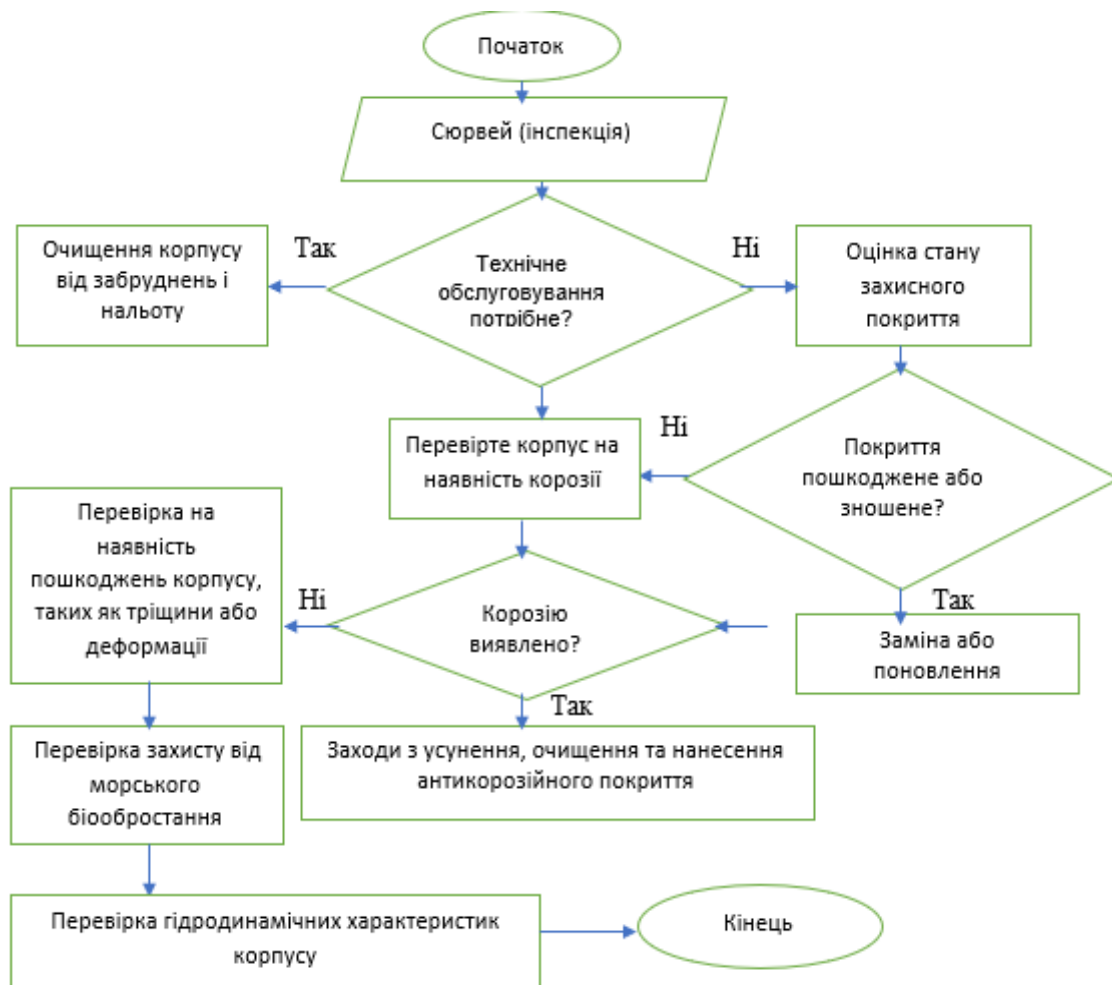

Рис.2 Алгоритм обслуговування корпусу судна

Спочатку візуальний огляд корпусу на наявність дефектів та пошкоджень. Якщо необхідно то виконується очищення корпусу від нальоту та забруднень. Для цього можуть використовуватися різні методи, наприклад, механічне очищення, хімічне оброблення, гідроабразивне очищення тощо. Оцінка стану захисного покриття. У випадку якщо покриття пошкоджене або зношене, воно має бути замінено або оновлено. Перевіряється корпус на наявність корозії і якщо корозія виявлена, необхідно вжити заходів для її усунення, наприклад, шляхом очищення та нанесення антикорозійного покриття. Перевіряється пошкодження корпусу, таких як тріщини або деформації та виконується перевірка системи захисту від морського біофулінгу та заходи щодо її усунення, якщо вона не працює належним чином. Далі проводиться перевірка та заміна елементів кріплення, таких як болти, гайки, стрижні тощо і заміна елементів обшивки корпусу, якщо це необхідно. Перевірка та регулювання системи баластових танків. Перевірка стану гідродинамічних характеристик корпусу, таких як гладкість поверхні та товщина покриття, та проведення необхідних заходів щодо покращення цих характеристик. Слід додати, що такий алгоритм обслуговування корпусу може

бути доповнений або змінений залежно від типу та характеристик судна, його експлуатаційних умов та наявності специфічних проблем з корпусом.

Для проведення оцінки стану корпусу судна можна використовувати наступний алгоритм визначення інтервалу обслуговування корпусу судна на основі оцінки ризиків та витрат:

1. Розрахунок корозійної швидкості:

$$KS = (K \times Z \times A) / T \quad (1)$$

де: KS – корозійна швидкість, мм/рік; K - коефіцієнт, що залежить від типу корозії; Z – коефіцієнт, що враховує стан поверхні корпусу; A – площа поверхні корпусу, m^2 ; T – час експлуатації судна, роки.

2. Оцінка ймовірності виникнення пошкоджень:

$$P = (N \times F) / T \quad (2)$$

3. де: P – ймовірність виникнення пошкоджень; N – кількість рейсових циклів; F – частота виникнення пошкоджень за один цикл; T – час експлуатації судна.

4. Оцінка потенційних збитків:

$$U = P \times C \quad (3)$$

де: U - потенційна шкода; P – ймовірність виникнення проблем; C – вартість усунення проблеми.

5. Розрахунок вартості обслуговування:

$$MC = C1 + C2 + C3 + \dots + Cn \quad (4)$$

де: MC – вартість обслуговування; $C1, C2, C3..$ тощо. - Вартість кожного окремого заходу обслуговування; n – кількість заходів обслуговування.

Це лише деякі приклади, які можна використовувати у межах стратегії обслуговування корпусу судна. В цілому, стратегія обслуговування повинна бути комплексним підходом, що включає оцінку стану корпусу, визначення ризиків, розробку плану обслуговування і контроль ефективності заходів, що проводяться:

$$I_{opt} = \sqrt{\frac{2C_p C_f}{C_h C_m}} \quad (5)$$

де: I_{opt} - Мінімальний інтервал обслуговування; C_p - вартість запобігання збиткам (зниження ймовірності пошкодження корпусу судна); C_f – вартість збитків (витрати на відновлення/ремонт пошкодженого корпусу судна); C_h – вартість тривалої зупинки судна (витрати на простій судна під час ремонту корпусу); C_m - вартість обслуговування (витрати на обслуговування корпусу протягом певного періоду часу).

Таким чином, оптимальний інтервал обслуговування корпусу судна визначається коефіцієнтами, які характеризують різні аспекти експлуатації судна. Дані коефіцієнти мають бути визначені на основі аналізу конкретної ситуації та специфічних характеристик корпусу судна.

Нові технології в обслуговуванні корпусу судна включають різні інновації і методи, які допомагають поліпшити ефективність, безпеку і економічність роботи. Деякі з них можуть включати:

- Безпілотні підводні апарати (БПЛА), що використовуються для огляду та обстеження корпусу судна без необхідності занурення дайверів. Це дозволяє скоротити витрати на трудові ресурси та зменшити ризики для людського життя.
- Роботи-очисники, які можуть автоматично очищати корпус судна від водоростей, морських раковин та інших небажаних утворень. Це дозволяє знизити опір корпусу та покращити гідродинаміку, що у свою чергу може зменшити витрату палива.
- Нано- та мікрооболонки, які наносяться на поверхню корпусу судна та створюють гладку поверхню з мінімальним опором води. Це допомагає покращити гідродинаміку та знизити витрату палива.
- Дрони, які використовуються для моніторингу стану корпусу судна, у тому числі для визначення пошкоджень, тріщин та інших проблем, які можуть виникнути на корпусі.
- Технології видалення фарби, які використовують лазери або гідроабразивні методи видалення старої фарби з корпусу судна. Це може скоротити час та витрати на обслуговування корпусу.
- Антикорозійні покриття, що створюють захисний шар на поверхні корпусу та запобігають корозії металу. Це допомагає продовжити термін служби корпусу судна.

Загалом нові технології в обслуговуванні корпусу судна допомагають скоротити витрати, збільшити ефективність та покращити безпеку роботи. Для видалення фарби з корпусу судна існують різні технології, включаючи використання лазерів та гідроабразивних методів. Лазерна технологія використовує лазерний промінь для видалення фарби з корпусу судна. Цей

метод особливо корисний видалення фарби з металевих поверхонь. Лазерний промінь може бути точно налаштований для видалення верхнього шару фарби, не пошкоджуючи металеву поверхню. Цей метод очищення екологічно безпечний і не виділяє шкідливих речовин у довкілля. Гідроабразивна технологія використовує воду під високим тиском, змішану з абразивними частинками для видалення фарби з поверхні корпусу судна. Цей метод очищення може бути використаний на різних поверхнях, включаючи металеві та неткані матеріали. Гідроабразивна технологія є ефективною, але може вимагати великої кількості води та не є екологічно безпечною. Обидва методи мають свої переваги та обмеження, і вибір технології залежить від типу фарби та матеріалу корпусу судна. Використання технологій видалення фарби може значно скоротити час і витрати на підготовку корпусу судна перед нанесенням нового шару фарби.

Антикорозійне покриття призначене для захисту поверхні корпусу судна від корозії та інших руйнівних факторів. Ці покриття можуть створюватися за допомогою різних технологій та матеріалів, включаючи такі:

- Епоксидні покриття які мають відмінні властивості адгезії та стійкості до води, що робить їх ідеальними для використання як антикорозійні покриття на корпусі судна.
- Поліуретанові покриття, які мають високу стійкість до ультрафіолетового випромінювання та механічних пошкоджень, що робить їх ідеальними для використання як захисний шар на поверхні корпусу судна.
- Цинкові покриття, одним із найбільш ефективних матеріалів для захисту від корозії, і його використання як покриття на поверхні корпусу судна може значно продовжити термін служби судна.

За допомогою нанотехнологій можна створити антикорозійні покриття, які можуть самостійно ремонтувати мікротріщини на поверхні корпусу судна, що може значно покращити ефективність захисного шару. Антикорозійні покриття можуть суттєво покращити захист корпусу судна від впливу навколишнього середовища та зменшити витрати на ремонт та заміну пошкоджених ділянок корпусу.

Дрони успішно використовуються у морській промисловості для моніторингу стану корпусу судна. За допомогою дронів можна отримувати високоякісні зображення корпусу судна з різних кутів, а також проводити інспекцію на важкодоступних місцях, таких як кормові зони, обшивка та підводні частини судна. Дрони зазвичай оснащені високоякісною камерою та іншими датчиками, такими як термокамери та лазерні сканери, які можуть виявляти пошкодження, корозію та інші проблеми, які можуть бути не видно неозброєним оком. Дрони можуть бути керованими оператором із землі або програмуватися для автономних польотів. Вони можуть працювати в різних погодних умовах та можуть швидко обстежити великі поверхні корпусу судна. Використання дронів для моніторингу стану корпусу судна дозволяє швидко

та точно визначати проблеми, які можуть вимагати ремонту, що допомагає запобігти можливим аваріям та знизити витрати на обслуговування судна. Крім того, використання дронів може знизити ризики для працівників, оскільки вони можуть проводити інспекцію без необхідності використання водолазів.

Нано- та мікрооболонки – це технології, які використовуються для захисту поверхні корпусу судна від різних видів забруднень та корозії. Ці оболонки наносяться на поверхню корпусу судна у вигляді тонких плівок і мають мікро- та наномасштабні структури, які можуть знижувати опір води та опір корозії. Нанооболонки - це тонкі покриття, що складаються з наночастинок, які можуть змінювати властивості поверхні, такі як гідрофобність (відштовхування води) або гідрофільність (тяжіння води). Це може допомогти зменшити опір води, що, в свою чергу, може знизити енергоспоживання судна. Крім того, нанооболонки можуть мати антикорозійні властивості, захищаючи корпус судна від іржі та інших видів корозії.

Мікрооболонки – це тонкі плівки, які мають мікроструктури на поверхні, створюючи тисячі мікроскопічних повітряних кишень. Це може допомогти знизити опір води та покращити гідродинамічні властивості корпусу судна. Також мікрооболонки можуть запобігти утворенню водоростей та інших морських організмів на поверхні корпусу судна. Нано- та мікрооболонки використовуються в суднобудуванні та морській промисловості для захисту корпусів суден від корозії, забруднення та покращення гідродинамічних властивостей. Вони також можуть знизити експлуатаційні витрати на суднах, покращуючи їхню енергетичну ефективність та знижуючи необхідність частого очищення корпусу.

Роботи-очисники - це автоматичні пристрої, які можуть очищати корпус судна від водоростей, мікроорганізмів та інших відкладень, які можуть знижувати швидкість та маневреність судна. Ці роботи використовуються обслуговування корпусу судна і можуть працювати як на поверхні, так і під водою. Роботи-очисники оснащені різними типами щіток, які можуть очищати корпус судна від різних типів відкладень. Вони також можуть використовувати водострум для видалення відкладень, які важко видалити щіткою. Крім того, деякі роботи-очисники оснащені системами вакуумного очищення, які можуть збирати відкладення з поверхні корпусу судна. Очищення корпусу судна за допомогою роботів-очисників має низку переваг. По-перше, це дозволяє знизити витрати на обслуговування судна, тому що немає необхідності залучати велику кількість робітників для очищення. По-друге, це дозволяє підвищити якість очищення, оскільки роботи-очисники можуть працювати більш точно та ефективно, ніж людина. По-третє, це дозволяє знизити ризик травм та інших проблем, пов'язаних із роботою у воді, оскільки немає необхідності занурюватися у воду для проведення очищення.

Роботи-очисники використовуються у різних сферах, включаючи суднобудування, морську промисловість, рибальство та інші області, де потрібне обслуговування корпусу судна.

Безпілотні підводні апарати (БПЛА) - це автономні підводні апарати, які можуть працювати без участі людини та використовуватись для різних завдань, у тому числі для огляду та обстеження корпусу судна. БПЛА оснащені камерами та іншими датчиками, які дозволяють отримувати детальні зображення та дані про стан корпусу судна. Це дозволяє проводити обстеження без ризику людського життя, оскільки немає необхідності у використанні дайверів. БПЛА можуть бути використані для пошуку та виявлення пошкоджень корпусу, огляду недоступних місць, а також контролю за процесом очищення корпусу. Вони можуть працювати в різних умовах, у тому числі в глибинах до кількох тисяч метрів, що дозволяє використовувати їх для обстеження як великих морських суден, так і для роботи з невеликими катерами та яхтами. Використання БПЛА в обслуговуванні корпусу судна має низку переваг. По-перше, це дозволяє знизити витрати на обстеження та зменшити час, необхідний для проведення робіт. По-друге, це підвищує безпеку роботи, оскільки немає потреби занурюватися в небезпечні зони для огляду корпусу. По-третє, це дозволяє отримати більш точну та повну інформацію про стан корпусу судна, що допомагає запобігти проблемам та пошкодженням у майбутньому.

Час експлуатації судна може призвести до природного зносу корпусу, що може призвести до його пошкодження. Так, термін служби є одним із важливих факторів, що впливають на стан корпусу судна з приводу того термін служби матеріалу визначається не лише його якістю, а й режимами експлуатації, умовами експлуатації та технічним обслуговуванням тому фактори, які впливають на термін служби корпусу судна, включають все перераховане. Загалом термін служби корпусу судна може змінюватись від кількох років до десятиліть, залежно від матеріалів, умов експлуатації та технічного обслуговування.

Відсутність регулярного обслуговування є одним із ключових факторів, які можуть негативно впливати на стан корпусу судна. Це включає перевірку корпусу на наявність дефектів, очищення від нальоту і забруднень, а також ремонт пошкоджень. Якщо судно не проходить регулярне обслуговування, на його корпусі можуть з'являтися дефекти та пошкодження, які можуть призвести до серйозних наслідків. Наприклад, корозія металевих поверхонь може призвести до втрати структурної міцності корпусу, що може призвести до аварій. Накопичення нальоту та забруднень на поверхні корпусу може також призвести до зменшення швидкості та маневреності судна, що може вплинути на морехідні якості судна і його безпеку. Регулярне обслуговування корпусу судна є важливим елементом підтримки його стану та безпеки експлуатації. Воно дозволяє виявляти та усувати дефекти та пошкодження на

ранній стадії, що знижує ймовірність виникнення аварійних ситуацій та продовжує термін служби корпусу.

Страховання корпусу судна є одним із дієвих та важливих аспектів забезпечення безпеки мореплавання. Страховання корпусу судна дозволяє захистити судновласника від фінансових втрат, пов'язаних із пошкодженням корпусу чи втратою судна. Основними видами страхування корпусу судна є страхування від каско-ризиків та страхування від морських ризиків. Страховання від каско-ризиків надає захист від фінансових втрат, пов'язаних із пошкодженням або втратою корпусу судна внаслідок зіткнення, пожежі, вибуху, атаки піратів та інших аналогічних подій.

Страховання від морських ризиків надає захист від фінансових втрат, внаслідок несприятливих погодних умов, затоплення, аварій під час вантажних операцій та інших аналогічних подій. Варто зазначити, що умови страхування корпусу судна можуть значно відрізнятися залежно від типу судна, його технічних характеристик, умов експлуатації та інших факторів. Тому при виборі страхового покриття необхідно враховувати всі особливості судна. Загалом страхування корпусу судна є важливим інструментом забезпечення безпеки мореплавання та захисту інтересів судновласників. При цьому необхідно вибирати оптимальне страхове покриття з огляду на всі особливості конкретного судна та умов його експлуатації.

Висновки. Використання нових технологій в системі технічного обслуговування корпусу судна може значно покращити ефективність та точність процесів моніторингу та контролю. Автоматизовані системи дозволяють суттєво збільшити швидкість та точність виконання завдань з обслуговування корпусу судна, а також знизити ризики для працівників які виконують такі операції. Інноваційні матеріали та технології дозволяють створювати ефективні захисні заходи, що може значно продовжити термін його служби та зменшити витрати на ремонт та підтримку задовільного стану. Таким чином, використання нових технологій може призвести до більш ефективного та економічно вигідного процесу обслуговування суден, покращення контролю та технічного сервісу корпусу судна з метою забезпечення його безпеки та структурної цілісності.

Література:

1. Кушнір, М. І. (2019). Аналіз міцності і надійності корпусів суден [Analysis of ship hull strength and reliability]. Наукові праці Одеської державної академії будівництва та архітектури, 58(1), 67-73.
2. Ломоносов, О. М., Марчук, С. В., & Шпаковський, Я. І. (2018). Про оцінювання міцності та надійності корпусу судна [On the evaluation of the strength and reliability of a ship's hull]. Морський транспорт, (38), 131-140.
3. Ткачук, А. М., & Бойко, В. І. (2016). Методика оцінки міцності корпусу судна при пошкодженні [Method for assessing the strength of a ship's hull in case of damage]. Вісник Одеської національної академії харчових технологій, 51(1), 98-103.

4. Архипов, О. В., & Коваленко, О. В. (2017). Дослідження структурної цілісності корпусу судна методом комп'ютерного моделювання [Investigation of the structural integrity of a ship's hull by computer modeling]. Науковий вісник Національного університету кораблебудування, (1), 15-22.
5. Lamb, T. (2016). Ship Design and Construction. CRC Press.
6. Zou, D. H., Wang, X., Ou, J. P., & Ni, Y. Q. (2016). Structural Health Monitoring of Large Structures. John Wiley & Sons.
7. Pedersen, P. O. (2018). Ship Structural Components: Practical Analysis and Design. Springer.
8. O'Brien, J. A., Altenkirch, R. A., & Pinheiro, C. (2017). Ship Structural Engineering: From First Principles to Practical Applications. Elsevier.
9. Zhang, Zhiwei & Li, Xiaoming. (2017). Global ship accidents and ocean swell-related sea states. Natural Hazards and Earth System Sciences. 17. 2041-2051. 10.5194/nhess-17-2041-2017.
10. Melnyk, O. Onyshchenko, S. (2022) Navigational safety assessment based on Markov-model approach. Scientific Journal of Maritime Research, 36 (2), 328-337. <https://doi.org/10.31217/p.36.2.16>

References:

1. Kushnir, M. I. (2019). *Analiz mitsnosti i nadiinosti korpusiv suden*. [Analysis of ship hull strength and reliability]. Scientific works of Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, 58(1), 67-73.
2. Lomonosov, O. M., Marchuk, S. V., & Shpakovsky, Y. I. (2018). Pro otsiniuvannia mitsnosti ta nadiinosti korpusu sudna. [On the evaluation of the strength and reliability of a ship's hull]. Marine Transport, (38), 131-140.
3. Tkachuk, A. M., & Boyko, V. I. (2016). Metodyka otsinky mitsnosti korpusu sudna pry poshkodzhenni. [Method for assessing the strength of a ship's hull in case of damage]. Bulletin of the Odesa National Academy of Food Technologies, 51(1), 98-103.
4. Arkhipov, O. V., & Kovalenko, O. V. (2017). Doslidzhennia strukturnoi tsilisnosti korpusu sudna metodom kompiuternoho modeliuvannia. [Investigation of the structural integrity of a ship's hull by computer modeling]. Scientific Bulletin of the National University of Shipbuilding, (1), 15-22.
5. Lamb, T. (2016). Ship Design and Construction. CRC Press.
6. Zou, D. H., Wang, X., Ou, J. P., & Ni, Y. Q. (2016). Structural Health Monitoring of Large Structures. John Wiley & Sons.
7. Pedersen, P. O. (2018). Ship Structural Components: Practical Analysis and Design. Springer.
8. O'Brien, J. A., Altenkirch, R. A., & Pinheiro, C. (2017). Ship Structural Engineering: From First Principles to Practical Applications. Elsevier.
9. Zhang, Zhiwei & Li, Xiaoming. (2017). Global ship accidents and ocean swell-related sea states. Natural Hazards and Earth System Sciences. 17. 2041-2051. 10.5194/nhess-17-2041-2017.
10. Melnyk, O. Onyshchenko, S. (2022) Navigational safety assessment based on Markov-model approach. Scientific Journal of Maritime Research, 36 (2), 328-337. <https://doi.org/10.31217/p.36.2.16>

УДК: 658.15.502

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-301-311](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-301-311)

Пригара Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління, Шосткинський інститут Сумського державного університету, вул.Гагарина, 1, м.Шостка, 41100, тел: (054) 4-28-20, <https://orcid.org/0009-0009-3906-5948>

Новикова Інна Володимирівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління, Шосткинський інститут Сумського державного університету, вул.Гагарина, 1, м.Шостка, 41100, тел: (054) 4-28-20, <https://orcid.org/0009-0002-5000-9276>

Тур Олександр Іванович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління, Шосткинський інститут Сумського державного університету, вул.Гагарина, 1, м.Шостка, 41100, тел: (054) 4-28-20, <https://orcid.org/0000-0001-8634-4215>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРОЦЕДУРИ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. В даній роботі екологічний аудит розглядається як початок процесу екологізації виробництва, тобто як перехід від нестійких моделей виробництва і споживання до екологічно збалансованих і чистих моделей. При цьому процедури екологічного аудиту повинні бути передумовою розподілу відповідальності за завдану довікільню шкоду між структурними підрозділами та бути імplementовані в сертифікаційну політику підприємств. Розроблення, гармонізації та впровадження в практику міжнародних положень та методик із проведення інвентаризації, ідентифікації, паспортизації та екологічного аудиту екологічно небезпечних об'єктів створить потужний інструмент контролю за екологічною безпекою, дозволить здійснювати: стандартизацію відображення природоохоронних витрат у економічній звітності; більш повний оперативний контроль за економічною діяльністю об'єкта аудиту при встановлених екологічних обмеженнях; прийняття управлінських рішень на основі даних, скоригованих з урахуванням екологічного фактора. Ігнорування сьогодні екологічних проблем, подальше відкладання їх радикального вирішення на майбутнє призведе до виснаження економічних ресурсів і врешті до втрати Україною перспектив сталого розвитку. Необхідно розуміти, що потенціал країни визначається не її сьогоденними можливостями, а здатністю до відтворення і примноження цих можливостей.

Результати дослідження показали, що для розвитку та активізації ринку екологічного аудиту у державі необхідно здійснити такі заходи, як виявити недоліки та застарілі норми чинного законодавства, почати процес удосконалення правових основ регулювання екологічного аудиту відповідно до діючих національних та міжнародних стандартів, розробити проекти підзаконних актів щодо питань навчання, акредитації екоаудиторів, упровадити національну систему екологічної сертифікації та маркування продукції.

Ключові слова: екологічний аудит, навколишнє середовище, екологічна безпека, природні ресурси.

Pryhara Iryna Oleksandrivna PhD in Economics, senior lecturer of the Department of Economics and Management, Shostka Institute of Sumy State University, Gagarina St., 1, Shostka, 41100, tel.: (054) 4-28-20, <https://orcid.org/0009-0009-3906-5948>

Novikova Inna Volodymyrivna PhD in Economics, senior lecturer of the Department of Economics and Management, Shostka Institute of Sumy State University, Gagarina St., 1, Shostka, 41100, tel.: (054) 4-28-20, <https://orcid.org/0009-0002-5000-9276>

Tur Oleksandr Ivanovych PhD in Economics, senior lecturer of the Department of Economics and Management, Shostka Institute of Sumy State University, Gagarina St., 1, Shostka, 41100, tel.: (054) 4-28-20, <https://orcid.org/0000-0001-8634-4215>

FEATURES OF MARKET FORMATION OF ECOLOGICAL AUDIT PROCEDURE IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL SAFETY

Abstract. In this work, the ecological audit is considered as the beginning of the process of greening production, that is, as a transition from unsustainable models of production and consumption to ecologically balanced and clean models. At the same time, ecological audit procedures should be a prerequisite for the distribution of responsibility for environmental damage between structural units and be implemented in the certification policy of enterprises. The development, harmonization and implementation in practice of international regulations and methods for conducting inventory, identification, certification and environmental audit of environmentally hazardous objects will create a powerful tool for monitoring environmental safety, will allow: standardization of the display of environmental protection costs in economic reporting; more complete operational control over the economic activity of the audit object under established environmental restrictions; making management decisions based on data adjusted to

take into account the environmental factor. Ignoring today's environmental problems, further postponing their radical solution to the future will lead to the depletion of economic resources and ultimately to Ukraine's loss of prospects for sustainable development. It is necessary to understand that the country's potential is determined not by its current capabilities, but by its ability to reproduce and multiply these capabilities.

The results of the study showed that for the development and activation of the ecological audit market in the state, it is necessary to implement such measures as to identify the shortcomings and outdated norms of the current legislation, to start the process of improving the legal basis for the regulation of ecological audit in accordance with the current national and international standards, to develop draft by-laws on issues training, accreditation of eco-auditors, to implement a national system of environmental certification and product labeling.

Keywords: ecological audit, environment, environmental safety, natural resources.

Постановка проблеми. Забруднення навколишнього середовища внаслідок виробничо-господарської діяльності промислових підприємств, що завдає шкоди якості життя та здоров'ю населення, є найактуальнішою соціально-екологічною проблемою, яка має пріоритетне соціально-економічне значення. Підвищення ефективності діяльності підприємств із погляду екологічної безпеки і реалізації заходів із запобігання негативному впливу на навколишнє середовище можливо забезпечити шляхом запровадження як обов'язкового, так і добровільного екологічного аудиту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розвиток теорії екологічного менеджменту в цілому та екологічного аудиту зокрема зробили такі відомі вітчизняні і зарубіжні вчені: А. Аренс, Р. Адамс, С. Байдаков, О. Балацький, О. Веклич, Т. Галушкіна, П. Гебель, Д. Белл, Дж. Лоббек, Л. Мельник, Є. Мішенін, А. Нікітін, Г. Нуоффер, Т. Пізняк, Г. Серов, П. Скрипчук, С. Степанов, О. Теліженко, С. Харічков та інші.

Мета статті. Основною метою роботи є розроблення теоретичних і науково-методичних підходів до формування ринку процедури екологічного аудиту в умовах ринкових відносин для підвищення рівня екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економіки України за умов глибокої економічної кризи питання екологізації та подальшої раціоналізації використання природних ресурсів ще не посіли належного місця у реформуванні національної економіки. Практично вони зводяться лише до декларування намірів, але міжнародна господарська практика переконує в нагальній потребі вирішення економічних та екологічних проблем, а також питань з охорони навколишнього середовища для досягнення високого рівня еколого-економічного розвитку суспільства.

Екологічний аудит може істотно вплинути на покращання екологічної ситуації насамперед на рівні окремих промислових підприємств. Спираючись на незалежний кваліфікований аналіз, нетрадиційні підходи, комплексну оцінку еколого-економічних проблем, екологічний аудит дає можливість швидко та якісно отримувати потрібні результати [3]. Під час екологічного аудиту перевіряють ступінь відповідності характеру виробничої діяльності, продукції, системи управління екологічним вимогам: кількісним і якісним показникам, установленим нормативно-правовими актами України у сфері охорони навколишнього середовища. При цьому оцінюють види діяльності, пов'язані з: охороною навколишнього середовища, його станом на підприємстві; системою управління навколишнім середовищем; дотриманням природоохоронного законодавства і встановлених екологічних вимог; фінансовими ризиками, пов'язаними з відповідальністю за порушення допустимого впливу на навколишнє природне середовище та ін. [3].

В Україні згідно з чинним законодавством екологічний аудит належить до переліку видів підприємницької діяльності, і його може здійснювати юридична особа, “статутом якої передбачено цей вид діяльності і в штаті якої є хоча б один екологічний аудитор, який має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років підряд та якій видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності” [1].

Таким чином, передумовами розвитку екологічного аудиту в системі інвестиційного забезпечення суб'єктів господарювання є:

- посилення екологічної кризи, зокрема, внаслідок негативного впливу виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання України;
- обрання курсу інтеграції України до Європейського Союзу;
- активізація державних зусиль стосовно вимог Світової організації торгівлі, зокрема й природоохоронних;
- прийняття у 2004 р. Закону України “Про екологічний аудит”;
- розвиток певних законодавчих ініціатив у напрямку впровадження системи екологічного менеджменту та екологічного аудиту відповідно до стандартів ISO 14000 і Постанови Європейського парламенту і Ради Європи про добровільну участь промислових підприємств у загальній системі екологічного менеджменту та аудиту навколишнього середовища EMAS;
- поступове формування відповідної інституційної інфраструктури (мережі підприємницьких структур, інформаційного забезпечення тощо);
- потреба дотримання екологічних вимог у разі виходу на міжнародні ринки, отримання кредитів міжнародних організацій, залучення інвестицій;
- екологізація всіх сфер виробничо-господарської діяльності.

Екологічний аудит здатний відігравати виняткову роль у вирішенні екологічних проблем, особливо в умовах виходу України з економічної кризи.

Необхідно констатувати, що поряд із цим належна імплементація екологічного аудиту в систему інвестиційного забезпечення суб'єктів господарювання та формування завдяки цьому її позитивного економічного іміджу насамперед залежать від рівня розвитку законодавчо-нормативної регламентації та стабільності реформ у цій площині.

Під час дослідження поняття екологічного аудиту та ключових аспектів його розвитку в умовах ринкових відносин було визначено основні напрями, за якими він здійснюється. Тож для проведення аналізу та більш глибокого пізнання цього процесу згрупуємо ці види діяльності наступним чином:

– *перша група* (екологічна) – дотримання і виконання екологічних нормативів у відповідно до законодавства та внутрішньогосподарських вимог, визначення рівня екологічності суб'єкта економічної діяльності, функціонування системи екологічного управління, отримання міжнародного сертифіката відповідності екологічним стандартам;

– *друга група* (економічна) – виконання фінансово-економічних зобов'язань та сплата боргів, правильність (точність) визначення рівня ризиків при злитті та придбанні (зміни власника, форми власності) підприємств, перевірка складання статистичної звітності з екологічних питань і проведення огляду достовірності облікової звітності суб'єкта економічної діяльності, що належить до галузей із підвищеним екологічним ризиком (хімічна та нафтохімічна промисловість, металургія тощо).

Отже, екологічний аудит може розглядатися як один із нових сучасних управлінських інструментів, що дозволяє ефективно регулювати еколого-економічні відносини з дотримання вимог екологічної безпеки суб'єктом економічної діяльності в умовах, коли технологічний процес передбачає застосування природних ресурсів (надр) або пов'язаний зі специфікою гірничого виробництва та небезпечністю життєдіяльності на рівні ландшафту та у підземних умовах, а також із точки зору використання екологічного аудиту територій регіонів, міст, районів у якості інструменту екологічної політики [2].

На практиці досить часто екологічні питання стають визначальними для функціонування суб'єкта господарювання, але разом із тим може існувати ризик істотних помилок, невідповідності розкриття фактів у фінансовій звітності щодо екологічних питань. За таких обставин екологічний аудитор повинен детально дослідити екологічні питання під час проведення аудиту фінансової звітності. Необхідність урахування екологічних питань під час проведення аудиту фінансової звітності значною мірою залежить від висновків аудитора про можливий ризик істотних помилок у фінансовій звітності через неврегульованість екологічних питань на підприємстві. В окремих випадках може бути зроблений висновок про відсутність необхідності проведення спеціальних еколого-економічних аудиторських процедур. У інших випадках екологічний аудитор використовує професійну

думку для визначення характеру, термінів та обсягу спеціальних процедур, які він вважає за необхідне застосувати для отримання достатніх та необхідних аудиторських доказів того, що економічна звітність не має помилок, відповідає законодавчо-нормативним вимогам.

Спираючись на результати проведеного дослідження та специфіку процедури екологічного аудиту, сформулюємо обов'язкові етапи його проведення:

– перевірка та моніторинг відповідності еколого-економічної політики досліджуваного суб'єкта законам і нормативним актам з питань екологічної безпеки;

– дослідження підтримання суб'єктом економічної діяльності відповідної екологічної інформаційної системи, що повинна вміщати облік екологічних питань (наприклад, фактичний обсяг викидів та шкідливих відходів, екологічні характеристики продукції, скарги зацікавлених сторін, результати інспекцій, проведених відповідними органами контролю, наявність та наслідки нещасних випадків тощо);

– порівняння інформації з питань екологічної безпеки і відповідної економічної інформації (наприклад, фактичної кількості відходів у відношенні до витрат на їх утилізацію);

– висвітлення еколого-економічних питань (у тому числі потенційних) та пов'язаних із ними зобов'язань, що впливають на економічний суб'єкт.

Якщо досліджуваний економічний суб'єкт має певну систему екологічного контролю, то аудитор проводить опитування осіб, відповідальних за її функціонування. Перш за все з'ясовується питання щодо фактів виявлення за допомогою цієї системи будь-яких екологічних питань, що можуть істотно впливати на економічну звітність.

Аудитор також може ознайомитися (за наявності) зі звітом з екологічної діяльності підприємства (даного економічного суб'єкта) як одним із засобів отримання інформації про систему екологічного контролю на підприємстві. У цьому звіті, як правило, повинні бути описані екологічна політика та зобов'язання економічного суб'єкта, а також основні принципи екологічного управління та контролю.

За наявності у суб'єкта економічної діяльності відділу внутрішнього аудиту (у тому числі з екологічного спрямування) аудитор з'ясовує факт контролю внутрішніми аудиторами екологічних аспектів діяльності суб'єкта (у рамках внутрішнього аудиту). Після чого екологічний аудитор розглядає доцільність застосування результатів даної роботи для цілей аудиту, застосовуючи критерії МСА 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту».

У розділі МСА 250 «Врахування законів та нормативних актів при проведенні аудиту фінансової звітності» відзначається, що відповідальність за забезпечення діяльності економічного суб'єкта відповідно до законів та нормативних актів несе його керівництво.

Для отримання інформації щодо дотримання суб'єктом економічної діяльності законів та нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища екологічний аудитор при проведенні аудиторського дослідження, як правило, застосовує такі заходи:

- збирає, аналізує та використовує знання про галузь і характер діяльності досліджуваного об'єкта;
- проводить опитування керівного складу підприємства (у тому числі ключових спеціалістів з екологічних питань) щодо політики та процедур із дотримання екологічних законів та нормативних актів;
- обговорює з керівництвом політику та процедури, прийняті для виявлення, оцінки, обліку і виправлення порушень та зловживань.

Необхідно також наголосити, що відповідальність за оцінки значення, включені до економічної звітності, несе керівництво економічного суб'єкта. Для сприяння у розробленні оцінних значень та складанні інформації з екологічних питань керівництво підприємства повинне отримувати консультації фахівців з відповідної галузі. Експерти можуть бути залучені на різних стадіях такої діяльності (з розроблення та складання), допомагати та сприяти керівництву.

Аудитор під час проведення дослідження розглядає можливості використання результатів екологічного аудиту як відповідні аудиторські докази. У такому випадку аудитор повинен вирішити можливості відповідності екологічного аудиту критеріям оцінки, включеним до МСА 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудитора» або МСА 620 «Використання роботи експерта». До важливих критеріїв, що потребують деталізації, належать такі:

- вплив результатів екологічного аудиту на фінансову звітність;
- компетентність, досвід та навички експертів з екологічного аудиту та об'єктивність аудиторів, особливо якщо вони є працівниками економічного суб'єкта;
- масштаб екологічного аудиту, реакція керівництва на рекомендації, отримані у результаті проведеного екологічного аудиту, документальні підтвердження прийнятих керівництвом заходів щодо виконання рекомендацій;
- професійний підхід та дотримання принципів при здійсненні екологічного аудиту;
- належне управління, нагляд та аналіз результатів аудиту.

У розділі «Заяви керівництва» наголошується на тому, що МСА 580 «Заяви керівництва» потребує від аудитора отримання письмових заяв від керівництва з питань, що є значущими для економічної звітності, якщо немає можливості отримати інші достатні та доречні аудиторські докази. Адже більша частина доступних для аудитора доказів впливу екологічних питань на економічну звітність буде мати швидше переконливий характер. Аудитор

може прийняти рішення про необхідність отримання письмових пояснень від керівництва про ступінь його поінформованості щодо зобов'язань або подій, що виникли у результаті неврегульованості екологічних питань, у тому числі протизаконних дій.

Розділ «Висновок» зобов'язує аудитора при формуванні думки про фінансову звітність аналізувати, чи належним чином вплив екологічних питань відображений та розкритий в економічній звітності. Аудитор також розглядає будь-яку іншу інформацію, що повинна додаватися до економічної звітності, з метою виявлення невідповідностей (у тому числі щодо екологічних питань). Аудитор може зробити висновок про наявність невідповідностей розкриття інформації щодо екологічних питань.

Тож за певних обставин, ґрунтуючись на висновках аудитора, діяльність економічного суб'єкта може бути припинена. У МСА 700 «Аудиторський звіт (висновок) із фінансової звітності» та МСА 570 «Безперервність діяльності підприємства» наведені детальні рекомендації для аудиторів на випадок подібних обставин.

У розділі «Основи аудиту державного сектору» відзначається, що наведені у Положенні «Урахування екологічних питань при проведенні аудиту фінансової звітності» рекомендації однаковою мірою можуть застосовуватися й до аудиторів державного сектору під час проведення ними аудиту фінансової звітності урядових організацій та інших суб'єктів державного сектору. На характер та масштаб аудиту державного сектору може впливати законодавство, положення, постанови, якими встановлюються та регулюються додаткові аудиторські звітні критерії щодо екологічних питань. Під час проведення аудиту економічної звітності деяких відомств, до обов'язків яких належить моніторинг дотримання законів та нормативних актів із питань охорони навколишнього природного середовища, в екологічного аудитора може виникнути необхідність проаналізувати, наприклад, систему контролю щодо накладання відповідних зборів та штрафів, а також їх стягнення. За наявності складних питань можуть бути проведені аналіз та експертиза інформації щодо специфічних обов'язків економічного суб'єкта в сфері охорони навколишнього природного середовища [4].

Ураховуючи вищевикладене та порівнюючи норми права екологічної безпеки України з нормами країн з розвинутою економікою, можемо зробити висновок, що одним з основних недоліків вітчизняної системи еколого-економічного контролю (у тому числі обліку та звітності) є нерозробленість ключових екологічних критеріїв та показників (за міжнародними стандартами), а звідси й недостатня розробленість методичних підходів із удосконалення екологічного аудиту. Ця проблема призводить до непрозорості (неможливості правильно оцінити) екологічної складової господарської діяльності економічного суб'єкта в Україні, а разом із тим – до підвищеного, практично неконтрольованого антропогенного впливу на природу [5].

Необхідно відзначити, що на відміну від міжнародних процедур, в Україні не ведеться статистика щодо здійснення національних процедур екологічного аудиту. Разом із тим національні процедури екологічного аудиту не мають належного зв'язку сертифікаційними, що заважає їх втіленню в господарську діяльність.

Аналіз динаміки показників, що відображають процес формування ринку екологічного аудиту в Україні, свідчить, що вирішальною умовою ефективного його розвитку є цілісність з екологічним управлінням на рівні підприємств, корпорацій, галузей. Системна цілісність екологічного управління та екоаудиту – один із принципів сталого розвитку, який реалізовано в ЄС у вигляді європейського регламенту EMAS – системи екологічного управління й аудиту. EMAS ґрунтується на принципі «забруднювач і користувач платить», тобто компенсації економічної шкоди, завданої навколишньому природному середовищу за рахунок винуватця в завданні такої шкоди[4].

Найближчими роками, очевидно, буде популярною інтеграція екологічного аудиту з іншими його видами. Керуючись принципом «вартість – ефективність», суб'єкти підприємницької діяльності намагатимуться об'єднати безпеку, якість та економічний аудит з екологічним аудитом. Можна стверджувати, що для мінімізації вартості проведення аудитів та більш ефективного функціонування підприємства, крім системи екологічного менеджменту (стандарти ISO 14001), упроваджуватимуться система менеджменту якості (стандарти ISO 9000) й система менеджменту безпеки та охорони праці (стандарти OHSAS-18000), тобто відбуватиметься створення інтегрованої системи менеджменту.

Для інтегрованої системи екологічного менеджменту, на наш погляд, характерні такі риси, що забезпечують її перевагу в сучасних економічних умовах із точки зору імплементації екологічного аудиту:

- забезпечення більшого ступеня узгодженості діяльності на підприємстві;
- існування структурованої системи документації на підприємстві (яка характеризується відсутністю дублювання та надмірного обсягу документообігу, що є властивим для підприємства з кількома паралельними системами);
- оптимізація потенціалу персоналу всіх рівнів підприємства для покращання його діяльності;
- мінімізація витрат на розроблення, функціонування та сертифікацію інтегрованої системи менеджменту.

Отже, на нашу думку, для розвитку та активізації ринку екологічного аудиту у державі необхідно здійснити такі заходи:

- 1) вивчити, проаналізувати, виявити недоліки та застарілі норми чинного законодавства і розпочати процес удосконалення правових основ

регулювання екологічного аудиту відповідно до діючих національних та міжнародних стандартів;

2) розробити та узгодити документи, що визначають повноваження органів державної влади з організації проведення екологічного аудиту;

3) оперативно та якісно розробити проекти підзаконних актів (інструкції, методики тощо), що стосуються питань навчання, акредитації екоаудиторів;

4) адаптувати міжнародні та розробити вітчизняні основні принципи здійснення екологічного аудиту підприємств;

5) популяризувати стандарти ISO 14000, 14001 через публікацію їх текстів; роз'яснення переваг, можливостей та перспектив їх впровадження; публічного обговорення із залученням усіх зацікавлених сторін;

6) впровадити національну систему екологічної сертифікації та маркування продукції;

7) удосконалити єдиний кодифікований акт – Екологічний кодекс України.

Висновки. Таким чином, впровадження системи екологічного аудиту в Україні є лише одним із рівнів тих позитивних еколого-економічних зрушень, що необхідно здійснити на шляху до сталого розвитку та адаптації нашої країни до сучасних викликів. Проте необхідно розуміти, що успіх здійснення реформування в цілому залежить від повної підтримки державних органів влади, компетентних у сфері природокористування, і розумного та виваженого підходу до кожного з етапів цього процесу. Тому правові та нормативні акти щодо здійснення процедур екологічного аудиту разом з їх впровадженням у повсякденну практику господарювання повинні постійно удосконалюватися та оновлюватися, що має сприяти сталому довгостроковому еколого-економічному розвитку України.

Література:

1. Про екологічний аудит: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1862-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2009. – Режим доступу до тексту закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

2. Галушкіна Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента: теория и практика / Т. П. Галушкіна – К.: ИПРиЭЭИ НАН України, 2000. – 280 с.

3. Екологічний аудит : посібник з екологічного менеджменту і екологічного аудиту / [В. Я.Шевчук, Ю. М.Саталкін, В. М.Навроцький та ін.]. –К.: Символ-Т, 1997. – 221 с.

4. Формування ринку екологічного аудиту в Україні. – [Електронний ресурс] / І.О. Пригара // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 3–4(4–5). – С. 84–88. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/n4-5.html>

5. Смірнова К.В. Впровадження системи екологічного менеджменту в сучасних умовах / К.В. Смірнова // Вісник ЖДТУ № 3 (53). – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1256/1/68.pdf>.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro ecological audit: pryiniaty 4 June 2004 roku No. 1862-IV with amendments and additions [Law of Ukraine on innovative activity from June 4 2004, №1862-IV] (n.d.). zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws.

2. Galushkina, T. P. (2000). Economic instruments of environmental management: theory and practice [Economic tools of ecological management: theory and practice]. Kyiv: IPRyEEY NAS [in Ukrainian].

3. Shevchuk V. Ya., Satalkin Yu. M., Navrotsky V. M. et al. (1997). Ekolohichnyy audyt : posibnyk z ekolohichnoho menedzhmentu i ekolohichnoho audytu [Ecological audit: manual on ecological management and ecological audit]. Kyiv: Symbol-T [in Ukrainian].

4. Pryhara I.O. (2012). Formuvannya rynku ekolohichnoho audytu v Ukrayini. [Formation of the environmental audit market in Ukraine] Ekonomika: realiyi chasu. Naukovyy zhurnal - Economics: realities of time. Scientific journal, 3-4, 84–88 [in Ukrainian]

5. Smirnova K.V. (2012). Vprovadzhennya systemy ekolohichnoho menedzhmentu v suchasnykh umovakh. [Implementation of the ecological management system in modern conditions]. Visnyk ZHDTU - Bulletin of ZHTU, 3,53 [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.147:81'243

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-312-325](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-312-325)

Nykyporets Svitlana Stepanivna, the English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3546-1734>

Stepanova Iryna Serhiivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, Ukraine

Medvedieva Svitlana Oleksandrivna, the English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6745-6449>

Hadaichuck Nataliia Mykolaivna, the senior English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8193-2376>

BLENDING FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN CONDITIONS OF FULL-SCALE ARMED AGGRESSION

Abstract. This article investigates the challenges and opportunities associated with blended foreign language learning in technical universities during full-scale armed aggression of Russia against Ukraine. The study explores the adaptation of blended learning methodologies, the importance of security and resilience, the provision of psychological and social support, the role of language learning in fostering international collaboration, and the development and implementation of evidence-based policies.

The article highlights the necessity of adapting blended learning methodologies to address the unique circumstances posed by armed aggression. By employing low-bandwidth and offline technologies, mobile learning platforms, and incorporating relevant themes and issues into course content, higher education institutions can ensure the continuity of foreign language learning even in conflict-affected environments. The study underscores the significance of security and resilience, outlining strategies such as data encryption, secure communication

channels, resilient infrastructure, adaptive course design, and contingency planning to safeguard sensitive information and maintain educational continuity.

Psychological and social support are identified as essential components for students and educators involved in blended foreign language learning during armed conflicts. The study emphasizes the value of online communities, peer-to-peer support networks, trauma-informed pedagogy, and mental health resources in fostering resilience and well-being among affected individuals. Additionally, the article highlights the potential of blended foreign language learning in promoting international collaboration during armed aggression, exploring the use of collaborative online tools, project-based learning, cross-cultural exchanges, global citizenship education, and the establishment of partnerships and networks to facilitate communication, understanding, and cooperation among diverse communities.

Finally, the article discusses the importance of evidence-based policy-making for the successful implementation of blended foreign language learning programs during armed conflicts. Key policy recommendations include providing adequate funding and resources, developing context-specific curricula, investing in teacher professional development, and establishing partnerships between higher education institutions, governments, and international organizations.

By examining the various aspects of blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during armed aggression, this study contributes significantly to the understanding of the challenges and opportunities in this field. The findings provide a solid basis for the development of effective strategies and policies that can help institutions overcome the obstacles posed by armed conflicts and ensure the continuity of language learning. The article also highlights the role of blended foreign language learning in fostering international collaboration, promoting psychological and social well-being, and enhancing educational resilience, which has important implications for educators, students and researchers.

Key words: blended foreign language learning, non-linguistic higher education institution, armed aggression, security and resilience, psychological and social support, international collaboration, evidence-based policy-making, adaptive learning methodologies, trauma-informed pedagogy.

Никипорець Світлана Степанівна, викладач англійської мови, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0000-0002-3546-1734>

Степанова Ірина Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95

Мудведєва Світлана Олександрівна, викладач англійської мови, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0000-0001-6745-6449>

Гадайчук Наталія Миколаївна, старший викладач англійської мови, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0000-0001-8193-2376>

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НЕМОВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У цій статті досліджуються виклики та можливості, пов'язані зі змішаним вивченням іноземних мов у технічних університетах під час повномасштабної збройної агресії Росії проти України. Дослідження вивчає адаптацію методологій змішаного навчання, важливість безпеки та стійкості, надання психологічної та соціальної підтримки, роль вивчення мови у сприянні міжнародній співпраці, а також розробку та реалізацію політики, заснованої на фактичних даних.

У статті наголошується на необхідності адаптації методологій змішаного навчання для вирішення унікальних обставин, спричинених збройною агресією. Використовуючи технології низької пропускнуої здатності та офлайн, мобільні навчальні платформи та включаючи відповідні теми і питання до змісту курсу, вищі навчальні заклади можуть забезпечити безперервність вивчення іноземних мов навіть у конфліктних середовищах. Дослідження підкреслює важливість безпеки та стійкості, окреслюючи такі стратегії, як шифрування даних, безпечні канали зв'язку, стійка інфраструктура, адаптивний дизайн курсу та планування на випадок непередбачених обставин для захисту конфіденційної інформації та підтримки безперервності навчання.

Психологічна та соціальна підтримка визначені як важливі компоненти для студентів та викладачів, залучених до змішаного навчання іноземної мови під час збройних конфліктів. Дослідження підкреслює цінність онлайн-спільнот, мереж підтримки «peer-to-peer», педагогіки травми і наявності ресурсів психічного здоров'я для сприяння стійкості та благополуччя постраждалих людей. Крім того, у статті висвітлюється потенціал змішаного вивчення іноземних мов у сприянні міжнародній співпраці під час збройної агресії, досліджується використання онлайн-інструментів для співпраці, навчання на основі проектів, міжкультурні обміни, глобальна освіта, а також встановлення партнерства та мереж для сприяння спілкуванню, розумінню та співпраці між громадами різних країн.

Також у статті обговорюється важливість розробки політики на основі фактичних даних для успішного впровадження змішаних програм навчання іноземних мов під час збройних конфліктів. Основні рекомендації включають забезпечення належного фінансування та ресурсів, розробку навчальних планів з урахуванням контексту, інвестиції в професійний розвиток викладачів та встановлення партнерства між вищими навчальними закладами, урядами та міжнародними організаціями.

Вивчаючи різні аспекти змішаного навчання іноземних мов у нелінгвістичних вищих навчальних закладах під час збройної агресії, наше дослідження робить значний внесок у розуміння викликів і можливостей у цій галузі. Отримані результати створюють міцну основу для розробки ефективних стратегій і політик, які можуть допомогти навчальним закладам подолати перешкоди, створені збройними конфліктами, і забезпечити безперервність вивчення мови. У статті також висвітлюється роль змішаного навчання іноземних мов у сприянні міжнародній співпраці, зміцненні психологічного та соціального благополуччя та підвищенні стійкості освіти, що має важливі наслідки для освітян, студентів і дослідників.

Ключові слова: змішане навчання іноземних мов, нелінгвістичний вищий навчальний заклад, збройна агресія, безпека та стійкість, психологічна та соціальна підтримка, міжнародна співпраця, науково-обґрунтована політика, адаптивні методики навчання, педагогіка травми.

Formulation of the problem. The problem under investigation involves the implementation and evaluation of blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions, under the challenging conditions of full-scale armed aggression of Russia against Ukraine. This scenario entails addressing the pressing need for effective communication and collaboration on an international level, even in the face of extreme adversity.

The primary research question that this article aims to answer is: How can blended foreign language learning be effectively incorporated into non-linguistic higher education institutions to facilitate international communication and collaboration during periods of full-scale armed aggression?

Subsidiary questions to be considered include:

- a) What are the most suitable blended learning methodologies and technologies for foreign language learning in the context of armed aggression?
- b) How can higher education institutions ensure the safety, security, and resilience of their foreign language learning programs in such hostile environments?
- c) What are the potential psychological and social impacts of blended foreign language learning on students and educators in non-linguistic higher education institutions under these circumstances?

This research topic is highly relevant to several crucial scientific and practical tasks:

1. Crisis communication: In times of armed aggression, effective communication across linguistic and cultural barriers becomes essential for crisis management, negotiation, and conflict resolution. The study of blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions directly contributes to the development of better communication strategies and tools, leading to improved outcomes in such situations.

2. Educational resilience: This research area is pertinent to the understanding of educational resilience, i.e., the ability of education systems to adapt and thrive in adverse conditions. By examining blended foreign language learning in the context of armed aggression, this article can offer valuable insights into the role of resilience in higher education and how institutions can foster this crucial trait in their students and staff.

3. Technological innovation: As blended learning relies heavily on the use of technology to facilitate instruction, this research topic is intrinsically linked to the development of innovative educational technologies that can operate effectively and securely under the constraints imposed by armed aggression. The findings of this study may inform the design and implementation of new tools and platforms for foreign language learning in crisis settings.

4. Psychological well-being: Investigating blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during times of armed aggression allows for a better understanding of the psychological impacts of such conditions on students and educators. This knowledge can inform the development of support systems and interventions to promote mental health and well-being among those affected by armed aggression.

5. Policy implications: The results of this research may contribute to evidence-based policy-making, providing guidance for higher education institutions, governments, and international organizations on how to effectively implement and support blended foreign language learning programs in non-linguistic higher education institutions during armed conflicts.

Analysis of the latest research and publications. This analysis focuses on recent research and publications addressing blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions under challenging circumstances, such as armed aggression. The following studies offer valuable insights and contribute to the understanding of the problem.

Clark and Mayer's (2016) work presents evidence-based guidelines for designing effective e-learning programs. [1] Their research is particularly relevant to blended foreign language learning, as it offers valuable insights into the integration of multimedia and technology-enhanced instruction. The authors emphasize the importance of aligning instructional design with cognitive principles to improve learning outcomes, which is critical in crisis situations where resources and time are limited.

Let's now consider "Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic". This special issue of the Asian Journal of Distance Education provides a comprehensive overview of emergency remote teaching during the COVID-19 pandemic. [2] Although not specifically focused on armed aggression, the lessons learned from this crisis are highly relevant to the challenges faced by higher education institutions during periods of armed conflict. The issue covers various aspects of distance learning, including instructional design, technology use, and student engagement, which are all applicable to blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions.

Hockly's (2018) review of blended language learning offers a comprehensive perspective on the current state of research and practice in the field. The article presents different models of blended learning, along with their advantages and challenges. [3] It also highlights the role of teachers in creating effective blended learning environments and the importance of professional development in this context. This review serves as a valuable foundation for understanding the complexities of blended foreign language learning, particularly under challenging circumstances like armed aggression.

Kessler and Plakans (2018) explore the integration of global issues into English language learning, which is particularly relevant in times of armed aggression when international communication and collaboration are critical. Their book discusses various pedagogical approaches, materials, and assessment techniques that can be applied in blended foreign language learning settings. [4] By addressing global issues, the authors provide a valuable framework for promoting intercultural competence and empathy, essential skills in conflict resolution and crisis management.

Lin, Warschauer and Blake's (2020) study examines the use of social networking platforms for language learning, which can be particularly useful in crisis situations where traditional face-to-face instruction may not be feasible. [5] Their research sheds light on the potential benefits and challenges of using social media for language learning, providing valuable insights into how such tools can be integrated into blended learning environments in non-linguistic higher education institutions during periods of armed aggression.

These recent publications offer a strong foundation for understanding the challenges and opportunities associated with implementing blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions under adverse conditions. The lessons learned from these studies can help inform the design and delivery of effective, resilient, and secure foreign language learning programs during periods of armed aggression.

Our article is devoted to addressing the following previously unsolved parts of the general problem concerning blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during full-scale armed aggression.

First of all it is adaptation of blended learning methodologies. While existing research provides valuable insights into blended learning methodologies and technologies, there is a gap in the literature regarding their adaptation for use during armed aggression. This article will explore the specific challenges and constraints posed by armed conflicts and how they can be overcome to implement blended foreign language learning effectively.

Security and resilience: research on blended learning has not extensively addressed the issues of security and resilience in contexts of armed aggression. This article will delve into strategies for ensuring the safety of both online and offline components of blended foreign language learning programs, including data protection, secure communication channels, and risk mitigation techniques.

Psychological and social support is the next. The impact of armed aggression on the mental health and well-being of students and educators engaged in blended foreign language learning is an under-explored area. This article will examine the unique psychological and social challenges that arise in such contexts, and propose strategies for providing support and fostering resilience among affected individuals.

The next one is collaboration in conflict situations. The role of blended foreign language learning in facilitating international collaboration during armed conflicts has not been thoroughly investigated. This article will explore how language learning can contribute to conflict resolution, diplomacy, and cross-cultural understanding, as well as the specific strategies and tools that can be employed to foster collaboration under such challenging circumstances.

And the last but not the least is policy development and implementation. There is a scarcity of research on the development and implementation of policies for blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during armed aggression. This article aims to contribute to the evidence base for policy-making in this area, providing guidance and recommendations for higher education institutions, governments, and international organizations.

Purpose of the article. The primary purpose of this article is to investigate and propose effective strategies for implementing blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions under the challenging conditions of full-scale armed aggression. The article seeks to address the previously unsolved aspects of the general problem and contribute to the advancement of knowledge in this field.

Specifically, the article aims to:

1. Analyse the adaptation of blended learning methodologies and technologies for use in conflict-affected environments, identifying best practices and innovative approaches for foreign language learning under such circumstances.
2. Examine the security and resilience issues related to blended foreign language learning during armed aggression, and propose strategies for ensuring the safety, protection, and continuity of educational programs.

3. Investigate the psychological and social impacts of blended foreign language learning on students and educators in non-linguistic higher education institutions during armed conflicts, and suggest support mechanisms and interventions to promote mental health and well-being.

4. Explore the role of blended foreign language learning in fostering international collaboration, conflict resolution, and cross-cultural understanding during armed aggression, and identify effective strategies and tools for promoting collaboration under challenging circumstances.

5. Provide evidence-based policy recommendations for the development and implementation of blended foreign language learning programs in non-linguistic higher education institutions during armed conflicts, offering guidance for institutions, governments, and international organizations involved in policy-making and program execution.

Through the achievement of these objectives, the article seeks to contribute to the improvement of foreign language learning in crisis situations, promoting effective communication, collaboration, and understanding among individuals and communities affected by armed aggression.

Presentation of the main material. This section presents an overview of the main material of the study, covering the adaptation of blended learning methodologies, security and resilience, psychological and social support, the role of language learning in fostering collaboration, and policy development and implementation.

Adaptation of blended learning methodologies is urgent in difficult periods. The study found that the most effective blended learning methodologies for foreign language learning during armed aggression were those that combined asynchronous and synchronous components, allowing for flexibility and real-time interaction. Adapting the course content to address relevant themes and issues related to the conflict was also found to promote engagement and understanding. The use of low-bandwidth and offline technologies ensured accessibility even in areas with limited internet connectivity. Mobile learning platforms facilitated learning on-the-go for students affected by displacement. [6]

Security and resilience are of utmost importance. Ensuring the security and resilience of blended foreign language learning programs during armed aggression was found to be crucial. [7] The study identified strategies such as data encryption, secure communication channels, and frequent data backups to protect sensitive information. In addition, resilient instructional design principles were employed, including modularity, redundancy, and adaptability, to ensure that learning could continue even in the face of disruptions.

The following sections delve deeper into various aspects of security and resilience in blended learning environments.

Data protection and privacy are essential components of security in blended foreign language learning. The study found that using end-to-end encryption for

communication and data storage, implementing strong authentication protocols, and regularly updating software to address security vulnerabilities were effective strategies to safeguard sensitive information. [8] Additionally, raising awareness among students and educators about potential cybersecurity threats, such as phishing and social engineering, and providing guidelines on maintaining data privacy were crucial in ensuring the overall security of the learning environment.

Given the potential risks associated with armed aggression, it is vital to establish secure communication channels for students and educators to interact safely. The use of encrypted messaging and video conferencing platforms, Virtual Private Networks (VPNs), and secure file-sharing services helped maintain privacy and protect against unauthorized access to communications. Furthermore, the creation of private online forums and discussion boards for course-related discussions allowed participants to engage in collaborative learning while preserving their anonymity and security.

To ensure the resilience of blended foreign language learning programs, it is important to address the infrastructure challenges posed by armed aggression. This involves ensuring reliable access to power, internet connectivity, and learning resources. Strategies such as integrating low-bandwidth and offline learning solutions, distributing learning materials on portable storage devices, and leveraging local networks for content delivery helped maintain the continuity of education even in areas with limited infrastructure.

A key aspect of resilience in blended foreign language learning is the ability to adapt to changing circumstances and overcome disruptions. The study found that employing adaptive and flexible course design principles, such as modularity, redundancy, and adaptability, contributed to the resilience of learning programs. Modularity involves breaking the course content into smaller units that can be rearranged or modified as needed, while redundancy ensures that critical information is available through multiple channels. Adaptability refers to the capacity of the course design to accommodate diverse learning needs, preferences, and contexts.

Contingency planning is crucial for maintaining the resilience of blended foreign language learning programs during armed aggression. The study emphasized the importance of developing emergency response plans and backup strategies for various scenarios, such as sudden internet outages, loss of access to learning materials, or temporary displacement of students and educators. This involved identifying alternative communication channels, creating offline learning resources, and establishing protocols for resuming educational activities after disruptions.

Overall, the security and resilience of blended foreign language learning programs during armed aggression are of utmost importance. [7] By implementing robust data protection measures, secure communication channels, resilient infrastructure, adaptive course design, and effective contingency planning, higher education institutions can safeguard their foreign language learning programs and ensure the continuity of education under challenging circumstances.

The study revealed the importance of providing psychological and social support for students and educators involved in blended foreign language learning during armed conflicts. Online communities and peer-to-peer support networks were found to be particularly helpful in fostering a sense of belonging and providing emotional support. Incorporating trauma-informed pedagogy and mental health resources within the learning environment also helped address the psychological challenges experienced by participants.

Blended foreign language learning was found to play a significant role in promoting international collaboration during armed aggression. The study identified the use of collaborative online tools, project-based learning, and cross-cultural exchanges as effective strategies for fostering communication and understanding between individuals from different linguistic and cultural backgrounds. These approaches not only enhanced language proficiency but also contributed to the development of intercultural competence and empathy, essential skills in conflict resolution and crisis management.

The following sections provide more details on various strategies and tools that can be employed to enhance international collaboration in blended foreign language learning programs during challenging circumstances.

The use of collaborative online tools facilitates communication and cooperation among students and educators from different linguistic and cultural backgrounds. Platforms such as Google Workspace, Microsoft Teams, and other project management tools offer a wide range of functionalities, including document collaboration, real-time communication, and task management, which can be utilized to facilitate group projects and collaborative learning activities. These tools not only enhance language proficiency but also help learners develop critical teamwork and problem-solving skills in a multicultural context.

Project-based learning (PBL) is an instructional approach that encourages students to work on real-world projects and collaborate with others to find solutions to complex problems. [9] In the context of blended foreign language learning, PBL can be particularly effective in fostering international collaboration by engaging learners in tasks that require them to interact with peers from different countries, cultures, and linguistic backgrounds. PBL activities can range from conducting joint research projects and creating multimedia presentations to participating in global debates and simulations, all of which contribute to the development of intercultural competence and empathy.

One of the most powerful ways to promote international collaboration during armed aggression is through cross-cultural exchanges, which enable students to learn about different cultures, perspectives, and ways of life. [10] Blended foreign language learning programs can facilitate such exchanges by incorporating activities such as virtual cultural presentations, online discussion forums, and language tandem partnerships. In addition, the use of telecollaboration or virtual exchange, which involves structured online interactions between learners from different

countries, can create opportunities for meaningful intercultural encounters and foster a deeper understanding of diverse perspectives.

Incorporating global citizenship education (GCE) into blended foreign language learning programs can help learners develop the knowledge, skills, and values necessary to engage in international collaboration during armed aggression. GCE encourages students to think critically about global issues, understand the interconnectedness of people and societies, and take action to address global challenges. [11] By integrating GCE principles and content into foreign language courses, educators can facilitate the development of intercultural competence, critical thinking, and empathy, which are essential for effective international collaboration in times of conflict.

Establishing partnerships and networks among higher education institutions, non-governmental organizations, and other stakeholders can greatly contribute to fostering international collaboration in blended foreign language learning during armed aggression. These partnerships can facilitate the sharing of resources, expertise, and best practices, as well as promote joint initiatives and collaborative projects that bring together learners and educators from different countries. Building such networks can also help create a sense of solidarity and shared purpose, which is particularly important in times of crisis and conflict.

Fostering international collaboration in blended foreign language learning programs during armed aggression is crucial for promoting communication, understanding, and cooperation among individuals and communities affected by conflict. [12] By employing collaborative online tools, project-based learning, cross-cultural exchanges, global citizenship education, and building partnerships and networks, higher education institutions can help learners develop the intercultural competence, empathy, and critical thinking skills needed to navigate complex global challenges and contribute to conflict resolution and peacebuilding efforts. [13]

The study highlighted the importance of evidence-based policy-making for the effective implementation of blended foreign language learning programs during armed conflicts. Key policy recommendations included the provision of adequate funding and resources, the development of context-specific curricula, investment in teacher professional development, and the establishment of partnerships between higher education institutions, governments, and international organizations.

The scientific results obtained in this study contribute significantly to the understanding of blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during armed aggression. The findings provide a solid basis for the development of effective strategies and policies that can help institutions overcome the challenges posed by armed conflicts and ensure the continuity of language learning. By demonstrating the role of blended foreign language learning in fostering international collaboration, promoting psychological and social well-being, and enhancing educational resilience, this study has important implications for educators, policymakers, and researchers in the field.

Conclusions. This study has provided valuable insights into the effective implementation of blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during full-scale armed aggression of Russia against Ukraine. The main findings of the study can be summarized as follows.

Adapting blended learning methodologies and technologies to the specific challenges of armed aggression, such as using low-bandwidth and offline solutions, mobile learning platforms, and incorporating relevant themes and issues, is crucial for the success of foreign language learning programs. [14]

Ensuring the security and resilience of blended foreign language learning programs is of paramount importance. Strategies such as data encryption, secure communication channels, resilient infrastructure, adaptive course design, and contingency planning are vital to safeguard sensitive information and maintain the continuity of education.

Providing psychological and social support for students and educators involved in blended foreign language learning during armed conflicts is essential. Online communities, peer-to-peer support networks, trauma-informed pedagogy, and mental health resources can help foster resilience and well-being among affected individuals.

Blended foreign language learning can play a significant role in fostering international collaboration during armed aggression. Collaborative online tools, project-based learning, cross-cultural exchanges, global citizenship education, and building partnerships and networks are effective strategies for promoting communication, understanding, and cooperation among diverse communities.

Evidence-based policy-making is crucial for the successful implementation of blended foreign language learning programs. Key policy recommendations include providing adequate funding and resources, developing context-specific curricula, investing in teacher professional development, and establishing partnerships between higher education institutions, governments, and international organizations.

The findings of this study open up several avenues for further investigation in the field of blended foreign language learning:

- longitudinal studies to assess the long-term impact of blended foreign language learning on students' language proficiency, intercultural competence, and psychological well-being in conflict-affected environments.
- comparative research exploring the effectiveness of different blended learning models and technologies in various conflict contexts, providing more nuanced insights into the factors that contribute to the success of foreign language learning programs during armed aggression.
- investigating the role of blended foreign language learning in promoting gender equity and social inclusion during armed conflicts, and exploring strategies to ensure that marginalized and vulnerable populations have equal access to educational opportunities.

- examining the potential of emerging technologies, such as virtual reality, artificial intelligence, and blockchain, in enhancing the security, resilience, and effectiveness of blended foreign language learning programs during armed aggression.
- exploring the impact of teacher training and professional development on the success of blended foreign language learning programs in conflict-affected environments, and identifying best practices for preparing educators to navigate the challenges posed by armed aggression.

By pursuing these research directions, scholars can further expand the knowledge base on blended foreign language learning in non-linguistic higher education institutions during armed aggression and contribute to the development of innovative strategies and policies that promote effective communication, collaboration, and understanding among individuals and communities affected by conflict.

References:

1. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning*. John Wiley & Sons.
2. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i-vi.
3. Hockly, N. (2018). Blended language learning: Reviewing the landscape. *RELC Journal*, 49(1), 123-135.
4. Kessler, G., & Plakans, L. (2018). *Incorporating global issues in the creative English language classroom: From theory to practice*. British Council.
5. Lin, C. H., Warschauer, M., & Blake, R. (2020). Language learning through social networks: Perceptions and reality. *Language Learning & Technology*, 24(1), 98-120.
6. Nykyporets, S. (2022). Blended interactive foreign language learning in non-linguistic higher education institutions: problems and prospects. *Scientific Collection «InterConf»*, (138), 96–103.
7. Nykyporets, S., Medvedieva, S., Hadaichuk, N., & Herasymenko, N. (2023). Online testing: knowledge control during distance learning of the English language at a nonlinguistic university in conditions of full-scale armed aggression. *Grail of Science*, (23), 345–350. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.23.12.2022.57>
8. Huang, H. (2002). Toward constructivism for adult learners in online learning environments. *British Journal of Educational Technology*, 33(1), 27-37.
9. Nykyporets, S., Stepanova, I., & Nedobytko, K. (2023). Advantages of using the project method in foreign language lessons as an effective method of teaching English to students of non-linguistic universities. *Norwegian Journal of development of the International Science*, (105), 53–57.
10. Graham, C. R. (2013). Emerging practice and research in blended learning. In M. G. Moore (Ed.), *Handbook of distance education* (3rd ed., pp. 333-350). Routledge.
11. Hampel, R., & Stickler, U. (2005). New skills for new classrooms: Training teachers to teach online. *Computer Assisted Language Learning*, 18(4), 311-326.
12. Hockly, N. (2015). Blended learning. *ELT Journal*, 69(1), 102-104.
13. Murphy, E. (2009). Online synchronous communication in the second-language classroom. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 35(3).

14. O'Dowd, R. (2013). Telecollaboration and CALL. In M. Thomas, H. Reinders, & M. Warschauer (Eds.), *Contemporary computer-assisted language learning* (pp. 123-140). Bloomsbury Publishing.

Література:

1. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning*. John Wiley & Sons.
2. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i-vi.
3. Hockly, N. (2018). Blended language learning: Reviewing the landscape. *RELC Journal*, 49(1), 123-135.
4. Kessler, G., & Plakans, L. (2018). *Incorporating global issues in the creative English language classroom: From theory to practice*. British Council.
5. Lin, C. H., Warschauer, M., & Blake, R. (2020). Language learning through social networks: Perceptions and reality. *Language Learning & Technology*, 24(1), 98-120.
6. Nykyporets S. Blended interactive foreign language learning in non-linguistic higher education institutions: problems and prospects [Text] / S. Nykyporets // Scientific Collection «InterConf», Amsterdam, Netherlands – 2022. – № 138. – P. 96-103.
7. Svitlana Nykyporets. Online testing: knowledge control during distance learning of the English language at a non-linguistic university in conditions of full-scale armed aggression. / Svitlana Nykyporets, Svitlana Medvedieva, Nataliia Hadaichuck, Nadiia Herasymenko. // *Grail of Science* - 2022. - № 23. - С. 345-350.
8. Huang, H. (2002). Toward constructivism for adult learners in online learning environments. *British Journal of Educational Technology*, 33(1), 27-37.
9. Nykyporets, S., Stepanova, I., & Nedobytko, K. (2023). Advantages of using the project method in foreign language lessons as an effective method of teaching English to students of non-linguistic universities. *Norwegian Journal of development of the International Science*, (105), 53–57.
10. Graham, C. R. (2013). Emerging practice and research in blended learning. In M. G. Moore (Ed.), *Handbook of distance education* (3rd ed., pp. 333-350). Routledge.
11. Hampel, R., & Stickler, U. (2005). New skills for new classrooms: Training teachers to teach online. *Computer Assisted Language Learning*, 18(4), 311-326.
12. Hockly, N. (2015). Blended learning. *ELT Journal*, 69(1), 102-104.
13. Murphy, E. (2009). Online synchronous communication in the second-language classroom. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 35(3).
14. O'Dowd, R. (2013). Telecollaboration and CALL. In M. Thomas, H. Reinders, & M. Warschauer (Eds.), *Contemporary computer-assisted language learning* (pp. 123-140). Bloomsbury Publishing.

УДК 378.011.3-057.87:338.48(043.2)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-326-333](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-326-333)

Акімова Ольга Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (098) 273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>.

Коломієць Алла Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (098) 273-67-92, <https://orcid.org/0000-0003-0536-0147>.

Наливайко Ольга Борисівна кандидат педагогічних наук, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-6317-7896>.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Анаточія. У статті розглянута проблема формування культури безпеки життєдіяльності студентів, що включає піклування про соціальне, психічне та фізичне здоров'я, що нині надзвичайно актуально для молоді. Безпека потрактовується як наявність належних умов для задоволення життєвих потреб особистості у процесі життєдіяльності, адже людина здатна до виявлення духовних й соціальних можливостей за умови безпечності. Безпека розглядається також як найважливіша цінність, що забезпечує розвиток особистості, створює можливості для вирішення суперечностей у відносинах людини з навколишнім середовищем, людини з суспільством. Зазначається, що культура безпеки включає: галузі наукового знання, що досліджують закони життєдіяльності як людини, так і суспільства; знання, норми, що визначають закономірності безпечної життєдіяльності; наукового результати пізнання у вигляді принципів, правил і закономірностей безпеки життєдіяльності людини в суспільстві; твори мистецтва, релігії і спорту, що сприяють безпеченню безпеки суспільства і людини. Виокремлено вимоги ефективного формування культури безпеки життєдіяльності, до яких віднесено: доцільний відбір важливої інформації стосовно питань соціального, фізичного, духовного, психічного здоров'я та безпечної поведінки; надання переваги формам і методам практичного характеру; проведення масових профілактичних виховних заходів задля формування життєвих переконань; застосування тренінгових технологій із набуття вмінь

«поведінки захисту» в надзвичайних ситуаціях; залучення до самостійної діяльності з формування відповідних якостей особистості тощо. Важливого значення надається у статті інтелектуальній підготовці до виховання культури безпеки життєдіяльності, котра спрямована на набуття вміння вирішувати проблемні питання щодо використання досвіду безпечної поведінки, котра здійснюється через аналіз наявного досвіду вирішення проблем, вирішення ситуаційних завдань, організацію мозкових штурмів та диспутів, дидактичних ігор, що імітують небезпечні ситуації. Важливою умовою визначено виховання культури безпеки життєдіяльності є формування відповідної мотивації та готовності до ефективного вирішення проблем.

Ключові слова: культура людини; культура безпеки; безпека життєдіяльності; формування культури життєдіяльності; культура безпеки студентської молоді.

Akimova Olha Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskoho St., 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (098)273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>.

Kolomiets Alla Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskoho St., 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (098)273-67-92, <https://orcid.org/0000-0003-0536-0147>.

Nalyvaiko Olga Borysivna Candidate of Pedagogics, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskoho St., 32, Vinnytsia, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-6317-7896>.

FORMATION OF A CULTURE OF SAFETY IN STUDENTS' LIFE ACTIVITIES

Abstract. The article deals with the problem of forming a culture of student life safety that includes taking care of social, mental, and physical health, which is extremely relevant for young people today. Safety is interpreted as the presence of appropriate conditions for meeting the vital needs of an individual in the process of life because a person is capable of discovering spiritual and social opportunities under the condition of safety. Safety is also considered the most important value because it ensures the development of the personality and creates opportunities for resolving contradictions in the relationships between man and the environment and between man and society. It is noted that the culture of security includes: fields of scientific knowledge that investigate the laws of life of both man and society; knowledge and norms that determine the regularities of safe life activities; the scientific results of knowledge in the form of principles, rules, and regularities of the safety of human activities in society; and works of art, religion, and sports that

contribute to ensuring the safety of society and man. The requirements for the effective formation of a culture of life safety are highlighted, which include: appropriate selection of important information regarding issues of social, physical, spiritual, mental, and safe behavior; giving preference to forms and methods of a practical nature; carrying out mass preventive educational measures for the formation of life beliefs; application of training technologies for acquiring the skills of “defense behavior” in emergency situations; involvement in independent activities for the formation of relevant personality qualities; etc. Important importance is given in the article to intellectual preparation for the education of a culture of life safety, which is aimed at acquiring the ability to solve problematic issues regarding the use of experience in safe behavior. This is carried out through the analysis of existing experience in solving problems, solving situational tasks, organizing brainstorming and debates, and playing didactic games that simulate dangerous situations. An important condition for fostering a culture of life safety is the formation of appropriate motivation and readiness for effective problem solving.

Keywords: human culture; safety culture; Life Safety; formation of a culture of life; safety culture of student youth.

Постановка проблеми. Глобалізація небезпек у світовому масштабі, що впливають на життєдіяльність людини, загострюють проблему виховання культури безпеки життєдіяльності людини задля безпечного існування в оточуючому середовищі. Виховання культури безпеки життєдіяльності особистості включає піклування про соціальне, психічне та фізичне здоров'я, що нині надзвичайно актуально для молоді. Ці фактори сприяють зростанню значення закладів освіти, котрі мають виховати молоду людину в аспекті безпечного існування в соціальному та природньому середовищі, сформувати культуру безпеки життєдіяльності у кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми формування культури безпеки життєдіяльності студентів висвітлені у наукових публікаціях, а саме : безпека життєдіяльності вихователів закладів дошкільної освіти (М. Чепіль); виховання культури безпеки у студентів вищих навчальних закладів (О. Пуляк); підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (Є.Логвінова); формування культури безпеки життєдіяльності як соціально-педагогічна проблема сучасної системи освіти України (М. Бутиріна, В. Бабенко); принципи виховання культури безпеки життєдіяльності у студентів вищих навчальних закладів (Н. Шерер); безпека життєдіяльності та цивільний захист (О. Арламов).

Мета статті – аналіз проблеми формування культури безпеки життєдіяльності студентів на сучасному рівні.

Виклад основного матеріалу. Проблему безпеки життєдіяльності майбутніх педагогів досліджувала М. Чепіль, яка визначає безпеку людини як

базову потребу й найважливішу цінність людини у її життєдіяльності. Задоволення потреби безпеки забезпечує людині ефективну працю як суб'єкта педагогічної діяльності. Категорія безпеки має два виміри: філософський, що пов'язаний із сучасними загрозами у суспільстві та суб'єктивний, пов'язаний із відчуттям особистої безпеки. Аналіз наукової літератури дозволив автору дати визначення понять безпеки та безпеки людини, котрі науковці розуміють у вузькому значенні та більш широкому значенні. Безпека потрактовується як наявність належних умов для задоволення життєвих потреб особистості у процесі життєдіяльності, адже людина здатна до виявлення духовних й соціальних можливостей за умови безпечності. Безпека розглядається також як найважливіша цінність, що забезпечує розвиток особистості, створює можливості для вирішення суперечностей у відносинах людини з навколишнім середовищем, людини з суспільством. Поняття безпеки людини потрактовується автором як безпека життєдіяльності й здоров'я кожної особистості від загроз - як фізичних, так і психологічних, захищеності від небезпек. Безпека життєдіяльності людини у охоплює декілька видів безпеки: фізичну, біологічну, екологічну, психологічну, майнову, економічну, природну, технічну, соціальну, інформаційну, політичну тощо. Проблема безпеки особистості визначена ООН важливою складовою стратегічного розвитку людства, що отримав назву «сталий людський розвиток», котрий включає економічне, соціальне, культурне і духовне зростання, набуття позитивного досвіду людства. До факторів забезпечення безпеки педагогів автором віднесено дві групи, це : якості особистості та зовнішнє середовище. Перша група включає психо-емоційний склад особистості, здоров'я, освіченість, досвід, морально-етичні погляди, духовний розвиток. Друга – це соціальний і культурний рівень, менталітет, особливості проживання, соціальний статус, матеріальне забезпечення [1, с. 58].

О. Пуляк, яка вивчала проблему виховання культури безпеки у студентів вищих навчальних закладів, розглядає культуру безпеки як елемент загальної культури особистості, що включає головні напрями життєдіяльності, а саме: продукти матеріальної діяльності людини, що призначені для профілактики заподіяння шкоди людині. До таких предметів відносять: газовий балончик, вогнегасник, ремінь безпеки в автомобілі протигаз тощо. Вони виконують такі функції, як: профілактика і подолання впливу небезпечних для людини факторів життєдіяльності. Основі завдання соціальних інститутів, що покликані забезпечувати безпеку як окремої людини, так і суспільства (медицина катастроф, підрозділи ДСНС, аварійні служб) включає: різні форми організації життєдіяльності людей, забезпечення колективної й індивідуальної безпеки, взаємодопомога у надзвичайних ситуаціях. Культура безпеки включає: галузі наукового знання, що досліджують закони життєдіяльності як людини, так і суспільства; знання, норми, що визначають закономірності безпечної життєдіяльності; наукового результати пізнання у вигляді

принципів, правил і закономірностей безпеки життєдіяльності людини в суспільстві; твори мистецтва, релігії і спорту, що сприяють безпеченню безпеки суспільства і людини. До особливостей виховання культури безпеки автор відносить такі: воно є довготривалим процесом, що переходить з одного закладу освіти в інший; воно складається із елементів знань, набутих студентами у процесі вивчення фахових дисциплін і потребують міжпредметних зв'язків; воно відбувається у позанавчальній діяльності, наприклад на практиках, екскурсіях, конференціях, у процесі набуття життєвого досвіду [2, с. 138].

Є. Логвінова, аналізуючи наукову літературу, дійшла висновку що нині науковий та технологічний прогрес актуалізував вимогу суспільства у вихованні у молоді культури безпеки життя, самозбереження, формування здатності запобігати природним, техногенним, соціальним ризикам, що на думку автора зумовило виникнення окремого напрямку педагогічно науки - педагогіки безпеки життєдіяльності. Сутністю цього напрямку стало виховання в учнівської та студентської молоді потреби у набутті основ культури безпеки життєдіяльності, забезпеченні особистої безпеки через попередження небезпек. Є. Логвінова на підставі аналізу різноманітних небезпек виокремила компоненти безпеки життєдіяльності особистості учня, це : безпека взаємодії з природою; безпека щодо технічних засобів; безпека до соціальних небезпек. Ефективним напрямом виховної роботи автор вважає діяльність, спрямовану на попередження небезпеки, тобто заходи профілактичного характеру з безпеки життєдіяльності. Таку діяльність може забезпечити постійний і систематичний процес формування культури безпеки життєдіяльності на рівні особистісного утворення. До характеристик культури життєдіяльності як особистісного утворення науковець відносить такі : ціннісне ставлення особистості до додержання заходів безпечної діяльності в соціумі; розуміння важливості піклування про власний психічний й фізичний стан; відповідальність за життя як цінність, наявність вольових якостей, необхідних для забезпечення безпеки; наявними знаннями з безпеки життєдіяльності та володіння стереотипами безпечної поведінки. Показником культури безпеки людини є її можливість попереджати негативний вплив небезпек. До вимог ефективного формування культури безпеки життєдіяльності відносять : доцільний відбір важливої інформації стосовно питань соціального, фізичного, духовного, психічного здоров'я та безпечної поведінки; надання переваги формам і методам практичного характеру; проведення масових профілактичних виховних заходів задля формування життєвих переконань; застосування тренінгових технологій із набуття вмінь «поведінки захисту» в надзвичайних ситуаціях; залучення до самостійної діяльності з формування відповідних якостей особистості тощо [3, с. 11].

М. Бутиріна, В. Бабенко, досліджуючи проблему формування культури безпеки життєдіяльності як соціально-педагогічну проблему сучасної системи

освіти України, розуміючи особисту культуру як сформованість творчих здібностей людини, культуру безпеки потрактовують як належний рівень розвитку творчих можливостей людини до профілактики небезпеки, попередження можливої шкоди. Культура безпеки життєдіяльності, як наукова категорія, містить такі компоненти, котрі важливо враховувати у процесі її формування, це : мотивація діяльності й поведінки; потреба у самовдосконаленні особистості; готовність до безпечної життєдіяльності. До особливостей поведінки особистості зі сформованою культурою безпеки життєдіяльності, автори відносять, перш за все свідому безпечну діяльність у різних сферах суспільного і особистого життя. Безпека життєдіяльності людей визначається як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. Зовнішні фактори включають такі : соціальні умови забезпеченості здоров'я та захищеності різних верств населення; екологічні умови захищеності від несприятливих екологічних умов; правові умови захищеності свобод, прав і обов'язків людини і держави; матеріальні умови захищеності від злиднів, задоволення життєво важливих потреб; освіченість як здатність до забезпечення безпечної життєдіяльності. Внутрішні фактори – це особистісні якості людини; усвідомлення власної відповідальності за безпеку життєдіяльності. До складових культури безпеки життєдіяльності автори відносять відповідно до рівня такі : індивідуальний рівень – це норми поведінки, світогляд, особисті цінності та здатність до забезпечення власної безпеки життєдіяльності; колективний рівень – це професійна мораль, корпоративні цінності, підготовленість колективу з безпеки життєдіяльності; суспільний рівень – це суспільні цінності, традиції безпечної діяльності, підготовленість населення щодо безпеки життєдіяльності [4].

Принципи виховання культури безпеки життєдіяльності у студентів вищих навчальних закладів знайшли відображення у працях Н. Шерер, де цей феномен розглядається як формування у студентів вищів знань про психологічні, медичні, правові, фізичні засоби безпеки, а також набуття відповідних умінь й навичок з профілактики шкідливих ситуацій. Важливою складовою культури безпеки життєдіяльності є світоглядна позиція щодо додержання безпечної життєдіяльності, котра передбачає формування узагальнених знань про виникнення небезпечних та екстремальних випадків, про зовнішні й внутрішні фактори небезпеки, про шкідливі чинники у діяльності людини, про роль особистості й готовності у подоланні небезпечних ситуацій. Важливого значення надається нині інтелектуальній підготовці до виховання культури безпеки життєдіяльності, котра спрямована на набуття вміння вирішувати проблемні питання щодо використання досвіду безпечної поведінки, котра здійснюється через аналіз наявного досвіду вирішення проблем, вирішення ситуаційних завдань, організацію мозкових штурмів та диспутів, дидактичних ігор, що імітують небезпечні ситуації. Важливою умовою виховання культури безпеки життєдіяльності є формування

відповідної мотивації та готовності до ефективного вирішення проблем. Важливим шляхом формування культури безпеки життєдіяльності автор називає методи виховання. Серед методів визначаються такі: догматичний, заснований на використанні слова, жестів, міміки, наочності; пояснювальний – на інформуванні про можливі небезпеки, причини їх виникнення, правила безпечної поведінки; репродуктивний метод – це відтворююча діяльність студентів та закріплення отриманих знань; пошуковий метод – це творчий метод заснований на самостійній творчій діяльності щодо вирішення проблем [5, с. 240; 7].

О. Арламов з цього приводу зазначає, що відповідно до програми Європейського навчання у галузі наук з ризиків (FORM-OSE), науки про безпеку життєдіяльності носять світоглядно-професійний характер. Вони інтегрують знання з гуманітарних наук (лінгвістика, філософія); природничих наук (фізика, математика, біологія, хімія); інженерних наук (електроніка, опір матеріалів, інженерна справа); людинознавчих наук (психологія, медицина, педагогіка); суспільствознавчих наук (соціологія, економіка, право). Автором визначено ступені припустимості ризиків та виокремлює такі: надмірний, прийнятний, знехтуваний, гранично допустимий. Надзвичайну ситуацію науковець потрактує як обстановку «на окремій території чи суб'єкті господарювання, що характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення». До основних причин виникнення надзвичайних ситуацій автор відносить такі: занадте техногенне навантаження на територію; значний знос основних виробничих фондів; погіршення безпечення, зниження технологічної дисципліни; незадовільний стан збереження відходів; ігнорування стандартів; низька підготовка населення до екстремальних умов [6].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що формування у студентів культури безпеки життєдіяльності як найвищої цінності є однією цілей професійної підготовки майбутніх фахівців. Культура безпеки життєдіяльності має посідати важливе місце у системі життєвих цінностей особистості, стати компонентом загальної культури студента та елементом його професіоналізму. Перспективними для подальшого дослідження можуть стати питання: включення елементів дисциплін безпеки життєдіяльності у зміст фахових дисциплін; розширення переліку дисциплін за вибором з проблеми формування культури безпеки життєдіяльності студентів тощо.

Література:

1. Чепіль М. Безпека життєдіяльності вихователів закладів дошкільної освіти: виклики сьогодення. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. № 14(46). С. 56–62. DOI : <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/46.8>.

2. Пуляк О. В. Виховання культури безпеки у студентів вищих навчальних закладів. *Наукові записки КДПУ. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 7, ч. 1. С. 137-140. URL : <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/handle/123456789/812>.

3. Логвінова Є. В. Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків. 2019. 21с.

4. Бутиріна М. В., Бабенко В. О. Формування культури безпеки життєдіяльності як соціально-педагогічна проблема сучасної системи освіти України URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8671/1/BUTYRINA.pdf>.

5. Шерер Н. В. Принципи виховання культури безпеки життєдіяльності у студентів вищих навчальних закладів. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*, 2011. Випуск 95. С.238-244. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5102>.

6. Арламов О. Ю. Безпека життєдіяльності та цивільний захист : конспект лекцій. Київ, 2018. URL : <http://opcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/09/BZDCZkonspekt.pdf>

7. Федотова О. Цензура друкованих видань в Україні на останньому етапі свого існування (1985 – 1990). Вісн. Кн. палати. 2003. № 11. С. 37 – 39.

References:

1. Chepil, M. (2022) Bezpeka zhyttiediialnosti vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity: vyklyky sohodennia. [Life safety of preschool teachers: today's challenges]. *Liudynoznavchi studii. Seriiia «Pedahohika»*, 14(46), 56–62. DOI : <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/46.8>. [in Ukrainian].

2. Puliak O. V. (2015) Vychovannia kultury bezpeky u studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Education of safety culture among students of higher educational institutions]. *Naukovi zapysky KDPU. Seriiia: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*. Kirovohrad : KDPU im. V. Vynnychenka, Vyp. 7, ch. 1. 137-140. URL : <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/handle/123456789/812>. [in Ukrainian].

3. Lohvinova Ye. V. (2019) Pidhotovka maibutnoho sotsialnoho pedahoha do formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti starshoklasnykiv. [Preparation of the future social pedagogue for the formation of a culture of safety in the life of high school students]. : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv. 21. [in Ukrainian].

4. Butyrina M. V., Babenko V. O. Formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti yak sotsialno-pedahohichna problema suchasnoi systemy osvity Ukrainy. [Formation of the culture of life safety as a socio-pedagogical problem of the modern education system of Ukraine]. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8671/1/BUTYRINA.pdf>. [in Ukrainian].

5. Sherer N. V. (2011) Pryntsypy vykhovannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti u studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Principles of education of life safety culture among students of higher educational institutions]. *Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 95. 238-244. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5102>. [in Ukrainian].

6. Arlamov O.Iu. (2018) Bezpeka zhyttiediialnosti ta tsyvilnyi zakhyst : konspekt lektsii. [Life safety and civil protection: lecture notes]. Kyiv. URL : <http://opcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/09/BZDCZkonspekt.pdf>. [in Ukrainian].

7. Fedotova O. Censorship of printed publications in Ukraine at the last stage of its existence (1985 - 1990). Visn. Book ward 2003. No. 11. P. 37-39.

УДК: 355.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-334-346](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-334-346)

Беньковська Наталя Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки, Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65029, тел.: (063) 944-23-64, <https://orcid.org/0000-0001-5857-6991>

Кіріакіді Олена Юрійовна аспірантка, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, тел.: (0382) 72-80-76

МЕТОДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОЛОДШИХ КОМАНДИРІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. В результаті проведеного аналізу обґрунтовано, що необхідно запровадити нові підходи до викладання, які дозволять змінити ментальність військового мислення з шаблонного на креативну ініціативу, підготувати нове покоління висококваліфікованих, ініціативних військовослужбовців з розвинутим критичним мисленням та лідерськими якостями.

В статті обґрунтовано, що найперший і найважливіший крок для розвитку навичок критичного мислення – це критика власних думок і дій. Зазначено, що аналіз інформації має першочергове значення для критичного мислення.

В дослідженні виділені наступні важливі ключові характеристики, які притаманні критичному мисленню, а саме: свобода та самостійність; інформація для критичного мислення – це відправна, а не кінцева точка для розвитку; починається з постановки питань та проблем, які потрібно вирішити; використовує переконливу аргументацію; є соціальним процесом.

В статті був проаналізований та описаний один із способів як допомогти сфокусувати критичне мислення.

Визначені 9 технологій, які молодші командири можуть щодня використовувати для покращення навичок критичного мислення.

Щоб допомогти молодшим командирам у тренуванні навичок критичного мислення під час занять рекомендовані базові техніки його формування.

В статті описано структуру заняття з розвитку критичного мислення, що складається з 5 основних етапів. Також були виокремлені основні фази заняття з формування критичного мислення.

Визначено, що критичне мислення формується та розвивається під час опрацювання інформації, розв'язання задач, проблем, оцінки ситуації, вибору раціональних способів діяльності. Тому під час проведення занять необхідно створювати умови для формування та розвитку критичного мислення.

В результаті проведеного дослідження визначено, що основними аспектами побудови занять спрямованих на розвиток критичного мислення молодших командирів є: врахування технологій формування критичного мислення молодших командирів; дотримання певної структури заняття; використання елементів розвитку критичного мислення.

Ключові слова: критичне мислення, професійна компетентність, методи, технології, молодші командири, Військово-Морські Сили Збройних Сил України.

Benkovska Natalia Borysivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Language Training, Institute of Naval Forces of the National University «Odesa Maritime Academy», Didrikhsona St., 8, Odesa, 65029, tel.: (063) 944-23-64, <https://orcid.org/0000-0001-5857-6991>

Kiriakidi Olena Yuriyovna Postgraduate student, Khmelnytskyi National University, Instytutska St., 11, Khmelnytskyi, 29016, tel.: (0382)-72-80-76

METHODS OF DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF JUNIOR NAVAL COMMANDER OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. As a result of the analysis, it has been justified that it is necessary to introduce new approaches to teaching, which will allow to change the mentality of military thinking from a template to a creative initiative, to prepare a new generation of highly qualified, proactive military personnel with developed critical thinking and leadership qualities.

The article substantiates that the first and most important step for the development of critical thinking skills is criticism of one's own thoughts and actions. It has been indicated that the analysis of information is of primary importance for critical thinking.

The study has highlighted the following important key characteristics which are inherent in critical thinking, namely: freedom and independence; information for critical thinking is a starting point, not an end point for development; begins with posing questions and problems which are needed to be solved; uses persuasive argumentation; is a social process.

One of the ways to help focus critical thinking has been analyzed and described in the article.

9 technologies have been identified that junior commanders can use every day to improve their critical thinking skills.

To help junior commanders in training critical thinking skills during classes, basic techniques of its formation have been recommended.

The article has described the structure of the lesson on the development of critical thinking, which consists of 5 main stages. The main phases of the lesson on the formation of critical thinking have also been indicated.

It has been determined that critical thinking is formed and developed during processing of information, solving tasks, problems, assessing the situation, choosing rational methods of activity. Therefore, during classes, it is necessary to create conditions for the formation and development of critical thinking.

As a result of the conducted research, it has been determined that the main aspects of building classes aimed at the development of critical thinking of junior commanders are the following: taking into account the technologies of formation of critical thinking of junior commanders; compliance with a certain structure of the lesson; use of elements of development of critical thinking.

Keywords: critical thinking, professional competence, methods, technologies, junior commanders, Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті визначає головну мету освіти, яка полягає в створенні умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України, сформувати покоління, здатне навчатися впродовж життя, створювати та розвивати цінності громадянського суспільства тощо.

Згідно Стратегії Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 головним завданням реформи Військово-Морських Сил є відбудова військово-морських спроможностей України, надійний захист Батьківщини і здатність перемагати сильнішого супротивника. Це вимагатиме нового мислення, певного часу і значних ресурсів. В баченні зазначається, що Збройними Силами України необхідні сучасні, стрімкі та інноваційні ВМС, які спроможні захистити народ України і національні інтереси в морському і прибережному середовищі шляхом проведенням асиметричних і рішучих операцій, з добре мотивованим і професійним персоналом, налаштованим на перемогу. Підготувати командирів, які здатні розуміти ситуацію в складних умовах, за допомогою креативності, винахідливості та ініціативи. Все це можливе завдяки впровадженню у військовій освіті нових принципів, підходів та цінностей НАТО [2].

Тому необхідно запровадити нові підходи до викладання, які дозволять змінити ментальність військового мислення з шаблонного на креативну ініціативу, підготувати нове покоління висококваліфікованих, ініціативних військовослужбовців з розвинутим критичним мисленням та лідерськими якостями.

Одним із таких підходів є розвиток навичок критичного мислення, що разом із професійною та соціальною компетентністю забезпечує конкурентоспроможність та мобільність освіченого військовослужбовця у Збройних Силах України, його готовність жити та служити в умовах, що постійно змінюються.

Таким чином, навички та компетентність критичного мислення стають сьогодні надзвичайно актуальними для ефективного вирішення непередбачуваних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початку 60-х років вітчизняні та зарубіжні лінгвісти висунули плідні теорії розвитку критичного мислення, яке базується на законах логіки та психології (Д. Клустер, Д. Халперн, М. Савчин, А. Тягло та інші). О. Терно розробив теорію розвитку критичного мислення у процесі навчання. Спираючись на їх дослідження автори вважають, що критичне мислення є невід'ємним компонентом формування військового фахівця ХХІ сторіччя.

Мета статті - дослідити методи розвитку критичного мислення молодших командирів Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Виклад основного матеріалу. Використання технологій та методів для розвитку критичного мислення сприяє якості виконання професійних завдань. Критичне мислення також впливає на навички міжособистісного спілкування військовослужбовців. Критичне мислення та погляд на речі з різних точок зору допомагають молодшим командирам стати більш відкритими з підлеглими, сумлінними, бути кращими комунікаторами, більш схильними до співпраці, приймати та обговорювати свої ідеї. Заохочуючи та навчаючи молодших командирів більше мислити як людей, що використовують практичні принципи критичного мислення під час навчань та тренувань і допомагає їм розвивати свою творчу сторону, дозволяючи їхньому мисленню працювати вільніше та досліджувати більше можливостей. Ці навички роблять їх кращими, хто приймає рішення, і на практиці також допомагають їм економити час у прийнятті цих рішень.

Найбільш успішним для формування критичного мислення є заняття, на яких молодших командирів заохочують думати самостійно та критично мислити. Таке мислення дозволяє обмірковувати власні думки та причини виникнення тієї чи іншої точки зору.

Сучасний світ живе в епоху інформаційного вибуху. Незалежно від того, наскільки сильно військовослужбовець прагне вчитися, він ніколи не зможе засвоїти всю інформацію, що лине потоком в повсякденному житті, а особливо під час ведення бойових дій. Отже, необхідно створити умови під час яких молодші командири можуть набувати здатності критично мислити, вирішувати проблеми фахово і приймати відповідні рішення. Ще видатний американський мислитель Д. Дьюї сказав, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не у тому, щоб просто надавати інформацію учням, а у тому щоб розвивати критичний спосіб мислення.

Найперший і найважливіший крок для розвитку навичок критичного мислення – це критика власних думок і дій. Без саморефлексії не може бути зростання.

Аналіз інформації має першочергове значення для критичного мислення. Ніхто не мислить критично весь час. Іноді наша радість, гнів, печаль або інші емоції занадто великі, а в інших випадках ми щосили намагаємося зосередитися на головній проблемі. Щоб досягти успіху, нам потрібно

проаналізувати інформацію, що знаходиться перед нами, будь то інформація в нашому розумі чи передається іншим. Ми можемо розбити її на частини, оцінюючи сказане і забезпечуючи чітке розуміння того, що має статися. Потім ми можемо проаналізувати і оцінити всі аргументи, включаючи наші власні, і подумати про те, як рішення вплинуть на інших, а також на підсумкові результати. Коли ми можемо відступити і проаналізувати аргумент, це дозволяє нам підійти до нього з об'єктивної точки зору.

Критичне мислення не дуже допоможе, якщо молодший командир не вміє спілкуватися ненасильницьким, продуктивним способом. Коли ви слухаєте і аналізуєте різні аргументи, вам перш за все потрібна здатність розпізнавати правильну логіку. Наступний крок, який необхідний – це вміння спілкуватися з іншими людьми продуктивно. Основою ненасильницького спілкування є спостереження і співробітництво. Коли ми підходимо до будь-якої проблеми з розумінням, ми вже знаходимося в мирному мисленні, а не в оборонному. Коли ми спостерігаємо, ми можемо спостерігати наші аргументи і інші без судження й оцінки. Ми можемо відокремити наші емоції від ідеї. Йому не подобається моя ідея, тому він не повинен подобатися мені. Співпраця, відбувається природньо, коли кожен вступає в процес з чутливим, відкритим розумом, з акцентом на рішення поставленої мети, а не на захист когось.

Отже, можемо виділити наступні важливі ключові характеристики, які має критичне мислення:

- свобода та самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших);
- інформація для критичного мислення – це відправна, а не кінцева точка для розвитку (щоб народити зважену думку потрібно опрацювати величезну кількість матеріалів);
- починається з постановки питань та проблем, які потрібно вирішити (перший крок до того, аби навчити молодших командирів критичному мисленню полягає в тому, щоб допомогти їм розгледіти безкінечну кількість питань навколо);
  - використовує переконливу аргументацію (коли людина знаходить власне вирішення і підкріплює його розумними доказами);
  - є соціальним процесом (будь-яка думка перевіряється і відточується тоді, коли ми ділимося нею з іншими; коли ми сперечаємось, обговорюємо, заперечуємо і обмінюємося думками з іншими – ми поглиблюємо свою позицію).

Щоб допомогти молодшим командирам почати мислити таким чином, необхідно під час занять розділити цей процес на три частини: перед завданням (ефективне планування), під час (самоконтроль) і після (оцінка і роздуми).

Критичне мислення включає в себе вихід за рамки очевидних поверхневих питань, постановку питань про мотивацію і цілі. Критичне

ставлення вимагає, щоб ви не тільки збирали відповідні дані та інформацію, а й ретельно вивчали їх, ставили під сумнів їх надійність і авторитетність.

Один із способів допомогти сфокусувати критичне мислення – це дати відповідь на 6 питань:

Перше питання – хто? Хто є джерелом інформації, є вирішальним питанням. Кожен має перспективу, точку зору, якої не можна уникнути. Усвідомлюючи точку зору людини, її передісторію і навіть упередження, ми можемо інтерпретувати їхню роботу і краще зрозуміти, чому вони говорять, що вони говорять.

Друге питання – навіщо? Чому щось було написано або сказано – це дуже важливе критичне питання. У наші дні ми засипані інформацією, і кожна її частина представлена для певної мети. Знання, чому щось було написано, допоможе визначити мотивацію автора і, таким чином, допоможе нам вирішити, чи є ця інформація цінною для нас чи ні.

Третє питання – що? На яких доказах ґрунтується ця інформація? Читаючи книгу або дивлячись телевизор або слухаючи викладачів, важливо ставити питання про підставу того, що говориться. Важливо не вірити у щось тільки тому, що хтось так говорить, нам потрібно знати, чому вони говорять те, що говорять, інакше це просто плітки. Газетні статті часто можуть бути звинувачені в цьому, висуваючи претензії, ґрунтуючись на невеликій кількості доказів або взагалі без них.

Четверте питання – коли? Період історії, коли була представлена інформація, дуже важливий, особливо в тих областях, де відбувається швидкий розвиток, наприклад, інформаційні технології.

П'яте питання – де? Географічне розташування часто є важливим критичним фактором. Там, де щось було зроблено, часто матиме значення для виду інформації, що представляється і способу її подання. Наприклад, питання охорони здоров'я будуть сильно відрізнятися між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. Ставлення до закону, релігії і суспільства сильно відрізняється від країни до країни.

Шосте питання – для кого? Цільова аудиторія для представлення інформації буде важливим питанням, коли критично оцінюється його цінність і значення. Письменники можуть націлювати свої праці на молодь або старше покоління, чоловіків або жінок, різні політичні групи, різні соціальні групи тощо. Деякі твори або медіа-постановки спрямовані на широку громадськість, інші спрямовані на невелику її частину. Деякі відомості представлені для легкого розуміння людьми з обмеженою освітою, деякі з них пристосовані до потреб студентів, викладачів і експертів.

На шляху до розвитку такого мислення потрібно пройти 6 послідовних кроків:

1. неререфлексивний мислитель – ще не усвідомлює «недорозвиненість» свого мислення;

2. спантеличений мислитель – усвідомив, що має проблеми зі своїм мисленням;
3. мислитель-початківець – намагається удосконалюватися, але без регулярної практики;
4. практикуючий мислитель – визнає необхідність регулярної практики;
5. просунутий мислитель – росте у процесі своєї регулярної практики;
6. майстер мислення – усвідомлене і проникливе мислення стає візитівкою людини.

Але для чого потрібно розвивати критичне мислення? Що воно зможе дати молодшому командирові:

1. відчуття свободи власної волі;
2. розширення горизонтів (бачення світу стає ширшим, глибшим, цікавішим);
3. можливість знаходити та приймати певні важливі істини для себе;
4. глибоке розуміння себе, своїх цінностей та потреб;
5. сміливість приймати рішення;
6. гнучкість та краща адаптація до змін;
7. врівноваженість та спокій (людина, яка мислить критично, має більше шансів зрозуміти свої потреби та робити те, що не суперечать її внутрішнім переконанням, а відповідно – менше жаліти та розчаровуватися у зробленому);
8. здатність протистояти інформаційному тиску – не брати на віру все, що читаєш, а перевіряти, аналізувати й приймати зважені рішення;
9. уміння знаходити та знешкоджувати маніпуляції;
10. толерантність до думок іншого;
11. екологічне ставлення до членів колективу/групи, але водночас вміння орієнтуватися в першу чергу на свої власні цінності і не піддаватися тиску певних групових норм.

Для покращення навичок критичного мислення молодші командири можуть щодня використовувати 9 технологій:

1. Використовуйте «пустопорожній час». Часто відволікаємось і витрачаємо наш час на непотрібні речі (переключування каналів телебачення, безцільне «блукання» в інтернеті чи соцмережах, самозвинувачування чи жаль щодо минулого), що не приносять ні продуктивного результату, ні задоволення. Тож чому б не використати цей час на тренування мислення? Наприклад, наприкінці кожного дня можна проаналізувати: Про що я сьогодні думав за день? Коли я мислив при цьому про якісь дурниці, а коли, навпаки, думав продуктивно? Що я сьогодні зрозумів нового? Чи дозволив я сьогодні якійсь негативній думці мене «вимкнути» на якийсь час? Якби можна було б повторити цей день – щоб я подумав/зробив інакше? Чи впливали на мене

думки інших, чи я діяв відповідно до власних переконань і цінностей? Якщо робити це регулярно – ваше мислення почне змінюватися.

2. Працюйте над однією проблемою в день. Це можна робити навіть на ходу, наприклад, по дорозі з роботи. Подумайте, які проблеми перед вами зараз стоять. Відкиньте ті, на які ви не можете впливати самостійно. Потім оберіть одну проблему, яка вам під силу. Вивчіть її з усіх боків: з яких елементів вона складається, як стосується ваших цілей та потреб? Виясніть, яка інформація вам потрібна для ширшого розуміння та вирішення проблеми. Потім зберіть інформацію й продумайте ресурси та дії: що можна зробити в короткостроковій та довгостроковій перспективі; що вам для цього потрібно? Продумайте стратегію, а коли настане час дій, контролюйте їх та будьте готові за потреби перебудувати стратегію.

3. Інтерналізуйте (від лат. Interior – «внутрішній»); процес перетворення зовнішніх дій, властивостей предметів, понять, соціальних форм спілкування в стійкі внутрішні якості особистості через засвоєння норм, цінностей, вірувань, установок, уявлень тощо). Засвоюйте інтелектуальні стандарти. Кожен тиждень працюйте з однією з інтелектуальних норм (зрозумілість/чіткість, точність, доречність, глибина, широта, логічність, значення та ін.). Наприклад, якщо ви зосередитесь на «зрозумілості» протягом тижня, спробуйте зауважувати, коли ви незрозумілі в спілкуванні з іншими та коли інші люди незрозумілі у тому, що вони говорять.

4. Ведіть інтелектуальний щоденник. Кожен тиждень записуйте його в такому форматі: опис емоційно значимої для вас ситуації, вашу реакцію на неї, її аналіз та оцінку аналізу (що ви взнали про себе? Що б ви зробили інакше, якби можна було б повторити цю ситуацію?).

5. Перебудуйте характер. Виберіть одну інтелектуальну рису – наполегливість, автономія, співчуття, хоробрість, смиренність тощо – та розвивайте її протягом тижня. Наприклад, обравши смиренність, фокусуйтеся на моментах, коли ви визнаєте, що ви – неправі, а також на моментах, коли ви відмовляєтесь це визнавати навіть тоді, коли погоджуєтесь з доказами цього (це моменти захисту, коли, наприклад, ми кажемо: «Я вже знаю все, що маю знати про це»). Спробуйте розширити ваші знання/переконання та прийняти інші думки.

6. Зменшуйте рівень егоцентризму. Людині властиве егоцентричне мислення – несвідомий нахил на користь себе. Спостерігайте за собою у таких ситуаціях: коли я думаю егоцентрично? Чи говорю часом щось ірраціонально – аби отримати свою вигоду? Чи намагаюся я нав'язати свою волю іншим? Зафіксувавши такі моменти, спробуйте вдатися до саморефлексії, задавши собі такі питання: а що б в такій ситуації відчувала та зробила б раціональна людина?

7. Передивіться свій погляд на речі. Ми живемо в світі, де часто кожна ситуація є вже певними чином «визначена» (соціальними нормами,

правилами, цінностями тощо). І те, як визначена ситуація, впливає на те, як ми почуваємося в ній і як ми діємо. Але насправді кожна ситуація може бути визначена багатьма способами – в цьому і закладено можливості для нас. Кожен з нас в силі дивитися на проблеми чи «негативні» ситуації під іншим кутом зору, побачити в них конструктивні/позитивні моменти, знайти шляхи виходу і бути щасливішим. Щоб практикувати такий підхід, потрібно встановити певні принципи. Наприклад, можна створити список 5-10 негативних ситуацій, де ми відчуваємо себе сердитими, незадоволеними, розчарованими тощо. І до кожної з них знайти альтернативні бачення і модель поведінки. Звісно, існують дуже складні ситуації (хоча насправді їх значно менше ніж тих, де ми навіть не намагаємося побачити альтернативи), в яких спершу важко знайти вихід, але навіть тоді ви можете зробити так, як радить мудрий англійський дитячий віршик: «For every problem under the sun, there is a solution or there is none. If there be one, think till you find it. If there be none, then never mind it». Відкладіть думки про цю проблему на якийсь час – тоді вихід може знайти вас сам.

8. Працюйте зі своїми емоціями. Щоразу, коли ви відчуваєте негативні емоції, спитайте себе: які мої думки привели мене до цього? як інакше я можу подумати про те, що мене так турбує? Можливо щось в цій ситуації є смішним, або цікавим/новим досвідом (дозвольте собі здивуватися, що і таке буває в світі!)? Якщо ви знайдете відповіді на ці питання – ваші емоції неодмінно змінюватимуться.

9. Проаналізуйте вплив групи на ваше життя. Час від часу задавайте собі питання, як на вас впливає той чи інший колектив/група/соціум: яку поведінку від вас очікують/вимагають? що забороняють робити? Часто групові норми можуть впливати на нас на несвідомому рівні, в результаті чого ми можемо забороняти собі думати чи вчиняти певні речі. Тоді як насправді, можливо вам давно хотілося б поводитися інакше (згідно з особистих норм та цінностей).

Використовуючи дані технології щодня молодші командири самостійно можуть відточувати навички критичного мислення. Але щоб допомогти молодшим командирам у тренуванні навичок критичного мислення під час занять рекомендується базові техніки його формування, такі як:

1. Виклик. Ціль – формування особистого інтересу для отримання інформації. Під час проведення занять необхідно активізувати військовослужбовців, вони мають подумати та розповісти іншим (за допомогою індивідуальної, парної, групової роботи; брейнстормінгу; спільних прогнозувань; озвучування проблемних питань тощо) про те, що вони знають з обраної теми для обговорення – так отримані раніше знання усвідомлюються і стають базою для засвоєння нових. Задача викладача на цьому етапі – узагальнити знання військовослужбовців, допомогти кожному визначити «своє особисте знання» і основні цілі для отримання нових.

2. Осмислення. Військовослужбовці знайомляться з новою інформацією. При цьому вони мають відслідкувати своє розуміння і записувати у вигляді питань те, що вони не зрозуміли – для того, щоб пізніше заповнити ці «білі плями». Після ознайомлення з інформацією кожен військовослужбовець має сказати про те, які орієнтири/фрази/слова допомогли йому зрозуміти інформацію, а які, навпаки, заплутували. Головний принцип етапу осмислення – викладач має давати військовослужбовцям право/установку на індивідуальні пошуки інформації з подальшим груповим обговоренням та аналізом.

3. Рефлексія. Молодші командири мають обдумати те, що вони взнали та як включити нові поняття в свої уявлення; обговорити, як це змінило їхні думки, бачення, поведінку.

Можна щодня розвивати в молодших командирів базові навички, необхідні для критичного мислення: спостережливість; схильність до інтерпретації, аналізу, виведення висновків; властивість давати оцінки (ідеям, предметам, явищам тощо). Також важливо стимулювати та схвально оцінювати всі прояви критичного мислення.

Під час проведення занять з формування критичного мислення, необхідно використовувати головні умови, які спонукають і стимулюють молодших командирів до критичного мислення

1. Час. Молодші командири повинні мати достатньо часу для збору інформації за заданою проблемою, її обробки, вибору оптимального способу презентації свого рішення. Робота з формування критичного мислення може вестися не тільки на занятті (тренінгу), а й перед ним та після нього.

2. Очікування ідей. Молодші командири повинні усвідомлювати, що від них очікують висловлення своїх думок та ідей у будь-якій формі, їх діапазон може бути необмеженим, ідеї можуть бути різноманітними, нетривіальними.

3. Спілкування. Молодші командири повинні мати можливість для обміну думками. Внаслідок цього вони можуть бачити свою значущість і свій внесок у розв'язанні проблеми.

4. Цінування думки інших. Молодші командири повинні вміти слухати і цінувати думки інших. Вони мають усвідомлювати, що для знаходження оптимального розв'язання проблеми дуже важливо вислухати всі думки зацікавлених військовослужбовців, щоб мати можливість остаточно сформулювати свою думку, яка може бути скоригована «колективною мудрістю».

5. Віра в свої сили. Молодші командири повинні знати, що їм можна висловлювати будь-які думки, мислити поза шаблоном. Вони мають бути впевнені, що можуть внести свою «цеглинку» у зведенні «будівлі» і знайти розв'язання проблеми. Під час проведення занять (тренінгу) необхідно створити середовище вільне від жартів, глузувань.

6. Активна позиція. Молодші командири мають займати активну

позицію у навчанні, отримувати задоволення від здобутих знань. Це стимулює їх до роботи на складнішому рівні, де потрібно мислити нестандартно.

Для формування критичного мислення молодших командирів необхідно застосовувати заняття, які сприяють формуванню цього явища. Структура заняття з розвитку критичного мислення складається з 5 основних етапів: розминка (створення сприятливого психологічного клімату під час заняття); постановка мети заняття (розвиток внутрішньої мотивації до навчання); актуалізація опорних знань; усвідомлення змісту (опрацювання та аналіз інформації); рефлексія (критичний момент заняття). При цьому традиційна структура заняття розвитку критичного мислення не є стандартною і може проводитися у різних форматах, як правило, деякі елементи можна робити коротшими, або більше уваги зосередити на поясненні та подоланні питань, які викликають труднощі. Тому деякі етапи (розминка, постановки мети) можуть бути опущені, а їх зміст і функціональне навантаження інтегровані у інші етапи заняття. Актуалізація опорних знань – це етап, який не може бути вилучений з структури, адже він дає змогу визначити рівень сформованості умінь, знань і навичок молодших командирів та наступну роботу. Основним і найбільш тривалим етапом традиційного заняття є робота над навчальним матеріалом, усвідомлення його змісту та формування нових умінь і навичок. Рефлексія над вивченим впродовж заняття – етап, який має велику цінність і значення, адже допомагає визначити аспекти, які були опущені або мало опрацьовані і потребують подальшого удосконалення. Отже, пропонуємо дещо спрощену структуру заняття, яка сприятиме розвитку критичного мислення молодших командирів.

Фази заняття з формування критичного мислення:

Перша – фаза актуалізації (заохочування, викликання, передбачення), під час якої необхідно спрямовувати молодших командирів на те, щоб вони думали над темою і ставили запитання. курсантів треба зацікавити, схвилювати.

Актуалізація :

- допомагає встановити, «оживити» рівень власного знання, до якого можна додати щось нове, доповнити;
- неформальним шляхом оцінити те, що відомо (у тому числі помилкові уявлення чи ідеї);
- встановити мету навчання;
- зосередити увагу курсантів на темі;
- представити контекст для того, щоб учні зрозуміли нові ідеї.

Фаза побудови знань (усвідомлення) – необхідно підвести курсантів до формулювання запитань, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні запитання, визначення нових запитань і намагання відповісти на них [5].

Курсантів необхідно ознайомити зі змістом нової інформації (читання, розповідь, лекція, експеримент). Курсанти активно перевіряють власне

розуміння того, що читають, чують або досліджують. Ця фаза відбувається в основній частині уроку і має на меті:

- порівняти очікування курсантів з тим, що вивчається на занятті;
- переглянути очікування та висловити нові;
- виявити основні моменти;
- відстежити процеси мислення;
- зробити висновки й узагальнення матеріалу;
- поєднати зміст заняття з особистим досвідом курсантів;
- поставити запитання до вивченого на занятті матеріалу.

Фаза консолідації – міркування (рефлексія) – найкраща фаза заняття.

У широкому розумінні рефлексія – це міркування, осмислення, самоаналіз своєї діяльності в системі відношень зі світом, у якому живе особистість. Поняття «рефлексія» виникло у філософії й означало процес міркування індивіда про те, що відбувається у власній свідомості. Термін «рефлексія» в науку ввів Р. Декарт, який розробив раціоналістичну теорію самосвідомості, що розглядає свідомість як мислення. У своїй праці «Розмова з Бурманом» він зазначав: «Усвідомлювати – означає мислити й рефлексувати над власним мисленням».

Під час проведення цієї фази необхідно спонукати курсантів до саморефлексії, до самоаналізу своєї діяльності, до міркування та осмислення, що це означає для них, як це змінює їхнє попереднє уявлення, зрештою, як вони зможуть це використовувати.

Фаза має на меті:

- узагальнити основні ідеї;
- інтерпретувати визначені ідеї;
- обмінятися думками;
- виявити особисте ставлення;
- апробувати ці ідеї;
- оцінити, як відбувається процес навчання;
- поставити додаткові запитання.

Критичне мислення формується та розвивається під час опрацювання інформації, розв'язання задач, проблем, оцінки ситуації, вибору раціональних способів діяльності. Тому під час проведення занять необхідно створювати умови для формування та розвитку критичного мислення.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що основними аспектами побудови занять спрямованих на розвиток критичного мислення молодших командирів є: врахування технологій формування критичного мислення молодших командирів; дотримання певної структури заняття; використання елементів розвитку критичного мислення.

Література:

1. Основи критичного мислення / за заг. ред. О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І. Баранова. Тернопіль: Богдан, 2010. 74 с.

2. Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035. URL: <https://navy.mil.gov.ua/ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/>
3. Терно С. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-тет, 2012. 70 с. URL: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab//Posibnyky/Terno_Methodology.pdf
4. Тягло О. Критичне мислення : навч. посіб. Харків : Основа, 2008. 189 с.
5. Федотова О. Музична сфера України під наглядом радянської цензури. Мистецтвознавчі записки. 2014. Вип. 26. С. 115 – 122.

References:

1. O. Pometun (2010). *Osnovy krytychnoho myslennia* [Basics of critical thinking] / za zah. red. O. Pometun, L. Pylypchatina, I. Sushchenko, I. Baranova. Ternopil: Bohdan. 74 [in Ukrainian].
2. *Stratehiia Viiskovo-Morskykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy 2035* [Strategy of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine 2035]. Retrieved from: <https://navy.mil.gov.ua/ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/> [in Ukrainian].
3. Terno S. (2012). *Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkolariv u protsesi navchannia istorii* [Methodology for the development of critical thinking of schoolchildren in the process of learning history]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi nats. un-tet. 70. Retrieved from: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab//Posibnyky/Terno_Methodology.pdf [in Ukrainian].
4. Tiahlo O. (2008). *Krytychne myslennia* [Critical thinking]: *navch. posib.* Kharkiv : Osnova. 189 [in Ukrainian].
5. Fedotova O. The musical sphere of Ukraine under the supervision of Soviet censorship. *Art history notes*. 2014. Issue 26. P. 115 – 122.

УДК: 355.235:37.091.2 (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-347-356](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-347-356)

Бондаренко Олександр Вікторович кандидат педагогічних наук, полковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Ломоносова, 81, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9991-6830>

Юрков Анатолій Вікторович кандидат педагогічних наук, полковник, начальник військового гуманітарно-лінгвістичного факультету, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Ломоносова, 81, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7196-171X>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІ ОФІЦЕРІВ ВИХОВАТЕЛІВ

Анотація. В умовах участі України у повномасштабній війні особливого значення набуває впровадження норм і стандартів країн членів НАТО та партнерів в систему військової освіти, які потребують чіткої диференціації вимог до оновлення змісту освіти та професійної підготовки військовослужбовців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, упровадження освітніх інновацій із притаманними для них формами навчання й контролю. Для досягнення поставлених цілей дослідження формування готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до виховної діяльності у військових ліцеях в науковій статті було: проаналізовано проблему педагогічної підготовки курсантів у системі вищої військової освіти; на основі аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та військової літератури визначено суть, структуру, зміст та специфіку військової служби офіцерів-вихователів в системі підготовки юнаків до військової служби та вибору у майбутньому професії військовослужбовця-захисника Вітчизни; науково обґрунтувати і розробити змістову частину підготовки майбутніх офіцерів до викладацько-виховної діяльності під час підготовки молодого покоління в ліцеях; експериментально перевірити модель формування готовності майбутніх офіцерів-вихователів ЗСУ до професійної діяльності у військових ліцеях.

В ході вибору методів експериментальних досліджень ми виходили із методу системності, що дозволило охопити явища в усіх його зв'язках та проявах. Умовно методи дослідження можна розділити на 4 групи. Перша група методів: психолого-педагогічні методи (тестування, анкетування, бесіди, спостереження). Друга: метод формувального педагогічного експерименту. Цей метод в наших дослідженнях є основним, він дозволяє

порівняти існуючу традиційну програму гуманітарної та психолого-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів з її методичним наповненням з нашою, експериментальною структурно-функціональною моделлю формування готовності майбутніх офіцерів-вихователів Збройних Сил України до професійної діяльності у військових ліцеях, розробленою на базі соціально-педагогічних вимог до професійної підготовки офіцерів для служби у військових ліцеях з урахуванням нових стандартів країн – членів НАТО, розвитку нової формації офіцерів ЗСУ. Третя: методи оцінки інтелекту. Четверта: метод математичної статистики.

Ключові слова. педагогічне дослідження, офіцери-вихователі, Збройні сили України.

Bondarenko Oleksandr Viktorovych Candidate of Pedagogical Sciences, Colonel, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Mykhailo Lomonosova St., 81, Kyiv, 03680, <https://orcid.org/0000-0002-9991-6830>

Yurkov Anatoliy Viktorovych Candidate of Pedagogical Sciences, Colonel, chief of the military humanitarian and linguistic faculty, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Lomonosova St., 81, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7196-171X>

ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL RESEARCH IN THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE OFFICERS-EDUCATORS

Abstract. Due to the conditions of Ukraine's participation in a full-scale war, the implementation of norms and standards of NATO state-members and partners in the system of military education, which require a clear differentiation of requirements for updating the content of education and professional training of military personnel of various educational and qualification levels, the implementation of educational innovations with their inherent forms of training and control. In order to achieve the set goals of the research on the formation of the readiness of future officers of the Armed Forces of Ukraine for educational activities in military lyceums, the following was done in the scientific article: analysis of the problem concerning pedagogical training of cadets in the system of higher military education; the essence, structure, content and specifics of the military service of officer-educators in the system of training young men for military service and choosing the future profession of a soldier-defender of the Fatherland were determined based on the analysis of philosophical, sociological, psychological-pedagogical and military literature; scientifically substantiated and developed substantive part of the training of future officers for teaching and educational activities during the training of the young generation in lyceums; experimentally tested model of formation of readiness of

future officers-educators of the Armed Forces of Ukraine for professional activities in military lyceums.

In the course of choosing the methods of experimental research, we proceeded from the systematic method, which allowed us to cover the phenomena in all its connections and manifestations. Conventionally, research methods can be divided into 4 groups. The first group of methods are psychological and pedagogical methods (testing, questionnaires, conversations, observations). The second is a method of formative pedagogical experiment. This method is the main one in our research that allows us to compare the existing traditional program of humanitarian and psychological-pedagogical training of future officers with its methodological content with our experimental structural-functional model of formation of the readiness of future officers-educators of the Armed Forces of Ukraine for professional activities in military lyceums. developed on the basis of socio-pedagogical requirements for the professional training of officers for service in military lyceums, taking into account the new standards of NATO state-members, the development of a new formation of officers in the Armed Forces of Ukraine. The third group consists of methods for assessing intelligence. Fourth is the method of mathematical statistics.

Keywords. pedagogical research, officers-educators, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Ефективність професійної діяльності військовослужбовців визначається системою соціально-психологічних, природних, технічних, медико-біологічних, а також специфічних, які залежать від специфіки самої професії військовослужбовця, факторів і впливають на рівень працездатності офіцерів. Професійна діяльність військовослужбовця пов'язана з використанням зброї, що відносить цю діяльність до групи підвищеного ризику, вимагає детального вивчення умов, які впливають на рівень ефективності діяльності військовослужбовців і насамперед це стосується психологічного клімату військового підрозділу [1; 5].

Методи педагогічних досліджень - це шляхи, способи пізнання педагогічної дійсності. За допомогою методів педагогіка здобуває інформацію про те чи інше явище, процес, аналізує і обробляє одержані дані, включає їх в систему відомих знань. Тому темп і рівень розвитку педагогічної теорії залежить від того, які методи дослідження вона використовує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу наукового дослідження покладено елементи поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Н. Талізін), методики інтерактивного та ігрового навчання у військовослужбовців з урахуванням сучасних реалій (О. Прохоров, В.Рижиков) [6; 7], спеціальної психологічної підготовки (О.Колісник) [2], застосування сучасних методів специфічної підготовки військовослужбовців (С.Бурій, А.Кучерявий, В.Рижиков, І.Толок, В.Ягупов) [3; 4; 10; 11]. Вивчалась військово-спеціальна та педагогічна література щодо специфіки військової та психолого-педагогічної підготовки офіцерів-вихователів військових ліцеїв. Аналіз психолого-педагогічної літератури довів, що

психологічні складові в педагогічному процесі підготовки майбутніх офіцерів до військової служби у військових ліцях та, зокрема, формування в них педагогічної культури є основними чинниками в освітньому процесі навчального закладу. Особливої уваги надано вивченню літератури в галузі військової педагогіки та психології, дидактики та методики навчання, розвитку елементів уваги, теорії наукового пізнання, загальної та спеціальної педагогіки в галузі спілкування, виховання в колективі.

Мета статті. Дослідити специфічну психолого-педагогічну підготовку курсантів ВВНЗ та ВВП(ЗВО), як майбутніх офіцерів-вихователів за такими основними показниками:

- за рівнем розвитку розумових здібностей та інтелекту: концентрація уваги, час прийняття рішення, уміння виділяти основну інформацію в короткі часові терміни, обсяг короткотермінової пам'яті, асоціативність мислення;
- за успішністю з основних загальноосвітніх та гуманітарного спрямування навчальних дисциплін, психологічної та педагогічної підготовки;
- за розумовими здібностями;
- за суб'єктивним контролем;
- за особливостями вольової саморегуляції;
- за комунікативними та організаторськими здібностями;
- за професійною направленістю особистості військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. У відповідності з метою та завданнями наукової роботи були проведені експериментальні дослідження із впровадження в освітній процес військового навчального закладу моделі формування готовності майбутніх офіцерів Збройних Сил України до професійної діяльності офіцерів-вихователів.

Дослідження проводились упродовж 2014–2020 років на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедрі Військової підготовки Національного авіаційного університету, Київського військового ліцею імені Івана Богуна до досліджень залучалися 352 курсанти, 115 офіцерів на науково-педагогічних працівників, 96 учнів військового ліцею.

Сформовано дві групи:

- експериментальну (ЕГ) – 176 курсантів;
- контрольну (КГ) – 176 курсантів.

Із метою коректного проведення експерименту всі курсанти були попередньо перевірені (перед початком експерименту) за основними показниками, які впливають на загальний показник успішності опанування навчальним матеріалом. Для цього використовувалися загальноприйняті тести діагностики інтелектуальних здібностей Г. Айзенка «Коефіцієнт інтелекту» [1]. Дана методика дозволила визначити, якою мірою піддослідний має нестандартне мислення. Тест призначений для людей віком від 18 до 50 років, які мають освіту не нижче середньої, що цілком задовольняло нашим вимогам.

Досліджувався стан готовності майбутніх офіцерів-вихователів ЗСУ до

професійної діяльності у військових ліцях за такими основними показниками:

- за рівнем розвитку розумових здібностей та інтелекту: концентрація уваги, час прийняття рішення, вміння виокремлювати основну інформацію в короткі часові терміни, обсяг короткострокової пам'яті, асоціативність мислення;

- за успішністю з основних загальноосвітніх навчальних дисциплін та дисциплін гуманітарного спрямування, психологічної та педагогічної підготовки;

- за розумовими здібностями;

- за суб'єктивним контролем;

- за особливостями вольової саморегуляції;

- за комунікативними та організаторськими здібностями;

- за професійною спрямованістю особистості військовослужбовця.

Ефективність професійної діяльності військовослужбовців визначається системою соціально-психологічних, природних, технічних і медико-біологічних, а також специфічних чинників, які залежать від специфіки самої професії військовослужбовця і впливають на рівень працездатності офіцерів. Професійна діяльність військовослужбовця пов'язана з використанням зброї, що відносить цю діяльність до групи підвищеного ризику, а відтак і вимагає детального вивчення умов, які впливають на рівень ефективності діяльності військовослужбовців і, насамперед, це стосується психологічного клімату військового підрозділу [1; 8].

Під професійною діяльністю військовослужбовців розуміється «вид діяльності», який є специфічною професією і від військовослужбовця вимагає певної підготовки, навчання і отримання спеціальної освіти, яка може бути тільки в спеціальних закритого типу військових навчальних закладах. Військова служба в цьому сенсі – одна з професій, для яких необхідні професійні навички, переконання, спеціальна освіта, здача відповідних іспитів, отримання допусків. Однак на відміну від інших професій до кандидатів для проходження військової служби висувуються додаткові вимоги за медичними, професійно-психологічними показниками, до фізичної підготовки та моральних якостей. Виконання військовослужбовцями завдань і функцій державної служби на професійній основі має гарантувати сталість і стабільність військово-службових відносин, силу і обороноздатність держави, бездоганність та ефективність управлінської діяльності, її незалежність від можливих політичних змін [9; 10].

Уся інформація, отримана в ході експериментального дослідження, піддавалася ретельному аналізу й математичній обробці. Всі параметри в обох групах піддавалися математичній обробці і прораховувалися за рівнем значимості по t критерію Стюдента. Стан основних досліджуваних параметрів – їх відмінності виявилися недостовірними при $t = 0,53$; $p < 0,95$, це дає підстави говорити про однорідність стартового стану груп і дає право приступити до експериментальних досліджень.

Слід зазначити, що для визначення знань, навичок, вмінь фахових компетенцій, готовності в процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів-

вихователів ЗСУ для забезпечення освітньо - виховного процесу у військових навчальних закладах було задіяне 352 курсанти, 115 офіцерів та науково-педагогічних працівників.

Методи експериментальних досліджень

При виборі методів експериментальних досліджень ми виходимо з методу системності (описано в другому розділі), що дозволяє охопити явища, які вивчаються, у всіх його зв'язках, проявах, опосередкуваннях.

Умовно методи дослідження можна розділити на 4 групи.

Перша група методів. Психолого-педагогічні методи.

Дана група методів включає роботу з літературними джерелами, тестування, анкетування, бесіди, спостереження, роботу з регламентуючими документами підготовки військовослужбовців, концепції Збройних України, вивчення документів по аналізу успішності експериментальної і контрольної груп [1; 5; 9; 11].

Друга група методів. Метод формуючого педагогічного експерименту.

Даний метод в наших дослідженнях є основним, який дозволяє порівняти існуючу традиційну програму гуманітарної та психолого-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів і що забезпечує її методичний комплекс з нашою експериментальною моделлю формування готовності майбутніх офіцерів-вихователів до професійної діяльності у військових навчальних закладах, розробленою на базі соціально-педагогічних вимог до професійної підготовки майбутніх офіцерів-вихователів за стандартами країн членів НАТО, розвитку нової формації офіцерів ЗСУ майбутніх вихователів еліти української нації.

Третя група методів. Методи оцінки інтелекту.

З метою діагностики інтелектуальних здібностей випробовуваних нами використовувався тест Г.Дж. Айзенка «Коефіцієнт інтелекту» [1]. Дана методика дозволяє визначити, якою мірою випробовуваний володіє нестандартним мисленням. Тест призначений для людей від 18 до 50 років, що мають освіту не нижче середнього, що сповна задовольняло нашим вимогам.

Четверта група методів. Метод математичної статистики

Вся інформація, отримана в ході експериментального дослідження, піддавалася ретельному аналізу і математичній обробці. Визначимо наступні статичні параметри:

$\bar{X}$ – математичне очікування;

σ – середньо квадратичне відхилення;

m – величина стандартної похибки;

r – коефіцієнт кореляції.

Достовірність відмінностей отриманих результатів досліджень визначали за допомогою t критерія Стьюдента. Математичне очікування дискретної випадкової величини, якими в даній роботі з'явилися результати тестування, анкетування, психофізіологічних параметрів і тому подібне, визначалися за формулою 1:

$$\bar{X}_i = \frac{m_i}{N} = \frac{x_1 m_1 + x_2 m_2 + x_n m_n}{N} \quad (1)$$

де:

$x_i m_i$ і так далі – відповідає значенню параметрів, що вивчаються;

N – число випадків.

Средньо квадратичне відхилення визначалося за формулою 2:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{x=1} (x_i - \bar{x})^2}{N}} \quad (2)$$

Величину стандартної похибки визначали за формулою 3:

$$m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \quad (3)$$

де:

σ - середньо квадратичне відхилення;

n – об'єм вибірки.

Достовірність відмінностей визначалася за допомогою t-критерія Стьюдента за формулою 4:

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}} \quad (4)$$

де, $\bar{x}_1$ і $\bar{x}_2$ - середні арифметичне значення порівнюваних груп (контрольної та експериментальної);

m_1 і m_2 – відповідні стандартні похибки середньої величини в групах.

Методи педагогічних досліджень - це шляхи, способи пізнання педагогічної дійсності. За допомогою методів педагогіка здобуває інформацію про те чи інше явище, процес, аналізує і обробляє одержані дані, включає їх в систему відомих знань. Тому темп і рівень розвитку педагогічної теорії залежить від того, які методи дослідження вона використовує.

Сутнісний зміст експерименту полягає в розкладанні цілісного педагогічного явища на складові елементи; внесенні змін до умов, в яких ці елементи функціонують; відслідковуванні окремих досліджуваних сторін і явищ; фіксуванні результатів навчально-виховного процесу в умовах експерименту. Отже, експеримент у загальній системі методів дослідження допомагає встановити наукові факти, пояснити та узагальнити нові дані з позицій більш загальних теорій; будувати на базі одержаних результатів нові гіпотези та теорії (Див. рис. 1).

Професійна діяльність офіцера - досить широке поняття, ні в якому разі не зводиться до обсягу функціональних обов'язків його первинною офіцерською посадою. Професійна діяльність офіцера виступає як складне структурне утворення, в якому представлено декілька самостійних видів діяльності. Кожен військовослужбовець зобов'язаний свято і непорушно дотримуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно й чесно виконувати військовий обов'язок. Для належного виконання військовослужбовцем

обов'язків військової служби в системі підготовки Збройних Сил України є предмет – правова підготовка, яка спрямована на підвищення рівня правових знань військовослужбовців [4; 8; 9; 12].

Рис. 1. Загальна схема методики педагогічного експерименту при підготовці офіцерських кадрів у ВВНЗ, ВНП (ЗВО).

Висновки. Готовність майбутнього офіцера-вихователя Збройних Сил України до професійної діяльності, служби у військовому ліцеї - це є результатом цілісного особистісного системного процесу професійної підготовки, що забезпечує перехід до якісно нової для курсанта форми життєдіяльності і являє собою сукупність взаємообумовлених і взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, рефлексивного.

Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-вихователів є основою екстремальної професійної діяльності (військової служби) офіцера ЗСУ у військовому коледжі (ліцеї), яка забезпечуватиметься за рахунок високого рівня інтелектуальної і розумової діяльності сформованої при опануванні гуманітарними дисциплінами. До екстремальних умов професійної діяльності офіцера ЗСУ можна віднести емоційно-нервові напруження яке має можливість траплятися у військовій службі яка має постійну публічність і особливість постійне спілкування з дітьми, в якому потрібно буди ідеалом для них у всьому.

Література:

1. Айзенк Г. Структура личности / Ганс Айзенк. – Санкт – Петербург : Ювента ; Москва : КСП, 1999. – 464 с.
2. Bakhov I. Leadership abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization / I. Bakhov, V. Ryzhikov, O. Kolisnyk. // International Journal of Engineering and Technology. – 2018. – №7. – С. 45–49.
3. Бурий С. В. Результати експериментальної роботи з формування управлінської культури майбутніх офіцерів. Педагогічний альманах : збірник наукових праць. 2018. Випуск 38. С. 77-82.
4. Кучерявий А. О. Служіння офіцера як чинник проектування виховної роботи у навчальних закладах військового типу. Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки. 2016. Вип. № 14. С. 53-60.
5. Про вищі військові навчальні заклади : положення. затв. наказом Міністерства оборони України від 27.05.2015 № 240 (зареєстр. в Мін. юст. України 15 червня 2015 р. за № 706/27151). Адреса доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0706> – 15.
6. Прохоров О.А. Інтерактивні методи навчання: теорія та практика впровадження ділових (рольових) ігор в освітній процес військових навчальних закладів /О.Прохоров, В.Рижиков/ Інноваційна педагогіка: науковий журнал, Одеса, - 2020. – Вип №21 т.3. С.87- 92
7. Рижиков В.С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів: Монографія. – Херсон, ТОВ «Айлант», 2012. – 280 с.
8. Рижиков В. С. Значення професійних якостей в цільовій моделі навчально-виховного процесу підготовки військових. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: соціальна робота. 2017. № 2, С. 61-64.
9. Ryzhikov V. Technology of Development of the Lawyer's Psychogram and its Meaningful and Practical Component // Journal of Advanced Research in Law and Economics // Volume VII Issue 1(15) Spring 2016 – С. 100–108.
10. Толоч І. В. Методика проведення експериментального дослідження формування психолого – педагогічної компетентності військових фахівців оперативно – тактичного рівня підготовки. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. 2012. Вип. 33. С. 37–40. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

11. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
12. Федотова О.О., Шаповал Ю.І. Тарас Шевченко й радянська цензура. Український історичний журнал. 2014. № 2. С. 86 – 102.

References:

1. Ajzenk, G. (1999). *Struktura lichnosti [Personality structure]*. Sankt – Peterburg : Juventa ; Moskva : KSP [in Russian].
2. Bakhov, I. (2018). Leadership abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering and Technology*, 7, 45–49 [in English].
3. Buriy, S. V. (2018). Rezul'tati eksperimental'noi roboti z formuvannja upravlins'koï kul'turi majbutnih oficeriv [Results of experimental work on the formation of management culture of future officers]. *Pedagogichnij al'manah - Pedagogical almanac*, 38, 77-82 [in Ukrainian].
4. Kucherjavij, A. O. (2016). Sluzhinnja oficera jak chinnik proektuvannja vihovnoi roboti u navchal'nih zakladah vijs'kovogo tipu [Officer service as a factor in the design of educational work in military-type educational institutions]. *Visnik Cherkas'kogo universitetu. Pedagogichni nauki - Herald of Cherkasy University. Pedagogical sciences*, 14, 53-60 [in Ukrainian].
5. Polozhennja. zatv. nakazom Ministerstva oboroni Ukraïni “Pro vishhi vijs'kovi navchal'ni zakladi” [The Regulations. seal by order of the Ministry of Defense of Ukraine “About higher military educational institutions”]. (n.d). *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15> [in Ukrainian].
6. Prohorov, O.A. (2020). Interaktivni metodi navchannja: teoriya ta praktika vprovadzhennja dilovih (rol'ovih) igor v osvitnij proces vijs'kovih navchal'nih zakladiv [Interactive teaching methods: theory and practice of introducing business (role-playing) games into the educational process of military educational institutions]. *Innovacijna pedagogika - Innovative pedagogy*, 21, 3, 87- 92 [in Ukrainian].
7. Rizhikov, V.S. (2012). *Teoriya i praktika konstruvannja cil'ovih modelej (profesiogram) ta pocesu profesijnoi pidgotovki majbutnih juristiv [Theory and practice of constructing target models (professionograms) and the process of professional training of future lawyers]*. Herson, TOV «Ajlant» [in Ukrainian].
8. Rizhikov, V. S. (2017). Znachennja profesijnih jakostej v cil'ovij modeli navchal'no-vihovnogo procesu pidgotovki vijs'kovih [The value of professional qualities in the target model of the educational process of military training]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka: social'na robota - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University: social work*, 2, 61-64 [in Ukrainian].
9. Ryzhykov, V. (2016). Technology of Development of the Lawyer’s Psychogram and its Meaningful and Practical Component. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, VII 1(15), 100–108 [in English].
10. Tolok, I. V. (2012). Metodika provedennja eksperimental'nogo doslidzhennja formuvannja psihologo – pedagogichnoi kompetentnosti vijs'kovih fahivciv operativno – taktichnogo rivnja pidgotovki [Methods of experimental research on the formation of psychological and pedagogical competence of military specialists at the operational and tactical level of training]. *Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja u pidgotovci fahivciv : metodologija, teoriya, dosvid, problemi - Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 33, 37–40. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> [in Ukrainian].
11. Jagupov, V.V. (2002). *Pedagogika [Pedagogy]*. K.: Libid' [in Ukrainian].
12. Fedotova O.O., Shapoval Y.I. Taras Shevchenko and Soviet censorship. Ukrainian historical journal. 2014. No. 2. P. 86 – 102.

УДК 808:811.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-357-370](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-357-370)

Горошкіна Олена Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки НАПН України, вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053, тел.: (044) 481-38-69, <https://orcid.org/0000-0002-0378-888X>

Караман Станіслав Олександрович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Факультету української філології, культури та мистецтва, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, тел.: (044) 234-41-12, <https://orcid.org/0000-0003-3186-375X>

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗАСАДАХ

Анотація. У статті розкрито змістовий аспект формування риторичної компетентності майбутніх учителів на міждисциплінарних засадах, що увиразнює взаємозв'язки між навчальними дисциплінами, сприяє системному, багатоаспектному розгляду фактів, явищ, процесів, що забезпечують ефективну комунікацію й уможливають визначення елементів спеціалізації відповідно до фаху майбутніх учителів; оптимізує витрати навчального часу на розгляд окремих питань.

Запропоновано визначення базового поняття дослідження «риторична компетентність *майбутніх учителів*», що потлумачено як складне особистісне утворення, що містить знання про спілкування як міжособистісну взаємодію, соціально-психологічний феномен, особливості педагогічної комунікації; риторичні вміння, тобто способи дій, які педагог може використати в різноманітних ситуаціях; комунікативний досвід; усвідомлення мотивів і ціннісних орієнтацій особистісно-професійної комунікації; мобілізаційну готовність до формування риторичних умінь у здобувачів освіти.

Доведено, що реалізація міждисциплінарних зв'язків є одним з конкретних шляхів підвищення якості професійної підготовки студентів-філологів. Визначено риторичний потенціал дисциплін «Практикум української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Культура мовлення», «Основи комунікативної лінгвістики», «Лінгвістика тексту», «Стилістика». Особливу роль приділено риторичній, що забезпечує формування комплексу умінь обирати правильні комунікативні стратегії, орієнтовані на гармонізацію освітнього процесу, майстерно використовувати педагогічні

жанри. Ґрунтовна риторична підготовка є засобом формування елітарного стилю мовленнєвої поведінки в усіх сферах суспільної діяльності.

Реалізація компетентнісного підходу посилює прикладний аспект формування риторичної компетентності майбутніх учителів.

Ключові слова: риторика, риторична підготовка, компетентнісний підхід, риторична компетентність майбутніх учителів, міждисциплінарні засади, професійна орієнтація.

Goroshkina Olena Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Sichovyh Striltsiv St., 52-D, Kyiv, 04053, tel.: (044) 481-38-69, <https://orcid.org/0000-0002-0378-888X>

Karaman Stanislav Olexandrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language at Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Art, Kyiv University named after Borys Grinchenko, Bulvarno-Kudryavska St., 18/2, Kyiv, 04053, tel.: (044) 234-41-12, <https://orcid.org/0000-0003-3186-375X>

FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS ON AN INTERDISCIPLINARY BASIS

Abstract. The article reveals the substantive aspect of the formation of rhetorical competence of future teachers on an interdisciplinary basis, which emphasizes the interrelationships between educational disciplines, contributes to a systematic, multifaceted consideration of facts, phenomena, processes that ensure effective communication and enables the determination of elements of specialization in accordance with the specialty of future teachers; optimizes spending of study time on consideration of individual issues.

The definition of the basic concept of the research "rhetorical competence of future teachers" is proposed, which is interpreted as a complex personal formation that contains knowledge about communication as an interpersonal interaction, a social-psychological phenomenon, peculiarities of pedagogical communication; rhetorical skills, that is, methods of action that the teacher can use in various situations; communicative experience; awareness of motives and value orientations of personal and professional communication; mobilization readiness for the formation of rhetorical skills in students of education.

It has been proven that the implementation of interdisciplinary connections is one of the concrete ways to improve the quality of professional training of philology students. The rhetorical potential of the disciplines "Ukrainian Language Practice", "Modern Ukrainian Literary Language", "Speech Culture", "Fundamentals of

Communicative Linguistics", "Text Linguistics", "Stylistics" has been determined. A special role is given to rhetoric, which ensures the formation of a complex of skills to choose the right communicative strategies aimed at harmonizing the educational process, skillfully use pedagogical genres. Thorough rhetorical training is a means of forming an elitist style of speech behavior in all spheres of social activity.

The implementation of the competence approach strengthens the applied aspect of the formation of rhetorical competence of future teachers.

Keywords: rhetoric, rhetorical training, competence approach, rhetorical competence of future teachers, interdisciplinary principles, professional orientation.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна освіта зорієнтована на формування креативних, відповідальних, діяльних, комунікативно успішних учителів. Традиційно вважалося, що вчитель-філолог має демонструвати грамотне, красиве, вишукане мовлення, однак ситуація кардинально змінилася: уміння гарно говорити, демонструвати в будь-якій ситуації спілкування комунікативні ознаки мовлення робить честь кожному громадянину незалежно від віку, статі, фаху чи статусу. Сфера ж діяльності педагогів є сферою підвищеної мовленнєвої активності та відповідальності, оскільки їхнім головним інструментом є слово. Важливим показником професійної підготовки вчителів є розвинене, багате, образне, переконливе мовлення. До того ж усі вчителі-предметники повинні бути готовими навчати здобувачів освіти ефективної комунікації. На це спрямовують концепція «Нова українська школа, Державний стандарт початкової освіти, Державний стандарт базової середньої освіти, у яких акцентовано на необхідності формування в учнів і учениць такої ключової компетентності, як «вільне володіння державною мовою».

Упродовж багатьох століть проблеми, пов'язані з оволодінням правилами ефективної комунікації, законами ораторського мистецтва, розв'язувала риторика. Зміст риторики в процесі її розвитку постійно змінювався. Певний час її розуміли як навчання мистецтва складати й виголошувати промови, згодом зміст поняття «риторика» значно розширився. Сучасний учитель покликаний не тільки демонструвати ефективну комунікацію, бути переконливим, мати вплив на аудиторію або конкретну особистість а й навчити цього учнів, адже вміння обстоювати власну думку, переконувати, аргументувати потрібні кожному активному громадянину країни. У цьому контексті вважаємо за доцільне говорити про необхідність формування риторичної компетентності майбутніх учителів – індикатора комунікативного лідера, показника мовленнєвої майстерності вчителя. Під *риторичною компетентністю майбутніх учителів* розуміємо складне особистісне утворення, що містить знання про спілкування як міжособистісну взаємодію, соціально-психологічний феномен, особливості педагогічної комунікації; риторичні вміння, тобто способи дій, які педагог може

використати в різноманітних ситуаціях; комунікативний досвід; усвідомлення мотивів і ціннісних орієнтацій особистісно-професійної комунікації; мобілізаційну готовність до формування риторичних умінь у здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу численні дослідження українських і зарубіжних науковців (Ф. Бацевич, С. Бибики, Т. Космеда, А. Нікітіна, Л. Овсієнко, Б. Петтон, Д. Стоун, Ш. Хін та ін.), які розглядають мовлення як найважливішу характеристику соціального статусу людини, утверджують думку про мовлення як професійну характеристику, що формує мотивацію до оволодіння мовою, виховує почуття відповідальності за власні мовні вчинки.

Теоретичні засади, методологічні підходи до формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти схарактеризовано в працях І. Гаркуші, Т. Конівіцької [2; 12]. Пріоритетну роль риторичної компетентності в становленні лідера визначають О. Гузар, Т. Гура, А. Книш, О. Романовський та ін. [6; 7]. Розуміючи виняткову роль риторики в становленні особистості фахівців, Л. Ткаченко розробила програми «Дитяча риторика» для студентів факультету дошкільної освіти, «Академічна риторика», «Ділова риторика», «Риторика та сучасна комунікація», «Військове красномовство» та ін. [16]. Окремі аспекти риторичної підготовки педагогів розкрито в студіях Д. Будянського, Б. Головешко, Н. Голуб, С. Горобець, О. Горошкіної, О. Залюбівської, Л. Каніболоцької, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, О. Ранюк та ін. [1; 4; 8; 14]. Однак гостро стоять питання, пов'язані з пошуком ефективних шляхів формування риторичної компетентності майбутніх учителів на міждисциплінарних засадах.

Мета статті – схарактеризувати змістовий аспект формування риторичної компетентності майбутніх учителів на міждисциплінарних засадах.

Виклад основного матеріалу. Упровадження компетентнісного підходу в освітній процес збагатило педагогічні науки такими категоріями, як «компетенція», «компетентність», спричинило виокремлення їх різновидів – професійна, методична, риторична компетентність та ін. Розгляд формування тієї чи тієї компетентності з позицій професійної діяльності дав змогу дослідникам вийти за межі окремих навчальних дисциплін, приділивши увагу соціально-професійному контексту, у якому відбувається професійна діяльність. Міждисциплінарний, інтеграційний підхід дає ширше уявлення про діяльність представників будь-якої професії, у тому числі вчителя.

Ще Я.-А. Коменський писав: «усі знання виростають з одного кореня – довкілля, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках» [13]. Уведення поняття «інтеграція» в педагогічну площину дослідники (С. Гончаренко, Т. Засекіна, В. Ільченко, Т. Яценко та ін.) розуміють як парадигму розвитку освіти, що забезпечує міждисциплінарні зв'язки, є

засобом формування цілісності і неперервності освіти, методологічною основою інтеграції знань і вмінь [9]. Ми підтримуємо думку сучасних дослідників проблеми, що «міждисциплінарна інтеграція – це цілеспрямоване посилення міждисциплінарних зв'язків за умов збереження теоретичної і практичної цілісності навчальних дисциплін. Водночас міждисциплінарна інтеграція – це процес узгодження змісту навчальних дисциплін щодо відображення ними єдиних, безперервних і цілісних явищ професійної діяльності» [17, С. 114]. Закономірним вважаємо вивчення інтеграційних процесів, що підвищують якість професійної підготовки.

Останнім часом зусилля науковців спрямовані на дослідження особливостей професійно орієнтованої риторичної підготовки, що адаптує загальні риторичні закони, стратегії і тактики до специфічних умов представників певних професій.

Багаторічний досвід викладання у вищих закладах освіти переконує в тому, що студентам у межах однієї навчальної дисципліни важко опанувати значні обсяги комунікативно значущої інформації, сформувані риторичні вміння, здобути комунікативний досвід. Прикметною ознакою сучасного наукового пізнання є об'єктивне посилення процесів інтеграції, що уможлиблюють реалізацію міждисциплінарних зв'язків, спрямовану на подолання протиріч між обсягом інформації, який швидко збільшується, та обмеженими можливостями освітнього процесу, локалізованому в просторово-часових координатах.

Аксіоматичним є твердження, що риторика – це ключова дисципліна в професійній підготовці вчителя, оскільки спілкування є найважливішим складником педагогічної діяльності. У процесі спілкування відбуваються педагогічна взаємодія і взаємовплив, що мають значний вплив на перебіг і результати освітнього процесу. Почасти трапляються ситуації, коли вчитель ґрунтовно знає предмет, любить його, але не може передати свої відчуття учням, не може сформувані в них інтересу до вивчення предмета через несформованість умінь утримувати увагу здобувачів освіти монологом, цікаво пояснювати матеріал, організувати ефективний діалог, зробити кожен урок відкриттям. З огляду на це до навчальних планів закладів вищої педагогічної освіти введено курс «Риторика», метою якого є опанування можливостями оптимальних мовленнєвих стратегій і тактик, творче застосування їх задля досягнення поставлених завдань. У цьому контексті вважаємо перспективним формування риторичної компетентності майбутніх учителів на міждисциплінарних засадах, що увиразнює взаємозв'язки між навчальними дисциплінами, сприяє системному, багатоаспектному розгляду фактів, явищ, процесів, що забезпечують ефективну комунікацію, професійну орієнтацію й уможлиблюють визначення елементів спеціалізації відповідно до фаху майбутніх учителів; оптимізує витрати навчального часу на розгляд окремих питань.

Домогтися результативності в процесі вивчення комунікативно орієнтованих дисциплін можна, застосовуючи таку модель роботи, в основі якої лежить принцип систематичності й системності. Вивчення досвіду колег-викладачів, власний досвід викладання у вишах дає підстави стверджувати, що обсяг знань студентів не завжди є системним. Відомо, що знання, які подано фрагментарно, розрізнено, мають сегментований і несистемний характер.

Реалізація міждисциплінарних зв'язків є одним з конкретних шляхів подолання означеної проблеми, підвищення якості професійної підготовки студентів-філологів, забезпечення професійної орієнтації формування риторичної компетентності. З огляду на те, що риторика перебуває в тісних взаємозв'язках із філософією, етикою, логікою, психологією, педагогікою, мовознавством, сформуванню риторичну компетентність майбутніх учителів можна тільки з опорою на ці навчальні дисципліни.

Алгоритм формування риторичної компетентності майбутніх учителів повинен бути закладеним до змісту навчальних і робочих програм з усіх філологічних дисциплін. Так, уже на першому курсі в процесі засвоєння знань із дисципліни «Практикум української мови» комплексно закладається база культури мовлення особистості, навичок ораторського мистецтва. Курс «Сучасна українська літературна мова» закладає міцне підґрунтя для опанування комунікативно орієнтованими дисциплінами. Вивчення мовних одиниць різних рівнів у функційному аспекті уможлиблює усвідомлення їх функцій у процесі текстотворення.

Під час вивчення фонетики української мови доцільно акцентувати на тому, що з оцінюванням звуків мови здавна пов'язували милозвучність. Вибір звуків мовці визначають змістом, власними естетичними вподобаннями. Накопичення несприятливих для слуху звуків виправдане, якщо воно імітує відповідні емоції або ж створює чи підкреслює драматизм ситуації. Випадкове ж нагромадження однакових звуків оцінюють як недолік. Водночас доцільно проаналізувати висновки вчених про звукову символіку, семантичне наповнення звуків, алітерацію (суголосся приголосних) чи асонанс (суголосся голосних), що є виправданими в певних ситуаціях (для створення відповідного настрою, певного художнього образу тощо). У курсу «Сучасна українська мова» студенти докладно ознайомлюються з правилами милозвучності, літеропису, у процесі навчання стилістики і риторики повторюють ці відомості, аналізують тексти з наявними мовними одиницями й використовують їх у власному мовленні.

Для формування риторичної компетентності майбутніх учителів особливу роль відіграє вивчення орфоєпії, адже нормативна вимова полегшує процес спілкування [11]. Оскільки шкільними програмами з української мови не передбачено спеціальних годин на ознайомлення з орфоєпічними нормами, учні вивчають їх практично. Аналіз змісту чинних підручників переконує, що

не завжди в них акцентовано на «помилконебезпечних» для учнів місцях. Орфоепічні словники теж не містять слів, що введені в активний обіг останнім часом, тож учні почасти сприймають те чи те слово з неправильним наголосом. На жаль, сьогодні не можна говорити про суворе дотримання норм сучасної української літературної мови на телебаченні, у соціальних мережах. До того ж у процесі спілкування вони почасти чують неправильні варіанти наголошення слів, а згодом і самі починають вимовляти деякі слова неправильно. Зростає роль учителя, місія якого полягає у формуванні стійких орфоепічних умінь учнів, а також ціннісного ставлення до мови як «енергії», «діяльності», «духовної сили». Під час опанування орфоепії мають бути методично правильно розставлені акценти: з одного боку необхідно спланувати роботу з удосконалення орфоепічної культури майбутніх учителів, з іншого – показати, як допомогти учням запам'ятати й застосовувати орфоепічні норми [5].

До однієї з основних характеристик мовлення належить багатство, що визначено різноманіттям лексико-фразеологічних засобів. Ця характеристика залежить від комунікативного досвіду, загальної ерудиції та інших чинників. У процесі вивчення синонімів доцільно привернути увагу майбутніх учителів, що ці лексичні одиниці допомагають уникнути тавтології, монотонності, майстерне використання синонімів робить мовлення більш емоційним і привабливим. Антоніми мають велику художньо-виражальну силу. На тлі контрастів майстри слова яскравіше змальовують життєві події, висловлюють думки: *Зустрічі і прощання. Хіба не поміж них пролягло людське життя?* (І. Цюпа). Цей прийом допоможе студентам у побудові власних висловлень, зокрема моделюванні виступу на святі останнього дзвінка.

Явищем, протилежним багатству, вважають словесні штампи, застосування яких свідчить про нерозвинене мислення й мовлення. Неправильний вибір лексичної одиниці, пов'язаний з лексичним значенням, сполучуваністю або стилістичними обмеженнями, призводить до логічних помилок, непорозумінь: *Критика дітей у нашій школі вітається.* (критикувати можуть діти чи навпаки їм дозволено щось критикувати?)

Методично правильним вважаємо опанування морфологічних відомостей у риторичній площині, зокрема виражальних можливостей прикметників; вияву суб'єктності за допомогою особових займенників («я» – оратор; «ви» – слухачі; «ми» – 1) власне оратор; 2) оратор і слухачі; 3) оратор і його колеги, однопісці; 4) власне аудиторія); дієслівних форм, що окреслюють напрям висловлення («з'ясуємо», «працюймо в групах», «спробуємо проаналізувати», «висловлюємо припущення», «міркуємо таким чином..», «звернімося до словників») тощо.

Важливо ознайомити майбутніх учителів із особливостями використання українського синтаксису, що характеризується багатством і різноманітністю стилістичних засобів, про що свідчать кращі взірці публічних

промов, що добре ілюстровані риторичними фігурами (риторичне запитання, риторичне звертання, анафора, інверсія тощо), прийомами експресивного синтаксису тощо.

Мета дисципліни «Культура мовлення» полягає в ознайомленні майбутніх учителів із культурою сучасної української мови та мовлення, формуванні риторичної компетентності; усвідомлення студентами того, що культура мови є конкретно-історичним явищем, яке реалізується в повсякденній мовній практиці кожного фахівця, виявляється в неухильному дотриманні норм літературної мови, умінні висловлюватися правильно й виразно, використовуючи вміло і за призначенням стильові засоби мови. Вивчення культури мовлення як складника циклу філологічних дисциплін сприяє формуванню усвідомленої позитивної мовленнєвої поведінки.

Мовлення покликане забезпечувати ефективну комунікацію усіх суб'єктів освітнього процесу, і порушення будь-яких мовних норм, неухильне ставлення до власного мовлення можуть викликати негативне ставлення. Практика свідчить, що вчителі, які припускаються у власному мовленні помилок, стають об'єктом глузування учнів і колег. Неприйнятним у мовленні вчителів є порушення акцентуаційних норм у таких, наприклад, словах, як *завдання, навчання, одинадцять, сімдесят, текстовий, український, фаховий* тощо. Учитель має бути вимогливим до кожного вимовленого й написаного слова.

Навчальна дисципліна «Культура мовлення» є підґрунтям для опанування основ комунікативної лінгвістики й риторики. Призначення курсу «Основи комунікативної лінгвістики» – сформувати в студентів розуміння особливостей мовленнєвої й невербальної комунікації загалом, педагогічної зокрема, її різновидів, знання особливостей комунікативного середовища; виробити вміння використовувати принципи теорії комунікації під час аналізу комунікативних заходів і в процесі планування власної діяльності, сприяти формуванню окремих рис індивідуального педагогічного стилю спілкування.

Завдання курсу «Лінгвістика тексту» полягає в ознайомленні студентів із теоретичними засадами лінгвістики тексту як науки, що розглядає текст з позицій його структури й змісту, насамперед поняттям тексту, типології текстів, видами методичних текстів, семантичними й структурними категоріями тексту, видами зв'язку між компонентами тексту, законами й механізмами текстотворення, психолінгвістичними основами сприймання, відтворення й створення тексту; формування на основі засвоєних знань практичних умінь і навичок аналізу структурних і смислових компонентів різних видів текстів, зіставлення лінгвістичних і паралінгвальних елементів, адекватного сприймання, створення, трансформації, редагування тексту, аналізу мовленнєвої поведінки учасників педагогічного спілкування.

Робота з текстами корисна також для формування комунікативних умінь майбутніх учителів, адже процес спілкування базується на обміні текстами,

актуальними для конкретної ситуації спілкування. Відповідно результативність, успішність спілкування значною мірою залежить від якості продукованих текстів. Накопичення досвіду спостережень над структурою, змістом, композицією, лексичним масивом тексту, а також практикування різних способів дослідження й трансформування тексту – надзвичайно корисно й важливо. Доцільно добирати для аналізу професійно орієнтовані тексти, зокрема такі, що містять корисну інформацію для формування риторичної компетентності майбутніх учителів. Радимо застосовувати психологічні тексти, що містять корисну для майбутніх учителів інформацію для формування в дітей умінь керувати емоціями, обертати їх на користь у будь-якій ситуації, а також розвинути в них чутливість та емпатію. Передумовою до вивчення курсу є знання та практичні вміння й навички з курсу практикуму з української мови, сучасної української літературної мови, стилістики, риторики.

Сьогодні висуває високі вимоги до мовлення вчителів, що має бути не лише правильним у контексті дотримання мовних норм, а й добірним, стилістично доцільним і диференційованим.

Опанування стилістики дає змогу навчити студентів використовувати всі види предметно-практичного мовлення, видобувати з нього необхідну інформацію для прийняття рішень, створювати монологи, вести діалоги, доцільно обирати комунікативні стратегії; вміння використання стилістично диференційованого мовлення в різних сферах суспільного життя; виховати чуття слова, сформувані мовний смак, лінгвокреативність. Спільні аспекти риторики зі стилістикою – «вчення про фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури), про стиль як лад, спосіб доцільного й ефективного мовлення. Психолінгвістика допомагає зрозуміти тип мовця, етапи мовленнєвої діяльності, механізми породження мовлення й вибору певних мовних засобів» [15, С. 75].

Стилiстика української мови має значні риторичні можливості, оскільки збагачує знання про функційні можливості української мови, дозволяє зрозуміти взаємодію мовних й позамовних чинників, сприяє вдосконаленню необхідних для сучасної людини мовленнєвих умінь.

Важлива роль належить риторичній підготовці студентів, що забезпечує формування комплексу умінь обирати правильні комунікативні стратегії, орієнтовані на гармонізацію освітнього процесу, майстерно використовувати педагогічні жанри професійної діяльності.

Риторика – це мистецтво говорити так, щоб за допомогою вербальних і невербальних засобів, аргументів, сполучаючи раціональне й емоційне, досягати бажаного результату, у певних ситуаціях змінити стереотипи сприймання слова, думки та, відповідно, змінити реакцію й поведінку слухачів.

Останнім часом до шкільних програм з української мови введено елементи риторики задля ознайомлення учнів з риторичними відомостями,

розширення й поглиблення їхніх знань про види спілкування, побудову досконалого висловлення, форми і методи мовленнєвого впливу на аудиторію; оволодіння вміннями красномовства, формування стійкої потреби постійного вдосконалення власної мовленнєвої діяльності.

Це зумовлює змістове наповнення навчальної дисципліни. Включення питань з історії розвитку риторики й красномовства допоможе майбутнім учителям усвідомити важливість риторичних знань для суспільства, викликати інтерес до традицій української риторики, бажання наслідувати кращі її взірці і традиції. Розкриття основ ораторського мистецтва передбачає з'ясування особливостей публічного мовлення як суспільного явища, характеристику видів ораторських промов, риторичних законів, правил.

Передумовою вивчення риторики є знання та практичні вміння й навички з орфоєпії української мови, стилістики, культури мови, лінгвістики тексту. Ґрунтовна риторична підготовка є засобом формування елітарного стилю мовленнєвої поведінки в усіх сферах суспільної діяльності.

Реалізація компетентнісного підходу посилює прикладний аспект навчання майбутніх учителів. Міждисциплінарний підхід потребує концентрування теоретичного матеріалу, урахування наступності й перспективності, системності в знаннях, уміннях і навичках, удосконалення технологій навчання. Динамічність і відкритість системи навчання спонукає викладачів працювати творчо, шукати нові підходи до навчання студентів-філологів (інтеграційний, функційно-стилістичний, комунікативний, когнітивний, семантичний та ін.), розробляти додаткові, спеціальні курси.

Як бачимо, простежується тісний взаємозв'язок у викладанні мовознавчих, мовленнєвознавчих дисциплін. Це дає змогу уникнути невиправданого дублювання інформації, сформувати в студентів цілісне уявлення про мовну систему та особливості реалізації її в мовленні. Особливо відзначимо роль реалізації міжпредметних зв'язків риторики і психології, оскільки важливо сформувати в майбутніх учителів стійку мотивацію до формування риторичної компетентності, показати їм шляхи створення позитивного емоційного тла, допомогти стати більш упевненими, не боятися аудиторії.

На заняттях із психології доцільно розглянути такі теми, як «Ефективність спілкування», «Форми впливу на комунікативних партнерів», «Маніпуляції», «Комунікативні емоційні стани», «Особливості конфліктного спілкування», «Вербальне і невербальне спілкування», «Майстерність педагогічного спілкування» та ін., опанування яких допоможе майбутнім учителям у подальшій професійній діяльності.

Науковці довели, що емоційний інтелект допомагає краще жити і співпрацювати з людьми; вибудовувати міцніші стосунки. Людина з розвиненим емоційним інтелектом краще відчуває емоційні потреби інших, у неї розвинена емпатія. Такій людині легше спочатку все обдумати, а тоді діяти.

Коли ж емоції стають неконтрольованими, це загрожує і самій людині, і тим, хто поруч із нею. Одним із завдань навчання риторики є розвиток емоційного інтелекту майбутніх учителів. Розвиваючи емоційний інтелект, людина зможе жити щасливішим життям; адже мислячи спокійно й розсудливо в критичних ситуаціях, вона опиняється в кращій ситуації і може керувати почуттями та емоціями. Однак емоційний інтелект – не тільки здатність розуміти складні ситуації й емоції та керувати ними, а й уміння «увімкнути позитив», який принесе їй самій та іншим мотивацію, підтримку, упевненість у власних силах і натхнення. Майбутнім учителям важливо показати механізми розвитку емоційного інтелекту учнів і учениць.

Ефективному формуванню риторичної компетентності майбутніх учителів сприяє оптимальний добір форм, методів, засобів і технологій навчання. Динамічність і відкритість системи навчання спонукає викладачів працювати творчо, розробляти додаткові, спеціальні курси, шукати ефективні вправи і завдання. Наприклад, перед вивченням курсу риторики радимо запропонувати вправу «Я сподіваюся – я побоююся» що допоможе студентам відпрацювати навички формування очікувань, мети; сформулювати результати, яких вони досягнуть, у процесі навчання риторики. Психологи стверджують, що усвідомлення очікуваних результатів навчання допомагає побороти недовіру, створює вагомую мотивацію. Студенти можуть продовжити фрази, запропоновані викладачем: *Я сподіваюся, що курс.... ; Я побоююся, що...* На етапі рефлексії доцільними вважаємо такі вправи: *намалюйте свій настрій на заняттях з риторики (малюнок, геометричні фігури тощо).*

Для майбутніх учителів корисною є бесіда, що передбачає відверті відповіді на такі запитання: Як впливає настрій однієї людини на інших? Чи повинен учитель показувати дітям свій поганий настрій? Як впливає настрій на події, що з нами відбуваються? Чи можна навчитися управляти своїм настроєм?

Спочатку студенти можуть просто говорити, як почуваються в різних ситуаціях. Доцільно запропонувати їм назвати ту емоцію, яку вони відчувають, попросити знайти конкретний словесний відповідник, який конкретніше описує ту емоцію, коли вони відчувають себе «круто» або «кепсько» [18].

Проведення конференцій, круглих столів за участю викладачів філологічних, психологічних, педагогічних та інших дисциплін дають змогу системно вивчити питання гендерного спілкування, міжкультурної комунікації. Міжпредметні зв'язки мають значний резерв у контексті формування риторичної компетентності майбутніх учителів.

Значний потенціал мають міждисциплінарні проекти, що спираються на знання студентів із різних дисциплін, наприклад «Роль мовної особистості в історії» (риторика, історія), «Мовленнєвий портрет сучасного учня (студента)» (соціолінгвістика, психологія). Методично доцільним є написання

студентами есеїв, що спонукають їх до осмислення комунікативно значущих проблем, як-от: «Для чого вчителів риторика?», «Можливості педагогічної риторики», «Як риторика допоможе зробити урок цікавим» тощо.

Висновки. Отже, формування риторичної компетентності майбутніх учителів на міждисциплінарних засадах є перспективним напрямом освітнього процесу, що увиразнює взаємозв'язки між навчальними дисциплінами, сприяє системному, багатоаспектному розгляду фактів, явищ, процесів, які забезпечують ефективну комунікацію, професійну орієнтацію навчання.

У межах статті важко докладно схарактеризувати риторичний потенціал інтеграції змісту всіх навчальних дисциплін. Це стане предметом наших подальших студій.

Література:

1. Будянський Д. В. Напрямки використання здобутків риторики в процесі розвитку риторичної культури викладача вищого навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип.1(40). С.38-41.
2. Гаркуша І. В. Риторична культура мовлення сучасного фахівця-психолога : навч. посіб. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 143 с.
3. Головешко Б. Р. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Харків, 2017. 294 с.
4. Голуб Н. Б. Роль і місце риторики у системі шкільної мовної освіти. *Ювілейний збірник Національної академії педагогічних наук України*. 2017. С.147-151.
5. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту: метод. посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
6. Гузар О. Комунікативне лідерство керівників освітніх закладів : навч. посібн. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.
7. Гура Т., Романовський О., Книш А. Психологія лідерства в бізнесі : навч. посіб. Харків : «Друкарня Мадрид», 2017. 100 с.
8. Залюбівська О. Б. Інтерактивна технологія формування риторичної культури майбутніх викладачів вищої школи. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2018. №5. С. 105-113.
9. Засєкіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика : монографія. Київ: Педагогічна думка. 2020. 400 с.
10. Каніболоцька Л. В. Педагогічні умови формування риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів у процесі фахової підготовки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2016. Вип. 239. С. 101-106.
11. Караман С. О., Караман О. В. Орфоепічний тренінг. Фонетика. Орфоепія. Орфографія. Графіка. Стилїстика. Риторика. Завдання і вправи : Навчальний посібник. Вид. 3-тє переробл. і доп. КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. 184 с.
12. Конівіцька Т. Я. Структура риторичної компетентності психологів. *Проблеми освіти : зб. наук. пр. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. Київ, 2019. Вип. 93. С. 156–168.
13. Коменський Я. А. Мир чувствених вещей в картинках или Изображение и наименование всех главнейших предметов в мире и действий в жизни / под ред. и со вступ. ст. А. А. Красновского ; пер. с лат. Ю. Н. Дрейзина. 2-е изд. Москва : Учпедгиз, 1957. 351 с.

14. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / [О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін.] ; за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. 258 с.
15. Попович А. С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І., 2018. 376 с.
16. Ткаченко Л.П. Фахова спрямованість курсу риторики у практиці сучасних закладів вищої освіти. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstreams/16c583e9-2c9b-4b22-86da-e6a07e3160e5/download>
17. Шульгай А.Г., Федонюк Л.Я. Мудра А.Є., Олещук О.М. Міждисциплінарна інтеграція як складова проблемно-орієнтованого навчання у медичному університеті. URL: https://www.researchgate.net/publication/328754588_MIZDISCIPLINARNA_INTEGRACIA_AK_SKLADOVA_PROBLEMNOORIENTOVANOGO_NAVCANNA_U_MEDICNOMU_UNIVERSITETI
18. Федотова О. Спалення книг як прояв цензурного контролю культури. Вісник Книжкової палати. 2015. № 3.С. 43-45.

References:

1. Budianskyi D. V. (2017). Napriamky vykorystannia zdotkiv rytoryky v protsesi rozvytku rytorychnoi kultury vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [*Directions of using the achievements of rhetoric in the process of developing the rhetorical culture of a teacher of a higher educational institution*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Pedahohika. Sotsialna robota»*.1(40), 38-41 [in Ukrainian].
2. Harkusha I. V. (2019). Rytorychna kultura movlennia suchasnoho fakhivtsia-psykholoha: navch. posib [*Rhetorical culture of speech of a modern specialist-psychologist*]. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia [in Ukrainian].
3. Holoveshko B. R. (2017). Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï u maibutnikh fakhivtsiv z administratyvnoho menezhmentu u vyshchomu navchalnomu zakladi : dys. ... kand. ped. nauk [*Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in future specialists of administrative management in a higher educational institution*] : 13.00.04 / Natsionalnyi tekhnichnyi universytet «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Kharkiv [in Ukrainian].
4. Holub N. B. (2017). Rol i mistse rytoryky u systemi shkilnoi movnoi osvity [*The role and place of rhetoric in the system of school language education*]. *Yuvileinyi zbirnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*,147-151 [in Ukrainian].
5. Horoshkina O. M., Bondarenko N. V. & Popova L. O. (2020). Metodyka kompetentnisno oriientovanoho navchannia ukraïnskoi movy uchniv litseiu na rivni standartu: metod. posibnyk [*Methodology of competence-oriented teaching of the Ukrainian language for lyceum students at the standard level*]. Kyiv: KONVI PRINT [in Ukrainian].
6. Huzar O. (2016). Komunikatyvne liderstvo kerivnykiv osvitnikh zakladiv : navch. posibn [*Communicative leadership of heads of educational institutions*]. Kyiv : DP «NVTs «Priorityty» [in Ukrainian].
7. Hura T., Romanovskiy O. & Knysh A. (2017). Psykholohiia liderstva v biznesi : navch. posib [*Psychology of leadership in business*]. Kharkiv : «Drukarnia Madryd» [in Ukrainian].
8. Zaliubivska O. B. (2018). Interaktyvna tekhnolohiia formuvannia rytorychnoi kultury maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly [*Interactive technology of formation of rhetorical culture in future higher education teachers*]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. 5, 105-113 [in Ukrainian].
9. Zasiakina T.M. (2022). Intehratsiia v shkilnii pryrodnychii osviti: teoriia i praktyka : monohrafiia [*Integration in school science education: theory and practice*]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].

10. Kanibolotska L. V. (2016). Pedagogichni umovy formuvannia rytorychnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv vyshchychk ahrarnykh navchalnykh zakladiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [*Pedagogical conditions for the formation of rhetorical competence in future teachers of higher agricultural educational institutions in the process of professional training*]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Pedagogika, psykholohiia, filosofiiia*. Vyp. 239, 101-106 [in Ukrainian].
11. Karaman S. O. & Karaman O. V. (2009). Orfoepichnyi treninh. Fonetyka. Orfoepiia. Orfohrafiiia. Hrafika. Stylistyka. Rytoryka. Zavdannia i vpravy : Navchalnyi posibnyk. Vyd. 3-tie pererobl. i dop. [*Orthoepic training. Phonetics. Orthoepy. Orthography. Graphics. Stylistics. Rhetoric. Tasks and exercises*]. KMPU im. B. D. Hrinchenka [in Ukrainian].
12. Konivitska T. Ya. (2019) Struktura rytorychnoi kompetentnosti psykholohiv [*The structure of rhetorical competence of psychologists*]. *Problemy osvity : zb. nauk. pr. DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity»*. Kyiv, 93, 156–168 [in Ukrainian].
13. Komenskyi Ya. A. (1957) Myr chuvstvennykh veshchei v kartynkakh yly Yzobrazhenye y naymenovanye vseh hlavneishykh predmetov v myre y deistvyi v zhyzny [*The world of sensual things in pictures or Image and name of all the most important objects in the world and actions in life*]. / pod red. y so vstup. st. A. A. Krasnovskoho ; per. s lat. Yu. N. Dreizyna. 2-e yzd Moskva : Uchpedhyz, [in Russian].
14. Kucheruk O. A., Holub N. B., Horoshkina O. M. & Karaman S. O. (2016) Pedagogichna rytoryka: istoriia, teoriia, praktyka [*Pedagogical rhetoric: history, theory, practice*]. Kyiv : KNT[in Ukrainian].
15. Popovych A. S. (2018). Metodyka navchannia stylistyky maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury v zakladakh vyshchoi osvity: monohrafiiia [*Methods of teaching stylistics to future teachers of the Ukrainian language and literature in institutions of higher education*]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn Ya. I., [in Ukrainian].
16. Tkachenko L.P. Fakhova spriamovanist kursu rytoryky u praktytsi suchasnykh zakladiv vyshchoi osvity [*Professional orientation of the rhetoric course in the practice of modern institutions of higher education*]. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstreams/16c583e9-2c9b-4b22-86da-e6a07e3160e5/download>
17. Shulhai A.H., Fedoniuk L.Ia. Mudra A.Ie., Oleshchuk O.M. Mizhdystyplinarna intehratsiia yak skladova problemno-orientovanoho navchannia u medychnomu universyteti [*Interdisciplinary integration as a component of problem-oriented learning at a medical university*]. URL:https://www.researchgate.net/publication/328754588_MIZDISCIPLINARNA_INTEGRACIA_AK_SKLADOVA_PROBLEMNOORIENTOVANOGO_NAVCANNA_U_MEDICNOM_U_UNIVERSITETI
18. Fedotova O. Burning books as a manifestation of censorial control of culture. *Bulletin of the Book Chamber*. 2015. No. 3.S. 43-45.

УДК 37.091.64:004]:[378.018.8:373.011.3-051]:37.012(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-371-379](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-371-379)

Декарчук Сергій Олександрович старший викладач кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (096)929-71-54, <https://orcid.org/0000-0001-7589-203X>

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСІБНИКІВ

Анотація. Дивлячись на стрімкий розвиток сучасної літератури, методичного забезпечення, розвиток штучного інтелекту та й взагалі принципів створення посібників стає зрозуміло, що кількість невирішених питань збільшується, як і кількість досліджень та дослідників, які пропонують свої методи вирішення. Загальними проблемами у розробці електронних посібників вважають: відсутність матеріально-технічної бази, відсутність можливості виходу в Інтернет в будь-якій точці, питання підготовки компетентних авторів, питання академічної доброчесності, рівень комп'ютеризації навчальних закладів, умови, принципи та засоби впровадження медійних засобів, коректність, точність подання викладу інформації, інтерактивність, доступність. Подальше створення та застосування, зважаючи на проблеми, під час освітнього процесу електронних підручників, посібників, додатків допоможе розвитку самостійницької, пошукової, науково-дослідної діяльності здобувачів, їх мотивації та практичному застосуванню знань, тощо. Виклики сьогодення підштовхують замислитися не лише над тим, яким чином буде оформлено засіб подання інформації а й за допомогою яких платформ, ресурсів, сайтів можна охопити поданий матеріал. Завдання науковців: максимально наблизити здобувача до навчальної сфери, обгорнувши його доцільною інформацією, зважаючи на галузь вивчення та припіднести інформацію лаконічно, просто, зрозуміло та доступно. Задля ефективного впровадження е-посібника ми повинні чітко розуміти його функції та завдання. У сучасності електронний посібник постає в ролі засобу навчання. Засіб навчання – це об'єкт, який використовується для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності. Засіб навчання суттєво впливає на якість знань здобувачів, їх розумовий розвиток та професійне осмислення. Навчальний посібник – це комплекс зібраної максимально дотичної інформації з коректним викладом з предмету та галузі, яку опановує здобувач. Головні завдання посібника посібника умотивувати, доповнити або замінити при необхідності підручник.

Ключові слова: матеріально-технічна база, електронний посібник, академічна доброчесність, виклики сьогодення, навчальна сфера, доцільна інформація, засіб навчання, розумовий розвиток, професійне осмислення.

Dekarchuk Serhiy Oleksandrovich Senior lecturer of Physics and Integrative Technologies of Natural Sciences Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St. 2, Uman, 20300, tel.: (096)929-71-54, <https://orcid.org/0000-0001-7589-203X>

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF TRAINING THE FUTURE TEACHERS FOR DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION ELECTRONIC MANUALS

Abstract. Looking at the rapid development of modern literature, methodological support, the development of artificial intelligence, and the principles of creating textbooks in general, it becomes clear that the number of unresolved issues is increasing, as is the number of studies and researchers who offer their methods of solution. Common problems in the development of electronic textbooks include: lack of material and technical resources, lack of access to the Internet anywhere, training of competent authors, academic integrity, level of computerization of educational institutions, conditions, principles and means of implementing media, correctness, accuracy of presentation of information, interactivity, accessibility. Further creation and use of electronic textbooks, manuals, and applications in the educational process will help develop students' independence, search, research, motivation, and practical application of knowledge, etc. The challenges of today prompt us to think not only about how the medium will be designed, but also about which platforms, resources, and websites can be used to cover the material presented. The task of scientists is to bring the applicant as close as possible to the educational field, wrapping him or her in relevant information, taking into account the field of study, and presenting the information in a concise, simple, understandable and accessible way. For the effective implementation of an e-manual, we must clearly understand its functions and tasks. Nowadays, an electronic textbook is a learning tool. A learning tool is an object that is used to acquire knowledge, form the experience of cognitive and practical activities. The learning tool significantly affects the quality of students' knowledge, their mental development and professional understanding. A study guide is a set of collected maximally relevant information with a correct presentation on the subject and industry that the applicant is studying. The main tasks of the study guide are to motivate, supplement or replace the textbook, if necessary.

Keywords: material and technical base, electronic manual, academic integrity, challenges of today, educational sphere, relevant information, learning tool, mental development, professional reflection.

Постановка проблеми. Ми звикли, що традиційні посібники застосовувалися до років нового покоління з метою роз'яснення, підкріплення або вміщення додаткового матеріалу до основного підручника. Зараз же посібник у медійному варіанті завдяки застосуванню інформаційно-телекомунікаційних технологій, трансформує в новітній засіб пізнання, який поєднує функції інших елементів системи дидактичних засобів і утворює таким чином електронне навчально-пізнавальне середовище. Посібник в його сучасному комп'ютерному варіанті завдяки застосуванню гіпермедійних засобів і телекомунікаційних технологій, перетворюється на принципово новий засіб пізнання, який поєднує функції інших елементів системи, при цьому вводячи власні принципи навчально-виховного процесу, утворюючи таким чином електронне навчально-пізнавальне середовище.

На сьогодні у відкритому доступі відоме широке коло наукових та навчальних посібників. Сучасні події, незупинні процеси інформатизації та глобалізації, внутрішніх та зовнішніх проблем освітнього процесу вимагають покращення цього засобу навчання. Паперовий класичний навчальний посібник замінює електронний, доступний у Інтернет-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд поданого вище питання застосування та використання електронних підручників можемо прослідкувати в працях співвітчизників- науковців та іноземців. Українськими представниками вирішень проблем, які постають у процесі створення, впровадження, моделювання та застосування на практиці електронних засобів вивчення матеріалу у різних освітніх напрямках виступають: І.М. Шупік, Л. Іллічук, І. Гайдаєнко, С. В. Шаров, Д. В. Лубко, Т. М. Шарова, Г. Б. Коміренко, В. В. Федорчук, Н. Г. Богданова, І. М. Семененко, К. Л. Бугайчук. У статтях проблему класифікації, ефективності, переваг та недоліків електронного інструменту навчання визначили А. Ю. Есаулова, Ю. М. Шепетко, Л. А. Онищук, В. Бобрицька, О. Ващенко, В. Єфімова. Електронний підручник в умовах глобалізації та інформатизації стало прийнято вважати підручним доступним засобом формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Обґрунтування цієї думки знаходимо в напрацюваннях О. В. Дубініної, Л. В. Маладики, Л.В. Гусечко, К. П. Осадчої, А. М. Гури, В.Ф. Заболотного, О.О. Гаврилишеної, Є. В. Долинського, Д. Пузікова, Е. Луговської, С. В. Помирчої. Основи створення електронних посібників в відкритому доступі можемо спостерігати в працях: Т. Дацко, Л. Зайцевої, О. Козлова, О. Тищенко, Г.Б. Коміренко. Також питання, пов'язані зі створенням та використанням електронних засобів навчання, зокрема електронних підручників, охопили Л. Білоусова, В. Волинський, Ю. Жук, І. Іваськів, В. Клочко, Н. Кононець, О. Кохан, С. Лещук. Порухили проблему типологізації електронних видань в своєму матеріалі А. Антохова, К. Бугайчук, С. Водолазька, О. Гриценчук, М. Женченко, Т. Киричок, Н. Кононець, М. Стахів, А. Булда.

З-поміж зарубіжних науковців проблеми формування методичної компетентності за допомогою мультимедійного методичного комплексу порушили: M. Haran, L. Castañeda, A. Haleem, D. Villar-Onrubia, Ikpeze Chinwe, X Zhang, C. Romero-García, S. Heine.

Метою статті є дослідження та обґрунтування основних методичних принципів, вимог до створення і впровадження електронних посібників у контексті підготовки майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження питання, слід визначити та детермінувати поняття “електронний підручник”. Електронний підручник дослідниками прийнято вважати за програмно-методичний комплекс, збірник матеріалів, що забезпечує доступ здобувачам до матеріалу навчального курсу або його великого розділу за допомогою комп'ютера або інших девайсів. У Положенні українського чинного законодавства про електронний підручник [1], зазначено у пунктах стандартні вимоги до всіх структур та аспектів е-підручника. Отже, будуючи вміст е-посібника, ми повинні враховувати подані вимоги та відповідність критеріям. Міністерство науки і освіти України відповідно до пункту 2.1– 2.4 визначило критерії як:

- *вміст е-підручника має збігатися з нормами освітньої програми, навчальної або стандарту освіти, затвердженими МОН;*
- *автори, укладаючи е-підручник повинні зважати на сучасні наукові тенденції, новинки в науковому та освітньому просторі;*
- *комплекс інформації мусить містити характерні структурні одиниці компетентнісного характеру та відповідати дидактичній, виховній функції;*
- *засіб подання матеріалу повинен забезпечити низку методів, диференційованих підходів, містити блок самооцінювання та критеріїв оцінювання, завдання для групової, самостійної роботи та відкриті завдання. пошуково-дослідницькі та творчі;*
- *у підручнику заборонено дискредитувати або дискримінувати людину за особистими ознаками, статтю, віком, національною або расовою приналежністю;*
- *е-підручник має чітко перевірятися на фахові помилки та бути схваленим у разі їх відсутності;*
- *зміст повинен відповідати структурі та бути систематизованим;*
- *виклад повинен супроводжуватися лаконічністю, зрозумілістю, логічністю та послідовністю;*
- *вміст повинен відповідати віковим потребам здобувачів;*
- *е-підручник повинен містити сучасні матеріали зорієнтовані на диференційовані види сприймання здобувачів;*
- *валідність джерел обов'язкова при створенні е-підручника;*
- *інтерфейс повинен бути інтерактивним, пов'язувати елементи матеріалу;*

- дизайн має бути зрозумілим суб'єкта навчального процесу та відповідати нормам сприймання;
- має існувати пояснення або кроки щодо використання;
- обов'язково повинна бути забезпечена можливість його завантаження на пристрій користувача і роботи без подальшого доступу до Інтернет;
- е-підручник повинен містити інструменти для редагування тексту, його видозміни, закладки, нотатки, тощо;
- у е-підручнику повинна бути забезпечена можливість перегляду відео- та аудіо-кліпів без потреби встановлення додаткових плагінів (додатків);
- у е-підручнику повинні бути наявні функції переходу здобувачів освіти на створений МОН спеціальний інформаційний ресурс у мережі Інтернет, для здійснення оцінювання відповідності результатів навчання обов'язковим результатам навчання, визначеним відповідним стандартом освіти та/або типовою освітньою чи навчальною програмою.

Електронний посібник за вимогами повинен містити зібрання педагогічного, структурного, змістового, фізіологічного, оздоблювального аспектів. Науковці найчастіше доторкаються до теми технічного та програмного рівнів реалізації, а також пропонують форми та результати його впровадження. Невирішеною проблемою постає структурний аспект поняття електронного засобу, покращення його вмісту, завдання якого окреслити концепцію створення підручника за допомогою поліпшення його вмісту, застосування методу інтеракції [2,3]. Інтерактивність забезпечує ефективність, впроваджуючи миттєвий зворотний зв'язок, економлячи час при зверненні до гіпертекстових посилань.

Сисоєва С. вважає, що інтерактивні засоби е-посібника запроваджують нові можливості, розкривають потенціал мотивації й залученість здобувачів у подолання навчальних проблем, що у подальшому забезпечує їх емоційним поштовхом до пошукової активності. Інтерактивне навчання буде навичку креативно мислити та вирішувати ситуації. Інтерактивне навчання містить культурований аспект: дає досвід встановлення контакту, взаємозалежних ціннісно-змістовних відносин з світом (культурою, природою), людьми й осмислення себе [4, с. 7].

Коваль Л. визначає поняття електронного підручника як педагогічний програмний засіб, який охоплює навчальний курс або певні розділи, характерною рисою якого є мультимедіа, гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність системи адаптивного управління навчальним процесом з елементами штучного інтелекту, модулів самоконтролю. Такий підручник може бути визначено як систему диференційованих знань із пошуку, аналізу та узагальнення навчальної інформації [5, с. 83].

Коміренко Г. зазначає у своєму дослідженні, що під час моделювання електронного засобу вагомим є дотримання психологічних принципів взаємодії людини і технологій. Порушення можуть проявлятися в надмірній увазі та допомозі, недостатній допомозі, неадекватності оцінних думок, надмірності інформативного діалогу, збоїв комп'ютера, недостатній мотивованості допомоги, надмірній категоричності. Це може призвести до збільшення, замість передбачуваного скорочення, часу на навчання, зниження мотивації до навчання та ін. [6].

Демакова І. у своєму дослідженні перевагу електронного підручника детермінує наявністю у ньому великої кількості науково-методичного та практичного матеріалу. Підручник такого подання надає можливість здобувачам послідовно черпати інформацію. Система посилянь, що пов'язує окремі терміни та текстові масиви за тематичними блоками, дозволяє організувати швидкий доступ до потрібної інформації [7]. У кожній темі повинно бути вміщено матеріал підручника, словнички, зноски з гіперпосиланнями, іменні покажчики, глосарій, фотогалерея чи коментарі, необхідні для сприйняття нового.

Булда А. визнає електронні підручники ефективними засобами синергії навчально-методичних, дизайн-ергономічних та технічних вимог. Дизайн-ергономічні та технічні вимоги до електронних підручників базуються на критеріях до електронних навчальних видань. Серед традиційних навчально-методичних вимог істотно важливо вміти вирізняти науковість змісту електронного підручника. Зміст текстового навчального матеріалу повинен розкривати ту домінуючу концепцію, яка визнана серед науковців істориків, одночасно подаючи альтернативні теорії. Слід зауважити що текстовий матеріал повинен бути лаконічним, конкретним, не дублювати матеріал традиційного підручника. Електронний підручник має містити творчі, навчально-пізнавальні завдання [8, с. 20].

Автори електронних посібників та підручників мають дотримуватися дидактичних принципів організації навчального процесу, селекції і застосування матеріалу, що включатиметься у зміст.

Електронна книга базується на підґрунті певної низки принципів. Прикладом поданих принципів виступають:

- принцип структурованості та поетапності формування знань, умінь і навичок користувача,
- принцип доступності і різноманітності навчання,
- принцип науковості,
- принцип наочності,
- принцип посиленої складності,
- принцип свідомого ставлення здобувача,
- принцип систематичності,
- принцип забезпечення інтерактивного діалогу і зворотного зв'язку.

Принцип науковості передбачає поняття змісту навчання, який має містити матеріал структуровано згідно з науковими моделями у відповідній галузі науки. У поданому матеріалі має бути висвітлено відомості про основні наукові аксіоми, факти, правила, закони предметної галузі. До новітнього електронного посібника не забуваймо й додавати традиційні методи пізнання: експеримент, порівняння, спостереження, узагальнення, конкретизація, аналогії, аналіз, моделювання в усіх його проявах. Щоб ефективно запровадити та використати принцип науковості доцільно використовувати праці фахівців з дотичних галузей, використовувати правила науки, дотримуватися наукових тенденцій спостерігати за науковими виданнями, журналами, монографіями, також надавати право здобувачам самостійно проводити дослідження, експерименти, надавати їм можливість моделювати свої теоретичні схеми й пояснювати одержані результати.

За допомогою принципу доступності ми можемо запровадити навчальний матеріал з поміттю технологій, у процесі мають застосовуватися моделі, що дотичні до науковості й одночасно доступні для розуміння здобувачів. Шляхи та форми подання навчального матеріалу, форми і методи організації навчальної діяльності мають відповідати рівню підготовки та віковим вимогам здобувачів.

Задіюючи принцип наочності, ми надаємо широкі можливості здобувачам здійснити перетворюючу діяльність над об'єктами вивчення. Освітній процес повинен проходити становлення з максимальним залученням органів чуття, аналізуючи всі види сприймання та сприйняття. В контексті електронного посібника наочною може бути демонстрація викладачем зразка взаємодії з засобом інформації за комп'ютером при роботі з готовою програмою.

У принципі посиленої складності у навчанні виділяємо ретельний відбір навчального матеріалу та видів завдань і вправ з урахуванням загального рівня. Завдання, що ставляться перед здобувачами, повинні бути лаконічними та зрозумілими.

Запровадження принципу свідомого ставлення учня до навчання гарантує підвищення рівня самостійності та активізації його діяльності щодо пошуку і отримання необхідної інформації.

Використання принципу зворотного зв'язку, повинне забезпечити доцільну діагностику помилок.

Має передбачатися реалізація індивідуального підходу до здобувача, врахування його особистісних можливостей вмінь щодо сприймання та засвоєння навчального матеріалу. Індивідуалізацію можливо застосувати під час роботи здобувачів із програмними засобами, що вивчаються з індивідуальним темпом, власними шляхами подолання труднощів та за допомогою гнучкого налагодження навчальної програми. Беручи до уваги педагогічні процеси, на базі засобів ІКТ принцип індивідуалізації реалізується насамперед за допомогою гіпертекстової технології подання інформації.

Життєво-необхідно за допомогою підручника сформувавши особисту модель знань згідно з принципом систематичності та послідовності викладу навчального матеріалу, зв'язку навчання з практичною діяльністю. Задля побудови системи уявлень про діяльність у здобувачів, потрібно надати інструкцію майбутніх операцій освітнього процесу [9, с. 26; 10].

Висновки. Отже, вибудовуючи е-посібник, ми повні звертати увагу на законодавчі вимоги, педагогічні, психологічні аспекти та відповідність сучасним науковим тенденціям. Електронний посібник є важливим педагогічним програмним засобом, повинен мати зручну гіпертекстову структуру та надавати навчальну інформацію, скеровувати вивчення певної дисципліни з урахуванням індивідуальних можливостей та уподобань здобувачів. Проаналізовано принципи створення ефективного електронного підручника націленого на сучасного здобувача. До переваг електронних посібників у контексті підготовки майбутніх фахівців відносимо: інтерактивність, забезпечення зворотного зв'язку, наявність навігації та пошукової системи, мультимедійний зміст. Визначено, що електронний посібник сприяє ефективному засвоєнню знань та формуванню умінь і навичок, залучає здобувачів до самостійної навчально-пізнавальної, пошукової діяльності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці електронних посібників з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Література:

1. Положення про електронний підручник: наказ Міністерства освіти і науки України від 24 травня 2018 р. № 440. № 621/32073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18>.
2. О. Г. Єсіна, Л. М. Лінгур (2012), Електронні підручники: переваги та недоліки використання. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Випуск 1 (44), URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://vsed.oneu.edu.ua/files/full/1_44_2012/181-186.pdf&gws_rd=cr&dcr=0&ei=RmW1WdLcHIeQ6QT_ypnIDg
3. Н. Богданова. Педагогічні передумови запровадження комп'ютерного навчального курсу з культурології при підготовці інженерів-педагогів. Гуманізація навчально-виховного процесу. Випуск ЛІІ. Частина І, 2010. С. 3-10. URL: https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_52_1.pdf
4. Сисоєва С.О. Інтерактивне навчання дорослих у системі післядипломної педагогічної освіти. Наукові праці. Педагогіка. Випуск 146. том 158. Миколаїв, 2011. С. 5–10.
5. Коваль Л. Є. Електронний підручник як засіб вдосконалення професійної педагогічної освіти майстрів виробничого навчання. *Наукові праці*. Серія: педагогіка, психологія і соціологія. 2010. № 8. С. 79–85.
6. Коміренко Г.Б. Електронний підручник – принципи та технологія створення. *Електронне наукове фахове видання*. Науковий вісник Донбасу. № 1 (5), 2008 / ISSN 2320-2187. Педагогічні науки. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN5/index.htm>
7. Демакова І. Комп'ютеризація навчання – застосування комп'ютера як засобу активізації та інтенсифікації навчання. – Режим доступу: http://dl.sumdu.edu.ua/e-pub/ped/_black/ukr/t9/ib.html
8. Булда А.А. Електронний підручник в системі сучасних засобів навчання: *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». Випуск 1'2009 Серія 22. С. 18-21.

9. Волкова Тетяна. Методичні засади створення і використання електронного підручника у професійній підготовці кваліфікованих робітників: метод. посіб. / Тетяна Волкова. – К.: Інституту професійної освіти НАПН України, 2012. С. 1– 82.

10. Федотова О., Шаповал Ю. Проскрипції як цінне джерело з історії цензури в Радянській Україні. Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 142-159.

References:

1. Nakaz Ministerstva osviti i nauki Ukraïni "Polozhennja pro elektronnij pidruchnik" [The order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "Regulations on the electronic textbook"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18> [in Ukrainian].

2. Esina, O. G. , Lingur, L. M. (2012). Elektronni pidruchniki: perevagi ta nedoliki vikoristannja [Electronic textbooks: advantages and disadvantages of use]. *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' - Herald of socio-economic research*, 1 (44). Retrieved from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://vsed.oneu.edu.ua/files/full/1_44_2012/181-186.pdf&gws_rd=cr&dcr=0&ei=RmW1WdLcHIeQ6QT_ypnIDg [in Ukrainian].

3. Bogdanova, N (2010). Pedagogichni peredumovi zaprovadzhennja komp'juternogo navchal'nogo kursu z kul'turologii pri pidgotovci inzheneriv-pedagogiv [Pedagogical prerequisites for the introduction of a computer-based educational course in cultural studies in the training of engineer-pedagogues]. *Gumanizacija navchal'no-vihovnogo procesu - Humanization of the educational process*, LII, 1, 3-10. Retrieved from https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_52_1.pdf [in Ukrainian].

4. Cisoeva, S.O. (2011). Interaktivne navchannja doroslih u sistemi pisljadiplomnoi pedagogichnoi osviti [Interactive training of adults in the system of postgraduate pedagogical education]. *Naukovi praci. Pedagogika - Scientific works. Pedagogy*, 146, 158, 5–10 [in Ukrainian].

5. Koval', L. Є. (2010). Elektronnij pidruchnik jak zasib vdoskonalennja profesijnoi pedagogichnoi osviti majstriv virobничого navchannja [Electronic textbook as a means of improving professional pedagogical education of industrial training masters]. *Naukovi praci. Serija: pedagogika, psihologija i sociologija - Scientific works. Series: pedagogy, psychology and sociology*, 8, 79–85 [in Ukrainian].

6. Komirenko, G.B. (2008). Elektronnij pidruchnik – principi ta tehnologija stvorennja. [Electronic textbook - principles and technology of creation]. *Naukovij visnik Donbasu - Scientific Bulletin of Donbass*, 1 (5), 2008. Retrieved from <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN5/index.htm> [in Ukrainian].

7. Demakova, I. Komp'juterizacija navchannja – zastosuvannja komp'jutera jak zasobu aktivizacii ta intensifikacii navchannja [Computerization of education - use of the computer as a means of activation and intensification of education]. *dl.sumdu.edu.ua* Retrieved from http://dl.sumdu.edu.ua/e-pub/ped/_black/ukr/t9/ib.html [in Ukrainian].

8. Bulda, A.A. (2009). Elektronnij pidruchnik v sistemi suchasnih zasobiv navchannja [Electronic textbook in the system of modern teaching aids]. *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P.Dragomanova. «Politichni nauki ta metodika vkladannja social'no-politichnih disciplin» - Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. "Political sciences and teaching methods of socio-political disciplines"*, 1'2009, 22, 18-21 [in Ukrainian].

9. Volkova, Tetjana (2012). *Metodichni zasadi stvorennja i vikoristannja elektronного pidruchnika u profesijnij pidgotovci kvalifikovanih robotnikov* [Methodological principles of creating and using an electronic textbook in professional training of qualified workers]. K.: Institutu profesijnoi osviti NAPN Ukraïni [in Ukrainian].

10. Fedotova O., Shapoval Yu. Proscriptions as a valuable source of the history of censorship in Soviet Ukraine. *Ukrainian historical journal*. 2017. No. 2. P. 142-159.

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-380-389](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-380-389)

Дем'янюк Антоніна Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри освітології і педагогіки, Західноукраїнський національний університет, бульвар Т. Шевченка, 9, м. Тернопіль, 46001, тел.: (0352) 52-19-50, <https://orcid.org/0000-0002-8994-7633>

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

Анотація. Необхідність вивчення ефективних освітніх технологій для організації дистанційного навчання виникає через зростання популярності та попиту на таку форму освіти. У сучасних умовах все більше людей хочуть здобувати вищу освіту дистанційно, оскільки це дає їм змогу навчатися, не звільняючись з роботи, а також забезпечує можливість отримати вищу освіту для людей з обмеженими можливостями. Застосування новітніх інформаційно-освітніх технологій у дистанційному навчанні є ключовим чинником, що забезпечує таку можливість. Дистанційне навчання має свої переваги та недоліки, тому розуміння його переваг є важливим для прийняття важливих рішень щодо модернізації освітнього процесу в контексті розвитку інноваційних процесів.

В результаті дослідження встановлено, що дистанційне навчання – це індивідуалізований процес здобуття знань, умінь, навичок та пізнавальних стратегій, який відбувається переважно за допомогою опосередкованої взаємодії між віддаленими учасниками освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що базується на новітніх психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологіях. Отже, технології дистанційного навчання – це електронні або цифрові засоби навчання, включно з Інтернетом, електронною поштою, телебаченням та іншими аудіовізуальними комунікаційними пристроями, які використовуються для надання інструкцій, коли викладач і студенти знаходяться в різних фізичних умовах.

Систематизовано та охарактеризовано дистанційні та медіа-технології навчання, які включають: апаратну базу, інформаційно-комунікаційне забезпечення з достатньою пропускну здатністю каналів, загальне та спеціалізоване програмне забезпечення. Проаналізовано та визначено характерні переваги і недоліки найбільш популярних систем дистанційного обслуговування освітнього процесу, до яких відносяться Moodle, Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom та Google Meet.

Визначено, що для успішного створення та застосування дистанційних технологій навчання потрібно проводити глибокий аналіз цілей навчання,

можливостей нових дидактичних технологій та вимог до технологій дистанційного навчання для різних курсів. Такий аналіз допоможе коригувати критерії навчання. Під час планування та розробки дистанційних курсів потрібно враховувати три основні складові діяльності викладача: викладання навчального матеріалу, практичну роботу та зворотний зв'язок.

Ключові слова: інновації в освіті, дистанційне навчання, дистанційні технології навчання, системи дистанційного обслуговування освітнього процесу.

Demianiuk Antonina Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor of Education and Pedagogy Department, West Ukrainian National University, T. Shevchenko Boulevard, 9, Ternopil, 46001, tel.: (0352) 52-19-50, <https://orcid.org/0000-0002-8994-7633>

INNOVATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONTEXT OF USING DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES

Abstract. The need to study effective educational technologies for the organization of distance learning arises due to the growing popularity and demand for this form of education. In today's environment, more and more people want to get higher education remotely, because it allows them to study without leaving work, and also provides an opportunity to get higher education for people with disabilities. The use of the latest information and educational technologies in distance learning is a key factor that provides such an opportunity. Distance education has its advantages and disadvantages, so understanding its advantages is important for making important decisions regarding the modernization of the educational process in the context of the development of innovative processes.

As a result of the study, it was established that distance learning is an individualized process of acquiring knowledge, abilities, skills and cognitive strategies, which takes place mainly through mediated interaction between remote participants of the educational process in a specialized environment based on the latest psychological-pedagogical and information-communication technologies. Therefore, distance learning technologies are electronic or digital learning media, including the Internet, e-mail, television, and other audio-visual communication devices, that are used to deliver instruction when the instructor and students are in different physical locations.

Distance and media learning technologies are systematized and characterized, which include: hardware base, information and communication support with sufficient channel bandwidth, general and specialized software. The characteristic advantages and disadvantages of the most popular remote service systems of the educational process, which include Moodle, Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom and Google Meet, are analyzed and determined.

It was determined that for the successful creation and application of distance learning technologies, it is necessary to conduct an in-depth analysis of the learning goals, the possibilities of new didactic technologies, and the requirements for distance learning technologies for various courses. Such an analysis will help to adjust the training criteria. When planning and developing distance courses, you need to take into account three main components of the teacher's activity: teaching the educational material, practical work and feedback.

Keywords: innovations in education, distance learning, distance learning technologies, distance service systems for the educational process.

Постановка проблеми. Здобуття новітніх та глибоких знань в теперішніх умовах зумовлює необхідність застосування сучасних інформаційних освітніх технологій з метою забезпечення відповідності освітнього процесу вимогам сучасності. Однією з цих вимог є нове освітнє середовище, що передбачає отримання знань з будь-якого місця за допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій, спілкування із закладами освіти за власним вибором та доступ до інформації з будь-якої точки світу. Успішною реалізацією такого освітнього середовища є дистанційне навчання, яке передбачає процес навчання, коли викладач і студент не знаходяться в одному місці та можуть комунікувати за допомогою освітніх онлайн платформ, онлайн-курсів, мобільних додатків, відео дзвінків тощо. Зростання популярності дистанційної освіти та затребуваності в ній зумовлюють необхідність дослідження освітніх технологій ефективно організації дистанційного навчання, яке має свої переваги та недоліки. Розуміння переваг дистанційного навчання є важливим, оскільки це сприяє в прийнятті важливих рішень щодо модернізації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання і практичні аспекти розвитку дистанційного навчання в своїх працях розглядали такі науковці, як: С. Вітвіцька, М. Кадамія, О. Казанська, І. Кобилянська, В. Кухаренко, М. М'ястковська, Л. Ребуха, Н. Ткачева, Л. Ткаченко, О. Хмельницька, О. Шевцова, Б. Шуневич, Р. Деллінг, Г. Рамбле, Д. Кіган, А. Кларк, М. Мур, М. Томсон та ін. Внесок згаданих науковців є вагомим, проте стрімкий розвиток освітнього процесу зумовлює необхідність подальшого дослідження технологій дистанційного навчання з метою забезпечення інноваційних засад його модернізації.

Метою статті є дослідження та систематизація технологій дистанційного навчання з виокремленням їх переваг і недоліків задля реалізації процесів модернізації освітнього процесу відповідно до вимог сучасності.

Виклад основного матеріалу. Сучасні реформи та модернізація вищої освіти в Україні націлені на розвиток дистанційного навчання, яке стає все більш потрібним для людей, що хочуть отримати вищу освіту без перерви у

роботі або для тих, хто має обмежені можливості. Застосування сучасних інформаційно-освітніх технологій в дистанційному навчанні дозволяє забезпечити таку можливість [1, С. 91].

Під дистанційним навчанням доцільно вважати індивідуалізований процес здобуття знань, умінь, навичок та пізнавальних стратегій, який відбувається переважно за допомогою опосередкованої взаємодії між віддаленими учасниками освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що базується на новітніх психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологіях. Реалізація дистанційного навчання відбувається шляхом [2]:

– використання дистанційної форми навчання як окремої форми реалізації освітнього процесу;

– застосовування технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних форматах.

Щоб ефективно організувати дистанційне навчання, необхідно забезпечити належне функціонування різних підсистем, таких як проведення та підтримка онлайн-курсів, розробка нових онлайн-курсів, адміністративна підтримка, академічна підтримка студентів, підтримка викладачів, відповідність навчальному плану програми та кафедри, а також особиста підтримка студентів [3].

За останні роки, зростаючий розвиток дистанційного навчання у суспільстві, що все більше стає інформаційним, вимагає застосування новітніх технологій навчання, включаючи дистанційні технології, що використовують комп'ютерні та телекомунікаційні інструменти для забезпечення інтерактивної взаємодії між учасниками освітнього процесу [4]. Технології дистанційного навчання – це електронні або цифрові засоби навчання, включно з Інтернетом, електронною поштою, телебаченням та іншими аудіовізуальними комунікаційними пристроями, які використовуються для надання інструкцій, коли викладач і студенти знаходяться в різних фізичних умовах [5].

Отже, дистанційні та медіа- технології навчання включають [2]:

– необхідну апаратну базу, яка включає персональні комп'ютери, мережеве обладнання, джерела безперебійного живлення, сервери та обладнання для відеоконференц-зв'язку. Ці засоби забезпечують розробку та використання веб-ресурсів для навчання, управління освітнім процесом та взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання в режимах синхронного та асинхронного часу;

– інформаційно-комунікаційне забезпечення з достатньою пропускну здатністю каналів, що надає всім суб'єктам дистанційного навчання освітнього закладу цілодобовий доступ до веб-ресурсів і веб-сервісів для реалізації освітнього процесу у синхронному та асинхронному режимах;

– загальне та спеціалізоване програмне забезпечення, включаючи програмне забезпечення для осіб з особливими потребами, яке має бути ліцензійним або заснованим на програмних продуктах з відкритими кодами.

Веб-ресурси навчальних дисциплін (програм), що необхідні для забезпечення дистанційного навчання, можуть включати наступне [2]:

– методичні рекомендації, які містять інформацію про використання ресурсів, послідовність виконання завдань, та контрольні механізми;

– документи, що стосуються планування освітнього процесу, такі як навчальні програми, тематичні плани та розклад занять;

– відео- та аудіозаписи лекцій, семінарів та інших навчальних матеріалів;

– мультимедійні лекційні матеріали;

– термінологічні словники;

– практичні завдання, включаючи методичні рекомендації щодо їх виконання;

– віртуальні лабораторні роботи, що містять методичні рекомендації щодо їх виконання;

– віртуальні тренажери та методичні рекомендації щодо їх використання;

– тестові завдання для здійснення контрольних заходів, тестування із автоматизованою перевіркою результатів та тестування із перевіркою викладачем;

– ділові ігри та методичні рекомендації щодо їх використання;

– електронні бібліотеки та посилання на них;

– бібліографії;

– дистанційний курс, що об'єднує веб-ресурси навчальної дисципліни єдиним педагогічним сценарієм;

– інші ресурси з навчальним призначенням.

Освітній заклад формує перелік веб-ресурсів для дистанційного навчання, що містить ресурси для навчальних дисциплін залежно від їх специфіки. Для забезпечення дистанційного навчання, заклад освіти також може створити свої власні веб-ресурси або використовувати інші ресурси, що пройшли відповідну перевірку в закладі.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі призводить до змін форми, змісту та процесу розробки ЕНМК дисциплін. Замість традиційних підручників та збірників завдань, використовуються інтерактивні електронні підручники, практикуми, презентації, відео-лекції, електронні тести, бібліотеки, глосарії, інтерактивні плакати, телекомунікаційні проекти тощо. Як наслідок, в закладі освіти створюється електронний контент. Розробка електронного контенту є складним та затратним процесом, який вимагає значних ресурсів. Тому в

процесі створення інформаційного освітнього середовища перед закладом вищої освіти постають такі завдання [6]:

- розробка матеріально-технічної бази для IT-інфраструктури, яка включає в себе створення локальних та корпоративних мереж з доступом до Інтернету;

- впровадження автоматизованих систем для управління закладом вищої освіти, документообігу та взаємодії різних підрозділів закладу;

- впровадження інформаційних технологій в освітній процес, створення та використання інформаційного освітнього середовища, а також використання різних методів навчання, таких як e-learning, m-learning, u-learning, b-learning, f-learning;

- регулярне підвищення кваліфікації педагогічних працівників у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та мереж.

В інформаційному освітньому середовищі виокремлюють два наступні рівні [6]:

1) внутрішній рівень включає:

- матеріали навчальних курсів;
- ресурси для обміну документами між підрозділами закладу;
- засоби для спілкування в межах закладу;

2) зовнішній рівень включає:

- інформація про освітній заклад, його структуру, умови вступу, навчально-методичну, виховну та науково-дослідну діяльність;

- проекти (наукові, соціальні), які реалізуються в закладі освіти;

- інформація про студентське життя та дозвілля;

- бібліотечні ресурси і депозитарій;

- відкриті матеріали щодо навчальних курсів;

- публічну інформацію;

- засоби спілкування.

Доцільно зазначити та охарактеризувати найбільш популярні системи дистанційного обслуговування освітнього процесу, до яких відносяться Moodle, Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom та Google Meet.

Протягом останніх система дистанційного навчання Moodle стала найпоширенішою в освітній системі. Вперше вона була розроблена у 2002 р. та дозволяє створювати курси навчання дистанційно за темами або проектувати індивідуальну діяльність студентів. Moodle має різні функції, такі як форуми, семінари, завдання, тести, відео матеріали, опитування, чати тощо [7]. Вищезазначена технологія дистанційного навчання надає можливість всім учасникам освітнього процесу працювати разом в безпечному середовищі, яке дозволяє контролювати успішність та забезпечує безпечну аутентифікацію. Moodle – система дистанційного навчання, яка має гнучкий інтерфейс, що може бути налаштований користувачем залежно від його потреб

та включає різноманітні макети та дизайни сторінок. Крім того, ця система може бути інтегрована з іншими програмними засобами, такими як засоби спілкування, спільної роботи, управління документами, що дозволяє підвищити продуктивність освітнього процесу.

Сервіс Zoom надає широкі можливості, включаючи організацію чатів для обміну матеріалами та онлайн-конференцій з високоякісним відеозв'язком, що можуть брати участь до 100 учасників. Запис відеодзвінків, спільних розмов та презентацій на робочому столі дозволяє зберігати цінні дані та переглядати їх у майбутньому. Крім того, можна планувати необмежену кількість конференцій у необмежений час та запрошувати учасників заздалегідь. Проте до недоліків сервісу Zoom можна віднести відсутність можливості проведення тестування та оцінювання, обміну матеріалами та електронного журналу [1].

Microsoft Teams забезпечує можливість студентам та викладачам зустрічатися в одному робочому середовищі, спілкуватися, співпрацювати, створювати контент та обмінюватися файлами в рамках освітнього процесу. Ця програма містить чати для обговорення, наради, файлообмінник та корпоративні програми, які дозволяють створювати спільну платформу для комунікації та співпраці. Проте, є кілька недоліків у системі Microsoft Teams, такі як потреба у створенні окремої пошти Microsoft, відсутність електронного журналу, а також необхідність в певних навичках роботи з цією системою дистанційного навчання [1].

Google Classroom є безкоштовною веб-платформою, яка успішно використовується для організації дистанційного навчання. За допомогою цієї платформи можна створювати завдання, додавати та редагувати фотографії, створювати копії та ділитися файлами з інших додатків під час навчального заняття. Крім цього, користувач може отримувати офлайн-доступ до своїх документів. Викладач може відстежувати роботу студентів у режимі онлайн, переглядати документи, з якими вони працюють, а також перевіряти завдання та вносити до них правки [1].

Сервіси Google пропонують широкий спектр можливостей, які сприяють зацікавленості студентів у навчанні, сприяють самовдосконаленню та підвищують їх пізнавальну активність, що сприяє розвитку їх інформаційної компетентності. Google надає викладачам та студентам доступ до інструментів для спільної роботи в освітньому процесі.

Доцільно оцінювати якість впровадження та застосування дистанційних технологій навчання за різними показниками ефективності. До них належать: результативність (успішність студентів, індивідуальний підхід, здатність застосовувати теоретичні знання на практиці); доступність (можливість розширення кількості бажаючих навчатися); ресурсомісткість (економія витрат на подорожі та використання приміщень); оперативність (скорочення часу, необхідного для засвоєння та здобуття знань);

демократичність спілкування між учасниками освітнього процесу; використання новітніх освітніх технологій та комплексних програмних засобів [8].

Для успішного розвитку технологій дистанційного навчання необхідно проводити детальний аналіз цілей навчання, можливостей нових технологій та вимог до них в контексті викладання різних курсів, щоб відповідно коригувати критерії навчання. При плануванні та розробці дистанційних курсів важливо враховувати три складові діяльності викладача: викладання матеріалу, проведення практичних занять та забезпечення зворотного зв'язку. Ці елементи є ключовими в організації дистанційного навчання. На сьогоднішній день однією з проблем дистанційного навчання є створення нових методичних матеріалів, які мають базуватися на етапному сприйнятті інформації та повному контролі знань студентів [9].

Застосування дистанційної освіти є багатограним та широким в міжнародній освітній практиці. У США понад 65% вищих закладів освіти пропонують дистанційну форму освіти. Наприклад, у 2012 році Гарвардський університет та Массачусетський технологічний інститут запустили онлайн-платформу відкритих інтерактивних курсів – edX, на що було виділено 30 млн доларів США. За два роки до нього приєдналися понад 3 млн користувачів. Хоча сертифікати, отримані після дистанційного навчання, не мають юридичної сили закладу освіти, їх все ж вважають вагомим підтвердженням кваліфікації як для працівників, так і для роботодавців на ринку праці [10; 11].

Важливо зазначити, що застосування дистанційних технологій навчання може бути пов'язане з потенційними проблемами, такими як низький рівень координації між учасниками освітнього процесу, обмеження в технічних навичках та обладнанні, неадаптованість деяких курсів до дистанційного навчання тощо. Ці питання потребують розв'язання з використанням новітніх інформаційних та педагогічних технологій у контексті розвитку інформаційного суспільства. Таким чином, дистанційне навчання має свої обмеження і потребує певного рівня підготовки та адаптації для ефективного використання в освітньому процесі задля реалізації інноваційних засад його розвитку.

Висновки. В теперішніх умовах застосування дистанційних технологій навчання стає все більш необхідним в сучасному освітньому процесі, що обумовлюється процесами глобалізації, гнучкістю, зручністю та ефективністю освітнього процесу, а також економічністю для його учасників. Розвиток дистанційних технологій навчання дозволяє забезпечити можливість здобувати якісну освіту в будь-якій точці світу, в будь-який час та підлаштовувати графік навчання під свої потреби. Такі технології надають можливість використовувати різноманітні методи навчання та зменшують витрати на організацію освітнього процесу. Отже, розвиток дистанційних технологій навчання стає все більш важливим і дозволяє здобувати якісну освіту незалежно від місця проживання та графіку роботи.

Література:

1. Ткаченко Л. В., Хмельницька О. С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Вип. 75. С. 91–96.
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання. Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466. URL: з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
3. Jill E. Stefaniak, T. Logan Arrington & Alison L. Moore. Systemic considerations to support distance education environments. *Distance Education*. 2022. Vol. 43, No. 2. P. 171–178.
4. Rebukha L., Polishchuk V. Ukrainian Society and Covid-19: the Influence of the Pandemic on Educational Processes in Higher School. *Postmodern Openings*. 2020. № 11(2). P. 120–127. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/2878/pdf>
5. Distance Learning Technology definition. 2022. URL: <https://www.lawinsider.com/dictionary/distance-learning-technology>
6. Кадемія М. Ю., Уманець В. О. Дистанційне навчання у віртуальному університеті як спосіб доступу до якісної освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016. № 2. С. 192–198.
7. Ткачова Н. М., Казанська О. О., Шевцова О. О. Дистанційне навчання: інновації на ринку освітніх послуг. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. Травень, 41–44. URL: <https://doi.org/10.36074/15.05.2020.v4.15>
8. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології: навчальний посібник. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
9. Korzh-Usenko L., Kuznetsova O., Pryma V., Cheryshchuk Y., Riabinina O., Cherniakova O. Distance learning as an educational technology: development prospects and challenges of today. *Laplage em Revista (International)*. 2021. Vol.7, n. 3B. P. 518–526.
10. М'ястковська М., Кобилянська І. Перспективи розвитку дистанційної освіти в контексті компетентнісного підходу. *Педагогіка безпеки*. 2019. № 1. С. 72–77.
11. Федотова О.О., Шаповал Ю.І. Цензурний контроль творів М.Грушевського та В.Винниченка в УСРР-УРСР. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С.52-62.

References:

1. Tkachenko, L. V., Khmelnytska, O. S. (2021) Osoblyvosti vprovadzhenia dystantsiinoho navchannia v osvitnii protses zakladu vyshchoi osvity [Peculiarities of the implementation of distance learning in the educational process of a higher education institution]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 75, 91–96 [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia [On the approval of the Regulation on distance learning]. Nakaz MON Ukrainy vid 25.04.2013 № 466. URL: з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].
3. Jill, E. Stefaniak, Logan Arrington, T. & Alison, L. Moore. (2022). Systemic considerations to support distance education environments. *Distance Education*, Vol. 43, No. 2, pp. 171–178.
4. Rebukha, L., Polishchuk, V. (2020). Ukrainian Society and Covid-19: the Influence of the Pandemic on Educational Processes in Higher School. *Postmodern Openings*, № 11(2), pp. 120–127. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/2878/pdf>
5. Distance Learning Technology definition. (2022). URL: <https://www.lawinsider.com/dictionary/distance-learning-technology>
6. Kademiia, M. Yu., Umanets, V. O. (2016). Dystantsiine navchannia u virtualnomu universyteti yak sposib dostupu do yakisnoi osvity [Distance learning in a virtual university as a way to access quality education]. *Vidkryte osvittne e-seredovyshe suchasnoho universytet*, № 2, 192–198 [in Ukrainian].

7. Tkachova, N. M., Kazanska, O. O., Shevtsova, O. O. (2020). Dystantsiine navchannia: innovatsii na rynku osvitnikh posluh [Distance learning: innovations in the market of educational services]. *Zbirnyk naukovykh prats AIOHOΣ*. Traven, 41–44. URL: <https://doi.org/10.36074/15.05.2020.v4.15> [in Ukrainian]

8. Mykhailichenko, M. V., Rudyk, Ya. M. *Osvitni tekhnolohii: navchalnyi posibnyk* [Educational technologies: a study guide]. K.: TsP «KOMPRYNT», 2016. 583. [in Ukrainian].

9. Korzh-Usenko, L., Kuznetsova, O., Pryma, V., Cheryshchuk, Y., Riabinina, O., Cherniakova, O. (2021). Distance learning as an educational technology: development prospects and challenges of today. *Laplage em Revista (International)*, Vol.7, n. 3B., pp. 518–526.

10. Miastkovska, M., Kobylanska, I. (2019). Perspektyvy rozvytku dystantsiinoi osvity v konteksti kompetentnisnoho pidkhodu [Prospects for the development of distance education in the context of the competence approach]. *Pedahohika bezpeky*, № 1, 72–77 [in Ukrainian].

11. Fedotova O.O., Shapoval Y.I. Censorship control of the works of M. Hrushevskyyi and V. Vynnychenko in the USSR-USSR. *Ukrainian historical journal*. 2021. No. 5. P.52-62.

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-390-402](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-390-402)

Денисенко Наталя Леонідівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Перемоги, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0003-2150-7751>

Єрємін Тетяна Олександрівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Перемоги, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0001-5765-9875>

Поварова Олена Андріївна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Перемоги, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0001-6502-8766>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Впровадження дистанційного навчання в терміновому порядку у зв'язку з поширенням вірусу Covid-19 привело до кардинальних змін в галузі освіти і оголило цілу низку питань і проблем, які потребують дослідження та вирішення.

Дистанційна форма навчання передбачає самоорганізацію і здатність до самостійного процесу навчання студентами, а викладач має організувати студентів з першого дня навчання, зацікавити дисципліною, яку викладає, зосередити їхню увагу та зробити вивчення предмету доступним для всіх здобувачів незалежно від рівня їхньої предметної підготовки. Дистанційне навчання навіть під час воєнного стану в Україні не має обмежуватися самостійним опрацюванням студентами навчального матеріалу в будь-який час доби, а вимагає пошуку нових форм, методів та засобів для забезпечення синхронного навчання за розкладом аудиторних занять, отримання студентами такого ж рівня знань і компетенцій, як і при традиційній формі навчання.

Напрацювання в напрямі організації роботи при дистанційній формі навчання вкрай важливі в умовах карантину та воєнного стану в Україні та перспективні з огляду на світові тенденції у галузі освіти.

В статті окреслено особливості організації дистанційного навчання в закладах вищої освіти, питання проведення синхронних занять з вищої математики, комунікації викладача зі студентами. Проаналізовано можливості освітньої платформи Google Classroom для створення дистанційних курсів з вищої математики в період карантину та воєнного стану. Досліджено, що ця освітня платформа є зручним та простим засобом для виконання навчальної діяльності, дозволяє легко інтегрувати освітній процес у дистанційний формат.

У роботі висвітлено особливості використання хмарного сервісу Zoom та онлайн-дошок при проведенні лекційних та практичних занять з вищої математики, проведено аналіз їхніх переваг та недоліків, обґрунтовано ефективність їх використання в навчальному-виховному процесі.

Ключові слова: заклад вищої освіти, викладання вищої математики, дистанційне навчання, освітній процес, карантин, хмарні сервіси, освітні платформи.

Denysenko Natalia Leonidivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of Department of Mathematical Physics and Differential Equations, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0003-2150-7751>

Yeromina Tetyana Oleksandrivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of Department of Mathematical Physics and Differential Equations, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0001-5765-9875>

Povarova Olena Andriivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of Department of Mathematical Physics and Differential Equations, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0001-6502-8766>

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF DISTANCE EDUCATION IN HIGHER MATHEMATICS IN MODERN CONDITIONS

Abstract. The urgent introduction of distance learning in connection with the spread of the Covid-19 virus has led to radical changes in the area of education and exposed a number of issues and problems that require research and resolution.

The distance form of education involves self-organization and the ability of students to independently study, and the teacher must organize students from the

first day of study, interest them in the discipline he teaches, focus their attention and make the study of the subject accessible to all students, regardless of their level of subject preparation. Distance studying, even during martial law in Ukraine, should not be limited to independent processing of educational material by students at any time of the day, but requires the search for new forms, methods and means to ensure the synchronicity of studying according to the schedule of classroom classes, students' acquisition of the same level of knowledge and competences as with the traditional form of education.

Developments in the direction of the organization of work by remote studying are extremely important in the conditions of quarantine and martial law in Ukraine and promising in view of global trends in the area of education.

The peculiarities of the organization of distance learning in institutions of higher education, the issue of conducting synchronous classes in higher mathematics, communication between the teacher and students in the article have been considered. The possibilities of the Google Classroom educational platform for creating distance courses in higher mathematics during the period of quarantine and martial law have been analyzed. It has been established that this educational platform is a convenient and simple tool for carrying out educational activities, it allows you to easily integrate the educational process into a distance format.

The peculiarities of using the Zoom cloud service and online whiteboards during lectures and practical classes in higher mathematics have been determined, their advantages and disadvantages have been analyzed, the effectiveness of their use in the educational process has been substantiated.

Keywords: higher education institution, educational process, higher mathematics teaching, distance education, quarantine, cloud services, educational platforms.

Постановка проблеми. На сьогодні дистанційне навчання є однією з основних світових тенденцій сучасного розвитку освітньої галузі. Такий формат навчання особливо зручний для самоосвіти та осіб, які вже працюють і прагнуть отримати другу освіту або підвищити кваліфікацію. Раптова світова пандемія COVID-19 обумовила пошук нових і зміну вже існуючих форм, методів і засобів навчання здобувачів вищої освіти. В Україні додатковою причиною розвитку дистанційного навчання стала російська агресія.

При вимушеному переході закладів вищої освіти до дистанційної форми навчання в 2020 р. під час карантину перед викладачами постав ряд питань і труднощів, з якими переважна кількість освітян не стикалися при традиційній формі навчання. Психологічні труднощі, з якими стикаються як викладачі, так і студенти під час навчання в нових умовах, розробка дистанційних курсів та методичного матеріалу, питання організації і впровадження дистанційного навчання, а також використання засобів інформаційно-комунікаційних

технологій в освітній галузі є одними з актуальних питань, які потребують дослідження.

Ми презентуємо модель організації навчання студентів технічних спеціальностей, що була розроблена та впроваджена при викладанні дисципліни «Вища математика» під час дистанційної форми навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації, впровадження та застосування технологій дистанційного навчання стали предметом дослідження низки українських та зарубіжних дослідників, таких як В. Кухаренко [5, 6], В. Бондаренко [5], В. Олійник, Г. Маринченко [4], К. Корсак, О. Глазунова, В. Биков, О. Муковіз [7], Р. Гуревич, О. Самойленко, О. Базелюк, Р. Деллінг, М. Сімонсон, Д. Кіган та інших. Проте питання організації дистанційного навчання з вищої математики у сучасних умовах досі не достатньо освітлені і потребують широкого обговорення.

Метою статті є висвітлення організації навчального процесу в умовах дистанційного навчання в період карантину та воєнного стану в Україні; основних проблем, що виникають під час викладання вищої математики; розкриття особистого досвіду використання інформаційних технологій у процесі налагодження дистанційного навчання, зокрема, хмарних сервісів для проведення занять.

Виклад основного матеріалу. Затвердження Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні 2000 р. [1], в якій обґрунтовано доцільність, мету та основні завдання створення і впровадження такої форми навчання, дало поштовх до поступового впровадження дистанційної освіти в Україні. На сьогодні питаннями організації та впровадження займаються департамент вищої освіти Міністерства освіти і науки України [2], Український інститут інформаційних технологій в освіті і структурні підрозділи закладів вищої освіти [3].

У світі при поширенні вірусу Covid-19 у більшості сфер суспільної діяльності відбулися докорінні зміни. В галузі освіти відбулися одні з найбільш глобальних змін. Переважне число закладів вищої освіти перейшло в терміновому порядку з очного навчання на дистанційне, спочатку не ввівши суттєві зміни методів та форми організації освітнього процесу, що викликало багато труднощів як у студентів, так і у викладачів. Пізніше були введені в дію нормативні акти про деякі питання організації дистанційного навчання [2], а в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (далі – КПІ ім. Ігоря Сікорського) були затверджені і введені в дію наказ «Про затвердження Положення про дистанційне навчання в КПІ ім. Ігоря Сікорського», який визначає основні засади організації та здійснення дистанційного навчання в КПІ ім. Ігоря Сікорського [3].

Нині ситуація змінилася, науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти України вже мають досвід з організації дистанційного навчання. Така

форма навчання передбачає самоорганізацію і здатність до самостійного процесу навчання студентами, а викладач має володіти професійними і особистими компетентностями, які дадуть змогу організувати студентів з першого дня навчання, зацікавити дисципліною, яку викладає, а також зосередити їхню увагу та зробити вивчення предмету доступним для всіх здобувачів незалежно від рівня їхньої предметної підготовки.

У КПІ ім. Ігоря Сікорського було організовано дистанційне навчання у синхронному режимі, де всі заняття відбуваються згідно з розкладом занять. Змішане навчання, яке містить елементи дистанційного і використовується на денній формі навчання, у цьому навчальному закладі впроваджувалася досить давно. Зокрема, на базі Moodle було розроблено платформу дистанційного навчання «Сікорський», на якій викладачі можуть створювати свої дистанційні курси. Проте переважна кількість викладачів працювала виключно за традиційною формою навчання в аудиторії і лише вимушений карантин змусив їх опанувати методи, форми і засоби організації дистанційного навчання, а також методику викладання дисципліни в таких умовах.

Напрацювання в напрямі організації роботи при дистанційній формі навчання вкрай необхідні в умовах карантину та воєнного стану в Україні і перспективні з огляду на світові тенденції у галузі освіти. За останні декілька років значно зросло число дистанційних курсів, як для здобувачів вищої освіти, так і для викладачів у сфері підвищення кваліфікації та самоосвіти.

Дистанційне навчання виконує інформаційну, орієнтовну, керуючу функції, а також функцію підкріплення і контролю [8]. Недоліками при дистанційному навчанні є: обмежені технічні можливості, які приводять до проблем і затримок у передаванні звуку та відео; відсутність або ускладнений доступ до інтернет-зв'язку; низькі навички студентів у роботі з технічними пристроями та програмним забезпеченням. Студенти першого курсу навчання посередньо володіють освітніми хмарними сервісами, не знайомі з сучасними інформаційними засобами навчання. Окрім цього, студенти першокурсники мають низький рівень самодисципліни і самоорганізації, не вміють планувати і розподіляти час, в переважній більшості не мають навичок самостійної роботи, яка є основною складовою навчання у закладі вищої освіти. Внаслідок цього зростає навантаження на викладачів: окрім навчального навантаження потрібно додаткову увагу приділяти виховній роботі зі студентами і мотивації їх до навчання.

Для викладачів основні труднощі і проблеми в організації дистанційного навчання виникли через застарілу матеріально-технічну базу університету і необхідність самостійного вирішення проблем із забезпеченням комп'ютерною технікою. Нажаль скрутне фінансове становище освітньої галузі не дозволяє перейняти закордонну практику забезпечення співробітників технічними пристроями із вбудованим програмним

забезпеченням для навчання. Також до недоліків можна віднести збільшення робочого навантаження, оскільки великої затрати часу вимагає підготовка робочих матеріалів для онлайн-занять, наповнення дисциплін навчально-методичною літературою, візуальними лекціями, навчальними посібниками, тестами для поточного контролю та самоконтролю набутих знань, вмінь та навичок та ін. Крім того під час онлайн-заняття викладач має бути надзвичайно сконцентрованим, що приводить до виснаження і втоми, а як наслідок до професійного вигорання. Окрім технічних, варто відзначити і психологічні проблеми, з якими зіткнулись як студенти, так і викладачі, у зв'язку з порушеннями звичного способу життя у зв'язку з карантинном, а пізніше і з російською агресією проти України.

Не зважаючи на велику кількість годин у робочій програмі, які виділяються на самостійну роботу студентів, головне змістове навантаження при вивченні вищої математики покладається на аудиторні заняття при будь-якій формі навчання. При дистанційному навчанні недостатньо лише надсилати здобувачам матеріали для самостійного опрацювання і проводити поточний контроль. Дистанційний формат повинен містити всі складові притаманні аудиторному навчанню, такі як: обговорення задачі і методів її розв'язування, вибір найраціональнішого методу, дискусії, обмін запитаннями і відповідями.

Ми представляємо досвід організації дистанційного навчання з дисципліни «Вища математика» в КПІ ім. Ігоря Сікорського, при цьому акцентуємо увагу на питаннях проведення синхронних занять, можливостях комунікації, платформ для створення дистанційних курсів в період карантину та воєнного стану.

Викладачі КПІ ім. Ігоря Сікорського можуть самостійно обрати освітню онлайн-платформу для дистанційного навчання із нині наявних. Однією з найбільш зручних і простих нині є Google Classroom.

Платформа Google Classroom – це безкоштовний сервіс для навчальних закладів від Google Apps for Education, що надає можливість викладачам налагодити ефективно спілкування зі своїми студентами, організувати онлайн-навчання, створюючи та упорядковуючи навчальні матеріали і завдання в зручному порядку, проводити тестування, планувати строки виконання завдань, застосовувати різні форми оцінювання завдань, надавати результати перевірок завдань. Оскільки студенти активно використовують інструменти Google в повсякденному житті, то для освітнього процесу основними їх перевагами є простота, швидкість роботи, яка не вимагає спеціальних знань.

Викладачі можуть створити оголошення як для всіх студентів курсу, так і для обраних, що є дуже зручним при індивідуальному спілкуванні викладача зі студентом. Збереження даних користувача відбувається у хмарному сховищі даних Google Drive та з доступом за умови підключення до інтернету у будь-який момент часу та з будь-якого пристрою незалежно від

місцезнаходження, також є можливість завантажити дані на технічний пристрій (комп'ютер, телефон, тощо), що є надзвичайно зручним.

На вкладці «Завдання» курсу Google Класу з вищої математики автори, зазвичай, розміщують такі матеріали:

- документація (силабус навчальної дисципліни, рейтингова система оцінювання тощо);
- список рекомендованої літератури;
- конспект лекцій та відео проведених лекцій на протязі семестру, які поступово приєднуються після проведення пари;
- практичні і домашні завдання, методичні вказівки до розв'язання задач, а також відео практичних занять, які були проведені протягом семестру;
- довідкові та допоміжні матеріали, такі, як формули елементарної математики, альбом графіків елементарних функцій і деяких кривих заданих параметрично та в полярних координатах, графіків поверхонь другого порядку;
- завдання розрахункової роботи з дисципліни та методичні вказівки до її виконання;
- завдання модульної контрольної роботи;
- питання та завдання для самоперевірки, експрес-контролю, завдання з тестом тощо;
- екзаменаційні питання з дисципліни.

Курс структуровано за розділами дисципліни «Вища математика», а в кожному завданні бажано вказувати тему, що спрощує навігацію і пошук.

Недоліком при вивченні математики за допомогою платформи Google Classroom є відсутність можливості написання формул у описі та коментарях до завдань, матеріалів, тестів, запитань. Це сильно звужує коло поставлених питань до студентів та опису до завдань чи пояснень у коментарях. Ще одним із суттєвих недоліків є неможливість блокування дій студентів при заміні і/або видаленні файлів після здачі роботи на перевірку, також відсутності можливості блокування прийому здачі завдань при закінченні терміну здачі.

У завданнях із тестом використовується інструмент Google Form. Тести досить легко створюються і зручні при опитуванні студентів в процесі навчання, але мають суттєвий недолік порівняно із платформою Moodle, а саме: відсутність банку питань і неможливості вибору певного числа питань із банку. При створенні тесту в Google Form можна перемішати завдання та відповіді до них, але у всіх студентів курсу будуть одні і ті ж питання тесту, що приводить у більшості випадків до списування відповідей студентами один у одного і тому, нажаль, тест не показує реального рівня знань здобувачів.

Зручним інструментом для організації зв'язку між викладачем та студентами є месенджери Telegram, Viber, Messenger, серед яких студенти надають перевагу Telegram. Для кожної академічної групи автори створюють групи у Telegram, в яких можна публікувати організаційні оголошення, створювати опитування серед студентів групи, які стосуються організаційних та робочих питань. Крім того, зручно обговорювати та консультувати студентів щодо запитань з дисципліни, які виникають при виконанні домашніх завдань та самостійної роботи студентів. Таке спілкування значно підвищує якість виконання цих робіт.

Переходячи до розгляду організації занять з вищої математики в синхронному режимі, почнемо із лекцій. При проведенні лекцій з вищої математики в дистанційному форматі навчання необхідно налагодити пряму трансляцію відео лектора біля дошки або демонструвати презентацію на екрані пристрою слухачів. Деяка частина викладачів надає перевагу класичному варіанту проведення лекції біля дошки, який максимально близький до лекції в аудиторії, але у цьому випадку необхідно забезпечити високу якість відео та звуку, що нині не завжди можливо. Автори проводили заняття з використанням різних хмарних сервісів, зокрема, таких, як Google Meet та Zoom і, порівнявши їх можливості для ефективної роботи на заняттях, зупинили свій вибір на сервісі Zoom.

Перевагами хмарного сервісу Zoom є

- висока якість відеозв'язку й аудіозв'язку;
- зручний, багатофункціональний і інтуїтивно зрозумілий інтерфейс програми;
- широкий спектр можливостей для демонстрації екрану організатора та учасників конференції;
- наявність чату коментарів для зворотного зв'язку, можливість в чаті оперативно обмінюватися учасникам конференції файлами і матеріалами для роботи на парі;
- можливість приєднання великого числа учасників конференції;
- налаштування з підвищення безпеки;
- можливість створення єдиного посилання для запрошення на відео-конференцію.

Запрошення на заняття у вигляді посилання або ідентифікатора та коду доступу для приєднання до конференцію автори публікують в оголошенні курсу Google Клас. Зручно використовувати регулярні конференції для потокових лекцій та практичних занять у всіх студентських групах, створюючи одне і те ж посилання для запрошення на всі відео-конференції. При відволіканні лектора на парі, порушеннях поведінки студентами на

заняттях або приєднанні до конференції в Zoom сторонніх учасників у організатора є такі можливості:

- вимкнути звук та/або відео в окремого учасника чи групи учасників конференції;
- заборонити використовувати чат;
- зупинити трансляцію відео та демонстрацію екрана для всіх учасників;
- видалити вибраного учасника та заблокувати конференцію на його подальший вхід.

Рекомендуємо вимагати від студентів наявності реєстрації в Zoom з обов'язковим вказуванням свого реального прізвища, ім'я, по батькові та шифру групи, в якій він навчається. Щоб унеможливити потрапляння сторонніх осіб на конференцію, рекомендуємо приєднувати студентів до конференції, використовуючи зал очікування.

При підготовки матеріалів для демонстрації студентам необхідно притримуватися таких правил, а саме:

- потрібно орієнтовно розрахувати час, який буде витрачено на всі заплановані пункти лекції;
- презентація матеріалу з математики не повинна бути перевантаженою текстом;
- під час демонстрації і пояснення матеріалу вкрай зручно використовувати вкладку «Коментар», в якій є багато функцій, зокрема, вказівник курсора, за допомогою якого можна звернути увагу на конкретну формулу, або частину рисунка; за допомогою функції малювання можна написати текст побудувати графік функції, виділити або приховати формулу чи частину зображення.

Також при використанні програми Zoom викладач може продемонструвати роботу деяких програм, анімації або показати відео за темою заняття. Такі матеріали сприяють кращому розумінню досить складного матеріалу з вищої математики, підвищують інтерес до дисципліни, показують багатогранність математики і її широке використання в технічних дисциплінах. На лекції можна надати слово для доповіді студентам і Zoom дає можливість демонструвати екран свого пристрою як організатору, так і учасникам конференції.

Сервіс Zoom надає можливість робити відеозапис конференції на комп'ютер або у хмару, що особливо актуально під час воєнного стану у зв'язку з неможливістю деяким студентам бути присутніми на всіх заняття з причини відсутності інтернету або електроенергії. Тому по завершенню онлайн-лекції автори обов'язково викладають у курс Google Classroom відео проведеної лекції, яке здобувачі можуть переглянути у зручний для них час.

Одним із важливих компонентів лекції є зв'язок теоретичної складової предмету з практикою, вміння застосовувати набуті знання до розв'язування прикладів і задач, без яких неможливе засвоєння теми в математиці. При розгляді практичних задач на лекції, як показав досвід, недоцільно демонструвати файл із повністю розв'язаним прикладом, оскільки розв'язання прикладу потребує осмислення, вибору потрібного методу і формул. Тому приклади бажано розв'язувати наживо на дошці або в Zoom при демонстрації на дошці повідомлень, або на онлайн-дошках. Також можна заздалегідь підготувати презентацію слайдів з анімацією по матеріалу лекції в програмі PowerPoint. Процес підготовки слайдів достатньо кропіткий та довгий, але отриманий результат переважає недоліки: студенти набагато краще сприймають матеріал лекції. Функціонал програми PowerPoint достатньо широкий, що дозволяє підготувати слайди презентації з покроковою появою формул, акцентуванням уваги на певних частинах доведення теорем або розв'язання задач, з поступовою побудовою графіків функцій і поверхонь, зі зникненням рисунків (чи частини графіків кривих) або формул у потрібний момент пояснення матеріалу тощо.

У навантаженні з дисципліни більша половина аудиторних годин виділяється на практичні заняття, особливості організації яких при дистанційному навчанні розглянемо нижче. На відміну від лекцій, на практичних заняттях демонстрація файлу з розв'язаними прикладами і задачами зовсім не сприяє осмисленому сприйняттю нового матеріалу з вищої математики, критичному мисленню та пошуку способів розв'язання задач. Завдання з математики вимагають логічного мислення, вміння використовувати вивчений теоретичний матеріал, пошуку найраціональніших методів вирішення задач. Тому під час проведення практичних занять від розбору і пояснення вже розв'язаних прикладів автори відмовилися. Альтернативою до класичного розв'язування задач наживо на дошці крейдою або маркером є використання програм або сайтів з онлайн-дошками, таких, як IDroo або Microsoft Whiteboard.

Переваги цих онлайн дошок полягають в тому, що за наявності інтернет-зв'язку на них зі свого пристрою одночасно можуть писати і вносити корективи як викладачі, так всі студенти групи. При цьому викладач бачить прізвище студента, який пише на цій дошці, і може задавати одночасно завдання декільком студентам, контролювати і корегувати хід розв'язання прикладів. Студенти мають доступ до цих дошок у будь-якій час, можуть продовжувати працювати ними в позаурочний час, співпрацювати колективно при вирішенні складних задач, допомагати один одному при розв'язуванні домашніх завдань тощо. Недоліком при використанні онлайн-дошок на практичних заняттях є незручність при написанні математичних формул за допомогою комп'ютерної миші, але цей недолік зникає при наявності графічного планшета або планшета зі стилусом. Використання цих пристроїв

надає багато можливостей як викладачу, так і студентам при розв'язуванні прикладів на практичних заняттях в дистанційному форматі, а також при написанні конспектів в електронному форматі. Також автори користуються програмами блокнотів, наприклад, OneNote від Microsoft, які можна використовувати як дошку або електронний робочий зошит, вмикаючи студентам його демонстрацію у Zoom.

Для більш інтенсивної та продуктивної роботи на практичному занятті автори напередодні виконують таку підготовку до пари: у електронному робочому зошиті або на онлайн-дошці вказують номер практичного заняття, його тему, основні формули та схеми розв'язання задач, записують лише умови прикладів та залишають пусте місце для їх розв'язання. І вже на практичному занятті на залишених пустих місцях після умови задачі записується в реальному часі її розв'язання. При використанні блокнота OneNote, доступу до якого студенти не мають, після колективного обговорення прикладу, розв'язання задачі записує викладач зі слів студента за допомогою графічного планшета, а студенти – в своїх зошитах. При використанні онлайн-дошки IProo студенти активно долучаються до розв'язування задач і самостійно записують на дошці розв'язання задачі, а викладач лише контролює чи правильні дії виконує студент і виправляє помилки. При вивченні деяких тем, таких, як диференціальне числення функцій однієї змінної або невизначений інтеграл, коли розглядаються приклади на закріплення навичок знаходження похідної функції або знаходження первісної, дуже важливо кожного студента групи залучити до активної роботи під час онлайн-заняття. Для цього автори можуть запропонувати розв'язувати на онлайн-дошці одночасно декільком студентам різні приклади, а викладач і решта студентів контролюють правильність виконання завдань. Така методика дозволяє залучити до роботи та співпраці між собою майже всіх студентів групи, що надзвичайно ефективно сприяє набуттю нових знань та навичок при вивченні теми, засвоєнню матеріалу [9].

При вивченні тем з вищої математики, таких, як криві і поверхні другого порядку, застосування визначеного інтегралу до задач геометрії, кратні інтеграли, поверхневі інтеграли, необхідно робити громіздкі побудови кривих, поверхонь, фігур тощо. В цьому випадку автори рекомендують використовувати програму PowerPoint, в якій заздалегідь необхідно підготувати слайди з умовами задач та покроковою побудовою графіків функцій (поверхонь, фігур) до цих прикладів, бажано застосувати анімаційний ефект до зображення або фігур на слайдах. А на занятті викладач у цій програмі вмикає презентацію показу слайдів, поступово розбирає зі студентами задачу, при цьому програмою у потрібний момент часу будується рисунок, а розв'язання задачі записує викладач на екрані на пустих місцях за допомогою функції цифрового пера. Так презентація виходить динамічнішою і це значно економить час, який зазвичай витрачається на виконання рисунка наживо.

Автори за можливості роблять відеозапис практичного заняття та приєднують його до курсу Google Classroom. Завдяки цьому студенти можуть знову передивитися практичне заняття і доопрацювати складні моменти.

Розглянута модель організації дистанційного навчання пройшла апробацію протягом декількох семестрів і показала свою ефективність, вона дозволяє студентам, перебуваючи не в аудиторії, вивчити новий навчальний матеріал. Навчання у нинішніх складних умовах спонукає студентів до самодисципліни і самоорганізації, призводить до більш свідомого ставлення до навчання, значно покращує здатність студентів самостійно здобувати знання.

Висновки. Використовуючи розглянуті вище хмарні сервіси при вивченні вищої математики у дистанційному форматі навчання, викладач може створювати дистанційний курс для вивчення цієї дисципліни, налаштувати спілкування і співпрацю зі студентами, організувати проведення лекційних і практичних занять. Запропонована модель організації навчального процесу забезпечує зручність і швидкість комунікацій, доступність, може гарантувати якість такої форми здобуття освіти, а поєднання дистанційних технологій і методичних підходів формує загальні і професійні компетентності здобувачів. Розвиток дистанційного навчання та інформаційно-комунікаційних технологій спонукає до їх подальшого дослідження і пошуку нових форм, методів і інструментів для навчання здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні року: Постанова від 20 грудня 2000. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
2. Деякі питання організації дистанційного навчання: Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 р. № 1115. URL: <https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/z0941-20#Text>
3. Про затвердження Положення про дистанційне навчання в КПІ ім. Ігоря Сікорського: Наказ № 7-73 від 17.04.2020. КПІ ім. Ігоря Сікорського. URL: <https://osvita.kpi.ua/node/188>
4. Маринченко Г. М. Дистанційна освіта в Україні : історія та сучасний стан / Г. М. Маринченко // Інноваційна педагогіка. – 2020. – Випуск 22, Т. 3. – С. 188-191. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_3/43.pdf.
5. Екстрене дистанційне навчання в Україні : Монографія / За ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. – Харків : Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. – 409 с.
6. Кухаренко В. М. Система дистанційного навчання університету / В. М. Кухаренко // Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики. – 2015. – Том XIII, випуск 3 (37). – С. 220-233.
7. Муковіз О. П. Основи організації дистанційного навчання у системі неперервної освіти : методичні рекомендації / О. П. Муковіз. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. – 66 с.
8. Педагогіка : учеб. пособие для бакалавров / под редакцией П. И. Пидкасистого. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2015. — 511 с.
9. Федотова О.О. Театральне мистецтво Радянської України в контексті комуністичної ідеології (1919–1930-ті рр.). Modern culture studies and art history: an experience of Ukraine and EU: Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. С. 477–492.

References:

1. Kontsepsiia rozvytku dystantsijnoi osvity v Ukraini roku: Postanova vid 20 hrudnia 2000. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [On the approval of the Regulation on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of April 25, 2013 No. 466. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. officer release of Ukraine.]. Retrieved from: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> [in Ukrainian].
2. Deiaki pytannia orhanizatsii dystantsijnoho navchannia: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 08.09.2020 r. No 1115 [Some issues of distance learning organization: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated September 8, 2020 No. 1115]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/z0941-20> [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsijne navchannia v KPI im. Ihoria Sikorskoho: Nakaz № 7-73 від 17.04.2020. KPI im. Ihoria Sikorskoho [On the approval of the Regulation on distance learning in Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute: Order of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute dated April 17, 2020 No. 7-73]. Retrieved from: <https://osvita.kpi.ua/node/188> [in Ukrainian].
4. Marynchenko, H. M. (2020). Dystaiciyna osvita v Ukrayini: istoriya ta suchasnyi stan [Distance education in Ukraine: history and current state]. *Innovatsiina pedagogika – Innovative pedagogy, Publication 22, T. 3*, 188-191. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_3/43.pdf [in Ukrainian].
5. Kukharenko, V. M. & Bondarenko, V. V. (Eds.). (2020). *Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini [Emergency distance learning in Ukraine]*. Kharkiv: Vyd-vo KP «Miska drukarnya» [in Ukrainian].
6. Kukharenko, V. M. (2015). Systema dystantsiinoho navchannia universytetu [University distance learning system]. *Teoriia ta metodyka navchannia matematyky, fizyky, informatyky – Theory and methods of teaching mathematics, physics, computer science*, 3 (37) [in Ukrainian].
7. Mukoviz, O. P. (2016). *Osnovy orhanizatsii dystantsiinoho navchannia u systemi neperervnoi osvity [Fundamentals of distance learning in the system of continuing education]*. Uman: FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian]
8. Pidkasisty, P. I. (Eds.). (2015). *Pedahohyka: ucheb. posobie dlia bakalavrov [Pedagogy: a textbook for bachelors]* (3rd ed., rev.). Moscow: Izdatelstvo Yurait [in Russian].
9. Fedotova O.O. Theatrical art of Soviet Ukraine in the context of communist ideology (1919–1930s). *Modern culture studies and art history: an experience of Ukraine and EU: Collective monograph*. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. P. 477–492.

УДК 37.013.77:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-403-410](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-403-410)

Дмитренко Катерина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, вчений секретар, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-4880-8274>

Прокопенко Альона Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики, завідувач аспірантури, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-3735-342X>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. У статті авторами на основі аналізу науково-педагогічної, методичної та спеціальної літератури проаналізовано основні аспекти прояву Інтернет-залежності. Автори наголошують, що підлітковий вік є критичним періодом для формування особистості, яка здатна впоратися із проблемами, що можуть виникнути у дорослому житті, занурюючись у віртуальний світ, старшокласники компенсують недоліки своєї самооцінки, вправно справляються із віртуальними проблемами, які не спроможні вирішити в реальності. У процесі дослідження даної проблематики авторами було проведено анонімне опитування серед старшокласників та встановлено, що у більшість із них є прояви Інтернет залежності, адже вони проводять більше ніж 6 годин за комп'ютером та іншими гаджетами занурюючись у віртуальний світ соціальних мережах. Автори роблять припущення, що здійснення соціально-профілактичної роботи щодо профілактики Інтернет-залежності за різними напрямками повинне включати проведення додаткових виховних заходів, які направлені на ознайомлення старшокласників щодо згубного впливу надмірного використання Інтернет-мережі (індивідуальні та групові бесіди, коучинги, вебінари тощо). Встановлено, що невід'ємною складовою профілактики Інтернет-залежності є робота із батьками дітей, які мають опинилися під впливом віртуальної мережі.

Автори приходять до висновку, що проблема профілактики Інтернет-залежності серед старшокласників залишається актуальною й на часі. Особливістю профілактики даної залежності є спільна робота педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти та батьків, які повинні першочергово уникнути даної адитивної поведінки та проводити профілактичні заходи щодо унеможливлення виникнення її проявів.

Перспективи подальшого дослідження автори вбачають у розробці системи профілактичних заходів щодо попередження виникнення Інтернет-залежності у старшокласників.

Ключові слова: Інтернет-залежність, старшокласники, соціальні мережі, віртуальне середовище, профілактика, соціально-педагогічна профілактика.

Dmytrenko Kateryna Anatolyivna Ph. D. in Pedagogics, Associated Profesor of the department of social work , learned secretary, Municipal Establishment « Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy » the Kharkiv Regional Council, Rustaveli Ave., 7, Kharkiv, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-4880-8274>

Prokopenko Alona Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Informatics, Head of Postgraduate Studies, Municipal Establishment " Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy " of the Kharkiv Regional Council, Rustaveli Ave., 7, Kharkiv, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-3735-342X>

FEATURES OF THE PREVENTION OF INTERNET ADDICTION IN HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract. In the article, the authors analyzed the main aspects of the manifestation of Internet addiction based on the analysis of scientific and pedagogical, methodical and special literature. The authors emphasize that adolescence is a critical period for the formation of a personality that is able to cope with problems that may arise in adult life, plunging into the virtual world, high school students compensate for the shortcomings of their self-esteem, skillfully cope with virtual problems that they cannot solve in reality. In the process of researching this problem, the authors conducted an anonymous survey among high school students and found that most of them have manifestations of Internet addiction, because they spend more than 6 hours at the computer and other gadgets, immersing themselves in the virtual world of social networks. The authors assume that the implementation of social and preventive work on the prevention of Internet addiction in various directions should include additional educational activities aimed at educating high school students about the harmful effects of excessive use of the Internet (individual and group discussions, coaching, webinars, etc.). It has been established that an integral component of the prevention of Internet addiction is work with parents of children who have been under the influence of the virtual network.

The authors come to the conclusion that the problem of prevention of Internet addiction among high school students remains relevant today. A special feature of the prevention of this addiction is the joint work of the teaching staff of the general secondary education institution and parents, who must first of all avoid this additive behavior and carry out preventive measures to prevent its occurrence. The authors

see prospects for further research in the development of a system of preventive measures to prevent the emergence of Internet addiction among high school students.

Keywords: Internet addiction, high school students, social networks, virtual environment, prevention, socio-pedagogical prevention.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується надшвидкими темпами впровадження діджитал технологій в усі сфери життєдіяльності людини, з одного боку це позитивно впливає на розвиток економіки, медицини, освіти, а з іншого – надмірне використання гаджетів призводить до низки проблем зі здоров'ям, може викликати Інтернет залежність тощо. На сьогодні Інтернет проник у соціум настільки, що майже кожна людина не може уявити життя без віртуального спілкування в соціальних мережах чи просто без перегляду відеороликів, фільмів тощо, що викликає своєрідну залежність від Інтернету та його сервісів. Найбільш вразливою частиною суспільства стають діти, а особливо старшокласники, які проводять за гаджетами більше часу, ніж спілкуються у реальному світі. Підлітковий вік є критичним періодом для формування особистості, яка здатна впоратися із проблемами, що можуть виникнути у дорослому житті, занурюючись у віртуальний світ, старшокласники компенсують недоліки своєї самооцінки, вправно справляються із віртуальними проблемами, які не спроможні вирішити в реальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання профілактики та різні види прояву Інтернет залежності досліджували О.Безпалько, А. Войскунський, М. Галолузова, Р. Грановська В.Гришко,, А. Гольдберг, М. Гріффітс, А. Єгорова, Н. Левшунов, О. Лисенко, В. Нікітін, С. Фадеєва, Р. Фольберг, Т.Федорченко, О. Фрейдман, М. Ховрича, А. Чамберс, К. Янг та інші. Однак, проблема профілактики Інтернет залежності серед старшокласників залишається актуальною й на сьогодні.

Метою статті є: визначення особливостей профілактики Інтернет-залежності старшокласників на сонові аналізу науково-педагогічної літератури.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні всесвітня мережа Інтернет являє собою віртуальне цифрове середовище, яке заміняє реальний світ, воно настільки проникло у життєдіяльність людей, що в ньому комфортніше «перебувати», спілкуватися та вирішувати різні задачі, проблеми ніж у реальному світі.

На даний час вплив Інтернет-мережі спричиняє певну вседозволеність, яка призводить до соціальної дезадаптації, що проявляється більшою мірою серед підлітків, а особливо старшокласників, які є найбільш вразливими.

На імпонує думка Л.Гуменюк, яка наголошує, що Інтернет-залежність це «форма деструктивної поведінки, що виявляється у прагненні відходу від

фруструючої соціальної реальності за допомогою зміни свого психічного стану шляхом фіксації уваги на Інтернет-ресурсах» [3, с.11-20]

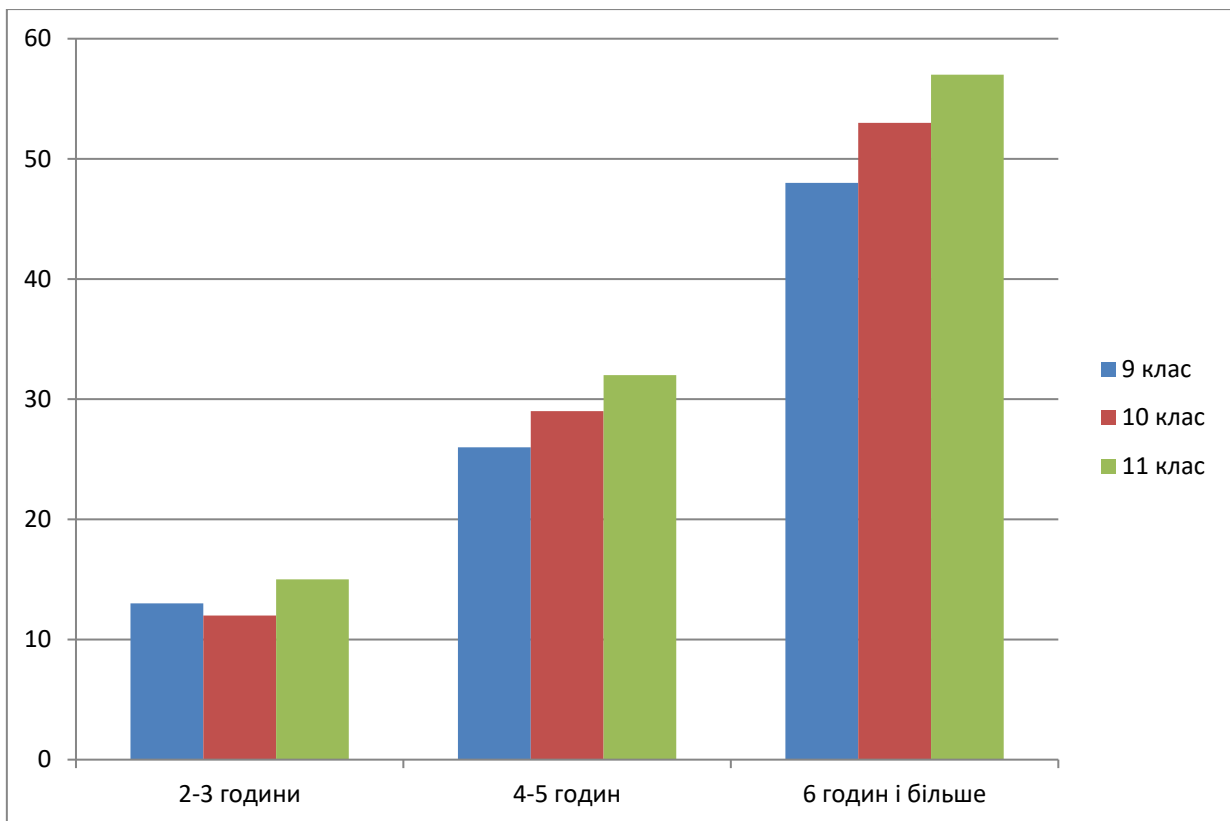
А. Голдберг трактує Інтернет-залежність, «згубна дія на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову сфери діяльність» [2]

У свою чергу К. Янг визначає Інтернет-залежність як «хворобливе бажання особистості постійно перебувати у цифровому віртуальному середовищі, прагнення мати доступ до мережі та відчуття психоемоційного дискомфорту в умовах його відсутності» [6, с. 37].

Зазначимо, що як будь які інші види майбутньої адиктивної поведінки, Інтернет-залежність легше запобігти, ніж коригувати. Таким чином, своєчасне виявлення схильності до прояву Інтернет-залежності у старшокласників є невідкладним та одним із головних завдань педагогічного колективу та сім'ї.

Нами було проведено анонімне опитування серед старшокласників шкіл міста Харкова щодо кількості часу, який вони проводять у мереж Інтернет.

У опитуванні взяли участь 285 старшокласників. Узагальнені дані подані на рис.1

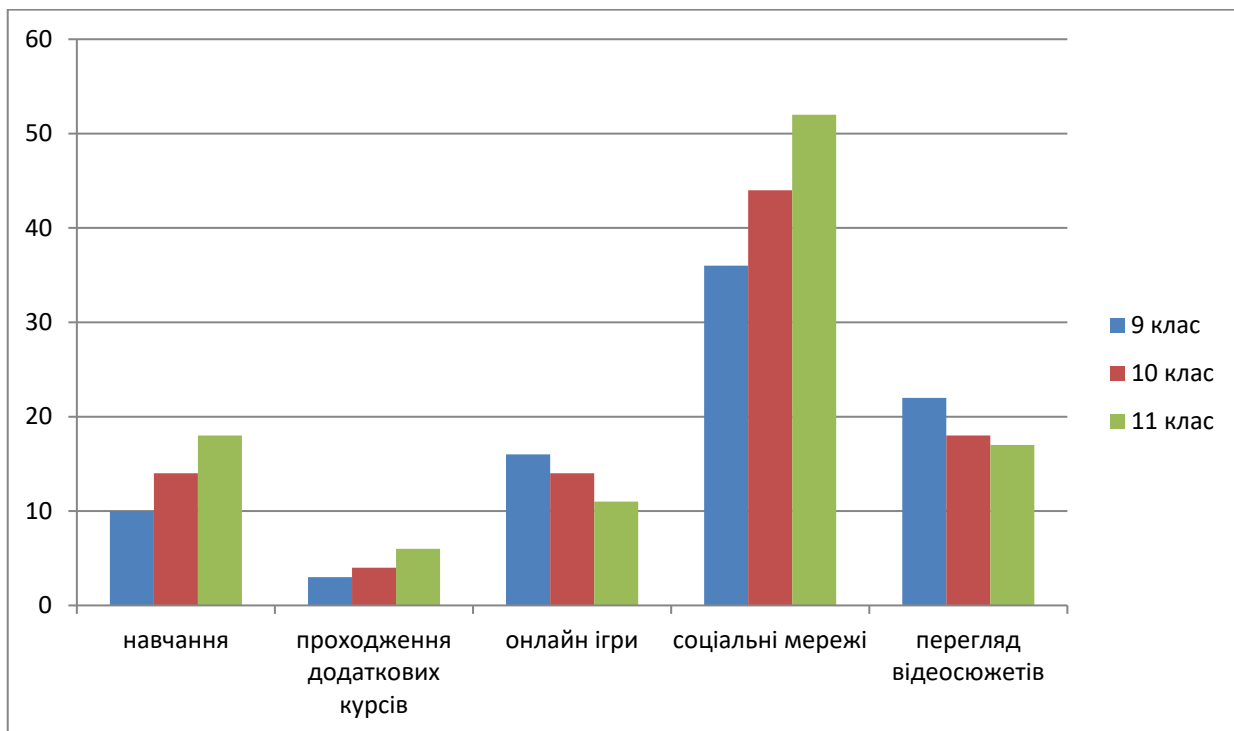
Рис.1. Розподіл часу проведеного у мережі Інтернет серед старшокласників

Проаналізувавши дані отримані після опитування респондентів встановлено, що більшість старшокласників проводять більше 6 годин у віртуальній мережі, першочергово це викликано й аспектом дистанційної

навчання, однак задля уточнення даних було проведено опитування стосовно мети перебування в мережі Інтернет (рис. 2.).

Проаналізувавши отримані дані встановлено, що більшість старшокласників більшість часу приділяють відвідуванню соціальних мереж, адже це своєрідне занурення у віртуальний світ, який вони самі створюють (без проблем, без всяких вимог до реального виду діяльності тощо), заслуговує на увагу той факт, що певний відсоток опитаних все ж таки проходять курси задля збагачення власної особистості додатковими знаннями та вміннями.

Рис. 2. Види діяльності старшокласників у мережі Інтернет

Таким чином, з'ясовано, що більшість старшокласників мають Інтернет-залежність, тому наступним кроком наукової розвідки стане аналіз наукових робіт дослідників, які вивчали питання щодо різновидів даної залежності із метою своєчасного реагування та її профілактики серед підлітків.

А. Церковний досліджуючи питання Інтернет-залежності особистості представив такі поведінкові характеристики Інтернет-залежних, як:

- активне небажання відволіктися від перебування від роботи в Інтернеті, незважаючи на час пауз;
- роздратування при відволіканнях (життєво необхідних, вимушених, примусових);
- відсутність навичок планування часу щодо закінчення сеансу роботи в мережі Інтернет;
- значні фінансові (грошові) затрати для забезпечення роботи в 12 Інтернеті, у тому числі і в борг;

- готовність говорити неправду щодо тривалості й частоти роботи в Інтернеті;
- дезадаптація та відкладання на невідомий час домашні справи, навчання або навіть службові справи, важливі особисті і ділові зустрічі;
- небажання та заперечення прийняття критики подібного способу життя в свою адресу;
- готовність миритися з руйнуванням сім'ї;
- втрата кола спілкування найближчих «реальних друзів» через мережу;
- зневага до власного здоров'я;
- зменшення тривалості сну, внаслідок роботи в Інтернеті в нічний час;
- уникання фізичної активності [5, с.149-154].

Досліджуючи питання Інтернет-залежності К.Янг представила наступну класифікацію:

1. Пристрасть до віртуального спілкування та віртуальних знайомств – надмірна кількість знайомих і друзів у мережі, великі обсяги листування, участь у Інтернет-форумах, чатах тощо.

2. Нав'язлива «фінансова» потреба у мережі – участь в онлайн-іграх (як азартних, так і рольових), постійні покупки (відвідування Інтернетмагазинів) чи участь в Інтернет-аукціонах.

3. Інформаційне перевантаження (нав'язливий web-серфінг) – нескінченні подорожі у мережі, пошук інформації за базами даних і на пошукових сайтах.

4. Ігрова залежність – нав'язлива гра в комп'ютерні ігри або програмування та інші види комп'ютерної діяльності у мережі.

5. Кіберсексуальна залежність – нездоланий потяг до відвідування порносайтів, обговорення сексуальної тематики в чатах чи спеціальних телеконференціях «для дорослих» [6, с. 37].

Заслугує на увагу дослідження Т.Вакуліч, в якому науковця розкриваючи феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі Інтернет схарактеризувала основні типи їх поведінки з метою визначення особистісних якостей Інтернет-залежних:

- обсесивно-пошуковий (безпредметний пошук нової інформації, пошук без прагнення отримати результат);
- компенсаторний (компенсація потреби у спілкуванні);
- емоційно-залежний (перебування в мережі Інтернет з метою підтримки бажаного рівня психічної активності та регулювання емоційного стану);

- комунікативний (урізноманітнення спілкування як необхідна умова прискорення реальної комунікації);
- кіберсексуальний (пошуком в Інтернеті інформації, що стосується питань сексу) [1]

Х. Турецька у дисертаційній роботі «Особистісна ідентичність схильних до інтернет-залежності осіб» представила розподіл Інтернет-залежності на зовнішні і внутрішні детермінанти, а саме:

- зростання відчуженості, дистанційованості між людьми;
- зростання кількості сімейних розлучень;
- часті зміни місця проживання, а з ними місця навчання, коло друзів, роботи тощо;
- характерні особливості самого середовища Інтернету (анонімність, необмежена можливість у встановленні контактів, можливість безкарної антисоціальної поведінки).

Схарактеризовані дослідницею особливості перебування в мережі Інтернет «дають можливість людині бути такою, якою їй не вдається бути в реальному житті – привабливою, веселою та дружелюбною або реалізувати себе в протилежному векторі – безсоромною, сексуальною та розкутою або агресивно налаштованою» [4, с.7-11].

Особливістю профілактики Інтернет-залежності серед старшокласників є здійснення соціально-профілактичної роботи за різними напрямками, вона повинна включати проведення додаткових виховних заходів, які направлені на ознайомлення старшокласників щодо згубного впливу надмірного використання Інтернет-мережі.

Як приклад для старшокласників доречно провести наступні заходи:

- індивідуальні та групові бесіди «Інтернет добро чи зло», «Гаджети та їх надмірне використання», «Я за реальне спілкування» тощо
- коучингу «Як уникнути Інтернет-залежності», «Віртуальне життя та його перспективи»
- вебінари «Віртуальна комунікація – шлях в невідоме» «За аватором друг чи ворог» тощо.

Невід'ємною складовою профілактики Інтернет-залежності є робота із батьками дітей, які мають опинилися під впливом віртуальної мережі. Соціальному педагогу чи класному керівникові необхідно донести до батьків важливість профілактики Інтернет-залежності, пояснити їм, що вони є авторитетом для дітей. Батькам необхідно проводити більше часу з дітьми, цікавитися їх інтересами, а по можливості навіть знаходити спільні хобі, організовувати екскурсії, подорожі, відвідувати кінотеатри, кафе, театри тощо.

Висновок. Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене встановлено, що проблема профілактики Інтернет-залежності серед старшокласників залишається актуальною й на часі.

Особливістю профілактики даної залежності є спільна робота педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти та батьків, які повинні першочергово уникнути даної адитивної поведінки та проводити профілактичні заходи щодо унеможливлення виникнення її проявів.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці профілактичних заходів щодо попередження виникнення Інтернет-залежності у старшокласників.

Література:

1. Вакуліч Т. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі Інтернет. Освіта і управління. 2006 №2. С. 155-158
2. Голдберг І. Інтернет залежність [Електронний ресурс]. URL: <http://www.psycom.net/iadcriteria.html> (дата звернення 21.04.2020).
3. Гуменюк Л.Й. Соціально-психологічні фактори інтернет-адикції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія психологічна*. №1. 2013. С.11-20
4. Турецька Х.І. Особистісна ідентичність схильних до інтернет-залежності осіб: автореф. дис... кандидата психологічних наук: 19.00.05. К., 2011. 32 с,
5. Церковний А. Аспекти формування Інтернет-залежності. *Соціальна психологія*. 2004. № 5(7). С.149-154,
6. Янг К.С. Діагноз – Інтернет-залежність. *Світ Інтернету*. М., 2000. № 2. С. 36–43

References:

1. Vakulich T. (2006) Fenomen Internet-zalezhnosti pidlitkiv u merezhi Internet. [The phenomenon of Internet addiction among teenagers on the Internet.] *Osvita i upravlinnia*. №2. S. 155-158 [in Ukrainian].
2. Goldberg, I. Internet Zalezhnist [Internet Addiction Disorder]. Retrieved from: <http://www.psycom.net/iadcriteria.html>
3. Humeniuk L.I. (2013) Sotsialno-psykholohichni faktory internet-adyktsii. [Socio-psychological factors of Internet addiction] *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Serii psykholohichna*. №1. 2013. S.11-20 [in Ukrainian].
4. Turetska Kh.I. Osobystisna identychnist skhylnykh do internet-zalezhnosti osib [Personal identity of persons prone to Internet addiction]: avtoref. dys... kandydata psykholohichnykh nauk: 19.00.05. K., 2011. 32 s [in Ukrainian].
5. Tserkovnyi A. Aspekty formuvannia Internet-zalezhnosti [Aspects of the formation of Internet addiction] *Sotsialna psykholohiia*. 2004. № 5(7). С.149-154 [in Ukrainian].
6. Yanh K.S. Diahnoz – Internet-zalezhnist [The diagnosis is Internet addiction] *Svit Internetu*. М., 2000. № 2. S. 36–43

УДК 373.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-411-423](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-411-423)

Дука Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-8186-3769>

РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ У ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті з'ясовано, що емпатія – це розглядання ситуації з погляду співрозмовника, розуміння його емоційного стану, здатність емоційно реагувати на неблагополуччя іншої людини, прагнення полегшити або поділити її стан. Визначено, що моральна вихованість неминуче орієнтується на здатність людини співпереживати, співчувати, сприяти іншій людині. Як обов'язкова вимога до виховання моральних стосунків дітей розглядається розвиток їх соціальної орієнтації, емпатії. З'ясовано, що емпатія, є найважливішим чинником формування допомагаючої поведінки.

Встановлено, що емпатійність виявляється у терпимості до вираження емоцій іншими людьми; намаганні зрозуміти внутрішній світ співрозмовника; готовності адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її іншою людиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається. Узагальнено, що виховання через художню літературу призводить до значних змін емоцій, почуттів дитини, що сприяє виникненню в дитини живого відгуку на різні події життя, перебудовує її суб'єктивний світ.

Зокрема, обґрунтовано, що казка, є тим прекрасним інструментом, який може оживити емоції та почуття дітей. У старшому дошкільному віці є потреба в емпатичному відчутті через бурхливий розвиток комунікативних взаємин. Саме через казку можна впливати на почуттєву сферу і давати дітям необхідні надбання та навички.

Встановлено, що з п'яти років у дітей починається інтенсивний розвиток почуттєвої сфери і саме казка, є тим прекрасним інструментом, який може оживити їхні емоції та почуття. У старшому дошкільному віці є потреба в емпатичному відчутті через бурхливий розвиток комунікативних взаємин. Саме через казку можна впливати на почуттєву сферу і давати дітям ті надбання та навички, у яких є потреба, проте ще нема фізіологічної та вікової готовності.

Ключові слова: емоційна сфера, емпатія, діти дошкільного та молодшого шкільного віку, художня література, казка.

Duka Tetiana Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-8186-3769>

DEVELOPMENT OF EMPATHY IN CHILDREN THROUGH FICTION LITERATURE

Abstract. The article found out that empathy is considering the situation from the point of view of the interlocutor, understanding his emotional state, the ability to emotionally react to the misfortune of another person, the desire to alleviate or share his condition. It was determined that moral education is inevitably oriented towards a person's ability to empathize, sympathize, and help another person. The development of their social orientation and empathy is considered a mandatory requirement for the education of children's moral relations. It was found that empathy is the most important factor in the formation of helping behavior.

It has been established that empathy manifests itself in tolerance for the expression of emotions by other people; efforts to understand the interlocutor's inner world; readiness to adapt one's perception of a specific situation to another person's perception of it in order to better understand what is happening to them. It is summarized that education through fiction leads to significant changes in the child's emotions and feelings, which contributes to the emergence of a child's lively response to various life events, rebuilds his subjective world.

In particular, it is substantiated that a fairy tale is a wonderful tool that can revive the emotions and feelings of children. In older preschool age, there is a need for empathetic feeling due to the rapid development of communicative relationships. It is through a fairy tale that you can influence the sensory sphere and give children the necessary possessions and skills.

It has been established that intensive development of the sensory sphere begins in children from the age of five, and a fairy tale is a wonderful tool that can revive their emotions and feelings. In older preschool age, there is a need for empathetic feeling due to the rapid development of communicative relationships. It is through a fairy tale that you can influence the sensory sphere and give children the possessions and skills they need, but they are not yet physiologically and age-ready.

Keywords: emotional sphere, empathy, children of preschool and primary school age, fiction, fairy tale.

Постановка проблеми. Нині ситуація в нашій країні особливо зосереджує увагу наукової та педагогічної спільноти до питання емоційної сфери дітей. Від моменту воєнних дій суттєво підвищилася необхідність у підтримці дітей в умовах війни, наданні їм допомоги при подоланні стресу,

переживанні та співпереживанні втрати, горя, печалі та страждання, через втрату домівок, здоров'я, батьків та ін. Тому саме зараз проблема розвитку емоційної сфери дітей, зокрема емпатії є досить важливою та актуальною.

Науковці зазначають, що саме в спільній діяльності та спілкуванні, якщо вони вірно організовані, з'являється єдність емоційних переживань, виникає можливість збагачення почуттями іншої людини.

Моральна вихованість неминуче орієнтується на здатність людини співпереживати, співчувати, сприяти іншій людині. Як обов'язкова вимога до виховання моральних стосунків дітей розглядається розвиток їх соціальної орієнтації, емпатії. Тож очевидною є необхідність формування в дітей дошкільного віку емпатії як обов'язкової умови успішного становлення їх, гуманних взаємин, початкової ланки соціально схвалюваної, моральної поведінки. Першочерговим завданням кожного педагога є виховання людяності, високих моральних рис, гуманності зростаючої особистості, яка творитиме майбутнє [10, с. 2]. Слід зазначити, що слово, а саме художня література є впливовим інструментом у формуванні позитивних почуттів таких як співпереживання, переживання, розуміння почуттів інших.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає, що результат сучасної дошкільної освіти та особистісне надбання мають відображати взаємопов'язані компоненти, серед яких важливе значення відводиться емоційно-ціннісному ставленню. Педагогічні впливи мають забезпечити цілісність особистості, яка проявляється в розвинених емоціях, зростаючій свідомості, керованій поведінці [1, с. 4-5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ряді сучасних досліджень розглядалися різні аспекти проблеми морального виховання дітей дошкільного віку (Л. Артемова, З. Борисова, Н. Горопаха, О. Мельничук, В. Павленчик, Т. Поніманська, Т. Пономаренко, Т. Фасолько та ін.). Особливості розвитку емоцій у дітей дошкільного віку досліджували Г. Балл, О. Бондаренко та ін. Зокрема вивченням особливостей розвитку гуманних почуттів в дошкільному віці займалися С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько. Дослідженню проблеми становлення й розвитку емпатії приділяли увагу Г. Бейтсон, А. Валлон, Е. Мерфі, Д. Пінк, Е. Тітченер, О. Олійник, Т. Пономаренко, К. Роджерс, Г. Сухорукова та ін.

Генезис сприйняття та процеси розуміння дошкільниками художнього слова, а саме казки досліджували Д. Арановська-Дубовіс, О. Заїка, Є. Цопа та ін. [1].

Мета статті - розкрити сутність поняття «емпатія» та схарактеризувати вплив художньої літератури на розвиток емпатії у дітей.

Виклад основного матеріалу. Одна з головних характеристик морально розвинених дітей – це емпатія та здатність піклуватися про оточуючих людей. Важливо пам'ятати, що хоча наші діти й народжуються із природними здібностями до емпатії та великодушності, розвиток цих рис характеру не

відбувається природним чином, більше того, згасає, якщо їх залишити без уваги. Емпатія – це здатність співпереживати іншій людині та розвивається в процесі життя при взаємодії дитини з іншими людьми.

Поняття «емпатія» у психологію було введено у 1909 р. англо-американським психологом Е. Тітченером, позначаючи ним розглядання ситуації з погляду співрозмовника, розуміння його емоційного стану. Попри те, що впродовж тривалого часу емпатію досліджують фахівці із філософії, психології, педагогіки, медицини, лінгвістики, цей феномен ще не повністю зрозумілий. Це свідчить про те, що емпатія – доволі складний процес.

Актуальними для нашого дослідження є результати вивчення сутності та особливостей співпереживання французький філософом, психологом та педагогом А. Валлоном [3]. Учений досліджував розвиток «емоційної чутливості» дитини від народження до підліткового віку, виділяючи сензитивні періоди становлення співпереживання в ранньому онтогенезі: перший, третій і сьомий роки життя.

М. Мерфі вивчає емпатійну поведінку дітей 3-4 років у групі як прояв соціальної орієнтації. Він визначає емпатію як здатність емоційно реагувати на неблагополуччя іншої людини, прагнення полегшити або поділити її стан. Виникнення емпатії залежить від ступеня близькості з об'єктом (чужа чи близька людина); від частоти спілкування з ним; інтенсивності стимулу, який викликає емпатію (біль, сльози тощо); попереднього емпатійного досвіду. Розвиток емпатії пов'язує з розвитком та віковими змінами таких індивідуальних якостей як темперамент, сила емоційної збудливості тощо [6].

Згідно з дослідженням К. Роджерса, емпатійний спосіб спілкування з іншою людиною означає входження в особистий світ іншого і перебування в ньому «як удома». Це схоже на ситуацію, коли людина начебто тимчасово живе іншим життям, делікатно перебуває в ньому без оцінювання і засудження.

Багато науковців визначають емпатію, як найважливіший чинник формування допомагаючої поведінки. Наприклад, Г. Бейтсон стверджує, що більше людина схильна до співпереживання, то вища її готовність допомогти в конкретному випадку.

Емпатійність виявляється у:

- терпимості до вираження емоцій іншими людьми;
- намаганні зрозуміти внутрішній світ співрозмовника;
- готовності адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її іншою людиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається.

Відсутність емпатії або її низький рівень свідчать про байдужість людини, її емоційну черствість.

Гуманні стосунки розглядаються як одна з найважливіших та обов'язкових частин внутрішньої структури різних видів моральних

взаємовідносин (дружніх, турботливих, доброзичливих тощо); як необхідний ступінь у становленні різних видів моральної взаємодії дітей; як обов'язкова умова функціонування різних соціальних взаємозв'язків (Л. Артемова, З. Борисова, Р. Буре, А. Гончаренко, Л. Крайнова, В. Павленчик). В практиці формування гуманних взаємовідносин у дітей старшого дошкільного віку використовуються загальноприйняті методи, прийоми, засоби. Проте в цілій низці наукових досліджень (В. Піменова, Ю. Приходько) відзначається особлива, дуже важлива роль становлення емпатії дошкільників як обов'язкової умови успішного формування їх гуманних стосунків. Акцентується увагу на необхідності актуалізації емоційного компоненту як пускового механізму прояву різних форм гуманізму та ролі емпатії як початкової ланки соціально схвалюваної, моральної діяльності дітей дошкільного віку. Таким чином, основується на вищезначеному, вважаємо можливим констатувати, що одним з головних шляхів формування гуманних стосунків у дітей дошкільного віку є створення таких умов, за яких кожна дитина, вступаючи у взаємодію з оточуючими людьми, виступає суб'єктом емоційних переживань і в той же час – об'єктом позитивного емоційного ставлення (В. Абраменкова, Л. Божович, І. Бех, В. Котирло, Г. Кошелева, О. Кононко, А. Макаренко, Я. Неверович, В. Сухомлинський).

Вивчаючи питання емоційного розвитку дитини в контексті проблем її морального виховання, розкриває особливості розвитку емпатії в дітей дошкільного віку. Емпатійний процес являє собою триланковий однонаправлений ланцюжок: співпереживання, співчуття, сприяння й характеризується єдністю емоційних і когнітивних компонентів, які по-різному співвідносяться на певних етапах розвитку означеного процесу. При цьому активізація когнітивних елементів, які викликають бажання розібратися в ситуації, послаблює ідентифікацію.

Таким чином, перша ланка емпатійного процесу є суто емоційною. Управління емпатійним процесом дозволяє привести його до результативного моменту – сприяння (допомагаючої поведінки).

Важливим є завдання навчити дитину спостерігати за особливостями діяльності однолітків і, виходячи з цього, робити висновки щодо їх настрою. Необхідно вчити безпосередньо спостерігати за мімікою (виразом очей, положенням губ тощо), особливостями пози, рухів, ходи, а також використовувати розглядання дітьми спеціально виготовлених фотокарток з яскраво вираженим емоційним станом однолітків (плачуть, радіють, сміються, дивуються, відчувають задоволення або відразу тощо). Вчені акцентують увагу на тому, що для розпізнавання дошкільниками емоцій можуть використовуватися книжки, діафільми, виразні ілюстрації, що добре передають емоційні стани людини. Визначається важливість спрямування уваги дітей на розуміння самопочуття, настрою, емоційного стану оточуючих. Діти повинні розуміти причину виникнення того чи іншого настрою в

однолітка (для цього потрібно поговорити з ним й уважно спостерігати за його діями) та відповідно реагувати: жаліти, якщо йому погано (хтось в родині захворів чи сталося нещастя), радіти разом з ним, якщо він відчуває радість.

Маленька дитина абсолютно не здатна до співчуття по відношенню до іншої людини. Саме тому вона може кричати, коли у мами болить голова, не замислюється про почуття іншої дитини, коли відбирає у нього лопатку і т.д. Дитина раннього віку (до 3 років) практично не здатна виявляти емпатію по відношенню до інших людей. Але поступово, в дошкільному віці, ми можемо спостерігати перші прояви співпереживання по відношенню до інших людей.

Можна виділити три умови, які є необхідними для розвитку у дитини здатності до співпереживання:

- Отримання власного позитивного досвіду;
- Усвідомлення власних емоцій і почуттів;
- Усвідомлення того, що ймовірно відчуває інша людина. Ці умови одночасно є етапами розвитку емпатії.

Посилення в правилах емоційної орієнтації на однолітків розглядається в дослідженні Г. Лаврентьевої як обов'язкова умова виховання моральних стосунків дітей. Учена наголошує на особливому значенні формування в дітей уміння розуміти однолітка в залежності від власних переживань [5]. З цією метою дитині допомагають усвідомлювати власний стан шляхом його опису та вираження з цього приводу співчуття. Як одне з основних завдань розвитку особистості дитини А. Рояк визначає орієнтацію науки та практики на «складний, афективний внутрішній світ дитини», необхідність формування в дітей соціальної спрямованості на однолітка, вміння бачити й розуміти іншу дитину, здатність ставити себе на її місце (ідентифікувати себе з нею), переживати її емоційні стани, вміти дієво відгукуватися на них [8]. Досліджуючи проблему формування позитивного емоційного ставлення дітей один до одного в процесі спільної діяльності, Ю. Приходько робить важливий для нас висновок, що для дітей середнього дошкільного віку найбільш характерними засобами вираження емоцій є міміка та жести, хоча вони ще недостатньо яскраві [4].

Для дітей старшого дошкільного віку важливу роль відіграє також мовлення, його змістовий бік та інтонаційно-ритмічні характеристики. В старших дошкільників більш багатозначними стають міміка, пантоміміка, жести. Дослідниця доводить, що в дітей середнього дошкільного віку емоційне ставлення до оточуючих ще тільки починає формуватися, через обмежений соціальний досвід вони недостатньо володіють засобами вираження свого ставлення до людей. На наступному ж віковому етапі дошкільного дитинства, коли загострюється потреба дитини у взаємодії з однолітками, розвиваються її різні форми, «мова почуттів» вдосконалюється.

Це досягається завдяки спеціальній організації різних видів діяльності та спілкування дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти, що

передбачає збагачення взаємодії дітей емоційними контактами, посилення їхньої емоційної орієнтації на іншу людину, розвитком емпатії. З метою ефективного розвитку емпатії в дітей старшого дошкільного віку в нашому дослідженні було визначено такі основні педагогічні умови: комплексний розвиток емпатії в сукупності всіх компонентів емпатійного процесу (когнітивного, діяльнісного, афективного); емоційне опосередкування процесу розвитку емпатії в старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти [8].

Важливу роль при формуванні в дітей емоційної сфери художня література. Виховання художнім словом призводить до значних змін емоцій, почуттів дитини, що сприяє виникненню в неї живого відгуку на різні події життя, перебудовує її суб'єктивний світ.

Для деяких дітей ключовим моментом при сприйнятті художнього твору є моральна поведінка діючих осіб, особливості їхніх взаємостосунків, їх емоційний стан. Проте для більшості дошкільників основоположним моментом є сфера предметних дій героїв. Діти часто невірно встановлюють причину неблагополучного емоційного стану діючих персонажів.

Близько половини досліджених дітей вважають, що причиною емоційних переживань героїв є дії інших дітей. Інші ж причину неблагополучного емоційного стану ображеної дитини намагаються знайти в ній самій (її настрої, переживаннях, предметних діях тощо). Дослідники пояснюють це тим, що для дошкільнят найбільш звичними є ситуації індивідуальної діяльності, коли діє та переживає одна й та сама особа: Д1 (дії одного суб'єкта) – Е1 (емоції того ж суб'єкта). Ситуація ж діяльності «поряд» або спільної діяльності передбачає різноманітні зв'язки дій з емоціями, в тому числі й такий, коли дії однієї особи можуть визначати емоційний стан іншої: Д1 (дії одного суб'єкта) – Е2 (емоції іншого суб'єкта).

У дослідженні Т. Пономаренко [9] враховуються вищезначені особливості сприйняття дітьми художнього тексту, зокрема його емоційноморального змісту. Тож методика проведення бесід, основне завдання яких полягає в забезпеченні розгорнутості, вираженості емоційних переживань дітей з метою формування їх емпатії. В процесі бесіди дітям пропонують питання: на з'ясування розуміння змісту художніх творів на рівні дій героїв; на визначення емоційно-морального змісту твору в цілому, загальної моральної тональності художнього твору; використовуються питання, що передбачають вербальний опис труднощів героїв, їх емоційних (негативних чи позитивних) станів, переживання радості, горя, сорому, образи, вдячності; пропонуються питання, що сприяють конкретизації зв'язку між діями, вчинками, вербальними та невербальними способами впливу одного героя на емоційний стан іншого, тобто конкретизація зв'язку: Д1 (дії одного) – Е2 (емоції іншого); застосовуються питання, спрямовані на розуміння дитиною стану літературного героя через осмислення власних переживань.

Важливе значення у процесі експериментально-педагогічної роботи має використання імітації дітьми різноманітних емоційних станів героїв художніх творів. Прекрасним матеріалом для імітації стали фрагменти казок Г.-Х. Андерсена «Гидке каченя», «Дюймовочка», «Стійкий олов'яний солдатик» тощо. Дітям дуже подобались ці казки. Наведемо приклад такої імітаційної діяльності. Безпосередньо перед імітацією дітям пропонували згадати якусь із казок, наприклад, «Гидке каченя». Нагадували фрагмент із казки, який згодом мав бути розіграний: усі гнали гидке каченя. Навіть брати і сестри казали йому: «Хоча б вже кішка вхопила тебе, нестерпний виродку!» А мати додавала: «Очі б тебе не бачили». Качки щипали його, кури клювали, а дівчина, яка годувала птахів, штовхала ногою. Потім розпочиналася бесіда про зміст цього уривка на рівні дій героїв – птахи й людина презирливо й гидливо ставляться до каченяти, яке було не схожим на інших каченят. Вони вважають його потворним, гидким. Каченя не витримало зневажливого та ворожого ставлення до себе. Воно втекло через огорожу з пташиного двору. Потім уточнювалося, які ж саме почуття переживали герої: птахи, пташниця – огиду, презирство; а каченя – приниження. Обговорювалися виразні рухи, за допомогою яких можна було б зобразити ці почуття: огида – голова відкинута назад, брови насуплені, очі примружені, ніздрі роздуті й зморщені, кути губ опущені або ж навпаки – верхня губа підтягується вгору; приниженість – голова схилена, плечі зведені вперед, руки опущені. В ході імітації особлива увага зверталася на виразність зображення дітьми емоційного стану героїв. Виразність рухів аналізувалася, оцінювалася, заохочувалася.

Для імітації дітьми фрагменту казки Г.-Х. Андерсена «Дюймовочка» вихователь нагадував дітям її зміст та звертав увагу на епізод, в якому хрущ приносить дівчинку на дерево, де він живе: «Він (хрущ) сів з крихіткою на найбільший лист, нагодував її солодким квітковим соком і сказав, що вона страх яка гарненька, хоча й зовсім не схожа на хруща. Потім до них прийшли з візитом інші хрущі, які жили на тому ж дереві. Вони роздивлялися дівчинку з голови до п'ят, а хрущі-дами ворушили вусиками й казали: – В неї лише дві ніжки! Жаль дивитися! – В неї немає вусиків! – Яка в неї тоненька талія! Фі! Вона зовсім як людина! Як негарно! – сказали в один голос усі хрущі жіночої статі. Дюймовочка була дуже гарненька. Хрущу, який приніс її, вона теж спочатку дуже сподобалася, та раптом він зрозумів, що вона потворна, й не схотів більше утримувати її в себе – нехай іде, куди захоче. Він злетів з нею з дерева і посадив її на ромашку». При імітації діти, які зображали маленьких жуків, з презирством розглядали дівчинку-Дюймовочку, використовуючи виразні рухи: дивилися зверху вниз, голову відкидали назад, вигинали до верху брови, обличчя робили трохи витягнутим донизу. Вони зображали недобррозичливість також за допомогою рухів: відсторонювались, відходили від істоти, яку зневажають, ніби їх нудить від неї... Дівчинка-Дюймовочка, імітуючи страждання та печаль, стояла, схиливши голову, опустивши руки, трохи звівши плечі [8].

З п'яти років у дітей починається інтенсивний розвиток почуттєвої сфери і саме казка, є тим прекрасним інструментом, який може оживити їхні емоції та почуття. У старшому дошкільному віці є потреба в емпатичному відчутті через бурхливий розвиток комунікативних взаємин. І саме через казку можна впливати на почуттєву сферу і давати дітям ті надбання та навички, у яких є потреба, проте ще нема фізіологічної та вікової готовності.

Слід зазначити, що у старших дошкільників та молодших школярів необхідно задовольняти три основні фазові потреби:

I – потреба в автономності (бути самостійним, потреба в сепарації, вивільнення від гіперопіки з боку дорослого). Ця потреба гарно реалізується через казку, через шлях героя в казці та його становлення.

II – потреба в компетентності (я хочу вміти, але досвіду бракує) Проте сама дитина не може оцінити, що в неї недостатньо досвіду, тому в молодшому шкільному віці в неї з'являються різні страхи. Через подолання перешкод у казковому безпечному середовищі, набувається той необхідний життєвий досвід.

III – потреба в активності. У казці герой завжди активний, а кожна дитина, коли вона чує казку, вона ототожнює себе з героєм. Інколи через невпевненість дитина може обирати не головного героя.

Діти люблять слухати казку багато разів, тому що не сприймають світ цілісно, а сприймають його фрагментарно через брак життєвого досвіду. Тому дитині одну й ту саму казку необхідно прослухати кілька разів, щоб назбирати цих «фрагментів» і на основі них, створити своє цілісне бачення світу, про який ідеться в казці [7].

При роботі над казкою необхідно звертати увагу на такі ключові її характеристики:

- динаміка зміни відношення до себе головного героя, почуття, які викликаються під час знайомства та роботи над казкою;
- ідея та сюжет казки – про що казка та чого вона нас навчить;
- лінія головного героя – образ автора реальний (той, яким себе відчуває) або ідеалізований (яким прагне стати на порозі трансформаційних змін).

Тут потрібно звернути увагу на: як себе подає головний герой, який головний герой, динаміка зміни відношення до себе головного героя, як діє герой по відношенню до інших, стосунки з оточуючим світом, як це все проявляється через динаміку сюжету, чи дослухається герой до інших, чи робить висновки, чи рішення приймає самостійно і не дослухається ні до кого;

- символічне поле казки – внутрішній світ героя.

На цьому етапі роботи дитина має вибрати найяскравіші образи, які її вразили та навчитися самостійно обирати шлях (наприклад, три дороги, треба обрати одну, чому обрав саме цю).

Дорослим треба пам'ятати, що в казку дитину доцільно вводити за допомогою якогось чарівного предмета чи особи, ритуалу чи заклинання (чарівна скринька, чарівний мішечок, фея, чарівні слова та ін.).

Саме казка є мовою дитячої фантазії, тому діти завжди в казці знаходять віддзеркалення свого життя. Діти були в таких, або схожих ситуаціях, які описані в казці. Казка дає приклад позитивного героя, тому якщо герой може вболівати і переживати за когось, то й діти будуть цьому вчитися.

Робота над казкою має відбуватися у такій послідовності: читання казки вголос, навіть якщо дитина вміє читати. Тому що через сприйняття казки на слух у дитини збагачується емоційний досвід. Наступним етапом роботи над казкою є її обговорення, ілюстрування та драматизація.

Не слід забувати, що і негативний герой обов'язково має якісь позитивні якості. Тому через казку ми вчимо «добре-погано», «можна – не можна», і «чим це все може закінчитися».

Звертаючи увагу на негативного героя казки, дітям можна запропонувати пограти у гру «Казкова мандрівка», де діти, наприклад, стають у коло, хтось «голова» Вовка, а хтось «хвіст». І «голова» хоче погратися з «хвостом». Через таку гру у дітей формуватиметься уявлення про Вовка, що він не тільки може бути агресивним, а і грайливим та добрим.

Для такої гри доречно обирати звірів, яких діти знають з відомих їм казок.

Під час роботи з казкою педагогам слід враховувати певні принципи роботи, з метою розвитку емпатії:

- казки потрібно не тільки читати, а й створювати (інколи дитина переробляє казку чи по іншому її завершує), щоб зрозуміти переживання дитини;
- безумовне прийняття чарівного світу казки дитиною (об'єктивність з різних сторін казки чи з точки зору різних персонажів казки);
- уміння робити висновки після аналізу казки.

Під час роботи над казкою завжди необхідно пам'ятати її моралезнавчу мету. Тому дуже цікавим та дієвим буде прийом розповідання казки від імені різних персонажів казки (наприклад, казка «Івасик Телесик» від імені Баби Яги, або від імені Гусенятка, яке врятувало Івасика, казка «Курочка Ряба» від імені Яечка та ін.). Така робота сприятиме вихованню у дітей співчуття та співпереживання.

З метою розвитку емпатії у дітей доцільно проводити бесіду після прочитання казки. Серед базових питань, на які діти дають відповіді є:

Про кого (що) ця казка?

Хто з героїв вам сподобався, а хто не сподобався і чому?

Чому той чи інший герой здійснив такий вчинок?

Що було б якби герой не вчинив саме так?

Як він ще міг вчинити?

Якби в казці були лише позитивні герої, якою була б ця казка?

Якби в казці були лише негативні герої, якою була б ця казка?

Починаючи з п'ятирічного віку дитина починає ідентифікувати себе з людськими персонажами і тому діти цього віку люблять казки, де головним героєм є людина. Саме в цьому віці діти люблять чарівні казки. Чарівна казка відображає психічні процеси колективного несвідомого і в цьому є її перевага.

Зазначимо, що особливо зараз, в цих реаліях, в яких ми перебуваємо, дітям необхідно читати чарівні казки, де принци рятують принцес і добро перемагає над злом. Але усім треба пройти ряд випробувань, щоб дійти до перемоги.

Під час роботи над художнім твором необхідно не забувати обговорювати дії і мотиви поведінки героїв (добре-погано, як зробив би ти), в результаті чого відбувається формування відчуття балансу та як наслідок емпатійних почуттів. Метафоричне перенесення на казкові образи дає можливість безпечно обговорити ту чи іншу ситуацію, тому що коли ми б прямо обговорювали поведінку дітей (добре вони зробили чи погано), то це могло б їх травмувати. Відтак, коли ми оцінюємо поведінку персонажа це буде безпечно для дітей, вони зуміють відкритися, проаналізувати і зробити правильні висновки.

Висновки. В результаті роботи над казкою у дітей виховуються моральні якості, емпатійні прояви позитивної поведінки, формуються ціннісні орієнтири, які діти беруть за основу на все життя.

Література:

1. Арановська-Дубовіс Д. М., Заїка О. В., Цопа Є. А.. Роль казки у психічному розвитку дитини-дошкільника. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 10–12.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Стандарт дошкільної освіти) (нова редакція): Науковий керівник: Т.О. Піроженко проф., доктор психологічних наук. член-кореспондент НАПН України; Авт. кол-в: Бйаєр О.М., Безсонова О.К., Брежнева О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л. П., Косенчук О. Г., Корнєєва О.Л., Лисенко Г. М., Левінець Н. В., Машовець М.А., Мордоус І.О., Нерянова С. І., Піроженко Т. О., Половіна О. А., Рейпольська О.Д., Шевчук А. С. Київ, 2021. 37 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (Дата звернення 19.03.2023 р.).
3. Валлон А. Психічний розвитку дитини : Київ, 1967. 195 с.
4. Виховання гуманних почуттів у дітей / за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168 с.
5. Лаврентьєва Г.Н. Джерела доброти. Київ: Слово, 2008. 214 с.
6. Олійник О.М. Розвиток емпатії у дітей старшого дошкільного віку в процесі театралізованої діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 9. [Електронний ресурс]. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/9-17.pdf>. (Дата звернення 19.03.2023 р.).
7. Поніманська Т. Моральність має бути свідомою. *Дошкільне виховання*. 2013. № 8. С. 3-5.

8. Пономаренко Т.О., Волинець Ю.О. Розвиток емпатії у старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти. Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка «Молодий вчений», № 11 (63). 2018 р. С. 256–262. [Електронний ресурс]. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/62.pdf> (Дата звернення 19.03.2023 р.).

9. Пономаренко Т.О. Формування доброзичливого відношення до однолітків у дітей молодшого дошкільного віку. Гуманітарний вісник «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Додаток 3 до вип. 36. Том II(18): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ: Гнозис, 2016. С. 117–125.

10. Сухорукова Г. Виховання людяності – проблема сучасності. Педагогіка кордоцентризму В.О. Сухомлинського. Дошкільне виховання. 2012. № 8. С. 2–6.

References:

1. Aranovska-Dubovis, D. M., Zaika, O. V., Tsopa, Ye. A. (2000). Rol kazky u psyhichnomu rozvytku dytyny-doshkilnyka [The role of fairy tales in the mental development of a preschool child]. *Praktychna psyhoholiiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*. № 3. pp. 10–12. [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Standart doshkilnoi osvity) (nova redaktsiia) (2021) [Basic component of preschool education (Standard of preschool education) (new edition)]: Naukovi kerivnyk: T.O. Pirozhenko prof., doktor psyhoholichnykh nauk. chlen-korespondent NAPN Ukrainy; Avt. kol-v: Biaiier O.M., Bezsonova O.K., Brezhnieva O.H., Havrysh N.V., Zahorodnia L. P., Kosenchuk O. H., Kornieieva O.L., Lysenko H. M., Levinets N. V., Mashovets M.A., Mordous I.O., Nerianova S. I., Pirozhenko T. O., Polovina O. A., Reipolska O.D., Shevchuk A. S. Kyiv,. 37 p. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

3. Vallon, A. (1967). *Psyhichnyi rozvytku dytyny* [Mental development of the child]. Kyiv. 195 p.

4. Vykhovannia humannykh pochuttiv u ditei / za nauk. red. T. Pirozhenko, S. Ladyvir, Yu. Manyliuk. Ternopil: Mandrivets, 2010. 168 p. [in Ukrainian].

5. Lavrentieva, H.N. (2008). *Dzherela dobroty* [Sources of goodness]. Kyiv: Slovo. 214 p. [in Ukrainian].

6. Oliinyk, O.M. (2010). Rozvytok empatii u ditei starshoho doshkilnoho viku v protsesi teatralizovanoi diialnosti [Development of empathy in children of older preschool age in the process of theatrical activity]. *Problemy suchasnoi psyhoholii – Problems of modern psychology*. Vypusk 9. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/9-17.pdf>. [in Ukrainian].

7. Ponimanska, T. (2013). *Moralnist maie buty svidomoiu* [Morality must be conscious]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. № 8. pp. 3-5. [in Ukrainian].

8. Ponomarenko, T.O., Volynets, Yu.O. Rozvytok empatii u starshykh doshkilnykiv v umovakh zakladu doshkilnoi osvity [Development of empathy in older preschoolers in the conditions of a preschool education institution]. *Pedahohichni instytut Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka «Molodyi vchenyi» – Borys Grinchenko Pedagogical Institute of Kyiv University "Young Scientist"*. № 11 (63). 2018. pp. 256–262. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/62.pdf> [in Ukrainian].

9. Ponomarenko, T.O. (2016). Formuvannia dobrozychlyvoho vidnoshennia do odnolitkiv u ditei molodshoho doshkilnoho viku [Formation of a benevolent attitude towards peers in children of younger preschool age]. *Humanitarnyi visnyk «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichni universytet imeni Hryhoriia Skovorody» – Humanitarian Bulletin "Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda"*. Dodatok 3 do vyp. 36. Tom II(18): Tematychnyi vypusk «Mizhnarodni Chelpanivski psyhoholo-pedahohichni chytannia». Kyiv: Hnozys. pp. 117–125. [in Ukrainian].

10. Sukhorukova, H. (2012). Vychovannia liudianosti – problema suchasnosti [Education of humanity is a modern problem]. Pedagogika kordotsentryzmu V.O. Sukhomlynsko. Doshkilne vykhovannia – Pedagogy of cordocentrism V.O. Sukhomlynskyi. Preschool education. № 8. pp. 2–6. [in Ukrainian].

УДК 37.011

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-424-433](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-424-433)

Кін Олена Миколаївна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (066) 181-01-20, <https://orcid.org/0000-0002-1935-6483>

Собченко Тетяна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (096) 691-33-70, <https://orcid.org/0000-0002-9213-5556>

Денисенко Анжела Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (066) 204-18-90, <https://orcid.org/0000-0003-4294-7844>

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА КОНЦЕПЦІЯ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Анотація. Наукова стаття присвячена питанням визначення сутності та змісту поняття «концепція», зокрема проаналізовано різні підходи фахівців в різних наукових галузях до визначення даної дефініції.

Метою статті є: визначення сутності та структури поняття концепції на основі вивчення та аналізу науково-педагогічних джерел.

З'ясовано, що концепція, як науковий феномен, характеризується проявом певних рис та ознак. Уточнено поняття «концепція», під яким автори розуміють певну загальну, визначальну ідею конкретного дослідження або спосіб представлення його результатів.

У статті також приділено увагу феномену «педагогічна концепція» та виділено її основні етапи розробки: теоретичний, методологічний та емпіричний.

Установлено, що будь-яка концепція має свої взаємопов'язані структурні компоненти відповідно до виду проведеного дослідження. У статті представлені структурні характеристики конкретних авторських науково-педагогічних концепцій, виділені основні концепти, які спрямовані на реалізацію провідної ідеї дослідження: методологічний, теоретичний, методичний, практичний.

Визначено та представлено змістовний аналіз складників педагогічної концепції, а саме: загальні положення (мета та завдання концепції, її правове

підгрунтя); понятійно-категоріальний апарат (сукупність теоретичних знань про досліджуваний феномен); теоретико-методологічні основи (методологічні підходи); ядро (закономірності та принципи: загальні та специфічні); змістовно-смісловне наповнення (базові концептуальні ідеї організації певного процесу); педагогічні умови ефективного функціонування й розвитку досліджуваного феномену (педагогічні обставини, що сприяють, або протидіють проявам певних педагогічних закономірностей); верифікація сформульованих ідей.

Окреслено перспективи здійснення подальшого наукового пошуку, що полягають у визначенні комплексу методологічних підходів для характеристики концепцій історико-педагогічних та експериментальних досліджень.

Ключові слова: концепція, педагогічна концепція, концепт, структура педагогічної концепції.

Kin Olena Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Studies and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskikh St., 29, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 181-01-20, <https://orcid.org/0000-0002-1935-6483>

Sobchenko Tetyana Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Educational Studies and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskikh St., 29, Kharkiv, 61002, tel.: (096) 691-33-70, <https://orcid.org/0000-0002-9213-5556>

Denysenko Anzhela Olehivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Studies and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskikh St., 29, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 204-18-90, <https://orcid.org/0000-0003-4294-7844>

ESSENCE AND STRUCTURE OF THE CONCEPT AS A SCIENTIFIC-EDUCATIONAL CATEGORY

Abstract. The scientific article is devoted to the issues of defining the essence and content of the concept "concept", in particular, different approaches of specialists in different scientific fields to the definition of this definition are analyzed.

The purpose of the article is to determine the essence and structure of the concept based on the study and analysis of scientific and pedagogical sources.

It was found that the concept, as a scientific phenomenon, is characterized by the manifestation of certain traits and characteristics. The concept of "concept" has

been clarified, by which the authors mean a certain general, defining idea of a specific study or a way of presenting its results.

The article also pays attention to the phenomenon of "pedagogical concept" and highlights its main stages of development: theoretical, methodological and empirical.

It was established that any concept has its own interrelated structural components according to the type of research conducted. The article presents the structural characteristics of the author's specific scientific and pedagogical concepts, highlights the main concepts that are aimed at the implementation of the leading research idea: methodological, theoretical, methodical, practical.

A meaningful analysis of the components of the pedagogical concept is defined and presented, namely: general provisions (the purpose and tasks of the concept, its legal basis); conceptual-categorical apparatus (set of theoretical knowledge about the studied phenomenon); theoretical and methodological foundations (methodological approaches); core (regularities and principles: general and specific); meaningful content (basic conceptual ideas of the organization of a certain process); pedagogical conditions for the effective functioning and development of the studied phenomenon (pedagogical circumstances that promote or oppose the manifestation of certain pedagogical regularities); verification of formulated ideas.

The prospects for carrying out further scientific research are outlined, which consist in defining a complex of methodological approaches for characterizing the concepts of historical-pedagogical and experimental research.

Keywords: concept, pedagogical concept, concept, structure of pedagogical concept.

Постановка проблеми. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує про розмаїття різних підходів до визначення сутності та структури концепції, як науково-педагогічної категорії, у зв'язку з чим виникає потреба в їх уточненні та узагальненні. Вирішення окресленої проблеми дасть змогу виробити певну систему координат, яка дозволить орієнтуватися у визначенні структурних концептів дослідження та їхньому змістову наповненні відповідно виду проведеного наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення сутності поняття концепції, її змісту, структури, функцій в науковому просторі представлені досить широко. Так, розглядалися деякі аспекти проблеми в контексті аналізу термінологічного поля науково-педагогічної теорії та дослідної роботи [1], системи базових теоретичних понять педагогічної науки та їх характеристик [2].

Особливе місце займають дослідження вчених щодо філософського підґрунтя означеного феномену: висвітлення особливостей побудови концепції наукового пошуку у відповідності до процесів наукового пізнання [3], характеристика сутності та змісту концепції як філософської категорії [4].

Заслужують на увагу науково-практичні роботи вчених, у яких було розроблено та презентовано авторські концепції певного дослідження актуальної проблеми виховання та навчання: система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності [5], теорія і методика професійної підготовки майбутніх магістрів засобами дистанційного навчання [6], теорія і практика професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи у коледжах [7], система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності [8], дидактична система змішаного навчання студентів філологічних спеціальностей у закладах вищої освіти [9] та ін. Проте питання цілісного теоретичного аналізу концепції як науково-педагогічної категорії та характеристики її структурних компонентів залишилися поза увагою науковців.

Мета статті – визначення сутності та структури поняття концепції на основі вивчення та аналізу науково-педагогічних джерел.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу наукової й довідкової літератури визначено, що поняття «концепція» відноситься до загальнонаукової термінології та широко використовується фахівцями в різних наукових галузях. Відповідно до предмету наукового пізнання, цілей та завдань наукового процесу визначено суть та структуру означеної дефініції, що й обумовлює широкий смисловий діапазон її трактувань, а саме визначення концепції як:

- основної ідеї, загальної думки, що визначає характер, зміст чогонебудь [1; 4].
- сукупність факторів, що визначають зміст та характер функціонування певних конструктів, процесів, систем [3];
- систему поглядів на певні явища, процеси, що відбуваються в природі, соціумі, спосіб розуміння та трактування подій, явищ процесів [2; 10];
- підхід до розв'язання порушеної актуальної проблеми, який визначає характер та напрям пошукової діяльності [11];
- теорію, що дозволяє вивчити сутність, зміст певного явища, процесу, прослідити закономірності його розвитку, особливості функціонування [6];
- форму наукового знання [4];
- комплекс теоретичних, методологічних знань про об'єкт дослідження [7];
- опис досліджуваного явища, процесу, його змісту, структуру, особливостей функціонування [1].

Ми поділяємо узагальнюючі висновки М. Демянчука, та під поняттям «концепція» розуміємо певну загальну, визначальну ідею конкретного дослідження або спосіб представлення результатів дослідження.

Вітчизняна науковиця Е. Панасенко зазначає, що поняття «концепція» дослідники можуть замінювати синонічним поняттям «система», проте інші, заперечуючи цей факт, асоціюють його з поняттям «теорія» [12].

Висловлюючи авторську позицію, зазначимо, поняття «система», «теорія» та «концепція» не є тотожними. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив констатувати, що концепції як науковому феномену характерні певні риси що проявляються в:

- систематизації наукових знань, глибокому вивченні проблеми;
- виокремленні суперечливих питань, ґрунтовно не розроблених, мало вивчених аспектів досліджуваної проблеми;
- побудові цілісної наукової картини у площині конкретного дослідження;
- реалізації особистісного знання дослідника, певній формі суб'єктизації наукового знання;
- поясненні певної наукової теорії, обґрунтованому доказі її конкретних положень;
- взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими формами та способам наукового пізнання: гіпотезою, теорією, ідеєю, проблемою;
- визначенні основної ідеї дослідження, стратегії науково-дослідної роботи;
- підкріпленні емпіричними даними, результатами експериментальної роботи;
- спрямованості на досягнення результату [13;14].

У руслі нашого дослідження особливий інтерес викликає визначення поняття «педагогічна концепція», яку розглядають як систему поглядів на певне педагогічне явище або процес, визначення шляхів удосконалення, перспектив розвитку означеного явища або процесу, авторське бачення вирішення актуальних проблем педагогічної дійсності [1; 5].

У пригоді стали також висновки науковців, які виділили такі основні етапи розробки педагогічної концепції:

1. *Теоретичний* – вивчення наукових теорій, вітчизняного та зарубіжного досвіду, аналіз, систематизація науково-теоретичних знань, обґрунтування базових наукових ідей з проблеми дослідження. Обґрунтування змісту та структури концепції.

2. *Методологічний* – вивчення проблеми на рівні філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових підходів для визначення та обґрунтування основних ідей та положень, установлення педагогічних закономірностей.

3. *Емпіричний* – побудова цілісної, логічної системи педагогічних фактів, які обґрунтовують зміст, суть, особливості функціонування феномену, що досліджується, аналіз ефективності результату педагогічного процесу у відповідності до реалізованої концепції, визначення умов її успішної реалізації [5; 6].

У пригоді стало дослідження Т. Собченко, яка виділяє у авторській науково-педагогічній концепції такі взаємопов'язані концепти, що сприяють реалізації провідної ідеї дослідження, зокрема, такі як от:

- *методологічний* (містить фундаментальні наукові ідеї про діалектичний взаємозв'язок та взаємозумовленість педагогічних явищ і процесів);
- *теоретичний* (цей концепт формує система теоретичних положень, вихідних понять, ідей тощо, які покладено в основу вивчення порушеної проблеми);
- *методичний* (передбачає чітке визначення навчально-методичного забезпечення або визначення низки практичних підходів до здійснення педагогічного процесу);
- *практичний* (забезпечує перевірку ефективності визначених та розроблених практичних підходів до здійснення певного педагогічного процесу) [9].

Авторська концепція О. Кін, що була представлена в дослідженні проблеми формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності об'єднує три концепти:

- *методологічний* (передбачає визначення загальнонаукових, фундаментальних положень, на яких базується проведене дослідження);
- *теоретичний* (репрезентує систему вихідних теорій, ідей, базових понять, що визначають теоретичне підґрунтя дослідження);
- *практичний* (концепт передбачає апробацію досліджуваної проблеми, визначення сукупності ефективних методів, засобів, організаційних форм його реалізації, перевірку на практиці результативності розробленого організаційно-методичного комплексу) [8].

Як було встановлено в дослідженні, педагогічна концепція має свою структуру. Так, наприклад, авторська концепція О. Чубрей об'єднує такі складники: загальні положення; понятійно-категоріальний апарат; теоретико-методологічні основи; ядро; змістовно-смісловне наповнення; педагогічні умови ефективного функціонування й розвитку досліджуваного феномену; верифікація сформульованих ідей [5].

Отже, узагальнюючи теоретичні висновки науковців щодо розробки та структури педагогічної концепції вважаємо за доцільне розкрити сутність кожної складової більш детально, розкривши авторське бачення змістового наповнення складників концепції.

Так, у *загальних положеннях* концепції представляється мета та завдання концепції, її правове підґрунтя, визначається її місце в педагогічній теорії та значення для педагогічної практики.

Понятійно-категоріальний апарат авторської концепції представляє цілісну сукупність теоретичних знань про досліджуваний феномен й

характеризується складною структурою, динамічністю, оскільки система знань доповнюється новими теоріями, положеннями, фактами й коригується у відповідності до вектору розвитку суспільства, світовими науково-соціальними стандартами та освітніми пріоритетами.

Ядро концепції складають закономірності та принципи навчання, які відображають характер зв'язків структурних компонентів досліджуваного феномену, його характерні властивості, особливості функціонування та розвитку.

Як відомо, закономірності – це об'єктивні, сталі зв'язки між окремими явищами, сторонами педагогічного процесу, які проявляються постійно, систематично й урахування яких забезпечує результативність та ефективність означеного процесу. Виділяють об'єктивні (зумовлені самою сутністю, логікою протікання педагогічного процесу) та суб'єктивні (визначені особливостями конкретних завдань, умов здійснення цього процесу, проявляються в окремих його аспектах) [15; 16].

У зазначеному структурному компоненті концепції особлива увага приділяється також виділенню груп загальнодидактичних та специфічних принципів навчання, зокрема на основі врахування закономірностей.

Змістовно-смісловне наповнення концепції відображає базові концептуальні ідеї організації певного процесу, висвітлює позицію автора щодо реалізації теоретичних положень, можливостей використання результатів науково-теоретичного та методологічного аналізу на практиці.

Педагогічними умовами ефективного функціонування й розвитку досліджуваного феномену виступають педагогічні обставини, що сприяють, або протидіють проявам певних педагогічних закономірностей [9].

Також логічним складником педагогічної концепції є *верифікація сформульованих ідей*.

Варто зазначити, що структуру концепції історико-педагогічного дослідження, відповідно до специфіки його проведення, на думку Е. Панасенко, можуть представляти інші взаємопов'язані концепти, що сприяють реалізації її мети. Науковиця виділяє такі концепти, як от:

- *методологічний* (взаємозв'язок та взаємодія методологічних підходів проведеного дослідження);
- *теоретичний* (теоретичні положення, провідні ідеї історико-педагогічних явищ, процесів, феноменів);
- *технологічний* (розробка алгоритмів вивчення та аналізу проблеми дослідження, репрезентація результатів проведеного аналізу) [12].

Так, вищезазначене дозволило дійти висновку про те, що визначення структурних концептів наукового дослідження та їхнє змістове наповнення залежить від виду проведеного дослідження (теоретичне, прикладне, історико-педагогічне, експериментальне тощо).

Висновки. Отже, вивчення та аналіз науково-педагогічних джерел, дозволив визначити, що «концепція» представляє певну загальну, визначальну ідею конкретного дослідження або це спосіб представлення його результатів, що характеризується певними ознаками, наявністю етапів та структурних взаємопов'язаних компонентів (концептів) відповідно до виду проведеного дослідження.

Перспектива подальших наукових розвідок полягає у визначенні комплексу методологічних підходів для характеристики концепцій історико-педагогічних та експериментальних досліджень.

Література:

1. Вітвицька С.С. Термінологічна система педагогіки вищої школи – основа формування, поглиблення, збагачення педагогічних знань студентів магістратури. *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання*: монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 107- 139.
2. Онищенко В. Д. Фундаментальні педагогічні теорії: монографія. Львів: Норма, 2014. 356 с.
3. Демінська Л. О. Аналіз основних положень аксіологічної науки у філософському та педагогічному аспекті. *Педагогіка, психологія та медико- біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 11. С. 41-45.
4. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
5. Чубрей О. С. Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу : дис. док. пед. наук: 13.00.04. ХГПА, Хмельницький, 2020. 511 с.
6. Ястремська С. О. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх магістрів сестринської справи у вищих медичних навчальних закладах засобами дистанційного навчання: дис. ... док. пед. наук: 13.00.04. ХГПА, Хмельницький, 2018. 358 с.
7. Демянчук М. Р. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи у коледжах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. ХГПА, Хмельницький, 2021. 492 с.
8. Кін О. М. Система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності : дис. ... док. пед. наук 13.00.07 ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Харків-Старобільськ. 2021. 557 с.
9. Собченко Т. М. Дидактична система змішаного навчання студентів філологічних спеціальностей у закладах вищої освіти: дис... док. пед. наук 13.00.09. ХНПУ, Харків, 2021. 575 с.
10. Нелін Є. Психоаналітична педагогіка як новітня концепція в освіті постнеокласичного суспільства. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4 (59). С. 363-367.
11. Булах І. Є. Система управління якістю медичної освіти в Україні. Дніпро: АРТ-Прес, 2003. 212 с.
12. Панасенко Е.А. Концепція історико-педагогічного дослідження: методологічний аналіз. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2016. Вип. 25. С. 11–15.

13. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія: в 2 т. Київ: Генеза, 2006. 368 с.
14. Просяник О. П. Лінгвістична концепція і лінгвістична теорія у дискурсивному вимірі. *Studia linguistica*. 2019. Вип. 15. С. 222-234.
15. Мойсеюк Н. Е. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Саммит-Книга. 2007. 656 с.
16. Степанов О. М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2006. 520 с.

References:

1. Vitvytska, S.S. (2014). *Terminologichna systema pedahohiky vyshchoi shkoly – osnova formuvannia, pohlyblennia, zbahachennia pedahohichnykh znan studentiv mahistratury [The terminological system of higher school pedagogy is the basis for the formation, deepening, and enrichment of the pedagogical knowledge of master's students]* Zhytomyr: vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
2. Onyshchenko, V. D. (2014). *Fundamentalni pedahohichni teorii [Fundamental pedagogical theories]* Lviv: Norma [in Ukrainian].
3. Deminska, L. O. (2011). Analiz osnovnykh polozhen aksiologichnoi nauky u filosofskomu ta pedahohichnomu aspekti [Analysis of the main provisions of axiological science in the philosophical and pedagogical aspects] *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medico-biological problems of physical education and sports*, No. 11, 41-45 [in Ukrainian].
4. Petrushenko, V. (2009). *Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv [Explanatory dictionary of basic philosophical terms]* Lviv Polytechnic University [in Ukrainian].
5. Chubrei, O. S. (2020). Systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii do profesiinoi diialnosti na zasadakh kompetentnisnogo pidkhodu [The system of training future geography teachers for professional activity based on the competence approach]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].
6. Yastremska, S. O. (2018). Teoriia i metodyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh mahistriv sestrynskoi spravy u vyshchykh medychnykh navchalnykh zakladakh zasobamy dystantsiinoho navchannia [Theory and methodology of professional training of future nursing masters in higher medical educational institutions by means of distance learning] *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].
7. Demyanchuk, M. R. (2021). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh molodshykh spetsialistiv sestrynskoi spravy u koledzhakh [Theory and practice of professional training of future junior nursing specialists in colleges] *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].
8. Kin, O. M. (2021). Systema formuvannia natsionalnoi samosvidomosti studentskoi molodi v protsesi hromadskoi diialnosti [The system of formation of national self-awareness of student youth in the process of social activity] *Doctor's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H.S.Skovorody [in Ukrainian].
9. Sobchenko, T. M. (2021). Dydaktychna systema zmishanoho navchannia studentiv filolohichnykh spetsialnostei u zakladakh vyshchoi osvity [Didactic system of mixed education of students of philological specialties in institutions of higher education] *Doctor's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H.S.Skovorody [in Ukrainian].
10. Nelin, E. (2017). Psykhoanalytychna pedahohika yak novitnia kontseptsiiia v osviti postneoklasychnoho suspilstva [Psychoanalytical pedagogy as the latest concept in the education of post-neoclassical society] *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences*, No. 4 (59), 363-367 [in Ukrainian].

11. Bulakh, I. Ye. (2012). *Systema upravlinnia yakistiu medychnoi osvity v Ukraini [System of quality management of medical education in Ukraine]*. Dnipro: ART-Press, 212 [in Ukrainian].
12. Panasenko, E. A. (2016). Kontsepsiia istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia: metodolohichniy analiz. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka [Concept of historical-pedagogical research: methodological analysis] *Psykhologhiia. Pedahohika – Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*, №25, 11-15 [in Ukrainian].
13. Andrushchenko V. & Mikhalchenko M. (2006). *Suchasna sotsialna filosofiiia [Modern social philosophy]* Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
14. Prosyanyk O. P. (2019). Linhvistychna kontsepsiia i linhvistychna teoriia u dyskursyvnomu vymiri [Linguistic concept and linguistic theory in the discursive dimension] *Studia linguistica – Studia linguistica*, 15, 222-234 [in Ukrainian].
15. Moiseyuk, N. E. (2007). *Pedagogy [Pedahohika]*. Kyiv: Sammyt-Knyha [in Ukrainian].
16. Stepanov, O. M. & Fitsula, M. M. (2006). *Basics of psychology and pedagogy [Osnovy psykhologii i pedahohiky]* Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

УДК 27-53:780.633.1]:327.88((470+571):477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-434-443](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-434-443)

Кіндратюк Богдан Дмитрович кандидат педагогічних наук, доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, тел.: (067) 342-21-65, <https://orcid.org/0000-0002-8040-4034>

ПЕДАГОГІКА ЦЕРКОВНИХ І СВІТСЬКИХ ДЗВОНІНЬ У ПОРУ ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Огляд педагогіки церковних і світських дзвонінь сприяє розкриттю проблеми взаємозв'язку їх виховного й оздоровлюючого потенціалу. Його висвітлення актуальне в час подолання наслідків Великої російсько-української війни. Важливо, передовсім, прагнути не захворіти, мати надійну витримку й здатність легко переносити всілякі життєві негаразди тощо. Значимо вміти зміцнювати свою стресостійкість, застосовувати різні засоби збереження всіх видів здоров'я (духовного, морального, соціального, психічного, психологічного й тілесного). Важко переоцінити можливості мистецтва, зокрема церковного, музики дзвонів. Між методик, що множать резервні духовно-фізіологічні можливості організму, виділяють арттерапію, як здоров'язбережувальну технологію. Саме музика церковних і світських дзвонінь об'єднує оздоровчі можливості (вплив на тіло й душу) і виховні (дію на мораль, дотримання звичаїв тощо). Завдяки християнським обрядам уклалися канонічні засади застосовування дзвонів, формувалися народні звичаї використання такої музики. Ця звукова домінанта у доквіллі додавала в нього певний порядок, етикет, упорядковувала й надавала святкового чи сумного настрою. Краса дзвонінь, архітектура дзвіниць, відображення цього у візуальних видах мистецтва, літературі, музиці – ці головні елементи системи *дзвонарська культура* є духовною пам'яттю нашого народу. В її пізнанні неабияке значення має плекання етнокультурної компетентності освітян/освітянок відносно доречного використання належних педагогічних засобів здоров'язбережувальної роботи, мотивування вихованок і вихованців до безперервної самоосвіти, зокрема в аспекті опанування відомостями зі сфери дзвонарства (правдива інформація з історії України, багатство надбань її культури, наукові основи сприйняття музики, зокрема дзвонів тощо).

Ключові слова: війна, здоров'я, арттерапія, педагогіка, церковні й світські дзвоніння, виховний і оздоровлюючий потенціал.

Kindratiuk Bohdan Dmytrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Doctor of Art Studies, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management named after Bohdan Stuparyk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (067) 342-21-65, <https://orcid.org/0000-0002-8040-4034>

PEDAGOGICS OF CHURCH AND SECULAR BELL-RINGING DURING THE GREAT RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. Review of the pedagogics of church and secular bell-ringing contributes to highlighting the problem of the interrelation between its educational and healing potential. Its consideration is relevant while overcoming the consequences of the Great Russian-Ukrainian War. First of all, it is important to strive to remain healthy, to develop the robust endurance, the ability to easily overcome different kinds of hardships, etc. It is essential to improve your stress resistance, use various means of maintaining all types of your health (spiritual, moral, social, mental, psychological, and physical). It's hard to overestimate the power of art, particularly church art, the music of bells. Among the methods that increase the reserve spiritual and physiological capacities of the body, art therapy is highlighted as a health-saving technology. It is the music of church and secular bells that combines healing (impact on the body and soul) and educational (impact on morality, observance of customs, etc.) advantages. The Christian rituals fostered the establishment of the canonical principles of bell-ringing and formation of the folk customs of using such music. This sound dominant in the environment added a certain order and etiquette to it, organized it, and granted it a festive or somber mood. The beauty of the bell-ringing, the architecture of the bell towers, their reflection in visual arts, literature, and music-these main elements of the bell culture system constitute the spiritual memory of our people. To comprehend it, it is of great importance to cultivate the ethnocultural competence of teachers in using the appropriate pedagogical means of conducting health promotion activities, motivating students to continuous self-education, in particular in terms of obtaining information on bell-ringing (true information on the history of Ukraine, the richness of its cultural heritage, the scientific basis for perceiving music, including music of the bells, etc.)

Keywords: war, health, art therapy, pedagogics, church and secular bell-ringing, educational and healing potential.

Постановка проблеми. Нові виклики перед громадянами України створила проблема подолання наслідків військових дій унаслідок широкомасштабної агресії Росії на терени нашої держави. Таке актуальне питання потребує передовсім умілого застосування кожним багатоманітних засобів збереження та зміцнення здоров'я. Виразними нині, як міркуємо, є

жага не захворіти, мати надійну витримку, вміння легко переносити всілякі життєві негаразди тощо. Екстраординарну квінтесенцію при цьому має вдосконалення особистістю різними засобами своєї стресостійкості – визначальної поруки доброго здоров'я. Не випадково в народній культурі українців мудро твердиться, що *всі хвороби – від нервів*. Тому першочергово треба кожному навчитися застосовувати такі прийоми саморегуляції: переводити свою увагу, забутися, уміти спрямувати думки на щось позитивне, відволіктися на приємне міркування і т. д. У цьому аспекті важко переоцінити можливості мистецтва, зокрема церковного, музики дзвінків і дзвонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині все більшу увагу дослідників привертає питання розповсюдження дзвонів і дзвонінь в Україні [4], обґрунтовується застосування їхньої музики як засобу зміцнення духовних сил людей, їх оздоровлення [11, с. 31–33]). Його ефективність підвищується завдяки вірі в можливість дзвонарського мистецтва, поінформованості про його виховні резерви [1]. Зроблена спроба привернути увагу до питання рекреаційно-туристичного потенціалу дзвонів і дзвіниць ареалу Карпат і Прикарпаття [5]. Поміж технологій, які множать резервні духовно-фізіологічні можливості організму, виділяють музикотерапію. Вона – одна з найбільш значущих у психолого-педагогічному контексті видів естетотерапії, або арттерапії. Цей доволі доступний вид психотерапії підходить як дорослим, так і дітям. Вона покликана не тільки лікувати психіку *мистецтвом*, а й, на наше переконання, перш за все, зміцнювати її. Нині вже вивчено музикотерапію як інноваційну здоров'язберезувальну технологію. Розкрито її зміст, запропоновано рекомендації стосовно застосування на практиці. Наслідком є позитивний вплив на становлення та розвиток гармонійної особистості через дію на емоційно-почуттєву сферу, інтелектуальні й комунікативні здібності, психофізіологічний стан. Серед форм і видів музикотерапії є активна й рецептивна [6; 10]. Але, у таких майстернях, чомусь, не завжди нагадують про феномен музики дзвінків і дзвонів, її лікувальне й виховне використання.

Мета наших статті бачиться в розкритті взаємозв'язку виховного й оздоровчого потенціалу церковних і світських дзвонінь.

Виклад основного матеріалу. Магія дзвоніння, унікальність звучання згаданих ударних музичних інструментів із групи ідіофонів віддавна не залишала байдужими людей. Феномен такої музики, її містика особливо справляла на них враження після розповсюдження християнства в його общинах на обширах планети Земля. Звучання дзвона повідомляє Благую вість, його уособлюють з Євангелієм у музиці, молитвою її всеохоплюючим голосом дзвонінь до Вседержителя. Церковні канонічні дзвоніння, як один із найособливіших чинників історії культури, впливали на мораль, звичаї та залишили глибокий слід у східноєвропейському музичному фольклорі [3, с. 107].

Посеред останніх солідних узагальнюючих студій відносно складових здоров'я, його цілісного дослідження знаходимо монографію Мирослава

Савчина *Здоров'я людини. Духовний, особистісний і тілесний виміри.* Корисним є методологічне мотивування доцільності виокремлення науковцем у структурі здоров'я кожного з нас духовного, морального, соціального, психічного, психологічного й тілесного складників, розкриття сутності цих понять, їхні критерії та емпіричні прикмети, окреслені зв'язки між ними, з'ясовано стратегії ставлення до здоров'я, його типи та рівні, визначені принципи й завдання покращання [8].

Будь-який вид здоров'я має свої основні засоби зміцнення, зокрема це стосується, перш за все, усвідомлення можливостей дії музики на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, осіб рівня освіченості. Оздоровчий потенціал музики розглядаємо крізь призму можливостей музикотерапії, а виховний – її застосування в роботі зі здобувачами/здобувачками довшівської освіти на уроках і позакласній діяльності. Міркуємо, що канонічні церковні й світські дзвоніння, як своєрідна музика, її феномен єднають оздоровчі й виховні можливості.

Обговорення питання значення дзвонарства для громадян/громадянок України в умовах війни зумовлює розгляд потреби синтезу основних функцій мистецтва. Модерна естетична наука розширила їх аристотелівську модель (пізнавальна, виховна й емоційного впливу), увівши таке призначення: соціальне, пізнавальне, сугестивне, виховне, компенсаційне, комунікативне, прогностичне. Значимість світського й церковного биття у дзвони, зокрема мистецтво виконання парафіянином/парафіянкою уставних дзвонінь або творення ними придуманих дзвонарських композицій, довершеність і краса архітектури дзвіниць як пленерних музичних споруд – ці головні елементи системи *дзвонарська культура* є духовною пам'яттю нашого народу. Тобто вона – важлива складова соціальної функції. Водночас у дзвонарському мистецтві вишукуємо інші його призначення.

Із ціллю реалізації функцій мистецтва, зокрема, як підґрунтя зміцнення стресостійкості особистості, завдяки, приміром, отриманій насолоді від ознайомлення з творами малярства, скульптури, графіки, архітектури тощо, варто взяти за приклад нещодавно опубліковану яскраво ілюстровану *Історію мистецтва від найдавніших часів до сьогодення* (редактор Стівен Фартінг) [2]. Вона значима хоча б тим, що до її написання залучили відомих мистецтвознавців і мистецтвознавчинь, істориків/історичок культури. Ними відібрані знакові мистецькі твори, які допомагають скласти цілісне уявлення про еволюцію художнього мислення з давніх часів донині. Цьому допомагає вдалий супровід статей хронологічною шкалою. Вона полегшує орієнтування у відповідному історичному контексті, укладений *Глосарій*, окремі відомості про 41-го автора/авторку статей, поміщено *Джерела цитат*, ілюстрацій; просторий *Алфавітний покажчик*. При опануванні інформації із цієї оригінальної енциклопедії базових відомостей про світові шедеври архітектури, скульптури, малярства, графіки, концептуального мистецтва, як

своєрідної арттерапії, віднаходяться ті, що стосуються музики. Оскільки для кращого сприйняття, зокрема розуміння задуму проілюстрованих творів митців і мисткинь, їх ідей, автори/авторки, при необхідності, витовмачують семантику зображених музичних інструментів, інших деталей, пов'язаних із музикою, відзначають її функції та значимість тощо. Серед відомостей є ті, що нагадують про давнє виробництво бронзи в різних місцях світу [2, с. 42, 68–69] (вона, як знаємо, – найкращий матеріал для виробництва голосних дзвіночків, дзвоників і дзвонів), побутування їхніх видів (західно-, східноєвропейських, китайських) [2, с. 43], зображення на окремих малярських роботах фону з його вертикальним осердям, яким є вежі дзвіниць, ратуш із годинниковими дзвонами [2, с. 132, 164, 182 та ін.]. Вони ніби наповнюють зображене відзначенням плину часу, упорядковуючи його, вносячи певний ритм, порядок у життя людей.

Але, досадно, що для багатьох наших співвітчизників і співвітчизниць дзвонарська культура із-за невідання про її елементи й значиме місце в українознавстві ще залишається своєрідною тєрра інкòгніта. Адже разом із прогресивними змінами в житті людей, ХХ століттю притаманні трагічні події, особно реквізиції дзвонів на мілітаристські потреби світових воєн, атеїстичною системою заходів у минулому СРСР. Наслідком стало те, що звукове довкілля сіл, містечок і міст надовго втратило свою своєрідну звукову домінанту. Це внесло негативні поправки в ставленні багатьох поколінь до такого культурного надбання українства як дзвонарство. Ще однією причиною байдужого відношення окремих наших сучасниць і сучасників до церковних дзвонів є не тільки донедавна відсутність такої музики, а й забрудненість звукового довкілля, “глухуватість” із-за цього до сприйняття звучання дзвонів.

Заразом із кінця ХХ століття в умовах відродження в Україні дзвонарства появилися нові можливості знайомства з ним у навчальних закладах. При опануванні здобувачами й здобувачками вищої освіти її змісту повідомляються правдиві відомості з історії України, засвоюються багатства надбань її культури, усвідомлюється етнічна структура особистості, знайомиться з науковими основами повноцінного сприйняття музики, зокрема дзвонів, її оздоровлююче-лікувальною дією на душу й тіло. Нагадується, що серед засобів зміцнення різних видів здоров'я вагомими є спеціально підібрані твори музичного мистецтва. Важливим тут бачиться формування етнокультурної компетентності майбутніх учительок/учителів, особливо музичного мистецтва [9], їхня підготовка до застосування дзвонарства у вихованні підлітчих і підлітків [1].

Нині опрацьовуються нові кампанологічні джерела. Встановлено, що завдяки християнським обрядовим практикам упродовж віків уклалися канонічні засади церковного застосовування дзвонів. Розвиток їхнього побутування в Україні супроводжувався не лише формуванням канонічних приписів, а й, як зауважив один з основоположників української кампанології

Юрій Ясіновський, народних звичаїв використання музики дзвінків і дзвонів. Це точно формулювало способи й тривалість биття в них, що виринали із законів культу, обрядових форм, життя сіл, містечок і міст, їхніх традицій. Своєю чергою звучання різних дзвонів, як домінанта звукового ареалу, «вносили в усе це певний порядок, етикет, упорядковували й надавали їм святкового чи сумного настрою» [12, с. 343]. Закономірно, що розповсюдженість церковних і світських дзвонів, інші складові дзвонарства, як поважні атрибути повсякденного життя, багатство їхньої символічно-метафоричної образності, містка типізація міцно вкоренилися в народній культурі українців і українок [3, с. 505–543], їхньому красному письменстві [3, с. 544–600], візуальних видах мистецтва [3, с. 601–637], творчості українських композиторок і композиторів [3, с. 638–680]. У цьому теж убачаємо значні виховні й оздоровлюючі можливості, якими слід скористатися.

Пам'ятаємо напружені історично значимі для України дні Революції Гідності, тодішнє гвалтовне побивання дзвонів Києво-Михайлівської Золотоверхої чернечої обителі. На її відновленій дзвіниці облаштовано карийон, який звучить протягом доби, зокрема двічі виконує наш державний гімн. Жалібно звучали дзвони при відспівуванні Героїв Небесної Сотні. Сумний голос дзвонів лунає на похоронах воїнок і воїнів, які полягли при обороні України від російських агресорів. У роковини Голодоморів, ушановуючи їхню пам'ять, керівники й керівниці держави, при поминальних ударах дзвонів, покладають квіти до Пам'ятного знака безвинно убієнних. Такі безвідрадливі звучання ідіофонів стають своєрідною спонукою до катарсисного очищення.

У нашій педагогічній взаємодії зі студентами й студентками Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, зокрема спеціальності *Середня освіта. Біологія*, рекомендується, приміром, при майбутньому налагодженні вивчення ліцеїстами й ліцеїстками в 10-му класі її розділу *Обмін речовин і перетворення енергії* засвоїти відомості про цілющий вплив музики дзвонів на людський організм. Адже він, як твердять фахівці/фахівчині Івано-Франківського національного медичного університету, є енергоінформаційною структурою зі своїми біополями, тобто своєрідними вібраціями. Цей факт доводить квантова фізика. Теорія загалом перегукується з твердженням Церкви про те, що людина складається з трьох рівнів: тіло, душа й дух. А підґрунтям нашого життя якраз виступають біополі, що випромінюють, навіть, атоми людського тіла. Такі біополі, за переконаннями медиків і медиків, забезпечують обмін речовин й енергії. Уважається, що хвороби виникають внаслідок дисонансу цих біополів. Їхні надлегкі частинки добре збуджують звукові хвилі дзвонів. Біополі, у свою чергу, блокують шкідливі елементи, у тому числі вільні радикали (якраз вони призводять до раку, викликають генетичні мутації тощо). Воднораз музика дзвонів має своє значення в енергоінформаційному обміні. Адже людина

складається із семи енергетичних центрів, які можуть згортатися внаслідок образи, переживання, страхів, гніву, інших негативних емоцій, які особистість не змогла «відпустити». Зацепеніння того чи іншого центру викликають негативні життєві обставини, що призводить до недуг. Відаємо, що кожен енергетичний центр за вібраціями співзвучний із певною мантрою чи звуком, який гармонізує його. Саме звучання дзвонів перед початком богослуження допомагає вірянкам і вірним налаштуватися на щиру молитву, духовно розкритися [7], а при вдарянні в кампани у найважливіших моментах Служби Божої досягти, навіть, катарсису.

У педагогічному досвіді автора практикуються творчі завдання, що пропонуються майбутнім педагогам і педагогиням. Із метою привернення уваги до звучання дзвоників, дзвінків і дзвонів, рекомендується розробити поради для здобувачів/здобувачок освіти основної школи стосовно пізнання краси звучання ідіофонів. Прикладом можуть бути такі: *Маєте можливість узяти в руки дзвоник – задзеленчіть, вслухайтесь, оцініть феномен звучання, його містику, полюбуйтеся переливами, затуханням, накладанням обертона на обертон; Дайте оцінку звучання церковних дзвонів з їхнього набору на дзвіниці; Визначте різницю звучання годинникових дзвонів і церковного дзвоніння; Навчіться переводити увагу з власних душевних переживань на звучання різних церковних дзвонів, їхній заклик; Спробуйте отримати втіху від майстерної оцінки українськими прозаїками/прозаїчками й поетесами/поетами місця церковних дзвонів у житті народу, імітації їхніх звучань у музичних творах; У Великодні дні, коли протягом трьох днів дозволяється бажаним бити в церковні дзвони, спробуйте це зробити, творіть ті ритми, які вам подобаються та ін.*

При підготовці здобувачів і здобувачок вищої освіти до педагогічної практики у навчальних закладах звертається увага на правильне інструктування їхніх вихованців/вихованок стосовно реагування на биття у дзвони на сполох. Адже в Україні 21 серпня 2022 року затвердили нові сигнали тривоги. Відповідно, їх почали запроваджувати в деяких громадах. Про це повідомив Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України. Ось як звучать такі вістки: «сигнал хімічної небезпеки – звук церковних дзвонів; сигнал радіаційної небезпеки – дзвін у набат (правильніше – сполошне чи гвалтовне дзвоніння або вдаряння в сполошний дзвін. – Б. К.); сигнал евакуації з міста – гудок потяга; безперервний 30-секундний сигнал сирени, як і раніше, означає повітряну тривогу». Звісно, такі звукові повідомлення повинні передбачати не тільки певні раціональні тілесні дії, а й, передовсім, реальну оцінку ситуації, згуртування психічних сил, налагодження внутрішнього порядку тощо.

Сприяє формування педагогічних компетенцій майбутніх освітян/освітянок пропозиція виконати творчі завдання стосовно пошуку й окреслення, приміром, рекомендацій для батьків учнів і учениць: *Як*

допомогти дітям пережити кризу? Як зрозуміти свою дитину? Як допомогти їй під час війни? Спроба дати відповідь на ці й подібні запитання спонукає не просто звернення до пошуку потрібних відомостей і засобів, а й їхню систематизацію відповідно до індивідуально-психологічних особливостей вихованців і вихованок, звернення до потенціалу мистецтвотерапії, педагогіки дзвонінь.

Висновки. Розгляд питання педагогіки церковних і світських дзвонінь сприяв розкриттю проблеми взаємозв'язку виховного й оздоровлюючого потенціалу феномена музики дзвонів. Утверджено переконання, що неабияку вагу має вміння дорослої та підростаючої особистості застосовувати різні засоби зміцнення всіх видів здоров'я. У цьому аспекті набуває особливої значимості вдосконалення стресостійкості, уміння застосовувати прийоми саморегуляції. Якраз церковні й світські дзвоніння, на наше переконання, об'єднують оздоровчі можливості (вплив на тіло й душу) і виховні (дію на мораль, дотримання звичаїв тощо). У такому контексті неабияке значення має плекання етнокультурної компетентності майбутніх освітніх працівників/працівниць відносно доречного використання ними належних педагогічних засобів (змісту, методів, форм) здоров'язбережувальної роботи, оптимального мотивування своїх вихованок і вихованців до безперервного всебічного самовдосконалення. **Перспективу подальших розвідок у запропонованому напрямі** бачимо в пошуці нових джерельних матеріалів із кампанології, облік знищених її пам'яток унаслідок широкомасштабної військової агресії Росії проти України, обґрунтування психолого-педагогічних засад оптимального залучення підлітків і підлітчих до творення та сприйняття дзвонарських композицій.

Література:

1. Ільчук Л. Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до виховання підлітків засобами дзвонарства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Івано-Франківськ, 2018. 18 с.
2. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / [заг. ред. Стівен Фартінг; передм. Річард Корк]. Харків : Viva, 2019, 576 с.
3. Кіндратюк Б. Дзвонарська культура України : монограф. / [наук. ред. Юрій Ясіновський]. 2-ге, випр. і доп. вид. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2015. 912 с.+ CD (Історія укр. музики: Дослідження, вип. 19 / Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України).
4. Кіндратюк Б. Літопис відродження дзвонарства в Україні. Рецензія на книгу Галини Марчук Дзвони: повернення до витоків / [Розчинитись у передзвоні : передм. Мирослави Новакович]. Луцьк : Волиньполіграф, 2019. 280 с., 104 с. іл. *Українська музика* : наук. часоп. / [гол. ред. Люба Кияновська]. Львів : ЛНМА ім. М. Лисенка, 2022. № 1(43). С. 106–119.
5. Кіндратюк Б. Дзвони та дзвіниці в ареалі Карпат і Прикарпаття: рекреаційно-туристичний потенціал. *Географія та туризм: матер. VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (28 лютого – 1 березня 2023 р., м. Харків)* / [заг. ред. Юлія Муромцева]. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 535–547.

6. Кузьмінська Л. Зміст і цілі музикотерапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми-інвалідами. *Освіта регіону. Український науковий журнал*. Київ, 2011, № 5. С. 152–157.
7. Мостова Н. Чому дзвонять дзвони? *Галицький кореспондент*. Івано-Франківськ, 2017. 6 квіт. С. 3.
8. Савчин М. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич: ПП «ПОСВІТ», 2019. 232 с.
9. Соляр Л. Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Івано-Франківськ, 2018. 18 с.
10. Сорока О., Банкул Л. Музикотерапія як інноваційна здоров'язбережувальна технологія для роботи з молодшими школярами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Ужгород, 2013. Вип. 27. С. 192–195.
11. Чепига М., Чепига С. Стимуляція здоров'я та інтелекту. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Знання, 2006. 347 с.
12. Ясіновський Ю. Дзвони і дзвоніння в катедрі св. Івана Хрестителя в Перемишлі на початку ХІХ століття. *Перемиські Архиспархіяльні Відомості*. Перемишль, 2020. Чис. 28. С. 343–354.

References:

1. Pchuk L. (2018). Pidhotovka maibutnix uchyteliv muzychnoho mystetstva do vykhovannia pidlitkiv zasobamy dzvonarstva [Training of future teachers of music education for upbringing of teenagers by means of bell ringing] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Ivano-Frankivsk. 18 p. (in Ukrainian)
2. Farthing S. (ed.) (2019). Istoriia mystetstva vid naidavnishykh chasiv do sohodennia [Art. The Whole Story]. Charkiv : Viva. 576 p. (in Ukrainian)
3. Kindratiuk, B. (2012). Dzvonnarska kultura Ukrainy [Bell ringing culture of Ukraine] [=Istoriia ukr. muzyky: Doslidzhennja, vyp. 19 / In-t ukrajinoznav. im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrajinu] / red. Yu. Iasinovskiy. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo Prykarp. nac. un-tu im. V. Stefanyka. 898 p. [in Ukrainian].
4. Kindratiuk B. (2022). Litopys vidrozhennia dzvonarstva v Ukraini. Retsenziia na knyhu Halyny Marchuk Dzvony: povnennia do vytokiv [Chronicle of the revival of bell-making in Ukraine. Review of Halyna Marchuk's book Bells: Return to the Origins] / [Rozchynytys u peredzvoni : peredm. Myroslavy Novakovych]. Lutsk : Volynpolihraf, 2019. 280 s., 104 s. il. *Ukrainska muzyka : nauk. chasop.* / [hol. red. Liuba Kyianovska]. Lviv : LNMA im. M. Lysenka. № 1(43). S. 106–119. (in Ukrainian)
5. Kindratiuk B. (2023). Dzvony ta dzvinytsi v areali Karpat i Prykarpattia: rekreatsionoturstychnyi potentsial [Bells and belfries in the area of the Carpathians and Carpathians: recreational and touristic potential]. *Heohrafiia ta turyzm: mater. VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. H. S. Skovorody (28 liutoho – 1 bereznia 2023 r., m. Kharkiv)* / [zah. red. Yuliia Muromtseva]. Kharkiv : KhNPU im. H. S. Skovorody. S. 535–547. (in Ukrainian)
6. Kuzminska L. (2011). Zmist i tsili muzykoterapii v sotsialno-pedahohichnii roboti z ditmy-invalidamy [Content and goals of music therapy in socio-pedagogical work with disabled children.]. *Osvita rehionu. Ukrainyski naukovyi zhurnal*. Kyiv, № 5. S. 152–157. (in Ukrainian)
7. Mostova N. (2017). Chomu dzvoniat dzvony? [Why are the bells ringing?]. *Halytskyi korespondent*. Ivano-Frankivsk, 6 kvit. S. 3. (in Ukrainian)
8. Savchyn M. (2019). Zdorovia liudyny: dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry [Human health: spiritual, personal and physical dimensions] : monohrafiia. Drohobych: PP «POSVIT». 232 s. (in Ukrainian)

9. Soliar L. (2018). Formuvannya etnokulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Forming the future musical art teacher's ethnocultural competence] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinnoi osvity. Ivano-Frankivsk. 18 s. (in Ukrainian)

10. Soroka O., Bankul L. (2013). Muzykoterapiia yak innovatsiina zdoroviazberezhualna tekhnolohiia dlia roboty z molodshymy shkoliaramy [Music therapy as an innovative health-preserving technology for working with younger schoolchildren]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia «Pedagogika, sotsialna robota». Uzhhorod. Vyp. 27. S. 192–195. (in Ukrainian)

11. Chepyha M., Chepyha S. Stymuliatsiia zdorovia ta intelektu [Stimulation of health and intelligence]. 2-he vyd., pererobl. i dop. Kyiv : Znannia. 347 s. (in Ukrainian)

12. Yasinovskyi Yu. Dzvony i dzvoninnia v katedri sv. Ivana Khrestytelia v Peremyshli na pochatku XIX stolittia. [Bells and ringing in the Cathedral of St. John the Baptist in Przemyśl at the beginning of the 19th century]. *Peremyski Arkhyieparkhiialni Vidomosti*. Peremyshl. Chys. 28. S. 343–354. (in Poland)

УДК 378.011.31

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-444-455](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-444-455)

Лавніков Олег Артурович аспірант кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (0562) 31-24-74, <https://orcid.org/0000-0002-6752-5851>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті визначено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції.

Уточнено сутність понять «умова» і «педагогічна умова». Феномен «педагогічні умови формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів» розглядається як зовнішні чинники ефективної реалізації педагогічної мети (формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів), спеціально створені викладачем для позитивного впливу на навчально-виховний процес. Розкрито чинники визначення педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів засобами міждисциплінарної інтеграції, а саме: врахування сутності та структури феномена «індивідуальний стиль професійної діяльності перекладача», правил формулювання педагогічних умов, критеріїв необхідності та достатності педагогічних умов.

Описано процес визначення і обґрунтування педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції: аналіз наукової літератури, визначення переліку можливих педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції (23 умови), опитування експертів для з'ясування найбільш важливих для формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів педагогічних умов.

Визначено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції: організація самостійної роботи студентів через виконання міждисциплінарних завдань на основі ідей предметно-мовного інтегрованого навчання; розробка і впровадження

інтегрованих форм позааудиторної роботи; написання студентами міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів, тематика яких відображає взаємозв'язки теоретичних і практичних аспектів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

Ключові слова: індивідуальний стиль професійної діяльності, перекладач, формування, міждисциплінарність, педагогічні умови, професійна підготовка.

Lavnikov Oleh Arturovych Postgraduate student of the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, Sicheslavskya Naberezhna St., 18, Dnipro, tel.: (0562) 31-24-74, <https://orcid.org/0000-0002-6752-5851>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF AN INDIVIDUAL STYLE OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE TRANSLATORS ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION

Abstract. The article defines and theoretically substantiates the pedagogical conditions for the formation of an individual style of professional activity of future translators on the basis of interdisciplinary integration.

The essence of the concepts of “condition” and “pedagogical condition” is clarified. The phenomenon of “pedagogical conditions for the formation of an individual style of professional activity of future translators” is considered as external factors of effective realization of the pedagogical goal (formation of an individual style of professional activity of future translators), specially created by the teacher for a positive impact on the educational process. The factors of determining the pedagogical conditions for the formation of an individual style of professional activity of future translators by means of interdisciplinary integration are revealed, namely: taking into account the essence and structure of the phenomenon of “individual style of professional activity of a translator”, the rules for formulating pedagogical conditions, the criteria for the necessity and sufficiency of pedagogical conditions.

The process of determining and substantiating the pedagogical conditions for the formation of the individual style of professional activity of future translators on the basis of interdisciplinary integration is described: analysis of scientific literature, determination of the list of possible pedagogical conditions for the formation of the individual style of professional activity of future translators on the basis of interdisciplinary integration (23 conditions), survey of experts to find out the most important pedagogical conditions for the formation of the individual style of professional activity of future translators.

The pedagogical conditions for the formation of an individual style of professional activity of future translators on the basis of interdisciplinary integration are identified and theoretically substantiated: organization of students' independent work through interdisciplinary tasks based on the ideas of subject and language integrated teaching; development and implementation of integrated forms of extracurricular activities; writing interdisciplinary research projects by students, the topics of which reflect the interrelationships of theoretical and practical aspects of the formation of individual

Keywords: individual style of professional activity, translator, formation, interdisciplinary, pedagogical conditions, professional training.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку міжнародної сфери України перекладацька галузь зазнала суттєвих трансформацій, а проблема розвитку української перекладацької спільноти набуває особливої актуальності. Тепер успішним є перекладач, у якого не тільки на високому рівні сформована професійна компетентність, але й, який здатний адаптуватись до непередбачуваних умов професійного середовища, що виявляється у своєрідному індивідуальному прояві професійно значущих особистісних якостей перекладача в професійній діяльності. У зв'язку з цим актуальною методичною проблемою є формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці педагогічних умов професійної підготовки майбутніх перекладачів у закладі вищої освіти присвячені дослідження І. Горошкіна, В. Дьоміної, М. Дяченко, Н. Нікольської, І. Паславської, М. Пилипчук, О. Попової, В. Сніцар, Т. Ткачук та ін. Пошук шляхів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх фахівців здійснювали вчені Т. Бугаєнко, О. Гасаненко, К. Деріна, Н. Деріна, Ж. Ковалів, Л. Макарова, Т. Однолеток, О. Рабіна, І. Садова, І. Спінул, К. Філатова, І. Цар, Л. Шнаревич, О. Шпортун та інші. Проте, незважаючи на вагомі результати цих досліджень, поза увагою залишилася проблема визначення та обґрунтування педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції.

Мета статті – визначення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що педагогічні умови становлення майбутніх перекладачів є предметом численних розвідок. Трапляється, що автори застосовують однакові методологічні підходи до виявлення педагогічних умов й лише частково враховують своєрідність професійної діяльності й особливості освітньої підготовки фахівців конкретної галузі [1, с. 95]. У зв'язку з цим,

насамперед, уточнимо суть поняття «педагогічні умови формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів», а також його родові поняття «умова» і «педагогічні умови».

Аналіз наукової літератури довів, що поняття «умова» є міждисциплінарною категорією. Категорія «умова» у філософському аспекті розглядається як внутрішні властивості об'єкта та зовнішні щодо нього чинники, які окремо від непосредних причин не можуть породити наслідків, але вони є сприятливим і необхідним середовищем для розвитку причинно-наслідкових взаємодій [2]. Під умовою в педагогічних дослідженнях розуміють: сукупність обставин і причин, що впливають на розвиток, навчання і виховання людини [3, с. 83]. У психології умову розуміють як сукупність внутрішніх і зовнішніх причин, що детермінують психологічний розвиток людини, прискорюють або уповільнюють його, впливають на процес розвитку, його динаміку та кінцеві результати [4, с. 270].

Існують різні тлумачення сутності педагогічних умов. Так, Є. Хриков, розглядає педагогічні умови як обставини, які обумовлюють певний напрямок розвитку педагогічного процесу; сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічної діяльності [5]. На думку О. Гермак, педагогічні умови доцільно розглядати у різних аспектах, таких як: певні обставини процесу навчання; результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичної мети; чинники, що впливають на процес досягнення мети [6]. О. Шупта визначає педагогічні умови як поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників, які позитивно впливають на ефективність та результативність навчально-виховного процесу [7]. Як стверджує О. Попова, педагогічні умови є сукупністю взаємозалежних чинників, що забезпечують організацію, моніторинг, регулювання та інтеракцію суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу в межах реалізації певної мети [3, с. 83].

Визначаючи сутність педагогічних умов, зазначимо, що вони створюються педагогами, а фактори існують об'єктивно, незалежно від діяльності [5]. Виходячи з цього, в нашому дослідженні під педагогічними умовами формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції розуміємо зовнішні чинники ефективного реалізації педагогічної мети (формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів), спеціально створені викладачем для позитивного впливу на навчально-виховний процес.

При визначенні педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів засобами міждисциплінарної інтеграції ми орієнтувалися на деякі чинники.

По-перше, педагогічні умови мають бути виділені та обґрунтовані, виходячи із сутності та структури феномена «індивідуальний стиль

професійної діяльності перекладача», і забезпечувати максимальний і детермінований вплив на функціонування усіх його компонентів (орієнтація на професійну успішність і конкурентоздатність, управління знаннями і перекладацькими ресурсами, системне та творче мислення, ефективна командна взаємодія).

По-друге, було враховано властивості педагогічних умов, обґрунтовані Є. Хриковим, а саме: практична і нормативна спрямованість на організацію педагогічної діяльності; спрямованість на підвищення ефективності педагогічної діяльності; несуперечливість педагогічним закономірностям, принципам і правилам; поєднання емпіричних та теоретичних процедур наукового дослідження; відповідність вимогам наукової новизни; імовірнісний характер забезпечення результату педагогічної діяльності; локальний характер застосування [5].

По-третє, орієнтація на критерій необхідності та достатності педагогічних умов. Необхідними педагогічними умовами ми визначаємо ті, без яких процес формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції не може реалізуватися повною мірою. Критерій достатності передбачає оптимальність вибору комплексу педагогічних умов, з яких не можна виключити жодного компонента, тобто поєднання цих компонентів таким чином, щоб у комплексі доводить їх ефективність.

Зауважимо, що при розгляді комплексу педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції ми обмежимося умовами, створеними у конкретному закладі вищої освіти, пам'ятаючи, що й інші умови (вплив суспільства, сім'ї та ін.) також впливають на цей процес.

Розкриємо процес визначення і обґрунтування педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції.

У процесі детального аналізу наукової літератури з проблем професійної підготовки майбутніх перекладачів, різних аспектів розробки і обґрунтування педагогічних умов професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема перекладачів, у закладах вищої освіти, визначення шляхів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх фахівців, особливостей впровадження міждисциплінарної інтеграції в освітньому середовищі закладу вищої освіти тощо, нами було визначено перелік можливих педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції:

1. Розширення знань майбутніх перекладачів про сутність індивідуального стилю професійної діяльності.

2. Забезпечення міждисциплінарного змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки майбутніх перекладачів.

3. Впровадження міждисциплінарних творчих завдань у зміст різних начальних дисциплін.

4. Упровадження у навчальний процес технології концентрованого навчання.

5. Створення міждисциплінарних команд студентів та їх участь у міждисциплінарних навчальних проєктах.

6. Забезпечення змістовно-технологічного взаємозв'язку навчальних дисциплін зі змістом та технологіями професійної діяльності майбутніх перекладачів.

7. У рамках однієї дисципліни вивчення проблем або вирішення практикоорієнтованих завдань, які одночасно знаходяться в предметному полі інших двох або трьох дисциплін.

8. Використання в ході вирішення міждисциплінарних завдань методів та форм, що базуються на стратегіях проблемно-дослідного, активного та колективного навчання.

9. Включення до змісту навчальних дисциплін міждисциплінарного контенту.

10. Активне використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій для командного вирішення міждисциплінарних завдань та колективної рефлексії.

11. Підвищення кваліфікації викладачів щодо продуктивного впровадження міждисциплінарної інтеграції, проведення інтегрованих занять, цілеспрямованої й систематичної співпраці з метою формування у майбутніх перекладачів індивідуального стилю професійної діяльності.

12. Написання студентами міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів, тематика яких відображає взаємозв'язки теоретичних і практичних аспектів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

13. Встановлення системоутворюючих зв'язків у змісті навчальних дисциплін, розроблення навчально-методичної підтримки інтеграції.

14. Розробка і впровадження інтегрованих форм позааудиторної роботи.

15. Формування позитивної мотивації студентів до формування індивідуального стилю професійної діяльності.

16. Занурення майбутніх перекладачів в активну самостійну професійно-перекладацьку діяльність.

17. Виявлення та реалізація міжпредметних зв'язків між робочими програмами навчальних дисциплін з метою формування у студентів інтересу до формування індивідуального стилю професійної діяльності.

18. Використання психолого-педагогічних технологій, спрямованих на формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів;

19. Використання педагогічної фасилітації, що сприяє розвитку суб'єктів освітнього процесу та продуктивності процесу формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

20. Створення міждисциплінарного комплексу як важливого чиннику формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

21. Необхідність забезпечення наступності та безперервності у розвитку базових понять, оскільки поняття, які є загальними для низки дисциплін, повинні від дисципліни до дисципліни безперервно розвиватися, наповнюватися новим змістом, збагачуватися новими зв'язками.

22. Організація самостійної роботи студентів через виконання міждисциплінарних завдань на основі ідей предметно-мовного інтегрованого навчання.

23. Створення атмосфери партнерської взаємодії викладачів і студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Наступним кроком нашого дослідження було опитування експертів для з'ясування найбільш важливих для формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів педагогічних умов. Для цього експертам було запропоновано проранжувати запропоновані педагогічні умови.

Для визначення ефективних з-поміж виокремлених нами педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції було обрано групу експертів (27 осіб). До її складу було включено викладачів, які здійснюють професійну підготовку майбутніх перекладачів у різних закладах вищої освіти: ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», Національний університет біоресурсів і природокористування України, НПУ імені М.П. Драгоманова, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького. Компетентність експертів повинна була відповідати таким критеріям як наявність досвіду професійної діяльності, прояв наукової та професійної активності, загальний рівень освіченості. Тому експертами для визначення педагогічних умов формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції стали викладачі, науково-педагогічний стаж, яких складав не менш як 5 років.

Визначення експертами найбільш важливих педагогічних умов забезпечило достатню вірогідність отриманих результатів та надало нам можливість спроектувати саме ті педагогічні умови, що мають бути реалізовані в процесі формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

За результатами оцінки експертів, було визначено доцільними для вирішення завдань нашого дослідження наступні педагогічні умови формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції:

1. Організація самостійної роботи студентів через виконання міждисциплінарних завдань на основі ідей предметно-мовного інтегрованого навчання.

2. Розробка і впровадження інтегрованих форм позааудиторної роботи.

3. Написання студентами міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів, тематика яких відображає взаємозв'язки теоретичних і практичних аспектів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

Обґрунтований відбір необхідних та, на нашу думку, достатніх педагогічних умов є черговим етапом оптимізації процесу професійної підготовки майбутніх перекладачів щодо формування у них індивідуального стилю професійної діяльності.

Перша педагогічна умова – *організація самостійної роботи студентів через виконання міждисциплінарних завдань на основі предметно-мовного інтегрованого навчання.*

Предметно-мовне інтегроване навчання (англ. CLIL – content and language integrated learning) є таким підходом, який дозволяє сформувати лінгвістичні та комунікативні компетенції з іноземної мови у процесі формування умінь та навичок з різних предметів. Основна характеристика предметно-мовного інтегрованого навчання – це його дуальна спрямованість: вивчення мови та контенту з окремого предмета, використовуючи іноземну мову як засіб [8]. Особливість CLIL полягає в тому, що навчальна дисципліна, її окремі модулі, або деякі теми викладаються іноземною мовою. Дуже важливим є те, що застосування цього підходу не вимагає додавання додаткових академічних годин до навчального плану або розробки спецкурсу.

Зауважимо, що великий відсоток навчальних дисциплін робочого плану підготовки майбутніх перекладачів викладаються іноземною мовою. Проте, у контексті нашого дослідження доцільно впроваджувати ідеї предметно-мовного інтегрованого навчання під час вивчення вибіркового навчального циклу загальної підготовки. Для цього нами розроблено завдання для самостійної роботи англійською мовою з таких навчальних дисциплін як «Основи лідерства та командної роботи», «Чинники успішного працевлаштування за фахом», «Створення та управління власним бізнесом», «Ігропрактика у діяльності професіоналів розвитку особистості». Застосування міждисциплінарних завдань у підготовці майбутніх перекладачів розширює можливості навчального процесу та дозволяє підвищити якість навчання, сприяючи формуванню індивідуального стилю професійної діяльності.

Другою педагогічною умовою визначено – *розробка і впровадження інтегрованих форм позааудиторної роботи.*

Професійна спрямованість майбутніх фахівців з перекладу, формування їх індивідуального стилю професійної діяльності, на нашу думку, можливий за умови організації навчального процесу з використанням інтегрованого підходу до вивчення навчальних дисциплін на основі впровадження інтегрованих форм навчання. Серед інтегрованих форм навчання у закладі вищої освіти широкого визнання отримали: міждисциплінарний тренінг та дні інтеграції.

Міждисциплінарний тренінг поєднує в собі інформаційний та діяльнісний аспекти, що робить його однією із найефективніших форм у формуванні індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів. Проведення міждисциплінарного тренінгу дозволить майбутнім перекладачам: забезпечити практичне засвоєння теоретичних знань, отриманих у процесі вивчення фахових перекладацьких дисциплін; вміти користуватися іноземною мовою в різних ситуаціях професійної взаємодії; вміти використовувати стратегії, тактики, вербальні та невербальні засоби для забезпечення успішної міжкультурної комунікації; вміти відстоювати власну позицію, висувати й обґрунтовувати нові ідеї й пропозиції; приймати самостійні рішення в процесі застосування набутих знань у різних сферах професійної діяльності; усвідомлювати необхідність навчання впродовж усього життя.

За основу концепції побудови міждисциплінарного тренінгу формування індивідуального стилю професійної діяльності прийнято такі конструктивні принципи: включення основних фахових дисциплін; відбір відповідних тем з фахових дисциплін; формування ланцюга тренінгових завдань; комплекс тренінгових завдань – наскрізне завдання; уніфікована структура тренінгових завдань; максимальна індивідуалізація і контроль самостійності виконання тренінгових завдань [9]. Так, у нашому дослідженні міждисциплінарний тренінг заснований на комплексному використанні та інтеграції знань, отриманих під час вивчення таких навчальних дисциплін загального і фахового циклу, як: «Термінологія англійської мови», «Ділова іноземна мова (англ.)», «Практика усного перекладу», «Практика письмового перекладу», «Англійська мова для перекладачів», «Основи лідерства та командної роботи», «Редагування тексту перекладу», «Українська мова: стилістичний аспект», «Порівняльна лексикологія англійської та української мов», «Стилістика англійської мови».

Щодо дня інтеграції, то він є навчально-виховним заходом, який призначено для інтеграції змісту знань з різних навчальних дисциплін на основі однієї теми. Сутність таких заходів полягає в тому, що в один день усі викладачі проводять заняття з різних навчальних дисциплін, об'єднаних навколо однієї теми. Приклад таких тем: «Передати думки, а не слова –

надзавдання перекладача» (навчальні дисципліни «Редагування тексту перекладу», «Переклад другої іноземної мови», «Англійська мова для перекладачів»); «Переклад як професія: компетентності, цінності та виклики» (навчальні дисципліни «Термінологія англійської мови та науково-технічний переклад», «Англійська мова для перекладачів», «Переклад другої іноземної мови»).

Наступною педагогічною умовою формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів засобами міждисциплінарної інтеграції було обрано *написання студентами міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів, тематика яких відображає взаємозв'язки теоретичних і практичних аспектів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.*

Одним з ефективних шляхів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів є поліпшення організації їх самостійної та дослідницької роботи. Особливе місце в дослідницькій діяльності майбутніх перекладачів посідає написання міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів, тому що вони спрямовані на виявлення «нових відношень між поняттями вихідних дисциплін, у встановленні нової системи законів, що їх пов'язують, і синтезі прагматики розв'язання нових, дедалі складніших завдань» [10, с. 15]. До міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів ми відносимо: міждисциплінарні наукові реферати; міждисциплінарні завдання, що містять елементи проблемного пошуку; міждисциплінарні курсові та дипломні роботи; доповіді на конференціях, що презентують студентські наукові дослідження.

Особливе місце у нашому дослідженні займає написання міждисциплінарної курсової роботи, яка визначається як самостійна науково-дослідницька робота, а її мета – систематизація, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань студента. Міждисциплінарна курсова робота є одним з видів наукової роботи. Самостійним науковим дослідженням студента, виконується на четвертому курсі навчання та поєднує декілька дисциплін професійної підготовки бакалавра. Міждисциплінарна курсова робота дає змогу виявити здатність студента самостійно осмислити проблему, творчо, критично її дослідити, вміння збирати, аналізувати і систематизувати літературні джерела, здатність застосовувати отримані знання при вирішенні практичних завдань, а також формулювати висновки, пропозиції, рекомендації з предмета дослідження. Метою виконання міждисциплінарної курсової роботи є систематизація, закріплення та розширення теоретичних знань, їхнє застосування для вирішення конкретного практичного завдання відповідно до вимог [11] освітньо-професійної програми зі спеціальності 035 Філологія.

Висновки. Таким чином, педагогічними умовами формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів на засадах міждисциплінарної інтеграції уважаємо: 1) організація самостійної

роботи студентів через виконання міждисциплінарних завдань на основі ідей предметно-мовного інтегрованого навчання; 2) розробка і впровадження інтегрованих форм позааудиторної роботи; 3) написання студентами міждисциплінарних науково-дослідницьких проєктів, тематика яких відображає взаємозв'язки теоретичних і практичних аспектів формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів.

Верифікація специфікованих педагогічних умов надає змогу констатувати, що вони створюють оптимальні можливості для успішного формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх перекладачів засобами міждисциплінарної інтеграції.

Література:

1. Бугаєнко Т.В. Формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. н.; спец: 13.00.04; Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка; Інститут професійно-технічної освіти. Київ, 2018. 354 с.
2. Філософський словник. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovnok.html>
3. Попова О.В. Педагогічні умови професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх перекладачів китайської мови в умовах університетської освіти. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. № 5 (112), 2016, с. 83–88.
4. Немов Р.С. Психологія: словарь-справочник: в 2 ч. М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. Ч. 2. 352 с.
5. Хриков Є.М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. Шлях освіти. № 2, 2011, с. 11–15.
6. Гермак О.Л. Комплексний підхід до визначення суті поняття «педагогічні умови використання електронних освітніх ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів». Професійна освіта: проблеми і перспективи. Вип. 13, 2017, с. 11–15.
7. Шупта О. Інформаційний підхід до підготовки студентів-перекладачів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. № 5, 2004, с. 721–726.
8. Рудичик О.М. Предметно-мовне інтегроване навчання як засіб підвищення мотивації до навчання. Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky. Issue 2 (131), 2020, pp. 116–121.
9. Ковальчук Г.О., Бутенко Н.Ю., Артюшина М.В. та ін. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін: навч. посіб.; за ред. Г.О.Ковальчук. К.: КНЕУ, 2006. 320 с.
10. Палагін О., Кургаєв О. Міждисциплінарні наукові дослідження: оптимізація системно-інформаційної підтримки. Вісник Національної академії наук України. № 3, 2009, с. 14–25.
11. Силабус навчальної дисципліни «Міждисциплінарна курсова робота». Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2020. URL: http://apd.ipt.kpi.ua/download/PM20_interdis_course_work.pdf

References:

1. Buhaienko, T.V. (2018). Formuvannia indyvidualnoho styliu profesiinoi diialnosti maibuynikh uchyteliv fizychnoi kultury u protsesi pedahohichnoi praktyky [Formation of the individual style of professional activity of future teachers of physical culture in the process of pedagogical practice]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity [in Ukrainian].

2. *Filosofskyi slovnyk [Philosophical dictionary]*. Retrieved from <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovnyk.html> [in Ukrainian].
3. Popova, O.V. (2016). Pedahohichni umovy profesiino-movlennievoi pidhotovky maibutnikh perekladachiv kytaiskoi movy v umovakh universytetskoï osvity [Pedagogical conditions of professional speech training of future translators of the Chinese language in the conditions of university education]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho – Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky*, 5 (112), 83–88 [in Ukrainian].
4. Nemov, R.S. (2003). *Psikhologiya: slovar-spravochnik [Psychology: a reference dictionary]*. (Vol. 2). Moskva: VLADOS-PRESS [in Russian].
5. Khrykov, Ye.M. (2011). Pedahohichni umovy v strukturï naukovoï znannia [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Shliakh osvity – The way of education*, 2, 11–15 [in Ukrainian].
6. Hermak, O.L. (2017). Kompleksnyi pidkhid do vyznachennia suti ponniattia “pedahohichni umovy vykorystannia elektronnykh osvitnikh resursiv u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh elektromonteriv” [A comprehensive approach to defining the essence of the concept of “pedagogical conditions for the use of electronic educational resources in the professional training of future electricians”]. *Profesiina osvita: problem i perspektyvy – Professional education: problems and prospects*, 13, 11–15 [in Ukrainian].
7. Shupta, O. (2004). Informatsiinyi pidkhid do pidhotovky studentiv-perekladachiv [Informational approach to the training of translation students]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems*, 5, 721–726 [in Ukrainian].
8. Rudychuk, O.M. (2020). Predmetno-movne intehrovane navchannia yak zasib pidvyshchennia motyvatsii do navchannia [Subject-language integrated training as a means of increasing motivation to study]. *Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky*, 2 (131), 116–121 [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, H.O., Butenko, N.Yu., Artiushyna, M.V. & ects. (2006). *Treninhovi tekhnolohii navchannia z ekonomichnykh dystsyplin [Training technologies of education in economic disciplines]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
10. Palahin, O. & Kurhaiev, O. (2009). Mizhdystsyplinarni naukovi doslidzhennia: optymizatsiia systemno-informatsiinoi pidtrymky [Interdisciplinary scientific research: optimization of system and information support]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 14–25 [in Ukrainian].
11. Sylabus navchalnoi dystsypliny “Mizhdystsyplinarna kursova robota” (2020). [Syllabus of the academic discipline “Interdisciplinary Coursework”]. Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho”. Retrieved from http://apd.ipt.kpi.ua/download/PM20_interdis_course_work.pdf [in Ukrainian].

УДК 372.881.111.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-456-466](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-456-466)

Модестова Тетяна Василівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов та професійної комунікації, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, проспект Центральний, 59-а, м. Сєверодонецьк, 93400, тел.: (099) 640-02-86, <https://orcid.org/0000-0002-7345-4586>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Анотація. В статті розглянуто питання підготовки сучасних викладачів англійської мови в Україні відповідно до міжнародних стандартів. Визначено такі особливості підготовки сучасних викладачів англійської мови на основі здійсненого аналізу змісту міжнародної програми CELTA: важливість дослідження навчального контексту та якостей висококваліфікованого викладача англійської мови; глибока усвідомлена обізнаність щодо англійської мови як граматичної, вокабулярної на фонологічної системи; розвиток мовленнєвих навичок має відбуватися через відповідне формування субнавичок читання, говоріння, письма та слухання, де значна увага має приділятися саме говорінню із врахуванням кінцевої цілі комунікації; уміння планувати заняття з англійської мови відповідно до міжнародних вимог, включно із підготовкою мовного аналізу; опрацюванням потенційних викликів молодого викладача; розробками, що враховують потреби конкретної групи студентів; використанням різноманітних навчальних ресурсів; заохочення до сталого професійного розвитку. Надано такі рекомендації щодо імплементації успішного міжнародного досвіду з метою підвищення ефективності підготовки означеної категорії вітчизняних фахівців відповідно до вимог сучасного ринку праці: розробити якісні навчальні матеріали до курсу «Методика викладання англійської мови в ЗВО та ЗЗСО», що будуть розраховані на значний обсяг самостійної роботи здобувачів; адаптувати та доповнити матеріали, що розраховані на підготовку викладачів англійської мови для дорослих CELTA до потреб майбутніх вітчизняних фахівців, що також отримують кваліфікацію вчителя англійської мови у середній школі; організувати лекційні заняття на основі інтерактивної взаємодії; забезпечити достатній обсяг практичної педагогічної діяльності, що супроводжує теоретичну частину підготовки; залучити елементи практичної педагогічної діяльності вже під час семінарських занять з курсу «Методика викладання англійської мови в ЗВО та ЗЗСО», зокрема, відкриті заняття зі зворотним зв'язком від досвідчених викладачів.

Ключові слова: підготовка викладачів англійської мови, міжнародні стандарти викладання англійської мови, CELTA, методика викладання англійської мови в закладах вищої освіти, методика викладання англійської мови в закладах загальної середньої освіти.

Modestova Tetiana Vasylivna Doctor in Education, Docent, Professor, Department of foreign languages and professional communication, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Tsentralniy Ave., 59-a, Severodonetsk, 93400, tel.: (099) 640-02-86, <https://orcid.org/0000-0002-7345-4586>

PECULIARITIES OF FUTURE ENGLISH TEACHERS' TRAINING IN UKRAINE IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract. The article examines the issue of training modern English language teachers in Ukraine in accordance with international standards. The following features of the training of modern English language teachers have been determined based on the analysis of the content of the international CELTA program: the importance of studying the educational context and the qualities of a highly qualified English teacher; deep conscious awareness of the English language as a grammatical, vocabulary and phonological system; the development of speaking skills should take place through the appropriate formation of reading, speaking, writing and listening subskills, where significant attention should be paid to speaking, taking into account the ultimate goal of communication; the ability to plan English language classes in accordance with international requirements, including the preparation of language analysis; working out the potential challenges of a young teacher; handout materials that take into account the needs of a specific group of students; using various educational resources; encouragement of sustainable professional development. The following recommendations have been made regarding the implementation of successful international experience in order to increase the effectiveness of the training of the mentioned above category of Ukrainian specialists in accordance with the requirements of the modern labor market: to develop high-quality educational materials for the course "Methodology of teaching English in secondary and higher school, taking into consideration a significant amount of independent student work; to adapt and extend the materials designed for the preparation of CELTA English language teachers for adults to the needs of future Ukrainian specialists who also expect to get the qualification of English language teachers in secondary school; to organize lectures based on interactive interaction; to ensure a sufficient amount of practical pedagogical activity accompanying the theoretical part of training; to involve elements of practical pedagogical activity during seminar classes on the course "Methodology of teaching English in secondary and higher school", in particular, open classes with feedback from experienced teachers.

Keywords: training of English language teachers, international standards of English language teaching, CELTA, methods of teaching English in higher school, methods of teaching English in secondary school.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується глобалізаційними процесами, що не можуть відбуватися без ефективних засобів комунікації, зокрема, англійської мови. Саме тому попит на кваліфікованих викладачів англійської мови у світі постійно зростає. Конкуренція в зазначеному секторі зумовлює потребу навчальних закладів по всьому світу дотримуватися високих стандартів підготовки майбутніх фахівців, а значить, вивчати та імплементувати успішний міжнародний досвід. Для України якісна підготовка викладачів англійської мови отримало особливе значення з початком війни. Адже, мільйони громадян наразі є вимушено евакуйованими по всьому світу. В свою чергу, увага всього світу прикута до поля бою, що розгорнуто в нашій країні. Всі ці процеси вимагають від учасників ефективної англійської комунікації. Тож, важко переоцінити наразі важливість якісної підготовки вітчизняних викладачів англійської мови, що має відповідати високим міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед закордонних дослідників проблемою підготовки викладачів англійської мови опікуються Бьорнс А., Річардс Дж. [1], Фріман Д., Кац А., Гомез П. [2], Джонсон К. [3], Мюррей Е. [4], Фаррел Т. [5] та інші.

Серед актуальних досліджень вітчизняних вчених, які присвячують увагу зазначеній проблемі, можна виділити публікації Шаргун Т., Бушко Г., Мосіної Ю. [6], Полікарпової Ю. [7], Кокор М. [8], Канюк О. [9], Хомишак О. [10] та інших.

Не зважаючи на достатню кількість досліджень, присвячених підготовці викладачів англійської мови у світі, проблема ефективної адаптації успішного міжнародного досвіду в практику вітчизняної вищої школи потребує подальшого вивчення.

Тож, **мета статті** – визначити особливості підготовки сучасних викладачів англійської мови з урахуванням міжнародних стандартів.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання:

1. Проаналізувати підхід Кембриджського університету до підготовки викладачів англійської мови для молоді та дорослих на прикладі змісту міжнародної програми CELTA;
2. Надати рекомендації щодо імплементції успішного міжнародного досвіду з метою підвищення ефективності підготовки означеної категорії вітчизняних фахівців відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Підготовка викладачів англійської мови для молоді та дорослих в Кембриджському університеті починається з курсу CELTA. Він призначений для молодих викладачів, які починають кар'єру, а

також, для досвідчених фахівців, які бажають підтвердити професійну кваліфікацію на міжнародному рівні. Опанування курсу триває 120 контактних годин та 30 годин самостійної роботи. Обов'язковими компонентами підготовки є теоретична частина; спостереження за практичною роботою викладачів, які вже отримали сертифікат CELTA; сесії з проведення самооцінювання та отримання зворотного зв'язку; заняття з планування уроків; безпосередньо практика викладання, а також, виконання контрольних письмових завдань.

В межах представленого дослідження фокус уваги спрямовано саме на теоретичному змісті відповідної програми підготовки. Обов'язковими компонентами для вивчення є: 1. Особливості як тих, хто вивчає англійську мову, так і тих, хто її викладає; навчальний та методичний контекст; 2. Обізнаність щодо особливостей англійської мови та її аналіз як системи; 3. Мовленнєві навички (читання, письмо, говоріння та аудіювання); 4. Планування занять, вибір відповідних джерел інформації та інших ресурсів; 5. Стратегія сталого педагогічного вдосконалення та розвитку професіоналізму.

Зокрема, за результатами дослідження змісту першої компоненти програми підготовки CELTA можемо стверджувати, що особлива увага приділяється визначенню особливостей навчального контексту за такими ознаками: індивідуальні або групові заняття; монолінгвальність або мультилінгвальність навчальної групи; закритий (коли всі студенти є членами однієї установи) або відкритий тип групи (група складається з осіб, що працюють або навчаються в різних установах); денна або заочна форма навчання; рівень попередньої освіти студентів; наявність відмінного або однакового вхідного рівня володіння англійською мовою; гендерність навчальної групи (змішана або моногрупа); кількість студентів у групі; ранкові або вечірні години, в які відбувається контактне навчальне спілкування; наявність або відсутність викладача, що є носієм мови, що вивчається. Також, фахівці Кембриджського університету радять враховувати такі фактори, що впливають на ефективність планування занять як вік, професія студента, його інтереси, мотивацію до вивчення англійської мови. В межах здійснення аналізу навчального контексту підкреслюється важлива роль заохочення майбутніх викладачів англійської мови до роздумів щодо необхідних якостей та навичок, якими має володіти професіонал.

В межах опанування другої компоненти зміст програми пропонується через дослідження англійської мови як граматичної, вокабулярної та фонологічної системи. Зокрема, граматична складова передбачає ознайомлення в першу чергу з наявними класами слів (частинами мови), відмінністю між лексичними (головними) та допоміжними дієсловами, формами дієслів, побудовою дієслівних фраз, зі зв'язком між граматичною формою та її значенням (зокрема, що виявляється через граматичні часи).

Експерти особливо наголошують на важливості формування усвідомленого знання граматики англійської мови у майбутніх викладачів, коли це знання може бути не тільки використано ними особисто за потребою, а й ефективно передано студентам. Дослідження вокабуляру пропонується, в першу чергу, через опанування словників різного цільового призначення, де крім основного значення слів заохочується ознайомлення з додатковою інформацією, яку пропонує вокабулярна стаття. Зокрема, рекомендовано звертати увагу на реєстр (стиль), сталі вирази та конотацію (позитивну або негативну) тих лексичних одиниць, що мають відповідні аспекти. Особливий акцент експерти роблять на полісемантичності слів в англійській мові. Фонологія в межах програми CELTA розглядається крізь призму відповідної термінології. Зокрема, понять наголосу, фонем, інтонації тощо.

В межах третьої компоненти навички читання та слухання англійською мовою досліджуються як комплекс «субнавичок». А саме: сканування (scan reading/listening) – з метою знаходження конкретної інформації за запитом; швидке ознайомлення (gist or skim reading/listening) – для формування обізнаності щодо загальної ідеї; інтенсивне читання/слухання (intensive or detailed reading/listening) – завданням є знайти найбільшу кількість інформації за обмежений час; а також, підсумкове читання/слухання (reading/listening to infer) – ознайомлення з матеріалом для розуміння думки автора. Навичка говоріння, на думку британських експертів, є ключовою з точки зору ефективності використання іноземної мови. Тож, її розвитку рекомендується присвячувати більшу частину навчального часу. За функціональним призначенням усна комунікація в межах програми розрізняється за двома основними напрямками – транзакція або інтеракція. Транзактивне говоріння передбачає отримання певного результату наприкінці спілкування. Зокрема, отримати необхідну інформацію, щось придбати тощо. Інтерактивна діяльність зосереджена безпосередньо на самому процесі соціальних комунікацій. Наприклад, це може бути дружня бесіда. Крім того, особливу увагу міжнародні експерти приділяють практиці швидкого зв'язного мовлення під час навчання. В свою чергу, письмо вивчається як важлива мовленнєва навичка, що має важливі відмінності від говоріння та вивчається на базі таких понять як орфографія, правопис та пунктуація.

Четверта компонента програми підготовки майбутніх викладачів англійської мови CELTA спрямована на розвиток вміння планувати заняття. Зокрема, під час навчання майбутні фахівці складають декілька письмових планів занять з чітко визначеним змістом. А саме: ім'я викладача; дата проведення заняття; номер навчального тижня та заняття; тип заняття (розвиток якої навички є фокусом уваги); рівень мови, що опановується; тривалість заняття та кількість студентів. Обов'язковими складовими є мета заняття, перелік навчальних матеріалів та наявність підготовлених розробок з мовного аналізу навчального контенту. Щодо останнього пункту, мається на

увазі визначення та опрацювання потенційно складних для студентів лексичних одиниць. Наприклад, під час проходження зазначеного курсу автор статті визначив слово «retina» (сітківка ока) як таке, що може викликати складнощі з розумінням у студентів, що вивчають англійську мову загального спрямування на рівні *intermediate*. Тож, значення слова, крім надання визначення зі словнику, було запропоновано додатково проілюструвати. З метою практики вимови слово було записано викладачем на дошці із позначенням наголосу. Також, увагу студентів було спрямовано на ознайомлення з множиною представленої лексичної одиниці, продемонстровано деривації на прикладі однокореневого прикметника «retinal» (ретинальний).

Важливою частиною процесу планування британські експерти вважають виявлення потенційних викликів, що можуть постати перед молодим викладачем (таймменеджмент тощо), а також, визначення та виконання особистих завдань з метою професійного вдосконалення. Спираючись на розроблений автором статті план заняття як приклад такими позиціями можуть бути: відпрацювання навички формулювати запити до студентів з метою перевірки рівня розуміння навчального матеріалу (так звані *CCQs* – *concept checking questions*); зміна форми звернення до студентів в процесі відпрацювання вимови зі звертання на ім'я на запрошення жестом з метою прискорення виконання відповідної активності; попередня демонстрація порядку виконання завдань, що пропонуються студентам; планування роботи над помилками, яких студенти припускаються на занятті; забезпечення зворотного зв'язку. Важливим аспектом реалізації вище зазначеного підходу є аналіз структури та змісту заняття на предмет успішності виконання визначених завдань. Тобто, на якому етапі або під час якої активності вирішується те чи інше завдання та наскільки успішно. Крім того, під час планування заняття експерти вітають розробку роздаткових матеріалів з врахуванням потреб студентів конкретної групи.

Основною частиною плану заняття є безпосередньо хід роботи або так званий процедурний лист. Він складається з часу, що планується витратити на кожному етапі роботи; форми взаємодії учасників навчального процесу (викладач-студент, студент-студент); назви кожного етапу та його мети; детального сценарію ходу заняття та нотаток викладача, що зазвичай містять опис інструментів та засобів навчання. Підручники, аудіо- та відеоматеріали, газети, журнали, інтернет, зокрема, цифрові навчальні платформи, телебачення, радіо, проектори, звичайна та інтерактивна дошка, розробки викладача, а також різні довідкові видання розглядаються міжнародними фахівцями в якості основних навчальних ресурсів та заохочуються до використання.

Нарешті, фінальна складова програми підготовки передбачає ознайомлення майбутніх фахівців з перспективами сталого професійного

розвитку. Зокрема, опанування наступного рівня та отримання диплому викладача англійської мови для дорослих DELTA. Експерти наголошують, що важливими складовими на цьому етапі є усвідомлення молодими викладачами необхідності: дотримання певних правил в сфері конфіденційності; планування всього курсу та відслідковування навчального прогресу; розробки або вивчення навчальної програми курсу; налагодження доброзичливих стосунків зі студентами; дотримання політики та правил організації, де працює викладач (включно з наданням рівних можливостей для навчання, створення атмосфери фізичної та психологічної безпеки); активного членства в професійних спілках викладачів англійської мови; активної участі у наукових дослідженнях відповідної тематики на місцевому та міжнародному рівнях; дотримання високих стандартів викладання; ведення робочих записів; розвитку вміння здійснювати наставництво для студентів курсу за потребою; формування міжкультурної обізнаності; дотримання пунктуальності; розвитку вмінь до об'єктивного та ефективного оцінювання, командної роботи; саморозвитку.

Таким чином, аналіз теоретичної частини програми підготовки викладачів англійської мови CELTA засвідчує актуальність відповідного змісту та доцільність імплементації успішного міжнародного досвіду в практику закладів вищої освіти України. Зокрема, під час розробки нормативно-методичної бази для курсу «Методика викладання англійської мови в закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти» для студентів магістратури денного відділення спеціальності 014.021 Середня освіта. Мова та література (англійська) Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля автором статті було використано відповідні матеріали, що були адаптовані до потреб вітчизняної вищої школи. Дана навчальна дисципліна є важливим і невід'ємним компонентом загальної підготовки майбутнього фахівців. Метою викладання дисципліни визначено набуття здобувачем ступеня вищої освіти «Магістр» професійних умінь і навичок викладання англійської мови у середній та вищій школі. Предметом дисципліни є методика викладання англійської мови у закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти. Тож, використані в курсі матеріали спрямовані на формування у здобувачів вищої освіти готовності до викладання англійської мови у ЗЗСО та ЗВО, а також, до ефективної організації навчального процесу в ЗЗСО та ЗВО під час вивчення англійської мови відповідно до міжнародних стандартів.

Очікуваними результатами опанування вище зазначеного курсу вбачається обізнаність майбутніх викладачів англійської мови щодо сучасних тенденцій, методики навчання англійської мови, особливостей використання мови в іншомовній комунікації; навчальних програм з англійської мови для ЗЗСО та ЗВО, а також, практичних шляхів їхньої реалізації в освітньому процесі; психолого-педагогічних особливостей роботи та етичних норм

взаємодії в професійному колективі; сучасних підходів до організації та здійснення освітнього процесу з урахуванням потреб та психологічних особливостей учнів та студентів; ефективних методів і прийомів викладання англійської мови у ЗЗСО та ЗВО; вікових психологічних особливостей когнітивних процесів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів та здобувачів вищої освіти з вивчення англійської мови; мовних норм, особливостей соціокультурного та країнознавчого аспектів англійської мови.

У фокусі уваги розвиток вміння творчо використовувати вітчизняні й зарубіжні теорії та здобутки у процесі вирішення професійних завдань; здійснювати, опрацьовувати та аналізувати професійно важливі знання, користуючись сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями та іншими джерелами; знаходити, адаптувати і модифікувати існуючі наукові підходи та методики відповідно до потреб освітнього процесу, а також конкретних ситуацій професійної діяльності; здійснювати самоаналіз, діагностику та корекцію власної педагогічної діяльності з метою підвищення ефективності освітнього процесу; використовувати різні форми, засоби і стратегії формування культури здорового і безпечного життя, життєвих навичок для збереження фізичного та психічного здоров'я.

З метою імплементації успішного міжнародного досвіду в практику вітчизняної вищої школи, на наш погляд, потрібно вирішити декілька завдань. По-перше, потрібно розробити якісні навчальні-матеріали до курсу «Методика викладання англійської мови в ЗВО та ЗЗСО», що будуть розраховані на значний обсяг самостійної роботи здобувачів. Так, в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля навчальним планом передбачено 14 академічних лекційних годин та 28 семінарських порівняно з 120 контактними астрономічними годинами, що передбачено міжнародною програмою CELTA. Цей обсяг компенсується 106 академічними годинами самостійної роботи здобувачів.

По-друге, необхідно проаналізувати та адаптувати матеріали, що розраховані на підготовку викладачів англійської мови для дорослих CELTA до потреб майбутніх вітчизняних фахівців, що також отримують кваліфікацію вчителів англійської мови у середній школі. Тобто, зміст вітчизняного курсу має бути більш комплексним та відображати педагогічні, методичні та психологічні особливості середньої та вищої школи. Враховуючи вище викладене, автором статті було створено відповідні тематичні розробки для використання студентами у системі MOODLE.

Наступним кроком залучення провідного міжнародного досвіду в практику вітчизняних закладів вищої освіти вбачаємо організацію лекційних занять на основі інтерактивної взаємодії. Зокрема, під час викладання курсу автором статті було застосовано метод «перегорнутого» заняття, коли лише після висловлення думки студентом щодо шляхів розв'язання запропонованого завдання або запитання надається відповідний інформаційний блок із поясненнями.

Важливою складовою підвищення якості підготовки майбутніх викладачів англійської мови в Україні, на наш погляд, є достатній обсяг практичної педагогічної діяльності, що супроводжує теоретичну частину підготовки. Крім того, навчально-методичні матеріали, що супроводжують педагогічну практику мають враховувати та доповнювати теоретичну частину підготовки. Тож, відповідно до навчального плану підготовки вище зазначеної категорії фахівців в СНУ ім. Даля, що передбачає проходження практики на базі ЗЗСО та ЗВО протягом другого та третього семестрів, автором статті було розроблено силабуси, навчальні робочі програми та методичні рекомендації.

Також, важливо враховувати той факт, що не всі студенти педагогічної кваліфікації мають попередній досвід викладання. Тож, з метою підтримки молодих фахівців ми запропонували залучення елементів практичної педагогічної діяльності вже під час семінарських занять з курсу «Методика викладання англійської мови в ЗВО та ЗЗСО». Наприклад, під час опанування відповідного курсу протягом першого семестру навчання студентам магістратури було продемонстровано викладачем, а потім, запропоновано самим обрати з затвердженого в університеті навчально-методичного комплексу англійської мови тему та підготувати демо-заняття для інших студентів групи на 20-30 хвилин. При цьому, фокус уваги спрямовувався на розвиток конкретної мовленнєвої навички та передбачалося обов'язкове взаємооцінювання педагогічної діяльності студентами та викладачем курсу, а також, надання зворотного зв'язку наприкінці кожного заняття.

Фінальним етапом стало відкрите заняття для викладачів кафедри іноземних мов та професійної комунікації СНУ ім. В. Даля, де студенти мали змогу продемонструвати готовність до проходження подальшої педагогічної практики на базі вітчизняних закладів загальної середньої та вищої освіти, а також, отримати поради від досвідчених викладачів іноземних мов.

Висновки. В результаті проведеного дослідження визначено такі особливості підготовки сучасних викладачів англійської мови на основі здійсненого аналізу змісту міжнародної програми CELTA:

—важливість дослідження навчального контексту та якостей висококваліфікованого викладача англійської мови;

—глибока усвідомлена обізнаність щодо англійської мови як граматичної, вокабулярної на фонологічної системи;

—розвиток мовленнєвих навичок має відбуватися через відповідне формування субнавичок читання, говоріння, письма та слухання, де значна увага має приділятися саме говорінню із врахуванням кінцевої цілі комунікації;

—уміння планувати заняття з англійської мови відповідно до міжнародних вимог, включно із підготовкою мовного аналізу; опрацюванням потенційних викликів молодого викладача; розробками, що враховують потреби конкретної групи студентів; використанням різноманітних навчальних ресурсів;

—заохочення до сталого професійного розвитку.

Надано такі рекомендації щодо імплементації успішного міжнародного досвіду з метою підвищення ефективності підготовки означеної категорії вітчизняних фахівців відповідно до вимог сучасного ринку праці:

—розробити якісні навчальні-матеріали до курсу «Методика викладання англійської мови в ЗВО та ЗЗСО», що будуть розраховані на значний обсяг самостійної роботи здобувачів;

—адаптувати та доповнити матеріали, що розраховані на підготовку викладачів англійської мови для дорослих CELTA до потреб майбутніх вітчизняних фахівців, що також отримують кваліфікацію вчителів англійської мови у середній школі;

—організувати лекційні заняття на основі інтерактивної взаємодії;

—забезпечити достатній обсяг практичної педагогічної діяльності, що супроводжує теоретичну частину підготовки;

—залучити елементи практичної педагогічної діяльності вже під час семінарських занять з курсу «Методика викладання англійської мови в ЗВО та ЗЗСО», зокрема, відкриті заняття зі зворотним зв'язком від досвідчених викладачів.

Література:

1. Burns A., Richards J.C. The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education. Cambridge University Press. 2009. P. 1–18.
2. Freeman D., Katz A., Gomez P., Burns A. English-for-teaching: rethinking teacher proficiency in the classroom. *ELT Journal*. 2015. No. 69. Vol. 2. P.129–139.
3. Johnson K.E., Freeman D. Teacher learning in second language teacher education: a socially situated perspective. *Revista Brasileira De Linguística Aplicada*. 2001. No. 1. Vol. 1. P. 53–69.
4. Murray A. Empowering teachers through professional development. *English Teaching Forum*. 2010. No. 48. Vol. 1 P. 2–11.
5. Richards J.C., Farrell T.S.C. Professional Development for Language Teachers. Cambridge University Press. 2005. 202 p.
6. Шаргун Т.О., Бушко Г.О., Мосіна Ю.С. Сучасні аспекти викладання англійської мови в технічних закладах вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. №70. Т.4. С. 205-210.
7. Полікарпова Ю.О. Сучасні тенденції у викладанні англійської мови в Україні. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. 2017. №2 (32). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4870 (дата звернення 25.03.2023)
8. Кокор М.М. Стандарти підготовки вчителя англійської мови ОКР «Магістр» на досвіді програм TESOL. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2016. №9. С. 82-90.
9. Канюк О. Особливості викладання англійської мови для студентів немовних спеціальностей. *Український педагогічний журнал*. 2020. №2. С. 117-122.
10. Хомишак О.Б. Професійно-методична підготовка вчителя англійської мови в сучасних умовах. *Молодий вчений*. 2017. №4.3. С. 278-281.

References:

1. Burns, A., Richards, J.C. (2009). *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*. Cambridge University Press, 1-18.

2. Freeman, D., Katz, A., Garcia Gomez, P., & Burns, A. (2015, February 3). English-for-Teaching: rethinking teacher proficiency in the classroom. *ELT Journal*, 69 (2), 129–139.
3. Johnson, K. E., & Freeman, D. (2001). Teacher learning in second language teacher education: a socially-situated perspective. *Revista Brasileira De Linguística Aplicada*, 1(1), 53–69.
4. Murray, A. (2010). Empowering teachers through professional development. *English Teaching Forum*. 48(1), 2–11.
5. Richards, J.C., Farrell, T.S.C. (2005). *Professional Development for Language Teachers*. Cambridge University Press. 202 p.
6. Sharhun, T.O., Bushko, H.O., Mosina, Yu.S. (2020). Suchasni aspekty vykladannia anhliiskoi movy v tekhnichnykh zakladakh vyshchoi osvity [Modern aspects of English language teaching in technical institutions of higher education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary school*, 7 (4), 205-210 [in Ukrainian].
7. Polikarpova, Yu.O. (2017). Suchasni tendentsii u vykladanni anhliiskoi movy v Ukraini [Modern trends in English language teaching in Ukraine]. *Narodna osvita: elektronne naukove fakhove vydannia – Public education: electronic scientific edition*, 2 (32). Retrieved from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4870 [in Ukrainian].
8. Kokor, M.M. (2016). Standarty pidhotovky vchytelia anhliiskoi movy OKR «Mahistr» na dosvidi prohram TESOL [Standards of English language teacher training OKR "Master" based on the experience of TESOL programs]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universyteta – Bulletin of the National Aviation University*, 9, 82-90 [in Ukrainian].
9. Kaniuk, O. (2020). Osoblyvosti vykladannia anhliiskoi movy dlia studentiv nemovnykh spetsialnostei [Peculiarities of English language teaching for students of non-linguistic majors]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 117-122 [in Ukrainian].
10. Khomyshak, O.B. (2017). Profesiino-metodychna pidhotovka vchytelia anhliiskoi movy v suchasnykh umovakh [Professional and methodical training of English language teachers in modern conditions]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 4.3, 278-281 [in Ukrainian].

УДК 371.091.4(045:477:091)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-467-479](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-467-479)

Непорада Ірина Михайлівна асистент кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики, обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка» Полтавської обласної ради, вул. В. Федько, 33, м. Кременчук, тел.: (053) 675-84-70, <https://orcid.org/0000-0003-2780-4191>

Олійник Ірина Олексіївна викладач-методист вищої кваліфікаційної категорії, обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка» Полтавської обласної ради, вул. В. Федько, 33, м. Кременчук, тел.: (053) 675-84-70, <https://orcid.org/0009-0007-2591-2304>

СПАДЩИНА А. МАКАРЕНКА, В. СУХОМЛИНСЬКОГО, О. ЗАХАРЕНКА ЯК ОСНОВА ФЕЛІКСОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ВИХОВАННІ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ

Анотація. У статті розкрито сутність щастя як морально-філософської категорії, подано тлумачення цього феномену з позицій різних науковців. Публікація дає трактування феліксології виховання як науково-педагогічного спрямування теоретичної думки педагога, що розробляє змістовну характеристику виховання, яке забезпечує здатність дитини бути щасливою у цьому житті на цій землі. Узагальнено погляди А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка на проблему виховання щасливої дитини.

Наводяться зразки сповідання феліксологічного виховання українськими класиками освітньої справи. А. Макаренко відзначав, що щастя – це стан людини. Щастя особистості тісно пов'язане із суспільними умовами життя. На думку педагога, щастя – це складний комплекс самопочуття вільного громадянина, який навчився бути щасливим у коханні, у роботі, пізнанні, творчості, дисципліні, боротьбі та перемозі. Педагог визначив критерії феномену людського щастя: любов до людей, віра особистості у себе, у власний творчий потенціал, почуття самоповаги, любов до навколишнього світу, вміння змінювати світ за законами краси.

Людське щастя В. Сухомлинський розглядав як оптимізм, віру в світле й радісне майбутнє. Він створив Школу радості, яку по праву можна назвати школою щасливого дитинства. Педагог вважав, що основою для виховання щасливої людини є безмежна любов до дітей, віра в талановитість кожної дитини, в її добре начало.

О. Захаренко значну увагу приділяв здоров'ю та душевному комфорту вчителів і учнів як неодмінній умові щасливого буття, закликав всіх

підкуватися про своє фізичне та емоційне благополуччя. Незамінними умовами хорошого самопочуття є усмішка, гумор, задоволення.

На думку, педагога, щоб відчувати щастя, потрібно вміти любити. Любити батьків, рідних, дітей, справу, якою займаєшся, любити школу, друзів, любити навчатися.

Наголошується на необхідності створення розвивального середовища, включення дітей в різноманітні сфери дорослого життя, залучення до вільної продуктивної праці на благо закладу, села, країни. забезпечення сприятливого для виховання душевно-духовного оточення – організація взаємодії батьків і всіх учасників педагогічного процесу. Розглянуто різні способи розвитку позитивного мислення дитини, почуття оптимізму, самоповаги, соціальних контактів, витривалості, вміння насолоджуватися радіщами життя, реалізовувати життєві мрії.

Підкреслюється важливість ролі людської спільноти як джерела радості, оптимізму, підтримки та можливості самореалізації, визнання цінності особистості дитини.

Ключові слова: щастя, радість, оптимізм, феліксологія, феліксологія виховання, феліксологічний підхід у вихованні.

Neporada Iryna Mykhaylivna Assistant of the department of primary education, humanitarian disciplines and informatics, regional college «Kremenchuk humanitarian and technological academy named after A. S. Makarenko» of Poltava region Kremenchuk, V. Fedko St.,33, tel.: (053) 675-84-70, <https://orcid.org/0000-0003-2780-4191>

Oleiynyk Iryna Oleksiivna Teacher-methodologist of the highest qualification category, regional college «Kremenchuk humanitarian and technological academy named after A. S. Makarenko» of Poltava region Kremenchuk, V. Fedko St.,33, tel.: (053) 675-84-70, <https://orcid.org/0009-0007-2591-2304>

THE HERITAGE OF A. MAKARENKA, V. SUKHOMLYNSKY, O. ZAHARENKA AS THE BASIS OF THE FELIXOLOGICAL APPROACH IN THE EDUCATION OF MODERN CHILDREN

Abstract. The article deals with the essence of happiness as a moral-philosophical category. The interpretation of this phenomenon was presented from the positions of various scientists. The publication provides an interpretation of felixology of education as a scientific and pedagogical direction of the teacher's theoretical thought, which develops a meaningful characteristic of education that ensures the child's ability to be happy in this life on this earth. The views of A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi, and O. Zakharenko on the problem of raising a happy child are summarized.

A. Makarenko noted that happiness is a human condition. The happiness of an individual is closely related to social conditions of life. According to the teacher,

happiness is a complex complex of well-being of a free citizen who has learned to be happy in love, work, cognition, creativity, discipline, struggle and victory. The teacher defined the criteria for the phenomenon of human happiness: love for people, a person's belief in himself or herself, in his or her own creative potential, a sense of self-respect, love for the world around him or her, and the ability to change the world according to the laws of beauty.

V. Sukhomlynsky considered human happiness as optimism, faith in a bright and joyful future. He created the School of Joy, which can rightfully be called a school of happy childhood. The teacher believed that the basis for raising a happy person is boundless love for children, faith in the talent of each child, in his or her goodness.

O. Zakharenko paid considerable attention to the health and mental comfort of teachers and students as an indispensable condition for a happy life, urging everyone to take care of their physical and emotional well-being. Smiling, humor, and pleasure are indispensable conditions for good health.

According to the teacher, in order to feel happiness, you need to be able to love. You have to love your parents, relatives, children, the work you do, love school, friends, love learning.

The samples of felixological upbringing by Ukrainian classics of education are given. It is emphasized the need to create a developmental environment, to include children in various spheres of adult life, to involve them in free productive work for the benefit of the institution, the village, and the country. Ensuring a favorable mental and spiritual environment for the pupil is to organize the interaction of parents and all participants in the pedagogical process. Various ways of developing a child's positive thinking, a sense of optimism, self-respect, social contacts, endurance, the ability to enjoy the joys of life, and realize life's dreams are considered.

The importance of the human role community as a source of joy, the optimism, the support and the possibility of self-realization, recognition of the child's personality value is emphasized.

Keywords: the happiness, the joy, the optimism, the felixology, the education felixology, felixology approach in education.

Постановка проблеми. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей» (2018) пропагує нову парадигму виховання, основою якої, а отже, і основою процесу виховання виступають особистість дитини, визнання її найвищою цінністю, орієнтація педагога на гуманні, демократичні принципи спільної з дитиною життєдіяльності. Ця програма побудована на основі феліксологічного підходу до виховання школярів, який передбачає включення у складі мети виховання формування здатності особистості бути щасливою в житті, створення атмосфери задоволення і радості від цікавої для дитини і її оточуючої діяльності.

Проблема щастя на сучасному етапі – одна з найважливіших у вихованні людини, а феліксологічний підхід обумовлює усвідомлення особою щастя в його психологічному, соціальному та духовному ракурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі мислителі минулого такі як Сократ, Аристотель, Аристипп, Епікур, Зенон, Піррон, Сенека, Гельвецій, Августин блаженний, Фома Аквінський, Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, Б. Паскаль, П. Помпонацці намагалися з'ясувати сутність щастя як поняття і феномену людського життя. У кінці ХХ століття концепція щастя отримала свій розвиток в рамках позитивної психології (М. Селігман, Дж. Вейланат, Д. Майєрс, Е. Дінер, К. Ріфф, М. Чіксентміхай і та інші).

Серед зарубіжних робіт заслуговують на увагу дослідження К. Роджерса, А. Кемпбелла, Ф. Конверса, Н. Бредберна, Р. Вілсона. М. Фордіс, А. Бек, Л. Джозеф, Т. Льюїс, Ф. Ендрюс, які у своїх працях розглядали щастя як суб'єктивне благополуччя людини.

Історія науково-експериментальних досліджень феномену щастя нетривала: питанням щасливого буття дослідники серйозно почали цікавитись у 60-ті роки ХХ століття. Й на сьогоднішній день немає єдиного підходу до тлумачення даного поняття. Ще менше наукових доробок з даного питання у педагогіці. Побічно питання виховання щасливої людини цікавилися А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Питання феліксології виховання вивчено недостатньо, ним займалися окремі фахівці, серед них О. Субетто, С. Крошка, Г. Міненко.

Актуальність проблеми дослідження феномену щастя у педагогіці залишається доволі гострою для сучасної науки та практики.

Мета статті вивчити та узагальнити погляди українських педагогів А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка на виховання щасливої людини,

Виклад основного матеріалу. Проблемою виховання щасливої людини займається наука феліксологія. Феліксологія виховання (від лат. «Felix» – «щасливий», «несе щастя», «приносить щастя») – це науково-педагогічне спрямування теоретичної думки педагога, що розробляє змістовну характеристику виховання, яке забезпечує здатність дитини бути щасливою у цьому житті на цій землі[1].

Феліксологічне виховання – це не формування щасливої людини (цього ніхто не може зробити, крім самої людини як суб'єкта власного життя), це педагогічне сприяння розвитку здатності дитини проживати щастя життя у всіх його проявах. Вираз «проживати щастя» – наріжний у феліксології.

В його основі лежить вміння суб'єкта радіти життю у різних ситуаціях. Основною педагогічною категорією при феліксологічному підході до виховання особистості є щастя.

Щастя як категорія і феномен досліджується філософією, етикою, психологією. Вивчення щастя почалось за часів античності й Середньовіччя й залишається актуальним і сьогодні.

Починаючи з античних часів європейська філософія стверджувала, що бажання щастя є провідною властивістю людини, ідеалом, прагненням, сенсом буття кожного. Сократ стверджує, що сенс людського життя, його вище благо – у досягненні щастя. Арістипп Кіренський, учень Сократа, вбачає щастя людини в отриманні максимального задоволення та уникненні страждань; щастя – це насолода, втіха. Аристотель вважав, що для щастя потрібні й тілесні, зовнішні блага. Для Епікура щастя постає вищим принципом і метою людської моральності [2].

Г. Сковорода основною проблемою людського існування вважав щастя конкретної людини, якого можна досягти шляхом самопізнання. Заглиблення особистості у внутрішнє «Я» допомагає зрозуміти власну «спорідненість» з певним типом діяльності і забезпечує можливість спорідненої праці, «що відповідає природним схильностям людини»[3]. У цьому Г. Сковорода вбачав справжнє щастя людини.

Філософ та психолог-гуманіст Е. Фромм розробив концепцію щастя, в якій справжнє благо людини полягає у тому, щоб повністю розвинути свої здібності, самої себе як людської істоти. Е. Фромм доводить, що щастя виражає стан здоров'я всієї особистості і проявляється у покращенні життєздатності, сили почуттів і мислення, плідності людини. Американський психолог М. Аргайл здійснив ґрунтовні розробки проблеми щастя, де визначає щастя як усвідомлення людиною задоволеності своїм життям, яке проявляється в частоті та інтенсивності позитивних емоцій. З позиції М. Аргайла, існує три концепції щастя: фізіологічна; комунікативна; потрібнісна [4].

У працях вчених-психологів витоком щасливого буття вважалась праця як різновид суспільно-корисної діяльності. Л. Рубінштейн стверджує, що «щастя людини і задоволення, яке вона отримує від життя залежать від співвідношення мотивів і результатів діяльності» [4].

Розглянемо етимологію слова «щастя». Старогрецьке слово «Eudaimonia» (справжнє щастя) складається з двох слів – eu (добро) і daimon (божество), тобто дослівно означає, що доля людини залежить від заступництва богів. У Римі слово «щастя» співзвучне з іменем богині Фортуни. Сам термін «Fortuna» вживався у значенні – удача і доля. Розуміння щастя як категорії у Римській імперії було чисто практичним: це добробут, можливість виконання бажань тощо [5].

У слов'янській мові слово «щастя» також має три значення: 1) рок, доля, частка; тобто бути щасливим спочатку розумілося як «знаходитися під милістю вищих сил»; 2) випадковість, бажана несподіванка, успіх у справах, тобто бути щасливим, може означати і те, що людина може виступати творцем своєї долі; 3) щастя – благоденство, благополуччя, спокій і достаток; життя без горя і турбот [6].

Проте у педагогіці категорії щастя приділялося недостатньо уваги. Український педагог А. Макаренко увійшов у світову педагогіку як майстер перевиховання «важких дітей і підлітків». Разом з боротьбою за долю людини, педагог-новатор вважав за необхідне допомогти вихованцям пізнати щастя життя. Він відзначав, що щастя – це стан людини. Щастя особистості тісно пов'язане із суспільними умовами життя. На думку педагога, наше (нове) щастя – це складний комплекс самопочуття вільного громадянина, який навчився бути щасливим у коханні, у роботі, пізнанні, творчості, дисципліні, боротьбі та перемозі. Тобто, А. Макаренко виділяє такі поняття як: щастя кохання, щастя праці, щастя пізнання, щастя творчості, щастя дисципліни, щастя боротьби, щастя перемоги[7].

Значну частину свого життя педагог присвятив пошуку відповіді на складне питання: як виховати людину, щоб вона була не лише висококваліфікованим і дисциплінованим працівником, відповідальним, свідомим громадянином, але щоб вона була ще і щасливою. «Навчити людину бути щасливою не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна», – наголошував А. Макаренко [7]. Педагог визначив критерії феномену людського щастя: любов до людей, віра особистості у себе, у власний творчий потенціал, почуття самоповаги, любов до навколишнього світу, вміння змінювати світ за законами краси.

Авторська система виховання щасливої людини розглядає колектив як потужне джерело радості, щастя, успіху та повноти життя особистості. Такий результат можливий лише тоді, коли виховний колектив не ігнорує індивідуальність, а створює всі можливі умови для знаходження сенсу життя та максимально повної реалізації фізичного, психічного та духовного потенціалу дитини[7]. Для повноцінного функціонування та розвитку колективу А. Макаренко пропонував використовувати систему перспективних ліній - цілей, здатних зацікавити, захопити, згуртувати дітей, наповнити їх життя новим сенсом, радістю та впевненістю у власних силах. Якщо вихованець усвідомлює і приймає для себе перспективну мету, ця ціль перетворюється на «завтрашню радість» і стає мобілізуючою силою, яка допомагає долати труднощі і перешкоди, досягати успіху, а отже, відчувати себе щасливим. Аналізуючи перспективні лінії (близька, середня, далека перспективи), можна побачити різний ступінь людського щастя. Близька перспектива – особистісне задоволення, середня перспектива – задоволення потреб колективу, членом якого є особистість, а отже, колективне щастя. Далека перспектива, пов'язана з досягненням соціально значимих цілей, що викликає почуття задоволення від власної причетності до великої справи в ім'я свого народу, країни.

Другим фундаментальним положенням педагогічної системи А. Макаренка є «принцип виховання особистості в праці». Поліпшення умов життя, як власного, так і колективного, внаслідок праці кожного, викликало

позитивні переживання вихованців, задоволення від власних трудових зусиль. [7].

Важливу роль у трудовому вихованні колоністів і комунарів та почуванні себе щасливими, мала складність праці. А. Макаренко писав: «Новий завод колоністи сприйняли як небувале й небачене щастя, що припало на їх долю. Для них нове щасливе життя було невіддільне від заводу електроінструментів. І тому так пристрасно хотілося, щоб скоріше виходили свердла»[8].

Ще однією педагогічною знахідкою А. Макаренка була організація самоврядування. Він писав: «Загальний розвиток виховної системи колонії здійснювалося за попереднім планом: від авторитарно – вимогливого тону до самоуправління» Самоуправління ставало у результаті одним із основних засобів досягнення «педагогічного щастя»[8]. Значне місце у вихованні щасливої людини відіграє сім'я. Саме дитячі роки, проведені у щасливій повноцінній родині є фундаментом майбутнього щастя людини. А. Макаренко написав «Книгу для батьків», яку по праву можна називати енциклопедією сімейного виховання та став батьком для багатьох обездолених дітей. Він відзначав, що головна місія батьківського життя – допомогти власній дитині бути щасливою. Заради досягнення цієї мети батьки готові відмовитися від особистого щастя, принести своє щастя в жертву заради щастя своїх дітей. Треба виховувати дітей так, щоб вони усвідомлювали право батька та матері на щастя. Лише щасливі батьки можуть виховати щасливих дітей. А. Макаренко задає батькам риторичне запитання: «Якщо ми щасливі у нашій трудовій турботі, у наших трудових перемогах, у нашому зростанні та подоланих труднощах, то яке ми маємо право виокремлювати для дітей протилежні принципи щастя – безділля, споживання, безтурботність?»[8]. Відповідь на це питання лише одна – щастя, принципово відмінного від нашого, ми не можемо бажати для наших дітей.

Український педагог-гуманіст В. Сухомлинський у своїй практичній діяльності і педагогічних працях певне місце відводив феномену щастя. Він створив Школу радості, яку по праву можна назвати школою щасливого дитинства. В авторській педагогіці В. Сухомлинського у центрі уваги педагогічного колективу школи – виховання справжньої щасливої Людини і Громадянина. Педагог був переконаний, що «творення щастя і є метою виховання, і водночас щастя — це душевний стан». Визначене педагогом відчуття щастя тісно переплетено з ідеями філософії серця. Твір «Як виховати справжню людину» знайомить читача з етичною концепцією. Педагог вважав, що основою для виховання щасливої людини є безмежна любов до дітей, віра в талановитість кожної дитини, в її добре начало. «Віра в людину – могутня моральна сила, яка втілює в собі саму суть відносин в нашому суспільстві, хороший вчитель – це, насамперед, вихователь, який запалює перед вихованцями яскраве світло розуму, веде їх вперед, допомагає переборювати

труднощі... хто у кожному своєму вихованцеві бачить велику людину в майбутньому»[9].

Створення оптимального шкільного середовища, на думку В. Сухомлинського, сприяло вихованню щасливої дитини. Шкільне середовище включає в себе атмосферу шкільного життя, цінності, які пропагуються, зміст освіти, умови навчання, та навіть, оформлення приміщень навчального закладу[9].

Людське щастя В. Сухомлинський розглядав як оптимізм, віру в світле й радісне майбутнє. «Але дитина ще не може і не вмє мріяти про майбутнє. її щастя – це радісне сьогодні, повнота життя, це не тільки споживання готових матеріальних і духовних благ, а й віддавання своїх сил для творення радості іншим людям», – підкреслював педагог[9]. Науковець вважав, що дитина може бути щаслива, коли вихована на гуманістичних ідеалах і ввібрала у себе найкращі риси менталітету українського народу[9].

Формування правильного ставлення до людини повинно починатися з раннього дитинства з любові і поваги до батьків, до представників старшого покоління, до рідних, до оточуючих, до людей, що потребують допомоги. У роботах В. Сухомлинського є такі розділи як «Розуміння життя, добра і зла в ньому», де найвищою цінністю визнано життя людини, в якому є щастя і горе, біда і страждання, радість, тривога і біль душі. Цьому треба вчити кожну дитину, готуючи її до життя серед людей, до гідного місця в суспільстві. «Духовний зв'язок з людьми, почуття співучасті в ділах і пристрастях людських, одухотворення радостями людськими і страждання горем близьких і далеких своїх співвітчизників – таке ж щастя, як чисте повітря; осягає людина це щастя найглибше тоді, коли втрачає його.

Мудрість виховання полягає в тому, щоб людина дорожила цим щастям тим більше, чим більше його має. Страшною бідою є порожнеча душі. Це значить, що у людини немає нічого святого за душею, нічим вона не дорожить і нічому не поклоняється» [9]. Треба боротися з байдужістю, безвільністю, пасивністю, які є шляхом до зла. Разом з тим необхідно вчити дітей примножувати справедливість, гідність, велич, що і приведе кожну людину до щастя. Педагог вважав, що треба впливати на свідомість і почуття вихованців так, щоб вони переживали привабливість добра і нетерпимість до зла, щоб уже в ранньому віці дитина сама прагнула до щастя бути морально красивою.

Потужним джерелом людського щастя В. Сухомлинський вважав працю, працю на користь родини, колективу та Батьківщини. Він наголошував, що улюблена праця допоможе реалізувати потенціал і здібності людини, спонукатиме її відчувати щастя успіху, щастя творчості, щастя визнання. «Наш ідеал трудового виховання полягає в тому, щоб кожна людина вже у роки отрочтва й ранньої юності знайшла ту працю, в якій найповніше і найяскравіше розкривалися б її природні нахили, яка б приносила щастя духовної творчості» [9].

В. Сухомлинський у своїх працях розглядає питання особистого та суспільного щастя. Дитині слід показати, що особисте задоволення та щастя нерозривно пов'язане з боротьбою за щастя народу, за загальне благо. Педагог закликає молодь правильно розуміти співвідношення між особистими почуттями і щастям людства. Він писав, що тільки щаслива людина може бути вірною високої ідеї, може бути глибоко переконаною у величі того, в ім'я чого живе [9]. У фойє Павлівської школи знаходилося панно «Подвиг діячів, письменників, які вже в юні роки досягли видатних успіхів, що зробило помітний внесок у духовне життя людства». Внизу було написано: «Працюй, дерзай, давай щастя іншим – у цьому джерело твого щастя... Великі люди – це насамперед великі трудівники. Вибери своїм ідеалом трудове життя».

На першому поверсі школи висів яскраво оформлений плакат: «Знання – велике багатство. Оволодівай знаннями наполегливо, вперто, щоб зробити світ кращим, бути щасливим і приносити щастя іншим».

Не залишилося поза увагою В. Сухомлинського кохання як чинник повноти людського щастя. Педагог стверджував, що «кохання – поезія і сонце життя. Але горе тому, хто в наш час споруду щастя свого вирішить побудувати на одному лише коханні і сподівається знайти повне задоволення всіх своїх прагнень [9]. Для того щоб кохання зробило людину щасливою, вона повинна досягти високого ступеня морального розвитку: визначити високу мету свого життя, йти до неї, долаючи труднощі та перепони.

Відомий український педагог Олександр Антонович Захаренко працював у 70–80 роках ХХ століття, створив відому авторську школу у селі Сахнівка Черкаської області.

Проблема щастя зацікавила педагога, коли учень 7 класу звернувся із запитанням, як навчитись бути щасливим.

Відповідь педагога була такою: «Якщо навчитися красиво жити, красиво спілкуватися, оточити себе красою всюди – в школі, вдома, на роботі, якщо навчитися в кожній живій клітині бачити красу живого. Працюйте, вчіться, кохайте красиво. Щастя в пізнанні, творенні, досягненні задуманого. А ще навчитися щастю означає навчитися все хороше і навіть, неймовірно важке, робити з задоволенням – їсти, і пити, і грати, і танцювати, і співати ... – все з насолодою і приємною втомою маєш робити, щоб вважати себе щасливим [10].

Подальші роздуми педагога над проблемою сенсу життя і щастя сформульовані у таких думках: «Щастя – в пізнанні оточуючого світу і самого себе, в щоденному відкритті, пошуку істини, щастя у взаємній повазі, в коханні. Щастя – в дітях, щастя у відчутті своєї значимості в цьому білому світі», «справжнє людське щастя в горінні, в досягненні мети, в невтомному просуванні вперед ... щастя бути людиною, гордість за свою Вітчизну, радість трудового творчого діяння» [10].

Значну увагу приділяв О. Захаренко здоров'ю та душевному комфорту вчителів і учнів як неодмінній умові щасливого буття, закликав всіх

підкуватися про своє фізичне та емоційне благополуччя. Незамінними умовами хорошого самопочуття є усмішка, гумор, задоволення: «Якщо людина сміється від душі, – це щаслива людина.»[10].

На думку, педагога, щоб відчувати щастя, потрібно вміти любити. Любити батьків, рідних, дітей, справу, якою займаєшся, любити школу, друзів, любити навчатися.

Він виступав за олюднення педагогіки, пропагував загальнолюдські цінності як основу організації життєдіяльності школи, а розвиток особистості дитини – найважливішим завданням педагогічної спільноти. Він створив авторську школу, в якій кожен учень відчував себе щасливою особистістю, бо вмів думати, працювати, відчувати добро і красу, був закоханий у свій рідний край. О.Захаренко був переконаний, що саме правильно організоване шкільне життя може навчити дитину бути щасливою, що лише щасливий учитель може виховати щасливого учня.

На думку педагога, школа повинна бути осередком людської доброти, чуйності, радості: «У школі учню має бути, як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість» [11].

Директор прагнув, щоб кожен учитель ставився до учнів як до особистостей, з повагою та розумінням. В школі повинна панувати атмосфера людяності, взаєморозуміння, тепла, поваги, комфорту. Тобто школа має бути осередком фізичного, морального, психологічного комфорту та захищеності, школою радості спілкування та буття. Саме це і дарує людині щастя.

О. Захаренко був не просто педагогом - новатором свого часу, а зумів виховати і згуртувати колектив педагогів-одномумців, що забезпечували справжнє щастя буття для своїх вихованців. Сахнівська школа – це школа людяності, добра, справедливості, оптимізму, творчості, радості, щастя.

Щастя учителя педагог вбачав у дітях, їх radoшах, зростаннях, відкриттях, у єдності з учнями прагнень і справ. Щастя педагогічного колективу директор школи розумів у наявності спільної великої мети, яка згуртовує учнів і вчителів, яка дає радість сподівань, радість спільного творіння і творчості, радість звершень і досягнень. У його школі панував дух захопленості та дух отриманих перемог.

Значне місце у формуванні щасливої людини є її залученість до спільної справи, бажання і вміння працювати. Саме творча праця фізична чи інтелектуальна дає можливість людині відчути справжнє щастя.

Відомий український педагог Олександр Антонович Захаренко виступав за олюднення педагогіки, пропагував загальнолюдські цінності як основу організації життєдіяльності школи, а розвиток особистості дитини – найважливішим завданням педагогічної спільноти. Він створив авторську

школу, в якій кожен учень відчував себе щасливою особистістю, бо вмів думати, працювати, відчувати добро і красу, був закоханий у свій рідний край.

На думку педагога, школа повинна бути осередком людської доброти, чуйності, радості: «У школі учню має бути, як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість» [10].

О. Захаренко був не просто педагогом - новатором свого часу, а зумів виховати і згуртувати колектив педагогів-одномисльців, що забезпечували справжнє щастя буття для своїх вихованців. Сахнівська школа – це школа людяності, добра, справедливості, оптимізму, творчості, радості, щастя.

Школа стала осередком життя всього села. Всі важливі події селяни відмічали у школі. Наполегливість і завзятість керівника та педагогічного колективу сприяли появі у сільській школі таких небачених чудес як музичний фонтан, планетарій, обсерваторія, телескоп, басейни (літній і зимовий), профілакторій, музей, два справжні літаки, дельтоплан, навчально-виробничий цех, шкільна телестудія, газета, Криниця Пам'яті [11].

Діти були активними учасниками не лише освітнього процесу, а проживали повноцінне життя, набували досвіду спілкування, взаємодії, розвивали свої здібності та обдарування. Щоденні ранкові радіолінійки, вечірні телевізійні передачі, які дивилися 15 сіл в окрузі, випуск старшокласниками багатотиражної газети – це неповний перелік справ, якими займалися школярі. Діти відчували себе затребуваними, корисними для інших, мали змогу розвиватися всебічно, що наповнювало їх життя радістю, задоволенням, щастям. В школі думка учнів була дороговказом до нових звершень. Учні визначали через власні інтереси мету життєдіяльності закладу, звикли жити у ритмі нових звершень та досягнень, отримувати від цього радість та відчуття щастя [12].

Директор звичайної сільської школи вчив дітей відчувати щастя буття, щастя спілкування, щастя творчості та творення.

Висновки. Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дав можливість з'ясувати сутність понять: щастя, феліксологія, феліксологія виховання, феліксологічний підхід у вихованні, проаналізувати спадщину українських педагогів А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка з позицій виховання щасливої дитини.

Авторські системи виховання педагогів-новаторів показують, що вихователь може і повинен створювати розвивальне освітнє середовище, включати вихованців в активну різноманітну діяльність, дотримуватися принципів гуманізму, демократизму, оптимізму, ставитися до дітей з повагою та вимогливістю. Дітям необхідно показувати, що щастя знаходиться в кожному з нас, що вільна праця на користь іншим приносить радість та

задоволення. Основою виховання щасливої дитини є безмежна щира любов до дітей, віра в талант кожної дитини, в її добре начало. У поглядах українських педагогів є відмінне і багато спільного на проблему виховання щасливої дитини. Об'єднує педагогів глибока переконаність у необхідності феліксологічного підходу у вихованні підростаючого покоління та впевненість, що щаслива людина має більше можливостей для повноцінного розвитку.

Перспективою подальших досліджень є розробка методики виховання щасливої дитини.

Література:

1. Крошка С. А. Шляхи феліксологічного становлення особистості та медіазабезпечення фахової компетентності студентів Лисичанського педагогічного коледжу. *Освіта на Луганщині*. 2015. № 2(41) С. 49 – 53.
2. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 384 с.
3. Білик Х. Григорій Скворода і роздуми про щастя людини (на основі літературних творів) // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2015. №32. С. 50–51
4. Щастя як найважливіший аспект прояву основної проблеми філософії. URL : <http://surl.li/gbosq> (дата звернення: 26.03.2023).
5. Ісаєва М. Є. Визначення поняття «щастя»: педагогічний аспект // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2015. Херсон, №1. С. 32–35.
6. Шкурко К. Щастя людини як критерій поступального розвитку українського суспільства // Схід. 2017. № 4. С. 111–118.
7. Моїсеєв С. О. Концепт щастя у педагогічних поглядах А. Макаренка та В. Сухомлинського // Педагогічний альманах. Херсон, 2015. №25. С. 315–322.
8. Макаренко А. С. Педагогічні твори. Київ : Педагогіка. 1993.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. Київ : Радянська школа. 1976.
10. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро : Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини. Черкаси, 1997. 28 с.
11. Кузьмінський А. В. Генеза людиноцентричної педагогіки – від афінської виховної системи до китайської концепції менеджменту щастя // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2018. № 3 (1). С. 79–84.
12. Ніснер В. Б. Проблема щастя у творчій спадщині О. А. Захаренка // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики». Київ, 2010. № 13. С. 70–73.

References:

1. Kroshka, S. A. (2015). *Shliakhy feliksolohichnoho stanovlennia osobystosti ta mediazabezpechennia fakhovoi kompetentnosti studentiv Lysychanskoho pedahohichnoho koledzhu*. [Ways of felixological personality formation and media provision of professional competence of students of Lysychansk Pedagogical College]. *Osvita na Luhanshchyni – Education in Luhansk region*, 2(41), 49–53 [in Ukrainian].
2. Malakhov, V. A. (2002). *Etyka. Kurs lektsii*. [Ethics. Course of lectures : teaching. Manual] Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
3. Bilyk, H. H. (2015). Hryhorii Skovoroda i rozдумы pro shchastia liudyny (na osnovi literaturnykh tvoriv) [Grigoriy Skovoroda and reflections on human happiness (based on literary works)], *Studentskyi naukovyi visnyk Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Student scientific bulletin of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk*, 2, (pp. 50–51). Ternopil [in Ukrainian].

4. Shchastia yak naivazhlyvishyi aspekt proiavu osnovnoi problemy filosofii [Happiness as the most important aspect of the main problem manifestation of philosophy]. (n.d.). <http://surl.li/gbocq>. Retrieved from <http://surl.li/gbocq> [in Ukrainian].

5. Isaeva, M.E. (2015). Vyznachennia poniattia «shchastia»: pedahohichniy aspekt [Definition of the concept of "happiness": pedagogical aspect]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii – Actual problems of state administration, pedagogy and psychology*, 1, (pp.32–35). Kherson [in Ukrainian].

6. Shkurko, K. (2017). *Shchastia liudyny yak kryterii postupalnoho rozvytku ukrainskoho suspilstva [Human happiness as a criterion for progressive development of Ukrainian society]*. Skhid – East, 4, 111–118 [in Ukrainian].

7. Moiseev, S. O. (2015). Kontsept shchastia u pedahohichnykh pohliadakh A. Makarenka ta V. Sukhomlynskoho [The concept of happiness in the pedagogical views of A. Makarenko and V. Sukhomlynsky], *Pedahohichniy almanakh Kherson – Pedagogical almanac*, 25, 315–322 [in Ukrainian].

8. Makarenko, A. S. (1993). *Pedahohichni tvory. [Pedagogical works]*. Kyiv: Pedagogical [in Ukrainian].

9. Sukhomlynskyi, V. O.(1976). *Vybrani tvory. [Selected works]* . Kyiv : Radianska shkola [in Ukrainian].

10. Zakharenko, O. A. (1997). *Pospishaimo robyty dobro : Rozdumy pedahoha-akademika pro doliu osvity i dytyny, vchytelia i rodyny, kraiu i Batkivshchyny. [Let's hurry to do good: Thoughts of a teacher-academic about the fate of education and the child, the teacher and the family, the region and the Motherland.]* Cherkasy [in Ukrainian].

11. Kuzminsky, A. V. (2018). Geneza liudynotsentrychnoi pedahohiky – vid afinskoï vykhovnoi systemy do kytayskoï kontseptsii menedzhmentu shchastia [The genesis of human-centered pedagogy – from the Athenian educational system to the Chinese concept of happiness management]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of the Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences*. 3(1), (pp. 79–84). Mykolaiv [in Ukrainian].

12. Nisner, V. B (2010). Problema shchastia u tvorchii spadshchyni O. A. Zakharenka [The problem of happiness in the creative heritage of O. A. Zakharenka]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 16 «Tvorcha osobystist uchytelia : problemy teorii i praktyky» – Scientific magazine of the M. P. Drahomanov NPU. Series 16 "Creative personality of the teacher: problems of theory and practice*. 13, (pp.70–73). Kyiv [in Ukrainian].

УДК 373.2.015.31-056.24/.3:316.42-044.332

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-480-491](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-480-491)

Омельченко Марина Сергіївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, тел.: (050)6604257, <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>

Семченко Тетяна Іванівна, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Г. Батюка, 19, Слов'янськ, тел.: (066) 076-29-89

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ З ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ГРУПИ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Дана стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню психолого-педагогічних шляхів соціальної адаптації дошкільників з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзивної групи закладу дошкільної освіти (ЗДО). Актуальність теми обумовлена тим, що проблема соціальної адаптації таких дітей прямо пов'язана з подоланням в них проблем у спілкуванні з однолітками та дорослими, вихованням особистості повноцінного члену суспільства, що є на сьогодні одним з пріоритетних напрямів у сучасній концепції спеціальної освіти. В публікації здійснено аналітичний огляд теоретико-методологічних джерел, присвячених вивченню процесів формування соціальних навичок дошкільників з ООП, зокрема, за наступними категоріями: при порушеннях інтелектуального розвитку; при тяжких порушеннях мовлення; при порушеннях зору; при порушеннях слуху.

Обґрунтовано переваги інклюзивної освіти дітей з ООП у плані успішності соціальної адаптації: взаємодія з більш широким колом людей різного віку та різних соціальних статусів; створення умов для якісної освіти дітей з обмеженими можливостями здоров'я (архітектурні особливості, методичне та кадрове забезпечення, висока професійна кваліфікація педагогів, застосування спеціальних прийомів, методів та технологій інклюзивного навчання); можливість засвоювати освітню програму в тому варіанті й темпі, який відповідає індивідуальним психофізичним особливостям дітей; особистісна орієнтованість навчального процесу; зручне розташування закладу від місця проживання дитини.

Узагальнено досвід науковців спеціальної освіти, на основі чого виокремлено наступні різновиди ефективних форм соціальної адаптації:

діагностичні; моніторинг потреб та проблем дітей з ООП у процесі освітньої діяльності; посилення взаємозв'язку дітей з ООП з однолітками в інклюзивному середовищі; професійна орієнтація; партнерство із суспільними організаціями для осіб з обмеженими можливостями; формування інклюзивної компетентності педагогів та батьків, грамотне долучення їх до процесу психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами; заклад дошкільної освіти; інклюзивне навчання; соціальна адаптація; соціальні навички.

Omelchenko Maryna Serhiivna Doctor of Psychological Sciences, Docent, Professor of Department of Special Pedagogy and Inclusion, Donbas State Pedagogical University, General Batiuk St., 19, Slovians'k, tel.: (050) 660-42-57, <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>

Semchenko Tetiana Ivanyvna Student of the second (master) level of higher education, Donbas State Pedagogical University, General Batiuk St., 19, Slovians'k, tel.: (066) 076-29-89

TO THE PROBLEM OF SOCIAL ADAPTATION OF PRESCHOOLERS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE CONDITIONS OF THE INCLUSIVE GROUP OF THE PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

Abstract. This article is devoted to the theoretical substantiation of psychological and pedagogical ways of social adaptation of preschoolers with special educational needs (SEN) in the conditions of an inclusive group of a preschool education institution. The topicality of the topic is due to the fact that the problem of social adaptation of such children is directly related to overcoming their problems in communicating with peers and adults, raising the personality of a full-fledged member of society, which is currently one of the priority directions in the modern concept of special education. In the publication, an analytical review of theoretical and methodological sources dedicated to the study of the processes of formation of social skills of preschoolers with special educational needs, in particular, according to the following categories: in the case of violations of intellectual development; with severe speech disorders; with visual impairment; with hearing impairment.

The advantages of inclusive education of children with special needs in terms of successful social adaptation are substantiated: interaction with a wider circle of people of different ages and different social statuses; creation of conditions for quality education of children with health disabilities (architectural features, methodical and personnel support, high professional qualifications of teachers, use

of special techniques, methods and technologies of inclusive education); the opportunity to learn the educational program in the version and pace that corresponds to the individual psychophysical characteristics of children; personal orientation of the educational process; convenient location of the facility from the child's place of residence.

The experience of special education scientists is summarized, on the basis of which the following types of effective forms of social adaptation are distinguished: diagnostic; monitoring the needs and problems of children with disabilities in the process of educational activities; strengthening of communication between children with SEN and peers in an inclusive environment; professional orientation; partnership with public organizations for persons with disabilities; formation of inclusive competence of teachers and parents, competent involvement of them in the process of psychological and pedagogical support of children with disabilities.

Keywords: children with special educational needs; preschool education institution; inclusive education; social adaptation; social skills.

Постановка проблеми. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами (ООП) дошкільного віку – актуальна і складна задача спеціальної освіти, яка торкається таких аспектів корекційно-педагогічної роботи як: розвиток індивідуальності, організація психологічної підтримки, допомога у подоланні проблем у спілкуванні з однолітками та дорослими, виховання особистості повноцінного члену суспільства. У сучасних умовах воєнного стану в Україні вихованці спеціальних та інклюзивних закладів дошкільної освіти як ніколи потребують уваги з боку дорослих не лише до свого психічного та фізичного стану, але й до формування соціальних навичок, які визначатимуть їх здатність до взаємодії з іншими людьми, уміння адаптуватися у мінливих умовах соціального середовища, брати участь у колективних діях тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної адаптації дітей з ООП вже тривалий час перебуває у полі зору вітчизняних дослідників. У працях А. Воробця, А. Куренкової, Н. Ярмола та ін. знаходимо результати вивчення процесу соціальної адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями; Т. Панченко, С. Федоренко, Л. Черних ін. досліджували шляхи інтеграції до соціального середовища дітей з порушеннями мовлення; І. Грубар, А. Турубарова, І. Чухрій та ін. розробляли методичні аспекти формування соціальних навичок у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. У наукових знахідках В. Жук, В. Засенка, А. Колупасової, О. Платонової, Л. Черних висвітлено теоретико-практичні аспекти процесів соціальної адаптації та соціалізації дітей з сенсорними порушеннями.

Погоджуємося з позиціями дослідників А. Куренкової, О. Семеряга, Л. Черних та ін., які підкресливали величезну значущість саме дошкільного віку в опануванні дітьми з ООП нормами і правилами поведінки в суспільстві,

пристосування до умов навколишнього оточення і встановлення адекватних взаємозв'язків із соціумом. Водночас вважаємо, що проблема пошуку шляхів соціальної адаптації дошкільників з ООП, які відвідують інклюзивні групи, не знаходить достатнього відображення у розглянутих джерелах, що і обумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Мета статті – теоретичне обґрунтування психолого-педагогічних шляхів соціальної адаптації дошкільників з ООП в умовах інклюзивної групи закладу дошкільної освіти (ЗДО).

Виклад основного матеріалу. Успішною соціальною адаптацією можна вважати тоді, коли дитина з ООП адаптується у навколишньому середовищі й здатна у певній мірі долати труднощі, які постають на життєвому шляху й заважають їй розвиватися й саморозвиватися.

Щоб оптимізувати процес соціальної адаптації дітей з ООП необхідно добре розуміти особливості, можливості і потреби таких осіб залежно від їх психофізичного стану. Відтак, розглянемо особливості соціальної адаптації осіб з різними порушеннями психофізичного розвитку.

Особливості взаємодії з соціальним оточенням дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Дослідники проблеми навчання та виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, серед яких А. Куренкова, І. Татьянчикова, Н. Ярмола, відзначають, що основна проблема їх соціальної адаптації пов'язана з труднощами формування потреби у спілкуванні, відсутності інтересів у взаємодії з навколишнім оточенням і, навіть, власними батьками. Щоб зрозуміти причини ускладнень формування соціальних і комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелекту слід звернутися до особливостей онтогенетичного аспекту психофізичного розвитку.

Вітчизняний науковець І. Татьянчикова підкреслює: діти з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку фактично не можуть себе обслуговувати, не спілкуються з дорослими та однолітками, що пояснюється, перш за все, недорозвиненням та відсутністю мовлення у більшості з них, а також порушеннями ситуативно-ділового, ситуативно-особистісного та емоційного спілкування [12].

В зв'язку зі специфічними особливостями когнітивної діяльності, внаслідок органічного ураження кори головного мозку, у дітей з інтелектуальними порушеннями виникають суттєві труднощі у сприйнятті емоційних станів співрозмовників, які можуть призводити до неадекватного сприйняття інформації про людей у процесі міжособистісного спілкування й обтяжувати соціальний розвиток дитини [9].

У розвитку соціально-перцептивних навичок та умінь у дітей з порушеннями інтелекту велику роль відіграють такі фактори як соціальний статус у колективі й рівень власної участі у спільній діяльності. Система взаємин дитини з навколишнім світом започатковується у родині, тому особливості сприйняття й розуміння спілкування визначаються рівнем вдосконаленості фізичних контактів з дорослими у ранньому віці [16].

Відтак можна зауважити, що діти з порушеннями інтелекту використовують засоби спілкування відповідно до соціальної ситуації, правил, та норм, здатні успішно адаптуватися у суспільстві, але лише за умови спеціального навчання.

Особливості взаємодії з соціальним оточенням дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Аналіз наукових підходів до проблеми соціального становлення дітей з ТПМ дозволяє стверджувати, що цей процес включає в себе наступні аспекти: здатність до самооцінки й самовираження; здатність оцінювати дії та вчинки однолітків; здатність адекватно співпрацювати та взаємодіяти з оточуючими у різних ситуаціях.

Враховуючи особливості психофізичного розвитку дітей з ТПМ, І. Мартиненко виокремлює низку специфічних особливостей формування в них соціальної поведінки: уповільнене пристосування поведінки до комунікативних потреб; відставання у формуванні мовної здатності; часто моторні, сенсорні, інтелектуальні порушення, несформованість пізнавальних можливостей [10, С. 78]. Описуючи особистісні особливості дітей з ТПМ Л. Трофименко акцентує увагу на тому, що їх соціальний розвиток не відбувається належним чином через такі чинники як: недостатня комунікабельність; невміння встановлювати й розвивати емоційні зв'язки; знижена здатність наслідувати; недостатня самостійність; низький рівень сформованості навичок самообслуговування; нестійкість уваги; підвищена психічна виснаженість та втомлюваність; часті девіації у поведінці [13, С. 228].

Особливий етап соціального становлення й розвитку ціннісно-сислової сфери розпочинається із початком відвідування освітнього закладу. Саме цей етап є найважливішим для розвитку соціальних якостей, таких як працьовитість, відповідальність, цілеспрямованість. Якщо від початку процес соціальної адаптації відбувається успішно, то у дитини з ТПМ з'являється впевненість у власних силах, прагнення досягти успіху, адекватна самооцінка [14].

В даному контексті варто підкреслити, що саме дошкільний вік є сенситивним у формуванні довільних механізмів регуляції суспільної поведінки. При цьому важливо, щоб цей період відзначився для дитини з ТПМ успіхом у тому чи іншому виді діяльності. Забезпечити це можна її включенням у різні види соціальних відносин, форми життєвої активності, спрямовано формуючи свідомість.

Особливості взаємодії з соціальним оточенням дітей з порушеннями зору. Аналітичний огляд наукових праць, присвячених проблемі соціального розвитку дітей з порушеннями зору (Л. Вавіна, Т. Костенко, А. Якуба та ін.), дозволяє стверджувати, що в даному випадку дефект призводить до суттєвих розладів у соціальних відносинах, що, в свою чергу, може спричинити виникнення низки негативних соціальних установок: уникнення зрячих осіб; утриманство; неадекватна ситуативна поведінка тощо. Це має негативний вплив і на підготовку до самостійного життя.

Як встановлено у дослідженнях А. Якуба, труднощі спілкування у дітей з патологією зору варто розглядати як такі, що обумовлені багатьма факторами, зокрема, соціальними. У якості прикладу авторка вказує, що причиною небажання та невміння комунікувати з оточуючими може стати неправильне ставлення дорослих до зорового дефекту дитини, а також її ізоляція від однолітків [15].

Здійснюючи наукові пошуки за даним напрямом, Т. Костенко зауважує, що як гіперопіка, так і гіпоопіка, в цьому випадку можуть призвести до несформованості у дітей з порушеннями зору самостійності, пізнавальної активності, інтересу до різних видів діяльності, в тому числі гри. На думку дослідниці, такого дошкільника слід вводити у ритм життя ЗДО дуже обережно, поступово долучаючи до різних видів активності [8].

Л. Вавіна звертає увагу на те, що невміння дітей з порушеннями зору повноцінно використовувати збережені аналізатори не дозволяє їм бути самостійними, активними та успішними у взаємодії з соціальними оточенням (в побуті, іграх, навчанні) [3]. Це може викликати бажання відокремитися від інших людей, замкнутися у собі. В даному контексті особливого значення набуває цілеспрямована робота з розвитку сенсорної сфери, активне долучення дітей до всіх видів діяльності у ЗДО.

Особливості взаємодії з соціальним оточенням дітей з порушеннями слуху. Діти з порушеннями слуху відчувають суттєві труднощі у соціально-особистісному становленні. У численних дослідженнях, серед яких праці В. Бочелюка, І. Колесника, О. Колишкіна, відзначено наявність у них таких особливостей соціального розвитку як: неможливість повноцінної мовленнєвої комунікації, побоювання соціальних контактів, специфічні особистісні особливості, соціально-адаптивні порушення.

У дослідженнях В. Бочелюка підкреслено, що розвиток дітей з порушеннями слуху від раннього дитинства відбувається за своєю траєкторією: в них відзначається низький рівень соціальної компетентності, відсутність систематизованих і деталізованих знань про соціальні норми та правила, труднощі використання теоретичних соціальних знань у практичних діях, розходження реальної й соціально прийнятної поведінки [2].

Здійснюючи ґрунтовне вивчення особливостей соціального розвитку дітей з порушеннями слуху, вітчизняний вчений І. Колесник вказував на те, що вони часто самі прагнуть до соціальної ізоляції, мають знижену комунікативну активність, низький рівень емоційної саморегуляції, недостатню психічну мобільність, несформованість моральних правил та норм [6, С. 35-37].

Відтак у більшості випадків діти з сенсорними (зоровими, слуховими) порушеннями відчувають вплив не лише середовищних та внутрішньоособистісних факторів, але й внутрішніх біологічних факторів, які суттєво утруднюють процес їх соціальної адаптації.

Таким чином, аналітичний огляд чинників і особливостей соціального розвитку дітей з різними психофізичними порушеннями дозволяє відзначити, що незважаючи на різноманітний характер впливу цих порушень на хід розвитку дітей, всі вони відчувають суттєві труднощі у процесі соціальної адаптації. Водночас у багатьох наукових працях, присвячених даній проблемі, обґрунтовано, що перебіг та результати соціальної адаптації дітей з ООП значною мірою залежать від ставлення до них оточуючих та правильності вибору методів і прийомів виховного впливу, зорієнтованих, перш за все, на виховання самостійності, моральних принципів та правил, впевненості у собі.

У статті 19 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено: «Кожна дитина має право на освіту. Держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти» [5]. Для дітей, які мають особливі потреби, обумовлені особливостями психофізичного розвитку, на законодавчому рівні забезпечується і право батьків обирати заклад: спеціальний загальноосвітній або звичайний загальноосвітній.

Протягом багатьох років пріоритет в освіті дітей з ООП надавався інтегрованому навчанню, коли у ЗЗСО та ЗДО створювалися окремі (спеціальні) класи (групи). Така форма здобуття освіти викликає серед вітчизняних науковців різноманітні дискусії.

Навчання дітей з ООП за в інклюзивних групах і класах відкриває значні можливості у плані їх навчання, розвитку і соціалізації. Інклюзивне середовище, наявність якого є обов'язковою умовою інклюзивної освіти, націлено на створення сукупності «умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [4].

Аналітичний огляд наукових праць вчених В. Бондаря, А. Колупаєвої, В. Синьова та ін. засвідчує суттєві переваги інклюзивного навчання над сегрегативним [1; 7; 11].

Для дітей з особливими освітніми потребами:

- інклюзивна освіта дозволяє взаємодіяти з більш широким колом людей різного віку та різних соціальних статусів, що збільшує шанси на успішну соціалізацію та сприяє розвитку комунікативних навичок. Це дуже важливий аспект, оскільки такі діти часто бувають обмежені спілкуванням лише з близькими родичами або однолітками, які мають схожі особливості у розвитку. Ще однією суттєвою перевагою в цьому є створення умов для подолання стигматизації;

- заклади освіти (ЗДО, ЗЗСО та ін.) стають адаптованими для осіб з ООП (наприклад, обладнуються звукопідсилюючою апаратурою, табличками зі шрифтом Брайля, світловими стрічками та іншими елементами безбар'єрного середовища);

- педагоги відзначають, що в умовах інклюзивного середовища академічні досягнення учнів з ООП суттєво підвищуються. До таких умов відносимо архітектурні особливості, методичне та кадрове забезпечення, високу професійну кваліфікація педагогів, застосування спеціальних прийомів, методів та технологій інклюзивного навчання;

- з'являється можливість засвоювати освітню програму в тому варіанті й темпі, який відповідає їх індивідуальним психофізичним особливостям. Водночас процес навчання можна поєднувати з корекційно-розвивальними заняттями та оздоровленням;

- навчальний процес стає особистісно-орієнтованим: діти навчаються за адаптованими навчальними програмами, індивідуальною освітньою траєкторією, зручними для них навчально-методичними та дидактичними матеріалами;

- у зв'язку з тим, що при інклюзивному підході батьки, як правило, обирають для дітей заклади, які знаходяться неподалік від місця проживання дитини, в неї з'являється можливість спілкуватися з однолітками у вільний від навчання час.

Для дітей з нормою розвитку:

- взаємодіючи з однолітками, які мають обмежені можливості, діти стають більш уважними, чуйними, толерантними, здатними надати допомогу і підтримати. Інклюзивне середовище сприяє вихованню вміння поважати та цінувати однокласників, зосереджуватися не лише на зовнішніх проявах, але й зважати на внутрішній світ товаришів;

- інклюзивне середовище створює сприятливі умови для навчання не лише дітей з ООП, а дозволяє всім учням без винятку користуватися всіма доступними освітніми ресурсами.

Для педагогів та членів команди психолого-педагогічного супроводу з'являються нові перспективи професійного зростання: засвоєння технологій та методик інклюзивного навчання, формування навичок створювати інклюзивне середовище, що сприяє більш ефективній навчально-виховній роботі класу в цілому.

Описуючи умови успішного функціонування інклюзивного середовища у закладах освіти, В. Бондар, А. Колупаєва та ін. виділяють наступні позиції [1; 7]:

- зацікавленість дитини з ООП у залученні до колективу однолітків, а також, в свою чергу, доброзичливе ставлення колективу та бажання прийняти у свої «коло» таку дитину. Спілкування та взаємодія між дітьми відбувається у режимних моментах, діяльності, освітньому процесі;

- забезпечення просторово-часового фактору осередку, до якого включається дитина з ООП (адаптація простору та темпу навчання відповідно до потреб учня);

- адміністрація закладу, який відвідує дитина з ООП, повинна всіляко сприяти створенню комфортних умов для її інтеграції у різні сфери життя: дозвілля, навчання, творчість тощо;
- необхідність вибудувати відповідну соціальну мережу, яка б включала більш масштабні спільноти, в тому числі поза школою, до яких могла б долучатися дитина з ООП;
- при соціальному зближенні дитини з ООП та колективу її однолітків важливо враховувати індивідуальні та особистісні особливості всіх учасників процесу інклюзії, поважати своєрідність та унікальність кожного;
- визначити найбільш ефективні форми соціальної адаптації та розвитку для дітей з ООП;
- працювати над формуванням інклюзивної компетентності педагогів та батьків, грамотно долучати їх до процесу психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП.

Узагальнюючи досвід згаданих вище дослідників, виокремлюємо наступні різновиди ефективних форм соціальної адаптації та розвитку для дітей з ООП:

- діагностичні: індивідуальні бесіди, де виявляються потреби і проблеми дітей; консультативна робота з усіма учасниками освітнього процесу з метою формування інклюзивного середовища й культури спілкування у ньому;
- моніторинг потреб та проблем дітей з ООП у процесі освітньої діяльності: психологічна підтримка, матеріальна допомога, додаткові послуги (реабілітаційні, соціальні, медичні тощо);
- посилення взаємозв'язку дітей з ООП з однолітками в інклюзивному середовищі: проведення спільних заходів, волонтерський рух;
- професійна орієнтація: пошук баз даних потенційних роботодавців; індивідуальна допомога у пошуку роботодавця; консультації з працевлаштування; допомога у підготовці резюме;
- партнерство із суспільними організаціями для осіб з обмеженими можливостями: оптимізація адаптаційних процесів в умовах освітнього середовища; формування позитивного соціального портрету дитини з ООП у дитячому колективі;
- формування інклюзивної компетентності педагогів та батьків, грамотне долучення їх до процесу психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП.

Відтак, кінцевою метою соціальної адаптації має бути, з одного боку, повноцінно адаптована дитина з ООП, а з іншої – соціум, в якому діють цінності інклюзивного навчання.

Висновки. Реалізація інклюзивного навчання є важливою умовою для соціальної адаптації дітей з ООП. В свою чергу, значущими для оптимізації інклюзивної освіти вважаємо: створення інклюзивного середовища в

освітньому закладі; застосування найбільш ефективних форм соціальної адаптації та розвитку для дітей з ООП; розвиток інклюзивної компетентності педагогів та батьків, їх долучення до процесу психолого-педагогічного супроводу особливих вихованців.

Аналітична робота, здійснена на даному етапі дослідження, складає підґрунтя для проведення емпіричного вивчення процесу соціальної адаптації дошкільників з ООП на приклад діяльності закладів дошкільної освіти з інклюзивною формою навчання.

Література:

1. Бондар В. І. Актуальні проблеми розвитку освіти дітей з обмеженнями життєдіяльності: шлях від інституалізації до інтеграції. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічні*: Вип. XII. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 462 с.
2. Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні особливості людини з порушеннями слуху / В. Й. Бочелюк, А. В. Турубарова. Психологія людини з обмеженими можливостями : навч. посіб. для ВНЗ. К. : Центр учб. літ., 2016. С. 88–91.
3. Вавіна Л. С. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору. Ч. I : науково-методичний посібник/ав.: Вавіна Л. С., Гудим І. М., Кондратенко С. В., Довгопола К. С., Нафікова Л. А. К.: Педагогічна думка, 2012. 138 с.
4. Закон України «Про освіту». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Закону України «Про охорону дитинства». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
6. Колесник І. Соціалізація особистості глухого школяра : монографія. К., 1994. 112 с.
7. Колупаєва А. А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
8. Костенко Т. М. Навчання дітей із порушеннями зору : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко, І. М. Гудим. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 184 с.
9. Куренкова А. В., Бондаренко Ю. А. Аналіз практики формування соціальної компетентності у дітей із інтелектуальними порушеннями у закладі дошкільної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 05. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 66. 2019. С. 121-124. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27055>
10. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ : ДІА, 2016. 304 с.
11. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталого дитини : підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. К.: Знання, 2008. С. 255-359.
12. Татяничикова І. Соціалізація дітей з психофізичними порушеннями в умовах спеціального навчального закладу. *Наукові записки УКУ. 2017. Ч. 9: Педагогіка. Психологія*, вип. 2. С. 73-82.
13. Трофименко Л. І. Особливості розвитку особистості дошкільників з мовленнєвими порушеннями. *Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами*. Т. 8. 2018. С. 224-229.
14. Шеремет М. К., Базима Н. В., Мороз О. В. Мовленнєва тривожність дітей із тяжкими порушеннями мовлення як проблема теорії і практики корекційної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2015. Вип. 29. С. 151–160.

15. Якуба А. М. Психологічні особливості комунікативної сфери дітей з вадами зору. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 425-427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_23_126.

16. Ярмола Н. А. До питання соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу. *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів* : практико зорієнтований посібник / За ред. канд. істор. наук І. Г. Єрмакова, канд. психол. наук К. С. Тороп, канд. пед. наук К. В. Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382 с. С.269-272.

References:

1. Bondar, V. I. (2009). Aktualni problemy rozvytku osvity ditei z obmezheniamy zhyttiediialnosti: shliakh vid instytualizatsii do intehratsii. [Actual problems of the development of education of children with disabilities: the path from institutionalization to integration]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriiia sotsialno-pedahohichni – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Social-pedagogical series*. (Vol. XII). Kamianets-Podilskyi: «Aksioma» [in Ukrainian].

2. Bocheliuk, V. Y. & Turubarova, A. V. (2016). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti liudyny z porushenniamy slukhu [Socio-psychological features of a person with hearing impairment]. *Psykhologhiia liudyny z obmezhenymy mozhlyvostiamy - Psychology of a person with disabilities*. K. : Tsentru uchb. (p.p. 88–91) [in Ukrainian].

3. Vavina, L. S., Hudym, I. M., Kondratenko S. V., Dovhopola K. S. & Nafikova L. A. (2012). Osoblyvosti rozvytku ditei doshkilnoho viku z porushenniamy zoru [Peculiarities of the development of preschool children with visual impairments]. K.: «Pedahohichna dumka» [in Ukrainian].

4. Law of Ukraine «About education» № 38-39. (2017). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 38-39, 380. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

5. Law of Ukraine «On the protection of childhood» № 30. (2001). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 30, 142. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> [in Ukrainian].

6. Kolesnyk, I. (1994). *Sotsializatsiia osobystosti hlukhoho shkoliara [Socialization of the personality of a deaf student]*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Kolupaieva, A. A. & Taranchenko, O. M. (2019). *Navchannia ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v inkliuzyivnomu seredovyshchi [Education of children with special educational needs in an inclusive environment]*. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].

8. Kostenko, T. M. & Hudym, I. M. (2019). *Navchannia ditei iz porushenniamy zoru [Education of visually impaired children]*. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].

9. Kurienkova, A. V. & Bondarenko, Yu. A. (2019). Analiz praktyky formuvannia sotsialnoi kompetentnosti u ditei iz intelektualnymy porushenniamy u zakladi doshkilnoi osvity [Analysis of the practice of forming social competence in children with intellectual disabilities in a preschool education institution]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 05. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Series 05. Pedagogical sciences: realities and prospects*. (Vol 66). (p.p. 121-124). Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27055> [in Ukrainian].

10. Martynenko, I. V. (2016). *Osoblyvosti komunikatyvnoi diialnosti ditei starshoho doshkilnoho viku z systemnymy porushenniamy movlennia [Peculiarities of communicative activity of older preschool children with systemic speech disorders]*. Kyiv : DIA [in Ukrainian].

11. Synov, V. M., Matvieieva, M. P. & Khokhlina, O. P. (2008). *Psykhologhiia rozumovo vidstaloï dytyny [Psychology of mentally retarded child]* K.: Znannia [in Ukrainian].

12. Tatianchykova, I. (2017). Sotsializatsiia ditei z psykhofizychnymy porushenniamy v umovakh spetsialnoho navchalnoho zakladu [Socialization of children with psychophysical disorders in the conditions of a special educational institution]. *Naukovi zapysky UKU. Ch. 9: Pedagogika. Psykholohiia – Scientific notes of UKU. (9) : Pedagogy. Psychology, (Vol.2).* (p.p. 73-82) [in Ukrainian].

13. Trofymenko, L. I. (2018). Osoblyvosti rozvytku osobystosti doshkilnykiv z movlennievymy porushenniamy [Peculiarities of personality development of preschoolers with speech disorders]. *Teoretychne i metodychne zabezpechennia navchannia ta vykhovannia osib z osoblyvymy osvithnyimi potrebami – Theoretical and methodical provision of training and upbringing of persons with special educational needs.* (Vol.8). (p.p. 224-229) [in Ukrainian].

14. Sheremet, M. K., Bazyma, N. V. & Moroz, O. V. (2015). Movlennieva tryvozhnist ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia yak problema teorii i praktyky korektsiinoi osvity [Speech anxiety of children with severe speech disorders as a problem of the theory and practice of correctional education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology.* (Vol.29). (p.p. 151–160) [in Ukrainian].

15. Yakuba, A. M. (2013). Psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnoi sfery ditei z vadamy zoru [Psychological features of the communicative sphere of visually impaired children]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology.* (Vol.23). (p.p. 425-427) [in Ukrainian].

16. Yarmola, N. A. (2018). Do pytannia sotsialnoi adaptatsii ditei z intelektualnymy porushenniamy v umovakh osvithnoho zakladu [To the issue of social adaptation of children with intellectual disabilities in the conditions of an educational institution]. *Sotsialna i zhyttieva praktyka ditei z intelektualnymy porushenniamy v umovakh navchalno-reabilitatsiinykh tsestriv – Social and life practices of children with intellectual disabilities in the conditions of educational and rehabilitation centers* I. H. Yermakova, K. S. Torop, K. V. Reidy (Ed.) Dnipro: «Innovatsiia», (p.p. 269-272) [in Ukrainian].

УДК 372.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-492-504](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-492-504)

Підлипняк Ірина Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-8265-589X>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ

Анотація. У статті розкрито специфіку фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до роботи з дітьми в умовах різновікової групи. Проаналізовані сучасні наукові пошуки з досліджуваного питання і окреслені основні постулати. Адже якість професійної підготовки педагогів дошкільного фаху зумовлює рівень освіченості і вихованості майбутнього покоління. Варто акцентувати увагу на необхідності підготовки фахівців нової генерації, спроможних адаптуватися до швидкоплинних змін у професійній діяльності, самостійно поповнювати професійні знання та збагачувати власний професійний досвід упродовж усього життя.

Професійне становлення майбутнього вихователя в процесі його підготовки у вищій школі передбачає не тільки оволодіння певною сукупністю знань, умінь, навичок, але і його особистісне самовдосконалення, активізацію професійної позиції, виховання таких якостей, як комунікативність, тактовність, критичність тощо. Зазначимо, що фактором успішності його професійної діяльності виявляється сформованість, цілісність його особистості. Рівень підготовки майбутнього вихователя до роботи в різновіковій групі визначається сформованістю необхідних знань, умінь і навичок.

Визначено інтеграційні етапи у змісті фахової підготовки педагогів-дошкільників до роботи з дітьми в різновікових групах. В умовах одночасного навчання дітей в різновіковій групі постає проблема оптимальної організації їх пізнавальної діяльності, вікових та навчальних можливостей. Вирішення цієї проблеми багато в чому залежить від особистих рис педагога, його методичної підготовки, уміння одночасно керувати діяльністю дітей різного віку.

З'ясовано особливості педагогічної діяльності вихователя в умовах різновікової групи; підкреслено, що ефективність організації життєдіяльності дітей різного віку зумовлена налагодженням активної міжособистісної взаємодії між ними; висвітлено основні форми освітньої роботи педагога з дітьми різного віку.

Ключові слова: підготовка, майбутні фахівці дошкільної освіти, готовність, різновікова група, заклад дошкільної освіти.

Pidlypniak Iryna Yuryivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-8265-589X>

PREPARATION OF FUTURE SPECIALISTS OF PRESCHOOL EDUCATION FOR WORK WITH CHILDREN IN MULTI-AGE GROUPS

Abstract. The article reveals the specifics of professional training of future preschool teachers to work with children in a multi-age group. The modern scientific researches on the issue under study are analysed and the main postulates are outlined. After all, the quality of professional training of preschool teachers determines the level of education and upbringing of the future generation. It is worth focusing on the need to train a new generation of specialists who are able to adapt to rapid changes in professional activity, independently replenish professional knowledge and enrich their own professional experience throughout their lives.

Professional development of future teachers in the process of their training in higher education involves not only mastering a certain set of knowledge, skills, and abilities, but also their personal self-improvement, activation of their professional position, and development of such qualities as communication skills, tact, criticality, etc. It should be noted that the factor of success of his/her professional activity is the formation and integrity of his/her personality. The level of preparation of a future educator to work in a multi-age group is determined by the formation of the necessary knowledge, skills and abilities.

The integration stages in the content of professional training of preschool teachers to work with children in multi-age groups are determined. In the conditions of simultaneous education of children in a multi-age group, the problem of optimal organisation of their cognitive activity, age and learning capabilities arises. The solution to this problem largely depends on the personal traits of the teacher, his/her methodological training, and the ability to simultaneously manage the activities of children of different ages.

The features of the teacher's pedagogical activity in the conditions of a multi-age group are clarified; it is emphasised that the effectiveness of organising the life of children of different ages is due to the establishment of active interpersonal interaction between them; the main forms of educational work of a teacher with children of different ages are highlighted.

Keywords: training, future specialists of preschool education, readiness, multi-age group, preschool education institution.

Постановка проблеми. З-поміж проблем покращання системи професійної підготовки у вищих навчальних закладах майбутніх педагогів різних спеціальностей гострою є проблема підготовки фахівців системи дошкільної освіти. Курс України на покращення демографічної ситуації у країні, оновлення й розширення мережі закладів дошкільної освіти, запровадження сучасних методик виховання і розвитку дітей дошкільного віку вимагає оновлення, розширення корпусу педагогічних кадрів. Адже якість професійної підготовки педагогів дошкільного фаху зумовлює рівень освіченості і вихованості майбутнього покоління. Варто акцентувати увагу на необхідності підготовки фахівців нової генерації, спроможних адаптуватися до швидкоплинних змін у професійній діяльності, самостійно поповнювати професійні знання та збагачувати власний професійний досвід упродовж усього життя.

Актуальність дослідження підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти зумовлена вимогами Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Галузевим стандартом вищої освіти, Концепцією розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років, Законами України («Про освіту», «Про вищу освіту») та іншими державними нормативними документами.

З введенням воєнного стану у системі освіти України відбуваються докорінні зміни. Організаційна трансформація торкнулася всіх сегментів системи освіти України – від дошкільної до вищої, що стало серйозним викликом. Поряд із цим не всі заклади освіти змогли продовжити навчання, що зумовлено низкою негативних чинників: руйнуваннями й пошкодженнями приміщень, окупацією, активними бойовими діями, ракетними обстрілами тощо. Стосовно закладів дошкільної освіти слід зазначити, що частина їх працює у звичайному режимі, частина призупинила роботу, інші організують освітній процес дистанційно, консультують батьків тощо. В умовах воєнного стану змінилася організація роботи з комплектації груп та спричинила виникнення різновікових груп. Отож, різновікові групи сьогодні знову на часі. Проблема спільного виховання дітей різного віку в дошкільних закладах не нова в дошкільній педагогіці. Питання переваги різновікових груп для дітей дошкільного віку обговорювалися педагогами ще в 20-30 роки 20 століття.

Робота з дітьми в умовах різновікової групи є достатньо складною, тому вона вимагає від вихователя професійної майстерності високого рівня, знання специфіки одночасної роботи з дітьми різного віку, уміння співвідносити програмові вимоги з індивідуальними особливостями вихованців, здатності розуміти і бачити кожну дитину зокрема, а також усю групу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахову підготовку та професійне становлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти досліджували такі науковці, як Л. Артемова, Г. Беленька, О. Богініч, А. Богуш,

Т. Жаровцева, Л. Загородня, Л. Зданевич, Е. Карпова, І. Княжева, О. Ковшар, Ю. Косенко, О. Листопад, В. Нестеренко, Т. Поніманська, Т. Степанова та ін. Низка публікацій вітчизняних дослідників яскраво ілюструє, що підготовка педагога дошкільного фаху, в першу чергу, повинна відповідати вимогам сучасності, адже це перша освітня ланка, від якої залежить рівень освіченості і вихованості майбутнього покоління. Вона має свою специфіку, ґрунтується на основних дидактичних закономірностях побудови процесу фахової підготовки у вищому навчальному закладі.

Мета статті - висвітлення проблеми підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з дітьми в умовах різновікової групи.

Виклад основного матеріалу. Для визначення і характеристики поняття «підготовка» звернемося насамперед до словникових джерел:

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «підготовка» розглядається як дія за значенням підготувати; запас знань, навиків, досвід і т. ін., набутий у процесі навчання, практичної діяльності.

У педагогічному словнику термін «професійна підготовка» тлумачиться як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією [3].

Одне з найбільш повних визначень поняття професійної підготовки у своєму докторському дослідженні наводить Т. Танько: професійна підготовка – це система організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, системи знань, навичок, умінь і професійної готовності, що, в свою чергу, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності та прагне її виконати.

Якщо йдеться про підготовку до педагогічної діяльності як професійної, доцільним є використання терміну «професійно-педагогічна підготовка». Найчастіше підготовку студентів до педагогічної діяльності дослідники пов'язують з її кінцевим результатом – формуванням готовності до певного виду педагогічної діяльності. Так, Г. Троцько зазначає, що сутністю підготовки студентів до педагогічної діяльності є система змістовно-педагогічних та організаційно-методичних заходів, спрямованих на забезпечення готовності майбутнього педагога до педагогічної діяльності.

Дослідження авторських трактувань означеного поняття дозволяє виділити основні позиції, що визначають сутність професійно-педагогічної підготовки: професійна підготовка – це система змістових і організаційних заходів; професійно-педагогічна підготовка не може бути обмежена лише формуванням знань, умінь, навичок, а й має бути зорієнтована на особистісний розвиток студента; мета і кінцевий результат професійно-педагогічної підготовки є формування готовності студентів до виконання майбутньої професійної діяльності.

Отже, зазначений термін збагачує поняття «підготовка». Під змістом підготовки розуміють систему педагогічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення професійних функцій вихователя.

Також під підготовкою розуміють запас знань, досвід, здобутий у процесі навчання, практичної діяльності.

На сьогодні підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти розглядається науковцями як багатофакторна структура, головне завдання якої полягає у набутті кожним студентом особистісного смислу діяльності, формуванні фахової майстерності, постійно зростаючому інтересі до роботи з дітьми та їхніми батьками, а також у розвитку успішності в діяльності [2].

Система фахової підготовки майбутніх вихователів являє собою цілісний комплекс структурних елементів, що перебувають між собою у певних зв'язках і стосунках, взаємодіють один з одним і утворюють цілісну єдність.

На нашу думку, професійне становлення майбутнього вихователя в процесі його підготовки у вищій школі передбачає не тільки оволодіння певною сукупністю знань, умінь, навичок, але і його особистісне самовдосконалення, активізацію професійної позиції, виховання таких якостей, як комунікативність, тактовність, критичність тощо. Зазначимо, що фактором успішності його професійної діяльності виявляється сформованість, цілісність його особистості. Рівень підготовки майбутнього вихователя до роботи в різновіковій групі визначається сформованістю необхідних знань, умінь і навичок.

В цілісному педагогічному процесі як складній, динамічній системі, в основі якої лежить педагогічна діяльність, органічно поєднується навчання, виховання і розвиток вихованців.

Головний організатор педагогічного процесу в закладі дошкільної освіти – вихователь. Від нього значною мірою залежить розвиток особистості і пізнавальних процесів дошкільників, підготовленість до навчання в школі.

Для успішної діяльності вихователь дошкільного закладу повинен оволодіти певною сукупністю знань, умінь, виховувати в собі позитивні особистісні якості. Єдність і взаємодія їх є передумовою ефективної реалізації професійних функцій вихователя дошкільного закладу, серед яких виокремлюють:

1. Гностично-дослідницьку, яка має на меті вивчення індивідуально-особистісних особливостей дітей; збір і аналіз фактів їхньої поведінки, встановлення причин і наслідків учинків вихованців; проектування розвитку особистості кожної дитини і дитячого колективу загалом; засвоєння передового досвіду, нових педагогічних технологій.

2. Виховну, що реалізується в розробленні та здійсненні змісту виховання і навчання, відборі нових форм і методів щодо формування у дитини ставлення до природи, навколишнього світу, інших людей і себе, інтересу та культури пізнання.

3. Конструкторсько-організаційну, яка спрямована на організацію педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі; використання нових форм, які забезпечують ефективний розвиток дітей; моделювання і керівництво різними видами їхньої діяльності; педагогічне управління їхньою поведінкою й активністю.

4. Діагностичну, котра полягає у визначенні рівня розвитку дітей, стану педагогічного процесу, завдань освітньо-виховної роботи з дітьми і батьками, підсумків власної педагогічної роботи та їх відповідності вимогам часу; використанні корегуючих методик;

5. Координуючу, що забезпечує єдність роботи дошкільного навчального закладу і сім'ї щодо створення повноцінного потенціалу виховного середовища, сприятливого для становлення самостійної, творчої особистості дитини; використання педагогічно доцільних форм роботи з батьками на основі диференційованого підходу до різних типів сім'ї.

Для успішного здійснення педагогічної діяльності вихователь оволодіває знаннями з дошкільної педагогіки, дитячої психології, індивідуальних психологічних характеристик, вікової фізіології, педіатрії та гігієни, правил охорони життя і зміцнення здоров'я дітей. Одночасно йому необхідно опанувати засади, які на загальнотеоретичному рівні розкривають мету, завдання, принципи, зміст виховання і навчання дітей, а також оптимальні умови, форми, методи і засоби здійснення навчально-виховного процесу, організації ігор, інтелектуальної та фізичної праці, художньої творчості, облаштування простору життєдіяльності дітей [7].

Як наголошує Т. Поніманська: особистісно-орієнтована модель освіти пред'являє вихователю високі вимоги до його особистісного, професійного розвитку, комунікативних умінь і навичок, особливо до уміння бути активним учасником особистісно-орієнтованого спілкування.

Для досягнення високих результатів у вихованні педагог повинен володіти певними особистісними якостями:

– здатність до рефлексії (усвідомлення суб'єктом того, як його сприймає суб'єкт по спілкуванню) і контролю результатів педагогічної діяльності, співробітництва з дитиною на засадах гуманізму, розвитку її особистості;

– здатність виявляти і враховувати інтереси дітей, їхнє право на повагу, емоційно і морально підтримувати їх, прагнення до емоційної близькості у спілкуванні з ними, уміння спрямовувати його на забезпечення психологічного комфорту і своєчасного розвитку особистості;

– постійна налаштованість на розширення знань, самонавчання і самовиховання для вдосконалення своєї педагогічної майстерності.

Сучасні реалії орієнтують на спеціальну підготовку вихователя як гуманістично зорієнтованої особистості, здатної оперативно реагувати на динаміку соціально-економічних процесів, умов власної професійної

діяльності, розробляти і впроваджувати нові технології у процес навчання і виховання [7].

Результатом підготовки є готовність, що трактується у великому тлумачному словнику: «як стан готового і бажання зробити що-небудь».

У психологічному словнику поняття «готовність» визначено як настанова, спрямована на виконання якоїсь дії. Вона припускає: наявність певних знань, умінь, навичок, а також готовність до протидії, виникаючої у ході виконання дії перешкодам; приписування виконуваний дії особистого сенсу.

Готовність є важливою умовою успішного виконання будь-якої діяльності, особливо велика її роль у роботі педагога. Обумовлено це складністю і багатогранністю навчально-виховного процесу. У визначенні поняття готовності дослідники йдуть різними шляхами: одні акцентують увагу на його структурних складових, інші – на його сутності.

Так, у роботах учених (А. Ліненко, О. Мороз та ін.) переконливо доведено, що саме стан готовності особистості до виконання професійно-педагогічної діяльності забезпечує не тільки її ефективність, але й можливості подальшого вдосконалення. Тобто, підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності, а готовність є результатом і показником якості підготовки. Такого самого підходу дотримується Т. Жаровцева, «готовність», на її думку, – це мета і результат підготовки [4].

Готовність до педагогічної діяльності в дослідженні А. Ліненко розглядається як цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну і вольову мобілізаційність у момент включення в діяльність визначеної спрямованості. Відповідно до позиції цього автора, готовність не є вродженою, а виникає в результаті певного досвіду людини, що ґрунтується на формуванні її позитивного ставлення до професійної діяльності, усвідомленні мотивів і потреб у ній [5].

Готовність до навчально-виховної роботи в дошкільному закладі становить базис фахової підготовки до педагогічної діяльності і потребує пошуків у створенні цілісної ефективної системи цієї підготовки. Фахова підготовка у вищій школі базується на ефективній побудові навчального процесу, забезпечуючи поступову трансформацію пізнавальної діяльності у професійно спрямовану. Готовність майбутніх фахівців до роботи з дітьми дошкільного віку буде вища з урахуванням своєрідності і специфіки педагогічної діяльності вихователя в процесі навчання у вузі.

Результати аналізу сучасних наукових досліджень переконливо свідчать, що для системи вищої освіти пріоритетом стає підготовка фахівця, що базується на формуванні у нього світоглядних позицій, переконань, творчих здібностей, професійної гнучкості. А орієнтація сучасної вищої освіти на формування професійно-творчої особистості, фахівця інноваційного типу, який здатний реалізувати освітні стандарти, впроваджувати нові освітні

технології, вимагає ефективної організації цілісної професійної підготовки в умовах вищих навчальних закладів, оновлення змісту фахової підготовки педагогів, знаходження доцільних засобів, методів та форм його реалізації.

Зменшення чисельності дітей у закладах дошкільної освіти спонукає і науковців і педагогів дедалі більше звертати увагу на специфіку організації педагогічного процесу в умовах різновікових груп.

У дослідженнях А. Арушанової, А. Давидчук переконливо показано, що різновікова дошкільна група має значний розвиваючий потенціал. Проте він не включається автоматично. Для його реалізації потрібні певні умови [3].

Як показує аналіз, в теорії дошкільної педагогіки досліджувались в основному окремі аспекти змісту і форм педагогічного процесу в різновікових групах дошкільного навчального закладу. Так, роботи А. Арушанової, А. Давидчук, присвячені вивченню педагогічних умов організації навчання дітей різного віку в спільній діяльності, Е. Давидович, досліджуючі особливості сенсорного виховання в різновіковій групі, показують реальні можливості взаємонавчання дітей. Н. Флегонтовою виявлене, що ігрова взаємодія дітей різного віку в сюжетно-рольовій грі може бути психологічно значущою як для старших, так і для молодших дітей, оскільки у перших задовольняється потреба оцінювати інших, а у других – потреба отримати визнання. Дослідження В. Гербової, Л. Фоменко переконливо показало, що різновіковий склад групи створює сприятливі умови для розвитку мови і у старших і у молодших дітей. Цілісний же освітній процес в різновікових групах дошкільного навчального закладу досі системно не дослідився, специфіка його побудови не цілком зрозуміла [2].

Навчання дітей в умовах різновікової групи будується на основі загальних положень дошкільної дидактики. Навчальний процес організують за єдиними, розробленими для гомогенних груп, програмою і методикою.

Загалом зміст і методи, які застосовують для роботи в одновікових групах, певною мірою можна використати і в різновікових, хоча здебільшого це потребує певної корекції. Педагогові потрібно добре продумати, як найдоцільніше поєднати спільні ігри, спостереження, працю молодших і старших з тими видами діяльності, які переважають у роботі з дітьми одного віку.

Організація педагогічного процесу у різновіковій групі потребує від педагога знання програми всіх вікових груп, уміння зіставляти програмові вимоги з віковими та індивідуальними особливостями дітей, здатність правильно розподіляти увагу, розуміти й бачити кожну дитину і всю групу в цілому, спрямовувати розвиток дітей згідно із завданнями виховання і можливостями. Слід зазначити й ті переваги, які характерні саме для різновікової групи: спілкування молодших дітей зі старшими створює сприятливі умови для формування випереджаючих знань та взаємного навчання. Проте досягти цього можна лише при правильній організації навчально-виховного процесу [3].

Характеризуючи виховну роботу в різновіковій групі, всі дослідники (В. Аванесова, А. Давидчук, Є. Батуріна, Є. Русакова, М. Мінкіна) зазначають, що вона багато в чому залежить від особистих рис педагога, його методичної підготовки, уміння одночасно керувати діяльністю дітей різного віку. У літературі є й деякі методичні рекомендації щодо організації занять у різновіковій групі дитячого садка. Зокрема, автори пропонують два варіанти організації спільних занять: початок заняття одночасно у всіх трьох (чотирьох) підгрупах, а закінчення послідовне (через 15 хвилин – у молодшій, через 20 – у середній і т.д.); послідовний початок занять (заняття починаються з однією підгрупою, потім через 5-7 хв. підключається друга підгрупа, потім третя).

Навчальний процес у різновікових групах здійснюється з використанням фронтальних, групових та індивідуальних форм організації навчання.

В основу роботи у різновіковій групі покладено принцип диференційованого підходу до навчання, який здійснюється, по-перше, з урахуванням віку дітей, по-друге, з урахуванням рівня засвоєння математичних знань, умінь і навичок кожною дитиною зокрема. Вихователь має вивчити ці рівні. Дані, добуті при такому вивченні, дають змогу визначити основні педагогічні завдання у роботі з окремими підгрупами дітей і намітити шляхи реалізації їх, а також постійно контролювати ефективність навчально-виховної роботи.

Диференційований підхід дозволяє ефективно побудувати роботу з різними групами з метою реалізації можливості впливу на кожну дитину, розвитку в ній у процесі роботи з колективом індивідуальних здібностей, особливостей. Тому диференційований підхід у навчанні останнім часом продовжує вивчатися як один із засобів підвищення ефективності формування навчальних знань і всебічного розвитку дітей.

Найбільш раціональною формою організації навчання в різновіковій групі є заняття за одним розділом програми з диференціацією навчальних завдань для кожної вікової підгрупи. Спільні завдання розв'язуються у процесі фронтального навчання, а ті, що стосуються дітей певного віку, – на заняттях із віковою підгрупою. Взаємозв'язок двох типів занять вихователь забезпечує способами їх організації. Наприклад, першу половину заняття педагог працює з однією підгрупою. Або навпаки: заняття розпочинається з усією групою, а потім молодші йдуть гратися, а старші далі займаються з педагогом.

Існує й інша форма організації навчання – заняття з віковою підгрупою. При цьому краще вдається врахувати індивідуальні особливості дітей. Скорочується кількість організаційних моментів, завдяки чому підвищується змістова щільність заняття. Під час роботи вихователя з віковою підгрупою є можливість спілкуватися з кожним із них, тобто здійснювати індивідуальний підхід. Тому результативність при груповому навчанні значно вища, ніж при фронтальному. Вважається припустимим скорочення тривалості групових занять порівняно з фронтальними.

Педагогічний досвід дає змогу різноманітитувати варіанти кожного типу організації занять. Врахування цих варіантів при плануванні та організації навчання математики в різновіковій групі сприяє ефективнішому вирішенню програмних завдань для кожної вікової підгрупи [4].

У різновіковій групі, як і в групі з дітьми одного віку, передусім треба забезпечити засвоєння програмового змісту кожного заняття. При розробці перспективного плану з математики вихователь виходить з необхідності суворого дотримання зв'язку між повідомленням нового матеріалу, його повторення, закріплення і самостійним використанням дітьми здобутих знань, умінь, не забуваючи про те, що ця послідовність має зберігатися відповідно у кожній віковій підгрупі.

Вихователь ретельно продумує програмовий зміст кожного заняття, використовуючи такі форми й методи його організації, які могли б забезпечити достатнє навантаження на дітей кожної вікової підгрупи. Слід також зазначити, що плануючи роботу з усіма трьома підгрупами одночасно з однієї теми, вихователь обов'язково конкретизує програмні завдання для кожної вікової підгрупи.

В. Аванесова запропонувала три типи організації дітей на заняттях у різновіковій групі. Досвід роботи показав правомірність трьох типів організації дітей на заняттях в різновіковій групі: I – усі діти зайняті одним видом діяльності, наприклад математикою; II – комбіновані заняття; III – заняття з однією підгрупою за загальноприйнятою методикою. Ці заняття забезпечують правильне виконання режиму дня у різновіковій групі, глибоке засвоєння знань, сприяють успішному розв'язанню виховних завдань тощо [1].

Спільна діяльність особливо корисна для молодших дітей. Потрібно лише дбати, щоб молодші діти були не пасивними спостерігачами, а активними учасниками процесу. Правильно організоване спілкування дітей глибоко впливає на їхній психічний розвиток, сприяє формуванню товариських взаємин, взаємодопомоги між старшими і молодшими. Спілкування дітей між собою – також важливий чинник мовленнєвого розвитку. У спільній діяльності, у грі формуються нові форми і функції мовлення, розвивається така важлива якість поведінки, як невимушеність, складаються механізми самооцінки та самоконтролю.

У дошкільних навчальних закладах використовують фронтальні, групові та індивідуальні форми організації педагогічного процесу, які допомагають по-різному будувати взаємини педагога з дітьми та дітей між собою.

Фронтальне навчання, як правило, породжує авторитарний стиль спілкування, оскільки можливості прямого контакту з дітьми при цьому дуже обмежені.

При груповому навчанні, яке охоплює вісім – дванадцять дітей, між педагогом та вихованцями встановлюється більш тісний зв'язок, що будується на діалозі. Фронтальні форми роботи дають педагогові можливість водночас

впливати на велику кількість дітей. На перший план тут виступає, взаємодія вихователь – група. Завдання, які пропонуються молодшим дітям, кожна дитина має зрозуміти й сприйняти як особисте до неї звернення. Зрозуміло, що в умовах різновікової групи важко сформулювати навчальне завдання так, щоб воно відповідало рівню всіх дітей. Молодші діти зазвичай погано сприймають завдання, не звернені до них безпосередньо, а якщо й сприймають, то не завжди правильно їх розуміють, тому часто тлумачать по-своєму. Отже, практика свідчить, що під час застосування фронтальних форм роботи в різновіковій групі ділові взаємини у педагога встановлюються тільки з найактивнішими й самостійними дітьми. Інші вихованці або наслідують дії своїх товаришів, або підмінюють завдання на свій розсуд [5].

Відомо, що на фронтальних заняттях краще розв'язувати більш загальні навчальні завдання, а конкретніші – на заняттях з якоюсь однією групою дітей.

Плануючи спільні заняття, слід дотримуватися певних вимог.

1. Водночас з усіма підгрупами проводять лише такі заняття, на яких можна забезпечити додержання організаційних та педагогічних вимог до педагогічного процесу.

2. Заняття з навчання грамоти варто проводити лише окремо, бо вони потребують постійного керівництва з боку вихователя і повідомлення знань на них чергуються з виконанням вправ.

3. Одна з основних умов проведення спільного заняття – чітке планування, регламентація кожного етапу.

4. Бажано уникати ситуацій, коли складний для сприймання матеріал подається для всіх вікових підгруп. Важливо правильно визначати програмний матеріал з погляду його сумісності.

5. Матеріал, підготовлений до заняття має містити спільні елементи для дітей усіх підгруп, що дає змогу об'єднати вихованців для проведення ігор, відгадування загадок, виконання певних завдань.

6. Поетапна робота з дітьми різних вікових груп неможлива без організації їхньої спільної діяльності на кожному занятті. Коли в одній групі подаються і закріплюються знання, вихованці інших груп можуть попрацювати самостійно.

7. Самостійні завдання продумуються і готуються педагогом заздалегідь і мають відповідати таким вимогам:

- активізувати розумову діяльність дітей;
- розвивати ініціативу;
- бути посильними для дітей і спиратися на раніше здобуті знання;
- забезпечувати принцип поступового ускладнення;
- враховувати особливості групи загалом й окремих вихованців;
- бути різноманітними за формою і змістом;
- містити елементи новизни;
- мати відповідний ступінь труднощів для дітей кожного віку.

Організація самостійної роботи дошкільнят потребує також наявності великої кількості роздаткового матеріалу з кожного розділу програми.

Успіх занять у різновікових групах залежить від продуманої структури і доцільної організації дітей. Вихователь повинен добре знати програми і психологічні особливості дітей всіх вікових груп, вміти поєднувати різний матеріал, заздалегідь продумати, чим займатимуться діти кожної підгрупи. Не можна, щоб хтось байдикував, очікуючи, поки дорослий згадає про нього і скаже, що потрібно робити. Досить часто вихователям різновікової групи доводиться одночасно проводити заняття з різних розділів програми. У таких випадках слід стежити, щоб діяльність дітей з однієї підгрупи не відволікала дітей з іншої підгрупи. Краще так організувати заняття, щоб одна підгрупа мала змогу певний час працювати самостійно. Вихователі не в змозі водночас давати пояснення одній підгрупі і контролювати виконання завдання дітьми другої [7].

Висновки. Отже, усі дослідження, проведені в різновікових групах показують, що значний розвиваючий потенціал цих дитячих співтовариств не працює автоматично, а включається тільки в процесі особливого керівництва з боку дорослого. Педагог, працюючи в різновіковій групі, повинен володіти знаннями специфіки розвитку дитини в умовах міжвікових взаємодій, уміннями конструювати (проектувати і вибудовувати) навчальний процес з урахуванням взаємовпливу дітей різного віку, діагностувати хід розвитку дітей і вносити необхідні зміни в зміст освіти і його технології.

Література:

1. Беленька Г., Богінч О., Борисова З. Підготовка вихователя до розвитку особистості дитини в дошкільному віці : монографія; за заг. ред. І. І. Загарницької. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 310 с.
2. Давидчук А., Тамбовцева А. Форми організації навчання в різновіковій групі дитячого садка. К., 1992. 36 с.
3. Іщенко Л., Підлипняк І., Дука Т. Специфіка міжособистісної взаємодії дітей в умовах різновікової групи закладу дошкільної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. № 4. 2019. С. 81–89.
4. Линенко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї : монографія. О. : ОКФА, 1995. 80 с.
5. Підлипняк І. Ю. Теоретичні засади організації педагогічного процесу в різновіковій групі дошкільного навчального закладу. *Наука і освіта*. 2011. № 4. С. 311–313.
6. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Академвидав, 2006. 456 с.
7. Русан Л., Колосінська Г. Різновікова група в дитячому садку. К.: Шк. Світ, 2007. 128 с.

References:

1. Bielienska, H., Bohinich, O., & Borysova, Z. (2009). *Pidhotovka vykhovatel'ia do rozvytku osobystosti dytyny v doshkilnomu vitsi* [Preparing a teacher for the development of a child's personality in preschool age]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

2. Davydochuk, A., Tambovtseva, A. (1992). Formy orhanizatsii navchannia v riznovikovii hrupi dytiachoho sadka [Forms of organising learning in a multi-age kindergarten group]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Ishchenko, L., Pidlypniak, I., & Duka, T. (2019). Spetsyfika mizhosobystisnoi vzaiemodii ditei v umovakh riznovikovoї hrupy zakladu doshkilnoi osvity [Specificity of interpersonal interaction of children in the conditions of multi-age group of preschool education institution]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific papers of Uman State Pedagogical University*, 4 (pp. 81–89). Uman [in Ukrainian].
4. Lynenko, A. F. (1995). Pedahohichna diialnist i hotovnist do nei [Pedagogical activity and readiness for it]. Odesa: OKFA [in Ukrainian].
5. Pidlypniak, I. Yu. (2011). Teoretychni zasady orhanizatsii pedahohichnoho protsesu v riznovikovii hrupi doshkilnoho navchalnoho zakladu [Theoretical bases of organisation of pedagogical process in multi-age group of preschool educational institution]. *Nauka i osvita – Science and education*, 4 (pp. 311–313). [in Ukrainian].
6. Ponimanska, T. I. (2006). Doshkilna pedahohika [Preschool pedagogy]. Kyiv: Akademyvdav [in Ukrainian].
7. Rusan, L., Kolosinska, H. (2007). Riznovikova hrupa v dytiachomu sadku [Multi-age group in the kindergarten]. Kyiv: Shk. Svit [in Ukrainian].

УДК 378. 31 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-505-516](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-505-516)

Прищепя Тетяна Валеріївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, 49107, тел.: (063) 215-02-39, <https://orcid.org/0000-0002-0665-0907>

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Під час кризи, наприклад під час війни, традиційна освіта не завжди може бути доступною або безпечною. Особливо від цього зриву в освіті страждають студенти-нефілологи, яким необхідно вивчати англійську мову в рамках навчальної програми. Як наслідок, організація самостійного навчання є життєздатним варіантом для студентів, які повинні взяти на себе відповідальність за власне навчання та досягти своїх мовних цілей. У цьому дослідженні йдеться про організацію самостійного вивчення англійської мови студентами-нефілологами під час війни.

Метою цього дослідження є вивчення різноманітних стратегій та інструментів, які можна використати для сприяння самостійному навчанню серед студентів-нефілологів під час кризи. Дослідження аналізує ефективність засобів відеоконференцій, методів самооцінювання та рефлексивних письмових завдань у сприянні самостійному вивченню англійської мови. Це також підкреслює важливість підтримки та керівництва викладачів у сприянні успішному самостійному навчанню.

Результати цього дослідження показують, що засоби відеоконференцій є ефективним засобом для полегшення спілкування між студентами та викладачами, сприяння співпраці між однолітками та проведення інструкцій у форматі дистанційного навчання. Техніки самооцінки, такі як рефлексивні письмові завдання, дозволяють учням оцінити свій прогрес у вивченні мови та визначити сфери, де вони потребують вдосконалення.

Дослідження також підкреслює роль підтримки та керівництва викладачів у наданні зворотного зв'язку, постановці цілей та моніторингу прогресу здобувачів освіти. У цілому це дослідження підкреслює важливість організації самостійного вивчення англійської мови студентами-нефілологами під час війни. Це свідчить про те, що дистанційне навчання може бути життєздатною альтернативою традиційній освіті під час кризи, а впровадження ефективних стратегій і інструментів може сприяти успішному самостійному навчанню. Результати цього дослідження можуть бути

корисними для викладачів, які прагнуть запровадити ефективні стратегії дистанційного навчання для студентів-нефілологів під час кризи, а також для політиків, які прагнуть сприяти доступності освіти в регіонах, охоплених війною.

Ключові слова: самостійна робота, студенти нефілологічних спеціальностей, дистанційна форма навчання, війна.

Pryshchepa Tetiana Valeriivna Candidate of Philological Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of English for non-philology majors, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 49107, tel.: (063) 215-02-39, <https://orcid.org/0000-0002-0665-0907>

ORGANIZATION OF SELF-DIRECTED LEARNING OF THE ENGLISH LANGUAGE BY NON-PHILOLOGY STUDENTS IN DISTANCE FORM DURING THE WAR

Abstract. In times of crisis, such as during a war, traditional education may not always be feasible or safe. Non-philology students who need to learn English as part of their curriculum are especially affected by this disruption in education. As a result, the organization of self-directed learning is a viable option for students who need to take responsibility for their own learning and achieve their language goals. This study focuses on the organization of self-directed learning of the English language by non-philology students during the war.

The aim of this study is to explore various strategies and tools that can be used to facilitate independent learning among non-philology students during times of crisis. The study analyzes the effectiveness of video conferencing tools, self-assessment techniques, and reflective writing assignments in promoting self-directed learning of English. It also highlights the importance of teacher support and guidance in fostering successful self-directed learning.

The findings of this study show that video conferencing tools are an effective way to facilitate communication between students and teachers, promote collaboration among peers, and deliver instruction in a distance learning format. Self-assessment techniques, such as reflective writing assignments, allow students to evaluate their language learning progress and identify areas where they need improvement. The study also emphasizes the role of teacher support and guidance in providing feedback, setting goals, and monitoring student progress.

Overall, this study highlights the importance of the organization of self-directed learning of the English language by non-philology students during the war. It suggests that distance learning can be a viable alternative to traditional education during times of crisis, and that the implementation of effective strategies and tools can facilitate successful independent learning. The findings of this study can be useful for educators who seek to implement effective distance learning strategies for

non-philology students during times of crisis, and for policymakers who aim to promote the accessibility of education in war-torn regions.

Keywords: self-directed learning, non-philology students, distance form, war

Постановка проблеми. У сучасному світі знання англійської мови є необхідністю для багатьох професій та повсякденного життя. Але в часи війни знання цієї мови може стати не тільки корисними, але і життєво необхідними для забезпечення особистої безпеки та успішного виконання професійних обов'язків. Студенти нефілологічних спеціальностей можуть стикатися з необхідністю використання англійської мови для спілкування з іноземними представниками військових формувань або для отримання інформації з міжнародних джерел. Однак, не всі студенти цих спеціальностей мають достатні знання англійської мови. Правильна організація самостійної роботи з англійської мови може стати ефективним рішенням для цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти самостійної роботи студентів розглянуто у численних дослідженнях вітчизняних педагогів Ф. Алексюк, В. Буряк, Л. Клименко, В. Луценко, М. Сметанський та ін.. Питання технологій дистанційного навчання у процесі навчання іноземних мов розглядаються у роботах як вітчизняних, так і закордонних дослідників даної проблеми, серед яких О. Гнедкова, В. Краснопольський, Т. Коваль, Н. Кримська, Н. Микитенко, Н. Муліна, О. Олійник, К. Орлова, С. Романюк, П. Сердюков, А. Сорн, С. Сорн та ін.

Метою цієї статті є розгляд проблеми вивчення англійської мови студентами нефілологічних спеціальностей в умовах війни та надання рекомендацій щодо організації самостійної роботи з мови. Стаття має на меті допомогти студентам зрозуміти важливість вивчення англійської мови та надати практичні поради щодо організації самостійної роботи з мови в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. В останні роки дистанційна форма навчання стала дедалі більш популярною серед студентів різних спеціальностей, включаючи і тих, хто вивчає англійську мову як іноземну мову. Запровадження ж в Україні воєнного стану внесло суттєві корективи не лише в повсякденне життя, а й в усі галузі соціально-економічного сектору, зробивши їх військово адаптованими [4]. Суттєва автономія навчального закладу, забезпечена Законом України «Про вищу освіту», дозволяє своєчасно та динамічно адаптувати навчальний процес до умов сьогодення [3]. Ми вже мали змогу в цьому пересвідчитись під час пандемії коронавірусної інфекції, коли вищі навчальні заклади переходили на дистанційну чи змішані форми навчання. Саме завдяки набутих протягом останніх років напрацюванням за даним графіком роботи, зараз вуз може забезпечити виконання навчальної програми. Дистанційні чи змішані форми навчання в умовах воєнного стану стали не альтернативою, а виробничою необхідністю.

Дистанційна форма навчання визначається як така форма організації навчального процесу в освітніх закладах, в результаті якої забезпечується реалізація дистанційного навчання та передбачається можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень [8, с.14]. Дистанційна освіта характеризується:

- гнучкістю, що проявляється у відсутності необхідності відвідування регулярних занять та можливості навчатися у зручний час та у зручному місці;
- модульністю, що виявляється у модульному принципі організації окремих курсів, а відтак, і у створенні цілісного уявлення про окрему предметну галузь;
- паралельністю, тобто здійсненням навчання одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом);
- великою аудиторією, що передбачає одночасне звернення багатьма студентами до великої кількості джерел та уможливлення спілкування студентів між собою та з викладачами за допомогою телекомунікаційного зв'язку;
- економічністю, яка полягає в зниженні витрат на підготовку фахівців шляхом ефективного використання навчальних площ і технічних засобів;
- технологічністю, що означає використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій;
- соціальністю, тобто рівними можливостями отримання освіти незалежно від таких факторів, як місце проживання, стан здоров'я і соціальний статус;
- інтернаціональністю, яка виявляється у можливості отримання освіти у ВНЗ інших країн без виїзду закордон та наданні освітніх послуг іноземним громадянам;
- позитивним впливом на студента, який полягає у підвищенні творчого та інтелектуального потенціалу;
- новою роллю викладача, яка зазнає оновлення та розширення;
- якістю, яка не поступається якості денної форми навчання за рахунок залучення до розробки відповідних курсів найкращого професорсько-викладацького складу, використання найсучасніших навчально-методичних матеріалів, введення спеціалізованого контролю якості дистанційної освіти [6].

Власне усі ці специфічні характеристики дистанційної освіти являють собою її позитивні аспекти, але водночас існує і низка недоліків, які умовно можна поділити на такі, що стосуються в першу чергу студентів, і такі, що стосуються викладачів та установ, які запроваджуватимуть нову форму навчання [12, с. 10].

Основним засобом дистанційного навчання англійської мови студентів є електронний підручник, матеріал якого повинен бути укладеним з

урахуванням принципів програмованого управління процесом засвоєння знань. Такий підручник має забезпечувати втілення провідних дидактичних принципів, а саме наочності, свідомості, активності, систематичності, послідовності, доступності, міцності засвоєння тощо, а також відповідати вимогам особистісно-орієнтованого підходу в методиці навчання іноземних мов.

Доцільною є організація самостійної роботи студентів із використанням елементів дистанційного навчання. Виконані завдання студенти можуть надсилати в онлайн, що дуже зручно та дозволяє уникнути додаткових витрат, пов'язаних з необхідністю придбання паперу та обслуговування принтеру. Викладач перевіряє завдання вдома, так само уникаючи необхідності носити купи паперів з роботи.

Спочатку в умовах карантину, а потім і з початком повномасштабного вторгнення, всі заклади вищої освіти були змушені перейти на дистанційну форму навчання. В Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара було обрано платформу Microsoft Teams.

Платформа Microsoft Teams – це абсолютно новий тип робочого простору на базі Office 365, у якому можна встановити зв'язок з потрібними людьми, провести бесіду або знайти необхідні інструменти і контенти. Microsoft Teams дозволяє учасникам робочої групи влаштовувати онлайн збори, проводити аудіо- та відеоконференції, публікувати в межах робочого простору команди новини та загальні документи, вести планування спільної діяльності учасників команди, підключати додаткові онлайн-сервіси Microsoft.

Microsoft Teams – це єдина платформа, що дозволяє ефективно використовувати всю різноманітність функцій і можливостей Office 365, тому її з повним правом можна назвати центром для командної роботи. Додатки Word, Excel, PowerPoint, SharePoint, OneNote, Планувальник, Power BI і Delve вбудовані в Microsoft Teams, так що всі інструменти і дані завжди під рукою у користувача. Інтелектуальні служби, засновані на технології Microsoft Graph, допомагають своєчасно отримувати важливу інформацію і ділитися нею. Microsoft Teams також включає групи Office 365 – службу управління членством, яка дозволяє легко перемикатися з одного засобу для спільної роботи на інший зі збереженням контексту і ділитися файлами з іншими користувачами. Сервіс Microsoft Teams є зручною платформою для дистанційного навчання студентів. Завдяки мультимедійним засобам і зворотному зв'язку сервіс надає можливість віддаленим учасникам навчання бути присутніми в навчальній аудиторії. Викладач, своєю чергою, має можливість проводити інтерактивні заняття в більш природній манері, використовуючи технології для чіткого передавання звуку, засоби обміну даними й організації окремих сеансів для спільного й індивідуалізованого навчання, які спрощують процес засвоєння навчального матеріалу.

Для оцінювання ефективності навчання студентів викладач може проводити тестування. Система Teams підтримує різні типи тестових питань: з декількома варіантами відповідей, з відповідями «так/ні», з полем для введення відповідей і у форматі реферату. Ефективність процесу перевірки знань підвищує функція автоматичного виставлення оцінки [11, с. 311-315]. Один з головних переваг використання завдань в Microsoft Teams полягає в тому, що вони можуть бути прив'язані до певного курсу або уроку, що дозволяє студентам зосередитися на конкретному завданні та виконати його в строк. Крім того, викладачі можуть встановлювати терміни виконання завдань та надавати додаткові вказівки щодо їх виконання.

Для самостійної роботи студентів в Microsoft Teams можна використовувати завдання. Microsoft Teams надає можливість використовувати завдання для створення та оцінювання робіт студентів, що забезпечує ефективне використання цієї платформи в освітньому процесі.

Завдання в Microsoft Teams також забезпечують можливість взаємодії між студентами та викладачами. Студенти можуть надсилати завдання на оцінку викладачу, а викладачі можуть давати зворотній зв'язок та оцінювати роботу студентів відповідно до встановлених критеріїв. Крім того, завдання можуть бути налаштовані таким чином, щоб викладачі могли переглядати та відповідати на запитання студентів, які виникають під час виконання завдання.

Для студентів нефілологічних спеціальностей, які вивчають англійську мову, самостійна робота є важливою складовою їх навчання. Організація такої роботи в дистанційній формі може бути складною, але може бути успішною, якщо дотримуватися певних принципів та стратегій. Використання Microsoft Teams полегшує питання «Де виконувати самостійну роботу?», залишається визначитися лише з питанням «Що робити?».

Одним з ключових аспектів успішної самостійної роботи є визначення конкретних мети та завдань. Студентам необхідно встановити свої особисті цілі та мету вивчення англійської мови, а також скласти план дій для досягнення цих цілей. Це можна зробити, наприклад, шляхом створення розкладу денної самостійної роботи, де окремі блоки часу будуть призначені для вивчення англійської мови. Також дуже важливим є регулярність і системність самостійної роботи. Студенти повинні розуміти, що для досягнення успіху в навчанні необхідно регулярно виконувати завдання, заплановані на певний період. Для того, щоб це було можливо, викладачі повинні надати студентам чіткі та детальні інструкції щодо того, які завдання вони повинні виконувати та в який строк.

Ще одним важливим аспектом є інтерактивність самостійної роботи. Для того, щоб студенти не відчували себе самотніми під час виконання завдань, викладачі повинні створювати можливості для взаємодії студентів, наприклад, шляхом використання форумів, онлайн-конференцій тощо. Це сприятиме більш активній участі студентів в навчанні та розвитку їхніх

навичок [10, с. 173]. Крім того, студентам необхідно знайти способи практикувати мовлення, оскільки саме мовлення є найскладнішим аспектом вивчення мови. Один з можливих способів – знаходження інтернет-спільнот з іноземцями, де студенти можуть спілкуватися та вдосконалювати свої знання.

Студент набуває вміння і навички самостійного вибору інформаційних джерел, оптимального використання часу, здатності об'єктивної оцінки власного потенціалу, особистісно-ділових якостей. Організація мережевої самостійної діяльності студентів вимагає навичок використання новітніх педагогічних технологій, реалізація яких стимулює розкриття внутрішніх резервів студентів та сприяє формуванню відповідних соціальних особистісних якостей (взаємодія у команді, виконання різних соціальних ролей, розв'язок пізнавальних завдань). У цьому найбільшу допомогу надасть використання методу проєктів, навчання у співпраці, дослідницькопроблемних методів. Найбільш важливим впливовим фактором на ефективність самостійної студентської роботи виступає усвідомлення мети виконуваної діяльності і кожного конкретного завдання. Студент має чітко розуміти сутність завдання і конкретність кінцевого результату, чим саме дане виконання збагатить його навчальний досвід. Вважається, що показником найвищого рівня розвитку самостійності є здатність до самостійного усвідомлення і формулювання проміжних та кінцевої цілей завдання. Звісно що досягнення означеного рівня буде поступовим і його досягнення у значній мірі залежить від консультативної підтримки і керівних дій викладача [7, с.141].

Узагальнюючи підходи до поняття «самостійне навчання» можна зробити висновок, що воно розглядається як метод навчання і самовиховання, як дидактичний зв'язок різних методів. Це важливий фактор теоретичної та практичної підготовки студентів до майбутньої діяльності, формування необхідних знань, умінь, морально-психологічних якостей. Слід зазначити, що самостійне навчання як метод навчання іноземних мов за професійним спрямуванням характеризується певними ознаками та властивостями, наприклад:

- чітко сформульоване завдання, яке вимагає самостійного виконання;
- відсутність безпосередньої участі вчителя в цьому завданні;
- терміни виконання заходів;
- опосередковане керівництво вчителем пізнавальною діяльністю учнів;
- мета навчання.

У сучасній педагогічній практиці серед найефективніших методів самостійної роботи студентів, що сприяють індивідуалізації та інтенсифікації навчального процесу, слід виділити [2, с. 48]:

- проблемно-пошукові методи;
- метод проєктного навчання;
- методи колективної розумової діяльності;

- метод застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні.

Самостійне навчання є однією зі складових навчального процесу, це система організаційно-дидактичних заходів, спрямованих на підготовку фахівців різних напрямів і спеціальностей. Важливу роль у цьому процесі відіграє професійно-методична підготовка викладача. Від умінь викладача правильно організувати самостійне навчання, розробити комплекс логічно побудованих дидактичних і пізнавальних завдань на кожному етапі самостійної роботи залежить пізнавальна діяльність студентів, їх мотивація до оволодіння іноземними мовами, самодисципліна і самоорганізація. Водночас самостійне навчання з оволодіння іноземними мовами спрямоване на підвищення рівня комунікативних умінь і навичок студентів. Тому він передбачає інтеграцію різних видів діяльності. Кожен вид самостійної роботи має свою конкретну мету, яку здобувачі вищої освіти повинні усвідомити та прийняти. Перед постановкою навчального завдання вчитель інструктує учнів про порядок і прийоми їх роботи. Потім студенти продумують послідовність виконання завдань та умови, необхідні для досягнення навчальної мети. Крім того, самостійна робота повинна відповідати навчальним можливостям студентів і забезпечувати поступовий перехід від одного рівня складності до іншого. Його слід організовувати з метою формування в студентів навичок самостійного навчання в навчальній, науковій і професійній діяльності та розвитку в них умінь брати відповідальність за якість навчання, вирішувати завдання вдосконалення володіння мовою.

Важливим елементом самостійної навчальної діяльності студентів при оволодінні іноземною мовою є використання відеоматеріалів. Робота з такими матеріалами урізноманітнює види діяльності студентів, підвищує рівень мотивації вивчення іноземної мови, дає можливість працювати з автентичним зразками мови, що є особливо актуальним з огляду на відсутність іншомовного оточення. Ефективність відеоматеріалів для комунікативного викладання мови очевидна. З усіх доступних засобів він забезпечує найточніше відображення мови у користуванні, тому що вона вживається конкретними мовцями, тісно пов'язана з певною мовленнєвою ситуацією, а її комунікативна мета підсилюється цілим рядом візуальних закодованих немовних характеристик (пози, міміка, жести) [9, с. 240]. Перегляд фільмів та виконання вправ сприяє розвитку пам'яті, уваги, логічного та творчого мислення, а також поглибленню знань студентів про країну, мова якої вивчається. Комплекс вправ має відповідати вимогам зв'язку всіх видів мовленнєвої діяльності, а саме розвитку навичок аудіювання, говоріння, читання та письма.

На сьогоднішній день існує низка комп'ютерних програм для вивчення, розвитку та вдосконалення знань, умінь та навичок студентів, а саме – електронні словники, що надають можливість швидко знайти слово з усіма його значеннями та можливими граматичними формами, а також прослухати

озвучену транскрипцію; електронні перекладачі, що дозволяють перекласти тексти, але самотійна робота включає в себе те, що цей переклад треба відкоригувати студенту, щоб він відповідав всім синтаксичним та стилістичним нормам мови; програми для вивчення іноземної мови орієнтовані на рівень володіння мови, можуть використовуватись при роботі з лексичним та граматичним матеріалом; програми для тестування з іноземної мови, які застосовуються для перевірки знань та визначення рівня володіння іноземною мовою.

Підготовка до самотійної роботи ускладнюється певними перепонами, а саме психологічною і професійною неготовністю до неї більшості студентів, недостатнім інформаційним забезпеченням навчального процесу загалом і самотійної роботи зокрема, відсутністю інтелектуальної ініціативи та пізнавальної активності суб'єктів процесу навчання. Серед різноманітних видів позааудиторної роботи особливе місце займає виконання домашніх завдань різного характеру, такі як вивчення граматичного матеріалу, схем, таблиць, моделей, діаграм, лексичних мінімумів із тем, переклад і переказ текстів, вивчення розмовних тем тощо. Аналіз досвіду позаурочної самотійної роботи студентів з іноземної мови показує, що в організації домашньої навчальної роботи студентів є серйозні недоліки. Назвемо, на нашу думку, деякі з них. Не всі студенти мають необхідний мінімум знань та практичних навиків з раціональної організації своєї навчальної роботи, не володіють способами самотійного отримання теоретичних (мовних) знань та застосування їх при виконанні вправ та завдань по підручнику [5, с. 50].

Контроль самотійної роботи також здійснюється при проведенні навчальних занять. Методика поточного контролю передбачає: тестування, усне опитування, обговорення доповіді, активний самоконтроль.

Контроль самотійної роботи з англійської мови є важливою складовою процесу навчання студентів нефілологічних спеціальностей в дистанційній формі. Нижче наведено декілька методів контролю самотійної роботи з англійської мови:

Тестування та оцінювання – це один з найефективніших способів контролю самотійної роботи з англійської мови. Викладачі можуть проводити тестування на знання слів, граматики та вимови, а також оцінювати написання листів та есе. Результати тестування та оцінювання допоможуть викладачам зрозуміти, які теми потребують додаткової уваги та допомогти студентам удосконалити свої навички.

Перевірка домашніх завдань – це ще один ефективний метод контролю самотійної роботи з англійської мови. Викладачі можуть надіслати домашнє завдання студентам та перевірити його вірність. Це допоможе студентам зрозуміти, наскільки добре вони зрозуміли матеріал та де потрібно удосконалювати свої навички.

Індивідуальні консультації - це ще один спосіб контролю самотійної роботи з англійської мови. Викладачі можуть проводити індивідуальні

консультації зі студентами, під час яких вони можуть відповісти на запитання та допомогти удосконалити навички. Це також допоможе викладачам зрозуміти, які теми потребують доопрацювання.

Усне тестування можна проводити за допомогою інструментів відеоконференцій. Під час іспиту студентів можна попросити продемонструвати своє розуміння різних аспектів англійської мови, включаючи граматику, словниковий запас, вимову та вільне володіння мовою. Тест можна проводити у форматі запитань і відповідей або у форматі бесіди, коли екзаменатор залучає студента до обговорення.

Обговорення презентацій: щоб оцінити здатність студента проводити ефективну презентацію англійською мовою, ви можете попросити студента підготувати презентацію на певну тему, записати її та поділитися нею з класом. Потім студентів можна попросити переглянути та оцінити презентації один одного та надати конструктивний зворотний зв'язок.

Активна самооцінка: активна самооцінка передбачає, що учні беруть на себе відповідальність за власне навчання та оцінюють свій прогрес з англійської мови. Це можна зробити за допомогою рефлексивних письмових завдань, де учні розмірковують про свій шлях вивчення мови та оцінюють свої сильні та слабкі сторони.

Загалом оцінювання самостійної роботи студентів з англійської мови у форматі дистанційного навчання вимагає креативності та гнучкості. Однак за допомогою правильних інструментів і методів можна ефективно оцінити мовні навички студентів і надати конструктивний відгук для вдосконалення.

Висновки. Організація самостійної роботи з англійської мови є важливою складовою успішного вивчення мови студентами нефілологічних спеціальностей під час війни. Важливо розуміти, що вивчення мови є необхідністю для досягнення успіху в будь-якій професії, особливо в умовах війни. Самостійна робота з мови може бути організована з використанням спеціалізованих ресурсів та залученням досвідчених викладачів. Важливо також враховувати особливості вивчення мови в умовах війни, зокрема необхідність дотримання заходів безпеки та дисципліни. Необхідність вивчення англійської мови для студентів нефілологічних спеціальностей є актуальною та важливою, тому їм необхідно докласти максимум зусиль для досягнення успіху в цій справі.

Література:

1. Дидактична система організації самостійної роботи студентів / О. Демченко // Рідна школа, 2016. – № 5. – С. 68–70.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська // Підручник. 2-ге вид., доповн. К. : Академвидав, 2014. – 352 с.
3. Закон України Про вищу освіту // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

4. Закон України Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні // Відомості Верховної Ради (ВВР), № 2102-IX від 24.02.2022. <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219987.html>
5. Заскалета С.Г. Самостійна робота студентів при вивченні іноземної мови як засіб активізації пізнавальної діяльності / С.Г. Заскалета // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін/ Миколаїв: МДПІ, 2008. – С. 50.
6. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. Нормативна база. <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
7. Мала І.Б. Дистанційне навчання як дієвий інструмент управлінської освіти / І.Б. Мала // Вчені записки університету "КРОК", 2022. – № 2(66). – С.132–151.
8. Методичні рекомендації щодо підготовки веб-ресурсу дисциплін при організації навчального процесу за дистанційною формою. Дистанційні курси. Чернігів: ЧНТУ, 2013. – 32 с.
9. Олійник О.В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ / О. В. Олійник // *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU imeni H. S. Skovorody*. – 2014. – Вип. 38. – С. 238–246.
10. Романюк С.М. Дистанційне навчання англійської мови у процесі професійної підготовки майбутніх юристів: стан та перспективи / С.М. Романюк // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія, 2015. – № 1. – С. 171–176.
11. Хомік, О.М., Белікова, Н.О. Використання платформи Microsoft Teams для навчання студентів з обмеженими можливостями / О.М. Хомік, Н.О. Белікова // Інформаційні технології і засоби навчання, 2022. – 87(1). – С. 306–319.
12. Kruse K. The Benefits and Drawbacks of e-Learning. / K. Kruse // *International Journal on E-Learning*, 2018. – 7(1). – С. 5-22.

References:

1. Demchenko O. (2016). *Dydaktychna systema orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv*. [Didactic system of organizing students' independent work]. *Ridna shkola* [in Ukrainian]
2. Dychkivska I.M. (2014). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii*. [Innovative pedagogical technologies]. *Akademvydav* [in Ukrainian]
3. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»*. (2014) [Law of Ukraine On Higher Education]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)* [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»*. (2022). [Law of Ukraine On approval of the Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)* [in Ukrainian]
5. Zaskaleta S. (2018). *Samostiina robota studentiv pry vyvchenni inozemnoii movy yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti*. [Independent work of students in learning a foreign language as a means of activating cognitive activity]. *Psychological pedagogical and lingual aspects of teaching linguistic disciplines* [in Ukrainian]
6. *Kontseptsiiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini*. (2000). [The concept of distance education development in Ukraine]. *Normatyvna baza* [in Ukrainian]
7. Mala I.B. (2022). *Dystantsiine navchannia yak diievyi instrument upravlinskoi osvity*. [Distance learning as an effective tool of management education]. *Vcheni zapysky universytetu "KROK"*. [in Ukrainian].
8. *Metodychni rekomendatsii shchodo pidhotovky veb-resursu dystsyplin pry orhanizatsii navchalnoho protsesu za dystantsiinoiu formoiu*. (2013). [Methodological recommendations for the preparation of a web resource of disciplines when organizing the educational process in a distance form]. *Dystantsiini kursy*. Chernihiv: ChNTU [in Ukrainian]

9. Oliinyk L.I. (2011). Innovatsiini tekhnolohii vykladannia inozemnykh mov. [Innovative technologies of distance learning of a foreign language for students of non-speaking universities]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU imeni H. S. Skovorody* [in Ukrainian]
10. Romaniuk S.M. (2015) Dystantsiine navchannia anhliiskoi movy u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh yurystiv: stan ta perspektyvy. [Distance learning of the English language in the process of professional training of future lawyers: status and prospects]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Pedahohika i psykhohohiia* [in Ukrainian]
11. Khomik, O.M., Bielikova, N.O. (2022). Vykorystannia platformy Microsoft Teams dlia navchannia studentiv z обмеженими mozhyvostiamy. [Using the Microsoft Teams platform to teach students with disabilities]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia* [in Ukrainian]
12. Kruse K. (2018). The Benefits and Drawbacks of e-Learning. *International Journal on E- Learning*.

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-517-527](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-517-527)

Прокопова Ольга Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (097) 130-82-92, <https://orcid.org/0000-0002-2108-0009>

Ляска Оксана Петрівна кандидат психологічних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (067) 912-13-39, <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>

Голіней Василь здобувач вищої освіти освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» зі спеціальності 015 «Професійна освіта», Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА У ВИЩІЙ ОСВІТІ: МЕТОДО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Анотація. Сучасний стан суспільства характеризується тим, що багато галузей людської діяльності, в тому числі й освіта, значною мірою розвиваються за рахунок впровадження різних інновацій. Хоча інновації та освіта мають багато спільного, впровадження інноваційних методів в освіту йде надто важко.

Це пов'язано з тим, що інновації, як виробництво нових ідей та їх впровадження в життя суспільства, перебувають у складних, суперечливих відносинах із соціальним інститутом освіти, який, за своєю суттю, консервативний.

Специфіка процесу передачі знань полягає у необхідності забезпечення певної стійкості, незмінності. У викладача має бути віра в те, що знання, котрі передаються є сталими.

У цьому полягає внутрішній конфлікт інститутів інновації та освіти. Інститут інновацій часто схильний дистанціюватися від інституту освіти. Науковці зазвичай відстають від науки, а чимало світил науки завжди були самоуками.

Про інноваційні підходи, напрямки, методи, форми та прийоми опубліковано безліч робіт у різних наукових та науково-популярних виданнях. Автори пропонують досить велику кількість інновацій або, на їхній погляд, варіантів реалізації інноваційної діяльності в закладах вищої освіти (ЗВО). Окремі педагогічні журнали подекуди сортують статті за критерієм інноваційності, відкидаючи ті, які є не зовсім інноваційними.

На широкому теоретичному та практичному матеріалі охарактеризовано сутність поняття «інновація в освіті», методологічні та теоретичні підходи в

інноваційній сфері освітнього процесу та їх практична реалізація в сучасній вищій освіті. Доводиться, що особливу цінність мають методологічні уявлення про інновації в освіті – інноваційні процеси в освіті, інноваційну динаміку та нові знання тощо. Зазначено, що інновації в освіті можна запровадити через форми та методи навчання, а також інноваційні технології. У полеміці з багатьма авторами констатується, що педагогічною інноватикою можна вважати більш глибоке і широке нововведення, що призводить до реалізації стрижневої інноваційної ідеї. Висновок підтверджується кількома прикладами із власних досліджень та наукових пошуків інших авторів.

Ключові слова: освітній процес, інновація, інновація в освіті, методологічні й теоретичні інноваційні підходи, інноваційні технології, інноваційні методи і прийоми.

Prokopova Olga Petrivna Candidate of pedagogical sciences, associate professor, Institute of Higher Education "Podilskyi State University", Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (097) 130-82-92, <https://orcid.org/0000-0002-2108-0009>

Lyaska Oksana Petrivna Candidate of psychological sciences, associate professor, Institute of Higher Education "Podilskyi State University", Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (097) 912-13-39, <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>

Goliney Vasyl Graduate of higher education with an educational and scientific degree "Doctor of Philosophy" from the specialty 015 "Professional Education", Higher Institution of education "Podilskyi State University"

INNOVATIVE COMPONENT IN HIGHER EDUCATION: METHODO-THEORETICAL APPROACHES AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

Abstract. The current state of society is characterized by the fact that many areas of human activity, including education, are largely developing due to the introduction of various innovations. Although innovation and education have a lot in common, the implementation of innovative methods in education is too difficult.

This is due to the fact that innovation, as the production of new ideas and their introduction into the life of society, is in a complex, contradictory relationship with the social institution of education, which is inherently conservative.

The specificity of the process of knowledge transfer lies in the need to ensure certain stability, immutability. The teacher must have faith that the knowledge that is imparted is permanent.

This is the internal conflict of the institutes of innovation and education. The Institute of Innovation often tends to distance itself from the Institute of Education.

Scientists usually lag behind science, and many luminaries of science have always been self-taught.

Many works on innovative approaches, directions, methods, forms and techniques have been published in various scientific and popular scientific publications. The authors offer a fairly large number of innovations or, in their opinion, options for the implementation of innovative activities in higher education institutions (HEIs). Some pedagogical journals sometimes sort articles according to the criterion of innovation, discarding those that are not quite innovative.

Based on broad theoretical and practical material, the essence of the concept of "innovation in education", methodological and theoretical approaches in the innovative field of the educational process and their practical implementation in modern higher education are characterized. It is proven that methodological ideas about innovations in education are of particular value - innovative processes in education, innovative dynamics and new knowledge, etc. It is noted that innovations in education can be introduced through the forms and methods of education, as well as innovative technologies. In a polemic with many authors, it is stated that pedagogical innovation can be considered a deeper and broader innovation that leads to the implementation of a key innovative idea. The conclusion is confirmed by several examples from own research and scientific research of other authors.

Keywords: educational process, innovation, innovation in education, methodological and theoretical innovative approaches, innovative technologies, innovative methods and techniques.

Постановка проблеми. Під інноваціями у сфері освіти розуміють усе, що пов'язане із впровадженням у практику передового педагогічного досвіду. Завжди навчально-виховний процес спрямований на передачу здобувачам (учням) знань, умінь, навичок, на формування особистості, громадянськості. Зміни, що продиктовані часом, пов'язані зі зміною ставлення до навчання, виховання, розвитку.

Інноваційні технології в освіті дають можливість регулювати навчання, підвищуючи ефективність навчально-виховного процесу. Інноваційна поведінка не пропонує здобувачеві просто пристосуватися до нових умов навчальної взаємодії, вона має на меті сформувати власну індивідуальність, саморозвиток. Важливо розуміти, що інноваційна освіта є насамперед способом виховання гармонійної особистості. Педагогічні інновації не повинні нести здобувачам готові шаблони, інновації у сфері освіти спрямовані на підвищення інтелектуального рівня вихованця. І педагог, який позбувся «комплексів», психологічних бар'єрів, має стати повноцінним учасником інноваційних перетворень.

Метою інноваційної діяльності педагога – є зміна особистості студента порівняно з традиційною системою. Ці зміни стають можливими через впровадження в освітню діяльність нових дидактичних та виховних програм.

Розвиток уміння знаходити мотивацію своїм діям, самостійно орієнтуватися в одержаній інформації, формування творчого нешаблонного мислення, розвиток здобувачів за рахунок максимального розкриття їх природних здібностей, використовуючи новітні досягнення науки та практики – основні цілі освітньої інноваційної діяльності.

Загальновідомо, що сучасна традиційна освіта передбачає перевантаження навчальних дисциплін надмірною інформацією. В інноваційній освіті, управління навчально-виховним процесом організовано в такий спосіб, що педагог виконує роль тьютора (наставника). Пріоритетним завданням інноваційної освіти стає освоєння аналітичного мислення, саморозвиток, самовдосконалення. Для оцінки якості знань під час використання інноваційних технологій навчання можуть залучатися експерти – фахівці, які можуть оцінити інноваційні програми.

Якщо педагог звик лише до виконання поставлених завдань і правил, його інноваційні здібності втрачаються. Стандартизація поведінки та внутрішнього світу педагога супроводжується тим, що у його діяльності дедалі більше значне місце посідають інструктивні розпорядження. У свідомості накопичується більше готових зразків педагогічної діяльності. Це призводить до зниження творчої активності. Саме тому одним із найважливіших напрямів діяльності керівників освітніх закладів є аналіз та оцінка введених педагогічних інновацій та інноваційних технологій, створення умов для їх успішної розробки та застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел дозволив нам установити, що теоретичне обґрунтування освітніх інновацій стали можливі завдяки вивченню здобутків С. Шацького, А. Макаренка, К. Ушинського, В. Сухомлинського та інших педагогів, сучасних філософських та історичних робіт у сфері освіти. Проблеми інноваційної діяльності у навчально-виховному процесі досліджують вітчизняні науковці: І. Бех, І. Богданова, В. Бондар, І. Дичківська, О. Козлова, О. Савченко, В. Сагарда, В. Химинець, О. Хомерікі, О. Цокур, Н. Шиян та ін.. Філософське осмислення педагогічних інновацій розглянуто у працях вітчизняних та зарубіжних науковців-педагогів: В. Андрущенко, І. Зязюн, Б. Корольов, В. Кремень, В. Луговий, В. Лутай, М. Окса, К. Ангеловські, Дж. Бассет, Н. Батлер, Б. Вульфсон, М. Кларін, В. Келлі, Е. Кох, Є. Ляска, Е. Роджерс, Г. Селевко, В. Сластьонін, Н. Юсуфбекова та ін.. дослідників. Проте недостатньою залишається увага науковців до реалізації освітніх інновацій у вищих навчальних закладах, особливо у системі вищої освіти, теоретичного аналізу освітніх інновацій та їх реалізації у вищій педагогічній школі України.

Мета статті – теоретичний аналіз освітніх інновацій та їх практична реалізація у вищій школі України.

Аналіз дослідження О. Попової дозволяє [8] нам стверджувати, що нова галузь наукового знання – педагогічна інноватика – містить такі складові:

- 1) педагогічна неологія (створення інновацій в системі освіти);
- 2) методологія сприйняття, оцінки та інтерпретації нового в соціології, дидактиці, психології і менеджменті;
- 3) технології та досвіду практичного застосування освітніх інновацій.

Першочерговим завданням інноваційного розвитку освіти є розроблення європейської інноваційної освітньої стратегії країни [11].

Виклад основного матеріалу. Звернемося до сучасних трактувань поняття «інновації в освіті» та її сутності в науковій літературі.

1. Найцікавішими нам видаються методологічні уявлення про інновації в освіті.

Відома дослідниця у галузі андрагогіки та проблем безперервної освіти М.Т. Громкова в одній зі своїх статей розглядає саме методологічні підходи в сучасній професійній освіті [2]. Авторка стверджує, що «спрощене уявлення про системний підхід є базовою методологічною проблемою для науково-педагогічної спільноти» [2, с.70]. Найбільш прийнятним, на думку М.Т. Громкової, є компетентнісний підхід, при якому з позицій вибору компетенцій у логіці впровадження інновацій у підготовку фахівців потрібен підбір відповідного змісту та методів навчання на основі виділення модулів як «системно поданої інформації, призначеної для засвоєння у процесі усвідомлення її актуальності та практичної значущості» [2, с.70]. Дослідниця вважає, що суть інноваційних процесів у професійній освіті виявляється тоді, коли викладач, будучи компетентним, будує моделі паритетних відносин і соціального партнерства, тобто бере на себе низку функцій, у тому числі функції організатора, методиста, психолога, управлінця, педагога та ін. [2, с. 73]. У кожен компонент інноваційної діяльності цей викладач має закладати інноваційні підходи (мету, зміст, розвиток здібностей, методи). Впровадження інновацій характеризує головний показник якісної освітньої діяльності [2, с. 74-75].

У дослідженні М.В. Лисенка методологічні та теоретичні питання впровадження інноваційної діяльності безпосередньо співвідносяться з технологією випереджуючого навчання у вищій школі. Вчений висловлює думку про те, що вища школа готує випускників не тільки до вирішення професійних питань, а й до тих проблем, з якими людство може зіткнутися в майбутньому. Цього можна досягти лише за допомогою впровадження освіти, що базується на інноваційній динаміці та нових знаннях [7]. Так, М. Лисенко оперує в цьому аналізі трьома відносно новими поняттями б

– «інноваційна динаміка» (послідовність перетворення знань у технічну чи соціальну реальність)⁴

- «інноваційне мислення» (здатність викладача вищої школи до розробки механізмів та методів його формування)⁴

- «самоменеджмент» (активна мотивація здобувача у навчанні, відображення в навчальному процесі повного циклу професійної діяльності).

У статті Ж.Л. Цауркубулі, присвяченій використанню інноваційних технологій у формуванні освітнього процесу в ЗВО, описано процесуальний підхід, що широко використовується в освітньому менеджменті [3]. Під інноваціями Ж.Л. Цауркубулі розуміє процес вдосконалення, впровадження та практичного використання в роботі передових технологій, інформаційних технологій, сукупності методів, прийомів та засобів навчання. Автор праці описує умови, за яких можливе впровадження інновацій:

- а) створення конкурентоспроможної атмосфери;
- б) професійне зростання викладача, його творчий пошук;
- в) використання нових способів та засобів передачі інформації;
- г) оптимізація навчального процесу (при цьому інноваційні зміни мають бути досить значними для того, щоб змінити докорінно хід навчального процесу);
- д) впровадження інновацій за рахунок резервів самого ЗВО;
- е) опір на новостворені філософські основи освіти;
- є) якісна зміна особистості здобувача.

Разом із тим зацікавлений читач практично не знаходить у цій статті нічого нового, оскільки автор назвав лише такі технології, як перевірка знань того, хто навчається на комп'ютері із застосуванням тестів; телекомунікаційні проекти; викладання на основі комп'ютерних презентацій; дистанційна освіта; створення в ЗВО центру подальшої освіти тощо. Всі ці нововведення нагадують швидше досвід усіх успішно працюючих сучасних ЗВО.

2. Значна група авторів намагається внести інноваційні зміни через форми та методи навчання, у низці випадків ще недостатньо широко застосовуються в педагогіці.

Окремі педагоги-науковці розглядають роль інноваційних методів в умовах економіки знань. Інноваційні підходи після аналізу загальних тенденцій розвитку освітнього процесу зведені до трьох форм, щодо нових для педагогіки в цілому та педагогіки вищої школи, приватних методик: робота у малих групах, аналіз навчальних ситуацій та проблемне навчання. У статті названо також методи дистанційної підтримки навчання здобувачів у режимі онлайн, використання засобів мультимедіа, системи інтерактивного тестування. Все це автори відносять до так званої економіки знань, не розкриваючи сутності даного поняття [4]. На наш погляд, такий розгляд інновацій далеко не завжди призводить до перебудов в освітньому процесі, оскільки впроваджуються лише певні методи та прийоми, які не надають належного забарвлення його глибинної інноваційної перебудови в ЗВО.

Більш упорядкований погляд на проблему за рахунок розгляду досить органічного зв'язку інноваційних методів та освітнього процесу у вищій школі викладає Є.Л. Федотова. Інноваційно-освітня діяльність у публікаціях вченого співвідноситься з впровадженням технологій проблемного, дистанційного, модульного, контекстного та дистанційного навчання через інноваційні

методи проєктів, дослідні методи тощо. Крім того, Є.Л. Федотова виявила деякі закономірності при аналізі теорії та практики навчального процесу:

- а) зростання інноваційного компонента у змісті та методах навчання;
- б) прискорення процесів застарілих знань і, відповідно, фундаменталізації освіти, що призводить до його динамічного оновлення;
- в) перехід від приватних інноваційних моделей до інтегрованих кластерних інновацій.

У роботах дослідника коротко охарактеризовано три методи навчання, що відрізняються рівнем їх інноваційності, – пасивні, активні та інтерактивні [6].

Зазначимо, що багато вітчизняних авторів практично будь-який метод або прийом, який використовується в ХХ і ХХІ століттях у педагогіці вищої школи, намагаються зарахувати до інноваційних. На наш погляд, навряд чи сам по собі метод (прийом) складає вже готову інноваційну технологію навчання в школах різних рівнів. Технологія, як правило, базується на фундаменті узагальнених концепцій – особистісно орієнтованої, проблемної, індивідуально-типологічної та ін.

Навчання є інтегративною сукупністю (і навіть систему) обраних викладачем форм, методів і прийомів певної технології. Однак часто ми забуваємо про те, що інноваційні підходи вимагають вмілої зміни технології навчання на суб'єктивно новому змісті освіти, тобто «родзинка» інноваційності полягає в перетворенні педагогічної реальності в частині змін в освітньому процесі, в якому головні суб'єкти та їх навчальна діяльність є справді творчими.

Для цього нами розроблено та апробовано технологію створення та вирішення якісних завдань, що дозволяє суттєво посилити інноваційну складову практично будь-якого методу або прийому. Інший педагог з тим же ступенем ефективності може використовувати у вищій школі класичне наукове дослідження, метод проєктів, що має досить багату історію і т.п. [6]. Відтак зроблено висновок про те, що інноваційність всього змісту освіти підвищується за рахунок вмілого застосування інформаційних технологій.

3. У деяких аналізованих нижче публікаціях, предметом аналізу є приватно-педагогічні або приватно-методичні підходи, що відображають певні сторони інноваційного освітнього процесу в ЗВО. Так, чимало науково-педагогічних працівників описують застосування інноваційних технологій з метою підвищення якості навчання в ЗВО шляхом розробки концепції та стратегій розвитку освіти на основі проєктування нових моделей навчання, оволодіння практикою використання інтегративних технологій.

Навряд чи можна заперечувати ефективність методичних прийомів маркування тексту лекцій тим, хто навчається для оптимізації освітнього процесу в ЗВО (під час їх використання здобувачеві пропонується відзначити те, що йому вже відомо; протистоїть його уявленням; є цікавішим і несподіваним; вимагає продовження роботи для того, щоб дізнатися більше).

Однак вважати це інноваційною цілісною характеристикою всього освітнього процесу не варто, адже не будь-який зміст освіти вимагає маркування тексту (введення теорем, законів; простий інформаційний матеріал, призначений для запам'ятовування тощо).

Розглядаючи публікацію Є.В. Бистрицької щодо визначення педагогічної інноватики як науки, що вивчає процеси розвитку практики освіти за рахунок введення до неї певних компонентів, яких у ній раніше не було, або заміни вже існуючих на більш досконалі [1]. На жаль, у подальших міркуваннях авторів педагогічна інноватика зводиться до окремого випадку застосування кейс методу.

4. Полемізуючи з авторами багатьох публікацій, ми все ж таки вважаємо педагогічною інноватикою ширше і глибоке нововведення, яке змінює освітній процес кардинально. Прикладом такого нововведення є підручники з педагогіки В.І. Андрєєва. На відміну від багатьох інших авторів подібних робіт В.І. Андрєєв розробляє методологічні, філософські, загальні та приватні основи педагогіки, що є стрижневою ідеєю творчого саморозвитку. Таким чином, навчальний курс спрямований на реалізацію центральної ідеї, яка присутня в кожному розділі або темі, що вивчається. Здобувач і викладач ЗВО, а також сам освітній процес у даній дидактичній системі - це об'єкти і суб'єкти, що творчо розвиваються.

До такого роду інноваційних робіт можна віднести також монографії, підручники та посібники А.В. Хуторського. Наприклад, у монографії А.В. Хуторського з дидактичної евристики викладено теорію та технологію креативного навчання з філософськими та методологічними підставами, змістом, формами та методами евристичного навчання, що вимагають інноваційної перебудови освітньої системи на базі осмислення того, що творча природовідповідність є продуктом його культурної сутності [10].

До інновацій в освіті та вихованні можна віднести ідеї, викладені у монографії Є.М. Рангелової (Болгарія). Робота присвячена методології, теорії та методиці превентивної педагогіки як галузі педагогічного знання. Захопившись ліквідацією наслідків девіантної та делінквентної поведінки дітей, молоді та дорослих, ми забули про те, що превентивна педагогіка забезпечує формування у школярів стійкості до асоціальних проявів у суспільстві шляхом запобігання порушенням моральних та правових норм поведінки. Видається, що, узагальнивши подання в ідею, автори монографії знайшли інноваційні превентивні технології, методи та прийоми у вже добре відомій профілактиці протиправної та антигромадської поведінки [9].

5. Звертаючись до проблеми інновацій та інноваційних підходів, слід було б виділити певне фундаментальне дослідження, яке дало б відповіді на безліч питань. Серед таких праць, на наш погляд, можна відзначити роботи відомого вченого доктора педагогічних наук професора І.І. Циркуна та його учнів. Так, І.І. Циркун основну увагу приділив методологічним аспектам

дидактичних інновацій та інноваційній підготовці майбутніх педагогів на основі культурно-праксеологічної концепції. Він розробив дидактичну систему та технологію генези інноваційної культури у студентів. У результаті вчений створив новий науковий напрямок – «Моделювання та організація інноваційної професійної освіти». Можна сказати, що в сучасних умовах формується нова галузь педагогічної науки - інноваційна педагогіка [5].

Висновок. Підсумовуючи аналіз уявлень про інновації у вищій освіті, інноваційні концепції, напрямки, методи і прийоми, можемо констатувати наступне.

По-перше, у колективі ЗВО, який прагне стати інноваційним, не варто приділяти увагу лише запровадженню окремих елементів інноваційної діяльності, а впроваджувати цю діяльність на основі цілісної концепції з теоретичним та методологічним обґрунтуванням, створенням інноваційної дидактичної технології з урахуванням специфіки ЗВО, структури спеціальностей та спеціалізацій. Крім того, кожний ЗВО може обґрунтувати головну інноваційну ідею, відобразити її у своїй діяльності, найважливіших напрямках розвитку тощо. Варіанти дій інноваційної ідеї можуть бути різними.

По-друге, впровадження інноваційного підходу має призводити до значних змін освітнього процесу – появи власних досліджень у цій галузі, запровадження досягнень педагогічної науки у практику, спрямованості підвищення якості підготовки спеціалістів.

По-третє, керівництво ЗВО та члени колективу забезпечують впровадження інновацій в освітній процес, замикаючи діяльність на основній проблемі – надання самостійного статусу інноваційній підготовці майбутнього фахівця.

Очевидно, у ЗВО здобувачі повинні самі включатися в безперервну інноваційну практику, що має зовнішній статус у форматі формування інноваційної сприйнятливості та в цілому – інноваційної культури викладача та здобувача.

По-четверте, не варто розглядати інноваційну складову освітнього процесу як заздалегідь заданий алгоритм інноваційної діяльності. Навіть впроваджуючи вже наявний інноваційний досвід, ЗВО знаходить оригінальні підходи та шляхи його реалізації, адже в фундаментальній науці робляться відкриття, винаходи, а в прикладній – розробляються, апробуються та досліджуються технологічні аспекти інноваційної діяльності (у педагогіці часто використовується поняття «методичні нововведення»). Очевидно, що тема впровадження інноваційних технологій завжди залишатиметься відкритою для нового покоління вчених із різних галузей знань та міждисциплінарних досліджень.

Література:

1. Бартків, О. Готовність педагога до інноваційної професійної діяльності / Бартків О. // Проблеми підготовки сучасного вчителя № 1, 2010. С. 52-58

2. Громкова, М. Т. Методология педагогических инноваций в современном профессиональном образовании // *Primo aspect*. 2016. № 2. С. 68–76.
3. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.
4. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі : монографія / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина [та ін.]: Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Переяслав-Хмельниць. : Вид-во С. В. Карпук, 2008. 284 с.
5. Дичківська, І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник [Текст] / І.М. Дичківська. К.: Академвидав, 2004. 352 с. ,
6. Докучаєва, В. В. Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Докучаєва Вікторія Вікторівна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. 44 с.
7. Лисенко, М. В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 / Лисенко Микола Владиславович. «Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». К., 2013. 16 с.
8. Попова, О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ столітті: автореф. дис. На здобуття ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 / О. В. Попова. Харків, 2001. 42 с.
9. Сманцер А. П., Рангелова Е. М. Превентивная педагогика: методология, теория, методика. Минск : БГУ, 2008.
10. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. М. : Издательство МГУ, 2003.
11. Jensen O.B., Richardson T. Regional innovation systems in the Lisbon strategy / [електрон. ресурс]: Режим доступу: www.ru.nl/publish/pages/514805/lag05-debruijn1.pdf

References:

1. Bartkiv, O. (2010). *Hotovnist pedahoha do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti [Teacher readiness for innovative professional activity]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of modern teacher training]*. No. 2. P. 52-58 (in Ukrainian).
2. Hromkova, M.T. (2016). *Metodolohyia pedahohycheskykh ynnovatsyi v sovremennom professyonalnom obrazovanuy. [Methodology of pedagogical innovations in modern vocational education]. Primo aspect [Primo aspectu]*. No. 2. P. 68–76 (in Russian).
3. Saukha, P. Yu. (2011). *Innovatsii u vyshchii osviti: problemy, dosvid, perspektyvy: monohrafiia / za red. P. Yu. Saukha. [Innovations in higher education: problems, experience, prospects: monograph. Edited by P. Yu. Saukha]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka. 444 p. (in Ukrainian).*
4. Dobroskok, I. I., Kotsur, V. P., Nikitchyna, S. O. and oth. (2008). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: teoriia ta praktyka vykorystannia u vyshchii shkol : monohrafiia [Innovative pedagogical technologies: theory and practice of use in higher education: monograph]. Pereyaslav-Khmelnys. state ped. University named after G. Skovorody, Pedagogical Institute. of education and adult education of the APN of Ukraine. Pereyaslav-Khmelnys. : Edited by S. V. Karpuk. 284 p. (in Ukrainian).*
5. Dychkivska, I.M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: Navchalnyi posibnyk [Innovative pedagogical technologies: Study guide]. K.: Akademvydav, 352 p. (in Ukrainian).*
6. Dokuchaieva, V. V.(2007). *Teoretyko-metodolohichni zasady proektuvannia innovatsiinykh pedahohichnykh system : avt. DPS. [Theoretical and methodological principles of designing innovative pedagogical systems: author's abstract. thesis . Dr. Ped. of science]. Luhansk.44 p. (in Ukrainian).*

7. Lysenko, M. V. (2013). Innovatsiina paradyhma vyshchoi osvity Ukrainy za umov perekhodu do informatsiinoho suspilstva : avtoref. dys. PhD. [The innovative paradigm of higher education of Ukraine under the conditions of the transition to the information society: author's abstract. Thesis PhD]. "National technical University of Ukraine "Kyiv. polytechnic institute". K. 16p. (in Ukrainian).

8. Popova, O.V. (2001). Rozvytok innovatsiinykh protsesiv u serednikh zahalnoosvitnikh navchalno-vykhovnykh zakladakh Ukrainy v KhKh stolitti: avtoref. dys. Na zdobuttia stupenia Dr. Ped. of science [The development of innovative processes in secondary educational institutions of Ukraine in the 20th century: author's abstract. thesis To obtain the degree of DPS]. Kharkiv. 42 p. (in Ukrainian).

9. Smantzer, A. P., Rangelova, E. M. (2008). Preventive pedagogy: methodology, theory, technique. [Preventive pedagogy: methodology, theory, methods]. Minsk: BSU. (in Russian).

10. Khutorskoy, A. V. (2003). Dydaktycheskaia эvrystyka. Teoryia y tekhnolohyia kreatyvnoho obuchenyia. [Didactic heuristics: Theory and technology of creative learning]. Moscow: Publish. of MGU. (in Russian).

11. Jensen, O.B., Richardson, T. Regional innovation systems in the Lisbon strategy. *Access mode*:: www.ru.nl/publish/pages/514805/lag05-debruijn1.pdf

УДК 331.101

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-528-535](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-528-535)

Стадніченко Ольга Олександрівна кандидат філологічних наук, професор, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-4524-2639>

Шульга Олена Олексіївна кандидат філологічних наук, старший викладач, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-4797-2432>

МОВНІ ШТАМПИ І КЛІШЕ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика основних засад використання мовних штамів і кліше у професійному мовленні. Об'єктом дослідження є мовні штампи і кліше. Методологія дослідження передбачає застосування сучасних методів теоретичного аналізу. Доведено, що використання штамів у мові не є виразом, це своєрідний сигнал, що показує, що їм необхідно зробити ковток свіжого повітря, відпочити та здійснити професійне перезавантаження. Визначено, що кліше зі значенням місця не такі різноманітні. Зазвичай вони використовуються в заголовку або на початку статті, після чого слідує конкретизація. Охарактеризовано, що джерелами мовних штамів може бути структурні запозичення з мови, у якому певний функціональний стиль розвинувся повільно. Встановлено, що штампами є як вживані у певних функціональних стилях мовні фрагменти, а й самі структурні моделі вживання мовних одиниць. Визначено, що звільнення від штамів відбувається лише завдяки систематичній та цілеспрямованій роботі. Це завжди й вивчення теоретичних основ професії, вимог до неї, це прагнення постійного самовдосконалення, самоконтроль, готовність до роботи над собою та розвитку виразності мови. Проаналізовано, що у науковому середовищі існують різні визначення штамів та кліше. Більшість дослідників чітко розмежовують дані поняття, дехто вважає їх аналогічними. Визначено, що кліше та штампи є різними явищами, які різняться за своєю функцією, значенням, характером впливу. Встановлено, що недоречно вживання кліше перетворює його на штамп, а штамп, що став загальноживаним настільки, що втратив експресію, може перейти в розряд кліше. Визначено, що мовне кліше у професійні мовленні – це стійка, регулярно відтворювана одиниця, яка в силу свого частого та/або невмотивованого вживання втрачає експресивність або сприймається як вставка.

Ключові слова: мова, штампи, кліше, мовлення, професійне мовлення.

Stadnichenko Olga Oleksandrivna Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0003-4524-2639>

Shulga Olena Oleksiivna Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia,
<https://orcid.org/0000-0003-4797-2432>

LANGUAGE STAMPS AND CLICHES IN PROFESSIONAL SPEECH

Abstract. The aim of the study is to characterize the basic principles of the use of speech clichés and clichés in professional speech. The object of the research is speech stamps and clichés. The research methodology involves the use of modern methods of theoretical analysis. It has been proven that the use of clichés in speech is not a sentence, it is a kind of signal showing that they need to take a breath of fresh air, relax and carry out a professional reset. It is determined that the clichés with the meaning of the place are not so diverse. They are usually used in the heading or beginning of an article, followed by a specification. It is characterized that the sources of speech stamps can be structural borrowings from a language in which a certain functional style developed slowly. It has been established that clichés are not only speech fragments used in certain functional styles, but also the structural models of the use of language units themselves. It has been established that liberation from stamps occurs only through systematic and purposeful work. This is always the study of the theoretical foundations of the profession, the requirements for it, this is the desire for constant self-improvement, self-control, readiness to work on oneself and develop the expressiveness of speech. It is analyzed that in the scientific community there are different definitions of stamps and clichés. Most researchers clearly distinguish between these concepts, some consider them similar. It is determined that clichés and clichés are different phenomena, differing in their function, meaning, nature of the impact. It has been established that the inappropriate use of a cliché turns it into a cliché, and one that has become so commonly used that it has lost expression can become a cliché. Furthermore, it has been determined that a language cliché in professional speech is a stable, regularly reproduced unit, which, due to its frequent and/or unmotivated use, loses its expressiveness or is perceived as an insert.

Keywords: language, clichés, speech, professional speech.

Постановка проблеми. Успіх будь-якої діяльності, а в професійній особливо, багато в чому залежить від того, наскільки суб'єкти цієї діяльності володіють мистецтвом спілкування, знають і вміють використовувати у діловому мовленні загальноприйняті правила та норми. У сучасній лінгвістиці важливе місце приділяється вивченню готових форм і виразів, до яких належать кліше та штампи. Вчені відзначають, що їх правильне вживання є одним із показників сформованості культури ділового спілкування.

Незважаючи на актуальність, проблема, що розглядається, на сьогодні залишається недостатньо вивченою. Окремі аспекти, зокрема вживання кліше та штампів у професійній мові потребують систематизації, узагальнення та подальшого дослідження.

Використання штампів у мові не є вироком, це своєрідний сигнал, що показує, що їм необхідно зробити ковток свіжого повітря, відпочити та здійснити професійне перезавантаження. Однак звільнення від штампів відбувається лише завдяки систематичній та цілеспрямованій роботі. Це завжди й вивчення теоретичних основ професії, вимог до неї, це прагнення постійного самовдосконалення, самоконтроль, готовність до роботи над собою та розвитку виразності мови. Без свідомих зусиль, спрямованих на їх подолання, мовні штампи не тільки не зникають, а й дедалі більше збіднюють професійну мову, позбавляючи її конкретності, смислового навантаження, роблячи менш виразним та емоційно насиченим. Таким чином, збереження та розвиток індивідуальних особливостей мови, особистісного сприйняття та відображення навколишнього світу – найважливіше завдання, яке стоїть перед працівником.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти мовних штампів і кліше у професійному мовленні в роботах таких вчених як О. В. Кунін, О. Д. Райхштейн, І. Боднарук, І. Галак, В. Давидюк, В. Леонюк, В. Мацько, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко, В. Д. Ужченко, О. Ляшенко, О. Силкін, А. Штангрет та інші. Однак ряд теорій і концепцій, досі залишаються не розкритими повною мірою, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика основних засад використання мовних штампів і кліше у професійному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Існують різні визначення та описи характеристик мовного штампів. За своєю формою штампи часто співвідносяться з кліше, стереотипами, фразеологізмами, прислів'ями, цитатами та іншими явищами, що ускладнює їх розмежування. Деякі дослідники навіть вважають поняття «штамп» та «кліше» синонімами.

Джерелами мовних штампів може бути структурні запозичення з мови, у якому певний функціональний стиль розвинувся переважно. Наприклад, деякі штампи ділової мови були перейняті з польсько-української зони, яка у свою чергу орієнтувалася на латинські зразки.

Штампами є як вживані у певних функціональних стилях мовні фрагменти, а й самі структурні моделі вживання мовних одиниць.

Виділимо декілька типів кліше на основі їхньої контекстно-комунікативної співвіднесеності:

1) літературно-розмовні (будьте добрі, привернути увагу, опустити погляд, не подати руки, мороз міцнів);

- 2) поетичні ("вічність-нескінченність", "сльози-мрії", "день-тінь", "будинок-том-ком", "час-тягар", "прапор-полум'я", "спогади-страждання");
- 3) ідеологічні («Людина народжена для щастя, як птах для польоту»; «Життя треба прожити так, щоб не було болісно боляче за безцільно прожиті роки»);
- 4) наукові кліше (як зазначає дослідник, цій темі присвячені);
- 5) кліше офіційно-ділового стилю – канцеляризми (виконувати функцію, відзначити недоліки, виправленому вірити, довести до відома, вжити заходів, з метою поліпшення);
- 6) публіцистичні кліше (прогресивна громадськість, прийняти у першому читанні, взяти курс, грати роль, жовта преса).

За формально-граматичними характеристиками до кліше можуть відноситися як синтетичні мовні одиниці (слово, словоформа), так і аналітичні мовні знаки (фраземи, клішовані словосполучення та речення).

Основними сферами функціонування кліше є адміністративна та публіцистична. Крім того, виділяють наукові кліше, поетичні та ідеологічні. Кліше, як і штампами, можуть стати різні одиниці мови: слово, поєднання слів, речення. Використання кліше є зручним засобом обміну інформацією, що економить зусилля мовлення.

Одним із головних експресивно-виразних засобів публіцистики є метафора. Вона є словом або виразом, вжитим у переносному сенсі на підставі подібності, порівняння. Серед публіцистичних метафор популярні образи природних стихій, які найчастіше вживаються у негативному контексті: пожежа, повінь, ураган тощо.

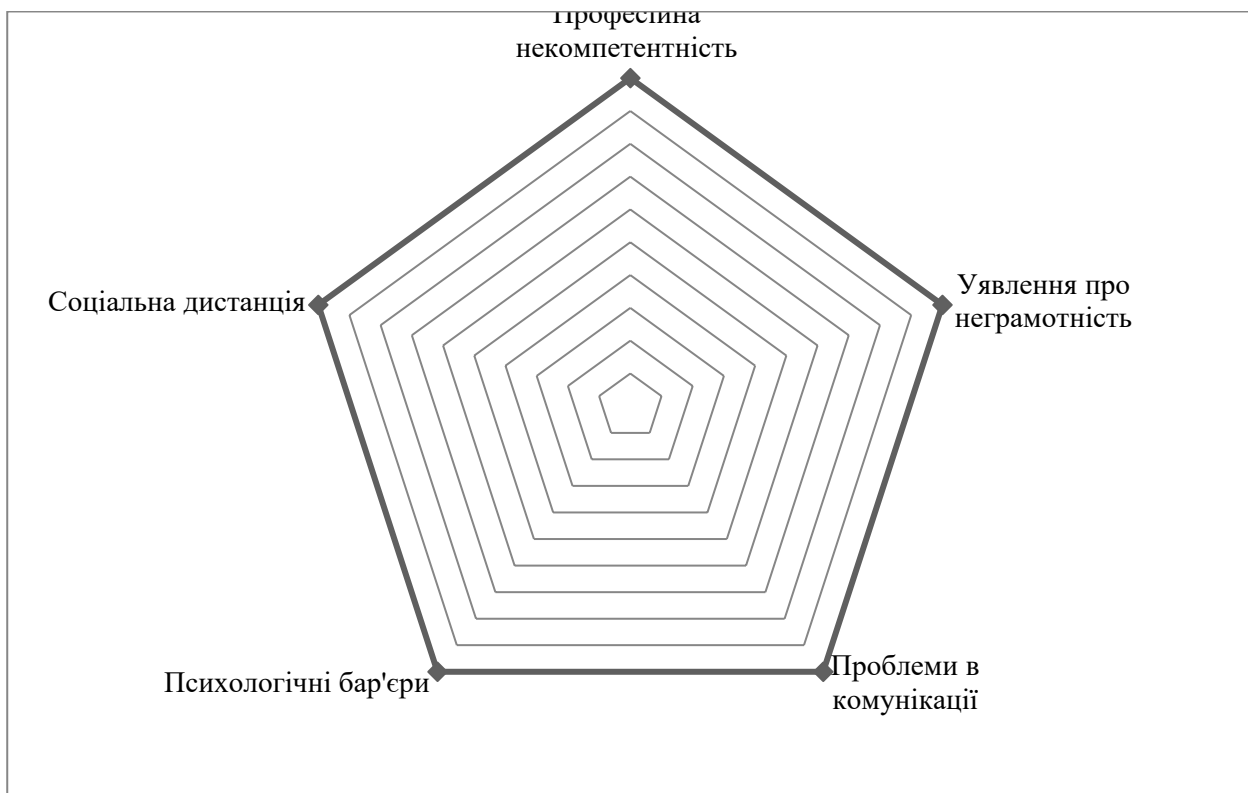
Людські якості часто переносять й інші абстрактні поняття і неживі предмети. Виникають метафори, що співвідносяться з тією чи іншою сферою життя людини: військовою, спортивною, медичною, театральною та ін. Найчастіше в медійному дискурсі використовуються негативні метафори: військові та метафори, пов'язані зі злочинною діяльністю.

Яскраві метафори стають готовими мовними засобами, які потребують творчих зусиль. Згодом тематичний простір метафоричного образу розширюється, багатозначність зростає. Можна дійти невтішного висновку, що з публіцистичних метафор переважають негативні метафори. Стихійні лиха, війни, хвороби, злочинність – ці теми привертають себе увагу, добре запам'ятовуються і викликають бажання поділитися новиною коїться з іншими людьми. Саме тому відповідні метафори є дуже популярними. Їх часте використання призводить до зниження експресивності та перетворення на штампи.

Фразеологізми є готовими поєднаннями, що володіють яскравим забарвленням і образністю. Тому вони активно використовуються в медійному дискурсі, як і метафори. Деякі фразеологізми стають настільки частотними, що починають втрачати експресивність та переходять у штампи.

У публіцистиці популярне вживання універсальних слів та моделей зі словами-супутниками. Початкова їхня мета – виділити новину серед подібних до неї, посилити ефект, привернути увагу. Проте часте використання тих самих слів призводить до втрати цієї функції. Тепер будь-яка новина стає головною, проблема – важливою, подія – масштабною, перемога – абсолютною. Ці слова не надають виразності, навпаки, вони стають зайвими, ускладнюють сприйняття тексту.

Основні загрози, які виникають при використанні штампів і кліше у професійному мовленні, представлені на рис.1.

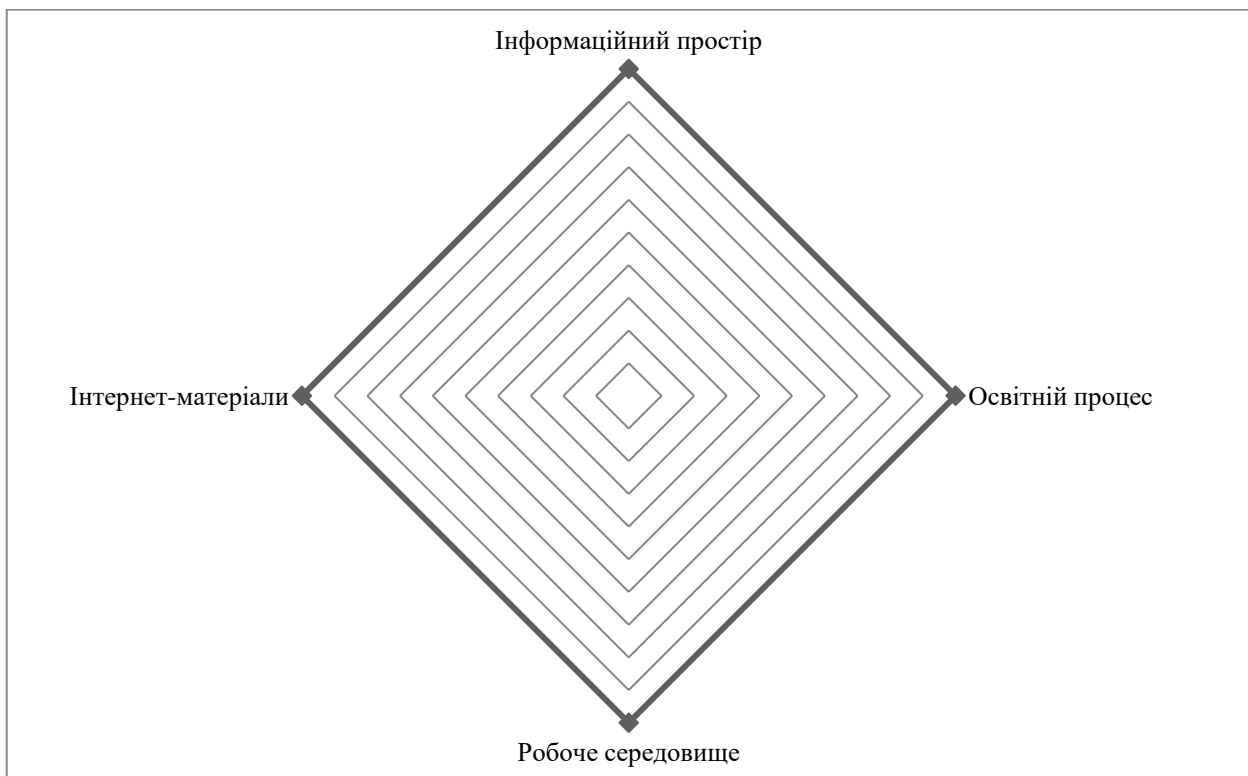
Рис.1. Основні загрози, які виникають при використанні штампів і кліше у професійному мовленні

Для передачі подій використовуються різноманітні кліше. Їх вживання залежить від мети автора та тематики статті. Нині у тексті завжди мається на увазі і вимагає особливих форм висловлювання. Тому такі стійкі висловлювання відносять до «паразитів часу». Кліше зі значенням місця не такі різноманітні. Зазвичай вони використовуються в заголовку або на початку статті, після чого слідує конкретизація. Можна помітити, що у телевізійному дискурсі вони більш частотні. ЗМІ часто прагнуть приховати своє джерело інформації, тому для вказівки на нього використовуються розпливчасті кліше. Також можна виділити різні форми кліше в залежності від того, наскільки точно є інформація і чи змінюватиметься вона.

Фінансово-економічні кліше нині займають особливе місце в арсеналі лексичних засобів, але найчастіше зустрічаються в періодичних публікаціях економічного та науково-технічного характеру (курс рубля, фінансовий ринок, національна валюта). Вони є конструктивними одиницями мови та, незважаючи на часте вживання, зберігають свою семантику: потенційний ринок, долар падає/піднімається, долар сильний та стабільний/слабкий та нестабільний, затвердити бюджет, скоротити інвестиції.

Основні джерела утворення штампів і кліше у професійному мовленні, представлено на рис.2.

Рис.2. Основні джерела утворення штампів і кліше у професійному мовленні

Інформаційна функція публіцистичного стилю зумовлює вживання нейтральної, загальностильової лексики, у якій особливу роль відіграє політична та економічна. Це з тим, що головний інтерес публіцистики – суспільно-політичні проблеми. У текстах політичної тематики кліше зустрічаються частіше, ніж у матеріалах інші теми. Це зумовлено тим, що автор обмежений часом, оскільки для подібних повідомлень особливо важливою є актуальність та швидкість надання інформації. Політичне кліше – це шаблонне вираження, що вживається в тому, щоб у короткій, декларативній формі класифікувати й оцінити політичні суб'єкти чи явища. Основний критерій відбору мовних засобів у публіцистиці – загальнодоступність.

Виключаються мовні засоби, які мають цю якість: вузькоспеціальні слова і висловлювання, діалектизми, тобто. все, що може спричинити труднощі в розумінні повідомлення. Однак помічено, що як кліше використовуються економічні, юридичні та спортивні терміни. Отже, спеціальна лексика перетворюється на розряд загальноживаної.

Висновки. Найстарішим видом мас-медіа стали газетні видання. Поступово вони поступаються своїм місцем телевізійному дискурсу. Він має більше способів на аудиторію: візуальні, звукові, вербальні засоби. Також популярними є Інтернет-ЗМІ, які відрізняються анонімністю, оновлюваністю, спілкуванням у режимі реального часу. Повторюваність тематики текстів масмедіа, важливість оперативної передачі приводять до вживання готових поєднань: мовних штампів і кліше. У науковому середовищі існують різні визначення штампів та кліше. Більшість дослідників чітко розмежовують ці поняття, дехто вважає їх аналогічними. Ми дотримуємося думки, що кліше та штампи є різними явищами, які різняться за своєю функцією, значенням, характером впливу. Однак у деяких випадках виникає проблема чіткого визначення. Недоречно вживання кліше перетворює його на штамп, а штамп, що став загальноживаним настільки, що втратив експресію, може перейти в розряд кліше. Вивчивши теоретичні джерела, ми запропонували своє визначення мовного штампу – це стійка, регулярно відтворювана одиниця, яка в силу свого частого та/або невмотивованого вживання втрачає експресивність або сприймається як вставка.

Література:

1. Stratulat, N., Martina, O., Tretiak, N., Hordiichuk, M., Boieva, E., & Shvetsova, I. Speech Culture: Postmodern Dimensions of the Professional Standard. *Postmodern Openings*, 12(2), 2021, 367-386. <https://doi.org/10.18662/po/12.2/313>
2. Bilyk, V., Matvienko, O., Zinko, O., Hanushchyn, S., & Vasylenko, K. Cognitive Technologies in Pedagogical and Natural Science Training for Future Psychologists in Post-Pandemic Education. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 2021, 323-334. <https://doi.org/10.18662/po/12.1Sup1>
3. Holubnycha, L., Kostikova, I., Soroka, N., Shchokina, T., & Golopych, I. Intercultural Competence Development at Universities. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 2021, 200-214. <https://doi.org/10.18662/po/12.1Sup1/279>
4. Onishchuk, I., Bidiyuk, N., Doroshenko, T., Zastelo, O., Kokhanovska, E., Yatsiv, S., & Ishchuk, N. Foreign Language Education in Eastern Europe in the Historical and Postmodern Discourse. *Postmodern Openings*, 12(3), 2021, 107-120. <https://doi.org/10.18662/po/12.3/330>
5. Bihych, O., Okopna, Y., Shcherbyna, M., Zuienko, N., Chernysh, V., & Kuksa, B. Development of Professionally Oriented Intercultural Competence of Future Tourism Experts in the Conditions of Post-Industrial Postmodern Society. *Postmodern Openings*, 13(4), 2022, 389-401. <https://doi.org/10.18662/po/13.4/524>
6. Holubnycha, L., & Baibekova, L. Modern Technologies for University Students' Language Learning in Pandemic. *Postmodern Openings*, 11(2), 2020, 59-65. <https://doi.org/10.18662/po/11.2/158>

7. Sim, M., & Pop, A. The impact of social media on vocabulary learning: Case study Facebook. *Annals of the University of Oradea. Economic Science Series*, 23(2), 2014, 120-130.

References:

1. Stratulat, N., Martina, O., Tretiak, N., Hordiichuk, M., Boieva, E., & Shvetsova, I. (2021). Speech Culture: Postmodern Dimensions of the Professional Standard. *Postmodern Openings*, 12(2), 367-386. <https://doi.org/10.18662/po/12.2/313> [In English]
2. Bilyk, V., Matvienko, O., Zinko, O., Hanushchyn, S., & Vasylenko, K. (2021). Cognitive Technologies in Pedagogical and Natural Science Training for Future Psychologists in Post-Pandemic Education. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 323-334. <https://doi.org/10.18662/po/12.1Sup1/288> [In English]
3. Holubnycha, L., Kostikova, I., Soroka, N., Shchokina, T., & Golopych, I. (2021). Intercultural Competence Development at Universities. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 200-214. <https://doi.org/10.18662/po/12.1Sup1/279> [In English]
4. Onishchuk, I., Bidyuk, N., Doroshenko, T., Zastelo, O., Kokhanovska, E., Yatsiv, S., & Ishchuk, N. (2021). Foreign Language Education in Eastern Europe in the Historical and Postmodern Discourse. *Postmodern Openings*, 12(3), 107-120. <https://doi.org/10.18662/po/12.3/330> [In English]
5. Bihych, O., Okopna, Y., Shcherbyna, M., Zuienko, N., Chernysh, V., & Kuksa, B. (2022). Development of Professionally Oriented Intercultural Competence of Future Tourism Experts in the Conditions of Post-Industrial Postmodern Society. *Postmodern Openings*, 13(4), 389-401. <https://doi.org/10.18662/po/13.4/524> [In English]
6. Holubnycha, L., & Baibekova, L. (2020). Modern Technologies for University Students' Language Learning in Pandemic. *Postmodern Openings*, 11(2), 59-65. <https://doi.org/10.18662/po/11.2/158> [In English]
7. Sim, M., & Pop, A. (2014). The impact of social media on vocabulary learning: Case study Facebook. *Annals of the University of Oradea. Economic Science Series*, 23(2), 120-130. [In English]

УДК 378 . 147 : 792 – 051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-536-553](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-536-553)

Стихун Наталія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри театральної режисури, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, 33022, тел.: (096) 360-57-25, <https://orcid.org/0000-0003-0725-5586>

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА (20–80-ті рр. ХХ ст.).

Анотація. У статті джерельну базу даного періоду розподілено на п'ять основних груп: документи й матеріали нормативно-правового характеру; державні архівні джерела; педагогічна преса та періодичні видання; праці вітчизняних психологів і педагогів, у яких висвітлено сутність театрального мистецтва; довідкові видання (енциклопедії, словники), дисертаційні та монографічні праці, матеріали науково-практичних конференцій, присвячені специфіці театрального мистецтва у професійній майстерності вчителів досліджуваного періоду.

Історіографію проблеми проаналізовано в контексті системного підходу й обґрунтовано та схарактеризовано п'ять її етапів: етап експериментування й новаторства (1920–1933 рр.); українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури (1933–1958 рр.); українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток (1958–1985 рр.); становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу (1985–1991 рр.); розвиток педагогіки і школи в Українській державі (1991 р. – до сьогодні).

На основі аналізу теорії і практики використання засобів театрального мистецтва у розвитку професійної майстерності вчителів у різних загальноосвітніх навчальних закладах в обраних хронологічних межах визначено, що вчителі здійснювали навчально-виховну діяльність, використовуючи засоби театрального мистецтва (театральна гра, імпровізація, інсценізація, мізансцена, живе слово, культура й техніка мови, сценічне мовлення, жести, міміка й пантоміміка, акторська техніка, артистизм), що сприяло ефективній організації не лише навчального та виховного процесу, а й засобом адаптації учнів до умов співіснування з оточуючими, засобом трансформації соціального досвіду пізнання однолітків та дорослих, розвитку та презентації власних творчих можливостей тощо.

Ключові слова: джерельна база, історіографія, професійна майстерність учителів, засоби театрального мистецтва, педагогічна преса.

Stykhun Nataliia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theater Directing, Rivne State University of the Humanities, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33022, tel.: (096) 360-57-25, <https://orcid.org/0000-0003-0725-5586>

SOURCE BASE AND HISTORIOGRAPHY OF DEVELOPMENT PROBLEMS PROFESSIONAL SKILLS OF TEACHERS BY MEANS OF THEATER ARTS (20s - 80s of the 20th century)

Abstract. Resource basis of this study is divided into five primary groups. There are documents and materials of regulatory nature; state archival resources; pedagogical news media and periodical publications; domestic psychologists' and pedagogues' research that reveal the core of performance arts; reference works (encyclopedia, dictionaries), thesis and monographs, materials of research and practical conferences concerned with the specific features of performing arts in teacher professional skills of researched period.

The issue historiography was analyzed in the context of system approach and its five stages were characterized and justified: stage of experiment and innovation (1920-1933); Ukrainian pedagogy as a constituent of Russian and Soviet culture (1933-1958); Ukrainian pedagogy in the development of democracy (1958-1985); the evolution of modern stage of Ukrainian pedagogical development in the aspect of the Soviet discourse (1985-1991); development of pedagogy and school in Ukraine (1991-up to date).

Basing on analysis of theory and practical using of means of performing arts in teacher professional skills development in different general educational institutions during the researched time frames it was identified that teachers carried out the educational activity using means of performing arts (theatre play, improvisation, staging, mise en scene, word, language culture and technique, stage speech, gestures, facial expressions and pantomime, actor technique, artistry). It promoted the effective organization of educational process and was a mean for students' adoption to conditions of coexisting with others, transformation of social experience of peers and adults cognition, development and representation of the own creative possibilities etc.

Keywords: source base, historiography, professional skills of teachers, means of theatrical art, pedagogical press.

Постановка проблеми. Процес європейської інтеграції у XXI столітті впливає на усю сферу освіти, зокрема, на професійну майстерність учителя. Цей процес ознаменований стрімким економічним та інформаційно-технологічним розвитком, зростанням соціального попиту щодо фахівців із високою кваліфікаційною компетентністю. Сучасне суспільство ставить якісно нові вимоги до професійної майстерності вчителя, а саме його

спрямування до активних пошуків новітніх методів, засобів, прийомів, технологій, зокрема театрального мистецтва.

Сьогодні стає очевидною суперечність між соціальним попитом на фахівців-педагогів, ознайомих із театральним мистецтвом, і їхньою кваліфікаційною некомпетентністю в такій царині; вимогами модернізації художньо-естетичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах, удосконалення культурно-мистецької, театральної діяльності в них і скороченням годин на фахову підготовку вчителів, пов'язаних із театральним мистецтвом, а також безініціативністю педагога та його небажанням займатися художньо-творчою діяльністю; необхідністю підвищення професійної майстерності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів, тобто ґрунтовного ознайомлення з теоретико-методичними засадами театральної педагогіки, та їхньою професійною неготовністю до застосування засобів театрального мистецтва у педагогічній практиці.

Для вирішення означеної проблеми видається доцільним повернення до історичного минулого, а саме – ґрунтовне вивчення джерельної бази та історіографії проблеми розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театрального мистецтва (20–80-х рр. ХХ ст.), що уможливить його екстраполювання в сучасну освітню систему.

Актуальність проблеми розвитку професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва – особливо у ХХ ст. – увиразнює значний масив напрацювань, авторами яких є А. Буткевич, А. Пінкевич, А. Миртов, М. Розенштейн, В. Калинович, І. Ющишин, Ф. Кумко, В. Жуковецька, К. Стеценка, Я. Мамонтова, П. Блонського, М. Фальківського, П. Роллана та ін.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Актуальним джерелом пізнання тенденцій у шкільній освіті, зокрема в контексті теми дослідження, є наукові розвідки істориків педагогіки Л. Березівської [1; 2; 3], Н. Гупана [4; 5], О. Петренко [6], О. Сухомлинської, В. Федяєвої [7; 8; 9] та ін.

Питання розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх закладів засобами театрального мистецтва радянського періоду частково розкрито в дослідженнях сучасних науковців І. Беґа [10], А. Єршової [11] І. Зязюна, Л. Масол, І. Наливайка [12; 13; 14] й ін. Аналізу використання театрального мистецтва у педагогічній теорії і практиці вчителя як історико-педагогічній проблемі присвячено дисертації М. Дерґач, Л. Ільїної, О. Лавріненка [15; 16] й ін. Отож, ми розуміємо, що «практика без теорії, як і теорія без практики мертва» [17].

Мета статті – проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва (20–80-ті рр. ХХ ст.).

Виклад основного матеріалу. Вивчення проблеми розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів

засобами театрального мистецтва (20–80-х рр. ХХ ст.) потребує ґрунтовного аналізу джерельної бази.

Для ґрунтовнішого аналізу різних джерел щодо нашого дослідження варто взяти до уваги запропонований ученим Н. Гупаном (2002) проблемно-тематичний підхід до класифікації джерельної бази [5].

На основі його проблемно-тематичного підходу ми поділяємо джерельну базу на п'ять груп:

1. До першої групи входять документи нормативно-правового поля (постанови ЦК ВКП(б)У, Совнаркома РСФСР, Наркомпроса РСФСР, Ради Народних Комісарів УРСР, Декрети ВУЦВК і РНК УРСР, рішення партійних з'їздів, конференцій, резолюцій пленумів ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, накази, інформаційні повідомлення, закони державних структур Народного комісаріату освіти УРСР та Головополітосвіти УСРР. За цими документами можна прослідкувати динаміку розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва 1920–1980 рр., яка звісно залежала від економічних і політичних подій у суспільстві та реформ влади.

2. Друга група – це документи і матеріали, які зберігаються в державних архівах України: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) (фонд №166 – Народний комісаріат освіти УСРР (Міністерство народної освіти УРСР). Ця група включає в себе архівні матеріали (положення про дитячі заклади соціального виховання в Українській соціалістичній радянській республіці, агітлектпункти відділів народної освіти, статuti, стенограми та рішення засідань колегій Міністерства освіти УРСР, навчальний план педагогічних кадрів, матеріали про діяльність театального відділу при Наркомосі УСРР, протоколи засідань колегії Наркомосу УСРР, Наукпедкому НКО, Всеросійських з'їздів учителів, плани Українського головного комітету соціального виховання дітей, навчання семилітньої Єдиної Трудової Школи, роботи II Всеукраїнської сесії науково-педагогічного комітету Головоцвиху УРСР, доповідні записки про стан художнього виховання дітей в Українській РСР, документи про стан виховної роботи серед шкільної молоді УРСР), які дають можливість об'єктивно оцінити особливості класної, позакласної та позашкільної роботи щодо використання вчителем форм, методів, засобів театального мистецтва у навчально-виховному процесі досліджуваного періоду.

3. Третя група складається з педагогічної преси та періодичних видань, на шпальтах яких обумовлювалася проблема розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театального мистецтва досліджуваного періоду, зокрема журналів «Шлях освіти (Путь просвещения)» (1922–1930), «Комуністична освіта» (1931–1941), «Советская педагогика» (1937–1980), «Радянська школа» (1945–1980), газет «Народний учитель» (1925–1930), «За Коммунистическое Просвещение» (1931–1937), «Учительская газета» (1938–1954), «Литературная газета»

(1950–1960), «Радянська освіта» (1960–1980) та ін. Аналіз цих видань допомагає нам зрозуміти, хід розвитку педагогічної думки стосовно теорії і практики застосування театрального мистецтва у педагогічній діяльності вчителя радянського періоду.

4. Четверту групу становлять праці вітчизняних психологів та педагогів (Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Адлера, Я. Мамонтова, М. Розенштейн, Г. Шаррельмана, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших), у яких розкривається сутність театрального мистецтва, його велике значення у формуванні творчих, комунікативних, мовленнєвих, когнітивних, артистичних, організаційних здібностей особистості педагога.

5. До п'ятої групи належать довідкові видання (енциклопедії, словники), дисертаційні та монографічні дослідження, матеріали науково-практичних конференцій різного плану, що розглядають специфіку театрального мистецтва в професійній майстерності вчителів та їх фахову і психологічну готовність до інноваційних підходів у сфері соціокультурної, культуротворчої та мистецько-культурної діяльності.

Аналіз джерельної бази дослідження проблеми розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва спрямовує нашу увагу до історіографії.

Зокрема, у сучасній науці розглядають термін «історіографія», саме історик педагогіки Н. Гупан (2000), як: «системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, що видавалася з певної галузі наукового знання, з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду» [5, с. 36]. У контексті нашого дослідження – це аналіз та вивчення педагогічних праць, присвячених розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва (20–80-х рр. ХХ ст.).

Вивчення педагогічних джерел із проблеми, що досліджується, свідчить про наявність наукових праць, в яких частково схарактеризовані аспекти професійної майстерності засобами театрального мистецтва. На жаль, нині також відсутні науково-педагогічні джерела, у яких би в повному обсязі була б розкрита проблема розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театрального мистецтва в досліджуваний період.

З ціллю забезпечення найкращого висвітлення зазначеної проблеми історіографію досліджуваного періоду ми розглядаємо за системним підходом відповідно до періодизації розвитку педагогічної думки, запропонованої вченою О. Сухомлинською (2003):

- 1920–1933 рр. – етап експериментування й новаторства;
- 1933–1958 рр. – українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури;

- 1958–1985 рр. – українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток;
- 1985–1991 рр. – становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу;
- 1991р. – до сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Українській державі [7, с. 65–66].

У контексті нашого дослідження хронологічні межі 1920–1980 рр. і є частиною етапу «панування формаційно-партійного дискурсу та радянської ідеологеми» [6, с. 18].

Зазначимо, що початкові намагання осмислити проблему професійної майстерності засобами театрального мистецтва в зазначених хронологічних межах робили сучасні науковці І. Зязюн [12], О. Лавріненко [16], М. Дергач [15]. Ученими було частково розкрито деякі аспекти цієї проблеми.

Варто також зауважити, що використання театрального мистецтва в педагогічній майстерності цього періоду відбувалося в умовах соціально-політичних змін у суспільстві. Відповідно до цих змін, усі наукові праці вчених досліджуваного періоду були заідеологізованими та притримувалися комуністичної моралі, тому об'єктивного розкриття цієї проблеми не було. Цю думку підкреслює і сучасний історик педагогіки Л. Березівська: «...формується радянська офіційна історико-педагогічна історіографія, зокрема стосовно шкільної політики, що не передбачала її об'єктивного висвітлення» [1, с. 45].

У наукових працях першого періоду – 1920–1933 рр. – обумовлюється проблема професійної майстерності вчителя в доповідях учених, педагогів та державних діячів, пояснювальних записках до інструкцій про нормальний тип дитячого будинку, звітах, Статутах Товариств Сприяння Народній Освіті, Пораднику щодо соціального виховання, положеннях про агітлектпункти відділів народної освіти щодо використання засобів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі школи задля національного, культурно-ідеологічного росту і подолання неграмотності як учнів, так і усіх верств населення країни.

Ця проблема водночас знайшла своє висвітлення в педагогічній пресі, зокрема журналах (А. Буткевич (1909) [18]; А. Пінкевич (1920) [19], А. Миртов (1922) [20]; М. Розенштейн (1924) [21], В. Калинович (1925) [22]; І. Ющишин (1927) [23]; Ф. Кумко (1932) [24]; В. Жуковецька (1932) [25] та ін.).

У статтях авторів А. Пінкевича «Педагогіка и наука» (1920) [19], А. Миртова «Умение говорить публично» (1922) [20], М. Розенштейн «Театральне мистецтво в педагогічній практиці» (1924) [21] розкривалися питання актуальності застосування форм, методів, засобів театрального мистецтва в педагогічній практиці вчителя з метою підвищення його фахового рівня, а також удосконалення мовленнєвих навичок та умінь.

В інших науковців, зокрема в Я. Чепіги «Народний учитель і національні питання» (1912) [26], «Уява і мислення та творча діяльність дитини» (1914) [27], В. Калиновича «Голос української дитини» (1925) [22], І. Ющишина «Про шкільні самоврядування» (1927) [27], Ф. Кумка «Справа українських шкіл у Румунії» (1932) [24], В. Жуковецької «Дитяче мистецтво» (1932) [25] статті були присвячені національному, естетичному вихованню засобами театрального мистецтва, новаторству та експериментуванню в художній творчості як учнів, так і вчителів.

У 1920–1933 рр. у праці представника течії «вільного виховання» в Німеччині Г. Шарельмана «Возбудительно обучение» (1909) [28], а також у вітчизняних учених К. Стеценка «Українська пісня в народній школі» (1917) [29], Я. Мамонтова «Проблема эстетического воспитания» (1914) [30], П. Блонського «Новые программы ГУСа и учитель» (1925) [31], М. Фальківського «Атлас початкового шкільництва Речі Посполитої Польської» (1929) [32], М. Розенштейн «Театральна робота в школі» (1930) [33], П. Роллана «Народний театр» (1932) [34] достатнього значення надавалося використанню дидактичного принципу художності, емоційності у навчально-виховному процесі, висвітленню проблеми соціального, естетичного, музичного виховання за допомоги мистецтв, розвитку творчої особистості вчителя засобами театрального мистецтва.

Варто виокремити праці означеного періоду, саме видатного педагога-новатора Я. Мамонтова «Естетизація людини» (1922) [35], «Сучасні проблеми педагогічної творчості» (1922) [36]. У цих працях учений висвітлює велике значення використання художньо-дидактичного методу, який складався з художнього, музичного та театрального видів мистецтва, у навчальному процесі, а також обґрунтовував важливість методу естетизації виховання в розвитку творчої особистості учня.

Аналіз праць, які були зазначені вище свідчить, що вчені та педагоги не тільки обумовлювали проблему професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва на сторінках педагогічної преси, а й активно використовували театральне мистецтво у своїй педагогічній практиці.

Період 1933–1958 рр. – характеризується уніфікацією української системи освіти в загальнодержавську, припиненням експериментування та новаторства у школі, послабленням естетично-художнього виховання учнів, посиленням русифікації, цензури, ідеологізації та політизації у навчально-виховному процесі школи; післявоєнною відбудовою і розвитком усіх загальноосвітніх навчальних закладів, підвищенням кваліфікації вчителів і творчого потенціалу вчителя засобами художньої (театральної) самодіяльності в контексті комуністичної моралі. Незважаючи на негативні зміни у шкільництві, учені, педагоги, мистецтвознавці розглядали проблему в педагогічній пресі щодо використання засобів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі школи. Так, у праці Ф. Шиллера (1935) [37]

розкрито вагоме значення гри, як однієї із засобів театрального мистецтва, в естетичному вихованні особистості учня.

Не звертаючи увагу на те, що школа Західної України була під гнітом польської шляхти, педагоги розвивали творчі здібності учнів. У статті С. Чавдарова (1936) висвітлювалася проблема розвитку «дитячого мистецтва» саме театральною творчістю [38].

Як уже зазначалося, уся педагогічна преса цього періоду була заідеологізованою. На шпальтах журналу «Советская педагогика» у статті Н. Севастьянова (1938) зауважувалося, що професійна майстерність учителя повинна розвиватися на ідеологічній витримці, а виклад навчального матеріалу в політичній спрямованості [39].

Однак були публікації і художньо-естетичного характеру. У статті Ф. Бугайко (1939) розкрито особливості техніки уроку, а саме, як за допомогою техніки читання, заучування напам'ять уривків з описової прози та віршів набути міцних знань з орфоєпії української мови [40]. Проаналізовано діяльність дитячих театрів, драматичних гуртків у загальноосвітніх навчальних закладах м. Ужгорода у праці Е. Недзельського (1941) [41].

Із посиленням комуністичної ідеології, особливо після Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., у педагогічній пресі достатньо мало висвітлювалася проблема професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва. Велика увага була приділена підвищенню ідейного і теоретичного рівнів та ділової кваліфікації вчителів, оскільки саме від цього значною мірою залежав успіх усієї навчальної і виховної роботи, зазначалось у статті заступника міністра освіти УРСР П. Дудника (1947) [42, с. 3]. Але, згодом, після смерті Й. Сталіна (1953), цензурний тиск на педагогічну пресу послабився.

Слід наголосити, що проблема професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва знайшла свій розвиток у працях педагога-новатора ХХ ст. А. Макаренка «Методика організації виховного процесу» (1954) [43], «Некоторые выводы из моего педагогического опыта» (1958) [44], «Педагогическая поэма» [45], в яких педагог зосереджував увагу на необхідності вдосконалення акторських і педагогічних здібностей педагога, проведенні у педагогічному колективі етюдної роботи, зокрема комплексу вправ на уяву.

У праці О. Апраксіної «Очерки по истории художественного воспитания в советских школах» (1956) на основі педагогічного досвіду А. Луначарського висвітлювалася думка щодо необхідності введення в педагогічну практику вчителя використання сценічних методів та організації творчої роботи з професійними акторами [46].

Отже, аналіз засвідчує, що попри цензуру, заідеологізованість та заполітизованість у суспільстві, педагоги невпинно вивчали проблему професійної майстерності вчителів, зокрема засобами театрального мистецтва,

та працювали над її розв'язанням для того, щоб учні не втратили творчого натхнення й бажання вчитися.

Третій період історіографії (1958–1985 рр.) обумовлюється «хрущовською відлигою», посиленням тоталітаризму, командно-адміністративної педагогіки, активізацією творчої роботи педагогів-новаторів (В. Шаталова, Ш. Амонашвілі та ін.), зародженням «педагогіки співробітництва» (з 1985 р.).

Серед публікацій цього періоду виділяються праці А. Луначарського «О народном образовании» (1958) [47], «Литературоведение. Критика. Эстетика» (1963) [48], «Основные принципы единой трудовой школы» (1966) [49], «О воспитании и образовании» (1976) [50], у яких обґрунтовувалися соціально-психологічні основи театрального мистецтва в художньо-естетичному вихованні учнів. Подібні педагогічні думки ми зустрічаємо у праці П. Блонського (1961) [51], у неопублікованих роботах С. Шацького (1968) [52], у статті Т. Колесниченко «Эстетическое воспитание в педагогической системе С. Т. Шацкого» (1968) [53].

У працях вітчизняних психологів Л. Виготського «Воображение и творчество в детском возрасте» (1967) [54], В. Роменця «Фантазия, пізнання, творчість» (1965) [55], Б. Ананьева «Человек как предмет познания» (1968) [56], А. Ковальова «Психология личности» (1970) [57] розкривалася сутність психологічного процесу формування творчої особистості вчителя і його культурного розвитку засобами театрального мистецтва.

У зазначений період увага науковців, зокрема видатного педагога В. Сухомлинського була сконцентрована на пошуку нових підходів до творчої діяльності, саме використання форм, методів і засобів театрального мистецтва у професійній майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів у праці «Сто порад учителям» (1976) [58].

Послідовниками ідей В. Сухомлинського були педагоги-новатори Ш. Амонашвілі, В. Шаталов та ін. Педагог Ш. Амонашвілі висвітлював думку щодо артистичних умінь та інтонаційного малюнку мовленнєвих висловлювань у педагогічній діяльності вчителя у посібнику для вчителя «Здравствуйте, дети!» (1983) [59]. В. Шаталов у праці «Навчати всіх, навчати кожного» (1988) [60] зауважував, що вчитель повинен у своїй професійній майстерності поєднувати педагогічну дію з акторською, удосконалювати мовленнєві навички.

Зокрема, російська вчена З. Савкова у праці «Как сделать голос сценическим» (1975) [61] надала цінні методичні рекомендації щодо використання голосомовного тренінгу зі сценічної мови у практичній діяльності вчителя задля вдосконалення його мовного голосу та артикуляційного апарату.

Удосконалення мовленнєвих навиків, а саме педагогічного спілкування обумовлювалось у публікації науковця В. Кан-Калика «Учителю о педагогическом общении» (1987) [62]. У цій праці автор також надав цінні

поради щодо покращення професійної майстерності вчителя, тобто його спілкування з учнями.

Принагідно зазначимо, що в педагогічній практиці вчителя даного періоду впроваджувалася така форма навчання, як комплексний вплив мистецтв. У праці дослідниці Г. Шевченко «Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании подростков» (1981) [63] указувалося на те, що комплексний вплив мистецтв, а саме літературний, музичний, образотворчий, підвищує рівень навчального процесу, розвиває асоціативне та образне мислення учнів, підсилює його чуттєво-емоційну сферу.

Подібну думку ми зустрічаємо в методичних рекомендаціях російського педагога А. Єршової «Театрально-творческие методы работы на уроке литературы как средство развития зрительской и читательской культуры школьников» (1982) [11], де висвітлювалося значення поєднання різних видів мистецтв, зокрема музики, танцю, художнього слова, невербальних засобів виразності, які позитивно впливають на емоційний стан школярів.

У досліджуваному періоді з означеної теми була захищена лише одна робота – кандидатська дисертація В. Василенка «Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского» (1982) [64], у якій висвітлено окремі аспекти педагогічної майстерності вчителя радянської школи, уточнено зміцнення і розвиток взаємозв'язку уроку з різноманітними видами позакласної роботи, зокрема мистецтвом.

У навчальному посібнику «Основы педагогического мастерства учителя» (1985) В. Максимова [65] розглядалися питання педагогічної майстерності як досконале володіння вчителем теоретичним та практичним уміннями, і як за допомоги природних задатків педагога, саме його таланту, можна педагогічний процес підвищити до рівня професіоналізму.

Отож, аналіз історіографії проблеми третього періоду свідчить, що учені, психологи, педагоги розкривали різні аспекти професійної майстерності вчителя. Із зародженням педагогіки співробітництва з 1985 р. посилюється інтерес до театрального мистецтва.

Четвертий період (1985–1991 рр.) – становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу – характерний працями педагогів-новаторів (О. Бондар, В. Струбицький (1987), Л. Рувинський (1987), Л. Кондратенко (1988), Л. Кондрашова (1987, 1988), Л. Белецька (1988), Н. Чепелева (1989) та ін.), які не лише надавали досить великого значення засобам театрального мистецтва, а й включали їх у свою діяльність.

П'ятий період – 1991 – до сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Українській державі – вирізняється появою праць, у яких здійснено об'єктивне висвітлення окремих аспектів окресленої проблеми (Ю. Львова (1992) [66], М. Лазарев (1993) [67], Л. Дубова (1994) [68], О. Лавріненко (2009) [16], Т. Мочан (2011) [69], М. Дергач (2012) [15], А. Загородня (2012) [70], Т. Булгакова (2016) [71] та ін.).

У педагогічній пресі з'являються наукові праці вітчизняних педагогів-практиків Ю. Львової «Творческая лаборатория учителя» (1992) [66], М. Лазарева «Основи педагогічної творчості» (1993) [67], Л. Дубової «Режисура шкільного уроку» (1994) [68], у яких проаналізовані аспекти акторської майстерності вчителя, зокрема взаємозв'язок між творчою діяльністю вчителя і артиста та використання театралізації у навчально-виховному процесі школи.

Достатньо важливі для нашого дослідження є дисертаційні роботи сучасних науковців О. Лавріненка (2009) [16], Т. Мочан (2011) [69], М. Дергач (2012) [15], Л. Рубан (2012) [72], А. Загородньої (2012) [70], Т. Булгакової (2016) [71]. У цих наукових працях учені дають загальну характеристику професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва, зокрема щодо його професіоналізму, який «вимірюється рівнем педагогічної етики, педагогічного такту, артистизму, педагогічної майстерності, педагогічною технікою, високою мовною культурою» [70], а також художньо-естетичного та творчого розвитку особистості вчителя досліджуваного періоду.

У монографіях Н. Гупана (2000) [4], О. Сухомлинської (2002) [8], В. Курила (2006) [73], Л. Березівської (2009) [1], С. Лободи (2010) [74], М. Антонця (2012) [75] висвітлюється не тільки проблема педагогічної творчості і майстерності вчителя, а й розвиток вітчизняної освіти радянського періоду, зокрема української школи.

Аналіз педагогічної преси дає нам можливість зрозуміти динаміку розвитку професійної майстерності вчителя, а саме мати загальне уявлення про періодизацію вітчизняного історико-педагогічного процесу і використання в ньому засобів театрального мистецтва.

Висновки. У процесі історіографічного пошуку з'ясовано, що порушена тема не була комплексно вивчена як окрема історико-педагогічна проблема в обраних хронологічних межах. Утім, достатній фактологічний матеріал із проблеми професійної майстерності вчителів загальноосвітніх закладів засобами театрального мистецтва уможливив простеження динаміки її розвитку впродовж досліджуваного періоду.

Узагальнюючи проведений огляд джерельної бази та історіографії проблеми, можна стверджувати, що розвиток професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва (20 – 80-ті рр. ХХ ст.) знайшов своє висвітлення в історико-педагогічній думці. Але дана проблема не завжди була відображена у повному обсязі на сторінках існуючих джерел досліджуваного періоду, так як уся педагогічна діяльність учителя залежала від соціально-політичних подій у суспільстві, а також від реформ та постанов радянського уряду.

Література:

1. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (кінець 30-х – 80-ті роки ХХ ст.): історіографія та джерела дослідження. Педагогічний дискурс. Зб. Наукових праць. Хмельницький : ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 45–50.

2. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01; Ін-т. педагогіки АПН України. Київ, 2009. 506 с.
3. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
4. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Київ: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2000. 222 с.
5. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ : «А. П. Н.», 2002. 224с.
6. Петренко О. Б. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період. Історико-педагогічний альманах. К. : Міленіум, 2001. № 1. С. 16–20.
7. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: А. П. Н., 2003. 68 с.
8. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: зб. наук. праць. Ч. 1. Харків : ОВС, 2002. С. 37–54.
9. Сухомлинська О. В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм. Історико-педагогічний альманах. 2005. № 1. С. 5–29.
10. Бех І. Д. Виховання особистості / Навч.-метод. посіб. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 278 с.
11. Ершова А. П., Леваньшєна Т. В., Николь Б. Г. Театральнo-творческe мeтoдoдo рaбoтo нa урoкe литeрaтyрe кaк срeдствo рaзвития зрительскoй и читaтeльскoй кyльтyрe шкoльнoкoв: (мeтoд. рeкoмeндaции в пoмoщь лeктoрaм и мeтoдистaм ин-тoв yсoвeршeнствoвaния yчитeлeй). М-вo прoсвeщeния СССР. М. : МП СССР. 1982. Ч. 2. 35 с.
12. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навч. посіб. Київ : Укр.-фін. ін-т менедж. і бізнесу, 1997. 302 с.
13. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; під ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.
14. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
15. Дергач М. А. Театральне мистецтво як засіб формування особистості в історії педагогічної думки та школи України в ХХ столітті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; Держ. закл. «Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка» . Луганськ, 2012. 492 с.
16. Лаврінєнко О. А. Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика (середина ХVІ – кінець ХХ ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Київ, 2009. 534 с.
17. Станиславский К. С. Театр и жизнь. Собрание сочинений в 8 т. М.: Искусство, 1961. Т. 4. 388 с.
18. Буткевич А. Виховне значення дитячого театру. Виховання і навчання. 1909. № 5. С. 146–158.
19. Пинкевич А. П. Педагогика и наука. Педагогическая мысль. 1920. № 1-3. С. 9–11.
20. Миртов А. Умение говорить публично : очерк І. Просвещение Донбасса. 1922. № 6-7. С. 41–55.
21. Розенштейн М. Театральне мистецтво в педагогічній практиці. Шлях освіти. 1924. № 1. – 12. С. 103–125.
22. Калинович В. Голос української дитини. Українська школа. Львів. 1925. № 709. С. 24–30.

23. Ющишин І. Про шкільні самоврядування. Шлях виховання і навчання. 1927. № 2. С. 1–8.
24. Кумко Ф. Справа українських шкіл у Румунії. Державно-творча трибуна Буковини (дод. до «Самостійної думки»). 1932. Ч. 7–8. С. 1–2.
25. Жуковецька В. Дитяче мистецтво. Товариство «Рідна школа». Львів. 1932. С. 301–306.
26. Чепіга Я. Народний учитель і національні питання. Світло. Львів, 1912. Кн. 1. С. 21–25.
27. Чепіга Я. Уява і мислення та творча діяльність дитини. Світло. Львів, 1914. Кн. 9. С. 15–21.
28. Шарелман Х. Возбудительно обучение / Х. Шарелман ; прев. от немски. София : Книж. Лесичнов, Шумен, 1909. 55 с.
29. Стеценко К. Українська пісня в народній школі : доповідь на з'їзді вчителів народних шкіл. Вінниця : Нова друк., 1917. 8 с.
30. Мамонтов Я. А. Проблема эстетического воспитания. М.: тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1914. 20 с.
31. Блонский П. П. Новые программы ГУСа и учитель. 2-е изд. М.: 1925. 65 с.
32. Формування естетичних смаків. Радянська освіта. 1972. № 31 (2173). С. 4.
33. Розенштейн М. Театральна робота в школі. Художнє виховання в школі : зб. метод. матеріалів. Харків : ДВУ, 1930. С. 83–108.
34. Роллан Р. Народный театр. Собрание сочинений / под. ред. А. А. Франковского. Ленинград: Кооперат. изд-во «Время», 1932. Т. 12. 376 с.
35. Мамонтов Я. Естетизація людини. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець. Харків : Держ. вид-во України, 1922. С. 25–53.
36. Мамонтов Я. А. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець. Харків : Держ. вид. Укр. 1922. 80 с.
37. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека. Статьи по эстетике. Москва-Ленинград: Академия, 1935. 674 с.
38. Чавдаров С. Х. Школа Західної України під гнітом польської шляхти. Радянська педагогіка. 1936. № 11-12. С. 31–34.
39. Севастьянов Н. В. Ошибки молодого учителя при ведении урока. Советская педагогика. 1938. № 8. С. 74–78.
40. Бугайко Ф. Ф., Бугайко Т. Ф. З досвіду вивчення ранніх творів Т. Г. Шевченка в 9 класі. Комуністична освіта. 1939. № 2. С. 44–58.
41. Недзельський Е. Угро-руській театр. Ужгород : Унію, 1941. 71 с.
42. Дудник П. До підсумків навчального року. Радянська Україна. 1947. № 145. С. 3.
43. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу. Твори в 7 т. Київ: Рад. шк., 1954. Т. 5. 366 с.
44. Макаренко А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта. Сочинения в 7 т. Москва: АПН РСФСР, 1958. Т. 5: Общие вопросы теории педагогики. 1958. 397 с.
45. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. М.: Педагогика, 1981. 624 с.
46. Апраксина О. А. Очерки по истории художественного воспитания в советских школах. Москва : АПН РСФСР, 1956. 224 с.
47. Луначарский А. В. О народном образовании. Статьи и речи за период 1917–1929 гг. Вступит. статья И. Каирова. М.: АПН РСФСР, 1958. 559 с.
48. Луначарский А. В. Собрание сочинений. В 8 т. Литературоведение. Критика. Эстетика / редкол. : И. И. Анисимов (глав. ред.) и др. М.: Худож. лит., 1963. Т. 1: Русская литература : статьи, доклады, речи. (1903–1933). 615 с.

49. Луначарский А. В. Основные принципы единой трудовой школы : ст. от 16 окт. 1918 г. Революция – искусство – дети : сб. материалов. М.: Педагогика, 1966. С. 25–27.
50. Луначарский А. О воспитании и образовании. М.: Педагогика, 1976. 636 с.
51. Блонский П. Избранные педагогические произведения. М.: АПН РСФСР, 1961. 695с.
52. Из неопубликованных работ С. Т. Шацкого. Советская педагогика. 1968. № 7. С. 110–113.
53. Колесниченко Т. С. Эстетическое воспитание в педагогической системе С. Т. Шацкого. Советская педагогика. 1968. № 7. С. 100–109.
54. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Просвещение, 1967. 93 с.
55. Роменець В. А. Фантазія, пізнання, творчість. Київ : Наук. думка, 1965. С. 41–43.
56. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л.: Ленингр. ун-т, 1968. 340 с.
57. Ковальов А. Г. Психология личности. М. : Просвещение, 1970. 390 с.
58. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзевєрін (гол.), М. В. Черпинський та ін. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 2. 670 с.
59. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте дети! : пособие для учителя. М.: Просвещение, 1983. 208 с.
60. Шаталов В. Ф. Навчати всіх, навчати кожного. Педагогічний пошук : кн. для вчителя / упоряд. І. М. Баженова. Київ : Рад. шк., 1988. С. 127–188.
61. Савкова З. В. Как сделать голос сценическим. М.: Искусство, 1975. 172 с.
62. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1987. 190 с.
63. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании подростков. Киев : Знание, 1981. 48 с.
64. Василенко В. А. Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 ; Киев. пед. ин-т им. А. М. Горького. К.: 1982. 193 с.
65. Максимов В. Г. Основы педагогического мастерства учителя : учеб. пособие. Чебоксары : Изд-во Чуваш. гос. ун-та, 1985. 52 с.
66. Львова Ю. Л. Творческая лаборатория учителя : Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1992. 220 с.
67. Лазарев М. О. Основы педагогічної творчості : навч. посіб. для пед. інтів та системи підвищення кваліфікації вчителів. Суми : ВВП «Марія»-ЛТД, 1993. 144 с.
68. Дубова Л. Л., Дубова Г. Л. Режиссура шкільного уроку. Матеріали Всесоюзної науково-практичної конференції. Полтава, 1994. С. 209–211.
69. Мочан Т. М. Естетичне виховання учнівської молоді в полікультурному середовищі на Закарпатті (1919-1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. 243 с.
70. Загородня А. А. Особистість учителя у педагогічній спадщині І. О. Синиці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01; ДВНЗ «Переясл.-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2012. 258 с.
71. Булгакова Т. М. Художньо-естетичне виховання учнів у загальноосвітніх закладах України у другій половині ХХ століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Мелітопольський держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь, 2016. 223 с.
72. Рубан Л. М. Майстерність учителя в спадщині американського педагога-реформатора Джона Холта (1923-1985 рр.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми, 2012. 228 с.
73. Курило В. М., Шепотько В. П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес : історія, досвід, уроки : монографія. Київ : «Деміур», 2006. 432 с.

74. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ: протистояння ідей : монографія. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. 504 с.

75. Антоненко М. Я. Проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2012. 224 с.

References:

1. Berezivska L. D. (2013). Derzhavna politika stosovno diferenciaciyi organizaciyi ta zmistu shkilnoyi osviti v Ukrayinskij Radyanskij Socialistichnij Respublici (kinec 30-h – 80-ti roki HH st.): istoriografiya ta dzherela doslidzhennya. [State policy regarding the differentiation of the organization and content of school education in the Ukrainian Soviet Socialist Republic (late 1930s - 1980s): historiography and research sources]. *Pedagogichnij diskurs – Pedagogical discourse*. (Vip. 15). (pp. 45–50). Hmelnickij : HGPA [in Ukrainian].
2. Berezivska L. D. (2009). Organizacijno-pedagogichni zasadi reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukrayini u HH stolitti [Organizational and pedagogical principles of reforming school education in Ukraine in the 20th century]. *Doctor's thesis*. Kiyiv [in Ukrainian].
3. Berezivska L. D. (2008). *Reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukrayini u HH stolitti [Reforming school education in Ukraine in the 20th century]*. Kiyiv : Bogdanova A. M. [in Ukrainian].
4. Gupan N. M. (2000). *Istoriografiya rozvitku istoriko-pedagogichnoyi nauki v Ukrayini [Historiography of the development of historical and pedagogical science in Ukraine]*. Kiyiv: Nac. ped. un-t imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
5. Gupan N. M. (2002). *Ukrayinska istoriografiya istoriyi pedagogiki [Ukrainian historiography of the history of pedagogy]*. Kiyiv: «A.P.N.» [in Ukrainian].
6. Petrenko O. B. (2001). Problema periodizaciyi rozvitku gendernih pidhodiv do vitchiznyanoyi osviti j viovannya u radyanskij period [The problem of periodization of the development of gender approaches to national education and upbringing in the Soviet period]. *Istorko-pedagogichnij almanah – Historical and pedagogical almanac*, 1, 16–20 [in Ukrainian].
7. Suhomlinska O. V. (2003). *Istorko-pedagogichnij proces: novi pidhodi do zagalnih problem [Historical-pedagogical process: new approaches to common problems]*. Kiyiv : A. P. N. [in Ukrainian].
8. Suhomlinska O. V. (2002). Periodizaciya pedagogichnoyi dumki v Ukrayini: kroki do novogo vimiru. Rozvitok pedagogichnoyi i psihologichnoyi nauk v Ukrayini 1992-2002 [Periodization of pedagogical thought in Ukraine: steps to a new dimension. Development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine 1992-2002]. (Ch. 1), (pp. 37–54). Harkiv : OVS [in Ukrainian].
9. Suhomlinska O. V. (2005). Refleksiyi pro genezu duhovnosti v konteksti viovannya: na shlyahu do sintezu paradigm [Reflections on the genesis of spirituality in the context of education: on the way to the synthesis of paradigms]. *Istorko-pedagogichnij almanah – Historical and pedagogical almanac*, 1, 5–29 [In Ukrainian].
10. Beh I. D. (2003). *Viovannya osobistosti [Personality education]*. Kiyiv : Libid [in Ukrainian].
11. Ershova A. P., Levanyshena T. V., Nikol B. G. (1982). *Teatralno-tvorcheskie metody raboty na uroke literatury kak sredstvo razvitiya zritelskoj i chitatelskoj kultury shkolnikov [Theatrical and creative methods of work in the literature lesson as a means of developing the audience and reading culture of schoolchildren]*. Moskva: MP SSSR [In Russian].
12. Zyazyun I. A., Sagach G. M. (1997). *Krasa pedagogichnoyi diyi [The beauty of pedagogical action]*. Kiyiv : Ukr.-fin. in-t menedzh. i biznesu [in Ukrainian].
13. Zyazyun I. A., Kramushenko L. V., Krivonos I. F. (1997). *Pedagogichna majsternist [Pedagogical skill]*. Kiyiv : Visha shk. [in Ukrainian].
14. Zyazyun I. A., Kramushenko L. V., Krivonos I. F. (2008). *Pedagogichna majsternist [Pedagogical skill]*. Kiyiv : SPD Bogdanova A. M. [in Ukrainian].

15. Dergach M. A. (2012). *Teatralne mistectvo yak zasib formuvannya osobistosti v istoriyi pedagogichnoyi dumki ta shkoli Ukrayini v HH stolitti* [Theatrical art as a means of personality formation in the history of pedagogical thought and schools of Ukraine in the 20th century]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lugansk: Derzh. zakl. «Luganskij nac. un-t im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
16. Lavrinenko O. A. (2009). *Tendenciyi rozvitku idej pedagogichnoyi majsternosti vchitelya: teoriya i praktika (seredina XVI – kinec HH st.)* [Trends in the development of ideas of the teacher's pedagogical skills: theory and practice (mid-16th - late 20th centuries)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiyiv: In-t ped. osviti i osviti doroslih APN Ukrayini [in Ukrainian].
17. Stanislavskij K.S. (1961). *Teatr i zhizn* [Theater and life]. (Vols. 1-8). Moskva: Iskusstvo [in Russian].
18. Butkevich A. (1909). *Vihovne znachennya dityachogo teatru* [The educational value of children's theater]. *Vihovannya i navchannya – Education and training*, 5, 146–158 [in Ukrainian].
19. Pinkevich A. P. (1920). *Pedagogika i nauka* [Pedagogy and science]. *Pedagogicheskaya mysl – Pedagogical thought*, 1-3, 9–11 [in Ukrainian].
20. Mirtov A. (1922). *Umenie govorit publichno : ocherk I* [The ability to speak in public: essay I]. *Prosvveshenie Donbassa – Enlightenment of Donbass*, 6-7, 41–55 [in Russian].
21. Rozenshtejn M. (1924). *Teatralne mistectvo v pedagogichnij praktici* [Theatrical art in pedagogical practice]. *Shlyah osviti – The way of education*, 1. – 12, 103–125 [in Ukrainian].
22. Kalinovich V. (1925). *Golos ukrayinskoyi ditini* [The voice of a Ukrainian child]. *Ukrayinska shkola – Ukrainian school*. Lviv, 709, 24–30 [in Ukrainian].
23. Yushishin I. (1927). *Pro shkilni samovryaduvannya* [About school self-government]. *Shlyah vihovannya i navchannya – The way of education and training*, 2, 1–8 [in Ukrainian].
24. Kumko F. (1932). *Sprava ukrayinskih shkil u Rumuniyi* [The case of Ukrainian schools in Romania]. *Derzhavno-tvorcha tribuna Bukovini (dod. do «Samostijnoyi dumki») - State-creative tribune of Bukovyna (addendum to "Independent opinion")*, 7–8, 1–2 [in Ukrainian].
25. Zhukovecka V. (1932). *Dityache mistectvo* [Children's art]. *Tovaristvo «Ridna shkola» - Society "Native School"*. Lviv, 301–306. [in Ukrainian].
26. Chepiga Ya. (1912). *Narodnij uchitel i nacionalni pitannya* [People's teacher and national issues]. *Svitlo. Lviv – Light. Lviv*, 1, 21–25 [in Ukrainian].
27. Chepiga Ya. (1914). *Uyava i mislennya ta tvorcha diyalnist ditini* [Imagination and thinking and creative activity of the child]. *Svitlo. Lviv – Light. Lviv*, 9, 15–21 [in Ukrainian].
28. Sharelman H. (1909). *Vozbuditelno obuchenie* [Exciting learning]. Sofiya : Knizh. Lesichnov, Shumen [in Russian].
29. Stecenko K. (1917). *Ukrayinska pisnya v narodnij shkoli : dopovid na z'yizdi vchiteliv narodnih shkil* [Ukrainian song in the folk school: report at the congress of teachers of folk schools]. Vinnicya : Nova druk., [in Ukrainian].
30. Mamontov Ya. A. (1914). *Problema esteticheskogo vospitaniya* [The problem of aesthetic education]. Moskva: tip. G. Lissnera i D. Sobko [in Russian].
31. Blonskij P. P. (1925). *Novye programmy GUSa i uchitel* [New GUS programs and teacher]. Moskva [in Russian].
32. *Formuvannya estetichnih smakiv* [Molding of aesthetic tastes] (1972). *Radyanska osvita – Soviet education*, 31 (2173), 4 [in Ukrainian].
33. Rozenshtejn M. (1930). *Teatralna robota v shkoli* [Theater work at school]. Harkiv : DVU [in Ukrainian].
34. Rollan R. (1932). *Narodnij teatr* [People's Theater]. *Sobranie sochinenij – Collected composed*. Leningrad: Kooperat. izd-vo «Vremya», (Vols. 12) [in Russian].
35. Mamontov Ya. (1922). *Estetizaciya lyudini. Suchasni problemi pedagogichnoyi tvorchosti* [Human aestheticization. Modern problems of pedagogical creativity]. (Ch. 1), (pp. 25–53). Harkiv : Derzh. vid-vo Ukrayini [in Ukrainian].

36. Mamontov Ya. A. (1922). *Suchasni problemi pedagogichnoyi tvorchosti [Modern problems of pedagogical creativity]*. Harkiv : Derzh. vid. Ukr. [in Ukrainian].
37. Shiller F. (1935). *Pisma ob esteticheskom vospitanii cheloveka. Stati po estetike [Letters on the aesthetic education of man. Articles on aesthetics]*. Moskva- leningrad: Akademiya [in Russian].
38. Chavdarov S. H. (1936). *Shkola Zahidnoyi Ukrayini pid gnitom polskoyi shlyahiti [School of Western Ukraine under the oppression of the Polish nobility]*. *Radyanska pedagogika – Soviet pedagogy*, 11-12, 31–34 [in Ukrainian].
39. Sevastyanov N. V. (1938). *Oshibki molodogo uchitelya pri vedenii uroka [Mistakes of a young teacher when conducting a lesson]*. *Sovetskaya pedagogika - Soviet pedagogy*, 8, 74–78 [in Russian].
40. Bugajko F. F., Bugajko T. F. (1939). *Z dosvidu vivchennya rannih tvoriv T. G. Shevchenka v 9 klasi [From the experience of studying the early works of T. G. Shevchenko in the 9th grade]*. *Komunistichna osvita – Communist education*, 2, 44–58 [in Ukrainian].
41. Nedzelskij E. (1941). *Ugro-russkij teatr [Ugro-Russian Theater]*. Uzhgorod : Unio [in Ukrainian].
42. Dudnik P. (1947). *Do pidsumkiv navchalnogo roku [To the results of the academic year]*. *Radyanska Ukrayina – Soviet Ukraine*, 145, 3 [in Ukrainian].
43. Makarenko A. S. (1954). *Metodika organizaciyi viovnoho procesu [Methods of organizing the educational process]*. (Vols. 1-7). Kiyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
44. Makarenko A. S. (1958). *Nekotorye vyvody iz moego pedagogicheskogo opyta [Some conclusions from my pedagogical experience]*. (Vols. 1-7). Moskva: APN RSFSR [in Russian].
45. Makarenko A. S. (1981). *Pedagogicheskaya poema [Pedagogical poem]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
46. Apraksina O. A. (1956). *Ocherki po istorii hudozhestvennogo vospitaniya v sovetskih shkolah [Essays on the history of art education in Soviet schools]*. Moskva: APN RSFSR [in Russian].
47. Lunacharskij A. V. (1958). *O narodnom obrazovanii. Stati i rechi za period 1917–1929 gg. Vstupit. statya I. Kairova [About national education. Articles and things for the period 1917–1929. will enter article by I. Kairov]*. Moskva: APN RSFSR [in Russian].
48. Lunacharskij A. V. (1963). *Literaturovedenie. Kritika. Estetika [Literary studies. Criticism. Aesthetics]*. (Vols. 1-8). Moskva: Hudozh. lit. [in Russian].
49. Lunacharskij A. V. (1966). *Osnovnye principy edinoj trudovoj shkoly : st. ot 16 okt. 1918 g. Revolyuciya – iskusstvo – deti [Basic principles of the unified labor school: Art. from Oct. 16 1918. Revolution - art – children]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
50. Lunacharskij A. (1976). *O vospitanii i obrazovanii [About upbringing and education]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
51. Blonskij P. (1961). *Izbrannye pedagogicheskie proizvedeniya [Selected pedagogical works]*. Moskva: APN RSFSR [in Russian].
52. Iz neopublikovannyh rabot S. T. Shackogo [From the unpublished works of S. T. Shatsky]. (1968). *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 7, 110–113 [in Russian].
53. Kolesnichenko T. S. (1968). *Esteticheskoe vospitanie v pedagogicheskoy sisteme S. T. Shackogo [Aesthetic education in the pedagogical system of S. T. Shatsky]*. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 7, 100–109 [in Russian].
54. Vygotskij L. S. (1967). *Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozdaste [Imagination and creativity in children's reward]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
55. Romenec V. A. (1965). *Fantaziya, piznannya, tvorchist [Imagination, cognition, creativity]*. Kiyiv : Nauk. Dumka [in Ukrainian].
56. Anan'ev B. G. (1968). *Chelovek kak predmet poznaniya [Man as an object of knowledge]*. Leningrad: Leningr. un-t [in Russian].

57. Kovalov A. G. (1970). *Psihologiya lichnosti [Personality psychology]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
58. Suhomlinskij V. O. (1976). *Vibrani tvori [Selected works]*. (Vols. 1-5). Kiyiv: Rad. shk., [in Ukrainian].
59. Amonashvili Sh. A. (1983). *Zdravstvujte deti! [Hello children!]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
60. Shatalov V. F. (1988). *Navchati vsih, navchati kozhnogo [Teach everyone, teach everyone]*. Kiyiv : Rad. shk. [in Ukrainian].
61. Savkova Z. V. (1975). *Kak sdelat golos scenicheskim [How to make a stage voice]*. Moskva : Iskusstvo [in Russian].
62. Kan-Kalik V. A. (1987). *Uchitelyu o pedagogicheskom obshenii [To the teacher about pedagogical communication]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
63. Shevchenko G. P. (1981). *Vzaimodejstvie iskusstv v esteticheskom vospitanii podrostkov [The interaction of arts in the aesthetic education of teenagers]*. Kiev : Znanie [in Russian].
64. Vasilenko V. A. (1982). Problema sovershenstvovaniya uroka v pedagogicheskom nasledii V. A. Suhomlinskogo [The problem of perfecting the lesson in the pedagogical legacy of V. A. Sukhomlynskyi]. *Candidate's thesis*. Kiyiv: Kiev. ped. in-t im. A. M. Gorkogo [in Russian].
65. Maksimov V. G. (1985). *Osnovy pedagogicheskogo masterstva uchitelya [Basics of the teacher's pedagogical mastery]*. Cheboksary : Izd-vo Chuvash. gos. un-ta [in Russian].
66. Lvova Yu. L. (1992). *Tvorcheskaya laboratoriya uchitelya [Teacher's creative laboratory]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
67. Lazaryev M. O. (1993). *Osnovi pedagogichnoyi tvorchosti [Basics of pedagogical creativity]*. Sumi : VVP «Mariya»-LTD [in Ukrainian].
68. Dubova L. L., Dubova G. L. (1994). Rezhisura shkilnogo uroku [Directing a school lesson]. *Materiali Vsesoyuznoyi nauково-praktichnoyi konferenciyi – Materials of the All-Union Scientific and Practical Conference*. (pp. 209-211). Poltava [in Ukrainian].
69. Mochan T. M. (2011). Estetichne vihovannya uchnivskoyi molodi v polikulturnomu seredovishi na Zakarpatti (1919-1939 rr.) [Aesthetic education of schoolchildren in a multicultural environment in Transcarpathia (1919-1939)]. *Candidate's thesis*. Ternopil: Ternop. nac. ped. un-t im. V. Gnatyuka [in Ukrainian].
70. Zagorodnya A. A. (2012). Osobistist uchitelya u pedagogichnij spadshini I. O. Sinici [The personality of the teacher in the pedagogical heritage of I.O. Sinytsia]. *Candidate's thesis*. Pereyaslav-Hmelnickij: DVNZ «Pereyasl.-Hmeln. derzh. ped. un-t im. Grigoriya Skovorodi» [in Ukrainian].
71. Bulgakova T. M. (2016). Hudozhno-estetichne vihovannya uchniv u zagalnoosvitnih zakladah Ukrayini u drugij polovini HH stolittya [Artistic and aesthetic education of students in general educational institutions of Ukraine in the second half of the 20th century]. *Candidate's thesis*. Melitopol: Melitopolskij derzh. ped. un-t im. Bogdana Hmelnickogo [in Ukrainian].
72. Ruban L. M. (2012). Majsternist uchitelya v spadshini amerikanskogo pedagoga-reformatora Dzhona Holta (1923-1985 rr.) [Mastery of the teacher in the legacy of the American teacher-reformer John Holt (1923-1985)]. *Candidate's thesis*. Sumi: Sumskij derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].
73. Kurilo V. M., Shepotko V. P. (2006). *Osvita Ukrayini i nauково-tehnichnij ta socialnij progres : istoriya, dosvid, uroki [Education of Ukraine and scientific, technical and social progress: history, experience, lessons]*. Kiyiv : «Demiur» [in Ukrainian].
74. Loboda S. M. (2010). *Pedagogichna tvorchist uchitelya na shpaltah vitchiznyanoyi presi HH: protistoyannya idej [Pedagogical creativity of the teacher in the columns of the domestic press of the 20th century: confrontation of ideas]*. Lugansk : LNU im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
75. Antonec M. Ya. (2012). *Problemi diyalnosti vchitelya u pedagogichnij spadshini Vasilya Suhomlinskogo [Problems of the teacher's activity in the pedagogical legacy of Vasyl Sukhomlynskyi]*. Kiyiv : Chetverta hvilya [in Ukrainian].

УДК 373.3/5.091.12.011.3-051:796

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-554-563)

Харахайчук Анатолій Євгенійович асистент кафедри фізичного виховання та здоров'я людини, Обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С Макаренка» Полтавської обласної ради, вул. Валентини Федько, 33, м. Кременчук, <https://orcid.org/0009-0000-6037-7123>

ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз поняття «готовність». Розглянуто трактування готовності з позиції функціонального та особистісного підходів. Установлено, що готовність проявляється в діяльності й обумовлюється певними чинниками. Розкрито сутність готовності до педагогічної діяльності. Проаналізовано погляди науковців щодо структури готовності до педагогічної діяльності. Акцентовано увагу, що сьогодні вчитель фізичної культури має бути готовим виконувати нові ролі, зорієнтованим на особистість кожного учня; будувати взаємодію на засадах партнерства, співпраці; виховувати учнів на загальнолюдських цінностях, бути мотивованим до творчої праці, використання інновацій, проявляти академічну свободу, будувати індивідуальну освітню траєкторію дитини. З'ясовано нові ролі вчителя: тьютор, фасилітатор, коуч, ментор, радник, наставник. Запропоновано трактування поняття «готовність учителя фізичної культури до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи» як складного динамічного утворення, що включає мотиваційний, пізнавальний, операційно-діяльнісний, афективний, рефлексивний компоненти, які сприяють свідомому виконанню педагогічних завдань та формуванню у здобувачів освіти ключових компетентностей для життя. Зазначено, що мотиваційний компонент готовності виявляється в позитивному ставленні до педагогічної діяльності, бажанні працювати по-новому; пізнавальний компонент передбачає здатність учителя фізичної культури використовувати когнітивні процеси та мати теоретичну підготовку; операційно-діяльнісний компонент базується на здатності до активної творчої діяльності, взаємодії з учасниками освітнього процесу; афективний компонент передбачає емоційну стійкість, розвинений емоційний інтелект; рефлексивний компонент виявляється в здатності до самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції. Наголошено, що сучасний учитель фізичної культури має бути мотивованим, спостережливим, кмітливим, уважним, гнучким, критичним, що

володіє теоретичною підготовкою, емоційним інтелектом, перетворює уроки фізичної культури на засіб саморозвитку учня, уміло здійснює рефлексію власної професійної діяльності, прагне до самовдосконалення, самореалізації.

Ключові слова: готовність, готовність до педагогічної діяльності, Нова українська школа, учитель фізичної культури, готовність учителя фізичної культури до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи.

Kharakhaichuk Anatolii Ievgeniiovych Assistant of the Department of Physical training and Human Health, Regional College "Kremenchug Humanitarian and Technological Academy named after A. S Makarenko" of the Poltava Regional Council, Valentina Fedko St., 33, Kremenchug, <https://orcid.org/0009-0000-6037-7123>

READINESS OF THE TEACHER OF PHYSICAL CULTURE TO ORGANIZE THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the concept of "readiness". The interpretation of readiness from the position of functional and personal approaches is considered. It has been established that readiness is manifested in activity and is determined by certain factors. The essence of readiness for pedagogical activity is revealed. Analyzed the views of scientists on the structure of readiness for pedagogical activity. It is emphasized that today the teacher of physical culture should be ready to fulfill new roles, oriented to the personality of each student; to build interaction on the basis of partnership, cooperation; to educate students on universal human values, to be motivated to creative work, to use innovations, to show academic freedom, to build an individual educational trajectory of the child. New roles of the teacher have been clarified: tutor, facilitator, coach, mentor, adviser, mentor. The interpretation of the concept of "readiness of a teacher physical culture to organize the educational process in the conditions of the New Ukrainian School" as a complex dynamic education, including motivational, cognitive, operational-activity, affective, reflexive components that contribute to the conscious fulfillment of pedagogical tasks and the formation of key competencies for life in applicants. It is noted that the motivational component of readiness is manifested in a positive attitude towards pedagogical activity, the desire to work in a new way; the cognitive component implies the ability of a teacher of physical culture to use cognitive processes and have theoretical training; the operational and activity component is based on the ability for active creative activity, interaction with participants in the educational process; the affective component assumes emotional stability, emotional intelligence is developed; the reflexive component is manifested in the ability to introspection, self-control, self-regulation. It is noted that a modern teacher of physical culture should be motivated, observant, quick-witted, attentive, flexible, critical, possessing theoretical training, emotional intelligence,

turns physical culture lessons into a means of self-development of a student, skillfully carries out reflection of his own profession.

Keywords: readiness, readiness for pedagogical activity, New Ukrainian school, teacher of physical culture, readiness of the teacher of physical culture to organize the educational process in the conditions of the New Ukrainian school.

Постановка проблеми. Освіта є головним фактором соціально-економічного розвитку, тому зміни, які виникли в сучасній системі освіти України, спрямовані на оптимізацію освітнього процесу для прогресу нашої країни, розвитку суспільної свідомості її громадян. Упровадження довготермінової реформи Нової української школи передбачає підготовку нового вчителя: готового змінюватися й працювати в умовах змін, бути агентом якісних перетворень, здатного до навчання впродовж життя, компетентного, творчого, автономного, дитиноцентрованого тощо. До сучасного вчителя фізичної культури висувуються нові вимоги, оскільки саме через педагога й відбувається створення Нової української школи. Успішний учитель зможе сформувати успішну особистість школяра, тому що особистість формується особистістю. На сучасному етапі дуже важливо, щоб у закладах освіти працювали педагоги, які готові до організації освітнього процесу не на засадах традиційної педагогіки, а здатні будувати взаємодію відповідно до ключових положень Концепції «Нова українська школа», нових державних стандартів початкової та базової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням готовності до здійснення діяльності опікувалися вітчизняні педагоги та психологи (Ю. Вербиненко, І. Дичківська, Р. Добровольська, І. Зязюн, Л. Костюченко, С. Максименко, О. Матвієнко, В. Моляко, Т. Нінова, О. Пехота, О. Пінська, В. Сластьонін, Л. Султанова, Ю. Чепюк та інші). Вагомі дослідження здійснення професійної діяльності вчителями фізичної культури знаходимо в працях Н. Башавець, Н. Белікової, О. Войтовської, К. Дроздової, С. Іванченко, І. Маріонди, В. Подгорної, Л. Суценко, Т. Чопик та інших. На необхідності формування готовності до роботи в умовах Нової української школи наголошують І. Борисова, К. Дроздова, Н. Павлик, В. Подгорна, О. Рогульська, Л. Султанова й інші.

Проте мало дослідженим залишається питання формування готовності учителів фізичної культури до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз сутності поняття «готовність до педагогічної діяльності», визначити структурні компоненти готовності вчителя фізичної культури до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи теоретичне дослідження «готовності до педагогічної діяльності», проведемо аналіз сутності понять «готовність» та «педагогічна діяльність».

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» термін «готовність» розглядається як «стан готового, бажання зробити що-небудь» [1, с. 257]. У психологічних енциклопедичних словниках трактується як «приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем людського організму, необхідних для ефективного виконання певних дій» [2, с. 89], «активно-дійовий стан, установка на певну поведінку, мобілізованість сил на виконання завдання» [3].

О. Матвієнко зазначає, що готовність розглядається з двох підходів: функціонального та особистісного. З позиції функціонального підходу готовність є станом психологічної функції, що забезпечує якісне виконання певної активності. Згідно з особистісним підходом готовність виступає цілісним особистісним утворенням, що інтегрує суб'єктивні чинники певної діяльності й досліджується переважно в контексті професійної підготовки до неї [4, с. 239].

Дефінітивний аналіз поняття «готовність» показує широкую палітру тлумачення його в науковій літературі:

- змінна характеристика, що залежить від віку, досвіду, індивідуальних особливостей особистості (Л. Костюченко) [5];
- інтегративне особистісне новоутворення, що формується на підставі теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та життєвого досвіду (О. Матвієнко) [4, с. 243];
- показник самореалізації й адаптації на різних етапах і рівнях перебігу психічних процесів, що характеризують поведінку особистості в площині фізіології, психіки й соціальної поведінки (М. Дьяченко, Л. Кандибович, А. Мененко) [6, с. 51].

У зазначених визначеннях прослідковується залежність готовності від особистісних особливостей та її прояв у діяльності. Готовність до професійної діяльності тлумачиться як «психічний стан, що характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної професійної діяльності або трудового завдання» [7, с. 163]. З огляду на вище зазначене доцільно з'ясувати сутність поняття педагогічної діяльності. Цей термін в «Енциклопедії освіти» трактується як «складно організована система діяльностей: практичної діяльності викладача з навчання і виховання людини; методична діяльність фахівця з викладання матеріалів педагогічної науки педагогічним працівникам різних установ; управлінська діяльність керівників освітньої системи; науково-педагогічна діяльність» [7, с. 712]. У структурі педагогічної діяльності Н. Кузьміна виділяє три взаємопов'язаних компоненти: конструктивний, організаторський і комунікативний [7, с. 713].

Звернемося до аналізу сутності поняття «готовності до педагогічної діяльності».

В. Староста, О. Довгей вважають за доцільне розглядати готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності як «інтегральне особистісне утворення, мета і багатоаспектний результат професійної підготовки студентів, який передбачає наявність компонентів і забезпечує особливий психологічний стан усвідомлення педагогічного завдання щодо формування у школярів відповідних знань, умінь та навичок, компетенцій» [8, с. 69]. На інтегральність даного поняття вказує і Т. Нінова, зазначаючи, що готовність до діяльності виникає в результаті підготовки й досвіду, ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, передбачає усвідомлення мотивів та потреб, проявляється в конкретних діях [9, с. 161].

На думку Ю. Вербиненко, готовність до педагогічної діяльності поєднує в собі усвідомлення соціальної відповідальності, намагання самостійно вирішувати професійні задачі, належний рівень умінь та якостей, необхідних для педагогічної діяльності [10].

О. Пінська наголошує на необхідності розгляду готовності до творчої професійно-педагогічної діяльності у безпосередньому зв'язку з формуванням, розвитком і вдосконаленням психічних станів, мотивів, когнітивних процесів, здібностей, комплексу індивідуально-психологічних властивостей особистості, системи професійно-педагогічних знань, умінь, навичок, емоційно-вольових процесів [11, с. 262].

Готовність педагога до продуктивної професійної діяльності, згідно з науковими поглядами В. Вакуленко, є складним структурно-динамічним утворенням, системною якістю особистості й діяльності педагога, яка має певну структурну композицію й складається з особистісного, теоретичного й технологічного компонентів, сформованих у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти та самоосвіти [12, с. 24].

У наукових дослідженнях Н. Павлик, І. Борисової психологічна готовність педагога Нової української школи розглядається як «сполучення стійкої педагогічної мотивації й здатності до педагогічної творчості» [13].

Дослідження проблеми готовності до здійснення педагогічної діяльності передбачає визначення структурних компонентів. М. Дьяченко, Л. Кандибович звертають увагу на важливість мотиваційного, орієнтаційного, операціонального, вольового та оціночного компонентів у структурі готовності до професійної діяльності [14, с. 89]. Ю. Вербиненко виокремлює змісто-операційний, мотиваційно-цільовий, оцінний, ціннісно-орієнтаційний, комунікативно-інформаційний, креативний компоненти готовності до педагогічної діяльності [10]. З-поміж компонентів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва Р. Добровольська вказує на мотиваційно-ціннісний, когнітивний, особистісно-рефлексивний, діяльнісний [6, с. 242]. У дослідженнях В. Старости, О. Довгей виділяються мотиваційний,

когнітивний, процесуальний, рефлексивний компоненти [8, с. 69]. Згідно з поглядами Н. Павлик, І. Борисової психологічна готовність учителя передбачає наявність ціннісно-сміслового, креативно-когнітивного, морально-комунікативного, емоційно-вольового компонентів [13]. О. Пінська виокремлює в структурі готовності до творчої педагогічної діяльності мотиваційний, особистісний, пізнавально-операційний, змістовий, емоційно-вольовий, оціночний компоненти [11, с. 262].

Чинниками, які уможливають розвиток психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності, згідно з дослідженнями Н. Павлик, І. Борисової, виступають здоровий спосіб життя, позитивні психосоматичні та емоційні стани, сила волі, гнучкість мислення, соціальна адаптація, творча самоактуалізація, духовна осмисленість життя [13]. Т. Нінова зазначає, що зміст і структура готовності особистості до діяльності обумовлюється внутрішніми і зовнішніми факторами, до яких дослідниця відносить конкретні умови, у яких здійснюється діяльність; вимоги, якими зумовлюється активність; психічні особливості, які властиві певній особистості [9, с. 161].

Упровадження реформи «Нова українська школа» передбачає готовність учителів до виконання нових ролей: тьютора, фасилітатора, коуча, ментора, радника, наставника. Сучасний учитель уже не є єдиним джерелом знань. Він має стати «агентом змін», який помічає потенціал учня, володіє сучасними технологіями, піклується про вихованця, будує взаємодію на засадах партнерства (тьютор); допомагає учню усвідомити свою цінність, підтримує його прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, сприяє особистісному зростанню, створює умови для самостійного пошуку (фасилітатор); допомагає знайти відповіді на запитання, відпрацьовує різні життєві та професійні ситуації (коуч); заохочує учня до пізнання, навчальної діяльності, дає поради для виконання необхідних у навчанні дій та операцій, демонструє зразки поведінки, сприяє самостійному досягненню результатів (ментор); виступає ресурсним центром, надає інформацію або пропонує джерела, де можна знайти дані для виконання навчальних дій, формує пізнавальну самостійність та мотивацію навчання впродовж життя (консультант); надає поради у виборі професії, закладу освіти (едвайзер, радник); сприяє пристосуванню до дій відповідно до правил та настанов спільнот, допомагає приймати життєві рішення, вирішувати складні питання (наставник) [15, с. 97-103].

Сьогодні вчитель фізичної культури має бути готовим виконувати нові ролі, зорієнтованим на особистість кожного учня; будувати взаємодію на засадах партнерства, співпраці; виховувати учнів на загальнолюдських цінностях (морально-етичних: честь, гідність, справедливість, турбота, повага до життя, до себе, до інших людей; соціально-політичних: свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури,

патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність), мати мотивацію працювати творчо, використовуючи інновації, проявляти академічну свободу, будуючи індивідуальну освітню траєкторію дитини [16].

Виходячи із трактувань готовності до педагогічної діяльності та означених вимог до сучасного вчителя, ми будемо розглядати готовність учителя фізичної культури до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи як складне динамічне утворення, що включає мотиваційний, пізнавальний, операційно-діяльнісний, афективний, рефлексивний компоненти, які сприяють свідомому виконанню педагогічних завдань та формування у здобувачів освіти ключових компетентностей для життя (вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною та іноземною мовою, математична компетентність, компетентності в галузі природничих наук, техніки, технологій, інноваційність, екологічна, інформаційно-комунікаційна компетентність, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, культурна компетентність, підприємливість та фінансова грамотність).

Проаналізуємо більш детально структурні компоненти готовності вчителя фізичної культури до здійснення педагогічної діяльності в умовах Нової української школи. Мотиваційний компонент готовності виявляється в позитивному ставленні до педагогічної діяльності, бажанні працювати по-новому, змінювати підходи до організації освітнього процесу, інтересі до нових технологій, прагненні активізувати учнів, налагоджувати спілкування й стосунки між учнями під час проведення уроків фізичної культури, залучати їх до командної роботи. Цей компонент проявляється в прагненні вчителя до самовдосконалення, максимального розкриття власних здібностей під час здійснення педагогічної діяльності.

Пізнавальний компонент готовності до здійснення педагогічної діяльності передбачає здатність учителя фізичної культури використовувати когнітивні процеси (бути уважним до кожного учня, його фізичного, психічного самопочуття та стану здоров'я; переключати, розподіляти, зосереджувати увагу; бути розсудливим, спостережливим; запам'ятовувати, зберігати та відтворювати необхідну інформацію; швидко приймати критично зважені рішення, демонструвати гнучкість мислення, креативність, передбачати наслідки дій); теоретичну підготовку (знання форм, методів, засобів організації освітнього процесу на уроках фізичної культури, а також техніко-тактичної підготовки).

Операційно-діяльнісний компонент базується на активності, творчості, умінні вчителя фізичної культури донести до учнів інформацію про значення фізичних вправ для розвитку когнітивних процесів, становлення особистості; спонуканні здобувачів освіти вести здоровий спосіб життя, здатності пов'язувати матеріал уроків фізичної культури з життям, перетворювати цей

предмет на засіб саморозвитку особистості учня. Цей компонент передбачає взаємодію педагога з учнями, батьками, залучення їх до спільної спортивно-оздоровчої діяльності.

Афективний компонент готовності передбачає здатність учителя фізичної культури проявляти емоційний інтелект (усвідомлювати й керувати своїми емоціями, розуміти емоції учнів, проявляти емпатію), розвиненість емоційної сприйнятливості, емоційного тону.

Рефлексивний компонент готовності педагога базується на здатності вчителя фізичної культури виявляти й аналізувати помилки при організації освітнього процесу відповідно до нових вимог, на підставі цього здійснювати подальше планування фізичного виховання; оцінювати свою діяльність з організації занять фізичної культури і спорту. Рефлексія педагогічної діяльності здійснюється через самоаналіз, саморегуляцію, самоконтроль. Цей компонент передбачає відповідальність щодо реалізації завдань фізичного розвитку учнів.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми готовності до педагогічної діяльності дає підстави стверджувати, що існуючі погляди науковців свідчать про багатоаспектність даного питання. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до трактування цього поняття: це і стан, і змінна характеристика, і інтегративне новоутворення, і структурно-динамічне утворення, і показник тощо. Сьогодні учитель фізичної культури має бути в авангарді освітніх змін, готовим виконувати нові ролі: тьютора, фасилітатора, коуча, ментора, радника, наставника. Він має визначати основні вектори розвитку освіти, формувати у здобувачів освіти ключові компетентності, будуючи з ними взаємодію на засадах партнерства, дотримуючись дитиноцентризму. Компонентами готовності вчителя фізичної культури до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи є мотиваційний, пізнавальний, операційно-діяльнісний, афективний, рефлексивний. Сучасний учитель фізичної культури має бути мотивованим, спостережливим, кмітливим, уважним, гнучким, критичним, що володіє теоретичною підготовкою, емоційним інтелектом, перетворює уроки фізичної культури на засіб саморозвитку учня, уміло здійснює рефлексію власної професійної діяльності, прагне до самовдосконалення, самореалізації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні готовності майбутніх педагогів, здобувачів освіти за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) до організації освітнього процесу в умовах Нової української школи.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О. М. Степанов. Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.

3. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / за ред Н. А. Побірченко. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення: 18.02.2023).
4. Матвієнко О. Готовність майбутнього вчителя початкової школи до творчої навчально-виховної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. №6 (Ч. 1). С. 238–244.
5. Костюченко Л. Готовність майбутніх вчителів початкових класів до професійної діяльності. URL: <https://cutt.ly/f38rbnB> (дата звернення: 20.02.2023).
6. Добровольська Р. О. Формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організації музично-естетичного простору закладів загальної середньої освіти : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 015 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2020. 229 с.
7. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
8. Староста В. І., Довгей О. І. Поняття «готовність до педагогічної діяльності» у наукових дослідженнях. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2017. Вип.2. С. 66–70. URL: <https://cutt.ly/p38yIXB> (дата звернення: 21.02.2023).
9. Нінова Т. С. Педагогічні основи формування готовності майбутніх учителів до екологічної освіти і виховання молодших школярів. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. № 17-18. С. 159–167. URL: <https://cutt.ly/C38uR2Y> (дата звернення: 21.02.2023).
10. Вербиненко Ю. Професійна готовність до педагогічної діяльності. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12274/1/Professional.pdf> (дата звернення: 01.12.2022).
11. Пінська О. Л. Формування готовності майбутнього вчителя до творчої педагогічної діяльності. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія. Педагогічні науки»*. 2018. № 2 (16). С. 260–265. URL: <https://griml.com/DlaB8> (дата звернення: 20.02.2023).
12. Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих : короткий термінологічний словник / авт.-упор. Л. Б. Лук'янова, О. В. Аніщенко. Київ-Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2014. 108 с.
13. Павлик Н. В., Борисова І. В. Стан психологічної готовності сучасних майбутніх педагогів до творчої педагогічної діяльності. URL: <https://griml.com/sPrmf> (дата звернення: 20.02.2023).
14. Михнюк С. В. Структура готовності майбутніх соціальних працівників до педагогічної взаємодії. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 14 (43). С. 85–105. URL: <https://griml.com/pFbnI> (дата звернення: 22.02.2023).
15. Вікторенко І., Горобець Л. Нові професійні ролі та функції сучасного вчителя в контексті Концепції Нової української школи. *Професіоналізм педагога : теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип. 11. С. 93–106. URL: <https://griml.com/4MAik> (дата звернення: 22.02.2023).
16. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://griml.com/x6i53> (дата звернення: 20.02.2023).

References:

1. Busel, V. T. (2004). *Velikij tlumachnij slovník suchasnoï ukraïns'koï movi [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kiiïv; Irpin' : VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Stepanov, O. M. (2006). *Psihologichna enciklopedija [Psychological encyclopedia]*. Kiiïv : «Akademvidav» [in Ukrainian].

3. Pobirchenko, N. A. Psihologichnij slovník [Psychological dictionary]. *elibrary.kubg.edu.ua* Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf [in Ukrainian].
4. Matvienko, O. (2012). Gotovnist' majbutn'ogo vchitelja pochatkovoї shkoli do tvorchoї navchal'no-vihovnoї dijál'nosti [The readiness of the future primary school teacher for creative educational activities]. *Problemi pidgotovki suchasnogo vchitelja - Problems of modern teacher training*, 6 (Ch. 1), 238–244 [in Ukrainian].
5. Kostjuchenko, L. Gotovnist' majbutnih vchiteliv pochatkovih klasiv do profesijnoї dijál'nosti [Readiness of future primary school teachers for professional activity]. *cutt.ly* Retrieved from <https://cutt.ly/f38rbnB> [in Ukrainian].
6. Dobrovols'ka, R. O. (2020). Formuvannja gotovnosti majbutn'ogo vchitelja muzichnogo mistectva do organizacii muzichno-estetichnogo prostoru zakladiv zagal'noї seredn'oi osviti [Formation of the readiness of the future music teacher to organize the musical and aesthetic space of general secondary education institutions]. *Doctor's thesis*. Vinnicja: Vinnic'kij derzhavnij pedagogichnij universitet imeni Mihajla Kocjubins'kogo. Vinnicja [in Ukrainian].
7. Kremin', V. G. (2021). *Enciklopedija osviti [Encyclopedia of education]*. Kiiv : Jurinkom Inter [in Ukrainian].
8. Starosta, V. I., Dovgej, O. I. (2017). Ponjattja «gotovnist' do pedagogichnoї dijál'nosti» u naukovih doslidzhennjah [The concept of "readiness for pedagogical activity" in scientific research]. *Pedagogichni innovacii u fahovij osviti - Pedagogical innovations in vocational education*, 2, 66–70. Retrieved from <https://cutt.ly/p38yIXB> [in Ukrainian].
9. Ninova, T. S. (2017). Pedagogichni osnovi formuvannja gotovnosti majbutnih uchiteliv do ekologichnoї osviti i vihovannja molodshih shkoljariv [Pedagogical bases of formation of readiness of future teachers for environmental education and upbringing of younger schoolchildren]. *Visnik Cherkas'kogo universitetu. Serija «Pedagogichni nauki» - Herald of Cherkasy University. Series "Pedagogical Sciences"*, 17-18, 159–167. Retrieved from <https://cutt.ly/C38uR2Y> [in Ukrainian].
10. Verbinenko, Ju. Profesijna gotovnist' do pedagogichnoї dijál'nosti [Professional readiness for pedagogical activity]. *dspace.nuft.edu.ua* Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12274/1/Professional.pdf> [in Ukrainian].
11. Pins'ka, O. L. (2018). Formuvannja gotovnosti majbutn'ogo vchitelja do tvorchoї pedagogichnoї dijál'nosti [Formation of readiness of the future teacher for creative pedagogical activity]. *Visnik universitetu imeni Alfreda Nobela. Serija «Pedagogika i psihologija». Pedagogichni nauki - Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences*, 2 (16), 260–265. Retrieved from <https://griml.com/DlaB8> [in Ukrainian].
12. Luk'janova, L. B., Anishhenko, O. V. (2014). *Osvita doroslih [Adult education]*. Kiiv-Nizhin : PP Lisenko M. M. [in Ukrainian].
13. Pavlik, N. V., Borisova, I. V. Stan psihologichnoї gotovnosti suchasnih majbutnih pedagogiv do tvorchoї pedagogichnoї dijál'nosti [State of psychological readiness of modern future teachers for creative pedagogical activity]. *griml.com* Retrieved from <https://griml.com/sPrmf> [in Ukrainian].
14. Mihnjuk, S. V. Struktura gotovnosti majbutnih social'nih pracivnikiv do pedagogichnoї vzacmodii [The structure of readiness of future social workers for pedagogical interaction]. *Visnik pisljadiplomnoї osviti. Serija «Pedagogichni nauki» - Bulletin of postgraduate education. Series "Pedagogical Sciences"*, 14 (43), 85–105. Retrieved from <https://griml.com/pFbnI> [in Ukrainian].
15. Viktorenko, I., Gorobec', L. (2019). Novi profesijni roli ta funkcii suchasnogo vchitelja v konteksti Koncepicii Novoї ukrains'koї shkoli [New professional roles and functions of the modern teacher in the context of the Concept of the New Ukrainian School.]. *Profesionalizm pedagoga : teoretichni j metodichni aspekti - Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects*, 11, 93–106. Retrieved from <https://griml.com/4MAik> [in Ukrainian].
16. Koncepcija «Nova ukrains'ka shkola» [The "New Ukrainian School" concept]. *griml.com* Retrieved from <https://griml.com/x6i53> [in Ukrainian].

Журнал

**«Наукові інновації та
передові технології»**

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 4(18) 2023

Підписано до друку 07.04.2023 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com